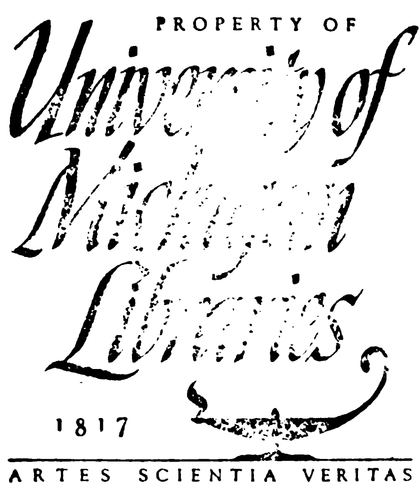
PROPERTY OF
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

3A

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 60

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЈЕДНИМ ЦРТАЧКИМ ПРИЛОГОМ

У БЕОГРАДУ 1885

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

СТРАНА

1. Спољашњи одношаји Србије, II. Србија и кримска војна (1852—1856). Од Јов. Ристића 1
2. О границама знања. Од А. Васиљевића 106
3. Нешто о Горњој Морави. Од И. Јастребова. Са земљописном картом 123
4. Нови обрасци за број комбинација друге, треће и четврте класе, при неограниченом и. броју и понављању основака. Од Д. Нешића 136
5. О једначини хронографа код опште променљивог кретања. Од Љ. Клерића 140
6. О непосредном заступању групе NH_2 у ароматичним аминима халогенама. Од С. М. Лозанића 148
7. Нове петрографске врсте. Од J. Жујовића 153
8. Друштвена и међународна борба за опстанак. Од Владимира Јовановића 165
9. Енглеска, француска и српска порота. Од J. Авакумовића. Први чланак 257
10. Књижевне оцене. I. О „Зборнику правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора", с грчкога превео архимандрит Н. Милаш. — II. „О јерархичном положају сарајевске митрополије", написао Н. Милаш; и о расправи „Ein Kampf um's Recht, Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Herzegovina", написао протосинђел Радић. Од Н. Дучића архимандрита 319
11. Изводи из записника 1

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ СРБИЈЕ

II.

СРБИЈА И КРИМСКА ВОЈНА

1852 до 1856

од

Јов. Ристића.

ПОСТАЊЕ КРИМСКЕ ВОЈНЕ.

Једва се беху стишали таласи западне револуције од 1848—1849, кад се 1852 јавише у Србији неки предзнаци нове олује, која се спремаше на Истоку, а 1853 искрсоше они заплети, што изазваше велики рат између Русије с једне, а Турске, Француске, Енглеске и Сардиније с друге стране, рат познат под именом Кримске војне.

И ако Србија није активно суделовала у овим догађајима, опет су они имали великог утицаја на њену судбину, као што, с друге стране, ни њезино пасивно понашање није прошло без утицаја на одлуке суседних јој хришћанских народа у Турској. Велики интереси европски ломили су се око наше отаџбине, и бацали је у најтежи положај, пун трзавица и недогледних опасности, али и пун живахнога отпорног духа. Дубоко потресена, Србија је прошла кроз многе кризе, а такве прилике у државноме животу никада не пролазе, а да не оставе замашних последица. За Србију биле су оне двогубо значајне, задржавши јој, с једне стране, унутрашњи прелом, а с друге, изменивши међународни положај њезин.

Ну ми не можемоући у одношај Србије према источној кризи од 1852—1856, а да најпре не покушамо изнети, макар и у најкраћим потезима, порекло и развитак догађаја до уласка западних сила у рат, где се свршује први део кримске драме (15 марта 1854). Други део њезин, испуњен дипломатским преговорима и ратним операцијама, свршује се закључењем мира од 18 марта 1856. Он је испрекрштан заплетима сваке врсте.

У историји источнога питања нема ни једне кризе, у којој би било толико сложених питања, као у овој; никад се ум људски није толико напрезао, да их заплеће и расплеће, као тада.

Не може бити наш задатак, да све те перипетије пратимо више, но колико је потребно, да нацртамо оквир оне слике, у којој се види наша отаџбина као једна тачка, око које се вију облаци час ређи, час гушћи, а укрштавају силне политичке струје у разним правцима. Њих да уочимо и да пропратимо може бити задатак, коме ћемо ми имати да одговоримо, проучавајући унутрашње кретање духова у Србији, а бацајући узгред погледе и на одлуке и догађаје спољашње, који су владали вољом и судбином наше кнежевине за време другога периода кримске војне.

После мало година одмора, велики светски догађаји претијаху, да по други пут увуку Србију у свој вртлог. И ако су они били променили земљиште, узрочна је веза међу њима неоспорна. Није ни мало вероватно, да би невино питање о светим местима кадро било да изазове онако огромну европску кризу, да велики успех, који је цар Никола пожео у западноме покрету, није бацио у присенак све друге велике европске државе, те у њихових владалаца изазвао суревновање према рускоме цару, а у њихових народа мрзост према Русији и страховање од надмоћности њене. Уздржавши једну велику силу од пропасти, а посредујући заповеднички у свима европским питањима, која се јављаху за тим потресима, цар Никола беше дошао на врх своје аутократске славе и свога моћног угледа. У сред развалинâ страшне кризе европске, Русија једина стајаше чврсто; у сред општега таласања, она једина виђаше се непомична; она једина беше изишла из догађајâ не само ни мало неослабљена, но још са знатним прираштајем моралне снаге своје. Овај успех, ма колико да беше ласкав за народни понос руски, у очима западних народа

беше прешао ону међу, коју као да је природа свима успесима људским поставила, све да би они били и најчистији и најзаслужнији. Цар Никола као да беше изгубио из вида, да је и завист људска једна од оних чињеница, са којима и цареви морају озбиљно да се рачунају.

Са свим својим aукторитетом беше он ступио у борбу против природнога тока људских ствари, у намери, да у Европи одржи стање, које његов претходник беше створио 1815 у договору са својим савезницима. Макар да револуција беше задала смртни удар овоме стању, цар ипак сматраше, да је његов најсветији задатак, да га одржи у животу, јер, у његовим очима, европска зграда састављаше једну целину, која требаше у свима својим деловима да остане онаква каква је. Ну цар беше изгубио из очију, да уговори од 1815 беху изгубили своју животну снагу, јер више немаше нараштаја од 1815. Нов нараштај беше донео нове идеје, нова начела, нова убеђења, а цар стајаше усамљен у борби против ових непобедних стихија. Докле народи обараху старе, а подизаху нове установе, цар употребљаваше сву снагу своје простране царевине да одржи стари друштвени поредак; докле нови власници, које догађаји изнеше на површину, устајаху против равнотеже основане на уговорима од 1815, цар се труђаше да обнови коалицију од 1813.

Цар је, без сумње, морао имати и својих дубљих разлога, који су га одржавали на путу, који је сав напреднији свет као заблуду сматрао. Те разлоге објашњава нам у неколико један у политику руску онога времена дубоко посвећени дипломатски писац(1). Ма да европска зграда од 1815

(1) Etude diplomatique sur la guerre de Grimée (1852 à 1856(par un ancien diplomate. Paris 1874.

Зна се поуздано, да је ово дело написао руски дипломата Жомини, од много година виши чиновник у министарству спољашњих послова у Петрограду. Оно садржава обилан, у самој званичној архиви црпени материјал.

и не беше савршена, она, по њему, гођаше боље интересима Русије, но оно хаотично стање, које беше революција створила; Аустрија, везана за Италију и Немачку, беше сматрана као суседство мање опасно, но Аустрија ослобођена од ових веза, па упућена на своје источне тежње. „Кад би се Аустрија уништила, а Угарска ослободила, ми бисмо се нашли, вели даље руски дипломат, пред гомилом малих анархичних република, које би поникле из развалина двеју царевина, Аустрије и Турске, под утицајем светске (космополитске) револуције“. Са више страна гледала је Русија у даљини опасности за себе. И немачка демократија њој је бриге задавала. У своме заносу, не само да је она тражила Шлезвиг-Холштајн од Даније, Елзас и Лотрингију од Француске, но још и од Русије њене области на источноме мору; шта више она је и Пољаке подстицала на устанак.

Ове побуде водиле су цара Николу на његовом путу противу западнога покрета; водиле су га толико одсудно, да он није од Аустрије ни накнаде тражио за војничку помоћ, коју јој је 1849 указао; али су га, очевидно, и далеко одвела његова стална и непоколебљива убеђења у питањима друштвенога поретка. Ту он није разликовао преображај од револуције, напредак од наглости. Не задовољивши се, да сузбија политични покрет, он је пречио и заустављао и социјални. Што се овај више у напред кретао, то му је он јаче на супрот излазио, то је све више тражио да прикупља око себе конзервативне елементе са свију страна притешњене. Он је жестоко осуђивао пруског краља, што је пустио, да му се буном очупају слободоумне уступке, и што је према франкфуртској демократији показивао готовост, да из њених руку прими круну Немачке. И благодарећи царевој помоћи, демократија је била савладана; либералне уступке учињене у првоме покрету, биле су мало по мало од народа одузете, уставне установе оборене или бар ослабљене. Тај правац уливаше за-

падним народима мрзост и неповерење према Русији. Цар Никола беше очевидно на погрешноме путу, а уза се, вели руски дипломата, не имаше никога, да га боље обавести, јер његов први саветник, Неселроде, држаше већ пола века узде спољашних одношаја Русије непромењиво, по једним истим начелима и убеђењима, докле се и у самој Русији погледи на свет беху знатно изменили.

Тежина рускога утицаја нарочито се осећала у Немачкој, где се цар мешао и у међусобне размирице немачких држава. Кад су Пруси напали на Данску, цар је изјавио отворено, да ће морати да зарати, не по каквом непријатељском осећању против Пруске, но што је убеђен, да је европска зграда једна целина, па да би први камен, који би од ње отпао, био знак, да се она сва распадне. А кад су се аустријски цар и пруски краљ завадили око првенства у немачкоме савезу, цар је Никола, противно предањима руске политике, потпомагао тежњу, коју је гајила Аустрија, да са свима својим народима уђе у немачки савез. Оба немачка владаоца ишла су тада цару у Варшаву, да бране своју ствар пред судом овог моћног суверена(¹).

Још јаче мешала се Русија на Истоку. Уласком од 80.000 војника у Влашку и Молдавију (1848), она је оружаном руком уздржала покрет, који је смерао, да преобрази друштвени поредак у земљи. Ту јој је мешавину у један саставни део турске царевине Порта зло примила, Румуни су у њој гледали насиље, а европски кабинети, у место сигурности, налазили су у њој разлога за страх и завист. У опште, руска политика беше дошла у сукоб са свима елементима, што се налажаху у борби, сузбијајући и једне и друге. И као што се она трудила, да на Западу одржи поредак од 1815, тако је она и на Истоку сузбијала покрет народа хришћан-

(¹) Etude diplomatique etc. T. I. p. 26. 42.

ских, радећи да одржи турско царство у стању, у коме се затекло, а Хришћанима да очува стечена права неповређена, али и непромењена. „И као што обично бива онима, који посредују између крајности, ми смо, вели руски дипломата, озлојеђили цео свет, пријатеље и непријатеље, не успевши ни толико, да исправношћу свога понашања успокојимо неизлечиво неповерење кабинета“ (¹).

Највећма се опажаше ово неповерење у Енглеској. Лорд Палмерстон није могао равнодушно гледати, како надмоћност руске политике свуда преовлађује; како руска војска победоносно покрива Угарску, како цар Никола беше постао судија у распрама немачких владалаца, како он заповеднички даје правац и спољашњој и унутрашњој политици и на Западу и на Истоку. Лорд Палмерстон беше први, који се одлучи, да руској превласти изиђе на поље отпора. Он прегне да свуда сузбија руски утицај, на Западу као и на Истоку. Не обзирући се на позитивне међународне уговоре, а на име на конвенцију од 1841, он заповеди адмиралу Паркеру (Parker), да, са својом ескадром, прође кроз Дарданеле, те да заплаши Порту и да је извуче испод руског утицаја. На кратко затим, окрене се против Грчке, друге заштићенице руске, где, бранећи неке сумњиве тражбине енглеских поданика, пошље ескадру у Пиреј, те узапти све трговачке бродове грчке, и разори овој младој краљевини трговину, једини извор њезинога благостања. Покретан осећајима зависти и суревновања, он иђаше и даље, у тежњи да одржи у равнотежи углед в. Британије са угледом Русије. Енглеске ескадре изнесоше сличне тражбине и по Италији и Португалској, и докле сви народи, који имађаху изложена пристаништа, гледаху у овим замашајима претњу и за себе саме, први министар Енглеске даваше нове хране томе страховању. Са висине парламенат-

(¹) Etude diplomatique etc. T. I. p. 27. 29.

ске трибине објављиваше он свету, да његови земљаци могу рачунати на ону исту заштиту, коју је негда стари Рим својим грађанима указивао; да ће Енглезе свуда да брани од увреда и напада будно око и моћна рука в. Британије.

То разметање вређаше поноснога цара руског. Узалуд он, и ако не беше непосредно изазван, одговараше, да ће оценити и пресудити под којим би условима у напред могао трпети енглеске поданике у својој држави: Палмерстон му свуда ствараше тегобе и неприлике. Први енглески министар жељаше да покаже да и руска звезда може да потамни; он све више улажаше у борбу противу моралне моћи и ауктoритета, што га цар Никола беше задобио у Европи.

За своје противуруске тежње нађе Палмерстон добродошла савезника у Наполеону III. Избивши на површину из револуционог потреса од 1848, а користећи се париским метежима, овај нови поглавар Француске беше обновио престол и успоставио традиције Наполеонске. Он беше опазио тежње Николине, да њему на супрот, обнови коалицију од 1813, и ако цар те тежње потхрањиваше само за случај, ако би синовац пошао стопама свога стрица противу мира и државнога поретка у Европи. Цар беше, у основу, задовољан Наполеоном, у колико је овај, у очима конзерватизма, учинио услуге ствари реда у Француској, али не могаше имати поверења у његове даље намере (1). Цар је са основом претпостављао да ће Наполеон тражити, да створи у Европи какав заплет, да би се могао одржати на престолу у Француској; угушивши унутрашњу струју слободе, он је морао с поља тражити одушку за живу и неуморну природу француску. Ну опомене цареве да не излази из граница обележених на бечкоме конгресу, у место да уздрже Наполеона III, само су га још више дражиле; још су га подстицале на размишљање, како би своје

(1) Etude diplomatique etc. T. I. p. 109.

планове успешније извршио, а цареве предупредио. Он је знао, да би заплет на Рајни и у Белгији само олакшао коалицију од 1813, па га ту није ни тражио. И он окрене своје погледе на оно земљиште, на коме вековима траже моћни суверени европски за себе или накнаде, или славе и имена. У место да очекује руску коалицију противу себе, он прихвати прву прилику, да створи коалицију противу Русије. Исток беше оно земљиште, на коме је он био сигуран за савез са Енглеском, а у Палмерстону имађаше већ поуздана пријатеља, кога беше стекао за време свога изгнанства из Француске. Шта више, он је, са својим министром Друеном де Луисом, рачунао, да се, на источном земљишту, може наслонити и на Аустрију, и ако она беше Русији за свој опстанак обвезана.

Те обавезе није могла Аустрија лако да свари; оне је подстицаху више на завист но на благодарност. Постидна беше за њу успомена, да својој суседи има да захвали, што је жива остала, а рачуна се да је велика сила! Семе мрзости беше бачено још докле је руска војска на угарскоме земљишту била. За време саме борбе ми нигде не видимо између Руса и Мађара ни оних страсти, ни онога огорчења, које видимо у борби између Мађара и Аустријанаца; на против, међу Русима и Мађарима развијају се симпатије: Руси штеде Мађаре, а ови њима излазе на сусрет с поверењем; њима се и предају код Вилагоша.

Чим је прикупила државне узде у своје руке, Аустрија беше осетила потребу, да свој потамнели углед опет подигне. И њој се чињаше, да је Исток за такве смерове подесно и опробано земљиште. И заиста, њој би и суђено, да после великога потреса на Западу, прва отпочне игру оних судбоносних посредовања на Истоку, за којима дође велика кримска војна.

Под кнезом Данилом беху Црногорци заузели (1852) од Турака Жабљак, који влада Скадарским језером. Порти не бејаше доста, да сузбије црногорске нападе и поврати оду-

зету јој тврђавицу; она оправи, под Омер-пашом, експедицију од 34000 војника са задатком, да коначно покори и заузме Црну Гору. Влада аустријска нађе, да јој се пружа подесна прилика, да први пут, после својих кобних година револуције, изиђе на дипломатску позорницу са неким успехом. Она се реши, да посредује у корист Ц. Горе, ма да јој не лежаше у предањима, да брани црногорске интересе. Она је загревала и осећања освете противу Порте, која беше одсудно и упорно одбила, да јој изда мађарске бегунце из времена последње револуције. Влада аустријска одлучи 18 јан. 1853 са свим изненадно, да пошље у Цариград генерала Лајнингена са изванредном мисијом, да најодсуднијим начином, а у облику ултимата са кратким роком, захтева од Порте, да своју војску, послату против Ц. Горе, повуче натраг. Овом приликом она затражи, да уреди и питање о Клеку и Суторини. Необична енергија, коју је развио аустријски ванредни посланик, изненади кабинете а Порту баци у највећу неприлику. Представници Енглеске и Француске потпомогну аустријскога пуномоћника, и Порта попусти, позвавши одмах натраг војску Омер-пашину.

У то доба била је у Петрограду већ решена мисија, која је била поверена кнезу Менчикову. Не може се дакле рећи, да је аустријска мисија изазвала руску, али она није остала без утицаја на понашање Русије, којој не могаше бити равнодушно, што Аустрија тако остентативно узима под своју заштиту један народ, који је она вековима бранила и заклањала, а Аустрија га вазда с мора одбијала и у његове стене притешњавала. После појаве енглеске ескадре у Пиреју, после успоставе Наполеонског престола у Француској, после ове поносне, заповедничке мисије аустријске у Цариграду са тоном скоро увредљивим за Порту, Русија није могла изостати а да не да мисији, коју је у то доба спремала, карактер пун ефекта, и да је не увенча видљивим успехом.

У томе правцу ишло јој је потпуно на руку питање о светим местима.

Од како се одвојила црква западна од цркве источне, било је често у Јерусалиму и Витлејему борбе и трвења између привржeника једне и друге цркве о првенству. Размирице су се порађале највише о томе, ко ће од њих да чува света места, или ко ће имати прече право, да врши у њима своје црквене обреде. Француска је још од крсташких ратова била стекла нека права на заштиту својих латинских једноверaца, али је и Русија, у току времена, везивала са Портом уговоре, по сили којих је мислила, да може узимати под своје закриље православне хришћане. 1850 г. заповеди Наполеон своме посланику у Цариграду, генералу Опику, да настане код Порте, да се одрже у важности повластице латинске цркве према православној, која је Латинима спорила нека права на основу фермана Портом издатих јој. Расправа се водила о томе, ко ће држати кључеве од неких врата црквених, и ко ће оправити опало кубе на храму јерусалимском: Грци или Латини. Докле се руски посланик противио свакој измени легалнога стања, какво се затекло, нови француски посланик Лавалет управио је одмах после Наполеоновога државног удара Порти ноту, којом је претио прекидом дипломатских односаја, ако се до фебруара 1852 не би просто признало Латинима право онако, како га Француска разуме. Порта, налазећи се у неприлици између ових супротних захтева, желела је да задржи себи карактер судије, па да нађе неки средњи пут; она предложи, да султан, о своме трошку, оправи опало кубе, а од неких врата да држе кључеве Латини, од неких Грци, а од неких опет места да имају кључеве и једни и други, па и Јермени. Русија се изјасни, да прима ово посредовање, и ако је оно у неколико и мењало стање ствари, које се затекло, докле напротив, Лавалет наново припрети Порти и заплаши је толико, да му она

тајно обећа, да неће предавати јавности ферман, који је издат за православне, а Латини да ће уз то, добити и кључеве од великих врата у Витлејему. Противу овога наређења, које је и султанском ирадом потврђено било, подигну протест и Русија и патријар јерусалимски. Ни нови покушаји Портини нису успели, да задовоље цара Николу; двозначним понашањем султановим цар се осећао лично увређен, па је изјавио енглеском посланику Сејмуру, да ће Порта, ако не попусти разлогу, морати попустити опасности, која све ближе иде.

16 фебруара 1853 стигне у Цариград кнез Менчиков, као изванредни посланик царев, да уреди питање о светим местима. Праћен великом и сјајном свитом, он је у првим својим корацима био опор и увредљив; он изјави, да неће да води преговора са Фуад-ефендијом, министром спољашњих послова, за то, што је он био тај, који је ослабио царски у корист православнима издати ферман, па се обрати непосредно великом везиру. Он је био носилац писма, којим цар Никола изражава султану „осећања сажаљена и чуђења“, која су га обузела, кад је сазнао за одлуку, коју је султан донео у питању о св. местима у Палестини.

После ових првих појава, које су на султана производиле велики утисак, Менчиков је наставио своју радњу доста помирљиво. Он није тражио, да се опозове ферман, који је Француска израдила у корист латинској цркви, но, да би се за будућност уклонила трвења и размирице, захтевао је само то, да се у облику протокола утврди оно стање ствари, које се затекло. Ну Порта, суревњиво чувајући своју самосталност, није пристајала на протокол, а ни на објашњиву ноту, којом би се Менчиков такођер био задовољио; она је само пристајала, да изда нов ферман, као акат самосталан, који је ни према коме не веже. То није могло задовољити рускога пуномоћника. Његова мисија отежа се још и тиме, што је он захтевао од Рифат-паше, који је Фуада од-

мenио, да њихове преговоре не саопшти представницима Енглеске и Француске, а министар султанов на тај предлог није пристао. Ова тајанственост дâ повода закључавању, да Менчиков има налог, да закључи са Портом и тајни уговор. Глас тај узнемири све силе, а нарочито Француску, која одмах упути своју флоту у Саламину, да буде ближе Дарданелима, али се Енглеска од сличнога корака за сада уздржи. 10 марта преда кнез нацрт коначне расправе питања, а сутра дан добије усмени одговор од Рифат-паше, да ће се питање претрести у дивану, чија ће одлука за тим бити поднесена султану и саопштена француском посланику, као представнику силе у питању такођер интересоване. Добивши отуда уверење, да је Порта вољна да попушта, кнез изиђе на среду са правим смислом свога посланства. Он предложи тајни уговор, по коме би Русија ставила на расположење Порти потребну помоћ, ако би она дошла у невољу да се брани од западних сила([1]), а за то да Русија не тражи ништа друго, но додатак уговору кучук-кајнарџијском, којим би се православна црква у Европској Турској ставила под руску заштиту. По савету западних сила, Порта се покаже вољна, да одвоји питање о светим местима од питања о протекторату, и да у првоме Русију задовољи. Ну руски пуномоћник имао је одсудан налог да и ово друго питање крају приведе; он је уверавао, да Русија нема намере, да се меша у избор патријарâ и владика, нити тражи места и гласа у њиховим црквеним судовима; после учињенога искуства, она тражи солидне гарантије за будућност, да ће се одржати стечена права православне цркве, а те би нашла у једном дипломатском акту, који би обухватио све пређашње уговоре онако, како су се они затекли. 7 априла преда Менчиков нацрт уговора у три тачке, а су-

([1]) Спомиње се цифра од 400.000 војника са потребним бројем ратних бродова.

тра дан припрети Рифат-паши, да ће Русија посести Влашку и Молдавију, ако би јој се тај предлог одбио. Ноћу између 19 и 20 апр. умре султанова мати, која је на свога сина, у смислу руске политике, имала моћнога утицаја, те Русија изгуби своју нај јачу потпору у серају. 23 апр. пошље Менчиков Порти ултимат, на који је она имала за пет дана да одговори. Порта одбије захтеве, а кад представници Енглеске, Француске, Аустрије и Пруске уђу у посредовање и предложе, да се повластице православних хришћана у облику ноте утврде, руски пуномоћник пристане и пошље (8 маја) Порти нешто ублажен нацрт ноте. Кад Порта и овај захтев одбије, не могавши се сагласити са садржином ноте, кнез Менчиков изјави, да је његова мисија свршена, а дипломатски одношаји да су прекинути (9 маја). При поласку из Цариграда, он обзнани, да ће Русија сваку повреду православне вере и православнога свештенства сматрати као дело непријатељства.

Захтев руски, формулисан у пројектованој ноти, узнемири западне силе. Енглески посланик Стратфорд пише својој влади, да Русија не смера, да Турској одсече један део тела, но да у цело тело налије отрова, тражећи да озакони свој утицај на десет милиона хришћанских поданика султанових. Лорд Кларендон, који је дотле вазда био штедљив према Русији, сад се и сâм тргне, и влада енглеска изјави, да је готова, да Турској притече у помоћ, ако затреба.

Руски канцелар гроф Неселроде пише великом везиру, да предату му ноту потпише непромењену, и да је кнезу Менчикову у Одесу пошље; не учини ли то, да ће руска војска прећи границу, да Русији материјалне гарантије обезбеди. У одговору на ту поруку, Енглеска и Француска пошљу своје флоте у Бешички залив, а Аустрија и Пруска одобре отпор Портин и поступак западних сила. На тај одзив од стране великих сила, цар Никола одговори манифестом,

којим је апеловао на верозаконска осећања свога народа, а 21 јуна руска војска пређе Прут. Русија прими управу Влашке и Молдавије у своје руке, увроти највећи део румунске милиције у своју војску, а своме папирном новцу пропише принудни течај.

Улазак руске војске у саставне делове отоманске царевине оснажи у Цариграду странку, која је теглила рату, али дипломатија наговори Порту, да руски корак још не сматра као објаву самога рата, него да се за рат спрема. И саме западне силе заузму положај одсуднији, али још уздржљив и стрпљив. Оне опет предузму да посредују, израдивши, у договору са Аустријом и Пруском, а коначно у Бечу на конференцији силâ (19 јуна), нацрт ноте, која је држала средину између онога, што је Русија тражила, и онога, што је Решид паша вел. везир, био вољан да потпише. Изгледи су били добри. Русија изјави, да је готова да пристане, ну под условом, да Порта потпише ноту без сваких даљих преговора. Али кад Порта нађе, да у нацрту ноте има обртâ, из којих се може да изметне протекторат, за којим Русија тежи, онда Стратфорд пристане на тумачење портино, и охрабри је на отпор. Тиме падне и последњи изглед за мир, ма да га је желела и енглеска влада, али са изузетком свога моћног члана лорда Палмерстона, чијим се миговима и приписује Стратфордово тумачење, иначе несагласно са назорима енглеске владе. Сад се силе повуку, посредовања буду прекинута, редакције нота напуштене.

Акциона странка у Цариграду добије још већи мах; она растури гласове, да су хришћани у Турској, па и сâм престо султанов, у опасности, и ако то у ствари није било. Она се храбрила, провиђајући ратоборна расположења Наполеонова, кога је желела још више да увуче у своју ствар. Ни Наполеона, ни Палмерстона није требало млого убеђавати, да пошљу своје флоте у Босфор, да заштите хришћане и султана.

То још више охрабри Турке. Заповедник турске војске на Дунаву, Омер паша, позове рускога генерала кнеза Горчакова, да за 15 дана остави кнежевине, иначе да ће се отворити непријатељства. Наравно, да турски заповедник није могао другога одговора на свој ултимат добити но да руски заповедник нема овлашћења да преговара о рату и миру или о томе, да војску своју из подунавских кнежевина извлачи. То је још више Турке раздражило. Улеме и дервиши почну јавно проповедати свети рат; они повуку за собом и миролубивог Шеих-ул-ислама, без чије се фетве рат отпочети не може. Једнога дана депутација од 18 највиших улема продре у серај, те изјави султану, да има да бира: или да објави рат Русији, или да буде збачен. 16 септ. буде рат закључен, а 18 окт. изјави султан на Порти лично, да је рат народни. 20 окт. изда цар Никола манифест, у коме је Порту кривио, да гази уговоре и изопачава право стање ствари тако, да њему ништа друго не остаје, но да прибегне оружју. Докле су силе опет почеле привидно да посредују, догађаји су се нагло заплетали. 23 окт. нападне руски генерал Данеберг Турке код Олтенице, ну буде сузбијен; тиме је војничка част Русије била изложена, па ју је требало задовољити. 18 новембра руски адмирал Нахимов нападне и коначно разори код Синопе турску ескадру, која је била одређена, да побуни кавкавска племена и да им однесе оружја и муниције. Овај догађај још више узбуни јавно мишљење у Европи против Русије; у Француској, под утицајем владе, оно је на глас захтевало отворену акцију. Француска и Енглеска закључе, да пошљу своје флоте у Црно море, а Русији обзнане, да неће трпети, да се догађај Синопски још једном понови; да ће сваки ратни брод руски, који би се на Црноме мору сусрео, бити принуђен да се врати у Севастопољ, а сваки напад на област или на флоту турску да ће бити одбијен. Тада су силе већ ушле биле ма и у одбрански са-

вез са Турском. Сајужене западне флоте уђу тек 23 дек. у Црно море; а 12 јануара 1854 положи руски канцелар у Лондону и Паризу питање: 1) да ли Турској стоји слободно да напада на руску област и руску заставу; и 2) кад турски транспортни бродови могу од једног пристаништа до другог слободно пловити, да ли и Русија тога права има? И кад западне силе на прво питање одричући одговоре, задовољивши Русију само у другом питању, онда цар одазове своје представнике из савезничких престоница (23 јан.), назвавши понашање ових двеју сила отвореним непријатељством. Мало дана за тим (9 феб.) учине то исто и западне силе са својим представницима у Петрограду.

Пре него што ће наступити и коначни прекид, обнародује енглеска влада извештаје, у којима јој је посланик њен сер Х. Сејмур доставио своје тајне и поверљиве разговоре, које је још пре заплета имао са царем Николом, а у Петрограду се преда јавности писмо Наполеона III цару (од 17 јан. 1854) пре него што је и стигао у Париз царев одговор, који је био достојан у тону, али је, подсећајући на 1812 годину, и уверавајући, да Русија неће претњама уступити, и последњи конац мира пресекао. 28 фебруара Енглеска, Француска и Турска ступе у савез за одбрану и нападање; 2 марта предаду консули енглески и француски у Петрограду захтев, да руска војска румунске кнежевине напусти, а 6-г саопшти им Неселроде усмено, да цар нема никаква одговора да им да. На то 15 марта Француска и Енглеска објаве Русији рат(¹).

(¹) Zur Geschichte des Orientalischen Krieges. 1852 1856. Von L. Heinrich Geffcken. Berlin, 1881.

СРБИЈА И КРИМСКА ВОЈНА.

Кримска војна затекла је Србију у најдубљем миру. Ни споља ни изнутра није ништа спречавало мирни ток државних послова. На северу од Саве и Дунава завладала је била по целој суседној монархији система, која је могла, од своје стране, све принети, да своју околину уепава. После потреса од 1848 настала је била по целој Аустрији најпотпунија реакција, која је свако кретање, сваки живот у најужи круг сабила; која је свима народима донела потпуно апсолутну владавину на место слободе и народноснога живота, за што они беху ушли у крваву борбу. Давно је већ био престао онај слободни саобраћај између Србије и Аустрије, који смо гледали у покрету од 1848; успостављене су биле све старе саобраћајне мере ограничења, па су још и неке нове заведене. Смерајући, да своје српске државл.ане одвоји од свакога духовнога утицаја Србије, Аустрија је издала наредбу (13 јануара 1852), по којој се у свему простору монархије забрањује увоз српских књига из страних држава, и само се у томе случају допушта, ако дотични губернатор за сваку књигу претходно изда допуштење.

На ову меру одазвала се, на скоро за тим (14 априла), влада српска сличном наредбом, одлучивши законодавно, да се ни у Србију не пушта никакво дело, (па ни српско) печатано иза границе, „било оно које му драго величине и форме и којег му драго имена“, докле га не би претходно прегледао цензор и нашао, да је оно, и по садржини и по правопису, саобразно правилима о цензури. Са обе стране био је пресечен скоро сваки духовни саобраћај између Срба на једној и другој обали Саве и Дунава. Ово стање било је од не малог утицаја на духове у Србији, у којој се, као одјек из Аустрије, показивала не мања тишина и зачмалост.

На западној граници Србије било је некога кретања, али ово, по својој природи, није могло производити никаквога утиска на Србију, јер то беше устанак бегова босанских, који се беху прихватили оружја не за политичка или верска питања, но искључно за своја феудска права (1849—1850).

Источно од Србије било је такођер некога комешања, али оно није и на поље радње пренесено било. Преко лета 1852 г. спреман је био велики устанак у Бугарској. У Цариграду су мислили, као обично, да могу у томе спремању видети руску руку. Тврдило се, да су руски агенти наговарали Бугаре на устанак, па ако се пет до шест недеља одрже, да ће Русија у њихову корист посредовати. Стоји извесно, да је те године једна депутација бугарска долазила у Београд и тражила савета. Влада је српска одвраћала Бугаре од устанка, и они, било у след тога савета, или из других узрока, остадоше на миру.

Унутрашња физиономија Србије била је још од мањега значења. Расцеп између кнеза и Вучића није се био ни мало поправио, ма да су се странке на Петровској скупштини 1848 привидно измириле биле. Војвода је добио у Книћанину моћнога супарника, који се настанио у Крагујевцу, као средини земље, да буде готов, да сузбија сваки покушај нереда и сваки антидинастички покрет, долазио он ма с које стране. Стојан Симић имао је обичај да мири прваке од 1842, кад би они у заваду долазили. Ова улога добро је ишла од руке његовој окретности и његовој речитости. Он је стајао по средини странака, те их одржавао у неком додиру; али кад он умре 1852 (10 марта), не нађе се више нико да његову улогу прихвати. Распадањем странке од 1842 Вучић се највише усамио. Он се био завадио и са Аврамом Петронијевићем, са са којим је делио судбину кроз све бурне прилике од 1835. Петронијевић, зачев мисао да се сроди са Карађорђевићем, био се безусловно придружио двору исто тако, као и Илија

Гарашанин. Ну Петронијевић се од Гарашанина у томе разликовао, што је он желео и радио, да Порта призна наследност кнежевскога достојанства породици Карађорђевића, а Гарашанин је то избегавао, па кад је требало, он се и опирао тој тежњи, доказујући, да ће кнез најбоље осигурати владавину својој деци, ако их добро васпита. Под јесен 1851 оде Петронијевић у Цариград, да ради за наследност у породици Карађорђевића, али се отуда није више ни вратио, издахнувши од капље у предсоби Али-паше, министра спољашних послова (10 априла 1859). Са њим је пао још један стуб врачарске владавине, којој су редови све ређи постајали.

Ми смо, на другоме месту већ имали прилике обележити, како се, после револуције од 1848 год. почео осећати аустријски притисак. Он је тако нагло напредовао, да је већ у 1850 години уредник званичних „Српских Новина“ (бр. 78) јављао као нешто са свим обично и незазорно, да свој лист носи у аустријски консулат на цензуру(¹). Поменули смо такођер како су се после револуције развили поверљиви односи између кнеза и званичне Аустрије. У току 1852 покаже се прилика, да се овим односајима да̂ и свечани израз. Преко лета обилазио је цар Фрањо Јосиф Угарску, па је походио и српско војводство, где га је патријар Рајачић поздравио (4 јуна) у саборној цркви у Темишвару као великога војводу српскога војводства. Цару је изишао до Варадина на сусрет Книћанин са Алексом Јанковићем, а у Земуну поздравио га је сам кнез (4 јула) у пратњи председника државног савета и великога броја виших чиновника, па га за тим отпратио и до Панчева, по што се

(¹) Тужећи се на земунског ценсора, што му лист често зауставља, уредник каже: „шта више, ми од наше стране и то чинимо, те ни један лист не дамо ни печатати, докле се у консулату аустријском не прегледа“.

цар провозао претходно паробродом донекле уза Саву и стао испред Београда. Значајно је, да су тада саме званичне „Српске Новине", (број 75 од 5 јула 1852), обзнаниле, како је цар изјавио кнезу „своју као и целе Аустрије обвезаност за помоћ, која јој је у последњем бурном времену од стране наше отаџбине указивана, желећи, да би се између српске и његове царске владе добро споразумљење и суседно пријатељство неповредно обдржавало". Ну Аустрија није била срећне руке у избору лица, које је имало да негује ове одношаје. Њен званични представник у Београду био је пуковник Теја Радосављевић. Овај човек, који се, без више образованости, знао догађајима револуције толико користити, да је од простога граничарског аудитора дошао до генералнога консула, није имао никаквога, а најмање дипломатскога такта у својим поступцима. Ако је и било званично земљиште пријамљиво за аустијски утицај, Радосављевић се трудио, да му својим разметањем и званичним парадама даје маха и значења, које је тешко падало на српска осећања и врећало народни понос српски. Докле би српскога кнеза, као сенка, узастопце пратио, у мале се и велике послове земаљске остентативно мешао, он би, с друге стране, на дан свога цара, развијао према Београду свечаности, које би Србији давале карактер аустријске провинције. Да би покрио свој криви положај, који је имао као Србин, а званични представник Аустрије у Србији, он би показивао ревност, која је његове пријатеље у Србији компромитовала, а држави, коју је служио, није ништа привређивала.

После одласка Петронијевићевога у Цариград, вршио је дужности кнежевога представника и министра спољашњих послова Алекса Јанковић, директор кнежеве канцеларије, човек, о коме стоји извесно да је нагињао Аустрији. Држећи, да му заступништво Јанковићево пружа подесну прилику, да

у Србији потпуно одомаћи аустријски утицај, како га је сам разумевао, пуковник Радосављевић покрене питање о католичкој цркви, коју би Аустрија о своме трошку у Београду подигла, ну, на своје велико изненађење, он удари на отпор и код Јанковића, који је, без сумње, морао држати рачуна од расположења српских стараца, државних саветника, по што се без њиховога учешћа није никакво, по земљу важно питање расправљало ([1]). После свога првог неуспеха, изнео је Радосављевић други тугаљивији захтев; он је тражио, да се аустријски цар на свој имен-дан спомиње у београдској саборној цркви, као што се спомињао суверен силе покровитељице, ну и овај више симптоматични но промишљени захтев буде одбијен.

Докле су ови покушаји чињени, налазио се Илија Гарашанин у Паризу. Он је тај пут предузео после смрти Аврама Петронијевића. У Паризу ушао је Гарашанин у ближе односаје са кнезом Чарториским, шефом пољске емиграције, а овај га је ставио у поверљиви додир са Луи Наполеоном, тада још председником француске републике. Видљиви изговор за овај пут био је Гарашанину, поред потребе да се лечи, још и тај, да тражи од француске владе, да она отвори српским младићима своје војне школе, као и заводе, у којима би се они обучавали у администрацији поштанској, општинској, санитетској, грађевинској, полицијској и другима. По своме повратку, Гарашанин, позивајући се на свој лични споразум са француском владом, обраћао се званично у овоме смислу и њеном генералном консулу (3 февр. 1853). Ну прави смер

([1]) У оно доба још није било у Србији верске равноправности. Тек 1853 г. (19 септ.) изишао је закон, који, „саобразно духу столећа и напретку времена, у коме живимо, као и саобразно примерима, које налазимо у поступцима високих дворова, господарског и покровитељског“, допушта и последницима других хришћанских вероисповести, да, кад им број буде довољан, могу зидати цркву или капелу, и издржавати свога духовнога пастира.

његовом путу у Париз био је, да заснује политику, којом би наслонио Србију на Француску. Одмах после преврата од 1842 почео је Гарашанин нагињати овоме правцу по саветима пољске емиграције, која је, почев још од 1843, стала држати своје агенте у Београду, најпре у лицу Пољака Леноара (Черног), а после у лицу Чеха Фрање Заха. 1852 нашао је он, да су повољне прилике, да са својом политиком изиђе отворено на среду. Да ли је он њоме смерао просто да избије из Србије стари, укорењени утицај руски, да ли да истисне и утицај аустријски, који је био још нов, свеж, али је већ тешко притискивао Србију? Његови интимни односи са емиграцијом пољском, па и мађарском, дају основа веровању, да је он рачунао и на једно и на друго; ну није много времена требало па да се покаже, да ли је он и добро рачунао, кад је покушавао, да тражи наслона у превртљивим одношајима француским, и у политици једнога човека, у кога је само непостојанство постојано било. Наполеон је обећао Гарашанину, да ће потпомагати Србију, ну препоручио му је живо, да избегава све, што би могло дражити Аустрију. Није нам познато, да ли је Наполеон тражио каквих услуга од Србије, али, као што се зна, да је он смишљао, да повуче јавно мишљење своје земље на страну, а доцније га је заиста и одвукао на Исток, вероватно је, да је радио у опште, да створи себи у Србији земљиште, које би могао доцније употребити, кад се источна криза развије.

Под јесен вратио се Гарашанин са свога пута, а мало дана за тим (13 септ.) био је он постављен за кнежевског представника и министра спољашњих послова. Са њим су ушли у министарство као његови главни другови: за унутрашње послове, Алекса Симић, а за правду и просвету, Лазар Арсенијевић Баталака. Први акат Гарашанинова министарства био је, да баци у пенсију војводу Вучића (24 септ.) начином врло мало штедљивим. Гарашанин је држао, да ће свога су-

парника, који му је на Петровској скупштини 1848 онако одсудан пораз нанео, коначно сурвати, ако га, уз искључење из државне службе, још и жигоше пред јавним мишљењем. Он обзнани у званичном органу(¹) да је 1844 нарочито установљено за Вучића звање кабинетскога саветника, због његових негдашњих заслуга, ну да је Вучић 1848 поднео оставку на то звање, па и не дочекавши решење, одмах престао на своју дужност долазити, те је, колико у след те оставке, толико и у след самовољнога поступка, којим је своју дужност напустио и занемарио, решено, да се он разреши од дужности, а државном савету препоручено, да му одреди пенсију.

Пред Гарашанином стајало је сад поље чисто од противника. У колико га није очистила смрт, која је била већ покосила неколико првака од 1842, у толико се Гарашанин и сâм побринуо, да га без штедње рашчисти. Он је стајао на врху своје политичке моћи. Узани круг олигархије све се више стешњавао Гарашанину у прилог. Он је сад мислио, да је без ривалâ; ну то је била самообмана. Моћни државници нису никада без утакмичара; ако се једни ривали уклоне, њихово место попуњују други: оно никада не остаје празно. И кад се већ с неким цифрама рачунати мора, онда је наметније рачунати се са познатим но са непознатим цифрама. Више но један пут доживео је и Гарашанин ту судбину; доживео ју је тако одсудно, да је одмах на три године, после његова прекида са Вучићем, двор тражио да у Вучићу нађе оруђе противу Гарашанина, а на две године после тога тражио је опет Гарашанин у Вучићу савезника противу нових противника и својих и његових.

Приближавање између српске владе и Француске није тако брзо напредовало, као што се отворала супротност између Русије и српске владе. У своме правцу да наслони Ср-

(¹) Српске Новине за 852 бр. 111.

бију на Запад; налазио је Гарашанин потпоре у једноме делу млађих на Западу образованих људи, које су називали „Паризлијама“, али у реду стараца, који су заузимали мерадавне положаје, Гарашанин је у томе питању, стајао усамљен. Уза њ није пристајао ни Алекса Симић, ни Лазар Арсенијевић, па ни Книћанин, чији је глас био моћан у свима питањима земаљским. Они су стајали на средини, држећи се подалеко од Запада, а гајећи покривене симпатије према Русији, која је имала своју јаку признату странку. Председник државнога савета Стефан Стефановић (Тенка) и његов друг, саветник и министар финанције Паун Јанковић (Баћа), стајали су на челу странци, која је радила, да се Србија на Русију наслања. Вучић је такођер уживао поверење руске владе. Одвојено од свију ових група стајао је један нов човек, који је, по својим старим породичким предањима, био задахнут интересима будућности своје отаџбине, али, по својим сродничким везама са двором, није никада из очију губио компас династичких интереса. То је био Ацика Ненадовић, који је као помоћник управљао министарством унутрашњих послова, које је онда обухватало највећи део земаљске администрације, на и војну управу. После пада Гарашанинова, он је постао врло моћан, имајући неограниченога утицаја на кнеза, а пресуднога на државне послове.

Докле се нису појавили догађаји на Истоку, није се толико ни опажала разлика, која је делила меродавне кругове српске, ну кад се бура приближила, групе су се политичне све више издвајале и радиле свака у своме правцу. Први знаци велике источне кризе јавише се у Србији на измаку г. 1852. У току децембра преда руско посланство у Цариграду српском заступнику Кости Николајевићу писмо рускога државног канцелара, управљено српскоме кнезу. У овоме писму гроф Неселроде чинио је, у име царске владе, кнезу примедбе противу избора чиновника изјављујући, како је ца-

реву владу немило дирнуло, што је Вучић удаљен из државне службе, и како тај поступак може имати незгодних последица и за кнеза и за земљу његову. У исто време преда и Тумански, ген. консул у Београду, пријатељско писмо кнезу, у коме му барон Ливен јавља, да се цару Николи не може никако допасти, што је он Илији Гарашанину поверио највиши положај у државној служби, па му саветује, да не навлачи на себе гнева царева, но да отпусти Гарашанина, а Вучићу да поврати одузети му положај. Овај захтев пао је као бомба међу српске државнике и произвео међу њима највећу забуну. Први глас, који је требало о њему саслушати, био је глас војводе Книћанина, који се беше настанио у средини земље као штит и одбрана владина. Путем штафете обрати се њему и кнез, и Гарашанин и Алекса Симић за мишљење, које, у осталом, није могло ни подлежати сумњи. Јунак на бојноме пољу није био и човек од пера, који својим мислима даје углађенијега израза. Једним писмом, (од 27 дек. 1852), управљеним А. Симићу, а намењеним свој тројици, он их је драстичним речма храбрио на отпор, позивајући их, да сви заједно пре пропадну, бранећи часно народна права, но да попусте. Па као да је хтео да их и прекори за политички правац, који је таквим плодом уродио, он јетко узвикује: „зло рађење готово суђење; грех на душу књазу, теби и Гарашанину што тако навалице ту ствар дотле доведосте“! Глас Книћанинов охрабрио је меродавне људе. Кнез позове на саветовање министре и друге прваке земаљске, који закључе, да се одбије захтев руски. У одговору би се навело, између осталога, да је цео свет задовољан што види Гарашанина на челу земаљске управе, да он своје место заузима са толико исто способности, колико и достојанства. Ну како се седница разиђе, кнез се стане колебати. Пријатељи добрих односаја са Русијом представе му опасност, која би га могла снаћи са таквога одговора рускоме канцелару, докле су с друге

стране, пријатељи Запада и привrженици Гарашанинови наваљивали на кнеза, да остане при закљученоме одговору, по што би то био једини за њега спасоносни пут у кризи, која се приближавала. Ову другу странку највише су потпомагали Бесим паша, заповедник београдске тврђаве (¹) и Сегир, ген. консул француски, који је на то место дошао (30 јула) по одласку Гарашанинову у Париз. И ова странка надвлада. Одговор кнежев изненадио је Туманскога и тоном и садржином својом. Жомини спомиње ово писмо у своме делу као „арогантно“; он напомиње, да се кнез, кад је његов положај доцније постао опасан, покорио и писао рускоме канцелару друго писмо, у коме се правдао и објашњавао.

16 фебруара 1853 стигне кнез Менчиков у Цариград у изванредној мисији, коју смо напред изложили. По што је оборио Фуад-ефендију, министра спољашњих послова, он изјави српскоме заступнику, да његов цар не може трпети на челу српске владе Гарашанина, човека који је ђак Кошутов и Мацинијев. Руски изванредни посланик захтеваше, да кнез Гарашанина одмах отпусти. Николајевић је саопштио енглеском заступнику пуковнику Розу (као што је овај 11 марта 1853 известио свога министра лорда Русела), да му је један члан рускога посланства отворено изјавио, да ће Русија ма којим начином кнеза казнити, ако он царева захтева одмах не изврши. Што је Менчиков доводио Гарашанина у везу са Кошутом и Мацинијем, то је био само један део, али не сав низ побуда руских противу првога српског министра. Ми смо већ имали прилику поменути на другоме месту, да је Гарашанин због ових веза дуго остао сумњив конзервативним кабинетима; али праве и поглавите побуде, које су руску владу биле наоружале противу Гарашанина, били су његови односаји са Француском, био је његов пут у Париз, и његов додир

(¹) Дошао је у Београд 22 авг. 1852, на место Хуршид-паше који је отишао за валију босанског 24 истог мес.

са Луи Наполеоном, који се, у време Менчиковљеве мисије, беше већ зацарио (20 нов. (2 дек.) 1852), а Русија, имајући потребу да штеди новога потентата, није износила својих правих разлога противу Гарашанина.

У исто је време и руски консул захтевао лично од кнеза, да Гарашанина у најкраћем року отпусти, претећи да ће иначе прекинути званичне одношаје са његовом владом.

Захтев Менчикова произвео је у Београду неизмеран утисак, под којим нико више није смео да прими на себе тешки задатак, да Гарашанина узме у одбрану. Изгледало је, да је овога пута и сам кнез радо прихватио прилику, да се Гарашанина опрости, јер и ако је он држао рачуна од његова значаја и његових способности, није га ни мало на срцу носио. Ну са удаљењем Гарашаниновим није лако ишло. Не пристајући да поднесе оставку, Гарашанин је тражио, да буде формално збачен, и кнез, не имајући другога исхода, потпише (14 марта 1853) разрешни акат, којим је напоменуо његове заслуге и повратио га у државни савет на одмор због „растројенога здравља његовог“. Ну кад Гарашанин не пристане ни у савет да се врати, кнез га, „до оздрављења“ стави (24 марта) у стање покоја са пуном платом (од 2500 талира).

Гарашанин се лепо растао са кнезом. Полазећи у Гроцку, где је био намеран да се настани, он му је дао нова уверења о својој оданости, али му се и заверио, да ће се Русији осветити. Опраштен сваких званичних обзира, он се надао, да ће сад, у своме приватном положају, моћи и отвореније и успешније изићи против Русије.

Место кнежевога представника и министра спољашњих послова заузме Алекса Симић, савестан државник и искусан администратор, а дужности министра унутрашњих послова остане да врши Аћима Ненадовић, помоћник тога министарства. Кнез похита да обзнани Порти ову промену у крилу

своје владе. Ну велики везир одговори му хладно (19 апр. 1853), напомињући му изреком, да он „стоји под одговором за сва добра и рђава дела у држави царској, њему повереној“. Рифат паша, у име султаново, препоручује кнезу, да свога новог министра, Симића, „опомене, да и он своје послове тачно врши, и ако је он један од највернијих робова султанових, а при томе у свему способан“.

Докле се мислило, да је Гарашанин био прва и последња жртва, која се подноси потреби да се одрже добри односи са покровитељским двором, дотле је све ћутало; ну кад руски консул заиште нове жртве, тражећи да се збаце још неки чиновници, политични пријатељи Гарашанинови, онда, после првога изненађења, наступи у Београду тренутак прикупљања и отпора; онда се тек опази, колико је поступак Русије немило дирнуо осећања независности и поноса народнога. Државни савет преда кнезу адресу са потписом свога председника, најоданијег привр̑женика руског (20 марта, 1853). У њој је законодавно тело земаљско поднело кнезу уверење своје оданости и чврсто стало на браник земаљских права. Државни је савет изјавио кнезу, да би, при тужним и ванредним догађајима, који се врше у недру отачанствене владе, погрешио противу своје најсветије дужности, кад не би подигао свој глас у одбрану народних права. Удаљење Гарашанина са положаја, у коме се он одликовао толиким изванредним својствима, учинило је на савет болан утисак; међу тим је савет себи ласкао надањем, да би ова жртва могла осигурати, да се одрже и развију повољни односи између владе српске и покров. двора, те би се тако овај осетни губитак ослабио и накнадио другим користима. Ну савет је са сажаљењем дознао од свога председника, да је руски ген. консул представио кнезу друге нове захтеве, који очевидно вређају и газе устав и права народна, и који ће, по томе, учинити на све Србе најтужнији утисак. Најодабранијим речма курто-

азије изражавајући своје поверење у старање кнежево о правима, која је српски народ стекао са толиким жртвама, савет изјављује, колико би народ српски био увређен у својим законитим осећањима и у своме достојанству, кад би његова влада попустила и подлегла у поштовању и одбрани оних права, на којима је основано политичко биће наше отаџбине. Он је уверен, да ће се предузети мере за њихову одбрану, па за то и не предлаже никаква средства за расправу ових изванредних тегоба, но даје само израза уверењу, да је највећа потреба, да се бране устав и права народна, и да је он готов, да у кругу своје власти једнодушно потпомаже кнеза на томе путу, уверен, у осталом, да су то жеље и осећања и целога народа српског. У исто време, он се нада, да ће и високи дворови „суверенски“ и заштитнички имати праведних обзира на народ српски и на одржање оних права, која су му, великодушношћу првога, а посредовањем другога, дарована, утврђена и подигнута на ону тачку, на којој се сада, на срећу Србије, налазе.

Цео овај акат дише најчистијим осећањима патриотизма; он служи на част српској олигархији онога времена, а не мање и на хвалу перу, из кога је потекао. Адреса, предата јавности путем стране штампе, одјекнула је најповољније по целој Европи, те дала прилику свету, да се увери, да се Србија знала и зауставити на путу попуштања, кад то више нису искали животни интереси државни.

Ове утиске поткрепио је и одговор којим је кнез (23 марта) изјавио државноме савету своју сагласност са његовим погледима и осећањима, и изразио му, да је срећан, што га тако патриотски савет окружава, надајући се отуда сигурнијем и извеснијем успеху за заједничку ствар.

После ових неприлика изгледало је, да је у највишим круговима завладало уверење о потреби слоге и заједничке сиотрености у критичким данима, који су свакога

тренутка могли из ненада донети Србији највеће опасности. Ну тај изглед као да није био основан; та слога није се и на делу показала, нити је заједница дугога века била. Шта више, према даљем развитку ствари оправдано је веровање, да је и сама адреса саветска више намењена била спољашњем ефекту, но унутрашњем осећању и убеђењу. То стање може, у осталом, и да се разуме. Силни валови запљускивали су границе наше земље, бацајући је од једне обале другој. Није чудо, што је тој судбини изложен био лаки и немоћни чун српски, кад видимо да се, под тим ветровима, крхају и ломе и тешки бродови и највећих држава европских. Укрштавајући се у подунавским кнежевинама, борба ових елемената није могла пролазити, а да из темеља не потресе и унутрашње односаје ових земаља. Како је руска војска ушла у Влашку и Молдавију, румунски кнезови напустили су своје престоле, па и своје отаџбине. Изгледало је, као да боља судбина не чекаше ни кнеза од Србије.

Зна се, како је, после преврата од 1842, Русија узела била у нарочиту заштиту кн. Михаила; видели смо како је кн. Александар тражио у заједници са Аустријом за себе заштите, кад су се, у време српскога покрета од 1848, Обреновићи приближили границама Србије. Томе сличан призор понављао се и овај пут. Земља је знала симпатије Карађорђевићеве за Аустрију; она није веровала, да ће се он хтети у овим догађајима придружити Русији, а од заједнице са њом замишљали су Срби расејани по свима својим крајевима, највеће користи за српство у опште, а за Србију на по се.

То је расположење јако отежало положај кнежев. Чим је кнез Менчиков приспео у Цариград, оживела је српска идеја, али су оживеле и наде свију противника тадашње владавине у Србији. Као што се види из једнога писма, које је (19 маја 1853) писао Книћанин Алекси Симићу, највеће привърженике кнежеве обузела је била бојазан, да Русија може

толико у Цариграду успети, да Карађорђевића и његову владу збаци једним ферманом, који би у Порте израдила. Противници кнежеви тражили су, да се користе тегобама његовога положаја.

Око Вучића били су се груписали сви противни елементи, а поглавито Обреновићевци, који, и ако му нису веровали, налазили су рачуна, да иду под заставу старога превратника. Ситуација је морала бити врло озбиљна, кад је, после 11 година свога ћутања у егзилу, и Михаило Обреновић нашао за нужно да подигне глас свој. Био се, на име, пронео говор, да он спрема буну у Србији; да ће, кад се поврати на владу, да наплати из народне касе, као и из имања својих противника не само своју цивилисту, но и плату свију бивших чиновника за свих једанаест прошлих година; најпосле, да он тежи за осветом, да ће протеривати и гонити оне, који су били његови противници. Ови говори, несагласни са карактером кнеза Михаила и са мишљењем, које је владало о њему, могли су се изродити само у несигурној тадашњој ситуацији. Да њих опровргне, кнез Михаило управи (2 јула 1853) свима државним саветницима писмо, којим је све три тачке једну за другом снажним разлозима обарао. Кнез вели, да је искусио тегобе кнезовања и владања; да познаје терете и бриге онога сјајног положаја; сишао је са тога места, истина нагнат силом околности, али је добио прилику да се боље изобрази, свет и људе боље да позна; добио је мир и спокојство приватнога живота, у коме сада живи као слободан и независан човек, без икакве оскудице, без бриге, без страха, у одличном кругу признат, примљен и поштован, и не са свим бескористан за своје сународнике. И као што познаје прво своје стање, истина сјајно али теретно, немирно и непостојано, па и опасно, које је оставио, тако исто сада не жели да оставља своје садашње срећно стање, него би то учинио само по дужности и вољи народа и у корист

отаџбине, којој је он син, члан, пријатељ и у некоме погледу и дужник. Неће он преко лешина браће своје да се пење на престол српски, већ ако би било суђено, рад би био да због доласка његова нико не заплаче, него свак да му се обрадује. Кнез протестује живим речма противу гласова, који му подмећу лакомост за цивилистом: он и сада чини жртве на корисна по народ дела, а у случају повратка свога у Србију, он би још и од своје цивилисте трошио на народне потребе, које би се иначе из народне касе морале подмиривати. Најпосле, одбијајући од себе осветољубиве намере, кнез изјављује, да унутрашња политика за Србију може бити само политика помирења, која захтева, да се личним непријатељима опрости; да се прошлост многима непријатна заглади, заборави; да се способни и честити чиновници, мали и велики, ма којој они личној странци били наклоњени, при промени кнеза владаоца на својим местима оставе; да се задрже или потврде све корисне уредбе, а нарочито да се задржи, не речма, но у истини и делу, и сâм устав, овај темељ јавнога живота Србије, по што се њиме јамачно може добро владати и земаљски напредак постићи, само кад се уме и хоће.

Овај корак кнеза Михаила имао је великога учина (дејства); он је незадовољне елементе охрабрио, многе противнике династије Обреновића умирио и обезбедио, а по гдекога од њих и коначно разоружао. Све је приносило да се духови узбуркају; Србија је изгледала као да је на прагу новога преврата.

Ово је стање ствари јако узнемиривало Аустрију. Њој би преврат у Србији донео и губитак једнога кнеза пријатеља, и опасност да се на њеној најближој граници изроде немири, који би се могли у онако запаљивим приликама раширити по областима турске царевине. Русија, која је у почетку кризе рачунала на оружану сурадњу или бар на благонаклону неутралност Аустрије, осећала је потребу, да је успо-

који о искрености своје политике. У том смеру она одлучи, да пошље у Србију Фонтона саветника свога посланства у Бечу. Фонтон је имао налог, да својим понашењем растури неповерење, које је у Србији постојало противу руских консула оптужених, да се понашају охоло према влади српској и да стоје у тајним одношајима са великашима и странкама, које су према кнезу непријатељски расположене. Фонтон је имао поновити, да Русија може само добра Србији желети; да јој жели благостање основано на њеном унутрашњем спокојству и поштовању уговора, без револуционих елемената и без новачења неподесних са стањем образованости и политичним положајем земље. Он је нарочито имао да сузбија револуциону пропаганду, која, одбијена од Запада, наваљиваше Истоку, да ту изазове заплет, који би годио њеним превратним плановима. Руски изасланик имао је да уђе у тесну везу са аустријским представником. Он је био носилац писма, у коме је руски државни канцелар уверавао кнеза, да Русија неће никада тражити од народа српскога ни услугâ ни жртава каквих; али да она неће ни трпети, да Србија, под заклоном своје грађанске независности, постане огњиште револуције, које би узнемиривало сигурност суседних држава.

Упутства су била удешена у договору са Аустријом, која је у истоме духу издала налоге своме генералноме консулу у Београду. Шта више, Жомини уверава, да је руска влада изјавила аустријској, да је готова, да, у договору са њом, и заузме кнежевину, ако би се потреба појавила (¹).

Долазак Фонтонов у Београд (у почетку августа) произвео је највећу узрујаност. Руски је изасланик нашао кнеза убеђена, да Русија хоће да га се отресе, а народ уверен, да Русија хоће да га жртвује Аустрији. Опозиција је опет очекивала, да руски изасланик долази да ради, да се кнез збаци.

(¹) Etude diplomatique etc. t. I. p. 488.

3*

Ну сад пастане опште изненађење, кад Фонтон изјави, да Русија нигде не потпомаже револуцију, па поче живо радити, да измири кнеза са првацима и са народом. Сад тек поче влада званично опровргавати гласове, који су се све дотле проносили, да је она у негодовању код покровитељског двора, да је у земљи преовладало незадовољство, и да је кнезу Русија поручила, да да оставку. Влада је уверавала, да је стање политичких одношаја Србије са Портом повољно, са Аустријом да се све повољније развија, а од стране покровитељског двора, да је влада, последњих дана, обрадована и усрећена и новим уверењима благовољења и милостиве наклоности како према кнезу и влади, тако и према свему народу нашем (¹).

Ствари не остану ни на томе. Фонтон пође и по унутрашњости Србије, свуда дочекиван са оном сјајношћу, коју су наши стари чиновници свагда знали вешто да изнесу на позорницу, кад би год влада имала потребу, да кога одличног странца придобије. Кренувши се 12 авг. Фонтон је ишао преко Смедерева, Пожаревца, Свилајинца, Манасије у Раваницу за Вел. Госпођу, па оданде преко Ћуприје, Јагодине и Крагујевца, вратио се у Београд. На дочек изводиле су му власти многи народ, а уз пут пратило га је по 300 до 400 наоружаних коњаника. Његов пратилац примећује, да је Фонтон на овај дочек много полагао и држао, да је у нас Бог зна каква убојна сила и да је цео народ наоружан (²). Фонтон је уз пут говорио народу, како император љуби Србе и њиховога кнеза; препоручивао је слогу и поштовање власти. „Ја сам, говорио је он, пролазећи кроз округе београдски и крагујевачки, ја сам познао ваше окружне начелнике и капетане: то су људи добри и врсни; слушајте их, и они ће вас извести на добар пут. Не слушајте оне, који вам па-

(¹) „Српске Новине“ за 1853 бр. 89.
(²) Биографија Ат. Николића. Рукопис у архиви „Српскога Ученог Друштва“.

пућу на ухо; то су зли људи, који имају рђаву намеру, и ти не говоре истину. Ко хоће истину да каже, нека говори јасно ...... ваше је данашње стање тако, да га нема никакав народ у Европи, па се старајте, да то стање уживате у љубави и слози, а раздором и неслогом да га не изгубите" ([1]). Овим говорима Фонтоновим нај јасније се обележио положај, који је руска влада према унутрашњим одношајима Србије заузела; она је опозицију, заједно са Вучићем, тренутно са свим напустила.

Односно спољашњих питања, Фонтон је у званичним круговима српским препоручивао предусретљиво понашање према Аустрији, са којом руска влада дели потпуно мисли у погледу на европску револуцију. У главноме питању, које је владало европским положајем, он је саветовао, да Србија остане на миру, али је испод руке препоручивао, да се спрема и оружа.

Мисијом Фонтоновом знатно се поправио унутрашњи положај Србије, а побољшали су се и њени спољашњи одношаји. Осећање опште несигурности уступило је места поуздању и умирењу духова унутра, а поверењу с поља. Било је суђено, да Русија по други пут изведе владавину од 1842 из опаснога положаја, најпре у бурама европске революције од 1848, па сад у приликама још критичнијим великога источног заплета. Колико је влада српска потребу ове заштите руске дубоко осећала, колико је она Русији била захвална, открива и нехотице званични орган њен, који свагда, кад говори о Фонтону, говори тоном врло понизним и ласкавим.

Кнез је био од стране Русије потпуно умирен; он је писао канцелару и захвалио му је живим уверењем оданости, изразивши и своју готовост да саветима царске владе следује. А у Цариград је писано, да се из савета Фонтонових може с поузданошћу извести, да Русија искрено жели мира.

([1]) „Српске Новине" за 1853 бр. 97.

И Порта успокојена, одустане од намере, коју је имала, да пошље војску на српску границу. Што је нешто војске било на вишеградском мосту и другим неким тачкама на босанској граници, велики је везир објаснио српској влади, да се чини једино ради чувања границе, препоручивши Изет-паши, заповеднику београдске тврђаве, (који је 10 окт. заменио Бесим-пашу) да увери кнеза, да Порта не само што нема ништа противу њега, него још да жели, да његова владавина буде срећна и стална. Само је у Видину остала јака посада, која се ту, још са самога почетка кризе; држала због руске војске у Румунији. Са те стране било је више пута опасности, да Срби дођу у сукоб са турском војском. Башибозуци су већ распитивали за имућније куће на српској обали реке, у намери да их пљачкају, па би сукоб у онако критичним приликама био неизбежан. Ну Сами-паша, гувернер видински, оцењујући разлоге, које му је српска влада давала преко кнежевога првог ађутанта, пуковника Живка Давидовића, одустане од намере, коју је имао, да поставља страже дуж Тимока.

Фонтон је био исправио односаје Србије према Русији и Аустрији, а Порта је на српској граници напустила свој положај што прети; ну у време великих догађаја међународни се односаји врло често мењају. Како је руско-турски заплет постао озбиљан, та озбиљност није могла а да се не пренесе и на положај Србије, јер је Порта мислила на начине, којима би Србију учинила безопасном. Мислило се, да Порта ласка Србији и да јој даје разна обећања, да је лакше успава, а права да јој је намера, да појача своје градске посаде у Србији, па, с помоћу ове војске, да заузме још неке стратегијске тачке, које би је поставиле у стање, да Србији диктује све што хоће, па да је и под своју непосредну власт поврати; западне пак силе да је на то још и подстрекавају. Руски државни канцелар, гроф Неселроде, стављао је кнезу српском

пред очи све те мутне изгледе у нарочитом писму, и препоручивао му највећу смотреност и енергију, како би од Србије отклонио опасности, које јој се спремају. Руси су саветовали српској влади, да се турска војска не пушта у Србију, ни под каквим изговором, па ни за само попуњавање градских гарнизона.

Све су прилике заповеднички налагале Србији дужност да се оружа. И она је то почела чинити још и пре Фонтонових савета. Чим се потреба појавила, влада је изјавила у Цариграду, да ће, у случају рата између Русије и Турске, остати неутрална, али и да хоће да се оружа, како би била у стању да се противи свачијој војсци, која би границу српску прекорачила.

У томе смеру састављена је била једна војничка комисија, која је поделила Србију на војне округе, одредила им војна средишта, пописала број војника и предложила команданте. Виши официри обилазили су границу и проучавали је, али се с прва све у тишини радило.

У тежњи да земљу наоружа, српска је влада учинила и један корак, који се тешко даје објаснити. Односи према Аустрији били су поремећени још преко лета 1853 год. Из изјаве, коју српска влада шиље Порти, види се, да је међусобно неповерење између Аустрије и Србије завладало на скоро по одласку Фонтонову из Србије: Аустрија открива намере, да поседне Србију, влада се српска ограђује, и у томе смислу шиље изјаве Порти. Не мора ли нас изненадити, кад, у томе стању ствари, налазимо, да се влада српска обраћа Аустрији и тражи да од ње купи оружја? И заиста, 5 октобра (1853) пише српски министар спољашњих послова аустријскоме ген. консулу, да би влада српска имала потребу, да купи од аустријске владе 10.000 пушака и три батерије топова. Пуковник Радосављевић одговори (8 новембра) да би влада аустријска била вољна да намири ову жељу српске владе

са смотреношћу, коју иште развитак озбиљних догађаја на Истоку. Нужно је дакле, да се влада српска изјасни, да има поверења у намере царске владе и да је са те стране спокојна, јер ма да су саветници кнежеви више пута давали царској влади уверења о томе, опет при једној скорашњој прилици, кад је царска влада предузела неке војне мере потребне само да се одржи јавни мир, влада српска показала је неповерење у лојалност намера аустријске владе, која је била у праву да очекује од Србије понашање са свим противно.

Осим тога захтева аустријска влада да српски министар спољашњих послова дâ прецизну и писмену изјаву, да влада српска неће ни којим начином узети учешћа у рату, који се води између Русије и Отоманске Порте, но да ће остати у стању и положају, у коме се сада налази, и да нарочито неће употребљавати захтевано оружје да постигне смерове непријатељске ни противу Аустрије, ни противу силе сузерене, ни противу силе покровитељке. Захтевано оружје употребило би се једино на одржање унутрашњега мира, и да се очува Status quo од сваког напада и сваке повреде. Најпосле, влада српска имала би да се изјасни на исти прецизни и формални начин, да не само неће узети никаквога учешћа у предузетцима, које би револуционари могли против Аустрије покушати, но да ће се још трудити, да свима могућим средствима удаљи од кнежевине политичке бегунце и људе незадовољне, и да ради противу њих, ако би они напали на земљиште српско или на земљиште аустријско.

Што се тиче захтеваних батерија, аустријска влада тражила је објашњења о узроцима, са којих Србија тако велики број топова тражи, кад се зна да је тополивница у Крагујевцу почела да даје повољне резултате тако, да може фабриковати знатан број топова.

Разуме се, да је овај корак остао без свакога резултата. Ми га не можемо ни сматрати као озбиљан, но више

као маневру, којом су се хтела опипати права расположења Аустрије, која, и ако су могла бити позната Русији, за Србију су још била нејасна. Природно је веровати, да српској влади нису могли ни бити познати преговори, које су водиле Аустрија и Русија, а они нису ни тренутка силазили са дневнога реда, често захватајући дубоко у судбину Србије. Положај Аустрије у овој кризи био је за нас, био је и за саму Русију меродаван. Ни један корак Србије, ни једна важнија одлука Русије не би се могла разумети, док се не би потражило објашњење у понашању или у смеровима Аустрије.

Чим је цар Никола закључио да заузме румунске кнежевине, он је своју намеру обзнанио свима великим силама. Према Аустрији ишао је он још и даље. Своме посланику, код бечког двора, барону Мајендорфу, који се враћао на своје опредељење у Беч, он је наложио, да поднесе цару Фрањи Јосифу план заједничке радње у кризи, која је предстојала. По томе плану, Аустрија би понудила у Цариграду своје услуге (ses bons offices), како би склонила Порту, да прими ноту кнеза Менчикова. Ако би Порта понуду одбила, Аустрија би обзнанила јавно своју искрену сурадњу, а у томе смеру послала би на своју границу један корпус војске. Ако, уз поседнуће румунских кнежевина руском војском, аустријска изјава не би донела повољнога плода, Аустрија би приступила и принудним мерама, поседнувши својом војском Србију Босну и Херцеговину(¹).

Ови су предлози били изложени у једноме ручном писму цара Николе и у једном меморандуму. Перспектива, која се отворала Србији, била је врло мутна. Аустрија се бојала, да Русија нема сакривених смерова да разруши турску царевину, коју је Аустрија желела да одржи; јер је гроф Буол признавао отворено, да слабост отоманске царевине најбоље

(¹) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée t. I. p. 202.

годи и политичним и трговинским интересима Аустрије. Она се бојала словенскога, управо српскога покрета на својој граници, а Русија се трудила да је успокоји, па јој је, противу те бојазни, пружала материјалну гарантију, нудећи је поседнућем српских предела у Турској.

Данас је већ изван сваке сумње, да цар Никола није тада смерао да изазове рат, нити је за њ био спреман; он је био далеко од тога, да из мисије кнеза Менчикова тако озбиљан заплет очекује. Он је ушао у рат противу своје воље, а кад се једном већ заплео, он је морао правити уступке, и што је заплет бивао већи, веће су бивале и жртве, које је он морао на себе да прима: данас је морао да подноси понуду једној сили, која је на Истоку Русији супарница, да може посести земље, које је Русија својим жртвама помогла подићи са смером, да у њима противу те исте силе створи себи наслона и потпоре; сутра опет морала је да подноси жртве нове, које су се најпосле свршиле ампутацијом њезиних властитих земаља, губитком једнога дела Бесарабије. Ну кад је Русија ове предлоге чинила, она је у исти мах, давала Србији савете, који су смерали на то, да је сачувају од аустријске окупације. Гроф Орлов говорио је у Бечу српскоме заступнику Алекси Јанковићу (на крају јануара 1854) „да је намера Русије та, да се Србија не компромитује пре него што буде у извесности, да она своје садашње стање може побољшати. Русија неће, да Србија изађе из свога неутралнога положаја и да чини какве жртве, а да не добије што више него што има. За ово што Србија већ има, не треба ништа друго да чини, но да остане у законом и неутралном свом положају и према Порти и према Русији, и да се стара да Аустрију увери о својој неутралности како да је тиме у пријатељству спрам себе одржи; јер Аустрија уверава, да

неће ништа противу Србије чинити, докле год она мирна и неутрална остане“ (1).

Предлози руски нису нашли одзива у Бечу. Гроф Буол пристане да посредује у Цариграду, али не пристане да прими и какву ширу обавезу, бојећи се, да би се оружаним аустријским посредовањем источна криза само раширила. А цар Фрањо Јосиф био је предлозима руским управо поплашен. Он је налазио, да би војничко поседнуће Србије, Босне и Херцеговине било неизазван напад на Турску, и да би такав корак дао Француској изговора, који она очекује, да се баци на Белгију и на Италију. Битно питање, које је овом приликом владало политиком аустријскога кабинета, било је питање о револуцији, која би, по царском нахођењу, могла да искрсне из сваког озбиљнијег заплета. За то је цар Фрањо Јосиф, у своме одговору, уверавао цара Николу, да ће Аустрија учинити највише услуге Русији, ако уздржи револуцију да не плане, а то ће она најсигурније постићи, ако и сама не уђе у рат (2).

После догађаја код Синопе (18 нов. 1853), кад су западне силе заузеле према Русији одсуднији, скоро непријатељски положај, цар Никола учини кораке, да изведе на чисто своје одношаје, према Аустрији и Немачкој. Он је од њих тражио строгу неутралност, која би се утврдила нарочитим актом на овим основима: 1) обадве државе Аустрија и Немачка, одбијале би, по потреби, и оружјем сваки напад, који би смерао на то, да их изведе из њихове неутралности; 2) у случају напада на области немачкога савеза, и Русија и њене две савезнице сматрале би такав напад као да је учињен на њихове властите области; и 3) ако би рат донео собом ма какву промену у стању Турске, Русија се обвезује, да

(1) Писмо Алексе Јанковића из Беча од 1 феб. 1854.
(2) Etude diplomatique etc. I. p. 389.

не закључује никакве погодбе са поморским силама, докле се не би претходно споразумела са својим савезницима.

Гроф Орлов, царев ађутанат, однео је (јануара 1854) ове предлоге у Беч, а барон Будберг, руски посланик, имао је да их заступа у Берлину. У исто време носио је Орлов у Беч основе, на којима би се могао повратити мир између Русије и Турске. У реду ових основа стајао је на првом месту предлог, да се потврде сви уговори, који се тичу кнежевина (румунских) и Србије. Обе су ове мисије населе. Основе мира одбије бечка конференција, која се беше, одмах у почетку заплета, састала из представника четири велике силе (Француске, Енглеске, Пруске и Аустрије), да покушава измирење завађених држава. Што се пак тиче специјалних преговора руских са Аустријом и Пруском, берлински кабинет не пристане да прими на себе никакву обавезу неутралности, али краљ пруски изјави, да се он ни у коме случају неће дати навести на рат противу Русије. Бечки кабинет одговори, да не само што не може примити на себе никакву обавезу неутралности, но још дода, да ће цар Фрањо Јосиф држати рачуна само од интереса своје царевине. У исто доба обзнани бечка влада Русији, да ће да пошље војску на своју (јужну) границу. Тиме је хтела Аустрија делом да покаже, да она не сме да уђе у заједницу са Русијом ни у којем облику (¹).

Докле је Аустрија предузимала мере, да се војском огради од свакога покрета српског, мислила је и Порта, како би се са српске стране обезбедила. Она је наишла на срећније планове од аустријских, на планове, који су Србију могли успокојити, а да противу Порте не изазову никакве раздражености, као што ју је изазвала Аустрија својом опсерваци-

(¹) Etude diplomatique etc. I. p. 250—251.

оном војском. Чим је Порта била загазила у рат са Русијом, њу је саветовао лорд Редклиф, да једним самосталним актом, по својој властитој побуди, потврди све повластице, које су уживали њени хришћани било на основу султанских хатишерифа, било на основу уговора закључених са европским силама. Савет је био мудар; он је био намењен, да умири хришћане после прекида уговорâ закључених са Русијом. На тим су се уговорима, у неколико, и оснивале хришћанске повластице, које, изгубивши своју основу, могаху се сад у толико сматрати и као пропале. Та бојазна могла је нарочито обузимати подунавске кнежевине, а на по се Србију, којој је међународно биће и потицало из руско-турских трактата. Потреба да се Србија успокоји, показивала се у толико јача, што је француски генерални консул Сегир у владиним круговима српским несмотрено тврдио, да су, укинућем руско-турских трактата, пали сви основи јавнога права Србије, и да их султан може у свако доба опозвати. Ма да разлог Сегиров није био довољан, да Србија изгуби своје политично биће, јер она имађаше основних хатишерифа, које јој је султан непосредно издао, па их без верoломства не би могао опозвати, ипак су претње француског консула влади српској бригу задавале. Те је претње Сегир чешће понављао, али кад се уверио и од Срба, својих политичних пријатеља, који су Западу нагињали, да би у томе случају Србија пристала уз Русију, онда се он предомислио. Он је одмах писао у Цариград своме посланику, да се мисао о потврди повластицâ турских хришћанских поданика распростре засебним ферманом и на повластице, које Србија ужива. Ту идеју поткрепи код своје владе и паша, заповедник београдске тврђаве.

Порта прихвати журно Сегирову мисао, и већ се у почетку декембра знало у Београду за готовост Портину да се тој мисли одзове. Ну ту се појави као сметња руски консул. Приспев у Београд у почетку октобра, да заузме место

умрлога (5 јула) Туманског, Мухин се био одмах у новембру, на захтев пашин, склонио у Земун, по што је заставу своју ноћу са консулата скинуо, а пред полазак писао (11 новем.) Изет-паши, да он, не желећи отежавати положаја влади српској, оставља Београд, али да, и без обзира на ову одлуку, не губи из вида старање, које император, његов господар, има о српскоме народу, па, по сили наложене му дужности да води бригу о чувању права и повластица, којима је цар обезбедио ову земљу, протестује најживље против сваке повреде, која би се могла нанети правима и повластицама Србије за време, докле царски агенат буде из Београда одсуствовао. Мухин је за тим јавио и српској влади за свој одлазак, па јој доставио и препис свога протеста, изразив уверење, да ће у њему и влада и народ српски наћи новога доказа о старању, које држава покровитељка не престаје, да указује Србији у свако време.

Ставивши се у Земуну, Мухин је отуда сваки дан прелазио у Београд са аустријским пасошем, а кнез, бојећи се, да га руски консул својим честим доласцима не компромитује, уклонио се у Крагујевац. У одсуству књажеву, Мухин се упињао да докаже влади српској, да она не треба да прими ферман, као излишан и штетан. Ако би га примила, Србија би прекинула везе, које је вежу за Русију; поставила би Русију у положај, да не поштује њене неутралности, и изазвала би незадовољство у народу, који хоће да се отресе Турака, а не да прима њихова обећања, која немају руске гарантије. Ну као да је Мухин развијао више ревности, него што је његова влада желела. Руски посланик у Бечу, Мајендорф, који је на ствари свагда са више тачке гледао, не само да се није показивао противан ферману, него још и мудру резерву наговештавао, уз коју ферман да се прими, а његове незгоде да се избегну. Он је саветовао Алекси Јанковићу, који је (15 јануара 1854) у Беч стигао, да заступа српске

интересе, да би влада српска могла примити ферман као потврду земаљских повластица; али, у одговору своме, она би се позвала на старе фермане, што служе за основу овим повластицама, а нарочито на оне, који одређују излазак Турака из Србије. У исто време изразило би се јасно, да ће Србија и у напредак сматрати све те фермане као основу својих права. По објашњењу, које је Фонтон давао српскоме заступнику у Бечу, ова резерва имала би да послужи Русији, да изради коначни излазак Турака из Србије; јер ако би се руска размирица са турском на мирни начин свршила, цар би, за такав случај, између осталих услова положио Порти и тај, да се повластице Влашке, Молдавије и Србије потврде, и да се неизвршени хатишерифи о Србији у пуној мери изврше([1]).

С друге стране опет, Аустрија је наваљивала, да се ферман безусловно прими. Њен министар, гроф Буол, говорио је Алекси Јанковићу, да ферман не само што не дира у српска права, но ни покровитељство Русије над Србијом не одбацује. „Ми смо, говорио је Буол, у пријатељству са Русијом, али нећемо никада трпети, да Србија постане руска провинција, или да руским окупацијама падне у сиротињу, као што су пале Молдавија и Влашка. Нема сумње, да то ни ви сами не желите, али ви тражите своје увећање и своју независност, па сте вољни да слушате руска ласкања, да бисте то постигли; но ви ћете се преварити. Ако исход рата буде срећан, он ће само Русији бити од користи, као што сведоче Молдавија и Влашка, које је Русија обмањивала сличним обећањима у свима својим ратовима, па их свагда тако изнурене остављала, да се управо не зна шта су“ ([2]).

Око српскога кнеза водила се жестока борба, да ли да се ферман прими. Кнежев први министар, Алекса Симић, био

([1]) Писмо А. Јанковића из Беча од 21 јануара 1854.
([2]) Писмо Алексе Јанковића од 18 јануара 1854.

је прилично склон да га не прими; још отвореније потпомагали су то мишљење они, који су јаче од њега нагињали Русији. На против они, који су се наслањали на Запад, као и сви независни елементи, били су за ферман, докле најпосле Книћанин, који је тога ради из Крагујевца у Београд дошао, није пресекао борбу. Његово чисто патриотско мишљење, слободно од сваке скривене замисли, сводило се на то, да би била махнитост одбацити ферман, који потврђује права земаљска. И он надвлада.

Порта, да би своме кораку дала неки карактер европске гарантије, нотификује посланствима четири велике силе своју намеру (16 дек. 1853). Она се трудила, да их увери, да се свагда старала, да се како стара права Влашке и Молдавије, тако и она права, која Србија сада ужива, у целини одрже. И ма да су се поводом рата, који се изродио између Русије и високога девлета, пореметили њихови трактати, Порта држи, да је њена искрена намера много снажнија од таких трактата. Она сматра ове три провинције као саставне делове османске царевине, па обзнањује силама, да је одлучила, да се њихова права у првобитноме облику одрже.

15 јануара 1854 дође Етем-паша са ферманом царским у Београд, дочекан врло ласкаво од стране владине, а хладно од народа. Обнародовање фермана извршило се (23 јануара) у кнежевом двору најсвечанијим начином. Етем-паша возио се из града на дворским колима; пред њим је корачало једно одељење турске војске са својом музиком на челу, а за њим долазила је сјајна, многобројна свита. Пред двором очекивала је царскога посланика упарађена српска војска; у дворској су га авлији дочекале депутације од стране власти, свештенства и грађанства, а пред вратима дворским предусрео га је сâм кнез са Изет-пашом, заповедником београдске тврђаве, са својим првим министром и са митрополитом. Примивши ферман

из руку царскога посланика, кнез спроведе пашу у своју дворану, где ферман буде прочитан најпре на турском, па за тим на српском језику. Сад у „име народа“ изјави митрополит царскоме посланику захвалност на царској милости, и изговори молитву за дуговечност султаново, на што су се одзивали топови са Врачара и са града, а упарађене војске, и српска и турска, поздрављале кнеза и паше на балкону дворском.

Ништа, ништа није изостало у овој свечаној појави, што је Етем-паша налазио за потребно, да понизи Србију, да јој удари на чело видљиви печат њене васалске потчињености, а да узвиси сјај и углед сузеренов.

Ферман, издат последњих дана месеца дек. 1853 (на крају месеца ребјул-евела 1278), гласио је у суштини, да султан сматра државне повластице Србије, Влашке и Молдавије као последицу постојаних начела, сталне системе своје, и као питање достојанства за в. Порту, која их је и установила. Његова је тврда суверенска намера, да се од њих не само ништа не откине, но да се становницима тих провинција дају и нови знаци његових суверенских и благонаклоних начела у оној мери, у којој му они буду своју верност указивали, а прилике се његовој намери покажу наклоне([1]).

([1]) Званични превод фермана гласи овако:

Ја сам свакад имао старање, да се преимућства установљена односно унутрашњег управљања књажевства Србије, Влашке и Молдавије, састављајућих вентествене части мога царства, без прекидања набљудавају, и то иде до тога степена, да, при свем том, што су због рата појавившег се између мог царства и Русије, трактати између ове две државе закључени, престали суштествовати, старање моје блистателне Порте служи за снажно јемство одржања благостања и спокојства мојих верних поданика. Како у осталом обдржање подобних установљених преимућства јесте једна постојана система, и како се то тиче достојанства моје блистателне Порте, која их је и установила, то је моја тврда и искрена суверенска намера, об-

Кнез је благодарио султану и писмено преко Етем-паше (26 јануара); он је, у своме одговору, подсећао на старе фермане (од 1829, 1830, 1833 и 1838), али је дао слабога израза оној резерви, коју је препоручивао Мајендорф. У исто време и државни савет одазвао се кнезу (29 јан.) на учињено му саопштење о ферману, у духу сагласности и са осећањима захвалности према султану. По унутрашњости земље био је ферман обнародован не мање свечаним начином; међу тим се расписом обзнанило народу, да се султановим ферманом ни мало не мења положај Србије, нити се мењају њене везе са Русијом. Ово је објашњење смерало, да задовољи колико Русију, толико не мање и народ, који је са својим симпатијама уз њу безусловно пристајао.

По свршетку своје мисије вратио се Етем-паша у Цариград преко Алексинца. Он је по унутрашњости Србије био

државати суштествујућа преимућства ових трију провинција, и не само не одкидати од њих ни најмању част, но на против, водећи највеће старање о њиховом потпуном набљудавању, моја је суверенска воља, давати житељима речених провинција, по мери како они буду од сад показивали верност, којом су одушевљени, и како обстојатељства буду томе благонаклона, нове знаке мојих суверенских и благонаклоних начела.

Следователно, овај царски налог, произишавши из мога дивана, и украшен мојим собственим царским надписом, шиље се на тај конац, да се обнародује и даде на знање свима, да је тврдо решење моје блистателне Порте потврдити, као што се надстојећим и потврђују, онако како суштествују, преимућства Србије, државама мојим принадлежеће.

Кад ти приспе овај мој царски налог, ти ћеш достаточно известити кога надлежи о природи ових мојих заповести и ове моје суверенске воље, и сходно твојој дужности и твојој мудрости, ти ћеш употребити сва твоја старања, и чинити све што ти је могуће, за осигурати у свакој прилици благостање ових предела, као и мир и спокојство житеља и мојих поданика, које је један врло важан предмет, и ти ћеш чинити све што ти је могуће, за дати доказатељства мудрости и верности.

Имај ово за разумјено, и веруј благородном знаку, којим је украшен овај ферман, произтекши при концу месеца ребјул-евела, године хиљаду две стотине седамдесете (последњих дана декембра 1853).

дочекиван свуда оном званичном предусретљивошћу, којом је био приман и Фонтон. Шта више, нису изостајали ни званични усклици: „живео султан!“ — онако исто, као што је био предусретан Фонтон са усклицима „живео цар!“. Тако је тежак био положај Србије, да се она морала свуда повијати као слаба трска међу силним ветровима.

Одношаји Србије према Порти били су постављени на најповерљивију основу. Велики везир, Мустафа Најли паша, честитао је кнезу (16 марта), што је толико угодио султану, да је овај био усхићен колико изразима оданости и признатељности, које му је он, са својим државним саветом, поднео, толико и начином, којим је царски ферман обнародован.

Ну са овим питањем није био исцрпен сав низ искушења, кроз која је имала да прође Србија у оним бурним годинама; њу су чекале нове, озбиљне неприлике.

У операционом плану руском Србија је, по своме географском положају, заузимала врло важно место. Била су три главна војна плана. Маршал Паскијевић и генерал Жомини изјаснили су се, да се на Цариград може ићи или с Бечом, или преко Беча. Ну као што је било јасно, да се Аустрија неће да придружи Русији, то је први план одмах с почетка и пао. За други случај, генерали су доказивали, да се Аустрија не би могла одупирати руским операцијама, а на први знак рускога непријатељства противу Аустрије, да би се Угарска побунила, по што су се већ неки официри мађарски од 1848 нудили да ступе у руску војску; војска и аристократија да се отворено изражавају за Русију; Словени аустријски да прате са одушевљењем и симпатијом хришћански покрет у Турској; граничарске регименте да су тако расположене, да се Аустрија никад не би смела усудити да њихово оружје окрене противу хришћана; да војници и официри често пребегавају Русима тако, да је влада аустријска, под изговором, да се

појача у Ломбардији, словенске регименте слала у Италију, а њих замењивала на граници регментама италијанским.

Као што се на први поглед види, цео план, који би хтео Русију да води преко Беча у Цариград, основан је био на претпоставкама, које, није вероватно, да би се у својим битнијим деловима оствариле. Са тога је државни канцелар, обарајући овај смели план, и изјавио цару, у нарочитом мемоару, да је све учињено, што је част Русије искала, али да њој ни част не може налагати, да се она у бездан стропошта (se précipiter dans un abîme sans fond).

Остао је трећи операциони план. По што је Запад устао био отворено против Русије, по што је он имао Црно море у својим рукама, а Аустрија заузимала сумњив положај, то се више није могло мислити на старе, споре операције, по којима су Руси прелазили Дунав, опсађивали градове, па се тек онда упућивали Балкану; морао се тражити бржи и сигурнији пут. Тај пут водио је преко Србије. По мишљењу руских генерала, руска војска прешла би Дунав око Видина, ушла би у Србију, подигла земљу, па пруживши руку устаницима у Црној Гори, у Епиру и Тесалији, напала би с леђа турску подунавску војску, па се упутила преко Софије на Цариград. „Устанци, пише Жомини, извршени с планом и енергијом, ширећи се у оној мери, у којој би нас напредак наше војске стављао у положај, да их подупиремо, захватајући мало по мало целу хришћанску Турску, прекидајући саобраћаје подунавској војсци турској са најплоднијим областима царевине, од куда ова војска добија своје издржавање, а осигуравајући, на против, наше саобраћаје и олакшавајући све наше операције — такви устанци били би за нас моћан помоћник, а за наше противнике озбиљна опасност. Борба би, у осталом, добила свој прави карактер. Ту не би више био на средини политични интерес руски, но интерес хришћанства на Истоку, а тако је цар Никола разумео па и оцењивао питање са самога

почетка, кад га је огорченост наших супарника изопачила. С друге опет стране, било је немогуће превидети важност стратегијскога положаја, који је заузимала Аустрија с бока и с леђа нашој оперативној војсци" (1).

Русији је дакле потребно било да извиди, у којим границама она може предузети своје операције у Турској и користити се помоћу хришћанском, а да не навуче на себе отворено непријатељство Аустрије и Немачке.

У то име били су послати агенти у главна средишта замишљенога покрета: Фонтон на границу Србије, а пуковник Ковалевски у Црну Гору. Њему су се имали придружити официри, да помогну Црногорцима организовати своју снагу. Трећи агенат био је послат у Грчку са новчаном помоћу од 300.000 рубаља стављених на расположење атинској хетерији.

И главни командант руске војске у Румунији кнез Мих. Горчаков, и ови специјални агенти имали су упутства, да проуче снагу и изворе ових народа: имају ли оружја, вођâ, јединства у радњи, уговореног плана? Требало је, да их одвоје од покушаја револуционе пропаганде, која би узнемирила Аустрију. Требало је најпосле извидети жеље и наде њихове за случај успеха, јер је, уверава Жомини, Русија била решена, да се користи свима срећним обртима борбе, те да, при закључавању мира, уговори за њих све користи, које би јој положај допустио да постигне; али она није хтела да их заведе обманама и обећањима, која после не би била у стању да оствари. На кратко, агенти су имали задатак да не подбадају, но само да проматрају.

Фонтон дође у Земун (у фебруару) у намери да пређе у Србију, ну Коронини, заповедник аустријске опсервационе војске, забрани му прелазак у след захтевања београдскога паше.

---

(1) Etude etc. I. p. 512–515.

Фонтон се одатле крене у Влашку, по што је из Земуна поручио Алекси Симићу, да му пошље у Краљево једног човека од поверења, коме би он имао да учини важна саопштења, наговестивши му, да би за тај посао био добар Атанасије Николић, који га је пратио по унутрашњости Србије. Кад српски повереник стигне у Краљево, Фонтон му саопшти, да ће руска војска скоро да прелази у Бугарску, па да је време, да и Србија поради на ослобођењу хришћана у Турској. Српски повереник, не имајући упутства да улази у какве преговоре, по што се у Београду није ни знало о чему ће бити реч, одговори, да ће ово саопштење доставити својој влади. Ну Фонтон му је стао и даље разлагати користи, које би Србија могла постићи својим учешћем у рату, обећавајући да би се на Србију, као на савезницу руску, обратила пажња, да и она своје тежње унапреди, а њене користи, да би се и нарочитим уговором предвиделе. А кад српски повереник изнесе, како се аустријска војска спрема да уђе у Србију, па би се могло догодити, да Србија међу две ватре дође, Фонтон одговори, да се тога није бојати, јер Аустрија не сме у Србију прећи. То је Фонтон и онда постојано тврдио, кад му је српски повереник изнео озбиљно спремање аустријске војске, која све, што јој је за прелаз потребно на српску границу свлачи, па и саму грађу за мост, а тај се грдни трошак не би у залуд чинио. Најпосле изјави му А. Николић, као што сâм пише у своме животопису, да Србија нема ни средстава потребних да се у војну упусти. „Прво ми немамо новаца: можете ли нам ви дати новаца? Одговор беше: не можемо. А можете ли нам дати џебане, пушака и топова? Одговор: не можемо. Можете ли нам дати официра? Одговор: не можемо! И на то му ја рекох: онда знајте, да Србија није у стању покрета чинити“. Тако пише сâм повереник српски, ну кад ми знамо, да је Русија у то време и самој грчкој хетерији послала 300.000 рубаља, а на сурадњу

је српску морала полагати више вредности, но на сурадњу грчку, онда морамо сумњати, да је Фонтон на сва питања Николићева одговорио негативно. Пре него што се Фонтон и кренуо у Влашку, Орлов је ставио А. Јанковићу у изглед помоћ у оружју, с уверењем, да су, у томе смислу, већ и наредбе у Петрограду издате(¹). У сваком случају стоји извесно, да се Фонтон, у својим преговорима, задовољио и тиме, ако би Србија пристала да пушта у Турску и добровољце под командом Книћанина(²).

Предлог руски изазвао је у званичним круговима београдским живо трвење. Пред лицем очевидне опасности, која је Србији претила од стране аустријске, нису на њ могли пристати ни најстраснији привврженици руски. Једини изузетак чинио је Паун Јанковић (Баћа), који је саветовао да Србија уђе у акцију без резерве. „Боље нам је, говорио је он, поштено радећи и да пропаднемо, но непоштено да останемо; ако би Србија и страдала, Русија би је опет подигла; народ је као ливада: ако се једна трава покоси, друга опет нарасте". „Разумем, ва истину, одговарао је митрополит Петар у седници, која је ово важно питање претресла, разумем шта значи поштено живети, али не разумем, шта је то поштено пропасти". Баталака је опет износио, да упоређење Баћино храмље, по што главе људске, кад се покосе, не

(¹) У опште, морају се подаци Николићеви строгој критици подвргавати, јер носе на себи несумњиве знаке, да је памћење у писца било већ ослабило, кад је он своју биографију писао (1872—1875) већином на основу својих успомена, а без бележака и докумената. Отуда долази, што он ствари и догађаје често претура, а најчешће говори неодређено и без историјске прецизности. Тако он пише, да је у децембру (1853) ишао у Краљево Фонтону на састанак, докле је то било у фебруару (1854). У осталом, Николићева аутобиографија, критички употребљена, није без вредности за осветљење наше најновије културне историје.

(²) Биографија Атан. Николића. Рукопис у архиви „Српскога ученог друштва".

могу, као трава, опет да израсту. Баћа је остао усамљен у своме мишљењу. Ни сâм Тенка није мислио, да треба тако далеко ићи; он би се био задовољио, да се прими Фонтонов предлог о шиљању добровољаца. Томе је мишљењу нагињао и Алекса Симић. Книћанин и Ацика били су за строгу неутралност; Книћанин се изражавао, да би, у повољнијим приликама, пристао и на учешће у рату, али би за тај случај тражио, да Русија стави Србији на расположење, уз друге ратне потребе, и један кор од 10.000 војске.

Изгледало је, као да се дошло било у основу до сагласности, да се приступи шиљању добровољачких чета кад се догађаји јаче развију; ну, у главноме, оклевало се, извршење се остављало времену. Томе је приносило и мишљење оних српских првака, којима је Гарашанин био на челу. Оно је било одсудно противно свакоме пристајању уз Русију; пре је смерало на то, да Србија учини какву диверсију у смислу Запада. Али у први мах није се смео нико усудити ни да изусти такву мисао: држало се, да ће бити највећи успех, ако се струја уздржи у границама неутралности. У томе правцу начелник министарства спољашњих послова Јован Мариновић нацрта положај у једноме мемоару, који је имао да служи за обавештење меродавним круговима српским. „Шта тражи од нас Русија?“ пита писац мемоара, па одговара: „Да останемо неутрални, докле рат траје у овој мери, а кад добије већи размер, онда би ми морали узети у њему учешћа, слати добровољце и т. д. Строго кад се узме, Порта није била дужна признати право Србији, да може остати неутрална у овоме рату, јер је Србија васална провинција Турске, а по свима правилима међународних одношајâ, само онај може бити неутралан, који је независан, који има право да објављује рат, закључује мир и

т. д. Даље, сами трактати, на којима се оснива биће Србије, поништени су ратом; по томе, Порта нема никакве обавезе према Србији, осим оне, коју јој налаже њена корист. Она би могла тражити од нас не само помоћи и учешћа у овоме рату, него и друга средства скопчана са таквим стањем ствари; могла би нас на то принудити силом. Ми не бисмо хтели о томе да чујемо, и по томе морали би се упустити у рат с Турском и изложити се свима невољама, случајностима и незгодама рата, што је све од нас отклоњено том срећном приликом, што је Порта пристала на нашу неутралност. Таквим начином Србија се налази на миру и без сваке муке и жртве осигурала је себи оно, око чега би се морала отимати са великим жртвама, а без уверења на успех. Неутралност наша, коју је признала Порта, јесте велики корак напред, који нас ставља тако рећи у ред независних држава, већ и по томе, што та неутралност није само условљена између нас и Турске, но је уједно постала са тим и дужност према осталим државама, коју смо ми примили на се драговољно. Ми смо јавили Порти, да хоћемо у овоме рату да останемо неутрални и да силом оружја одбијемо сваку војску, која би покушала, да уђе у Србију и да начини од нашег отачаства позориште војних операција. Ми смо преко нашег Капућехаје у Цариграду, а преко Представника и овдашњем паши одсудно изјавили, да ћемо се одупрети Русима, ако они намисле ући у Србију, па исто тако да не ћемо трпети ни турску војску. Ми смо о томе известили представнике савезних држава у Цариграду, лорда Ретклифа и Бараге д' Иљера. Та обећања поновили смо и овде Ренуару француском консулу; француски министар спољашњих послова одговорио је, да Француска цени тако мудар поступак Србије, и докле Србија буде тако радила, нема се ни мало бојати уласка турске војске у њене земље. Ти изрази могу се сматрати као неко осигурање српске неутрал-

ности од стране Француске. То је исто било поновљено и енглеском консулу г. Фонбланку. Поводом преговора о оружању ми смо Аустрији два пута дали писмено уверење, да ћемо остати на миру, и да не ћемо узети никаква учешћа у рату између Русије и Турске, услед чега је Аустрија изјавила своје задовољство. Русија је знала о нашој намери и потпуно је одобрила нашу неутралност, као што о томе сведоче писма г. грофа Неселрода, г. Фонтона и разговор Јанковића са грофом Орловим и бароном Мајендорфом. Из свега тога види се, да наша неутралност није дело случајно, према коме Европа може бити равнодушна, и које ми можемо мењати по нашој вољи, не дајући о томе никоме рачуна. Та неутралност постала је за нас дужност, коју ако не вршимо, можемо не само навући рат, него и губитак сваке политичке заштите од стране европских држава. А да ће наше ствари зависити од Европе, то се види из тога, што Француска и Енглеска траже, да Турска остави њима двема право, да при закључивању мира са Русијом оне назначе услове, које желе, и Порта ће без сумње на то пристати. Таквим начином односаји Портини према Русији пренеће се на Запад. Према свему томе наше стање постаће и теже и опасније, ако ми одустанемо од нашег обећања и уверавања о неутралности. Овде треба напоменути још и то, како је лорд Ретклиф писао г. Фонбланку, да ће Србија при решавању источног питања бити изузета и пренебрегнута, ако она из љубави према Русији напусти онај положај, који треба да чува према Порти. Наша неутралност може бити нарушена само путем неправде или насиља; у таквом случају ми се можемо изложити временој незгоди, и можемо тражити помоћи и правде тамо, где за нас буде корисно. Ако ми нарушимо неутралност у корист Русије, то значи да ми жртвујемо ово, што је сад довољно осигурано, у нади, да ћемо нешто добити ако Русија надвлада. На кратко, ми стављамо на коцку наш садашњи по-

ложај и нашу будућност, и желећи да добијемо више, ми ризикујемо да изгубимо и ово, што сада имамо. Ми излазимо из законитога стања, које је признато од целе Европе, да ступимо у незаконито стање, где ћемо истина имати на својој страни Русију, али противу себе целу Европу. Шта из тога може испасти? Претпоставити победу Русије над Европом, може само онај, који не слуша гласа здравога разума. Може се догодити и то, да обе стране, које су у рату, по што истроше своју снагу у неблагодарном послу, зажеле да прекрате борбу и признаду пређашње стање, или сама Русија да одустане од својих захтева изјављених у Цариграду. Ни у једном ни у другом случају Русија не ће добити ништа више од садашњега свога положаја, а ми свој садашњи положај можемо одржати без икаква учешћа у рату. Ако после различних незгода и беда, које су неизбежно скопчане са сваком борбом, највећа добит, која нам се може учинити, буде одржање садашњега стања, онда за што ми не би остали у томе стању, а да се не излажемо никаквим невољама? Кад је сва Европа устала да брани турско царство, онда зар се ми можемо надати, да ћемо што моћи од њега отргнути? Руска дипломатија изреком је казала, да су освојења Русије у Европи свршена. Сад можемо ли ми помоћу њеном добити оно, што она не може сама за себе? Ако Руси не штеде сами себе, жртвују милионе рубаља и стотинама хиљада војника, знајући у напред да користи од туда не могу бити бог зна како велике, то није чудно, што као наши пријатељи, нас жале, не позивајући нас, да делимо њихову судбину. Неки веле да ће Аустрија, а за њом цео немачки савез узети учешћа у рату на корист Русије, но то је са свим немогуће. Докле Аустрија не узме учешћа у рату, дотле ће рат задржати карактер званичне борбе двеју великих држава; но чим се Аустрија умеша, рат ће добити карактер борбе за начела, а такав рат може бити од штете за Аустрију. Да избегне

борбу за начела, једино је средство за Аустрију то, да се држи политике, која је сагласна са жељом западних држава. И у једном и у другом случају за нас је најбоља та улога, да одржимо потпуну неутралност, т. ј. да останемо у добрим односајима не само са Русијом, него и са осталим државама, које решавају судбину турске царевине. Тиме ћемо ми избећи упадање у нашу земљу војске руске, турске, аустријске и дипломатска непријатељства од стране Енглеске, Француске а може бити и Пруске" ([1]).

Колико се мора са задовољством одати правда бистрим и правилним државничким погледима на питања, која се овде претресају, толико се не сме превидети заузетост, којом писац мемоара надбацује нишан свој, излазећи не само као бранилац свога правца, но и као адвокат, коме су, за успех, и неосновани разлози добро дошли. Ми разумемо, кад писац мемоара представља, како би Порта могла Србију силом принудити, да јој укаже не само помоћи и учешћа у рату, него да јој пружи и друга средства скопчана с таквим стањем; али не разумемо, која би то била правила међународних односаја, која би Србији дужност налагала да уз Турску мора ратовати. Ако је тада и била Србија саставни део Турске, била је она васална држава са унутрашњом самосталношћу, са обележеним међународним положајем, који јој према султану није налагао никаквих других дужности, него да му плаћа трибут и да од њега очекује инвеституру својих владалаца. После косовске битке била је Србија обвезана, да даје султанима у свима ратовима њиховим у помоћ војске, колико су и кад су год захтевали. Ова обавеза постојала је тада у след косовске капитулације све до 1459 год. када је, заједно са остатком

([1]) Србија и Русија од Нила Попова. Српски превод, Београд 1870. Св. 4. стр. 322.

српске независности, и престала. Нова васална држава српска, уза своја права, имала је и своје јасно обележене обавезе, међу којима нема нигде ни помена о каквом војном контингенту. Таква обавеза могла би се од Србије само силом изнудити, али никада по праву или уговору тражити. Ако Србија, као васална држава, није имала права да објављује рат и да закључује мир, она, да остане неутрална, није имала потребе да чини ни једно ни друго, па да за то опет остане у строгим границама свога положаја и својих међународних односаја̑. Ништа нису јачи ни они разлози мемоара, по којима Порта не би била дужна да призна неутралност Србије ни за то, што су ратом између Русије и Турске били уништени уговори, који се Србије тичу. Политичко биће Србије није се оснивало само на рускотурским уговорима, но још и на свечаним актима султанским, који су потицали из преговора вођених између Порте и Србије преко нарочитих депутација. Ови документи, ако и нису имали билатерални облик међународних уговора̑, имали су не мање силу и важност њихову; они су најпосле, као што и са̑м султан тврди, били и питање достојанства за Отоманску Порту.

Са овим недостацима мемоар би, уз пркос многим својим врлинама, грешио очевидно против патриотизма, кад би био намењен за употребу код странога света; ну спремљен за унутрашњу употребу, за обавештење носилаца српске политике, он остаје само као сведоџба, која показује страсну заузетост, којом су странке тежиле, да одбране своје мишљење у оним судбоносним приликама.

Та једнострана заузетост није ни мало оправдана ни држањем противне странке, која је нагињала на то, да Србија уђе у покрет. Ни њена готовост није била одлучена, ни њен пристанак не би ни у ком случају био безуслован. И та странка имала је свој мемоар, који је влади руској поднесен,

по свој прилици, преко Фонтона, који је остао у преписци са неким српским првацима, докле се год задржавао на српској граници. Жомини уверава, да је та странка, у награду за учешће Србије у рату, захтевала: потпуну независност, присаједињење Србији Босне, Херцеговине и Старе Србије, или бар неколико суседних округа. Види се, примећује Жомини, да су и наши привреженици знали врло добро да рачунају. Ну руски дипломата не изражава се, да ли су ови захтеви могли ући и у програм цара Николе. Ако је судити по уверењима, која је гроф Орлов дао у Бечу А. Јанковићу, та могућност не би била искључена. Српски заступник представио је изванредном посланику цара Николе, кад га је овај питао о српским жељама за будућност, да су српске жеље велике, но да говора може бити само о томе, што је могуће, и колико Русија хоће и може њих да потпомогне. Орлов је објаснио Јанковићу, да Русија неће предузимати за себе никаквих освајања у Европи, све да одржи и највећу и савршену победу, по чем она у томе погледу има изгледâ и интересâ у Азији, а освајања у Европи, да би и најбоље испала, могла би јој бити за будућност од штете. Цар је казао Фонтону, да он жели, да Срби остану верни својој вери и својој народности, па да ће на томе путу сваку помоћ Русије имати. „Жеље, дакле ваше, изјавио је Орлов, спрођу намера Русије, не могу ни у ком другом случају бити врло велике, сем ако нема могућности да се оне испуне, а што се год може за Србе учинити, ма како то велико било, Русија ће, с драге воље, учинити, по чем је њена жеља, да хришћане у Европи ослободи, а не да их за себе узима“. За тим је Јанковић изложио Орлову, да би Србија, за случај свога учешћа у рату, желела: 1) да се градови или њој предаду, или да се сруше; 2) ако ствари боље пођу, онда да се Србија што више рашири, присајединивши себи Босну, Хер-

цеговину и Стару Србију; и 3) да се Србија прогласи за независну краљевину, ако њено увећање буде довољно за независну државу. Орлов није нашао да су ове жеље претеране. „По успеху, одговорио је он, који будете ви учинили у овом рату с нама, ако до тога дође, можете се свему томе надати, и не само да ће Русија желети, да ви све то добијете, но шта више, она неће жалити ни своје крви, да вас у томе потпомогне и да вам то изради" ([1]). Тако је говорио први повереник цара Николе. Што се пак тиче личних царевих погледа на будућност Истока, налази се доста поуздан извор за њихово објашњење у царевим разговорима са енглеским послаником. На месец дана пре одласка кнеза Менчикова у Цариград, учинио је цар Никола енглеском посланику Хамилтону Сејмуру поверљива саопштења у погледу на своју источну политику, саопштења, која би се донекле могла сматрати као источни програм царев. И ако је цар више говорио о томе, шта не би смело заузети место „болеснога човека", као што је он Турску назвао, а мање о томе, шта би, после пропасти Турске, имало њену празнину да испуни, налази се ипак и неких наговештаја̂, који откривају и позитивне намере царeве. Почев од себе самога, цар се изразио, да не би трпео, да и ко стално поседне Цариград, па ни сами Руси. „Ја сам готов, рекао је он, да се обвежем, да се у њему не би хтео настанити као власник (сопственик), али тиме не кажем, да га не бих хтео узети у своје руке као депозитар, ако би прилике собом донеле. Исто тако Цариград не би смео припасти Енглезима, или Французима, или ма коме другом великом народу. Ја не бих никада допустио, да се покуша успостављење византијскога царства,

---

([1]) Писмо Алексе Јанковића из Беча од 1 фебруара 1854.

или да Грчка добије толико увећање, које би је у моћну државу претворило; још мање бих допустио, да се Турска раскомада у мале републике, прибежишта за Кошуте и Мацинијe и друге европске револуционаре. Ја бих пре отпочео рат, него што би се таквој погодби потчинио, и продужавао га докле бих год имао једнога човека и једнога бајонета". Нешто позитивно предложио је цар, кад је хтео доказати, да питање о областима није тако тешко као што се мисли. „Кнежевине су у ствари независне државе под мојом заштитом. То би могло тако и остати. Србија би могла добити такав исти владавински облик, па и Бугарска, а нема ни разлога, за што да ова провинција не би образовала независну државу". На послетку, цар је изјавио, да би, за случај деобе турске царевине, Енглеској оставио Египат, као област по њу веома важну, а не мање и острво Кандију.

Према програму цара Николе, Србија би дакле, у случају његове победе, имала изгледа да постане независна држава под руском заштитом, као и Влашка, Молдавија и Бугарска, са владавином, каква је у румунским кнежевинама. То би значило, да се ослободи турских посада, јер само у томе питању разликовала се Србија од њих, а под „владавином" цар није за цело разумевао оно, што ми данас разумемо. То би, у осталом била и природна последица пропасти турскога царства, коју цар Никола замишља; била би то, најпосле, последица и српске независности, све да он питање о турским посадама у градовима и није био уочио.

Кад је гроф Орлов са Алексом Јанковићем опширно испитивао положај, који би Србија заузела према источној кризи, он је сâм тај разговор овако свео: „Дакле ја у кратко имам цару казати: да Срби хоће да буду Срби и да остану и у напредак под покровитељством Русије; да Срби желе да остану неутрални докле год не виде изгледа за

побољшање свога стања, уверени да под руским покровитељством, које они не даду из својих руку, не могу изгубити оно што имају, и на послетку, да су они готови учествовати у рату с нама противу Турака, ако буду имали изгледа, да получе више у сваком погледу но што сад имају, — и ја вас могу напред уверити, да ће цар све ово са задовољством примити". У опште, све нас прилике овлашћују, да можемо узети, да је цар Никола био вољан да потпомогне независност и увећање Србије, али је тежио, да Србију и тада, као год и Влашку и Молдавију, одржи под својим покровитељством, па да и Бугарску у тај ред држава уврсти.

Уз максимум српских захтевања, држао се у приправности и минимум, који би могао поднети и за случај, да се турска царевина у целини одржи. Овоме другом мемоару био је, по свој прилици, ауктор, умни и учени заступник српски у Цариграду, Коста Николајевић. Он је обраћао пажњу бар на она права, која су нам првих шест султана, после битке косовске, од 1389—1459, били оставили, и то:

1). Територијски Status quo државâ кнеза Лазара, у коме су султани Бајазит I, Сулејман, Муса, Мухамед I (његови синови), Мурат II и Мухамед II, остављали чак и Бранковиће, који су Србију и садашњу и стару од Дунава до Јадранскога мора, и на овом мору: Бар, Улцињ и т. д. држали;

2). Независност унутрашње управе под својим народним и наследним кнезовима, или вице-краљевима, који су се онда деспоти звали, што нам је у доцније време већ и повраћено.

3). Независност наше цркве и јерархије од Грка по конкордату између исте две цркве 1376 год. закљученом, и у оној области нашега патријархата, коју је овај имао у време

освојења турског, и од тог времена за 300 година под владом султанâ.

Сви су ови пројекти спремани били за разне прилике, које су, наравно, свагда претпостављале успех Русије, докле, на против, успех Запада није Србији никакве добитке у изглед стављао. Аустрија јој је обећавала гарантију њенога тадашњег положаја, без сваке поправке и увећања, а Француска јој је обрицала, да ће руске уговоре заменити европском гарантијом — све, ако би Србија остала на миру. Појмљиво је, да Запад није могао ништа више ни обећавати, по што је он притекао Порти у помоћ, да одржи њену независност и целину њених области.

Разумемо, да су у овим приликама духови у Србији и морали бити у великој узбуђености. Прилике су биле колико примамљиве, толико још више и опасне, па је смотреност била прва дужност српских управника. Али народ, који не улази свагда у основ стварма, нити много разбира за последице догађајâ, био је вољан да пође за својим осећањима; желео је, да се користи уз Русе, и пратио са одушевљењем сваки корак руски. Положај је био тежак: борио се разлог са осећањем; борили су се патриотски рачуни и замашни планови будућности са зебњом и страховањем за опстанак и онога, што се већ има; истраживале су се старе границе српских држава и испитивала права старе васалне Србије, а упоредо ишле су спреме за одбрану огњишта и саме нове Србије. Али је и тада српска обазривост одржавала претежност над заносом и осећањима.

Као оштар мач над главом подсећало је српску владу на потребу обазривости присуство велике војске аустријске на граници Србије. У фебруару (1854) она је могла бројити око 50.000 војника спремних са свима потребама и средствима за прелазак. Кад је Коронини, војнички и грађански губернатор српскога војводства и тамишкога Баната, дошав у јану-

ару у Београд, да походи Етем-пашу, доносиоца султановог фермана, запитан био кнезом о задатку опсервационе војске, одговорио је он, да ће и аустријска војска прекорачити српску границу, чим би је прекорачила руска војска.

Азис паша, син Изет-паше, заповедника београдске тврђаве, који је био фактички заповедник, верујући у одлуку српске владе, да остане неутрална, а бојећи се, да се Аустрија, макар под каквим изговором, не угнезди у Србији, понуди кнежевини 30 топова, а српска влада одговори, да ће примити понуду, ако јој се покаже потреба, да се узмора бранити. Сви су знаци говорили, да је опасност на прагу, и да Аустрија само тражи изговора за прелазак. Тако се тумачио и захтев аустријскога консула, да му се издаду сви аустријски поданици, који су од много година у Србији били настањени и већ се као прирођени сматрали. Било их је више хиљада. Радосављевић је хтео да пође по Србији, да их сâм пронађе, ну њему се представи, да би се он лично изложио опасности, по што је народ био веома узрујан; он је управо био фанатизован против Аустријанаца. Азис паша, дознавши за тај корак аустријски, понуди српској влади своје посредовање, пређе у Земун, и на његове представке Коронини одустане од тога захтева. Ну своју главну намеру није Аустрија ни у колико мењала. Са тога влада српска пренесе државну касу у унутрашњост земље, а спремање настави са највећом енергијом. Тада је попис војника већ био свршен. Нашло се, да би се, на први позив, могло дићи 94.000 људи, а на други позив, да би се могло добити још 40.000. Београд би сâм дао 4.000 људи. По родовима оружја било је у првом позиву око 80.000 пешака, а око 16.000 коњаника. Бројеви су велики; они сведоче, да се тежило на то, да се у војску уврсти све што може носити оружје без обзира на године и способности војникâ. Старало се, да сваки војник има, по могућности, дугу пушку, два пиштоља и јатаган.

5*

Влада је набављала оружје, па га куповном ценом уступала народу. Није потребно ни помињати, да се на јединство калибра није ни могла обраћати пажња. Тополивница у Крагујевцу радила је живо. На измаку 1852 г. доведен је био из Француске ливац Лубри (из Дуе), који је, са придатим му питомцима артиљеријске школе, свој посао у почетку 1853 отпочео. У овоме заводу саливено је у тим годинама, под управом капетана Петра Протића, 85 топова са хаубицама, од којих је 45 комада, и то од лакога калибра, салио Лубри, а по његовом одласку, питомац Милутин Јовановић салио је 40 комада већином топова тешкога пољског калибра ([1]). Војни округи добили су за команданте: Илију Новаковића, Гају Јеремића, Јеврема Ненадовића, Живка Давидовића и Јеремију Станојевића, државне саветнике, који би, уз припомоћ виших официра, предводили војску својих дивизија. Цела опет војска дошла би под главну команду војводе Книћанина. Чим се пролеће указало, војници су се вежбали најпре по селима, а после су се скупљали на среске па и на окружне скупове, да се у већим масама обучавају. Напредак се нарочито опажао у оним срезовима, којима су старешине пређе служиле у редовној војсци као официри, па одатле, по тадашњој системи, прелазили у полицијску службу.

У то доба налазио се виши француски официр Монден, инспектор политехничке школе у Француској, на расположењу владе српске. Примивши налог, да изради план за одбрану северне границе српске, он је предао влади (30 јануара 1854) потребне планове са објашњењима, и практична упутства о подизању опкопа, о њиховом оружању и одбрани. Он је предлагао, да се највећа снага усредсреди на Врачару, одакле би се руководила одбрана у свези са београдском тврђавом.

([1]) Огледало Српско од д-ра Јована Хаџића. Књига I. Нови Сад, 1864 стр. 109.

Други укопани стан (опшанчени логор) био би у Оращју, који би имао задатак да брани долину моравску.

Уз то су били одређени Ат. Николић и капетан Фрањо Зах, да по Србији означе места, где би се могла аустријска војска дочекивати и сузбијати. Они су нарочито истраживали улазне тачке, на којима су Аустријанци упадали у Србију у својим ратовима са Турцима, претпостављајући, да би они и овом приликом свој улазак покушали да изврше на истим тачкама. Имајући уза се и питомце војне академије, они су по двојицу од њих остављали да те пределе крокирају, али нигде нису никаквих одбранских радова предузимали, ни они ни Монден, по што је влада избегавала, колико је могла, све, што би положај још више отежало. Остављено је, да се тек у последњем тренутку мотиком у земљу удари. Водила се брига и о средствима за исхрану војске. Из тога старања поникла је једна благодетна установа, која је и наш нараштај лепо послужила и у миру и у рату. То је била установа општинских кошева, који су нам у ратовима за ослобођење и независност велике услуге учинили. Зачетник ове корисне идеје био је Алекса Симић, коме припада заслуга и за израду законскога предлога (22 окт. 1854) ([1]).

Уза спремање за оружану одбрану, ишла је упоредо и одбрана на дипломатскоме пољу. Као што већ знамо, Алекса Јанковић био је послат у Беч, да покуша уверити аустријску владу о искреним намерама, које има Србија да остане неутрална, и да настане, да се аустријска војска уклони из Срема. И Азис-паша, још кад је прелазио у Земун, да одврати Коронина од захтева, да се Аустрији поврате њени у Србији настањени поданици, ишао је одатле и у Беч, да лично изнесе бечкоме кабинету прави положај, нарочито наглашујући, да би улазак аустријске војске у Србију ударио

([1]) Биографија Ат. Николића (рукопис у архиви „Срп. ученог друштва“).

на озбиљан отпор, који би могао за собом повући општи устанак хришћански. Азис паша могао је у толико пре овај корак учинити, што је његов отац Мухафис београдске тврђаве, имао упутства, која су га овлашћивала, да свако оружано посредовање аустријско сматра као непријатељски напад на османску царевину, па да га свима средствима и сузбија. Ну најзначајнији, и ако не и најсрећнији корак учинила је влада код Отом. Порте. Она јој пошље (5 априла) меморандум, у коме је моли, да, у договору са својим савезницима, узме Србију у заштиту од Аустрије, која је своју опсервациону војску довела већ на ону тачку, одакле непосредно почиње извршење. Влада српска извештава Порту, да је она, уз потпору Изет-пашину, предузела све потребне мере противу свакога непријатељскога напада, очекујући, да се, међу тим, питање дипломатским путем расправи. „Сад смо, наставља меморандум, дошли на ону тачку, на којој је потребно да знамо, да ли ће Аустрији поћи за руком, да добије пристанак в. Порте за једну неправедну меру, штетну толиким интересима, који су подједнако драги кнежевини, као год и царевини, којој та земља припада. Што се тиче посредовања, које би се без пристанка Портиног извршило, оно се, при садашњим приликама, не би могло другачије објаснити, ма шта Аустрија о томе мислила, него да се она неће другачије да изјасни отворено за Русију, а против в. Порте и њених савезника.

„Аустрија износи двојаке основе за оправдање војнога посредовања у Србији: 1) могући улазак Руса; 2) случај буне у Србији. Да одговоримо на прво. Ако би Руси ушли у Србију, онда би се суделовање аустријско морало довести у сагласност са свима оним мерама, које су силе, савезнице в. Порте, позване да за одбрану отоманске царевине примене, а које није наше да одређујемо. Случај уласка руског у Србију није вероватан, ако се може веровати уверавањима, која

је дао барон Мајендорф грофу Буолу, да Русија нема намере у Србију улазити, особито и за то, што је операциона пруга за руске трупе и иначе већ сувише велика, па се не може ни мислити да се она продужи. Али узмимо да би Руси и покушали да уђу у Србију — што се, због отпора, на који би ударили и од стране српске и турске војске, не би лако извршити могло — ми бисмо могли смело изрећи, да би улазак Аустријанаца у овоме случају био одвећ несрећна мера, која би могла дати повода многим заплетима. Сваку другу помоћну војску требало би аустријској претпоставити. Српски народ гаји тако изражено неповерење, ако не и мрзост, против Аустрије, да би сваки одмах сматрао улазак Аустријанаца у Србију као тако претећу опасност, као тако велику несрећу, да би се сваколика радња окренула против аустријске војске, сваколика енергија народна окренула би се на сузбијање ових непријатеља, у којима се свагда види оличење оних пожуда, које Аустрију подстичу да тежи на то, да у Србији — ма под каквим изговором — врши свој себични утицај. Макар колико да би суделовање аустријско могло бити корисно ствари в. Порте, кад би се извршило у своје време и на своме месту, толико би оно створило тегоба и заплета̂, ако би се, уз пркос познатим околностима, у Србији покушало.

„На друго одговарамо. Што се тиче унутрашњих устанака, то их се ми сада бојимо мање но икада. Цео је народ потпуно убеђен, да му његови најдражи интереси препоручују, да мир и ред одржи, и да уклања све оно, што би га у рат увући и Србију у разбојиште претворити могло. Испуњени дубоком благодарношћу према сувереном двору за повластице, које су им тако милостиво потврђене, и за положај, који им се допушта заузети за време овог рата, и влада и народ толико су о својим интересима обавештени и за срећу своје земље толико заузети, да о правцу своме не могу ни за тре-

нутак бити у сумњи. Свест, коју они имају о своме положају, сачуваће их боље, но ма какве претње, од свакога погрешног и штетног корака. Зар, у осталом, није Србија, још од почетка рата, довољно осведочила, да зна и да хоће својим дужностима и обавезама верна да остане? Макар шта се рекло, она се понашала истина скромно, али лојално и својим дужностима саобразно. Од овога пута не ће она ни у будуће одустати; на то се в. Порта може потпуно ослонити. Све, што српска влада захтева, то је, да јој се и од сада указује оно поверење, којим ју је суверени двор до овога часа частвовао, и да се њена отаџбина не предаје посади аустријској, која би била знак и почетак непрорачунљивих катастрофа. Под овим условом јемчи српска влада потпуно за одржање мира и јавнога реда у Србији. Све да би где и искрсли појединя нереди, који су у свако време и под свима околностима могући, српска влада осећа, да је у стању њих да угуши и уништи, пре него би се и времена имало да им се каква важност припише.

„Капућехаја српски имао је већ више пута налог, да о овој ствари говори њег. св. Решид-паши, и макар да је он већ имао част да њ. светлости поднесе највећи део овде изложених разлога и обзира, који мудрости в. Порте нису ни иначе могли остати непознати, и који нам уливају наду, да суверени двор неће ни у ком случају признати Аустрији право, које се већ и самим захтевом јавља као подазриво, српска влада држала је ипак, да јој је дужност, да просвећеној пажњи њ. светлости, министру спољашњих послова, поднесе разлозима поткрепљену споменицу о овој озбиљној ствари, чија је расправа везана са тако многим, за част, достојанство и интересе в. Порте, као и за мир и срећу српскога народа тако битним питањима“ (¹).

(¹) Actenstücke zur Orientalischen Frage von Dr. Jasmund. Berlin 1855. II Band S. 216.

Корак српске владе био је природан, приликама и потребом земаљском оправдан; али се, са гледишта државничке смотрености, не може да допусти тон, који у њему влада. Српским државницима није могло бити непознато, да се они на Портину дискрецију нису могли ослонити, да сва акта, која Србија њој управља, морају бити тако удешена, као да су за јавност намењена. Може се разумети дух, који провејава кроз српски меморандум, али се не може да оправда изазивачки карактер, који се њему даје у тренутку, кад Аустрија стоји на граници Србије са толиком силом и спремом, којој Србија извесно не би могла одолети. Ако се, у ватри личне одбране, и догађа да се страсти у помоћ призивају, у међународним одношајима државе не објашњавају ни саме ратове побудама мрзости; још мање чине то онда, кад, стојећи на прагу рата, раде, да га као највећу несрећу од себе отклоне. Чини се, као да је општа огорченост, која је онда обузимала духове противу претивог положаја суседне монархије, била захватила и саме државнике српске толико, да су били сметнули с ума и саму обазривост, као најпречу дужност политике у свима приликама у опште, а на по се у критичним тренутцима оног времена. Па као да своју погрешку учине потпуном, они предаду свој меморандум у препису и савезним кабинетима западним.

Је ли се сад смело очекивати, да ће меморандум остати тајна, да ће остати непознат Аустрији? Он продре толико у јавност, да изиђе и у новинама, и Аустрија предузме одмах своје мере. Она је и пре тога догађаја стално држала своју забрану за извоз и провоз оружја и муниције у Србију, а сад своје наредбе пооштри. Није се више смело извозити ни само сукно за одећу војске, па ни израђене коже, да се не би употребиле за њену обућу. У Земуну су лежале велике гомиле обустављенога еспапа, за извоз у Србију намењенога, макар да је сав тај еспап долазио из фабрика аустријских.

Многим трговцима српским буде забрањен прелазак у Аустрију, а коме је и био допуштен, он га је могао извршити тек по што је добио пасошку визу у аустријскоме консулату. Жеља за осветом толико је била занела управне кругове аустријске, да се они нису ни мало на то обзирали, што ово отежавање трговинских одношаја̂, већ по самим економним законима, испада више на штету Аустрије, као државе више индустријске, но Србије, државе искључно земљорадничке.

Упоредо са овим репресалијама, Аустрија је давала израза своме огорчењу и путем јавне штампе начином опорим и увредљивим за народну част српску; она је најпосле и непосредно тражила задовољење од Србије у најпотпунијем званичном облику. Њен ген. консул управи (16 јуна) српскоме кнезу писмо, у коме вели, да меморандум, обнародован у новинама, дише, без довољнога узрока, непријатељским духом српске владе и Срба, што у кнежевини живе, а у меморандуму се „српском нацијом“ називају. По што се аустријска влада осведочила, да је тај акат аутентичан, она је консулу наложила, да изјави, да се она не може више задовољити објашњењима, која би могла пораћати нове сумње о искрености уверавања његовој влади чешће даваних. Она има права, да тражи задовољења, које би дало стварнога доказа, да кнежевина признаје и оцењује она суседно-пријатељска расположења, која његова влада гаји према Србији. Царски двор видео би такав доказ у престанку оних војних припрема и наредаба, које се у земљи предузимају, а смер им се не може да увиди, по што са руске стране не прети више опасност упаска, а Аустрија је своје намере у томе погледу отворено изјавила, па би дакле то мишљење остало, да би оне припреме само против суверене силе могле бити управљене.

Аустрија пође и један корак даље; она се обрати и сузеренoj сили противу Србије. Отоманска влада, која је на срп-

ски меморандум више од два месеца ћутала, сад проговори, ну то није било са смером, да одговори на питање српске владе, него да јој саветује, да се извини Аустрији за свој меморандум. Велики везир Решид-паша пише кнезу српском (1 јула), да је он већ био уговорио са аустријским послаником, да му саветује, да пошље у Беч нарочито лице, које би изјавило Аустрији сажаљење због увреде, која јој је меморандумом нанесена, јер било да је погрешка до писца, било до преводиоца, у акту свакојако има изразâ, који дирају аустријски двор. Међу тим је стигао аустријскоме посланству у Цариграду налог, да саопшти Порти, да би се Аустрији прибавило задовољење за увреду и повратило поверење, ако би Србија одустала од војних припрема, које не престаје да чини. Решид-паша разлаже, да више и нема опасности, да ће Русија сада ући у Србију, кад се налази притешњена, и када су сва питања узела на себе са свим други облик. Аустрија је још и од пре била у интимном пријатељству с Портом, па како је сада још и њена савезница, то Србија нема, ни с њене стране, ништа да сумња. По налогу султанову, вел. везир позива кнеза, да скине терет са народа српског, зауставивши му војна спремања и оставивши га, да се може својим обичним пословима предавати.

Докле год Аустрији није био дошао до знања српски меморандум, односи њени према Србији кретали су се све једнако у границама спољашње куртоазије, и ако је она велику војску на граници Србије држала. Међусобна пажња изишла је била нај јаче на видело, кад је кнез, у пратњи свога првог министра и сјајне свите походио 27 маја (1854) у Земуну надвојводу Албрехта, војничкога и грађанског губернатора у Угарској, и главног команданта опсервационе војске ([1]). Пријам, који је тамо кнез нашао, био је врло пре-

([1]) Пре тога био је кнез у Земуну 3 фебр. (1854) те походио грофа Коронина.

дусретљив; принц је кнеза водио и у свој војнички стан, где је војска пред њим маневровала. Што је још значајније, он му је, у име царскога двора, изјавио и „задовољство са досадашњим стањем ствари у Србији у ова ратна времена“ (1). Ну, на месец дана после тога догађаја, надвојвода се налазио са свим у другим расположењима. Обилазећи опсервациону војску, он дође, на измаку јуна, опет у Земун. Од стране кнеза оду да га поздраве Ацика Ненадовић, заступник министра унутр. послова, и Дим. Матић, начелник министарства спољашњих послова. Депутација буде најпре одведена генералу Хесу, где њен говорник Матић, у присуству Радосављевића, изјави, да ће сваки покушај преласка аустријске војске у Србију ударити на једнодушан отпор, при коме српски народ неће толико рачунати на успех, колико ће осећати потребу, да изврши своју патриотску дужност. Ну кад депутација буде изведена пред надвојводу, он је дочека осорљивим речма: „чудим се, како сте се могли усудити, да ми дођете после онако инфамног меморандума“, — па окрене леђа, оставивши депутацију саму у дворани.

Српска влада правдала је свој меморандум, како је најбоље знала; она је сву тежину своје одбране полагала на то, што тај документ није био намењен ни за јавност, ни за званичну употребу код европских сила. Његов једини задатак био је, да објасни стање Србије Порти, као сузереној сили, био је дакле домаћа, унутрашња ствар између васала и сузерена.

Аустрија није пропуштала никаквога пута, који би јој помагао, да обустави оружање Србије. У томе смеру она се обрати и француској влади, те ова изда упутства своме генералном консулу у Београду. У званичној депеши захтевала је и она престанак оружања, али у тајноме писму налагао је

(1) „Српске Новине“ за 1854 г. бр. 61.

министар Наполеонов своме консулу, да изјави Радосављевићу, да француска влада не би радо видела да Аустрија поседне Србију, све и да не би српска влада пристала на коначну обуставу оружања, само ако би на миру остала. Мора се претпостављати, да је Француска морала сличну изјаву и у Бечу учинити, кад је чини и у Београду аустријскоме консулу, од кога је питање о заузећу Србије најмање зависило.

Уз неприлике, које су српској влади долазиле од Аустрије, отежа се положај њен још и једном неочекиваном појавом. У то време била је Србија своје оружање довела до оне тачке, коју јој је у опште било могуће да постигне. По што је свршено било основно обучавање, скупљали су се војници у веће зборове, да праве вежбања у ширим размерима. Ова повећа кретања постану сумњива и самоме Изет-паши, који се све дотле према Србији с поверењем понашао. Његове сумње потхрањивала је нарочито та околност, што су западни консули уверавали српску владу, да аустријска војска неће ући у Србију, а припреме се српске, и преко свију тих уверавања, продужавале у све већим размерима. Влада је српска уверавала пашу, да она сумња о искрености аустријској и према Србији и према Порти, па се боји, да се Аустрија у последњем часу не окрене Русији. Србија мора бити спремна за сваки случај; све што се чини, чини се за одбрану од аустријске инвазије, која би и за Турску била подједнако опасна као и за Србију. Ако Порта успе да инвазију предупреди, Србија ће и оружана остати на миру. Тако се говорило Изет-паши, а тако и Порти у Цариграду преко капућехаје. Изет-паша могао је донекле и сâм на месту констатовати потребу српске смотрености према Аустрији, јер докле је ова све отвореније приступала Западу, у Београду је препоручивала, да се Русија у свакоме погледу штеди.

Међу тим су догађаји почели олакшавати положај кнежевини. У исто време, кад је Аустрија на Србију наваљивала,

тражећи и непосредно и посредно да је разоружа, заузела је она и према Русији оштрији положај. Још 22 маја обратила се она руској влади с питањем, кад мисли да може испразнити румунске кнежевине. Овоме аустријскоме кораку придружила се (30 маја) и Пруска, а пре него што је из Петрограда и стигао био одговор, Аустрија потпише у Цариграду уговор, којим се Порти обвезује, да ће сва средства преговорâ, па и сва друга средства исцрпсти, да руску војску из кнежевине дигне, а по принуди да ће и сама употребити потребан број војске, да кнежевине поседне, па како се закључи мир између Русије и Турске, да ће своју војску повући. То је било 2 јуна. Вел. везир имао је дакле право, кад је у писму српскоме кнезу од 1 јула Аустрију назвао савезницом турском. Ну овај савез своје врсте објашњава у исти мах и ћутање Портино на српски меморандум, а не мање и путове, којима је овај поверљиви документ могао изићи на јавност.

На захтевање аустријско одговори Русија питањем о гарантијама, које би јој се могле дати, да она неће бити гоњена са испражњених области. Аустрија изјави, (27 јуна), да жали, што тај услов не зависи од њене воље. Ну у другој половини јула поче Русија и сâма мало по мало напуштати кнежевине, изјавивши најпре, да то чини из стратегијских обзира, а за тим (14 авг.) изјави, да се повукла из обзира на интересе аустријске и немачке. Нема сумње, да је понашање Аустрије било прави узрок одступању руске војске из кнежевина; то је потврдила и сâма Аустрија (18 септ.), рекавши да је Русија отклонила сукоб, који би иначе био последица непоречиве аустријске одлуке. Од тога времена добивају одношаји између Русије и Аустрије све огорченији карактер. 20 нов. потпише Аустрија са западним силама уговор, у коме се, између осталога, утврђује, да ће она чувати границе румунских кнежевина од повратка руске војске. Савез је био

формалан; носио је карактер непријатељски према Русији у свему, ван што се Аустрија није обвезала, да ће против Русије и оружје подићи.

Чим се руска војска од српске границе одмакла, напустивши Малу Влашку, почела се аустријска војска примицати румунским кнежевинама, а остављати српску границу. Тиме се положај Србије знатно изменио. Влада српска могла је сад обуставити већа војничка вежбања, а наставити мања по селима. Изјава у томе смислу пошље се Порти, која је сад, на северу царевине постала потпуно сигурна с једне стране савезом са Аустријом, а с друге одласком руске војске са српске границе. Са њеним осећањем сигурности промени се и њезин тон према Србији. Она у њој није више гледала пријатеља, коме је од почетка кризе па све дотле ласкаво на сусрет излазила; није гледала у њој васала, коме је обећала ширити повластице по мери његове лојалности. Порта је сад гледала на Србију као на своју понизну провинцију. Већ прво писмо, које је кнез, после промене ситуације, од вел. везира примио, носило је на себи тај охоли карактер. Решид-паша пише (10 авг.) Карађорђевићу, да је под сенком султана, чувара света, престало све, што је дало повода оружању Србије, и да је кнез, испунивши брзо султанов налог, дошао у још веће благовољење царско, давши доказâ, да као један од највернијих поданика вис. девлета, уме да цени доброчинства султанова и да се свима налозима царским покорава.

Ну ни западна дипломатија није ни мало више држала рачуна Србији од њенога понашања. У току августа дошли беху из Цариграда у Београд извештаји, да, по претњама француског представника Бенедетија, савезници не смерају ни на што мање према Србији, но на то, да је поврате под непосредну власт султанову, а понашање француског консула у Београду, Сегира, чињаше се српској влади као да беше управљено на то, да нађе изговора, под којим би се Србији

могла изрећи смртна пресуда. Под утисцима ове претње и неисцрпљивих претенсија западне дипломатије пише (20 авг.) Алекса Симић кнезу у Рибарску Бању: „Савезници Портини хоће да нас потчине Порти под непосредну власт, да би она с нама била јача против Русије и Аустрије. Аустрија неће да је Порта јача, али она неће ни овако наше биће на својој граници, дакле и она се, у основу, слаже са западним дворовима: да нас нема. И они би, по своме расположењу спрам нас, то до сад сигурно и учинили, само да се и они нас не боје по мало. Нећу рећи, да се боје да их не победимо, али се сигурно боје, да им такве сметње не причинимо, које би могле имати последицу, да Русија над њима одржи победу, и то их још задржава од извршења њихових намера; то је узрок, што су они захтевали а ми престали од оружања; то је узрок што Лубри и Монден одлазе“.

„Сад је питање, шта ћемо ми радити у овоме случају, где четири силе намеравају да нас упропасте, а ни једне нема која би нас заштитити могла. Русија је са својим војскама далеко од нас, а у дипломатији она данас нема вотума. Дакле ми немамо данас никога за пријатеља осим Бога, а после њега остављени смо сами себи. Нама нема надежде ни у бегању у туђу земљу да тражимо спасења. Деспот Бранковић умрьо је у аустријској тамници за то, што је тражио да поврати своју државу, коју је онда Аустрија од Турака завојевала, али је није могла задржати у својој власти. Шта је пок. господар Ђорђе, ваш отац, учинио Аустрији, да онако са њим поступи, шта ли старешине српске онога времена, те да и с њима онако буде? Шта ли је народ српски учинио Аустрији, да с њим у 1813-ој години, у ономе бегству, онако поступи? Није ли та Аустрија ласкала и пок. господару Ђорђу и свима старешинама српским, као и нама сада, док су они у својој влади били, а кад посташе њени бегунци, онда се и њена љубав спрам њих претвори у грозно тиран-

ство. Није ли народ српски и војевао за Аустрију под маркгрофом Баденским, и за трајања рата похваљивале су се заслуге српске за Аустрију од саме Аустрије, а кад се мир везао, Аустрија опредељава за Србе, Влахе и Молдављане мач и огањ .... дакле наше је спасење или гроб у нашој отаџбини.... Ми треба да поњамо своју снагу и да се не дамо погазити, јер ако се не одбраних, не умолих се ником, а док они нас упропасте, дотле ће и они много јада видети. Они знају нашу снагу: они знају да ми можемо и све околне хришћане побунити да с нама пристану. Од тога и зазиру, те до сада не приступају делу да нас поврате под јарам Портин, макар да се г. Сегир изражаваше да ће нас ишћушати као балавце".

„Ми не треба да вређамо никога ни речма ни делом, и треба да се чувамо од погрешака, које би нас могле окривљивати, а уступака каквих и даље чинити, ни по што више ни длаке, па нек доведу војску да нас бију. Све што смо могли учинити, ми смо учинили, и више не можемо ништа. И ако станемо још што попуштати, ми ћемо умрети у стању немогућности да се бранимо. Кад дакле знамо, да се о нашој смрти ради, није ли боље задржати и снагу одбране, па може бити да ћемо се и одбранити, него се ње лишити, па извесну смрт чекати?".

Ми смо мало пространије изложили ове мисли првога српског министра, као важне, колико за то што износе његове погледе на тадашњи положај Србије, толико не мање и за то, што цртају и цео један програм политични, програм колико патриотичан, толико мудар. То не беше програм једнога министра, једне владе; то беше програм једнога народа.

Претње западне дипломатије пролазиле су без последицâ. Оне беху од значаја још само као симптоми општега положаја, али већ беше прошло време озбиљне опасности за

Србију. Једини пут, који би је још могао увући у вртлог догађајâ, беху оружане чете, које би Србија, по договору са Фонтоном, имала да шиље под заставе руске. Ну са одласком руске војске са српске границе беше престало и то питање, ма да српска влада беше вољна, да тим путем потпомаже Русију испод руке, те да јој бар с те стране оправда уздања на Србију, уздања, која беху неосновано велика. Као што смо напред видели, Русија се надаше, да ће, предузевши преко Србије свој поход на Цариград, наћи добар број природних савезника у народа на Балканском полуострву. И макар да је Аустрија осујетила тај операциони план, опет је краљевина Грчка устала на оружје, и ако привидно под управом народне хетерије; али оставши усамљена, брзо је подлегла најпре турској војсци, а после и савезничким ратним бродовима; морала је да прими посаду француске војске од 12000 људи. Црна Гора, гледајући на Србију, није се кретала; Албанија је ћутала; Бугари се такођер нису мицали.

За ову нерадњу Русија је бацала сву одговорност на Србију. У толико је влада српска показивала више воље да угоди Русији начином, који је мање опасан био, а донекле могао је годити интересима тадашње владавине. Одласком добровољаца из земље отворила би се одушка за узрујане елементе, узео би се пут, који је већ са успехом опробан у покрету угарских Срба од 1848. Карађорђевић је полагао само један услов, а тај је био, да се добровољци не стављају на расположење кнезу Милошу, који је тада у Букурешту живео. Русија је овај услов драговољно примила, а да Србију не би компромитовала према Порти и Западу, она је пристајала, да се о скупљању чета не воде преговори са српском владом, него са појединим вођима добровољачким. Фонтон је живео у заблуди, коју је пренео и на своју владу, да би се могло рачунати и на 40.000 добровољаца, али се у редовима руским борило само 600 Срба. Нема сумње, да

би их могло бити и неколико хиљада, да су догађаји продужили, да се развијају око српске границе као што беху почели. И кнез и влада беху вољни на ту жртву, јер у њој и свога рачуна налажаху; ну даљи догађаји пресекоше сваки покушај ове врсте.

Не видећи никаквих дела у смислу руском, а не познајући тегоба̂ земаљскоме положају, народ остаде незадовољан политиком владином. Шта више, њоме беше незадовован, и ако у са свим противноме правцу, и онај круг Срба, који нагињаху Западу. Ово бројем незнатно коло људи, имађаше, друштвеним положајем и интелигенцијом својом, такођер гласа и значења у земљи и ван ње. Оно сад већ рађаше, да се Србија отворено изјасни за Запад, те да у оној епоси општега колебања добије у њему сигурнога заклона и заштите. 22 маја 1854 год. писао је Мариновић из Париза министру спољашњих послова, да су западне силе незадовољне положајем, који је заузела Србија, и њезиним оружањем, па траже, да се она разоружа, и да се изрази отворено за западну и Портину политику, јер оне нису сигурне, да се Србија не би сајузила са Русијом, ако би се овој срећа оружја окренула. Ну влада је српска одбила и западни савез, као што је одбила и руски, на који се морала много више да обзире. „Па и кад бисмо хтели следовати западној политици, одговарао је министар (31 маја), ми то не бисмо могли учинити, јербо њихова политика није стална, него превртљива. Пре три четири месеца западни консули подстрекавали су нас против Аустрије, обадравали нас на оружање и преузносили наше протесте против уласка аустријске војске у Србију, а сад нас саветују, да се не противимо уласку аустријске војске у Србију, и да се разоружамо за успокојење Аустрије. Ко зна, да л' неће доћи време, да они зажеле опет нас видети снажне за отпор Аустрији, да не рекнем и за нападање на њу. Та бар 1812-та година све-

дочи нам могућност тога. А је ли могућно нама бити у свако време онаквима и у оном стању, како би нас западне силе у свако време различно, про и контра, желеле имати? Та ми се не можемо уподобити једном бурету вина или воде, на коме, кад одврнеш славину, да тече, а кад заврнеш, да престане. Ми морамо бити нешто стално, па у овој сталности руководити се, како не ћемо изићи из законитога пута; а да смо свесни о себи, доказали смо својим владањем за ових четрдесет година, од како се у овом стању налазимо“. Из даље преписке не види се, да су разлози министрови убедили српскога заступника у Паризу. „То је очевидно, пише он (7 јула 1854) другоме једном државнику српском, то је очевидно, да нас ни једна велика сила не налази за савршено достојне свога поверења и свога благовољења. Оне, које су нам по природи ствари благонаклоне, близу су, да нас опет приме срцу, и почињу нас примати, ну и оне се не могу са досадашњошћу потпуно задовољити; друге држе за срећу, што им је запала прилика, да нас могу чешљати; друге опет једва чекају згоду и прилику, кад ће нам моћи дати да осетимо последице наше дрзновене политике, која самосталности тежи. Све су дакле више мање с нама незадовољне, и ми немамо до сад ни најмањег основа ни од једне очекивати оно учешће и заузимање, које је једина помоћ и спасење малих и слабих противу великих и јаких“. Писац саветује да се одмах „приступи стварма“, које нас могу из овога сумњивога положаја извући, али те „ствари“ он ближе не означава. Ну његова мисао провејава јасно кроз друго писмо (од 11 јула). „Погледајте, вели, како је критично ово време, у коме се налазимо. Ми смо на прагу једне од оних ретких епоха, у којима је судбина толиких народа на коцку стављена, у којима се државе стварају и обарају; у којима народности васкршавају или ишчезавају. Рат је тек у првоме свом почетку; шта више, прави и озбиљни рат, рат из-

међу Русије и западних сила још се није управо ни започео, а већ су се толике огромне промене у међународним односајима догодиле. Русија је пре кратког времена целој готово Европи диктирала, а сад је усамљена и судбини својој остављена, као да никад није ни имала више кредита ни више значења; Русија, силна и огромна, која не удостојаваше готово нигде тражити пријатељства, но која изискиваше снисхођења и послушности, *она сад просјачи помоћ и потпору и од најудаљенијих и од најслабијих народа*, па све бадава. Сви се од ње отуђују, сви је се одричу; шта више, сви осуђују њене тежње и њене поступке: неки из мрзости, неки од страха, а неки из чистога убеђења; сви изјављују неодобрење спрам поступака, који су се Менчиковљевом мисијом отпочели". Писац разлаже даље, како је Аустрија, до јуче инструменат воље руске, стала на своје ноге, те води политику самосталну; како турски болесник надвлађује своје мртвило, брани се јуначки, и даје времена Европи, да га спасе и укрепи; како Грчка, због *показане симпатије за Русију*, трпи окупацију и прима заповести од француско-енглеских солдата; како и сама немирна и несташна Ц. Гора, заплашена претњом Аустрије, почиње одустајати од свога хајдуковања и од свога нападања на суседне турске пределе. Писац износи све ове прилике пред очи српским управницима, па их позива, да се њима користе, и обраћа им пажњу, да ту нема помоћи у умовању и околишењу, *но у делима и поступцима угођеним према приликама*.

Очевидно је, да писац, заузимајући ово гледиште, наваљује да Србија учини неку Западу повољну диверсију, али на који начин и у каквом облику, ми нисмо могли до сада сазнати. Тек је јасно, да су се у нашој отаџбини бориле две противне струје од почетка до краја ове велике источне кризе; бориле су се и међу собом слабиле и парализале.

Запад није, на послетку, ни имао основа да замери Србији, што му се она није придружила: што није узела на себе неприродну улогу да устане у одбрану Турске а противу православља; ну Русија је сву кривицу бацала на Србију, што јој елеменат народних устанака није притекао у помоћ ни у облику добровољачких чета. Жомини пише, да је сва тежина питања лежала у томе, да ли ће Русија бити сама у једној ствари, где је она извукла мач за одбрану своје браће по вери и крви. „У томе погледу, вели он, овај неуспех оставља жалостан утисак и велику поуку. Кривили су нас, да смо томе ми сами принели тиме, што смо били неодлучни, и што смо преко мере Аустрију штедели. Можда бисмо са више одлучности повукли за собом народе доста енергичне у својој мрзости противу Турске и Аустрије, да се драговољно нашим заставама придруже. Ну ако је нас смотреност уздржавала, то исто осећање владало је и одлукама српске владе. И ако не ћемо да је кривимо, морамо ипак рећи, да тако не поступа енергичан народ, који хоће своју независност. Грци су се 1821 г. подигли нама уз пркос, противно нашим саветима, не имајући друге потпоре, до своје храбрости; и они су успели да надвладају и саму равнодушност, па и злу вољу Европе. Ну они су црпли своју храброст у своме очајању. Али Србија, ослобођена нашим победама од турскога јарма, изгубила је, у исти мах, и своју енергију. Кад један народ има устанком толико исто да добије, колико и да изгуби, он размишља и рачуна. Српска је влада такођер рачунала и дипломатисала. Још једном кажемо, да јој не замерамо; али морамо извести закључење, да ће Србија у свакој кризи више слушати глас својих интереса, него ли глас својих осећања. Отуда опет долази за Русију право и дужност, да слуша такођер своје интересе у својим односајима са овом земљом“ ([1]).

([1]) Etude diplomatique etc. I. p. 531.

Не можемо рускоме дипломати замерити ни ову горчину осећања, која је природна свакоме неуспеху, а још појмљивија у братским одношајима; не ћемо се зауставити ни око оне историјске нетачности, да су руске победе опростиле Србију турскога јарма, и ако јој је дипломатска потпора Русије знатно помогла; ми ћемо мишљење рускога ауктора одбити на недовољно знање српске историје у почетку овога века. Свакако морамо нагласити, да само његово дело, његова „дипломатска студија“, црпена на тако аутентичним изворима, пружа више но једну несумњиву сведоџбу, да је, у овој источној кризи, руска политика, у одношајима између Русије и Србије, и сама често слушала више глас своје невоље, него ли глас својих осећања. То је била школа грофа Неселрода, пред којом је у турској царевини било само хришћана и Турака, које је она, и поданике и васале, за 25 година одржавала у потпуној послушности према Порти. Словене признала је тек школа кнеза Горчакова, и онај неодређени правац легитимности, заснован 1815, који је у свакоме народном покрету, на Западу као и на Истоку, гледао кажњиво дело револуције, заменила правцем јаснијим, правцем народносним, и ако не свагда, са нашега гледишта, од прекора слободним.

У осталом, ко је био тај, што је укочио точак Србије, све да је она и хтела била да пође напред и у највећем трку? Ко други но онај, који је и Русима пречаге пред ноге бацао, који их је и из Влашке и Молдавије изманеврисао ([1]), коме је и сама Русија, идући од концесије до концесије, жртвовала своју одлучност и своју енергију.

Велику светлост на питање о одношају Аустрије према Турској и Србији у начелу баца разговор, који је имао руски посланик Мајендорф са царем аустријским Фрањом Јосифом. „Криве нас, рекао је цару Мајендорф, да подсти-

([1]) Man muss die Russen aus den Fürstenthümern hinausmanövriren lassen, рекао је тада стари Метерних.

чемо револуцију за то, што се под наше заставе уврстило 600 српских добровољаца, докле Турци узимају у своју војску хиљадама бегунаца и позивају јавно наше војнике на бегство. 1787 г. Аустрија је узела била у своју војску 30.000 Срба". „То је истина, рекао је цар, али је хришћански устанак опасан за мене; он прекида Status quo, а то је једино стање, које мени годи на Истоку". Мајендорф: „Ми нисмо никога позивали; Грци су се сами подигли; то је природна последица положаја рајиног. Сир Стратфорт Канинг вазда је ту последицу предвиђао, па је за то свагда и настајавао, да султан еманципује хришћане. Ми смо опомињали Србију, да не излази из граница умерености. Ако би доцније и Бугарска добила положај сличан томе, који имају кнежевине, не види се, шта би Аустрија имала да претрпи". Цар: „У нас се не би могло хладнокрвно гледати, ако би Русија своје право покровитељства раширила на целу отоманску царевину. То би осетила и Аустрија, па и равнотежа европска". Мајендорф: „Међу тим су кнежевине и Србија добиле повластице, које им обезбеђују независну управу. Шта је отуда осетила равнотежа европска? А што се тиче Аустрије, ми јој нудимо, да поделимо покровитељство над Србијом". Цар: „Да, али благодарећи племенским и верским симпатијама, Русија би била све, а ми ништа". Руски посланик: „То долази и отуда, што смо ми овим народима чинили услуге, а Аустрија их свагда Турцима предавала". Цар: „То је истина, то је била погрешна политика (c'était une fausse politique); али је положај такав, па се ја морам према њему и управљати. Ако се за времена не постарам, може ми после бити врло доцне. Ви ћете да пређете Дунав; у Букурешту има већ 16.000 пушака готових да се наоружају хришћани". Посланик: „Ствари неће ићи тако брзо. Треба најпре предузимати опсаде, које ће потрајати. Бугари ће се удаљити од Балкана. Ако се нешто добровољаца и на-

оружа, отуда не мора следовати општи устанак, ни расуло Турске“ (¹).

Из ових назора и потицао је онај притисак, који је аустријска влада предузимала у Србији, да је разоружа, да је укочи и задржи од свакога покрета. С друге стране, руски посланик Мајендорф, да би одвратио Аустрију, да не приступи активно западној коалицији, настајавао је живо, да уздржи своју владу од планова, који су је водили преко Србије, па је најпосле и успео. Политици, коју је овај обазриви и високо образовани посланик постојано препоручивао својој влади, има се и приписати, не само што је Србија остала изван руских операција и што се оружаним четама у Србији није смело приступити, но што је и сама руска војска напустила Румунију и повукла се у границе руске царевине.

Ратни догађаји пренесени су тада поглавито на обале Црнога Мора. Србија је дахнула душом. И ако је она, и после тога, све до закључења мира, имала да сузбија разне дипломатске насртаје, највише од стране Запада, њен политички опстанак није био више у опасности. Спољашње незгоде, са којима је још имала да се бори, нису јој више сметале, да знатно поправи своју изванредним напорима изнурену снагу, извозећи у великом изобиљу своје земаљске производе за потребу војске зараћених сила̂. Тражња је била велика; цене су производима невероватно скакале. Говорило се, да се никад ваљада у Србији није видело толико блага у обрту, колико тада, ма да године и нису биле најплодније.

Операције на Криму нису ни за тренутак прекидале дипломатију у послу, да тражи пута и начина, како да зараћене државе измири. Западни савезници дођу до споразума са Аустријом, да се Русији предложе ове четири тачке као основе мира: 1) да се укине руски протекторат над поду-

(¹) Etude diplomatique etc. I. p. 503.

навским кнежевинама; 2) да се прогласи слобода пловидбе по Дунаву; 3) да се Црно Море неутралише; и 4) да се поправи стање хришћанâ у Европској Турској.

Ако и није било тешко положити ову основу, није ни мало било лако и протумачити је на задовољство свију сила. Тумачење Запада смерало је на то: 1) да се руски протекторат над Влашком, Молдавијом и Србијом замени гарантијом свију великих сила; 2) да се начела изречена на конгресу бечком о слободи пловидбе по рекама, које додирују обале више држава, примене и на Дунав, а Русија да се одрече неких права, која врши над пловидбом на Сулини, па ради јачега јемства за успех, да се граница тако на штету Русије исправи, како она не би нигде до Дунава допирала; 3) да се учини крај руској надмоћности на Црноме Мору; оно да се затвори свима ратним бродовима, а број руских ратних бродова да се сведе на четири, али ни Порта, па ни друге силе да их не могу држати више од четири. У исти мах да Русија раскопа Севастопољ, па, ако је могуће, и друге тврђаве своје на источноме брегу Црнога Мора, и да их више не подиже; и 4) да се укине заштита над православнима, коју Русија изводи за себе из уговора Кучук-кајнарџијскога (1841), па да султан, по својој побуди, утврди и призна повластице свију хришћанских вероисповести у своме царству.

Упоредо са преговорима о тумачењу основних тачака за мир, испредали су се и други преговори у разним правцима. Западне силе радиле су, да увуку активно Аустрију у своје коло, а она је била спречена да заузме ма какав активан положај. Бојећи се, да јој западне силе не изазову револуцију у Италији, она се није усуђивала одвојити се од њих, али се није смела ни Западу нападно придружити, колико из обзира на Пруску, која је нагињала Русији, толико и с погледом на опште, а на по се на финанцијско стање своје. Отуда су потицали уговори, који су час једну, час другу

страну изненађивали. На измаку године 1854 потпише Аустрија тајни уговор са Француском, којим јој ова сила јемчи за њене италијанске области за време рата, за случај, да би она приступила нападном савезу западном. Али неколико дана после тога уговора, потпише (10 јан. 1855) мимо Аустрију, и Сардинија уговор, којим приступа западним силама као ратна страна. Она се обвезује, да стави у бој 15.000 војника са сваком убојном опремом, а Енглеска прима на се, да јој учини зајам од два милиона фуната, који би јој се, после рата, са 4% вратио. Западне силе обвезују се, да ће, при закључењу мира, држати рачуна од жртава, које буде поднела Сардинија, која ће учествовати и у преговорима о миру. Кавур је поносно одбио енглески предлог, да сардинска војска буде под платом енглеском; шта више није хтео ништа да чује ни о субсидијама западним.

Из дана у дан узимале су ствари на дипломатскоме пољу све кобнији обрт за Русију, али ни са бојнога поља нису стизали повољнији гласови цару Николи. Са самога почетка, па кроз све појаве источне кризе, он је гледао пред собом непрекидан низ самообмана, које су га поражавале, којима је његова поносита природа морала најпосле и да подлегне. Он умре 18 февр. 1855. Цар Фрањо Јосиф похита, да рускоме посланику, кнезу Горчакову, изрази лично своју тугу, „што је изгубио осведоченога пријатеља у тренутку, кад се надао, да ће му моћи дати доказâ о својој благодарности и о своме искреном повратку на стари пут“. (Etude etc. II. p. 319). Смрт цара Николе пробуди нека надања на мир. Француски званични орган изјави отворено, да је с њиме ишчезла главна препрека мира. И макар да је манифест Николинога наследника, Александра II, обећавао да ће одржати Русију на висини славе Петрове и Катаринине, ипак је Неселроде, депешом од 27 февр. дао уверења, да његов господар, задахнут искреном помирљиво-

шћу, пристаје на бечку конференцију, где би се узеле у претрес четири познате тачке мира. 3 марта отвори се конференција под мало повољним изгледима за мир, макар да су за бољи успех похитали у аустријску престоницу и сами вођи спољашње политике у Француској, Енглеској и Турској: Друен де Луис, лорд Џон Русел и Али паша. Две прве тачке беху тако расправљене, да би се могле сматрати као свршене, да послови конференције нису о друга питања запели. Ми морамо, при свем том, задржати се на тачци о подунавским кнежевинама јер основе усвојене о њима на бечкој конференцији биле су меродавне на конгресу париском.

У беседи, којом је аустријски министар гроф Буол отворио конференцију, изнео је он, да је Русија пристала да уђе у преговоре о миру на основу познате четири тачке. Међу овима је прва тачка гласила, да „престаје протекторат, који је Русија вршила над Влашком и Молдавијом, а повластице, које су султани тим кнежевинама, па и Србији, припознали, да се стављају од сада под заједничку гарантију сила уговорница“. Кад се приступило саветовању о овој тачци, руски су пуномоћници одбијали од Русије реч „протекторат“, наводећи, да се она не налази ни у каквом уговору између Русије и Турске. Ну с друге је стране доказивано, да се реч „протекторат“ налази у „органском статуту“ који је Русија октроисала Влашкој и Молдавији, као и у многим писменим документима, који су истекли из руских канцеларија. Том истом приликом изнесе други аустријски пуномоћник, барон Прокеш, нацрт мисли̂, које би имале да служе за правац комисији, која би се изабрала да формулише садржину прве тачке за коначни уговор. Кнез Горчаков предложи, да се усвоји као начело, да се, новим уређењем ствари, нема одузети овим областима никаква корист, коју су оне у административноме, финанцијском и трговинском погледу до сада

уживале. Пуномоћници Енглеске и Француске изјаве, да њихове владе немају намере, да погоршају стање кнежевинама, него, шта више, да им га побољшају, јер ново уређење, које ће да се закључи, у колико се њих тиче, има тако да се удеси, да се, у пуној мери, за доста учини и суверенској сили, и правима трију кнежевина, и општим интересима Европе. Према овим примедбама преиначи се у неколико нацрт аустријски, па се онда закључи, да се, овако поправљен, у идућој седници на ново узме у претрес.

У другој седници изложио је кнез Горчаков у једноме нацрту права и повластице Влашке и Молдавије, а у другоме права и повластице Србије. Нацрти су основани на уговорима закљученим између Русије и Порте. Повластице Србије извео је руски пуномоћник овако: слобода вероисповести; избор земаљскога поглавара; независност унутрашње управе; сједињење разних пореза у један једини; уступање Србима управе над добрима, што припадајуusломанима, са теретом да плаћају приходе заједно са данком; слобода трговине; допуштање српским трговцима, да смеју са својим пасошима путовати по отоманским државама; подизање болница, цркава и штампара; и на послетку забрана, да се никоји други ислoмани не смеју у Србији настанити, до они што припадају гарнизону.

Врло је важна била напомена ове последње тачке. И њој и свима осталим дао је кнез Горчаков у толико више значења, што је изреком нагласио, да Русија неће допустити, да се садашње повластице Србије стесне и поткрешу. И ако западне силе, као што су њихови пуномоћници изјавили, не само нису имали намере, да погоршају стање кнежевинама, опет је напомена, да је становање муслoмана у Србији правно сведено на саме градове, а њих тад беше и ван градова, било тугаљиво у епоси, где се ишло на оснажење Турске.

У тој истој седници изнео је други пуномоћник руски, Титов, нацрт основâ, које би се имале усвојити у погледу на све три кнежевине. У след тога претрпео је нацрт барона Прокеша неке мале измене, а у трећој седници (7 марта) усвоје сви пуномоћници састав, који је као развитак прве тачке, овако гласио:

„1). Подунавске кнежевине Влашка, Молдавија и Србија и у напредак ће зависити од Порте, по сили старих уговора (капитулација) и царских хатишерифа, што установљавају и опредељавају права и слободе, које оне уживају.

Никакво искључиво покровитељство неће се моћи у напредак вршити над тим областима.

2). Висока ће Порта, у потпуној својој сузеренској сили, хранити реченим кнежевинама њихову независну и народну управу, и у след тога потпуну слободу вероисповести, законодавства, трговине и пловидбе.

Све, у царским хатишерифима садржане тачке, које имају за предмет унутрашње уређење ових кнежевина, смеју се развијати само у духу сагласном са овим начелима и по надлежно доказаним потребама земље.

Земљиште (територија) речених кнежевина не може се никако смањити.

3). В. Порта, увиђајући у својој мудрости, да се политично стање те три кнежевине, о којима се ради, врло близу тиче општих интереса Европе, споразумеће се пријатељским начином са силама уговорницама како о томе, да се одржи законодавство, које у овим областима у сили постоји, тако и о променама, које би се у њему предузети имале. У то име она ће саслушати жеље земаљске и у једном свечаном хатишерифу разложити све одредбе (диспозиције), које се тичу права и слобода речених кнежевина. Пре него што се обнародује овај акат, она ће га саопштити

силама, које ће о њему узети на себе гарантију, по што га претходно испитају.

4). Оружана народна сила, која ће се уредити у то име, да одржава сигурност у унутрашњости и да чува безбедност граница, може се по потреби умножити сразмерно изворима земаљским. Услови одбранске системе узеће се у оцену у заједничком интересу в. Порте, кнежевина и Европе.

5). Ако би се породила сумња о тумачењу уставнога хатишерифа, силе уговорнице испитаће са Портом каква је тужба (рекламација) и оценити да ли је основана. Оне неће никакво средство пропустити да произведу споразум у таквом случају.

6). У случају да се поремети унутрашњи мир речених подунавских кнежевина, неће на њиховом земљишту бити никаквог наоружаног посредовања, а да то није или да не буде предмет споразума међу високим странама уговорницама.

7). Дворови се обвезују, да у кнежевинама неће давати никакву заштиту странцима, чије би мутње могле бити убитачне или по мир ових земаља, или по интересе суседних држава. Осуђујући такве поступке, они се такође обвезују узајамно, да ће у озбиљно разматрање узети тужбе (рекламације), које би у томе погледу могле подићи силе или и саме месне власти. Порта ће, од своје стране наложити кнежевинама, да у својој земљи не трпе странце онакве, као што су ови горе описани, нити да допуштају домородцима, да се упуштају у мутње, које би биле опасне по мир њихове земље, или по мир суседних држава".

Исто тако постигнута је сагласност на конференцији и о другој тачци гарантија за мир, односној на слободу пловидбе по Дунаву. Међу тим, у сред саветовања о овом предмету, поднео је француски пуномоћник конференцији, (у седници од 14 марта) један меморандум своје владе, којим се

пажњи сила препоручује потреба, да се Молдавија и Влашка споје у једну државу, те да се тако на левом брегу Дунава оснује велика кнежевина са готово четири милиона душа, на место две кнежевине, које су сада тако слабе, да дејству Русије не могу дати доброга отпора. Облик владавине да буде монархијски, а највиша власт да буде наследна. Тиме се не би ништа ново установило за Порту; у Србији је породица Милошева била добила повластицу наследства, а у Египту дата је она породици Мехмед-Алијиној, у којој и данас власт прелази од једнога члана на другог. Кнежевина би остала под сузеренством Портиним, а на владу могао би се позвати принц из које владалачке породице европске.

Што се Србије тиче, меморандум француски налази, да њен положај није онакав исти, какав је положај оних других двеју кнежевина. Чим се Молдаво-Влашка стално установи, утицај, који је владао у Београду, неће имати дојакошњих средстава за развијање. Довољно ће бити, да се Србији заједничком гарантијом, која ће давати сваку сигурност, утврде оне повластице, које јој је Порта дала, или које ће јој још дати, по договору са својим савезницима ([1]). Француски предлог није даље узиман у претрес, но се прешло на трећу тачку, која је смерала да ограничи руску моћ на Црноме Мору. Али ту преговори запну. Тадашње стање овога питања најбоље је карактерисао кнез Горчаков, кад се неком приликом изразио, да имају само два начина, да се надмоћност једне силе отклони: или да се она сломи, или да се противник на равну ногу попне.

14 априла држала је конференција последњу седницу, па се разишла, ништа обавезнога не свршивши. Показало се, да земљиште за дипломатске преговоре још не беше довољно

([1]) Делања бечке конференције у званичним актима. Београд, 1855. — Actenstücke zur orientalischen Frage, von J. v. Jasmund. Band II. S. 81—200,—324.

спремљено на бојноме пољу. Са тога прегну западне силе свом снагом, да освоје Севастопољ, штит и одбрану Русије на Црноме Мору, а страшило Цариграду.

И противници руски одали су правду оној храбрости и вештини, којом је брањена ова тврђава руска; високо је оцењено оно тачно прорачунање, којим су Руси своје ратне бродове потопили, те приступ пристаништу спречили, као и оно непрекидно и неуморно обнављање и проширивање опкопа под самом непријатељском ватром рушилицом. У таквим приликама трајао је отпор 349 дана, али је најпосле 28 авг. Севастопољ пао у руке савезницима. Са његовим падом био је, у главноме, свршен овај страшни рат, који је много више жртава прогутао, но што је, ма у коме правцу, резултатâ донео. Ни Русија ни западне силе нису више могле наћи рачуна, да рат продуже. Част оружју била је задовољена, и западноме, које је освојило главни бедем руски на Црноме Мору, и рускоме, које је задобило Карс, главну тврђаву турску у Азији; била је задовољена част оружју, које је херојски бранило Севастопољ, а успешно осујетило све операције енглеске флоте на Балтијскоме Мору и уништило главни део турске флоте у пристаништу Синопе.

Између западних сила (а нарочито Француске) и Аустрије буду утврђене прелиминарије мира у облику меморандума (2 нов.). Њима су служиле за основу познате четири тачке, којима је додата и пета, где су западне силе задржале себи право, да могу, у интересу европском, и нових услова Русији полагати. Било је суђено Русији, да јој Аустрија поднесе и ову чашу горчине, и да јој припрети, да ће она свога посланика из Петрограда дићи, ако Русија све услове не прими. 4 јан. 1856 г. објави Неселроде грофу Естерхазију безусловни пријам аустријскога ултимата, а 8 јан. званични орган руски (Jour. de St Petersbourg) објасни, да је нацрт прелиминарија примљен с погледом на жеље целе Европе а

пред лицем коалиције, која све већи обим против Русије узима([1]).

13 февр. 1856 г. састао се у Паризу конгрес, да узме у претрес прелиминарије мира. По предлогу руском заузела је прво место у саветовању тачка о побољшању стања хришћанских народа у Европској Турској. Резултат саветовању био је, да се узме на знање познати хати-хумајум (нови закон), који је Порта издала 6 февр. исте године. Ту се одређују и потврђују права призната хришћанима без разлике вере и стања још у хатишерифу Гилханском од 2 нов. 1839 г. као и у свима дотадашњим актима ове врсте. И ту им се обећава сигурност лична, имовна и сигурност части; стављају се на равну ногу са муслоиманским поданицима у погледу на државне терете, на способност за државну службу и обећава им се поново слобода вере и заштите противу свега, што би их могло вређати у погледу на њихову веру, језик или порекло.

Силе су се ограничиле на то, да признаду „високу вредност фермана“, и да га узму на знање, оставивши положај хришћана и без оних гарантија, које је он у ствари имао. Ако су дотле поједине силе и могле рекламовати противу неправде и насиља, сад су оне себи и то право одузеле, обвезавши се у париском уговору (члан 9), да се неће ни заједнички, ни посебице мешати у одношаје султанове са његовим поданицима, нити у унутрашњу администрацију његовога царства. Обвеза је могла годити самосталности Турске и суверенским правима султановим, али је она била узрок са кога свечана обећања султанова од 1856 г. нису за сигурност хришћана имала ни онолико вредности, колико су је имала обећања од 1839. Задатак силâ био је потпуно промашен, а изговор њихов да се боре о судбини хришћанској, остао је неоправдан.

([1]) Овде се нишанило на Шведску, која је била на прагу да ступи у нападни савез са Западом, и неку врсту уговора у томе правцу већ закључила била (9 нов. 1855).

Друга тачка гарантијâ, која је смерала, да учини крај руској надмоћности на Црноме Мору, била је већ сама по себи решена, кад се конгрес састао. Ако се о зидове севастопољске и разбила бечка конференција, сад већ те тврђаве није било; она је била у рукама савезничким, а црноморску флоту своју били су Руси сами потопили. Две основице, на којима је лежала руска надмоћност, нису више стајале. Одлука је била по себи готова. Сем тога, обновљена је лондонска конвенција од 1841 којом је одржано „старо правило" отом. царевине о затвору Босфора и Дарданела (чл. 10). Црно је Море неутралисано: приступачно трговачкој марини свију народа, оно је било затворено ратној застави како прибрежних, тако и свију других сила (чл. 11). Само прибрежне државе могле су задржати по шест ратних пароброда са одређеном снагом (чл. 14). Све друго, што су западни савезници, у друштву са Аустријом, изнели, да допуне низ својих захтева у томе правцу, сводило се на предмете потчињенога значења, и односило се, у равној мери, и на Порту и на Русију, као што је била одредба, да оне, ни једна ни друга не могу подизати војних арсенала на обалама Црнога Мора (чл. 13); или се односило и на остале силе уговорнице, као што је било ограничење броја оних лаких ратних бродова, које су све силе могле држати на ушћима Црнога Мора (чл. 19).

Од непосреднога значења за Србију биле су тачке гарантијâ о дунавској пловидби, и о положају Подунавских кнежевина([1]) и Србије.

И западне силе и Аустрија биле су сложне, да, у свези са неутралисањем Црнога Мора, ограниче Русију и на Сулини. У томе смеру и поникло је питање о исправци границе, која је Русији један део Бесарабије отргла. Али су западне

([1]) Под овим наименовањем разумевале су се обично Влашка и Молдавија, а кад се и Србија имала под тим именом разумевати, онда се она изреком спомињала.

силе смерале и на то, да обезбеде слободу пловидбе по целоме Дунаву. То није могло годити Аустрији. Она је могла ту слободу измирити са својим интересима на доњем Дунаву; теже би јој она годила на средњем Дунаву, а најтеже би се Аустрија приклонила, да пристане, да се и на горњи Дунав примене начела усвојена бечким конгресом за реке, које теку кроз више држава, или их додирују. Ну суревновање према надмоћности руској надвлада њезине сумње и бојазни. Она изјави на конгресу, да је одлучила, да и сама принесе своје жртве великом начелу слободне пловидбе.

Задахнут овим правцем, конгрес је основао две установе на Дунаву: Европску дунавску комисију састављену из представника сила потписница парискога уговора (чланови 15 и 16), и Прибрежну дунавску комисију, (чл. 17 и 18) коју би састављали одасланици прибрежних подунавских држава: Аустрије, Баварске, Турске и Виртемберга, и комесари трију подунавских кнежевина: Србије, Влашке и Молдавије. Првој је био задатак привремене природе, да на ушћима дунавским и на околним крајевима морским отклони материјалне сметње дунавској пловидби, а друга би била стална са задатком: 1) да изради уредбу о пловидби и речној полицији; 2) да отклања препреке ма које природе, које би сметале, да се одредбе бечкога уговора могу применити на Дунав; 3) да изврши потребне грађевине на целоме току реке: и 4) да прими на себе задатак Евр. дунавске комисије, кад ова престане радити.

За Србију, која нигде до Мора не допире, било је од највеће важности, што је добила положај, да може, на међународном пољу, непосредно бранити своје интересе на Дунаву, јединој реци, која је у пространији свет води, везујући је и са Западом и са Црним Морем. И ако незнатан и скроман, положај је овај гајио у себи клицу, из које је Србија могла с временом развити целу систему одбране за своје трговинске

и економске интересе. То је био први добитак, који је Србији донео париски уговор.

Још су значајније биле одредбе, које је париски конгрес поставио у погледу на међународни положај Подунавских кнежевина. Искључиви протекторат руски замењен је заједничком гарантијом европских сила потписница. Ако је протекторат, по својој природи, обухватао у себи и туторство и гарантију, сад је са свим отпало туторство, које је све три кнежевине често излагало ћудљивости и охолости представника̂ силе протекторке. У облику заједничке гарантије тешко се могло више појавити туторство; њега је у клици сатирало међусобно суревновање нових гараната.

Гарантија је подједнако вредила за све три кнежевине. Исто тако гарантована је свима подједнако независна и народна управа, као и потпуна слобода вере, законодавства, трговине и пловидбе. (Чл. 22, 23, 28). Ну у погледу на уставно уређење ових земаља, учињена је разлика између румунских кнежевина и Србије. Докле су силе потписнице, у договору с Портом, а по саслушању жеља народних, румунским кнежевинама створиле нову унутрашњу организацију, у Србији је остало старо уређење, освештано султанским хатишерифом од 1838 г. У протоколима конгресним налазимо трагова, да је конгрес, у први мах, том истом намером и према Србији био руковођен, али оне нису прешле и у коначни инструменат мира. Конгреска комисија, која је израдила текст чланака намењених за румунске кнежевине, имала је налог да формулише мисли конгреске и о Србији. У седници од 12 марта (протокол XIII) читао је први пуномоћник француски чланке, које је комисија израдила за Србију. Ту, између осталога, стоји, „да ће побољшања, која се покажу као потребна да се уведу у садашње установе кнежевине Србије, бити резул-

тат договора између в. Порте и осталих страна уговорница". У седници од 15 марта (протокол XIV) поновљено је читање ових чланака, ну наведени став, већ преиначен, гласио је овако: „Његово величанство султан обвезује се, да ће, у договору са високим силама уговорницама, испитати каква би побољшања требало увести у садашњу организацију кнежевине". Ну у исто време конгрес је решио, „да ће се министри Портини споразумети у Цариграду са представницима осталих сила уговорница о средствима, која би била најподеснија да се учини крај злоупотребама, које би се показале истрагом, којој би они међу собом природу одредили". Најпосле, у седници од 15 марта (протокол XVI), конгрес, претресајући коначно чланке уговора и намењујући чланове 28-ми и 29-ти Србији, изоставља са свим члан о побољшању установа у Србији, а напомиње изреком да се одржава у важности одлука протокола XV, односна на извиђање злоупотреба у Србији. Ни за један од ових преображаја нису наведени разлози; све, као што се види, рађено је иза кулиса конгреских. Ну не може подлежати никаквој сумњи, да је при томе главну улогу играо утицај пуномоћника Портиних, који су се брижљиво старали, да одбију сваку мисао побољшања од онога устава (1838), који је са својим чланом 17 држао отворена врата Порти, да се у унутрашње послове српске меша. Шта више, њеном се заузимању мора приписати и она одлука, која је смерала да уведе Порту и Европу у извиђање неких злоупотреба, којима ни из далека није наговештен карактер, нити је обележен смер, у коме би се имао извиђај предузети. Је ли се извиђај имао учинити у смислу побољшања администрације земаљске, или је био наперен против врховне власти, против које се одмах, после одласка са српске границе најпре руске,

па после и аустријске војске, почела обнављати и снажити опозиција, или је најпосле, био управљен и против саме опозиције? Сва та питања остала су и до данас необјашњена. Порта је имала у толико слободније руке да обезбеђује средства и путове своме утицају, што Србија, непојмљивим начином, остаје, за време целе радње конгреске, потпуно незаступљена у Паризу, докле интереси румунски налазе многобројних ватрених бранилаца и од стране румунских првака и од стране румунске емиграције. Одсуство српскога заступништва у Паризу за време конгреса, може да се објасни само унутрашњим партијским одношајима у Србији. Докле је опасност с поља претила, сви су се, више мање, заједнички бранили, а како је она минула Србију, обновили су се, па још и више развили стари унутрашњи раздори. У време конгреса био је већ наступио потпуни расцеп и између кнеза и онога кола људи, који су се на Запад наслањали и из своје средине давали Србији заступнике код западних сила. Да су они били једини, који су се радосно одазвали гласу, што је конгрес одлучио, да се у Србији извиђају неке злоупотребе, онда би та околност могла бацити неки зрачак светлости на порекло конгреске одлуке; али је одзив томе гласу био повољан не мање и у круговима оних првака српских, који су се наслањали на Русију. Ну и једнима и другима било је радовање узалудно, јер је конгреска одлука остала мртва у протоколима, никада не ступивши у живот. Једина је била Порта, која се користила овим раздором, успевши да освешта у Србији уставно стање, које се било затекло, докле је конгрес у румунским кнежевинама створио са свим ново државоправно стање, саобразно захтевима напреднијега времена.

Најпосле, париски је уговор (чл. 29) задржао Порти право да држи гарнизоне у српским градовима, али је у исти мах утврдио, „да у Србији не може бити оружа-

нога посредовања без претходнога договора између свију сила уговорница“. Ово је био највећи добитак, који је Србији донела велика источна криза, добитак, који је од тога времена два пут од наше отаџбине отклонио опасност туђега оружаног мешања (1858 и 1862 године) (1).

Србија је прошла кроз једну од најопаснијих криза; прошла је кроз њу учинивши неоспоран напредак на путу свога државног и међународног живота. Али она тај напредак није могла постићи, а да не пружи свету призор готовости на сваку жртву. „Заиста, пише Леополд Ранке, ненадмашени писац историје ослобођења Србије, заиста, догађај вредан да се забележи те да се у историји деветнаестога века не заборави, како се (некадашња) раја без оружја, у часу једне велике европске кризе, одлучила па и мере предузела, да се, за одржање своје независности, прихвати оружја, кад већ једном без самосталнога оружја нема политичне независности на земљи“ (2). И промисао је наградио својим благословом та изванредна усиљавања, та голема пожртвовања народна. Из теснога круга, који је Србији био остављен за кретање под строгом контролом двогубога туторства, она сад

(1) Чланци намењени Србији у уговору париском гласе од речи до речи овако:

Чл. 28. Кнежевина Србија зависиће и даље од в. Порте, сообразно царским хатишерифима, који утврђују и опредељују њена права и повластице, стављене од сада под заједничку гарантију сила уговорница.

Следствено, речена кнежевина сачуваће своју независну и народну управу (администрацију), као и пуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе.

Чл. 29. Право гарнизона в. Порте, онако какво је утврђено ранијим уредбама, утврђује се. Никакво оружано посредовање не може имати места у Србији без претходнога договора између високих сила уговорница.

(2) Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert. Von Leopold Ranke. Leipzig, 1879. S. 405.

улази у пространо поље међународнога права, да се на њему креће и развија под гарантијом Европе, пред њеним лицем и у сталноме додиру са њом. Овај обрт био је од великога значења у историји младе државе српске. Државна зграда Србије, подупирана понекад и силом светских догађаја, а свагда штићена оданошћу својих синова, диже се све јаче и угледније на чврстоме темељу, који јој положише наши претци поштованога и незаборављенога спомена; под крилом велике братске државе, они посејаше плодно семе, које ево не престаје да ниче и да расте. Сад, на конгресу париском, Европа узима то златно зрневље под своју гарантију, и предаје га светлости сунца божја. Стоји извесно, да је Европа имала својих рачуна; имала их је, јер ко их нема? Али стоји неоспорно и то, да је, у овима најзаплетенијим светским приликама, над Србијом лебдио геније мудрости и патриотства. Све моћне државе, које беху изишле било на политичну, било и на политичну и на бојну позорницу, привлаче Србију у своје коло: Русија је нуди, да учини диверсију и покрене хришћански устанак у Турској; Порта ради да је увуче у рат, или да је бар на неутралност принуди; Запад је мами, па и гони такођер на какву диверсију у своме правцу, а Аустрија је тужи и у Цариграду и код западних сила због оружања, које представља као подазриво да се најпосле не окрене у корист Русији; тужи је, па је и опсервационом војском притешњује. И Србија пролази срећно кроз све те испреплетане тегобе сваке врсте, остаје што је хтела да буде — неутрална; остаје недодирнута у оној страшној олуји светској, па најпосле излази оснажена и обогаћена новим политичним тековинама. Заиста, она може бити задовољна овим исходом. И ми, одајући правду природноме здравом разуму наше ондашње олигархије, морамо још свакојако рећи: Бог чува Србију!

О ГРАНИЦАМА ЗНАЊА.

Шта може човек знати, а шта он опет не може знати; другим речима: где су границе људскоме знању? То је питање било давно покренуто, али дуго време није обраћало на се пажњу учевнога света; скоро две тисуће година оно је стајало мирно, без одговора. Тек у новије доба, кад се јавила на свет нова Логика, „нови органон науке“ знаменитог инглеског философа Бакона, то је питање на ново покренуто и тада је већ обратило на се општу пажњу учевнога света; тада брзо постаде општим мишљењем, да је то питање првога реда и да од предходног и правилног решења истога зависи даљи развитак и будућа судбина саме науке. И од то доба сви знатнији философи разних праваца кушали су своју умну снагу у решавању тога питања.

Па како је наука у развитку своме, после Бакона, пошла тројаким правцем, то се, наравно, и то питање расматрало и решавало тројаким начином: један начин посматрања и решавања тога питања огледа се у школи материјалистичког правца, други у школи идејалистичког правца, а трећи у школи позитивног правца.

И ако су на том питању радили по најугледнији представници сваке те школе; и ако су о њему донешена многобројна и разнолика решења, опет оно, по нашем мишљењу, није још ни до сада решено како ваља. Бар нама се чини, да ни једно досадашње решење тога питања не може издржати строго научну критику, а још мање може издржати критику

онај значај, који се даје томе питању у развитку науке. Па то нас је управо и побудило, да и ми од своје стране узмемо у критички претрес то питање и донесемо своје решење. Ми немамо те претензије, да ће наше мишљење о томе, бити последња реч у науци; али имамо уверења, да ћемо показати стварне недостатке свега досадашњег рада на томе пољу. Према томе, ми ћемо најпре у кратко да обележимо историју тога питања, то јест, како се оно до сада покретало и решавало, за тим ћемо критички да претресемо она три поглавита решења, која су донеле три најважније философске школе: материјалистичка, идејалистичка и позитивна и да изречемо наше решење, па онда ћемо, у закључку, да кажемо неколико речи о значају тога питања у развитку науке.

I.

Први, који је то питање научно ставио и покушао да на њ одговори, био је славни грчки философ Аристотељ. Он је своју чувену Логику поделио на три дела, па у првом делу или „првој аналитици“ излаже теорију мишљења; у другом делу или „другој аналитици“ излаже теорију ствари; а у трећем делу излаже теорију знања. Кроз ова два последња дела своје Логике он и проводи то питање о границама знања, а на име, у другом делу — теорији ствари — он куша да обележи круг знања, да означи све предмете, који су приступни уму људском; а у трећем делу — теорији знања — он опет куша да обележи оне путове и она средства, којима се ум људски служи да дође до истине.

Но после Аристотеља ни његови ближи ученици, ни даљи следбеници, нису обраћали пажњу на оно, чиме се он бавио у другом и трећем делу своје Логике, него само на оно чиме се он занимао у првом делу, то јест, после Аристотеља, сви учевни људи обраћали су пажњу само на ње-

гову теорију мишљења, па из ње развили ону безплодну формалну Логику.

Доцније, са појавом хришћанства, још се мање могла обраћати пажња на знање и оне путове, којима се до њега долази, пошто је хришћанство одмах прогласило, да је ум људски ограничен и да су сва она средства, која он нуди за познавање истине, ништавна, а међу тим у исто време прогласило, да човек, у замену тога ограниченог ума, има другу, тако рећи, неограничену моћ духа, којом може проникнути и у најсакривеније тајне природе и допрети до највиших и најсавршенијих истина васионе, а то је вера! Ко верује, тај може све постићи, све сазнати: „вјерујушчему всја возможна сут"!

У след тога, сви хришћански народи пођу тим новим путем да траже истину и тако мало по мало, веровање замени знање. Па, наравно, после тога, учевни хришћани почну искључиво обраћати пажњу на тај нови пут који води истини. Тако је трајале веома дуго, за све време оне големе историјске периоде, која се обично зове — средњи век!

Истина, и у томе средњем веку, а на име, у 13. столећу, појави се један учеван човек, који се усуди да обрати пажњу и на грешни ум људски и потражи да докучи може ли се и њиме доћи до каквог сигурног знања. То је био знаменити калуђер фрацискански — Бакон Рожер — предтеча још знаменитијег и славнијег имењака свога — Бакона Веруламског. Али њему одмах у томе, за науку корисноме раду, стадоше на пут римски првосвештеници, који не могоше опростити томе слуги вере, што он толико пажње поклања грешноме разуму, па силом угушише тај научан покушај још у самом зачетку његовом.

Тек у новије доба, после препорођаја (Renaissance) хришћанског света, а нарочито, после појава нове научне, или индуктивне Логике Бакона, приступило се озбиљноме и на-

учноме проучавању тога питања: о границама знања. Сви учевни људи Баконовог правца, бејаху сугласни међу собом у томе, да је та индуктивна — Баконова — метода, једини пут, који води истини, једини орган науке; али куда се може проћи тим путем и докле се може стићи, у томе не бејаху сви сугласни, него се поделише на три поглавите групе или школе: материјалистичку, идејалистичку и позитивну. Ми ћемо сад у кратко редом да обележимо радњу око тога питања сваке те школе. Ред кога ћемо се у томе држати, није изабран толико ради хронолошке тачности, колико ради систематичке угодности.

1. Материјалистичка школа.

Представници те школе у Инглеској ево како то питање расправљају: По што је, веле они, индуктивна метода једини орган знања или науке, а индукција опет није ништа друго, него проматрање и опит: то значи, да се само проматрањем и опитом долази до сигурног знања, долази до истине. Но и само проматрање, по своме субјективном и личном карактеру, не може служити поузданим извором знања. И по томе остаје само један опит, као сигуран извор знања. А опит може се применити само на физичне појаве, то јест, на појаве, који се могу разлагати на делове и којих се прилике могу мењати, као што су појави материјалне природе (Гертли, Пристли, Бељшам и др.).

То исто, само другим речма, кажу и француски материјалисти. Проматрање и опит, веле они, могу имати примене само на оне појаве, који су приступни нашим спољним органима или чулима. Па за то, ми можемо знати само оно, о чему сведоче наша спољна чула. И нема ништа у нашем уму, што није прошло кроз наша чула. „Nihil est in intellectu quod non fuerit prius in sensu". (Кондиљак, Монтањ, Кабанис и др.).

И представници те школе у Немачкој говоре скоро у истом смислу, само што су они озбиљније изучавали физиологију, па тиме, можда и нехотице, учинили знатну услугу Психологији. Предметом знања или науке, по мишљењу немачких материјалиста, може бити само материја и њене силе (Молешот, Бихнер, Кцолбе и др.).

Из ових, и овако кратких, извода, види се јасно, да представници те материјалистичке школе, како у Инглеској, тако и у Француској и Немачкој, сугласно тврде: да знање или наука има своје обележене границе и да су те границе физични појави. Накратко: круг знања или науке, по мишљењу материјалиста, јесте круг физичних појава.

Истина, нису ни они могли баш са свим да се чине невешти према душевним појавима и да, тако рећи, заклопе очи пред тако очигледним и свакидашњим фактима, као што су: радост и жалост, љубав и мржња, брига и весеље; али они и те душевне појаве своде, или бар старају се да сведу у круг физичних појава, па онда кушају да их објасне по законима физичним — по законима меканике!

2. Идејалистичка школа.

И представници ове школе, после Бакона, полазе у испитивању тога питања скоро са оне исте тачке, са које полазе и материјалисти; али се после удаљују једни од других и долазе најзад до супротних резултата. И они кажу, да су проматрању и опиту приступни само појави, а не и њихове суштине. Али какви појави?

Ми не можемо, веле они, ништа више знати о стварима, него само онолико, колико се оне нама јављају или представљају и онако, како се оне нама јављају или представљају. И ми не само што не можемо знати суштине ствари, него не можемо знати ни то, какве су те ствари саме по себи. Све што ми можемо знати о стварима своди се на то, што о њима

сведоче наши осећаји. И по томе наше знање ограничава се на сопствене наше осећаје (Беркли).

Кант, који је не само желео, него и јавно исповедао, да следује критичкоме правцу Лока, занео се после, можда и против воље, идејализмом Берклија, па и он тврди, да ми не можемо знати не само суштине ствари, него ни то, какве су ствари саме по себи и у себи. Ми знамо о стварима само у толико, у колико се оне нама представљају. Дакле, ми знамо само наше сопствене представе, и ништа више (Кант).

Хегло, тај најугледнији представник идејалистичке школе, пошао је у томе још један корак даље. Он је не само доказивао, да ми не можемо ништа друго знати, већ само оно, што сами замишљамо, то јест, можемо знати само наше сопствене мисли, него је још и порицао биће чега другог, осим мисли, осим идеја. Сви појави, вели он, нису ништа друго, него разни моменти развитка једне исте идеје (Хегло).

Таквим начином идејалисти своде знање или науку у круг појава само једне врсте — појава душевних.

3. Позитивна школа.

Истина и представници ове школе своде знање или науку у границе појава; али се они не заустављају на једној ма којој врсти појава, као што чине материјалисти и идејалисти, него обухватају све појаве без разлике, како физичне тако и душевне, како појаве просторности или савремености, тако исто и појаве следствености или узрочности.

Први позитивиста и први тумач нове Баконове методе — Лок — изреком каже: да предметом знања или науке могу бити како појави физични тако и појави душевни и да се на те обе врсте појава може применити Баконова или индуктивна метода (Лок).

Још пространије о томе говори други инглески позитивиста — Дугалт Стјуарт, који је својим јаким разлозима

и великом популарношћу највише и сузбио у Инглеској материјалистичку струју. Он најпре доказује, да је проматрање, — о примени кога на душевне појаве нико и не спори, — тако исто важан извор знања, као и опит и да је, шта више, много пространији и обилатији него опит. А за тим доказује, да се и опит може у извесној мери применити на душевне појаве и да материјалисти немају право, што га искључиво присвајају за физичне појаве и што мисле да се душевни појави потпуно изузимају од сваке експериментације (D. Stewart: Essais Phil. trad. par Huret).

Браун, који после Лока и Д. Стјуарта, заузима најугледније место у кругу инглеских позитивиста, још јасније казује о томе своје мишљење: наше знање, вели он, ограничено је на физичне и душевне појаве, који зависе од физичних и душевних закона (Brown: Phil. of the Hum. Mind. p. 53).

После те тројице који долазе у ред оснивача позитивне школе, доста ће бити, ако споменемо само шта о томе кажу још ова тројица, који се међу садашњим позитивистима сматрају за најбоље представнике те школе, а то су: Џ. С. Миљ, А. Бен, и Г. Спенсер. А они сви тројица сугласно тврде, да предметом знања или науке могу бити сви појави у опште, како физични тако и душевни, а тако исто и закони тих појава, и да је за све то подједнако надлежна позитивна метода.

Ево како о томе говори Џ. С. Миљ: Законе душевних појава треба тражити у самим тим појавима, а не ван њих, у неким другим појавима. Прости елементарни закони душевних појава, који састављају предмет Психологије, могу се пронаћи оном истом методом, којом се проналазе и закони физичних појава, то јест, методом проматрања и опита. Накратко: Сви прости појави, како физични тако и душевни, могу се изучавати путем индукције, а сви опет сложени појави, како физични тако и душевни, могу се изучавати путем дедукције (J. S. Mill: Syst. deduct. and ind. Log.).

А. Бен опет каже: да се знање наше, које се добија позитивном методом, дели на две главне групе: на појаве физичне или спољну природу и на појаве душевне или унутрашњу духовну природу (Bain, The Senses and the intellect).

Најзад и Спенсер тврди: да су душевни појави, као и физични, приступни научној анализи, а тако исто и њихови односаји, којима се поглавито занима Психологија. Неки тврде, да је Психологија саставни део Биологије и да по томе не може бити самостална наука. Но они, који тако мисле немају правилног појма о самом односају наука. Они мисле да постоје међу појавима и објективно онаке јасне разлике, какве смо принуђени да чинимо субјективно ради класификације (Г. Спенсер: Основ. Псих.).

Накратко: једна школа (материјалистичка) тврди: да се наука мора ограничити на изучавање само физичних појава; друга опет школа (идејалистичка) тврди: да се наука мора ограничити само на изучавање душевних појава; а трећа најзад школа (позитивна) тврди: да се наука мора ограничити на изучавање појава у опште, како физичних тако и душевних и њихових закона.

То су три поглавите научне теорије, које данас постоје о томе питању и које ћемо ми сад укратко да критички пропратимо, држећи се онога реда, кога смо се држали и при излагању тих теорија.

Кад спомињемо философе разних праваца или школа, који су на овоме питању радили, онда за што не споменемо и философе критичкога правца, који се после Бакона појавио и који је тако много користио науци рашчишћавајући пут њеном развитку? Таком питању може бити још више места, кад се узме на ум то, да су представници или боље рећи творци тога критичкога правца, како у Инглеској, тако и у Немачкој, поглавито и бавили се тим питањем: о границама знања.

Творац критичкога правца философије јесте управо Лок, а Кант је позајмио од њега како начин, тако и сам предмет критике; али при свем том, у опште се узима, да је Лок представник критике у Инглеској, а Кант у Немачкој. Било то како му драго, тек ми смо споменули оба та философа и споменули као поглавите раднике на овоме питању, које нас занима, само што смо првога, то јест Лока, уврстили у ред позитивиста, а другога, то јест, Канта у ред идејалиста.

А то смо тако урадили једино за то, што се из критике Лока развио инглески позитивизам, а из критике Канта немачки идејализам. А друго и за то, што ми тај критички правац философије не сматрамо као засебан правац, који може саставити засебну самосталну школу. Критика и наука иду у новије доба тако упоредо, да се готово могу сматрати као синономи, који означавају једно исто. И доиста, нити наука може бити без критике, нити критика без науке. С тога су у новије доба све философске или научне школе усвојиле, више или мање, критички правац Лока и Канта.

a. Теорија материјалистичке школе.

Једна од првих и поглавитих погрешака те школе, која се огледа у свакоме њеном раду, па и у овоме питању, јесте без сумње та, што она меша индукцију са проматрањем и опитом. Представници те школе и дан-дањи мисле, да је индукција то исто, што и проматрање и опит и да међу њима нема никакве разлике. И ако се свака индукција оснива на проматрању и опиту; или другим речима: ако проматрање и опит и служе полазном тачком свакој индукцији, опет то су са свим различни процеси, различне радње. Индукција — то је први део оне умне радње, — која се у Логици зове закључивање, или прелажење од познатога на непознато, — и које је други део дедукција. Проматрање и опит — то су само извори из којих се црпе факта или материјал, на

основу кога се после врши тај велики процес ума и зида сигурна научна зграда.

Друга је, не мање важна погрешка исте школе у томе, што она безразложно пориче значај проматрању — томе најпространијем и најобилнијем извору знања. Са једним опитом, без проматрања, неби се могло далеко отићи и много постићи ни у самој сфери физичких појава. Истина изгледа да проматрање има више субјективног и личног карактера, него опит; али у самој ствари ни опит није са свим безличан. И опити се чине тамо, куда покрећу лични мотиви; чине над оним појавима, о којима се има личног уверења, да ће показати така и така својства; чине на онај начин, о коме се има личног поуздања да је најсигурнији или најподеснији за постигнуће извесног резултата.

Трећа је, најзад, погрешка материјалиста у томе, што мисле да се опит ни у колико не може применити на душевне појаве. Истина да се опити не могу чинити над душевним појавима онако, како се чине над појавима физичним, премда се ни над њима свима не чине подједнако, али се на известан начин могу опити чинити и над душевним појавима. Шта више, ми мислимо, да се душевни појави не само могу, него се и непрестано подвргавају експериментима разне врсте. Та зар педагогија не чини данас тако широке и тако плодне експерименте над душевним појавима? Па и само васпитање у опште није ништа друго, него један величанствени експеримент!

Наравно, кад се погрешно узме, да је индукција једини пут, који води знању, а за тим опет погрешно узме, да је индукција то исто што и проматрање и опит, па онда истакне само опит, као једини сигуран извор, а да се он може са успехом применити само на оне појаве, који се могу разлагати од сложених агрегата на просте елементе: онда на основу тако погрешних поставака и не може се доћи до другчијег резултата, него што је тај до кога су дошли материјалисти,

а на име: да се наука мора ограничити само на физичне појаве.

б. Теорија идејалистичке школе.

Нису у том питању мање погрешке ни ове школе и ако су другчије природе.

Прва је погрешка идејалиста у овоме та, што су они саме ствари поцепали на двоје: на суштине ствари и на појаве ствари, па онда огласили, да оно прво не може бити предметом знања или науке, него само ово друго. Но шта је ствар ван суштина и појава? Ствар није ништа друго, него скуп извесних својства; а та својства могу се јављати на два начина: или појединце, свако за себе, или у скупу, сва заједно. Кад се својства ствари јављају појединце, свако за себе, онда се таким упечацима производе она проста стања свести, која се зову: осећаји; а кад се сва својства ствари јављају заједно, у скупу, онда се таким упечацима производе друга, сложенија стања свести, која се зову: представе.

Сад она својства, која су у томе скупу стална и непроменљива, то јест, која се увек и на сваком месту налазе у таком скупу, то су суштаствена својства и она састављају суштину тога скупа или те ствари. А она опет својства, која у том скупу не присуствују увек и на сваком месту, то су промељива или случајна својства и она састављају индивидуалне особине ствари. А шта је према томе појав?

Појав је све оно, што може да надражи ма коју групу наших нерва, па тиме изазове осећаје. А то опет могу чинити како поједина својства, било суштаствена, било случајна, тако и скупови тих својства или ствари. Накратко суштина ствари, то је сама ствар у својој језгри, а појав то је опет сама ствар и у својој језгри и у својој љуски. По томе и нема ствари ван њене суштине и њеног појава.

Даље греше идејалисти још више у томе, што кажу, да ми не можемо знати какве су ствари саме по себи и у себи, него само како се оне нама јављају или представљају То изгледа, као да се ствари и не јављају онаке каке јесу, него онаке каке нису, и као да је стварима лакше, да се јављају онаким, каким нису, него онаким каким јесу! Кад у појавима ствари доиста не би било саме ствари, онда би то значило, да се саме ствари и не јављају и да потоме, то нису појави ствари.

Истина је то, што је казао Беркли, да ми знамо пре свега наше осећаје, а за тим, као што је казао Кант, знамо наше представе, па најзад као што је казао Хегле, знамо наше мисли; али је истина и то, да ми знамо и можемо знати осим тога још нешто више: да ми знамо и можемо знати узроке тих наших осећаја, представа и мисли; као и њихове одношаје и законе.

в. Теорија позитивне школе.

Ова је школа и у том питању, као и у многом другом, далеко измакла од свију других; она је најдостојнији представник садашњег стања науке, а и благи весник њене боље будућности. Она је шире погледала на тѐ питање и дубље ушла у расматрање његове природе. Па је за то успела, те далеко размакла пређашње границе знања и обухватила не само физичне појаве, него и душевне, па још и законе како једних тако и других појава. Али при свем том, што је теорија те школе, о границама знања, много шира, потпунија и угледнија, него обе оне пређашње, које смо укратко обележили, опет ни та теорија позитивиста није са свим без мане.

И позитивисти, на челу којих стоје најугледнији представници данашње науке, као: Џ. С. Миљ, А. Бен, Г. Спенсер, Ч. Дарвин и други, нису избегли ону општу погрешку, у коју су пали материјалисти и идејалисти, а на име и они

се старају да поставе сталне границе знању, да омеђе науку у њеном развитку. По њиховом мишљењу, наука се мора једном за свагда одрећи испитивања суштине појава и истраживања првих узрока, па се ограничити само на појаве и њихове законе. Наравно, ми се овде нећемо упуштати у оцену тога, што позитисти изузимају из круга науке, у оцену тих њихових суштина и првих узрока, него само хоћемо, да упитамо: је ли потребно и је ли управо могуће поставити ма какве границе знању, подићи ма какву ограду уму људском на путу његовог истраживања истине?

По нашем мишљењу, то нити је потребно, нити је могуће. Није потребито, јер то нити условљава брзину, нити темељитост знања, нити опширност, нити детаљност, већ на против, то ограничавање, кад би само вредило, могло би пре шкодити, него користити науци, пре слабити, него снажити њен полет. А што је поглавито, није ни могуће поставити какве сталне границе уму људском. Кад је, веле, цар Никола пребацио своме министру просвете, знаменитом по својој образованости, грофу Уварову што он не спречава продирање у Русију идеја са запада: Онда је тај просвећени муж одговорио цару: да се за идеје не могу поставити никакви ђумруци!

И доиста, чиме се може спречити ум људски да не иде све даље и даље у истраживању истине? Ту нити помажу ђумруци, нити баријере; јер ми видимо, како су толике препреке, које су стављене на пут ширењу знања, падале редом а оно што се јуче сматрало за немогуће, сутра прима се као свршени факт, као позитивна истина. Истина, у науци усвојено је то начело, да се сматра за невероватно све оно, што се не слаже ма са којим познатим емпиричним законом, а опет да се сматра за немогуће све оно, што није сугласно са којим познатим природним законом. Но ваљда, неће нико тврдити, да су до сада већ сви закони, како емпирични, тако

и природни, познати. А сигурно не ће нико тврдити ни то, да ум људски не може више пронаћи никакав нов закон осим оних, што су до сад пронађени. Проналаз каквог новог закона, може отворити са свим ново поље за испитивање и тиме далеко размаћи све те вештачке границе. Па онда кад се узме у обзир и то, како се са развитком ума множе и усавршавају и сама научна средства, помоћу којих се круг знања непрестано шири, онда ми не видимо разумног основа да се ма kаке границе постављају знању, да се ма која сфера бића изузима из круга науке, па шта више, ни саме те, тако назване суштине.

Према свему овоме, што смо до сад казали, јасно је куда се клони наш суд у томе спорном питању: ми одричемо не само потребу, него и могућност, да се знању или науци могу ставити ма какве границе и кажемо, да је ум људски исто тако безграничан, као што је и вечан!

II.

Но ма како се решило то питање о границама, оно не може имати оног значаја у развитку науке, какав му се обично приписује. Успех науке ни у колико не зависи од тога, да ли ми признамо или не признајемо, да знање мора имати своје сталне границе, а још мање да успех науке зависи од тога, ако су те границе нађене и утврђене.

Може бити, да би нам се на то могло одговорити ово: Кад се не би у напред знало, шта се може знати, а шта не може; другим речима: кад се не би у напред тачно обележиле границе знању људском; онда би се и у будућности лутало које-куда, као што се лутало у прошлости; онда би човештво узалуд губило време и трошило своју умну снагу у испитивању онога, што се испитати не може, у безплодним покушајима да постигне оно, што се постићи не да, као што нам прошлост даје о томе доста жалосних примера.

Тако, на пример, познато је, како су учевни људи дуго време били занети том заблудом, да се може пронаћи „философски камен“, или „камен мудрости“! И тој грубој заблуди принело је човештво на жртву веома много својих најбољих синова. Што је једна философска школа, која је позната под именом, „атомистичке“, казала: да се све ствари састоје из једних истих атома, а сва је разлика међу стварима само у томе, што су ти исти атоми различно сложени, навело је после сав учевни свет те је дуго време тражио, како ће сваку ствар да разложи на њене атоме, па после те атоме, да сложи онако, како су они сложени у злату, те да се после свака ствар, помоћу те кемијске анализе претвори у злато. Постићи тај резултат, помоћу науке — више кемије, или ал-кемије, то јест, пронаћи начин како ће се свака ствар, кемијским разлагањем и склапањем, моћи да претвори у злато, значи наћи философски камен, или камен мудрости“. И у том безплодном и према данашњем стању науке и развитку ума, безсмисленом истраживању, проводили су већином учевни људи средњега века сав свој век у влажним подземним пећинама и дубоким мрачним подрумима, не би ли тако у тишини, удаљени од света и сваког другог занимања, могли постићи ту велику мудрост!

Исто тако дуго време трошили су учевни људи узалудно своју умну снагу у оној безплодној борби око тога, какав значај имају општи називи у језику; да ли је њихов значај реалан, или само номиналан! И у том питању сав учевни свет беше подељен на два велика логора, међу којима се вођаше скоро два столећа жестока борба без икакве користи за науку.

Оваке и овима сличне примере наводе обично они, што траже да се у напред одреде границе знању, па кажу, да ум људски не би тако узалудно лутао и без вајде трошио своју снагу, кад би се напред знало, шта човек може знати,

а шта он опет не може знати, то јест, кад би се тачно обележио круг, у коме се има кретати ум људски.

Нема сумње, да би за успех знања, за развитак науке, било највеће јемство, кад би се могло успети, да се увек правце, најкраћим путем, иде к истини, без икаква лутања, без најмањег застајкивања. Али у томе једва ли се и може кад год успети, да се баш ни мало не протумара, кад се нешто тражи, нарочито кад се нешто тражи, што се не зна ни шта је, ни где је.

Но и у колико се могу савладати све те сметње, које стоје на путу истини и прокрчити пут да се до ње што брже и што лакше дође: то ни мало не зависи од тога, јесу ли предходно обележене границе знању, већ од тога, је ли унапред пронађен пут, који сигурно води знању; накратко, ту не помаже омеђавање знања, него крчење пута знању: ту не помажу границе, него метода. И у простору, кога су границе познате, може се лутати, кад се не зна правога пута; и кад је позната, на пример, ширина Мора од једне обале до друге, може се опет залутати, ако се нема компаса. Што је вајде, што би ми, на пример, знали колико има километара од Београда до Ниша, ако ми не би знали правога пута, који води од Београда до Ниша, ми би опет лако могли залутати, пошав из Београда до Ниша.

Што се од неког доба много мање лута, много мање тумара при истраживању истине, томе није узрок то, што су пронађене границе знању, него то, што је пронађен пут к знању — пронађена метода науке.

И доиста, докле није била пронађена научна метода — тај прави пут, који води истини, дотле се непрестано лутало тамо-амо и само се случајно наилазило на истину. Тако се лутало не само дотле, докле нису биле одређене сталне границе знању, него и онда кад су те границе већ биле одређене. Па шта више, и после Баконове и н д у к т и в н е методе,

која се оснива на проматрању и опиту, није ум људски био сигуран од заблуда, као што није потпуно сигуран ни данас, кад је пут већ са свим прокрчен, кад је позитивна метода потпуно објашњена.

Али нема сумње, да ће се од сада, благодарећи тој позитивној или научној методи, много мање тумарати у тражењу истине, много мање застајкивати на путу, који води истини, — да ће од сада науке имати све већи и већи полет и да ће се круг знања све више и више ширити. А према томе престаће и потреба, да се говори о границама знања.

Наравно, одмах после Бакона, кад се мислило, да се научна метода састоји једино у његовој индукцији, а ова опет у проматрању и опиту, онда је природно било доћи на мисао о границама знања, то јест, о границама проматрања и опита, једно што таком знању није тешко поставити границе, а друго, што изгледа да би се тиме уштедио сувишан труд.

Но данас, кад се већ зна, да позитивна или научна метода није само у проматрању и опиту, него у ономе великоме процесу ума који се зове закључивање и који се дели на два дела: на индукцију и дедукцију и да том процесу — у оба његова дела — индукцији и дедукцији, служе за основу за полазну тачку — проматрање и опит, — сад, велим, нема смисла, да се стављају ма какве границе знању. Јер помоћу ове научне методе, могу да се зближавају и најудаљенији догађаји, могу да се пореде и најсупротнији појави.

Накратко: по нашем мишљењу, наука није видела никакве вајде, ни од оних ужих граница, које су постављали материјалисти и идејалисти, ни од ових ширих, које су постављали позитивисти.

Модерна наука много је обвезана позитивистима, али не за њихове границе, него за њихову методу!

А. Васиљевић.

НЕШТО О ГОРЊОЈ МОРАВИ.

од

Јастребова.

Призрен.

У течају мога живлења у овим крајевима имао сам прилике пропутовати сву праву Арбанију и већи део Старе Србије, свагда с намером, да би могао што год узнати, што би ишло у прилог историје Срба и Блгара у смислу етнографском и у опште географском. Сваком приликом, кад сам путовао, имао сам најтачније досадашње земљописне карте, па, гледајући на њих, налазио сам више погрешака, или у називима појединих села и места, или у означавању места где која река извире или увире. Но особито сам се зачудио, кад сам овом приликом, путујући по Горњој Морави, нашао да су на карти одвећ погрешно означена села, места и т. д. при свем том што је овај крај био приступнији и самим странцима, него што су предели у Горњој Арбанији, као: Мат, Селимште, Љур, Реч и т. д.

Горња Морава спада у садашњи гилански округ. Лежи на југо-источној страни од Гилана и граничи на северо-истоку планином не високом, Стублом (која заклања Жеговачку планину); на северу планином Свинтулом, између које и огранака планине Црне Горе (Карадага) равница је на 20 минута по којој тече река Морава. За тим на истоку граничи гребеном Црне Горе за којом је Куманово; на југу, прелазећи

у висораван граничи њеним огранцима, за којима стоји качанички предео, а на западу такође истим малим висоравнима, који је деле од Косова, поред којих је жељезничка пруга, која прелази преко старог Качаника и Феризовића до Митровице.

Сав тај простор између именованих планина права је косовска равница, која има у дужини од севера к југу до $3^1/_2$ сата и у ширини од Бинча до с. Трстеника 3 сата.

Предео с оне стране Свинтуле и Гилана па све до села Кончуља зове се Горња Морава.

У старо време у целој Горњој Морави живели су само Срби православне вере, а сад има највише Арнаута, Арнауташа Срба православне и католичке вере. Колико сада има села у њој и са по колико кућа навешћу ниже, а овде да кажем о самој реци Морави, од које је овај предео и своје име добио, и о важности самог предела Горње Мораве у старо доба.

Река Горња Морава извире на северо-западној страни Копиљача, огранка Црне Горе и на 2 сата југо-источно од села Бинча, а не „код села Витине“ као што стоји у г. Милићевића (Краљев. Србија стр. 5). Врело је њено заиста велико и силно, али није могуће да би води њеној, као што г. Милићевић, по казивању неких, каже, могуће било потећи на југ к Вардару, јер она не извире на самом врху Копиљача, него са његове стране, па наравно да мора тећи онамо, куда и тече. У току њеном најближе јој је село Бинач, поред којег самог и тече, за тим по сред села Витине (готово 3 сата од извора), поред села Могиле и даље. —

Близу села Бинча у њу утиче поток Сушица, обилазећи са северне стране изнад села налазећи се висоравни брег.

Осим Мораве теку по овој жупи још два потока: један извире из висоравна над старим Качаником између обе Садовине, а ниже села Могиле, а други из истог висоравна међу

Врбеном и Глађаном тече поред Гостушице и утиче у Мораву више с. Могиле.

Река Морава није дубока у току свом све до Гилана, али у зимње доба, као обично и многе мање реке, она долази тако велика, да се не може прегазити. Због тога су на главним местима начињени мостови, као н. пр. у селу Витини, које се налази у сред моравске жупе као центар, и близу с. Мораве, поред којег води пут из Гилана за Скопље.

За време Римљана ова се река Морава звала: **Margus**, а доцније, за то што од свога извора најпре наилази на с. Бинач, она се и прозвала Бинч-Морава.

У Миклошића (Mon. Serb. p. 263) монахиња Евђенија са синовима својим: Стефаном и Влканом, између осталога, даровали су манастиру Хилендару село Ливоч: **„и приложи господьстко ни пиргу Басїлїеву село Ливоую нѧ Биньуѣ Моравѣ“**. Она се звала и Крива Морава (Mon. Serb. p. 246); неки су њу доцније звали и Јужном Моравом па и источном (Милићевић Кнеж. Србија стр. 779), а само у најновије време назвала се у званичном језику: Бугар-Моравом (ibid) и то због тога, што су се око реке ове Мораве у Србији (а не у Горњој Морави) населили неки хришћани из Турске, може бити и чисти Срби, само са поквареним говором, које су ондашњи српски чиновници по незнању, држали за Блгаре, те су тако неким блгаро-филима дали повода, што су они и онако жељно очекивали, да на основу тога доказују, да су само с те стране Мораве Срби, а све током Мораве од њеног извора с ове стране да су Блгари.

Толико о Морави као реци, а сад да видимо где се она спомиње у старинама и као жупа са старинама, које су у њој биле.

Бинач — Бинче — било је главно место у Горњој Морави. На брегу, које се налази на северној страни Бинча, поред кога, као што сам рекао, тече река Морава, био је град

и у византијско време звао се Винац (ὁ *Βινέτξης*). Овај је град, по хрисовуљи цара Василија II. 1019 год.(¹) спадао у дијецезу скопљанске јепархије, коју је он потчинио архијепископији Приме Јустиниане, кад ју је из Скопља у Охрид преместио, али која није била ни грчка ни блгарска(²), но словено-српска. Сад од града стоје само развалине, обрасле шумом, а више овог града к истоку на планини стоје такође развалине цркве св. Петке, како ми рекоше сељани Бинча. Још се код њих сачувало предање, да је ту, т. ј. код града, била у старо доба битка. Тако исто један стари потурица говораше ми, да је од свог деда и прадеда чуо, да је некад била „кавга“ и код старог Качаника, и, да би истинитост свога казивања потврдио, говораше ми, да су инџинири налазили разно старо оружје, ножеве и т. д. кад су градили железничку пругу.

На ¼ сата уз поток Сушицу, на једном брежуљку, налази се манастир св. Арханђела. Зидови су цркве распукли. кубе је пало, и, ако би се хтело да ова црква опет пропева, требало би је из темеља градити. Судећи по живопису, који се сачувао на олтарним зидовима, црква ова није зидана пре 16 века; ипак има трагова да је неколико пута оправљана. Близу цркве, као обично по манастирима, био је стан за калуђере, али како су Арнаути пре 10 година заклали последњег калуђера, он је остао са свим пуст, те су га Арнаути са земљом сравнили. Овај манастир имао је нешто и своје земље, али су њих присвојили Арнаути мухаџири, које је власт онде населила, и основали село по имену Бозовик.

Ову Мораву као „жюпоу“ Стефан Првовенчани краљ српски (1222—1228) приложио је манастиру Жичи (Mon. Serb. p. 13). Ову је Мораву т. ј. Поморавље Стефан Немања

(¹) Голубињскій Краткій очеркъ Исторій прав. церквей стр. 260.
(²) Види о томе стварне разлоге у Историји срп. народа Срећковића стр. 304 и даље.

са другим областима заузео од Грка (Pamatky Šafarika p. 5). У овој „Моравѣ“ Душан је год. 1342 дао Хилендару цркву св. Николе „Мрачьскога“ (?). Mon. Serb. p. 117.

Голубински, хотећи доказати, да под наведеном жупом треба разумети једну од жупа поред Мораве, хотимично вара читаоце говорећи: да је она до „болгарской Моравы“. Да би своје мишљење, основано само на његовој жељи да тако буде, подуп'ро стварним доказима, цитира Миклошића (стр. 117) али с додатком „Болгарской“, а тамо и не стоји друкчије, но само: „оу Моравѣ“. Тако исто Голубински у истој примедби (стр. 35) вели, да се и Гилане налази „при истокахъ болгарской Морави“, из чега по његовом излази, да су биле две Мораве, и то једна српска, а друга болгарска, и болгарском зове ону, коју баш није нико тако звао, или бар нико не би требало да је тако зове, бар кад о каквим старинама пише.

Села која спадају у Горњу Мораву, ова су:

Белграце	20	кућа	Арнаута.
Врбана	17	„	„
Смира	20	„	„
Грма	25	„	„ фиса кабашког.
Бинач	45	„	прав. Срба и 12 кућа Латина Арнаута.
Бозовик	5	„	Арнаута.
Жеп	4	„	„
Бегунци	20	„	„
Љубижда	30	„	„
Шашари	30	„	Срба лат. вере.
Летница	40	„	ibid ibid.
Верноза	40	„	Срба лат. вере.
Стубла	60	„	Арнаута лат. вере.
Врнаво коло	40	„	„ „ „
Врбовац	50	„	Срба прав. вере.

Могила	80	кућа	Срба прав. вере.
Радовица	30	„	„ „ „
Кловот	20	„	„ „ „
Пожеране	50	„	Арнаута.
Слатина	30	„	„
Златаре	25	„	„
Садовина	20	„	Черкеза.
Трстеник	30	„	Арнаута([1]).
Горња Садовина . .	25	„	„
Витина	150	„	Срба православних([2]).

Сва су ова села на досадашњим картама погрешно побележена.

Осим поменутих села, у Горњу Мораву спадају још неколико села, која су поређана поред Мораве ка Гилану, као Пасјан, Влаштица, Владово, две Будриге, Љубиште, Шегра и др. до села Велекинца, које већ лежи на međи међу горњом и доњом Моравом.

Становници свију готово именованих села дошљаци су, осим оних Срба у Бинчу, Витини, Могили и Врбовцу. Село Грм населили су пре 60 година Арнаути фиса кабашког, па се и село већ зове Кабаш. Село Грмово притисли су такође Арнаути реченог фиса. Село пак Гостушицу населили су Арнаути такође дошљаци, па већ и име села изопачили, те га зову Гошинце. У Бинчу били су до скора само православни Срби, а пре 20 година доселили су се из ђаковачког округа неке фанде, те их сад има 12 кућа, који су латинске вере.

Осим Садовине доње, у којој живе Черкези, који су за време рата били пребегли, па се опет повратили, у Горњој Морави сви остали становници турске и латинске вере го-

(1) Има једну малу џамију.

(2) Има 2 цркве: 1 од древета, која је саграђена пре 100 год. и 1 од камена, сазидану пре 20 година.

воре арнаутски. Шта више и сами православни Срби готово су научили тај нелитерарни језик, а се готово тиме и диче. Кад сам неке питао за што не говоре само својим језиком, и укорио их за то, одговорили су ми: „Такав је земан; морамо арнаутски говорити“.

Становници латинске вере, као што је напред наведено, живе у 6 села: Летници(¹), Шашарима, Вернези, Стубли, Врнавом колу и Бинчу.

У Летници на северној страни летничког потока, на брежуљку подигнута је на темељима старе цркве — латинска црква, у име успења Богородице 1869 године. Она има и звонару за сад од дрвета са 2 звона. Поред цркве подигнута је и кућа за латинске попове.

Сва поменута села, у којима живе Латини, растурена су на планинским висовима, који носе назвање „Загорје“, на северо-истоку од с. Витине и на север од Бинча. Латини призренски и њихови попови радо су прозвали простор т. ј. ово „Загорје“ на коме су латинска села, Црном Гором. То се види из преписке латинског попа Маровића и њиховог бискупа у Призрену са француским послаником у Цариграду поводом насртања турске власти на неке тамошње крипто-католике. Верујући речима Бучерелија, бискупа латинског, упао сам у погрешку, кад сам у чланку мом о имену Црне Горе (Гл. XLVIII) ону примедбу написао. Због тога ми је требало да сâм пођем и да се од становника уверим у колико је истина оно што су ми лат. попови и њихов бискуп Бучерели говорили. Испитивао сам подробно о свему, што ми је нужно било знати, становнике све три вере, али ни од кога не чух да се та села зову Карадагом, него да се зову Загорјем. Тим именом зову се због тога, што су она од других села Горње Мораве заклоњена повисоким шумовитим бреговима, а Кара-

(¹) Летница одстоји од Феризовића на 5½ сата.

даг планина или управо њихов гребен постоји на два сата источно од поменутих загорских села. Исто тако због наведеног узрока ја сам пао у погрешку, кад сам у поменутој мојој примедби казао, да се и црква, коју је цар Урош са мајком својом довршио „у Црној Гори“ (Гл. књ. V. стр. 218 и књ. IV. стр. 250) налазио у Летници, и да је у Црној Гори. Но по што сам ишао сâм да се о свему боље уверим, и имао прилике да све прегледам, ево што сад имам да кажем и о самој цркви у Летници.

Црква Богородице, о којој је реч, није од таке важности као што се мислило.

Не само што место положаја није тако удесно да би буди чим могло привући поглед цара Уроша да онде подигне задужбину, него је и сама црквица стара била одвећ мала, готово за половину садашње латинске цркве, која има око 15 аршина дужине. Зна се још, да је мати цара Уроша, по што се Душан зацарио, живила у Скопљу, па, ако су по смрти Душана његова жена и син му Урош довршили ону цркву, коју је Душан у Црној Гори започео, то опет није могло бити у Летници, јер она не спада, као што сам казао, у Црну Гору, него у правој Црној Гори, која се налази на североисточној страни од Скопља. „И тогда вели писац житија цара Уроша V. архијепископ Пајсије, „благоуьстиваа царица сь сином своимь сьврьшают цркову прѣславноую оставшоую оть благоуьстиваго и прѣвисокаго цара Стефана вь Црьнои Гори не сьвршена вь похвалоу и славоу оуспеніе ... Богородице ... и дьньсь именует се Црьногорска Богородица“.

Да је ова црква не далеко од Скопља, о томе нас уверава и контекст речи. Говорећи даље Пајсије, да је цар Стефан основао ону цркву, но „не довршима вѣ“, због његове смрти, каже: да је син му Урош и „вь Скопїю такожде“

сазидао готово од темеља цркву св. Тројице, **„распространи и оукрашаеть ксакими красотами**[1]) и т. стр. 219.

Да је заиста црква црногорске Богородице била у скопском Карадагу, а не у овом измишљеном, у Горњој Морави, види се и из тога, што се код села Матејића налазе огромне зидине поменуте цркве, заиста негда „преславне", као што се у летопису каже, јер је она била већа од цркве Дечанске и од бивше цркве Арханѓела више Призрена. Ту баш царица жена Душанова **„по трехь летѣхь"** (т. ј. после убиства њеног сина Уроша) **преминѹ оть сеꙗ жизни**[2]), **ко образѣ иноческомь и погребена бысть во ѡбители оть неꙗ созданаꙗ к' Црнои Гори"** (Гл. књ. IV. стр. 250), само што је онде речено, да је црква у име Рождества Богородице[3]).

И заиста у оним грдним развалинама и зидинама налази се велики гроб, који се затрпао, кад је још кубе са цркве пало.

Нема сумње да је то гроб царице матере Урошеве. По свему дакле наведеном, потпуно држим, да је овде црногорска Богородица, а не она у Летници, како би то хтели, и како су већ латински попови уобичајили звати црногорском Богородицом ону у селу Летници. Кад сам казао, да је латински попови тако зову, треба ми и да кажем, како су јој то име наденули.

---

(1) Ова црква била је одвећ мала, а била је саграђена још у време краља Милутина. Она је у време Душаново била названа првопрестолном митрополијом.

(2) Du Cange у познатом његовом делу вели да је умрла у манастиру по смрти свога сина: mortuo filio, ih monasterium coacta concessit, in quo (tot scelerum vix poenilens miserandum) efflavit animam (стр. 229).

(3) Старци скопачког округа причају да су њиови отци и ледови ишли на сабор у Матејићу на Госпођин дан 15 августа и да се она Богородица црногорском Богородицом звала по имену предела у којем се налави оно село

У цркви летничкој налазе се две плоче с латинским натписима: једна је пред самим олтаром са натписом I. H. S. (т. j. Jesus hominum Salvator). Hac in fossa sunt venerabilis Johannis Jole ossa 1511 („т. j. у овом гробу јесу кости поштованог Јоана Јоле 1511“), а друга узидана је с десне стране цркве с овим натписом: „S... (т. j. Sepulcrum) de Mare Vizcova(¹) figliola de Cate 1600 morse A DD IX Marzo“ (т. j. гроб Маре Вицковић, кћери Катине, умрле 9 марта 1600 год). Овај натпис сведочи, како ја мислим, да је у Горњој Морави живио неки латински, спахија по имену Вицковић. Мора бити да је он и био узрок, што су се тамошњи православни почели католичити, који је био у стању и милионере онамо довести. Као спахија он је могао имати и неке ствари за украс своје куће. Од тога је заостала једна статуа од камена. Она проставља младу жену, која на левој руци држи дете, а десна јој је положена на десном колену, у којој држи камену јабуку. После његове смрти, док се знало да је та статуа служила само за украс, она је лежала до доласка Турака на отвореном пољу(²), а кад се то заборавило и латинска пропаганда почела да напредује, онда су је латински попови удостојили велике почасти. Сад се она налази у цркви летничкој, над олтаром изнутра, обучена заједно са дететом у црквеној сукњи и са венцима на главама.

Ондашњи католички попови, који су знали да је у с. Карадагу била велика црква успења Богородице, као, може бити, и многи православни, а за тим покатоличени, кад су садашњу цркву присвојили (она није могла бити католичка, јер је к истоку окренута), метнули су ону статуу под именом

(¹) Ова је породица из Дубровника. Потомци њени живе и сад у Дубровнику презивајући се Вицковићи. Јамачно је да је од ове породице садашњи ђенер. аустроугарски у Солуну консул гроф Вицковић.

(²) Тако се каже у преписци ондашњег латинског свештенства са француским посланством о криптокатолицима, коју сам имао на прочитању.

Богородице у цркву, и од онда назвали је Карадачком Богородицом, на место оне у селу Матејићу. Садашњи попови проповедају као и њихови предходници, да је ова статуа долетела из Скопља, а предање говори да је она отуда донешена, тек свакојако излази, да је садашња Богородица у Летници названа Карадачком, на место оне Матејичке.

Латинским поповима није испало за руком да целу Горњу Мораву покатоличе, али они многе сматрају за католике. Тако у Горњој Морави, или управо само у Загорју има становника, који држе и хоџу и попа латинског, као што има и тајних православних у Спатији, за реком Скумбом код Елбасана. Двојеверци католици зову се Љармани (¹), т. ј. разне боје. Због тих Љармана 1843 године латинско свештенство па и само француско посланство у Цариграду јако су се заузимали, јер Турци Гиланци, а особито Малић-бег нису могли трпети те двојеверце у својој околини, и ако су их притешњавали, што не врше само турске обреде, него се и католицима називају. Тако је у марту поменуте године парох Антоније Маровић из Отока Лезина (Lesina) писао (²) француском посланику, жалећи му се на Турке, који нападају Љармане у селима: Стубли, Бинчу и Летници и молећи га да изради код Порте, да их она призна за јавне католике. —

Ово писмо или, боље рећи, заузимање латинског свештенства било је узрок, што је Малић-бег до 170 душа Љармана утаманио, које у гиланској апсани, које опет на својим чифлуцима — до 1846 године. Те године 209 душа жена, деце и људи (око 40 фамилија) из села Стубле, Летнице, Врнавокола и Бинча отерани су били у Анадол и затворени су били

(¹) У нахијама ђаковачкој, призренској, пећској и у многим другим местима има људи, који носе по два имена: хришћанско и турско. Ова мода продрла чак у племе латинско Никај и Мартур као да је уз пркос фратрима који једнако против тога говоре.

(²) То се писмо налази у поменутој преписци.

неки у бруској тврдињи, а неки у Мудању и Мухалићу. Поменути поп Антон Маровић, који је њих пратио, до Цариграда, писао је отуда своме јепископу овде, да је 12 од њих умрло у Солуну, који су се на путу разболели, 30 пак умрло је од врућице на вапору и бачени су били у море, и 88 њих умрло је у Мудањи и Мухалићу. Остало је живих свега 79 душа.

Поп Маровић, који је себе за своју паству жртвовао, па све беде[1] и муке са њом подносио, крепећи их у нади да ће се ослободити, доживио је да своју наду види остварену, јер се 1849 са заосталих 79 душа вратио у Мораву[2], у с. Летницу. Својим неуморним трудом и радом, који је он још са већом одважношћу наставио, покренуо је опет питање о крипто-католицима у Турској, и успео је у толико, што је 1850 године Порта заповедила призренској окружној власти, (тада је Гилане спадало под Призрен) да се избришу из тефтера турских они, који држе себе за тајне католике, и да им је слободно своју веру јавно исповедати и да се сматрају као и остала раја. Али гиланска власт није се ни мало обзирала на заповести из Цариграда, него је опет неколико крипто-католика узела у војску. Њих су у Превези силом обрезали, као што сведочи писмо њихово од м. новембра 1850 писато из Јањине призренском бискупу, у коме га моле, да се постара, ослободити их од војничке службе.

Сад у 6 напред именованих села у Горњој Морави, која броје 225 кућа, живе католици, које овдашњи бискуп често посећава и енергично ради[3] да и околне православне по-

(1) Мало је Турцима било тога, што су их у најгаднијим својим апсанама држали, него су их грдно у фалакама по табанима тукли. Било је случајева да су поједини од 300—500 удараца подносили. Кад би се од болова онесвестили, поливали су их водом, а на ране им мећали оцат са соли помешан, наравно за то да их више муче.

(2) У Зборнику Бучерели стоји: да се он вратио „у Црну Гору“.

(3) Он путује од села до села свуда где има католика, служи им и проповеда, а фанариот православни митрополит Мелентије рашко-

католичи. Својим проповедима у цркви и по кућама он привлачи многе да иду на поклонење летничкој Богородици. Ове године на жалост почели су и православни ићи њој на посету, где су имали прилику примити благослов од ревносног бискупа Фуљђенца Чарева.

Колико ради латинско свештенство, толико се сад и турске власти најживље заузимају и зидају по селима џамије и школе. Особито то чине у Старој Србији нарочито по селима, где није било џамије, и где су се населили мухаџири бегунци из Србије.

призренски на против одвећ ретко или никако да у које село иде а кад дође у коју варош, он најпре тражи доброг тасиљдара, који ће му премоћи напунити џакове. То исто морају му радити и поједини попови.

НОВИ ОБРАСЦИ ЗА БРОЈ КОМБИНАЦИЈА

ДРУГЕ, ТРЕЋЕ И ЧЕТВРТЕ КЛАСЕ ПРИ НЕОГРАНИЧЕНОМ И БРОЈУ И ПОНАВЉАЊУ ОСНОВАКА.

Лане од прилике у ово доба ја сам поднео друштву нове независне (independent-не) обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе а са ма каквим задатим збиром. При томе сам претпоставио, да је број основака неограничен и свако понављање истих забрањено. Као наставак тога посла подносим друштву нове независне обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе опет са ма каквим задатим збиром. Али сада претпостављам, да су неограничени и број основака а и понављање истих.

Као полазна тачка служио ми је образац:

$$ {}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}\,(1,\,2\ldots) = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1}\,(1,\,2,\ldots) + {}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}\,(2,\,3,\ldots), $$

који из обрасца 1) у № 37 моје науке о комбинацијама са свим просто сљедује.

Из овог сада обрасца добија се даље образац:

$$ {}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}\,(1,\,2\ldots) = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1}\,(1,\,2,\ldots) + {}^{s-r}\overset{r}{C}{}^{1}\,(1,\,2,\ldots), $$

или краће:

$$ {}^{s}\overset{r}{C}{}^{1} = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1} + {}^{s-r}\overset{r}{C}{}^{1}. $$

Помоћу овог последњег обрасца ја сам нашао садање обрасце, а тако би се исто могли наћи обрасци и за остале више класе.

И овде као и лане напомињем, да би наслањајући се на ове нове обрасце требало још наћи и најопштије обрасце, у којима би био исказан закон зависности броја комбинација и од задатог збира и од задате класе.

Обрасци, које сада подносим, јесу редом ови:

1) $${}^{2s}\overset{2}{C}{}^{1} = s, \quad {}^{2s+1}\overset{2}{C}{}^{1} = s.$$

2) $$\begin{cases} {}^{3s}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{3s^2}{4} \ \text{(за } s \text{ парно)}, \\[2ex] {}^{3s}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{3s^2 + 1}{4} \ \text{(за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$$

3) $$\begin{cases} {}^{3s+1}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s\,(3s + 2)}{4} \ \text{(за } s \text{ парно)}, \\[2ex] {}^{3s+1}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s\,(3s + 2) - 1}{4} \ \text{(за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$$

4) $$\begin{cases} {}^{3s+2}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s\,(3s + 4)}{4} \ \text{(за } s \text{ парно)}, \\[2ex] {}^{3s+2}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s\,(3s + 4) + 1}{4} \ \text{(за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$$

5) За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2(4s + 3) + 2}{9}.$$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2(4s + 3) + 1}{9}.$$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2\,(4s + 3)}{9}.$$

6)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)+1}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)+2}{9}. $$

7)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)-2}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)-1}{9}. $$

8)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2-1}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2-2}{9}. $$

На крају напоменућу, да се ови садањи обрасци могу врло лако добити и из оних ланских. Тако садањи обрасци за трећу класу постају из ланских за исту класу, кад се у оним ланским s смени са $(s+1)$. Исто тако садањи обрасци за ${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+2}\overset{4}{C}$, кад се у овима смени s са $(s+1)$. Садањи обрасци за ${}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+3}\overset{4}{C}$, кад се тамо смени s са $(s+1)$. Најзад садањи обрасци за ${}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s}\overset{4}{C}$, кад се у овима смени s са $(s+2)$, а тако исто и садањи обрасци за ${}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+1}\overset{4}{C}$, кад се у овим смени s са $(s+2)$.

Августа 1884 г.
у Београду.

Дим. Нешић
професор велике школе.

О ЈЕДНАЧИНИ ХРОНОГРАФА КОД ОПШТЕ ПРОМЕНЉИВОГ КРЕТАЊА.

Кад се нека тачка креће по правој линији са једнаком брзином, онда је пут што прелази тачка, сразмеран времену. У таком случају можемо врло лако одредити оно време, које је протекло док је тачка неки одређени пут прешла, или кад знамо време кретања, можемо лако наћи место покретној тачци на њеној прâвој путањи. Међу тим, кад се тачка креће по правој линији по закону опште променљивог кретања, кад је дакле убрзање нека функција времена, онда може да је и однос између времена и пута веома сложен, те је у таком случају често пута тешко израчунати време кад је дата путања, или обратно кад је дато време да нађемо пут. Но и оваки најсложенији задатак можемо да решимо по принципу једнаког кретања онда, кад уведемо у кинематику једну помоћну криву линију, или кад са датим опште променљивим кретањем покретне тачке M, по правој линији, доведемо у свезу кретање једне нове помоћне тачке m, која нека се креће по једној помоћној кривој линији $(x, y) = o$ и то са једнаком датом брзином c, али тако, да се тачка m креће са тачком M паралелно путањи тачке M по оном истом закону, по ком се креће и тачка M по њеној правој путањи. Према томе тачке M и m налазиће се у сваком магновењу времена у правима које су међу собом паралелне, а простије пак у правима, које су управне на путањи тачке M. Кад пак путању

тачке M узмемо за абсцисну осовину, онда ће се тачка m налазити свакад управно над тачком M а у правима које су паралелне ординатној осовини. Дакле кретање тачке M и m да начинимо да су паралелно кретању тачке M исохрана.

Из услова тога што је тачке m резултујућа брзина c стална, и што је њена компонента v_x, у правцу абсцисне осовине, дакле у правцу доисног пута таке M, свакада равна правој брзини покретне тачке M, можемо свакада наћи и једначину оне криве линије $(x, y) = o$ по којој треба да се тачка m креће, кад једновремене координате тачке m означимо са x и са y. Но и пошто је таке m у сваком магновењу времена дато c и v_x, можемо из познатог паралелограма брзина наћи и брзину v_y као компоненту брзине c у правцу y осовине, а пошто је свакад v_x познато као функција времена, то ћемо наћи и v_y као неку функцију времена, дакле биће обште:

$$\frac{dx}{dt} = v_x = \chi(t) \,..\, (\alpha$$

и

$$\frac{dy}{dt} = v_y = \gamma(t) \,..\, (\beta$$

одкуда интегралећи и елиминишући време, налазимо тражену једначину:

$$(x, y) = o \,..\, (\gamma.$$

Криву линију или путању тачке m назваћемо хронограф кретања тачке M, а то зато тако, што крива линија $(x, y) = o$ има ту особину, да кад исту поделимо на једнаке ректификоване дужи $= c$ и поделне тачке означимо редом са 1, 2, 3, и т. д. са n, то ће се онда покретна таска M налазити у првој, другој и т. д. у n-тој секунди и увек паралелно ординатној осовини испод поделних тачака 1, 2, и

О ЈЕДНАЧИНИ ХРОНОГРАФА КОД ОПШТЕ ПРОМЕНЉИВОГ КРЕТАЊА.

Кад се нека тачка креће по правој линији са једнаком брзином, онда је пут што прелази тачка, сразмеран времену. У таком случају можемо врло лако одредити оно време, које је протекло док је тачка неки одређени пут прешла, или кад знамо време кретања, можемо лако наћи место покретној тачци на њеној правој путањи. Међу тим, кад се тачка креће по правој линији по закону опште променљивог кретања, кад је дакле убрзање нека функција времена, онда може да је и однос између времена и пута веома сложен, те је у таком случају често пута тешко израчунати време кад је дата путања, или обратно кад је дато време да нађемо пут. Но и оваки најсложенији задатак можемо да решимо по принципу једнаког кретања онда, кад уведемо у кинематику једну помоћну криву линију, или кад са датим опште променљивим кретањем покретне тачке M, по правој линији, доведемо у свезу кретање једне нове помоћне тачке m, која нека се креће по једној помоћној кривој линији $(x, y) = o$ и то са једнаком датом брзином c, али тако, да се тачка m креће са тачком M паралелно путањи тачке M по оном истом закону, по ком се креће и тачка M по њеној правој путањи. Према томе тачке M и m налазиће се у сваком магновењу времена у правима које су међу собом паралелне, а простије пак у правима, које су управне на путањи тачке M. Кад пак путању

тачке M узмемо за абсцисну осовину, онда ће се тачка m налазити свакад управно над тачком M а у правима које су паралелне ординатној осовини. Дакле кретање тачке M и m да начинимо да су паралелно кретању тачке M исохрана.

Из услова тога што је тачке m резултујућа брзина c стална, и што је њена компонента v_x, у правцу абсцисне осовине, дакле у правцу доисног пута таке M, свакада равна правој брзини покретне тачке M, можемо свакада наћи и једначину оне криве линије $(x, y) = o$ по којој треба да се тачка m креће, кад једновремене координате тачке m означимо са x и са y. Но и пошто је таке m у сваком магновењу времена дато c и v_x, можемо из познатог паралелограма брзина наћи и брзину v_y као компоненту брзине c у правцу y осовине, а пошто је свакад v_x познато као функција времена, то ћемо наћи и v_y као неку функцију времена, дакле биће обште:

$$\frac{dx}{dt} = v_x = \chi(t) \ldots (\alpha$$

и

$$\frac{dy}{dt} = v_y = \gamma(t) \ldots (\beta$$

одкуда интегралећи и елиминишући време, налазимо тражену једначину:

$$(x, y) = o \ldots (\gamma.$$

Криву линију или путању тачке m назваћемо х р а н о г р а ф кретања тачке M, а то зато тако, што крива линија $(x, y) = o$ има ту особину, да кад исту поделимо на једнаке ректификоване дужи $= c$ и поделне тачке означимо редом са 1, 2, 3, и т. д. са n, то ће се онда покретна таска M налазити у првој, другој и т. д. у n-тој секунди и увек паралелно ординатној осовини испод поделних тачака 1, 2, и

т. д. n или у правима које прелазе кроз поделне тачке 1, 2, 3, и т. д. а паралелима ординатној осовини. Према томе, крива линија $(x, y) = o$ служи нам просто на то, да помоћу исте нађемо место покретној тачци M по њеној путањи у ма ком магновењу времена, зато се и зове линија $(x, y) = o$ хронограф (немачки Zeitcurve). Хронограф је веома важан и применљив код физичких задатака, у вибрационој теорији уопште, а нарочито још онда кад се закони вибрационих кретања хоће да оличе графички, као што се то тако ради у графијској динамици и графијској балистици, у последњој је науци осовина пушке или осовина топа у исто доба и хронограф за балистичку путању зрна, где је онда c почетна брзина пројектила.

Једначину хронографа одређујемо овако.

Брзину покретне тачке M по њеној путањи — коју ћемо узети за абсцисну осовину — означимо са v_x, која брзина нека је позната или дата као функција пута x тачке M, дакле нека је дато

$$1) \quad v_x = \varphi(x);$$

резултујућа пак брзина тачке m нека је количина c. Из тих података нађимо сада једначину хронографа.

Из кинематике знамо да је брзина тачке M дата и у овом облику:

$$2) \quad v_x = \frac{dx}{dt} \cdots$$

коју налазимо кад је дата путања у кинематичком облику, дакле кад је дато $x = \tau(t)$.

Означимо сада са v_y брзину тачке m у правцу AY осовине — управна брзина на путањи AX; а то је прва управна компонента сталне фразе c, исто тако означимо и са v'_x другу управну компоненту брзине c, која је дакле паралелна са

путем *AM* или са абсцисном осовином. По услову задатка имамо сада да је:

$$3)\quad (v'_x)^2 + (v_y)^2 = c^2;$$

али пошто због исохронизма тачака *M* и *m* у правцу *AX* осовине мора да постоји још и:

$v'_x = v_x$, а $v_y = \frac{dy}{dt}$, то је онда и $v'_x = \frac{dx}{dt}$, те је отуда и:

$$4) \ldots \left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2 = c^2,$$

одкуда је:

$$5)\quad \frac{dy}{dt} = \sqrt{c^2 - \left(\frac{dx}{dt}\right)^2}.$$

Међу тим је $\frac{dx}{dt} = v_x = \varphi(x)$, као што је и $dt = \frac{dx}{\varphi(x)}$, а по једначини 5) јесте:

$$dy = dt\sqrt{c^2 - \left(\frac{dx}{dt}\right)^2}.$$

у којој једначини кад место dx и $\frac{dx}{dt}$ заменимо са одговарајућим горњим вредностима, добијамо да је:

$$dy = \frac{dx}{\varphi(x)}\sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}.$$

Пошто последњу једначину довољно сведемо, добићемо ову општу диференцијалну једначину хронографа, а та је:

$$6)\quad dy = \frac{c^2 - [\varphi(x)]^2}{\varphi(x)\sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}}\cdot dx,$$

коју кад интегралимо биће:

$$7)\quad y = \int \frac{c^2 - [\varphi(x)]^2}{\varphi(x)\sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}}\, dx + const.$$

Пошто је десна страна последње једначине уопште нека функција од x, а та нека је равна $f(x)$, то нам и једначина 7) решава задатак, дакле из исте једначине добијамо оно што смо тражили а то је $y = f(x)$.

Хронограф CD може да има његов пресек C ма где на AY осовини, дакле н. пр. у тачци C, која је од почетка A удаљена за $\overline{AC} = y_0$. Па зато, кад у решеној једначини 7) метемо за x вредност нулу, онда ће нам бити $y = \overline{AC} = y_0$, којим условом одређујемо вредност интегралне константе. По самој природи задатка мора да је c увек веће од $\varphi(x)$ те да је задатак могућ, а решење задатка испашће увек најпростије кад будемо ставили $c = max.\ \varphi(x)$; па ће онда за ону тачку пута (x), за коју ће $\varphi(x)$ бити максимум, бити дирка одговарајуће тачке m хронографа хоризонтална.

За пример да узмемо хармонично кретање из физике. Тог је кретања путања, као функција времена дата у овом облику:

$$8) \ldots x = a. sin. kt$$

где нам k значи неки апсолутан број. Из последње једначине имамо да је:

$$9) \quad v_x = \frac{dx}{dt} = ka \cos. kt,$$

па сада ваља наћи $v_x = \varphi(x)$, што добијамо кад из последњих двеју једначина елиминишемо време, то кад учинимо добићемо да је:

$$10) \ldots \frac{x^2}{a^2} + \frac{v_x^2}{(ka^2)} = 1,$$

дакле геометријско значење линије брзина, а та је BE јесте код датог хармоничног кретања елипса, које је једна полу осовина размак a а друга је пола осовина размак $ka = b$, кад решимо једначину 10) по v_x биће:

$$11) \quad v_x = \varphi(x) = \frac{b}{a} \sqrt{a^2 - x^2}$$

одкуда је и:

$$12) \quad [\varphi(x)]^2 = \frac{b^2}{a^2}(a^2 - x^2)$$

кад вредности из 11) и 12) заменимо у једначини 7) а у исто доба ставимо $c = max. v_x = b$, онда ћемо за резултат решења добити ову једначину:

$$13) \quad y = \sqrt{a^2 - x^2} + const.$$

Узмимо сада да нам за $x = o$ буде $y = a$, то је онда

$$const. = o$$

дакле је најзад једначина хронографа ово:

$$14)\quad y = \sqrt{a^2 - x^2}$$

или је:

$$15)\quad x^2 + y^2 = a^2$$

а то је једначина круга, полупречника a, са средиштем у A. Према томе помоћна тачка m, креће се по кругу једнако, док међу тим тачка M вибрише у границама пута $\pm a$, рачунато да је почетак кретања у тачци A.

Да смо узели да хронограф сече ординатну осовину у одстојању B, дакле да је за $x = o$, $y = B$, онда би испала $const = B - a$, те је онда за тај случај:

$$16\quad \{y - (B - a)\}^2 + x^2 = a^2,$$

а то је опет круг полупречника a, кога је средиште у ординатној осовини у одстојању $B - a$. То значи пак то, да средиште хронографа можемо ставити где хоћемо у ординатну осовину. Ово исто вреди и за сваки други хронограф, т. ј. ми можемо сваки хронограф померати паралелно ординатној осовини и поставити га тако помереног где хоћемо.

Ми смо овде одредили хронограф за кретање тачке M по правој линији, међу тим ако се тачка M креће по ма какој кривој линији, то и у таком случају може бити говора о хронографу кретања. Али у оваком случају знамо да се свако криволинијско кретање може сматрати као резултат кретања тачке M по два једновремено права кретања, од којих је једно кретање у абсцисној а друго је кретање у ординатној осовини. У оваком случају ваља одредити хронограф за компонујуће кретање у абсцисној осовини, или ваља одредити хронограф за компонујуће кретање у ординатној осовини, па онда од та два хронографа ваља узети онај који буде испао најпростији. Први или други хронограф, биће нам у исто време и хронограф за резултујуће криволинијско кретање тачке M. Ово

пак долази отуда, што знајући место тачки M у абсцисној осовини, или пројекцији пута тачке M на абсцисној осовини, као и саму путању тачке M, знаћемо и њено место на њеној прâвој путањи, а из хронографа, који одговара н. пр. закону кретања тачке M по абсцисној осовини, одредићемо време кретања, које ће одговарати времену кретања тачке M по њеној прâвој криволинијској путањи.

За кретање по правој линији, кад је дато:

$$v_x = \frac{2c.\,x}{\sqrt{4x^2 + px}} = \varphi(x)$$

јесте одговарајући хронограф тог кретања, проста аполонијева парабола, и узев да је почетак хронографа у самој почетној тачци A, биће једначина истога ово:

$$y^2 = px.$$

За $x = o$ јесте брзина $v_x = o$ која је у исто доба и минимум. Према томе линија брзине — $v_x = \varphi(x)$ — сече ординатну осовину у њеном почетку; а за $x = \infty$ јесте $v_x = c$, а то је и максимална брзина. Дакле линија $(v_x, x) = o$ има асимптоту паралелну абсцисној осовини у остајању c.

8. Декембра 1883 г.
у Београду.

Љуб. Клерић.

О НЕПОСРЕДНОМ ЗАСТУПАЊУ ГРУПЕ NH_2 У АРОМАТИЧНИМ АМИНИМА ХАЛОГЕНАМА.

од

С. М. Лозанића.

Познато је да ароматични амини, под утицајем халогена, дају супституционе деривате, где се халогена налази у језгру бензоловом; њихова амидо-група остаје при тим реакцијама неповређена. Тек халоген-диацо-једињења, у која ароматични амини могу лако прећи, дају при свом распадању такве халогенске продукте, код којих халогена стоји на оном месту, где је у првобитном амину стајала група NH_2. Ова метода добијања халогенских деривата преко диацо-једињења доста је околишена и скопчана је са знатним губитком употребљеног материјала; но опет за то та је метода важна за синтетичну хемију, јер она беше најугоднија по којој могасмо групу NH_2 у ароматичним аминима заступати халогенама, па су одиста многи ароматични халогенски деривати и добивени по тој методи.

Ја ћу да саопштим овде једну нову методу, по којој можемо групу NH_2, ароматичних амина, непосредно заступати халогенама; бар сам то констатовао код повећег броја амина, што их имађах при руци, па сам при томе и неколико нових продукта добио. Та моја нова метода састоји се у томе: да се на ароматичан амин дејствује смешом халоген-водоника и

азотне киселине. Ако се амин не раствара у киселинама, тада сам узимао његов раствор у сирћетној киселини (што се мрзне), па сам на њ дејствовао смешом горњих киселина. Ако су продукти ове реакције испарљиви, тада сам их из реакционе смеше одвајао дестилацијом у струји водене паре; неиспарљиве продукте пак чистио сам кристалисањем. Доста је компликована реакција, која бива у овој смеши међ појединим њеним састојцима. Но на сваки начин ту наступа реакција прво између халоген-водоника и азотне киселине, те се у след тога ослобађа насцентна халогена и гради нитрозил-халогена, а вероватно је да се при томе образују и други виши оксиди азотови, у след непотпуне редукције азотне киселине. Све ово што постаје из халоген-водоника и азотне киселине дејствује даље на ароматичан амин. Према овоме могло се још у напред предвидети, да ће овај процес бити доста компликован и да ће при томе постати више различитих једињења. Ја сам из ове реакционе смеше одвојио, као главни продукт, халогенско једињење, где халогена стоји на место групе NH_2; одвојио сам даље халоген-фенол, а доста велики део употребљеног амина претвара се у густу катрањиву масу. Ако се пак узме азотне киселине у вишку, тада постају и нитро-деривати ових продукта. Врло је вероватно да и овде постанак ових једињења бива преко диацо-једињења. Из овога се види, да ни по овој методи не добијамо сву количину употребљеног амина у облику халогенског једињења (где халогена стоји на место NH_2); али је количина његова знатна, а цела операција може се довршити у врло кратком времену. Приметио сам да амини јачег базисног карактера ступају бурније у ову реакцију, но амини слабијег базисног карактера (халоген и нитро-деривати амина); код првих образује се знатно више халоген фенола и оног катрана, но код ових других.

N. Bunge дејствовао је паром царске воде на нафталин, фенол и ксилол, у намери да опажа дејство нитрозил-

хлорида на та једињења, али је при томе добио само хлорне деривате њихове(1). Разлика између ове и моје реакције у томе је, што овде дејствује молекуларан хлор, а код моје реакције хлор је у status nascendi.

Ја ћу да опишем овде реакције неких ароматичних амина дејствујући на њих халоген-водоником и азотном киселином. Том приликом показаћу и неколико нових једињења што сам их по тим реакцијама добио.

1. Дејство HCl и HNO_3 на анилин. Хлоро-водоничан раствор анилинов загрејао сам у флаши, која беше са кондензатором спојена, и кроз левкасту цев додавао сам му мало по мало конц. азотне киселине. После сваког додатка ове киселине узаври нагло цела маса и при томе дестилише нека жута зејтињава течност. Азотне киселине додавао сам дотле, док се није сав анилин одвојио из раствора као густ катран, који сам за тим у струји водене паре дестилисао. Око половине употребљеног анилина добио сам у облику горњег зејтина; друга половина пак заостаје у флаши као густ катран, одакле не могох никакав чист продукт одвојити. Кад сам при овом раду додао више азотне киселине, и кување продужио, тада већи део овога катрана прелази у хлоранил, а постаје нешто и нитро-деривата састојака горњег зејтина.

Зејтињава течност, коју сам добио на овај начин, састоји се поглавито из хлор-бензола и нешто хлор-фенола. Ова два једињења одвојио сам једно од другога калијум-хидратом; јер се само ово друго раствара у алкалијама, а прво не. Сиров зејтин прелио сам калијум-хидратом и дестилисао сам га у струји водене паре; при томе је дестилисао хлорбензол, а калијумова со хлор-фенола остаје у флаши. Пошто је хлорбензол предестилисао, закиселио сам остатак раствора (у флаши) хлоро-водоничном киселином, те се ослободио хлор-

(1) Berichte d. deutsch. chem. Gesellschaft IV. 289.

фенол, који сам за тим такође у струји водене паре предестилисао. У горњем сировом зејтину има око 75% хлор-бензола и 25% хлор-фенола. Хлор-бензол, који сам овако добио, дестилише између 131° до 136°. Хлор-фенол, који сам на овај начин добио, јесте жута зејтињава течност, непријатног и пријањајућег мириса, кључа на 185°; анализа хлора тврди његов састав. Течан хлор-фенол по Kramers'у кључа на 175—176°(¹).

2). Дејство HB_r и HNO_3 на анилин. Кад сам анилин са бромо-водоничном и азотном киселином дестилисао, добио сам зејтин, из кога сам на горњи начин одвоио ова једињења: бром-бензол, дибром-бензол (пара) и бром-фенол (течан).

3. Дејство HJ и HNO_3 на анилин. При дестилацији ове смеше добио сам јодбензол и неки фенол; по овај последњи, због мале количине, није одређен.

4. Дејство HCl и HNO_3 на толуидине (орто и пара). При дестилацији ове смеше добио сам хлор-толуоле (орто и пара).

5. Дејство HCl и HNO_3 на p-нитранилин. При дестилацији ове смеше добио сам p-хлор-нитро-бензол.

6. Дејство HB_r и HNO_3 на трибром-анилин (топи се на 119°): Кључалом раствору трибром-анилина у сирћетној киселини (чиста) додавао сам по мало бромо-водоничне и азотне киселине, док се није јавило повише бромне паре; из овог раствора, кад се олади, одваја се тетрабромбензол у дугачким белим танким иглицама, које се топе на 95°. Wusster и Richter добили су овај тетрабромид из трибром-анилина преко диацо-једињења(²), но он се топи на 98·5°.

(¹) Annalen der Chemie 173, 133.
(²) Berichte der deutsch. chem. Gesellschaft VII 1564; VIII 1428.

7. Дејство HCl и HNO_3 на трибром-анилин (обичан). Врелом раствору трибром-анилина у сирћетној киселини додавао сам по мало царске воде, док се није почело повише хлора ослобађати. Из овог раствора, кад се олади, одвајају се бели кристали, који су из алкохола прекристалисани; анализом је потврђено, да је ово једињење бром-трихлор-бензол $C_6H_2BrCl_3$; оно кристалише у дугачким витким иглицама, топи се на 65°.

8. Дејство HJ и HNO_3 на трибром-анилин. Раствор трибром-анилина у сирћетној киселини кувао сам дуже са јодо-водоничном и азотном киселином; за време кувања ове смеше одилазило је доста јодне паре. Из овог раствора, кад се олади, одвајају се бели кристали који се топе на 130°; анализом је потврђено да је то једињење: дибром-дијод-бензол $C_6H_2Br_2J_2$.

Из хем. лабораторије вел. школе.

НОВЕ ПЕТРОГРАФСКЕ ФЕЛЕ

од

J. М. Жујовића.

Под именом стене у геолошкој се науци разумеју не само чврсте камените масе, већ све оно што се у повећим партијама као самостални део земљине коре појављује. Песак, глина, лигнит, со и глечерски лед исто су тако самосталне петрографске феле као и гранит, мрамор и базалт.

У петрографској систематици један од најтежих задатака јесте спецификација типова. Иста се оснива поглавито на минералошкоме саставу и на структури стене. А како је петрологија само један део геологије, то се у петрографији мора узимати у обзир и геолошки момент; с тога ће две стене истога минералошког састава и исте структуре припадати двема разним фелама, ако су се образовале на земљи у двема разним геолошким периодама.

Особине минералошког састава и структуре варирају и прелазе постепено из једног типа у други; с тога и међ разноликим петрографским типовима мора бити постепених прелаза. Променљивост аорганских типова исто је тако очевидна као и код типова органских. Али и ако постоје поступни прелази међ типова, опет се у класификацији природних предмета претпоставља да су неки типови стални, да постоје „добре феле“ око којих се групишу варијетети што их једне с другом свезују. У петрографији је то исто што и у осталим гранама

природне систематике. Петрографске се феле вежу често средњим и прелазним облицима, али то не доказује да оне не постоје, већ се у сљед тога порађа мисао о трајности истих геолошких процеса и филијацији геолошких формација.

Несталност петрографских типова долази од варијација у структури и минералошком саставу. Тако на пример, по детаљима у особинама микро-структуре постоји јасан прелаз међ разним фелама порфира. — Даље, кад се у једрој или зрнастој маси стене појаве неки врло крупни минерални састојци онда таква стена прелази у порфириодне стене. — Зрнаста маса неке стене постаје једра опадањем величине зрна; тако се „долерит“ претвара у базалт, а дијабаз прелази у афанит. — Гранит прелази у гнајс када се неки његови састојци, као лискун, ставе у паралелан положај по целој маси. А амфиболит се претвара у диорит када зрнаста структура замени у њему шкриљасту.

Варијације у главним минералним састојцима могу бити различнога рода: 1). Постојећим састојцима придружује се један нов; на пр. из микашиста постаје гнајс, кад се са фелдспатом снабде. 2). Један од састојака постепено нестаје; из гнајса постаје микашист губитком фелдспата, а из микашиста постаје кварцит нестајањем лискуна. 3). Један се састојак постепено замењује новим; када у граниту хорнбленда заступа биотит онда постаје сијенит-гранит.

Овде се може подвести и прелаз аугит-андезита у амфибол-андезит и обратно. Кад у аугит-андезиту хорнбленда постепено замењује аугит онда постаје амфибол-андезит; а када у амфибол-андезиту аугит заузимље место амфибола онда се исти претвара у аугит-андезит. И један и други андезит јесу две самосталне петрографске феле. Али међу многим андезитима са Андеса и из Србије, које сам ја имао прилике да проучим има и таквих, који оба феромагнезијска састојка, и аугит и амфибол, садржавају у подједнаким количинама.

G. vom Rath уочио је такође био тај факт, па је због тога исповедао, да се кордиљерски андезити „не дају поделити на аугит-андезите и амфибол-андезите" ([1]). Али се мени чини да је овакав закључак неоснован, већ да ваља поставити поред аугит-андезита и амфибол-андезита, особену посредну фелу: аугит-амфибол-андезит. Ово смо тим више овлашћени учинити што исти тип није само једна случајност међ андезитима, већ таква стена састављa самосталне геолошке формације; тако све лаве са вулкана Руку-Пишинша, које сам ја проучио, припадају овоме типу. А када се већ једном неки петрографски типови појављују са сталним карактерима, онда природна класификација стена ваља да о њима води рачуна. У осталом кад би се, по жељи фом Рата, сјединили сви андезити у једну једину групу, онда би ваљало сјединити и трахите са андезитима, ове са лабрадоритима, лабрадорите са базалтима и тако даље; петросиликатне и микрогранулитичне порфире ваљало би онда сјединити са гранулитима и гранитима. Једном речи, све би се стене морале онда стопити у једну групу. Овај се закључак не може усвојити, а то иде у прилог нашег мишлења, да се група андезита са аугитом и амфиболом сме одвојити од осталих.

Из овога се види, да се у класификацији стена, које се ми држимо, петрографске феле у једној групи сродних стена образују према природи главног састојка феромагнезијског. Серије петрографских типова нису све попуњене, јер у природи још нису нађене све различне минералне асоцијације, које би им одговарале. Ја сам био срећан, да у великој збирци америчких еруптивних стена, коју сам у Паризу изучио, пронађем типове, који попуњују серије лабрадорита и порфирита и серију стена без фелдспата. У следећим врстама описате су особине тих нових типова.

([1]) G. vom Rath Beiträge zur Petrographie, у Zeitschrift des deutschen geolog. Geselschaft. 1875.

1. Лабрадорит.

Под именом лабрадорита Фуке и М. Леви означили су оне трахитичне стене, у којима је основна маса састављена од фелдспата лабрадора. Фелдспат, који се образовао у првој периоди консолидације може бити анортит, и тада је лабрадор споредни састојак, или лабрадор, и тада је анортит споредни састојак. Тип ових стена представљају нам кватернерне лаве са Санторина, у којима је фелдспат прве консолидације анортит, а од друге консолидације — лабрадор.

До сада су били познати само аугит-лабрадорити. Нови је тип амфибол-лабрадорит. Он се налази на два места: код Антиокије и код Зупије.

Стена из првога места јесте једра, црно-смеђа, са много дугуљастих, црних и сјајних кристала од амфибола; у танким плочицама маса од стене изгледа зелена.

Под микроскопом виде се, на први поглед, поломљени и искрзани, а често близни кристали од хорнбленде. Пресеци кристала од овог минерала, који спадају у зону g^1h^1 помрачују се, међ николима, под углом, којега максимум превазилази обични максимум угла помрачења за хорнбленду. Шта више тај угао превазилази и максимум дани за актинот, од 20°. Врло су ретки случајеви код хорнбленде да осе еластицитета етера у пресеку оптичког елипсоида имају овако велики нагиб спрам правца цепљивости у уздужним пресецима кристала. Највећи до сада познати угао помрачења хорнбленде (30°) посматран је у неким вогеским и тиринским диоритима(¹). У овоме погледу интересантан је и наш тимацит. Амфибол из те стене што се гамзиградит зове помрачује се у уздужним својим пресецима под углом од 25°.

(¹) H. Rosenbusch Mikroscopische Physiographie der massigen Gesteine. Страна 261.

Да се вратимо на проматрање особина нашег лабрадорита. Полихроизам његовог амфибола много је слабији но обично; боја му је, у танким пресецима зоне h^1g^1 жуто зелена, кад је главни пресек никола у правцу цепљивости, а када се плочица обрне за 90° та боја постаје зелена као маслинка. На више индивидуа од овог минерала опажа се процес уралитизације, т. ј. претварања амфибола у уралит. Иначе је супстанција амфибола свежа и не распада се. — Поред амфибола у стени се наоди и по који кристал од аугита.

Амфибол се наоди у овој стени и у виду микролита, који су такође значајни по своме врло великоме углу помрачења, јер тај угао достиже 30°. Полихроичне и природне боје ових микролита исте су као и у хорнбленде из прве консолидације, од које се у минералошком погледу готово никако и не разликују.

Голим оком не види се да у овој стени има и фелдспата, али се помоћу микроскопа откривају, истина ретки, макроскопски кристали фелдспата. Њнови су карактери нејасни, с тога се не може баш поуздано рећи, да припадају лабрадору, као што изгледају да су. — Микролити лабрадора веома су изобилни у овој стени. — Поред њих има доста магнетитских микролита и ситних зрнаца од сфена, која морају бити секундарног порекла.

Интервале међ овим микролитима испуњене су зрнастим кварцом, који је дошао пошто се стена потпуно консолидовала и облепио кристале њених саставних минерала. Тако је у овоме лабрадориту све кристалисано; аморфне, стакласте материје нема у њему ни мало.

Минерали што састављају ову стену образовали су се, у три разне периоде, овим редом:

I. Хорнбленда, лабрадор, аугит.

II. Микролити лабрадора, хорнбленде, магнетита.

III. Кварц, сфен.

Ако ћемо говорити прецизним, али доста сложеним, петрографским језиком Фукеа и Левиа, онда ћемо рећи да је ова стена амфиболовити лабрадорит с лабрадором и хорнблендом.

У атласу еруптивних француских стена ти су аутори насликали један аугитични лабрадорит који не само да није прави тип амфибол-лабрадорита, већ се с тешком муком може уврстити у фамилију трахитоидних стена, јер је структура његова више гранитоидна но трахитоидна; микролити се у њој слабо разликују од макролита, а има их врло мало, тако да је готово сва маса стене састављена од ових последњих. По свему изгледу та стена припада фамилији диорита, док је, међу тим, стена, коју описасмо прави тип амфибол-лабрадорита.

Други лабрадорит, из Зупије, јесте зеленкасто црн, једар и тврд. Кристали су прве консолидације у њему врло ретки и слабо развијени, има их од три разне феле: лабрадор, магнетит и илменит. Кристали феро-магнезијског минерала нестали су и на њиова места дошле су гомилице хлорита, али се по формама пресека примитивног минерала познаје, да је то био амфибол.

Стена је врло микролитична; минералне феле, које се овде у виду микролита јављају јесу лабрадор, амфибол и магнетит. Секундарни просеци створили су олигист, хлорит и конкреције кварца. — Микролити амфибола су отворено-зелени, кратки слабо полихроични, а помрачују се међ николима под углима, који варирају од 0 до 20°; дакле и овде има индивидуа које прелазе обични максимум помрачења. Они су постали доцније од микролита фелдспатских које често обуватају. Местимице се тако нагомилавају, да та места изгледају као велики кристали амфибола, који обуватају микролите фелдспата, као што се то виђа код офита.

Овај лабрадорит, без икаква остатка од аморфне масе, личи на неки порфирит. Стратиграфско посматрање имало би да пресуди је ли ово порфирит или прави лабрадорит.

Лабрадорити се наоде у Србији на четири до сада позната нам места: код Рушња, Витановца, Шарбановца и на Мркоњу. Овај последњи јесте амфибол-лабрадорит т. ј. одговара овде обележеноме новоме типу; ми смо га описали у нашим: Прилозима за геологију југо-источне Србије. (Гласник књ. 55). Рушањски је такође нова фела, коју ћемо са осталима другом приликом описати.

2. Порфирит.

По Розенбушу порфирити обуватају порфиричне еквиваленте правих и лискуновитих диорита, од којих се разликују само по структури а не и по минералошком саставу. Та структура може бити двојака: или је микрокристалинична и тада имамо микродиорите, или је фелситична и тада ове стене прелазе у порфире. У оба случаја структура је порфирична и по томе се карактеру не разликују од правих порфира. Тако ствар стоји по немачкоме аутору(1).

Француски аутори имају другчији појам о порфиритима. За њи су ове стене антетерцијерни еквиваленти андезита и лабрадорита; то су, дакле, трахитичне стене са триклиничним фелдспатима. По фели триклиничног фелдспата, који превлађује у оној партији стене, што се образовала у другој периоди консолидације, порфирити се деле на андезитске и лабрадорске. Први одговарају андезитима а други лабрадоритима, јер је у првима надмоћан олигоклас а у другима лабрадор. Оба се рода порфирита деле на неколико фела по даном феро-магнезијском минералном састојку.

(1) H. Rosenbusch Mikroscopische Physiographie der massigen Gesteine Stuttgart 1877. страна 277—292.

Из овога се види да просто лабораторијско испитивање без проматрања стратиграфских односа, не даје довољно знакова за разликовање порфирита од лабрадорита или од андезита, јер је разлика међ тим групама стена више геолошка но чисто петрографска. У опште се може рећи само, да су у порфиритима минерали прве консолидације развучени врло слабо, а да минерали друге консолидације нису оставили ни мало места аморфној магми.

Порфирити, овако дефинисани обуватају само један део порфирита немачких геолога. Ја ћу употребљавати овај термин у смислу француских геолога. Истина, немајући никаквих геолошких података, ја не би имао права, да примерке ових стена, које сам имао пред собом одвајам од андезита и лабрадорита; али ћу то учинити на основу велике разлике, која постоји у оштем изгледу једних и других стена, и по којима ми једне од њих изгледају да су старе, антетерцијерне.

Међ таким порфиритима нови је петрографски тип један лискуновити лабрадорски порфирит од Ла-Бакса. Та је стена једра, кристалинична, црнкаста. — Голим оком у њој се разликују само неки дихексаедри кварца и то у пукотинама стене.

У танким плочицама виде се ови други минерали, који су кристалисали за време прве периоде у консолидацији стене: магнетит, илменит, лабрадор и ортоклас. О првима нема се шта да примети; а ортоклас је врло искварен. И биотита има доста у овој стени, али у виду микролита; шта више, неки кристали од овог минерала изгледају као да су секундарног порекла. — Голим оком у стени се примећују и кристалићи пирита.

Основна је маса стене кристалинична она се састоји из микролита олигокласа, лабрадора и магнетита. Лабрадора има у њој много више но олигокласа, а кристали му се распознају од осталих и тиме што су близни и већи.

Под упливом секундарних акција у овој су се стени образовали кварц и калцедон.

Андезитски еквивалент овоме новоме лабрадорскоме порфириту налази се у Србији на Подгорју (округ ваљевски). На стени овој пада у очи прво велика количина кристала лискуна, положених у смеђој основној маси. Осим тих црних кристала од биотита у тој се маси, голим оком, разликују још неке жућкасте пеге, које нам микроскоп износи као врло лепе кристале од аугита. Исти су аугитски кристали добро развијени; у попречним пресецима јављају се као правилни осмоугалници, са управном цепљивости. Они поларишу живо, имају чисте боје и јак рељеф. — Биотитски су кристали много крупнији али и много неправилнији. То су повелике љуспе са неправилним контурама; боје су затворено смеђе а супстанција им је обично свежа, ма да има и партија у пола распаднутих.

И једна незнатна количина магнетита кристалисала је у првој периоди консолидације, када и биотит са аугитом.

У основној маси има нешто још стакласте материје, али је већином састављена из микролита олигокласа. Ови су или изоловани или груписани у сферолите. Сферолити нису готово никада потпуни већ су од њих само поједини сегменти развијени. Они се састоје из радиално оријентисаних дугуљастих микролита, који се, међ николима, помрачују, када се неки од њих ставе у паралелан положај са пресецима никола. — У магми има врло много и дугуљастих, мрких микролита од биотита — У секундарне производе спада калцит, кога има у знатној количини, даље нека гвожђевита материја која бојадише стену и ситна прашина од магнетита.

Микрофлуидалност је местамице врло лепо развијена у основној маси ове стене.

У Србији порфирита разних има још код Бачеваца, Стубја, Лелића, Балиновића, Постења, Селанца и код Ртња. Њих ћемо све заједно описати другом приликом.

3. Пироксенит.

Тим сам именом крстио једну нову петрографску фелу, микролитичне структуре, а без фелдспата. Примерке овога типа донео је Бусенго из Венецуеле. Стена је ова зелена и доста мека, али то можда и није њен првобитни карактер, већ је дугим упливом атмосфере мека постала. — У њеној доста хомогеној, зеленој маси, виде се повелики, тамно-зелени кристали, који личе на кристале пироксена. Микроскопска испитивања показала су нам да је сва стена састављена једино из тога минерала. И макролити и микролити припадају фели аугита.

Кристали прве консолидације велики су 5 до 7 mm; њиове су призме врло скраћене, а завршења су им као обично у пироксена; полихроизам им фали а међ укрштеним николима помрачују се косо као аугит; поларизационе боје овиx кристала доста су живе. Никакав се квареж не примећава на индивидуама аугита; ивице су кристала овога минерала врло оштре, а у својој средини немају никаквих инклузија нити производа распадања.

Кристали пироксена друге консолидације јављају се у форми малих призмица, у каквима се аугит обично јавља у лабрадоритима; но јако развиће линије цепљивости даје овим кристалима вид кончасте структуре. Ови су микролити аугита по мало дихроични; при обичној дебљини препарације (0^{mm}, 01) њиова поларизациона боја јесте жућкаста.

Одвојено од овиx наоде се још и микролити актинота, који је без сумње постао секундарним путем. Они нису измешани са микролитима аугита већ су групирани у гомилице, окружене хлоритом, који је спрам поларисане светлости индиферентан. Микролити актинота дугуљасти су и виђају се често као близанци; међ николима укрштеним они се помрачују под врло великим углом од 35°. Актинот је постао епи-

генијом неког минерала чије се контуре још примећују око гомилица од актинота. У неким је примерцима маса тог минерала претворена у хлорит, па се у том хлориту образовао актинот, барем се на први поглед види како хлорит обувата кристалиће актинота. А тај првобитни минерал биће по свој прилици оливин. У томе хлоритисаноме оливину наоде се и зрна од сфена.

У некојим варијететима ове стене микролити аугита почињу да ишчезавају и уступају место микролитима диопсида, који су приметно полихроични и потамњују, већином, под углима од 22° до 25°, а по некад и под 30°.

Из свега се види да ове стене имају заиста микролитичну структуру, а немају ни мало фелдспата. Од лимбургита се разликују тиме што немају оливина и магнетита. Ова нова фела допуњује серију стена без фелдспата, где спадају серпентин, перидотит, лерзолит и лимбургит.

Исту сам петрографску фелу нашао и међ вулканским стенама са Канарских острова, које ми је г. Салвадор Калдерон, професор у Мадриду, дао да прегледам. Примерак канарског пироксенита не разликује се од венецуелског ни по структури ни по минералошком саставу. У тој модричастој једрој стени, виде се, помоћу лупе, црни кристалићи, које нам микроскоп износи, као кристале аугита. Њих има врло много и добро су сачувани; често се на њима виде врло лепе концентричне зоне, а и хемитропски близанци нису ретки; изгледа да су пљосни призме мало дуже но обично; иначе други карактери немају ничег интересантног.

Поред аугита у овој стени има доста магнетита и апатита. Кристали апатита обуватају кристале магнетита, а кристали аугита обуватају и магнетит и апатит. То нам показује ред, којим су се поједини састојци образовали.

Минерали друге консолидације јесу аугит и магнетит. Микролити су аугита пократки и често врло неправилни.

Секундарни производи у овоме пироксениту јесу олигист, калцит и сфен. Овај се последњи минерал јавља у виду малих зрнаца, којих има много више но у кордилерском пироксениту.

У опште је ова стена врло лепо развијена и свежа; производи два разна времена консолидације добро се разликују једни од других. Микролити не испуњују сву масу основне материје, већ се у њој наоди још врло много аморфног остатка од кристализације; у тој аморфној материји виђају се многи почеци кристализације — а то су кристалити. По неки од тих непровидних кристалита, толико су напредовали у кристализацији да дејствују по мало на поларисану светлост. Местимице је кристализација била још напреднија, па је туна произведена нека анизотропска фелдспатолика материја, али без кристалне правилне форме. Најзад, у неким варијететима канарског пироксенита, виђа се по неки кристал фелдспата прве и друге консолидације, и такав пироксенит прелази постепено у андезит. Овакви типови имају дакле тежњу да изиђу из групе стена без фелдспата.

По минералошкоме саставу и по структури, пироксенит се разликује од других стена и има права, да се сматра, за добру петрографску фелу. А околност, што га налазимо на двема врло удаљеним географским тачкама, и у разним геолошким приликама, доказује то није никакав локални и случајни производ, већ да је једна самостална и особена еруптивна формација.

Београд, 1881 године.

ДРУШТВЕНА И МЕЂУНАРОДНА БОРБА ЗА ОПСТАНАК.

Друштва и народи јесу облици историјског и савременог живота људског. Питање о њиховом опстанку обухвата законе природе који владају развитком човечанства. Оно је предмет природо-философијског, и политично-социјалног изучавања, па у том значају и овде се излаже.

I.

Људи, па и друштва и народи, које они сачињавају, развијају се и живе по општим законима природе.

По овим законима живот се јавља и развија у органичким облицима, који постају комбиновањем и распоредом грађе из које се и неогранички свет састоји.

Упоредан преглед органичког и неорганичког света износи на видик, не само да се оба ова света састоје из грађе битно истоветне, него још и да ова грађа непрестано прелази из једног облика и света у други. Тако биље црпе грађу за свој састав из земље, влаге и ваздуха, што све припада неограничком свету. Животиња прикупља, уноси у себе, и претвара у свој састав опет ону исту грађу, која се налази и у саставу биља, и коју ово црпе из неограничког света. А и биље и животиња, кад престану да живе, распадају се, и њихови саставни делови враћају се неограничком свету, из којег су, непосредно или посредно, и поцрпени били; те наново служе као грађа за облике живота, из којих се опет

враћају неограничком свету; и тако вечно прелазе из једног облика и света у други.

Природо-философијска испитивања доказују, да су и физичне снаге у органичког и неорганичког света битно истоветне. Покретачка снага мускула у животиње, н. пр., она је иста, која се и у гравитацији јавља. Снага којом се храна у желудцу вари, истоветна је са снагом којом се хемијски процеси и ван живих облика врше. Радња нерва у свези је са електричном струјом, која се производи у њима. Свако надражење и сваку радњу нерва означују мене електричног стања тог нерва, каквих ту у друго време нема.

А из физике знамо, да се истоветне снаге и претварају једна у другу, топлота, н. пр. у електрику, електрика у магнетизам, магнетизам у механичку, па и у хемијску снагу, и све обрнуто, тако да се ове снаге и мере и одређују једна другом.

Истоветност снага и њихово претварање једне у другу разјашњују се, наравно, битном истоветношћу грађе из које се састављају облици у којима се те снаге развијају.

Грађу ову хемија своди на неки број простих тела (елемената) или пратварака, које имају својство да се узајмно привлаче и сједињавају.

Пратварке се сједињавају увек у одређеним односима и размерама. Различност односа и размера у којима се пратварке сједињавају, доноси разноврсност и разноликост облика у којима се њихово сједињавање у природи представља. Овим се разјашњује и разликовање органичког света од неорганичког, па и њихових облика међу собом. Грађа је у оба ова света и у свих врста њихових облика истоветна, као што смо напред видели; али се разликују односи и размере у којима се сретају, комбинују и распоређују пратварке из којих се та грађа састав.ља, па према тим односима и размерама разликују се и особине светова и врсте њихових облика.

Где ће се кад које пратварке и у којим односима и размерама срести и сјединити, то зависи од стања и реда ствари у природи.

Нама је најближе питање: како стање и ред ствари у природи утичу на облике живота, па на ово питање и да пређемо.

II.

Облици живота, какве у биљу и у животињи гледамо, јесу производ земље, ваздуха и сунца.

Земља и ваздух (са влагом) дају биљу и животињи грађу, а уједно и станиште.

Од земље и ваздуха одваја се и преводи у састав биља и животиње потребна грађа тек помоћу сунчаних зракова, који топлотом и светлошћу буде својства пратварака, и оживљавају покрет и радњу њихову

И у биља и у животиње живот се почиње састављањем пратварака у органичку грађу, и прикупљањем ове грађе у једно живо језгарце, које се у науци назива микрозимас. Ово језгарце, пошто једном постане, прикупља из своје околине нову грађу и развија се до облика ћелице. Из микрозимаса једном састављеног постају, даљим сједињавањем пратварака, нови микрозимаси; из ћелица до којих се микрозимаси развијају, рађају се нове ћелице. Ређањем и склапањем микрозимаса и ћелица у одређеним правцима, и на одређене начине, постају саставни делови и цео организам у биља и животиње.

Начином и правцем ређања и склапања микрозимаса и ћелица одређују се органички облици; а сами тај начин и тај правац зависе од стања и реда ствари у природи.

Време мења стање и ред ствари у природи, а са овима и начин и правац ређања и склапања микрозимаса и ћелица, па и облике организама и њихове особине.

Геологија сведочи, да површије земље није било увек какво је данас, и да овакво какво је сад, није постало у јед-

ном часу, него је, напротив, дошло до садашњег стања и облика мало по мало, прелазећи наизменце кроз разне прилике и односе, разне периоде. Свака периода имала је особене врсте живих облика и на суву и у води. У дубљини земље још се хране слојеви скамењених остатака од врста органичких облика каквих више нема на површију земље.

Врсте живих облика мењају се, дакле, на земљи као и стање њено. Са престајањем једног стања нестаје и врста живих облика које су с њим постале. Ново стање доноси и нове врсте облика.

Докле геологија открива промене стања земног површија, метеорологија расветљује промене у атмосфери, кроз коју сунчани зраци доносе светлост и топлоту на земљу. Скуп промена у атмосфери сачињава климу. Промене у атмосфери, па и природа климе одређују се природом земног површија и положајем овог према сунцу. Површије земно подељено је на воду и суву земљу; а ова је опет и по саставу и по облику свом различна. Тако исто различан је и положај земног површија према сунцу; он се мења не само по географијској ширини и висини, него и по времену, а услед обртања земље око себе и око сунца. Неједнакост у подели суве земље и воде, у саставу и облику површија, и у положају овог према сунцу, доноси разлике у размерама сунчане топлоте и светлости, а са овима и разлике у клими на разним тачкама и у разним временима. Према разликама у природи земљишта и климе разликује се и подела органичких облика на земном шару. Од екватора до полуса у ширину, и од равнине мора до снежне међе у висину, сваки предео има своју особену флору и фауну, као што то из ботаничке и зоологичке географије знамо.

Облици живота не зависе само од стања и односа земље, ваздуха и сунца, којима су производ, него они носе још и у себи самима услове за свој развитак.

Једном створени живи облици могу да се развију и опстану само на основи обнављања грађе из које се састоје. Грађа ова троши се службом животу. Истрошена она се одлучује из састава живих облика, па мора да се новом накнади, те да облици опстану. У саставу живих облика грађа се обнавља храњењем и дисањем.

Као што из микрозимаса и ћелица једном састављених, постају нови микрозимаси и ћелице, тако и облици живота, који се ређањем и склапањем микрозимаса и ћелица развијају, кад једном постану, имају својство да производе из себе нове облике, са својствима каква су и у њих.

Осуђени, да грађу за свој састав црпе споља, из природе која их окружава, облици живота упућени су већ тиме, да на облике у којима ту грађу виде, гледају као на плен.

Што питање о опстанку живих облика још теже заплеће, јесте тешкоћа у одржавању равнотеже између њихове расплодне снаге и спољашњих извора и сретстава за живот. Као што је Малтус доказао, број органичких створења могао би по природи њихове расплодне снаге, да расти у јачој размери, него што расту извори и сретства за живот. Настају моменти, кад се број органичких створења одређује једино бројем места постављених на великој трпези природе, тако, да опстанак сваког створења зависи не само од природе земног површија и климе, него још и од броја и врста других органичких створења.

Инглески научењак Хоксли расветљује јасно зависност броја органичких створења од спољашњих извора и средстава за живот овим примером: Он замишља да сува земља има сва једнак састав и облик и једнаку климу, и да је на њој само једно органичко створење, н. пр. каква биљка. Он претпоставља, даље, да би та биљка свугде какву треба храну и какво треба станиште налазила, и да би јој за развитак и живот била доста 1 кв. стопа земље. Под таквим условима

она би сваке године произвела семена за 50 нових биљака, којима би опет свакој требала по једна кв. стопа земље, и која би свака произвела годишње семена за 50 нових биљака. Природним расплођавањем добило би се ту од једне биљке: за две године 2500 нових, а за неколико даљих година и милијуни и трилијуни биљака, тако, да би за 9 година ових било толико, да би заузеле целу просторију суве земље, а не би више остало места ни за једну нову биљку, или друго које органичко створење. Тако би то било за 9 година; а на крају десете свака нова биљка имала би да дели своје станиште и своју храну са 49 других. Шта би тада било? Где би станиште и храну што достижу само за једну биљку, имале да деле 50 биљака, ту би свака од ових имала 49 изгледа против свог опстанка, а само 1 изглед за свој опстанак. Зависило би управо од случајности, која би од тих 50 биљака једина могла да расти и цвати, а којих 49 морало да угину. И најмања првенствена потпора развитка које од тих биљака поставила би ову у могућност, да измакне пред другима. Штогод би јој припомогло, н. пр., да никне неколико сахата пре других, дало би јој маха над овима. Тако би било могућно, да које зрно семена буде произведено са тањом љуском, те да се у толико ускори клијање тог зрна и развитак биљке која би из њега никла([1]).

Нека се сад у место биљке која се у овом примеру замишља, узму у рачун небројена разноврсна и разнолика органичка створења, која у истини насељавају земни шар; па онда, нека се погледа, како се природа климе и састав и облик земног површија и по месту и по времену разликују, па се у след тога и спољашњи услови живота на земљи неједнако размерају и случајности излажу; најпосле, нека се,

---

([1]) The Causes of the phenomena of organic nature (p. 123 до 125), by professor Huxley.

уз ограничавање броја органичких створења мером спољашњих извора и средстава за живот, узме на ум, и како су сва ова створења природно упућена на истоветну грађу за свој састав, па ће се лако појмити, до какве се нужности она доводе својом зависношћу од спољашњих услова живота.

Дарвин је означио ту нужност као „борбу за опстанак (struggle for existence)“, па под овим називом да је и ми ближе означимо.

III.

Борба за опстанак, на коју природни закони облике живота осуђују, двојака је: борба органичких створења са разним противностима, неприликама и недаћама у природи. и борба тих створења међу собом.

У природи облици живота имају да бране свој опстанак против климатичких непогода и суровости, као што су: ладноћа и лед, припека и суша, олујине, буре и поплаве; даље, против нездравости ваздуха, хране и станишта; против неплодности земљишта и неродности године.

Међу собом органичка створења боре се око станишта и око извора и сретстава за живот. У овој борби она излазе једно пред друго или као противници, или као помагачи.

Противници или су непосредни или посредни. Непосредни су они који ударају на своје жртве као на плен. Такви су н. пр. месождери према животињи од које живе, а биљождери према биљу којим се хране. Јагње пасе траву, вук прождире јагње, голуб кљуца жито, кобац раздире голуба, све као непосредни противници. Посредни противници јесу они, којима требају једнаки извори и сретства за живот, једнака станишта и једнака храна. Тако се отимају око хране, или око станишта, месождери међу собом и биљождери међу собом, па и биље између себе.

И помагачи су или непосредни или посредни. Паразитима, н. пр., помажу непосредно она створења у којима, или на којима и од којих они живе; а месождерима помажу посредно оне биљке, које својим расплођавањем множе храну за биљождере којима се месождери хране.

У таквим односима не претерује се кад се каже, да је живот вечна борба. Свако створење има да се бори за опстанак не само против особа своје врсте, него и против особа других врста. Па и целе врсте створења боре се једна против друге. Месождери ниште биљождере, биљождери биље; паразити исцрпљују и месождере, и биљождере, и биље. И на суву и у води, и на вису и у долу, и у шуми и на ледини, и у ваздуху и у земљи, где год живих створења има, и докле год она допиру, бије се борба за услове живота. Живот и спас једног смрт је и погибија другом!

Такви су природни услови живота.

У својој зависности од спољашњих услова живи облици развијају се природно овим редом: Они се стварају са својствима која одговарају оном стању, и оним односима природе, у којима постају. По законима по којима постају, они теже и да остану какви се створе. Али, као производ одређеног стања и реда ствари у природи, они могу да остану какви се створе, само докле траје и оно стање, и онај ред ствари у природи, у којима су постали. Свака промена стања и реда ствари у природи мења и њихове изгледе за опстанак. Промене којима би се стање и ред ствари у природи једним махом из основе мењали, ништиле би једним махом и облике живота које би затекле као производ старог стања и реда ствари у природи. Опстанак живих облика који се једном произведу, може се разумно замислити само поред поступног мењања стања и реда ствари у природи. Закон поступног мењања своди се за облике живота у главноме на ово: У колико се мењањем спољашње природе стварају нови услови

за живот, намеће се и живим облицима нужност, да својства своја прилагођавају тим условима. Тако се у развитку живих облика истиче двојака тежња: тежња, да се очува карактер и тип какав се од постанка има, и опет тежња, да се својства доведу у сугласност са стањем и односима природе у каквима се кад и где развијају. Ова двојака тежња огледа се у свима појавима живота. Својства старијих облика преносе се расплођавањем наследно на облике који из њих постају. Пренашање ово означује се у науци као тежња облика да одржи пореклени тип, и назива се атавизам (од латинске речи atavus, предак). Наравно, облици живота могу да одржавају пореклени тип само у колико остају непромењени односи и стање природе која их окружава; али, у колико се спољашњи услови живота мењају, у толико и за опстанак живих облика постаје нужно, да се саобразе са новим условима, па да у толико и од поредленог типа отступе. На овај начин, уз својства која од предака наслеђују, нови облици развијају и неке особине. Особине ове развијају се, истина, постепено, као што се и стање и ред ствари у природи мало по мало мењају; али оне расту са сваким новим нараштајем, па могу да достигну и размере преображаја, у којима нову врсту облика претстављају.

Што се дубље изучава природа живих облика, све више се сугласности и сличности налази међу њима, и све јаче постаје уверење, да је разноликост и разноврсност облика живота само израз промењљивости и неједнакости стања и односа природе, у којима се они развијају. Општа морфологија доказује, да су се све врсте створења развиле из једног истог типа, постепеним саображавањем облика са стањем и односима спољашње природе. Да ово саображавање буде виђено као отступање од порекленог типа, или као преображај, и представљено новом врстом облика, треба да се измењају низови нараштаја. Али, времену којим природа располаже, нема

краја; па и поступност у саображавању живих облика са стањем и односима спољашње природе, и њиховом отступању од порекленог типа, не може се тачна међа одредити. До данас бар није се успело, да се означи строга разлика ни између органичког и неорганичког света, а камо ли још између биља и животиње, и опет међу посебним врстама биља и посебним врстама животиње.

Наследно пренашање својстава са старијих облика на новије, и поступно отступање ових од порекленог типа, изгледају у појавама као противности које теже, једна да води живе облике правим путем, а друга да их скреће с тог пута, сад на једну сад на другу страну. Али, испитивањем самих закона природе сазнаје се, да то нису никакве битне противности, него само различни изрази истоветних својстава истоветне грађе живота. То су својства пратварака, да узајмним привлачењем и сједињавањем произведу жива тела, па било у овом или оном облику. Живот је цељ, а облици су сретства. Главно је, да се живот развије; а облик је какав где и кад може да служи животу, у води, н. пр., у каквом у води, а на суву у каквом на суву живот може да се развије. По којој тежњи овај облик у овом стању и овим односима спољашње природе служи животу, по тој истој тежњи служи и други облик у другим спољашњим условима. Па и својства облика у којој се цели наследно преносе са старијих облика на новије, у тој истој цели они се и мењају и преображавају; и у једном и у другом случају, и свугде и вазда облици се развијају онако, како ће у њима живот моћи да опстане.

Ма како и колико да се разликују врсте живих облика међу собом, опет се живот у свима почиње на једнакој основи, развитком микрозимаса и ћелица. Сва је разлика у начину, реду и правцу развитка, микрозимаса и ћелица. У једнаком стању и једнаким односима спољашње природе начин и правац тај остају истоветни, па и облици истоветна својства развијају;

у неједнаким спољашњим приликама и условима неједнако се и микрозимаси и ћелице развијају, па се и неједнака својства у облика указују. У колико спољашњи услови живота, па са њима и начин и правац развитка микрозимаса и ћелица, остају непромењени, у толико, даље, и нови облици наслеђују својства старијих, па задржавају пореклени тип; а у колико се спољашњи услови па са њима и начини и правац развитка микрозимаса и ћелица мењају, у толико и новији облици живота отступају од пореклeног типа, па развијају нове особине. У различним спољашњим условима живи облици развијају се разнолико и разноврсно; али ма како се они мењали, микрозимас остаје им свугде и вазда прва основа. Истоветност ове основе у различним условима живота израз је сталности и непромењљивости природних закона. Облици се мењају, а живот остаје; организми су за време, а закони живота вечни су.

Мењањем стања и реда ствари у спољашњој природи могу да се повећавају, а могу и да се смањују изгледи за опстанак живих облика и њихових врста. Изгледи за опстанак повећавају се живим облицима и њиховим врстама кад су нови спољашњи услови угоднији за њихов развитак и живот, а смањују кад су ти услови мање повољни. У овом смислу и каже се, да отступањем од пореклeног типа облици иду или на боље или на горе. Они иду на боље, кад спољашњи услови говеју снажнијем и савршенијем развитку својстава њихових; а на горе, кад не говеју. По правилу, својства живих облика развијају се снажније и савршеније кад спољашњи извори и сретства за живот држе равнотежу расплодној снази њиховој; а слабе и измећу се, кад им извори и сретства за живот не достижу за потребе напредног развитка.

Као што се врсте живих облика разликују међу собом по природи спољашњих услова, тако и мењање ових услова утиче различно на њихов развитак и опстанак. Нови услови

т. ј. могу да буду за неке врсте живих облика погоднији него за друге, тако да врсте којима они више говеју, својим напреднијим развијањем и јачим расплођавањем сузбијају и потиру оне, којима они мање годе, и које се теже развијају и мање расплођавају. Претежност коју природа даје неким врстама облика стварањем повољнијих услова за њихов развитак и опстанак, над онима, за развитак и опстанак којих ти услови постају све мање повољни, познато је у науци под називом природно одбирање (Natural Selection, по Дарвину).

У борби за опстанак успевају, по правилу, врсте органичких створења које су повољнијим условима развитка оснажене и усавршене, докле врсте створења које су неугоднијим условима опстанка ослабљене и изметнуте, уступају пред њима, и губе се. С тога се и каже, да природа потпомаже опстанак оснажених и усавршених облика о трошку слабијих и несавршенијих.

Као што су спољашњи услови живота промењливи, тако је и снажење и усавршивање живих облика само релативно. Оно је у ствари саображавање облика са стањем и односима природе која их окружава, саображавање каквим се осигурава победа на пољу борбе за опстанак. То се огледа и у самом кроју и распореду органа у биља и у животиње. И по облику и по радњи својој органи ови створени су и распоређени као оружје за борбу, за напад или одбрану.

Са стањем и редом ствари у природи живи облици саображавају се самом употребом својих органа и својстава за напад и одбрану, и по томе самом борбом за опстанак. Оваквом употребом и борбом својства облика развијају се, снаже и усавршују; а развита, оснажена и усавршена она се наследним пренашањем одржавају.

Наследним пренашањем својстава одржавају се врсте и тип живих облика; а у тежњи и способ-

ности ових да се саображавају са стањем и редом ствари у природи, и потоме да се мењају и преображавају, јемство је за напредан развитак и усавршење њихово. Усавршавање и наследно пренашање својстава за борбу, за напад и одбрану, управо су знаци снаге којом се опстанак живих облика осигурава.

Дарвин, који је борбу за опстанак први расветлио као израз природне нужности, и потоме као закон за све живе облике, приписује све појаве органичке природе и у прошлости и у садашњости заједничкој радњи својстава живих облика и спољашње природе. По њему, органички облици, створени као што су, са тежњом да наследно преносе своја својства, и способношћу да се мењају, преображавају, и спољашњи услови живота, у које се увршћују: станиште, клима, храна и односи органичких створења међу собом, — све ово заједно сачињавало је и сачињава извор за све што је било и што бива у органичком свету.

Философија природе своди органички свет у главноме на ово: Сви облици живота црпу своју битност из једног истог извора. Они се сви оснивају на привлачењу и сједињавању пратварака, у којима се огледају стваралачка својства саме природе. Може се рећи, да природа ствара органичке облике раздавањем својих својстава, своје битности. Битношћу природе хране се, и од ње живе сви органички облици. Па и кад ови облици служе један другоме као храна и жртва, то је сама природа, која у њима и сретством њих себе раздаје. Живот је само причешће на олтару природних закона, који општој истини и вечности воде.

Довде смо говорили о облицима живота уопште; а сад да погледамо на људски живот.

IV.

Закони који владају облицима живота уопште, владају и људским животом.

У физичном саставу човека нема ништа што у њега није унето споља. Земља му доноси биље које му, непосредно или посредно, служи за храну. Помоћу ваздуха претвара му се храна у крв, месо, кости и тело. Сунце утиче не само на растење биља којим се он храни, него и на развитак његов. Светлост и мрак са својим менама; таласање, покретање и притисак ваздуха; растење и опадање температуре; климатичне погоде и непогоде, и све што се оснива на односима земље и ваздуха према сунцу, све то, нужностима које намеће, или користима које ствара, утиче на радњу и живот човека. Накратко, човечији организам, у свом физичном саставу, производ је земље, ваздуха и сунца, као и сви други облици живота.

Отуд и сличност у органичком склопу човека и друге животиње. Тако скелет, мускули, нерви, крв, срце, око, стомак, плућа, јетра, у човека су као и у осталих кичмењака. Па и битне појаве органичког живота у њега су као и у друге животиње. У његовом организму крв тече онако исто, дисање се врши истоветним механизмом, храна је истоветне природе, и преображава се истоветним хемијским операцијама и у истоветним сплетовима (судовима) као и у организмима друге животиње. Он се рађа као и друга животиња; у свом постанку и развитку мора да се саображава са стањем и редом ствари у природи, као и други облици живота; за живљење треба му станишта и хране као и овима; смрт га коси као и ове. Накратко, човек се физично и органички склапа и развија на основи комбиновања и распореда онакве исте грађе, из какве се и други облици живота састоје; и он се, као и ови, одржава непрекидним обнављањем те грађе у свом саставу.

Сва разлика између човека и других облика живота оснива се на умним и моралним својствима његовим.

Није нужно, да улазимо у питање, да ли су виша умна и морална својства резултат савршенијег комбиновања и распореда оне исте грађе, из које се простији комбиновањем и распоредом састављају друга, мање савршена створења. Доста је, да констатујемо, да се на претежности умних и моралних својстава оснива првенство човека у реду живих облика.

Но ма колика да је умна и морална претежност човека над осталим створењима, опет он остаје, као и ова, везан за спољашње услове живота. Природа не само да није учинила и не чини ништа чиме би му уштедила борбу за опстанак, него још и сама ствара опасности које опстанку његовом грозе. Историјске традиције о васељенском потопу, о средовечним редњама и заразама јасно сведоче, с коликим и каквим противностима, недаћама и несретним случајностима у самој природи има човек да се бори за свој опстанак. У органичком свету човек се одржава борбом као и други живи облици. И он има своје жртве и свој плен, па и своје противнике и супарнике. Ако не би нападао на оне, а бранио се од ових, он не би могао да опстане. Да би живео, он мора да из дана у дан обара жртве по органичком свету. Да би се кретао и ходио, он мора да гази и гњечи небројене ниже облике који му под ноге долазе. А да не би сам другом жртва постао, он мора да се брани против свега што његовом опстанку грози. Накратко, човек мора да се заклања и брани од климатичких непогода и других противности и неприлика у физичном свету; мора да сузбија и ништи гладне противнике и супарнике не само у редовима нижих створења, него и међу самим људима.

По свом физичном крoју и склопу човек изгледа мање наоружан за осигуравање свог опстанка, него многа друга

створења. Али претежнијом умном и моралном моћи он ствара себи и оно оружје, које је природа његовом физичном склопу одрекла.

Умном моћи испитује он себе и свет око себе, и открива законе природе, па и законе борбе за опстанак. Сазнавањем природних закона у себи и у свету око себе, он сазнаје својства која га чине човеком, и како да их развије; па онда, сазнаје и противнике и помагаче своје, а уједно и како да се користи овима, а одбрани од оних. На овај начин знање му даје моћ, да одређује правац развитку свом, да влада собом, и да живот свој доводи у сугласност са стањем и редом ствари у природи.

Човека чини човеком скуп његових физичних, умних и моралних својстава, па је и снага његова у сугласном и потпуном развитку свих његових својстава.

Умна и морална својства развијају се, снаже и усавршавају као и физична, употребом у борби за опстанак, и саображавањем са спољашњим условима живота. У томе је значај и моћ: примене, навике, вежбања, гајења, примера, угледања и васпитања. Напредном развитку умне и моралне снаге припомажу особито говор и удружење. Тек говором који посредује узајмно саопштавање искуства и знања међу људима, и удружењем којим човек постаје помагач човеку, могло је и може човештво, да се развије као прва снага у општој борби за опстанак.

У развитку својих својстава и своје природе, човек зависи од спољашњих услова живота, као и сва друга органичка створења.

Постанак човека може се појмити само као резултат природних снага сасвим наклоњених развитку и опстанку његовом. Стање човека под владом таквих снага у природи, може се означити као нормално. Својства и ка-

рактер првих људи одговарала су, наравно, ономе стању и ономе реду ствари у природи, у којима су они и створени. Докле су ово стање и овај ред у природи трајали, дотле су се и својства и карактер људи наследним пренашањем одржавали какви су и створени. Са променом тога стања и реда ствари у природи настала је и за људе нужност, да се сображавају са новим стањем и новим редом ствари, па према томе, да дају правац и развитку својих својстава и свог карактера. Што се даље одмицало од оног момента, у коме су снаге природе саме произвеле човека и осигуравале опстанак његов, и што су се више мењали стање и ред ствари у природи, а са њима и услови за живот човечији, тим су јаче, наравно, и својства и карактер људи морали да отступају од порекленог типа. Спољашњи услови живота разликују се, као што смо напред напоменули, и по месту и по времену, па и својства и карактер људи морали су се на разним тачкама и у разна времена различно развијати. Овим се објашњују и разлике карактера и особина које деле расу од расе и народност од народности у средини човештва.

Мењањем спољашњих услова живота отешчаван је опстанак човеку, па тиме му стварана нужност и за развитак јаче снаге у борби за опстанак. Стање човека под владом оних услова живота, у којима је створен, библија означује као „рајско“. То би било стање, у ком би природне снаге саме гајиле човека, и радиле за њега, а он би имао само да ужива дарове и добра којима га оне обасипају. У таквом стању радња за опстанак сводила би се сва на прикупљање и употребу природних производа, који својом обилатошћу надмашују потребе човека. Озбиљнија брига за опстанак морала се наметнути променама стања и реда ствари у природи. Што је више, услед ових промена, природа остављала човека себи самом, тим више је он осећао потребу, да сам за себе ради. Ова потреба расла је у размери, у којој се број људи и живих створења

више множио, а извори и средства за живот мање достизала. У том стању човек је потребама и страдањем покретан на рад; а рад га је водио искуству и знању. Искуство и знање будили су у њему размишљање о себи и о свету око себе, и упућивали га на друштвени живот, као на прави спас. Русо замишља моменат, „у ком противности које сметају опстанку човека у природном стању, надмашују снаге које сваки појединац може да употреби за своје одржање у овом стању“, па додаје: „тада то стање не може више да се држи, и род човечији морао би да пропадне, ако не би променио начин живљења. Но пошто људи нису у стању да створе нове снаге, него могу само да прикупе и руководе оне, које постоје, њима не остаје за њихово одржање ништа друго, него да удружењем саставе снаге у скуп, у ком могу оне да надвлађују спољашње противности, па да их једним махом у покрет стављају, и да учине да оне све сложно раде“ (1).

Историја зна само за људе који у друштву живе. А у историјском животу људи развитак физичне снаге претходи развитку умне и моралне, па се према томе и у друштвеном развитку означују два главна ступња: басно-освојачки и научно-привредни (по А. Конту: „теолошки“ и „научни“).

Басно-освојачки ступањ обухвата време у ком човек не испитује дубље законе природе, па није у стању да појми као што треба ни појаве у природи, него их по њиховом утицају на живот замишља као добре или зле силе. Као што не уме да разликује узроке од појава, он сматра и саме појаве као изворе силе. У осећању своје немоћи он се неиспитаним силама слепо клања, и жртве приноси, да би их за свој опстанак задобио. Према појмовима о природним силама стварају се, по закону саображавања, појмови о сили и у од-

(1) J. — J. Rousseau Du Contrat Social. — Liv. I. Du pacte social. —

носима човека према човеку. И ту се обожава све што се као јаче истиче. Басненe приче о „боговима“, „полубоговима“ и јунацима древности, какве митологија излаже, означују, у каквим се облицима развијало и ширило обожавање силе у односима човека према природи и према другим људима. А овде је доста да напоменемо, да обожавање силе ствара владу физичне снаге међу људима, па се одржава заједно са овом, све докле се људи борбом за опстанак не науче, да савлађују дивљачку суровост природе и свирепост својих сопствених страсти. Под владом физичне силе човек се почиње осећати остављен себи самом, а не познаје ни себе ни свет око себе, па огрезава у несугласност са законима природе, те постаје жртва слепе случајности и у природи и у друштву. У историји обожавање силе и влада физичне снаге воде грабешком освајању и ропству. Јачи побеђују слабије; побеђени се ниште или у робове претварају, те служе као оруђа страстима и ћудима победилаца. Власт, богатство и слава све се оснива на сили. Силни теже да организују и одрже своју снагу. Власт се усредсређује у вођима, који придају сили значај божанског својства, па проглашују себе као створене само да господаре и благују, а друге као осуђене само да им робују. На овој основи постале су на Истоку касте, и уведен је свештено-војени деспотизам. У друштву као и у природи све се одржава на основи саображавања са спољашњим условима. „Ко се роди у ропству, рађа се за роба“, каже Русо, и додаје: „Роб губи у својим оковима све до жеље, да изиђе из ропства... Сила је направила прве робове, подлост ових овековечава ропство“. Али, проклетство је силе у двојењу интереса оних који господаре, од интереса оних, над којима се господари, и у неправди по којој они експлоатују ове. Таквом неправдом и неједнакости потире се сваки појам о општем добру, и угушује свака друштвена свест, а распаљују страсти, које озго у свирепости и тиранији, а оздо у мржњи и освети из-

више множио, а извори и средства за живот мање достизала. У том стању човек је потребама и страдањем покретан на рад; а рад га је водио искуству и знању. Искуство и знање будили су у њему размишљање о себи и о свету око себе, и упућивали га на друштвени живот, као на прави спас. Русо замишља моменат, „у ком противности које сметају опстанку човека у природном стању, надмашују снаге које сваки појединац може да употреби за своје одржање у овом стању", па додаје: „тада то стање не може више да се држи, и род човечији морао би да пропадне, ако не би променио начин живљења. Но пошто људи нису у стању да створе нове снаге, него могу само да прикупе и руководе оне, које постоје, њима не остаје за њихово одржање ништа друго, него да удружењем саставе снаге у скуп, у ком могу оне да надвлађују спољашње противности, па да их једним махом у покрет стављају, и да учине да оне све сложно раде" ([1]).

Историја зна само за људе који у друштву живе. А у историјском животу људи развитак физичне снаге претходи развитку умне и моралне, па се према томе и у друштвеном развитку означују два главна ступња: басноно-освојачки и научно-привредни (по А. Конту: „теолошки" и „научни").

Басноно-освојачки ступањ обухвата време у ком човек не испитује дубље законе природе, па није у стању да појми као што треба ни појаве у природи, него их по њиховом утицају на живот замишља као добре или зле силе. Као што не уме да разликује узроке од појава, он сматра и саме појаве као изворе силе. У осећању своје немоћи он се неиспитаним силама слепо клања, и жртве приноси, да би их за свој опстанак задобио. Према појмовима о природним силама стварају се, по закону саображавања, појмови о сили и у од-

---

([1]) J. — J. Rousseau Du Contrat Social. — Liv. I. Du pacte social. —

носима човека према човеку. И ту се обожава све што се као јаче истиче. Басне и приче о „боговима“, „полубоговима“ и јунацима древности, какве митологија излаже, означују, у каквим се облицима развијало и ширило обожавање силе у односима човека према природи и према другим људима. А овде је доста да напоменемо, да обожавање силе ствара владу физичне снаге међу људима, па се одржава заједно са овом, све докле се људи борбом за опстанак не науче, да савлађују дивљачку суровост природе и свирепост својих сопствених страсти. Под владом физичне силе човек се почиње осећати остављен себи самом, а не познаје ни себе ни свет око себе, па огрезава у несугласност са законима природе, те постаје жртва слепе случајности и у природи и у друштву. У историји обожавање силе и влада физичне снаге воде грабешком освајању и ропству. Јачи побеђују слабије; побеђени се ниште или у робове претварају, те служе као оруђа страстима и ћудима победилаца. Власт, богатство и слава све се оснива на сили. Силни теже да организују и одрже своју снагу. Власт се усредсређује у вођима, који придају сили значај божанског својства, па проглашују себе као створене само да господаре и благују, а друге као осуђене само да им робују. На овој основи постале су на Истоку касте, и уведен је свештено-војени деспотизам. У друштву као и у природи све се одржава на основи саображавања са спољашњим условима. „Ко се роди у ропству, рађа се за роба“, каже Русо, и додаје: „Роб губи у својим оковима све до жеље, да изиђе из ропства... Сила је направила прве робове, подлост њих овековечава ропство“. Али, проклетство је силе у двојењу интереса оних који господаре, од интереса оних, над којима се господари, и у неправди по којој они експлоатују ове. Таквом неправдом и неједнакости потире се сваки појам о општем добру, и угушује свака друштвена свест, а распаљују страсти, које озго у свирепости и тиранији, а оздо у мржњи и освети из-

раза налазе. Како пролазе силе које се на таквој провали темеље, казује најбоље историја источних царевина: асирске, вавилонске, персијске, монголско-татарске и др., које су онако брзо пропадале, као што су се и подизале.

Време силе пролази тек пошто искуство и страдање отворе људима очи, да увиде, да је само у развитку и употреби умне и моралне снаге моћ, која им у природи и у друштву опстанак развија.

Научно-привредни ступањ почиње се испитивањем појава и њихових узрока, и откривањем закона природе. У законима наслеђивања пореклeног типа, и развијања овог, саобразно условима опстанка какве напредак времена ствара, човек сазнаје и законе свог живота и напретка. И што дубље проничe ове законе, човек све боље уме да развија и усавршава себе, па да и свој опстанак осигурава. Прикупљањем знања свију људи и времена у систематичан скуп створена је наука. Скуп знања која науку сачињавају, преноси се историјом и предањем са старијих нараштаја на новије; а по закону саображавања умног развитка са спољашњим условима живота, он се принавља са сваким новим нараштајем, те напредује као и време.

Помоћу науке умна снага не само да накнађује човеку што му у физичној снаги не достаје, него му ствара и вишак снаге, који му у борби за опстанак успех осигурава. Науком ослобођава се он од окова слепе случајности, на коју га у незнању осуђује тајанственост природних сила, па постаје све способнији да се користи природним изворима и снагама, и да их наводи да за њега раде. Светлошћу науке сурове и непријатељске снаге природе претварају се у питоме и производне, па ако су као дивље и грозиле опстанку човека, сад служе потребама живота његовог: Сатурн престаје да прождире рођену децу своју, па постаје учитељ културе која ствара „златни век“. Стварајући у природи боље услове за

живот, наука и на друштвеном пољу све напред покреће. Русо означује слободу и снагу као прве услове за опстанак човека, па пита: у каквом облику удружења „да се општом снагом одбрани и заштити личност и имаовина сваког члана друштва, па да сваки, удружен са свима, остане господар од себе, и буде потпуно слободан". На ово наука даје одговора. Она развија свест о личној немоћи усамљеног човека, па и о удружењу као нужности једнакој за све. Из једнаке нужности удружења изводи наука једнакост права и дужности, слободе и одговорности за све и за сваког. Она поставља као правило за удружење људи: да слободном поделом рада и слободном разменом производа за производе и услуга за услуге, доводе у сугласност развитак својих својстава, и потребе свог живота и опстанка. На овој основи развијају се науком опште идеје, које не само човека с човеком, него и друштва и народе међу собом у свезу и пријатељство доводе. Свешћу о правима и дужностима наука уједињава чланове друштва у радњи за слободу и правду, као за опште услове друштвеног развитка и напретка. Слободним развитком људских способности и снага наука ствара индустријску и привредну радиност, са трговачким односима, који воде међународним уговорима и савезима. Тако наука ширењем слободе, правде и привредне узајмности, а сузбијањем освајачке грабежи, силе и неправде, тежи да људе и друштва од узајамних противника и супарника претвори у узајмне помагаче, и утврди мир и пријатељство међу њима.

Басново-освојачки ступањ иде у историји, као што смо и напред напоменули, пред научно-привредним. Развијајући у човеку свест о истини, наука своди басново-освојачки ступањ на све уже кругове, и нагони га, да уступа пред савршенијим облицима вере. Тако је светлошћу истина коју су распрострле науке класичког века, сузбијено

обожавање силе у смртним облицима, а уведено чисто духовно представљање божанствене идеје у природи; тако узнето хришћанство до освештања владе ума, слободе, врлина и братске једнакости и љубави у друштву људском.

V.

Ступњи друштвеног развитка зависе од спољашњих услова опстанка као и сами живот људски. Услови ови нешто су у природи, нешто у самом друштву.

У природи услови друштвеног развитка своде се на климу и станиште.

Утицај климе најјасније се расветљује упоредним прегледом разних појаса земног шара.

Тако у пределима жарког појаса природа климе потпомаже плодност земљишта, и олакшава задовољење људских потреба, па је и мало покрета за развитак радне енергије. Ту нема оштрих климатичких мена, по којима би се правила разлика између лета и зиме; сва је промена између сушног и кишног времена. Мало се зна за климатичке непогоде, па и мало је потребе да се брани од њих. И најпростија колиба заклања од препеке, ветра и кише, најмање сплета доста је, да сачува од неугодности наготе. Природна плодовитост земље заштићује од глади, а чим се ова уталожи, предаје се одмору и пландовању. За срађивање земље треба само мало муке и посла. Сунчана препека исушује и стврђава земљу, исушена и стврднута земља може да се срађује само пошто је киша омекша; а киша пада тек у одређено доба године, па и тада само за 5—6 недеља. Дуги одмор навикава на лењост и немарност. Као што између разних доба године нема строжих климатичних разлика, тако нема ни потребе, да се у једно доба године чине припреме за друго. Живи се од дана на дан без особите муке. Ако је, дакле, природа пределе жарког појаса и одарила обилатим изворима про-

изводства, у њима опет нема што би човека живље покретало на рад, и упућивало да што корисније употреби природне изворе и снаге, нема т. ј. небројених и разноврсних потреба, које би се морале радом задовољавати, ако се не би хтело страдати. Ту је живот тако лак и пријатан, да се једва може пожелети, да се још и више олакша и омили. Извори богатства служе луксусу; али, у недостатку вишег умног развитка, луксус се своди на детињско разметање и праску у сујети, тако да и трошкови луксуса остају сасвим неплодни. Бисер, драго камење и спољашње блистање; свите слугу и удварача; искићене палате и разне залудице: то су ту предмети луксуских жеља и трошкова.

У леденим појасима сурова клима ствара велике потребе, али ту и небројене и несавладиве природне сметње не даду да се производна и привредна радиност напредније развије. Топлих дана тако је мало, да жито не може да сазре. Људи морају да живе од лова и риболова, а немају могућности да се уздигну до вишег друштвеног развитка. А где клима и допушта неку културу, жетве су тако мршаве, и шуме које гориво дају, толико просторије захватају, да људи не могу да се прикупе на заједничка огњишта, него морају да живе растурено, тако да нису у стању, да развију друштвени живот до оног ступња, на коме би се створиле жеље, које би покретале на енергичну употребу производних извора и снага. Напредном развитку друштва смета ту и дуго трајање зиме; земља остаје по 6—7 месеци под снегом и ледом. За све то време радна снага понајвише је на одмору; а дуги одмор навикава на тромост и лењост, од чега једва може да се отме кад настане време раду. Неки део радне снаге забављају истина и зими неки занати. Али, потребе су ограничене, па и за њихово намирење достиже простија домаћа радиност, која се своди на израђивање одела, обуће, посуђа, намештаја, алата и справа за рад, и за коју не треба

много радне снаге. Троши се, по правилу, колико за најпрече потребе треба, па и ове се само домаћим производима подмирују. С тога ту не могу да се подижу ни велике радионице, са поделом рада и машинама. Радиност остаје у примитивном стању; а поред слабе радиности остаје и трговина незнатна.

У умереним појасима клима се јаче мења, и противности које њена променљивост наизменце доноси, намећу људима небројене и јаче потребе у становима, оделу, огреву и храни. Они имају да се заклањају и бране од летње припеке и суше, и зимње циче и суровости. Требају им солидни станови за одолевање свима непогодама и противностима; треба огрева и горива; треба одела топлијег за зиму и лакшег за лето; треба особите бриге око производења хране. Жетве сазревају полако, а променљивост климе намеће много посла око њих. Произведена храна мора да се штедљиво употребљује, да би трајала до нове жетве, за коју целу годину треба чекати. У сретним данима и родним годинама мора да се мисли и на тешке дане и неродне године. Све то буди и развија енергију за рад, потстиче и навикава на физичну и умну активност, даје радњи свакога правац користан за све, покреће духове да мисле и на будућност у свему што у садашњости предузимају, да у трошењу и уживању гледе поглавито на праве потребе, па да, што кориснијом употребом радних производа, припомажу повећању тековина као услову за будуће производство. Производни извори природе постају снажни и обилати тек помоћу привредне радње и разних изумстака и проналазака, па и умерени појаси, у којима се само привредним радом може да одговори потребама, које променљива клима тако размножава и развија, управо су огњиште друштвеном развитку. Ту људи имају да бране свој опстанак од неприлика и противности које доносе оштрије разлике годишњих времена, па ту је и пространо поље за развитак људских способности и снага. Ту се и прикупљају сви про-

наласци и науке; ту се радиност најснажније развија, ту кује и гомила оружје за ширење људских освојења у природи и слободе, правде, просвете и благостања међу људима.

Утицај станишта одређује се просторијом, положајем, обликом и природом његовом.

Просторија станишта мери се бројем становника и обрнуто. Просторија треба да достиже за издржавање својих становника; а број становника да буде колики према изворима и средствима просторије може да се храни. Да ли људи живе растурени на великој просторији, или збијени на малој, то није свеједно за друштвени развитак. Где на једну кв. миљу, н. пр. не достиже ни до хиљаду становника, ту ће се и друштвена снага теже развијати, него где их по неколико хиљада на сваку кв. миљу долази. Пространо станиште теже се истина осваја, у колико за његово освојење и одржање и више снаге треба; али оно се тако исто тешко и културно сраћује и од напада брани, јер се иште више посла и времена око прикупљања снаге. Кад на великој просторији становници живе, постаје им теже да развију поделу рада и размену привредних производа и услуга, па и производну радиност, и свако предузеће за које се иште сурадња многих људи. Тако исто растуреност становника на великој просторији отешчава и умни развитак њихов, и напредак наука међу њима, у колико смета саобраћају духова, и размени искуства и знања у средини њиховој. Ако ли просторија није колика треба, онда држава зависи од суседства у храни и средствима за живот, па у толико неизвеснији опстанак, и у толико више узрока за нападно наступање државе. Тако просторија станишта утиче на друштвени развитак.

Од колике је вредности за друштвени развитак положај станишта, може се судити и по оним разликама у клими, које од географске ширине и висине зависе, и које смо изло-

жили напред, у упоредном прегледу разних појасева земног шара. Човек, истина, није везан ни за један појас тај; он прекорачује преграде којима је природа оградила друга органичка створења, па се прилагођава свима појасевима. Али, положај станишта ипак утиче на физичне особине и цео карактер човека. Зна се, н. пр. како жарки појас производи црнце; ледени ескимосе, самоједе, лапонце; а умерени народе више или мање цивилизоване. Утицај положаја одређује се и према близости или удаљености станишта од мора. Становници острва, н. пр. лакше и дуже одржавају своје особине, своје нарави и свој карактер, него становници континента. Па онда, они који живе на острвима, брже долазе и до слободе, и ову лакше чувају и одржавају, јер су мање изложени нападима споља, а и мање прилике имају да се бацају у спољашње ратове. Брдске и планинске земље, кад су у средини каквог пространог континента, могу да утичу на становнике скоро онако исто, као и острва. На висовима теже доступним лакше се одржавају особине становника, и развија у њима дух независности; а неплодност земљишта подстиче их на индустријску и привредну предузимљивост. Планинске земље лакше је и бранити од спољних нападача, него равнице.

Природа и облик станишта утичу такође и на друштвени развитак. Природна плодност земље, њено богатство у рудама и минералима, изобиље у шумама, у биљу и животињи што су од потребе и користи за људе; бродне реке, „друмови који ходе“, и приморја богата у згодним и сигурним пристаништима доста је само да се напомену, па да се појми вредност њихова за друштвени живот.

Историјски ред друштвеног развитка само одговара стању и реду ствари у природи. Друштвени живот, као што се зна, почео се развијати где је природа најмање сметала његовом развитку, у пределима Еуфрата и Тигра, Индуса и Гангеса, Хоанга-хо, Нила и у Феничанском приморју. Ови

топли и плодни предели изобиловаху у природним производима. Њихови становници живљаху просто; потреба не имађаху много, а могаху их тим лакше подмирити, што им природа земље и климе олакшаваше изналазак извора и средства за то. Али услови који ту даваху прилике и времена за први покрет на пољу проналазака и друштвеног развитка, доцније су га и зауставили. Простота потреба дозвољава да се енергија за рад развије само колико треба да се достигне нека мера благостања. Дође ли се до неког благостања, онда се предаје безбрижности, која зауставља умни, па са овом и друштвени развитак. Отуд је овај развитак и на Истоку остао на нижем ступњу. Тек пошто је са Истока на југ пресађен, развијен је он напредније. У Грчкој, и доцније у Италији добио је друштвени живот полета, јер је ту сама природа наметала нужност, да се јаче развије радна енергија, а уједно давала и могућности за снажнију и потпунију употребу и напредан развитак физичних, умних и моралних способности и снага. А до данашњег ступња развитка могао је друштвени живот уздићи сѐ само у земљама умерених појаса, где се, као што смо напред напоменули, стиче све што људе подстиче на живу употребу и снажни развитак својих физичних умних и моралних својстава. Што у реду ових земаља В. Британска предњачи на пољу цивилизације, томе су много припомогли природни услови. Земља је ту плодна, али не толико да допушта лењост. Обилати рудници гвожђа и каменог угљена дали су могућности за напредан развитак индустријске и привредне радиности. Клима није толико сурова, али намеће човеку потребу да буде добро одевен и заклоњен. У свом острвском положају В. Британска одвојена је од континента једним огранком мора, те је заклоњена од непријатељских напада с поља, а међутим може по мору лако да развија бродарство, трговину, привредни саобраћај и свезе које су јој за опстанак и напредовање нужне.

Друштвени услови за људски развитак одређују се односима човека према човеку и друштва према друштву. Што су ови односи ближи оном стању, у ком човек у човеку и друштво у друштву помагача, а даљи од оног, у ком човек у човеку, и друштво у друштву супарника и противника срета, тим више припомажу они напредном развитку људском. Али, да односи човека према човеку и друштва према друштву буду какви треба, то стоји до развитка друштвеног живота уопште.

Друштвени живот развија се помоћу ума и науке; а светлост ума и науке шири се међу људима додиром и сусретом идеја, на основи дружења и узајмног саопштавања искуства и знања. Додиром и сусретом идеја искресава се, по правилу, из сваког ума понеки зрак светлости. Што је где више умова, а слободнији и живљи додир и саопштавање међу духовима, тим више се и умних зракова ту прикупља као извор светлости за истину и науку. Отуд и друштва што су јача бројем и богатија установама и средствима за узајмно саопштавање искуства и знања, и за посредовање додира и сусрета идеја, имаће и све живље и шире огњиште за развијање умне светлости и науке. Узајмно саопштавање искуства и знања, и додир и сусрет идеја најприродније и најбоље посредују установе које слободу и правду ујамчују. Саме потребе покрећу духове на рад, али тек их слобда и правна једнакост свестраном развитку и оштем напретку воде. Наука развија свест о слободи и правди, и учи, како да се слобода разумном и праведном употребом утврди; али и слобода и правда отварају свима умовима изворе истине; дају могућности, да се сва знања прикупе у скуп који науку сачињава, и да сви сложно раде за општи напредак. Слобода и правда стварају јавне састанке и зборове, и разне прилике и средства за узајмну размену мисли, искуства и знања, и узајмно обавештавање међу људима. Сусретом погледа, снагом

броја, величанством јавности, духом и гласом друштва, а по закону саображавања, оне развијају и шире у народу и човечанству одушевљење за истину, и претварају науку у опште добро; доводе у сугласност мисли, осећања, нарави, тежње, интересе и дела; дају полета духу друштва; одгајују друштвене и народне врлине. Докле слобода и правда развијањем опште свести друштвени развитак напред покрећу, у одсуству слободе и правде, под владом силе и неправде, настаје усамљеност, у којој се губе идеје и речи, па и ум остаје неразвит, знање ограничено, друштво назадно. За све ово даје најјаснијих доказа историја друштвеног живота.

У примитивном стању све је усамљено, па не може да се развије општа свест која би духове у сугласност доводила. Ту се у место слободе и правде шири сила, освојење, грабеж и ропство. Знање је мало, па и радиност скучена, и друштвени живот на ниском ступњу. Слабост и немоћ примитивног човека најјасније се огледају у легендама баснених времена, која и најпростијег изумевача и проналазача уздижу до полубога.

Прве почетке у развијању друштвеног живота означује историја у Асирији (нарочито Калдеји), у Индији, Китају, Финикији и Јегипту. Али, сила и неправда, које су знање претварале у монопол господарећих каста, а гомилу осуђивале на ропску потчињеност, нису дале да светлост истине обасја све духове, и доведе их до свести о општем добру. С тога је ту и друштвени развитак на ниском ступњу заостао. Напреднијем развитку друштвеног живота у Грчкој припомогле су особито демократијске установе. У грчким демократијама државу је сачињавао скуп слободних грађана, који су договорно и заједнички за општу ствар радили. Слобода је пробудила дух испитивања, покренула напред умну активност, и оживила узајмно саопштавање и обавештавање у Грчкој. Тако је слобода претворила грчке демократије у

огњиште за науку, вештине и напредак, огњиште, са којег се доцније светлост и по Италији и целој Европи раширила. Одгајивањем јавне свести и општег духа, слобода развија и опште одушевљење за заједничку ствар; па тим се разјашњују и јуначке врлине старих Грка и слава њиховог оружја, у борби против азијских племена, одгајиваних у ропској подчињености, па и без оног духа и одушевљења што само слобода ствара. — Широм грађанском слободом постављена је основа и римској цивилизацији. Слобода је прикупљала грађане у скупштине, будила и развијала правну и политичну свест у њима, и одгајивала Деције, Фабриције и друге узоре грађанских и јуначких врлина, које су уздигле римску републику до значења и моћи велике светске силе.

Као што су демократијске установе у Грка и Римљана слободом уједињавале духове и припомагале друштвеном развитку, тако је сила тирана и деспота спречавала ширење умне и научне светлости, а подстицала и распаљивала страсти које су поцепале друштвену снагу, и прокрчиле пут македонским освајачима у Грчку, а варварским у Рим.

У средњем веку варварска усамљеност и властелинска и деспотијска сила спречавале су развитак опште свести, па и друштвеног живота. Према светлости којом је хришћанство светлило, прикупљани су спомени класичке цивилизације, и гајена свест о братској узајмности међу људима; оснивањем и савезом слободних општина, и ширењем трговачких свеза припомагало се развитку јавне свести; али је требало да протеку столећа, па да се створи шире поље за научни и друштвени развитак. Тек на измаку 15 столећа почела је нова научна и културна епоха. Штампа, која се изумела у том столећу, створила је науци крила у облику књиге, претворила у опште добро човечанства знања, која дотле беху монопол неколицине, и припомагала да се развије међу духовима сусрет и размена идеја у размерама за какве се пре није знало.

Тако је спремљен велики књижевни и научни прерођај 16 столећа, којим је освештана већина начела слободе, на којима се научни и друштвени напретци нашег века оснивају.

У новије време, докле понегде апсолутистичке силе, по примеру азијских деспота, још теже да успоре и заставе развитак друштвене свести, и сведу науку на чисто индустријске цели и површну образованост, уставне и парламентарне државе, са представничким владама, представљају жива огњишта за саобраћај и узајмно саопштавање међу духовима. Додиру и сусрету идеја, ширењу искуства и знања, узајмности услуга и потпоре, размени производа и заједничкој радњи свију за општи напредак служе ту небројене установе и средства. Штампа, школе, књиге, јавни зборови и јавна предавања, гвоздени путови, пароброди, телеграфи, телефони, фонографи и небројени проналасци и установе стичу се да оснаже развитак науке, радиности и чуства братске узајмности међу људима.

Односи друштва према друштву утичу на друштвени развитак, као и односи човека према човеку. У додиру и свези са просвећенијим и напреднијим светом друштво налази помагаче за свој развитак, па се у толико лакше и брже развија; а у додиру са дивљим и неразвитим племенима и друштвима, заблуде, предрасуде и страсти ових само сметају његовом напредовању и успоравају га. Зло суседство ствара заплете и сукобе, па тиме и нужност оружања и војене спреме, што терети привредну радиност, и отешчава друштвени развитак. Суседи који не трпе слободу дружења, и спречују размену идеја, сметају тиме и напретку цивилизације. По закону саображавања, друштва и примером утичу једно на друго, тако да се чешћим додиром нарави, навике и карактери њихови изједначују, а особине слабе. Мојсеј је држао свој народ 40 година у пустињи, да би га одвикао од угледања на многобожачки свет, и утврдио у вери у једног Бога. Оградом од

13*

света одржава се Китај вековима у својим особинама. С друге стране, додиром и свезом с Калдејцима, Финичанима и Јегипћанима, Грци су пресадили цивилизацију на своје огњиште. На образованост њихову утицале су много и победе над Персијанцима; оне су им уздизале дух, испуњавале га великим мислима, и снажиле његове енергије на пољу друштвеног развитка. Али, и зли примерима азијске сујете и раскоши ускорена је пропаст Грчке. У додиру са Римљанима Грци су послужили овима, а заједно са овима и западној и средњој Европи као помагачи на пољу друштвеног развитка.

Развитком физичних, умних и моралних снага друштвених и људских стварају се извори богатства и благостања; али и богатство и благостање служе као средства за достизање виших ступња образованости и напретка. Блага која су Грци и Римљани победама над дивљим племенима прикупљали, и у својим рукама усредсређивали, помагала су им, да напредно развију науке и вештине, и постану огњиште цивилизације. На прикупљено богатство и раширено благостање подупире се напредан развитак цивилизације у данашњој Европи и савезним државама слободне Америке.

Али, ѓомилање богатства и ширење благостања у колико воде сујети, раскоши и раскалашности, могу и да сметају напредном развитку друштва, у место да му припомажу. Сујетним и раскошним разметањем исцрпљују се и најобилатије тековине, разлењује дух, и уздржава ум од радње која би га усавршавала, а намеће навика, да се благује без муке, па било и о крвавом зноју и трошку другога. Ту је извор саможивости и грабљивости, које кваре морал, сеју неправду и сукобе, изопачавају природу друштва и човека. Зна се, како је у Грка и у Римљана нагомилано богатство ширило рђаве примере надутости, сујете, раскоши, саможивости и грабљивости. Под заштитом тако покварених богаташа одгајена је софистика, која неразвите умове застрањује од

истине и праве науке, а заводи у заблуде и изопаченост. Саможивошћу и грабљивошћу, које су поникле из сујетног и раскошног разметања, разјашњује се и ниска поткупљивост оних грчких и римских вођа и власника, који су народну светињу за персијско и македонско злато продавали, и оних римских консула, војсковођа и судија, које је н. пр. Југурта за новце куповао. У Атини са растењем богатства ширила се и сујетна раскош и раскалашност, које су у самом цвету друштвеног развитка духове изопачавале и развраћале. Рим је као господар светских житница у Сицилији и Африци, почео да губи војничке врлине, и пада у корупцију. Из покварености коју је богатство рађало, црпело је снагу и оно партијско беснило, и оно домаће раздирање, које је помрачавало друштвену свест, тровало јаван дух, изопачавало и саму демократију, те рушило основе снази и величини, а спремало поље за страно господарство у земљама класичке цивилизације.

VI.

Спољашњи услови друштвеног развитка разликују се по месту и времену, па према њима и ступњи овог развитка. Неједнакошћу природних и друштвених услова произведене су разлике у физичном, умном и моралном развитку људи, какве гледамо у карактеру и особинама раса, као што смо и напред напоменули. Особине и карактер развијају се у људи као и у других органичких створења, саображавањем са условима живота. Колико су где и кад згодније прилике за употребу физичних, умних и моралних способности и снага људских, толико се ту снажније, свестраније и савршеније и те способности и снаге развијају. Овим се разјашњује и претежност беле (кавкаске) расе на пољу друштвеног развитка над свима другим. Белој раси огњиште је цела Европа и предели јужне Азије и северне Африке. Ове земље имају уопште умеренију климу, него друге; оне изобилују у

биљу и животињи што људима требају; нису испреграђиване непрелазним планинским ланцима, који би их усамљивали; а избраздане су бродним рекама и уровљене морем у свим правцима, тако, да дају могућности за шири развитак бродарства, и олакшавају на све стране саобраћај људски. Живљим међусобним додиром њихових становника одржавају се и у језицима ових свезе сродности, или сличности. Накратко, услови за напредан развитак физичних, умних и моралних својстава стичу се ту боље, него у земљама других раса; с тога се бела раса и развила савршеније од других, које су се у мање згодним приликама и условима развијале. Монголска раса, н. пр., ограђена је од светског додира и саобраћаја планинским висовима и пустињама, што се ређају од леденог до индијског океана. Од целе просторије која њој припада, само предели крај мора могу да се користе бродарством, а они износе релативно мало. На северу сурова клима не даје могућности за јачи друштвени развитак. На југу клима је за културу угодна, а реке олакшавају саобраћај, па ту се (у Китају, Јапану и Бирми) и цивилизација до неког ступња развила. Одвојена природом од осталог света као што је, монголска раса сведена је само на домаће изворе и средства за живот; а као што су услови развитка у средини њеној неједнако размерени, у недостатку живљег саобраћаја, тако је она остала усамљена у својим локалним оградама, те и у њеним језицима нема онолике сродности и сличности, колико има у језицима беле расе. Отуд и њен застанак на нижем ступњу развитка. Тако исто заостале су у друштвеном развитку иза беле расе и остале расе, у колико су у незгоднијим условима и приликама живиле. Малајска раса, живећи усамљена на острвима мирног океана, остала је мање дружевна. Издашна природа даје јој хране без рада, па као што нема нужде за употребу својих снага, тако је та раса и мање развита. Производна и привредна радиност непозната јој је.

Бродних река нема. Близина мора даје, истина, прилике за бродарство, али ово је скучено у недостатку развитије привреде. Све је усамљено и локално, па и друштвени живот неразвит. Етиопска или негарска раса заузима огромну просторију на африканском континенту, али ту не налази много згодних прилика и услова за друштвени развитак. Река је мало; вегетација развија се обилатије само у приморју. Према југу има корисне дивљачи, и ту се одржава ловачки живот. Саобраћај који је природом отешчан, спречава се и оштријим разликама у језику становника. С тога је ту друштвени живот у примитивном стању. Аустралијска раса ограђена је морем са свих страна, и у својој усамљености остала је на најнижем ступњу људског живота; нема ни крова ни огњишта, ни заната, ни религије; лута без одређеног начина живота, и живи кобно. Американска раса такође је морем одељена од света, па је усамљеношћу задржана у дивљаштву. У пределима умереније климе дошла је она до неког друштвеног развитка; али навике које самоћа ствара, нису јој ни ту дале, да се уздигне на виши ступањ.

Особине и карактер расе, као производ природних и друштвених услова развитка, пренашају се наследно само у колико остају непромењени ови услови; али, у колико се ти услови мењају, морају и расе да одступају од свог пореклоног типа, па да свој карактер према новим условима развијају. По овоме, као што се мењају спољашњи услови живота, морају и расе да развијају нове особине. Растући са сваким новим нараштајем особине ове достижу мало по мало размере преображаја, у којима нове врсте типа сачињавају. На овај начин поступним одступањем од пореклоног типа, а саображавањем са спољашњим условима опстанка, стварају се како у средини једне исте расе, тако и удруживањем појединих делова разних раса особени облици друштвеног живота, које народности представљају.

Прикупљањем чланова једне исте народности, или састављањем одломака разних народности на заједничком земљишту и за узајмно осигурање опстанка, постају народи и државе.

У свом развитку државе и народи зависе од природних и друштвених услова, као и расе и народности, тако да оно, што смо у том погледу казали о развитку карактера и особина у раса и народности уопште, вреди битно и за развитак карактера и особина у држава и народа. —

Пред разликама које неједнакост природних и друштвених услова производи у физичном, умном и моралном развитку раса, народности, држава, народа и људи, како да се одреде размере снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак?

Закони друштвене и међународне борбе изводе се из општих закона природе, па и размере снаге у тој борби одређују се слично односима који владају општим редом ствари у природи. По својој дружевности људи састављају друштва, као што и атоми у физичном свету узајмним привлачењем склапају тела. Узајмним привлачењем атома у блиском растојању (кохезијом и адхезијом) одржавају се саставни делови тела у заједничкој целини; а удружењем појединаца на заједничком огњишту, и у заједничком смеру, одржавају се државе и народи као политичне целине. Скупна снага атома постаје све јача, што више атома заједно раде, а радња им је ближа заједничком центру. Тако исто и људска друштва шире све моћнији утицај, што су бројем већа, и што је радња њихових чланова сугласнија са општом цели. Системи држава и народа стварају се и одржавају према размерама и односима снаге, слично системима небесних тела. Политична тела као и небесна гравитују једно према другом саразмерно маси, а обрнуто даљини растојања њихова; и ту велики и моћни представљају центре око којих се мали и слаби обрћу.

Друштвени и међународни ред оснива се на размерама снаге као и ред ствари у природи; али, морамо имати на уму, да се снаге у друштву и међу народима не мере само физичним, него уједно и умним и моралним својствима.

Као што је снага човека у подједнаком физичном, умном и моралном развитку и усавршању његовом, тако је и снага људских друштава у сугласном, свестраном и напредном развитку свију чланова њихових.

Потпуно сугласан развитак могао би да се замисли тек међу људима који би се развијали и живели у истоветним приликама, као што то н. пр. историја старих Јегипћана прича о Сезострису, или Рамзесу Великом, и васпитним друговима његовим. Ови (на броју 1700), рођени у исти дан кад и Сезострис, одгајени су и васпитани заједно с њим, као браћа. Сви су живели у двору као и Сезострис, сви учили што и он. Једнаким гајењем, васпитањем и живљењем одгајена је и сугласност карактера и духа међу њима, те су постали најмоћнији помагачи један другоме. Помоћу тако одгајених вршњака постао је Сезострис најмоћнији и најславнији владар у своје време. На жалост, што је могућно у једном двору, није могућно и на целом земном шару. Услови живота разликују се по месту и времену толико, да их ни у већој држави није могућно изједначити, а камо ли још и по свима круговима човечанства. А докле год услови живота остају различни, дотле ће владати разлике и у друштвеном развитку, и све чему се ту може разумно тежити, јесте, да те разлике буду што мање, и кад није могућно да сви чланови друштва и човечанства подједнако, онда бар да што више њих што сугласније развију своје физичне, умне и моралне способности и снаге.

У таквоме стању ствари размере снаге у друштвеној и међународној борби само су релативне; оне се одређују ступњима друштвеног развитка.

На нижим ступњима друштвеног развитка преовлађује физична снага, па се и друштвени и међународни односи одређују поглавито том снагом. Подизање и ширење деспотијских царевина и краљевина на Истоку и централистичких и апсолутистичких монархија у Европи оснивају се првенствено на претежности физичне снаге. Шпартанске установе и римски војени систем служаху као обрасци за претежно одгајивање физичне снаге.

На вишим ступњима друштвеног развитка истичу се умне и моралне снаге, које стварају науку и културу. Друштва која постану огњиште научне и културне светлости, покрећу духове и развијају општу свест, као што и сунчани зраци приопштавањем свог стања, т. ј. кретања, буде и одржавају живот на планетама сунчаног система. Светско-историјски значај старих демократија и новијих слободних, уставних и парламентарних држава, разјашњује се поглавито научном и културном снагом њиховом.

Пошто ступњи друштвеног развитка нису у свих држава, народа и људи једнаки, питање је, како да опстану ови једно поред другог.

На тако разним ступњима развитка државе и народи могу да опстану једно поред другог само кад им се снаге у равнотежи држе.

Равнотежа се постизава кад се равне снаге једна другој супрот ставе. Међу државама и народима неједнако развитим морају се мањци у једној снази накнађивати вишцима у другој, па да они сви опстану.

Кад су државе и народи на подједнаком ступњу друштвеног развитка, а само су бројем неједнаки, онда претежност остаје, по правилу, на страни оних, који су бројно јачи. То је јасно.

Ако ли су државе и народи на разним ступњима друштвеног развитка, сама бројна претежност не може лако да

накнади недостатке умне и моралне снаге. Уз пркос огромној бројној претежности својој, персијске војске не беху у стању, да се мере са снагом старих Грка, који их умно и морално надмашиваху; као што и у наше време небројени милијуни дивљих племена у Индији не могу да се лако отргну од господарства бројем толико и толико слабијих, али умно и морално јачих Инглеза.

У реду држава и народа бројно једнаких, али на разним ступњима друштвеног развитка, претежу по правилу, они који су умно и морално снажнији, као што то доказује друштвена и међународна претежност беле расе над другима и цивилизованих народа над нецивилизованим.

Мањци се накнађују: у снази појединаца удружењем; у снази племена, народним уједињењем; у снази држава, међународним савезима. Удружење, народно уједињене и међународни савези дају могућности, да људи, племена, државе и народи постану јаки и победиоци у борби за опстанак, докле би усамљени били само слаби и побеђени. Да не преврћемо старије листове историје, но да међу савременим државама потражимо доказа томе. Не оснива ли се снага и моћ Француске, Немачке, Русије, В. Британске, Италије на народном уједињењу? Није ли снага и величина слободне Америке у савезу држава њених? Према размерама снаге одређују се и односи међу појединцима, племенима, државама и народима. Као што нико за себе није јачи од свију, тако је у интересу сваког, да у борби за опстанак има што више помагача, а што мање супарника и противника.

VII.

Докле год облици живота остају осуђени, да грађу за свој састав црпе споља, и докле год услови живота и развитка остају неједнако размерени на земном шару, а природни извори и средства за живлење могу и да не држе равнотежу

расплодној снази живог света, дотле ће и борба за опстанак владати као општи закон за људе и људска друштва, као и за сва органичка створења.

Наука у којој је снага и моћ човечанства, није у стању да промени законе живота, и створи нов ред ствари у природи. Све што она може, јесте да све дубље испитује, и све потпуније сазнаје законе природе, па да упућује људе и друштва, како да живе по овим законима.

У овом смислу и означује се наука као основа снази и величини друштвеној и човечанској.

У природи снага и моћ човека мери се управо његовим знањем. Колико ће и како природни извори и снаге да служе потребама живота и напретка људског, зависи од дубљине до које је наука испитала законе природе, и од мере у којој се знање ових закона примењује на људске потребе. Изучавање закона природе задатак је природним наукама, а примена знања тих закона, техничким, привредним и уметничким. Најважнији напретци у природним, техничким и привредним наукама учињени су за последња два столећа, па ова столећа најобилатија су и успесима на пољу рада, којим се извори и снаге производне природе доводе да служе човечијим потребама. На основи природних и помоћу техничких и привредних наука успело се, да се машинама и употребом паре, електрике и других природних снага устостручи и у многоме замени радна снага човека, и даде полета пољској привреди, индустрији, трговини и свима гранама производне радиности, а тиме и да се оснаже и умноже извори и средства за живот, благостање и напредак човечанства.

Као што природне, техничке, привредне и уметничке науке уздижу снагу и моћ човека у природи, тако моралне, политичне и друштвене припомажу развијању и ширењу свести о слободи и правди, као условима за општи на-

предак. Изучавањем закона људске природе науке ове сазнају природне законе и друштвеног, народног и човечанског живота, па теже, да, ширењем опште свести о тим законима, припомогну што потпунијем и сугласнијем развитку физичних, умних и моралних снага и способности народних и људских, а са овим и што ближем удружењу народа и људи као узајмних помагача на пољу општег напретка и добра.

Значај науке за напредан друштвени и човечански развитак најбоље се расветљује упоређењем варварских племена са цивилизованим народима и државама.

У дивљаштву и варварству знања људска не шире се далеко; не развијају научно, па и друштвени живот остаје неразвит. Ту се не зна за поделу рада и узајмну размену услуга и производа. Сваки за себе ради и спрема што му за живот треба; а нема ни индустрије, ни трговине, ни закона, ни религије, ни владе; свако је занатлија и вештак за своје потребе, као што је свако и господар од себе. Језик се своди на неколике најпростије изразе, и остаје неразвит. Ништа није организовано и предвиђено, па и глад, болест и друге опасности шире се и обарају жртве без одбране. Јачи и лукавији гњече слабије и наивније. Свако живи на исти начин, па сви наличе једно на друго и у способностима, у навикама, укусима и потребама, па и у махнама и пороцима. На тако ниском ступњу зна се за дружевност само у облику четица, или хорда, које се састављају из неколицине, а у смеру заједничке грабежи и поделе плена. На све који су изван тог узаног круга гледа се као на непријатеље, које је дозвољено и појести. У Новом Селанду, на острвима Полинезије, у централној Африци, у Суматри и другим неким кутовима земног шара влада још и данас антропофагија. Одсуство друштвене свести олакшава сваки напад споља на хорду. Појединци могу да гину и да им се број смањује, а да се тиме ништа не промени у начину живота хорде. У излагању

закона друштвеног развитка др Гаетан Делонеј упоређује стање дивљачких хорда са најнижом организацијом биља и животиње. „Стање то, каже он, подсећа на најпростије организме, који се састоје из ћелица сасвим једнаких; од којих сваки има све животне особине; у којих су разне функције: дисање, свариваље, кретање и радња нерва расуте и мало активне, као и сами живот, а нису упућене на нарочите органе; који немају никакве снаге за одбрану, и који могу да се раставе, поделе и распачају, а да се тиме не униште, па било, као што често и бива, да понеки део и престане да живи и састав организма попуњава“ (1).

У којој мери искуство и страдање буде у људима свест о нужности заједничке потпоре, у тој мери указују се и савршенији облици друштвеног живота. Тако се у пола-цивилизованих раса истичу племена, која у неколико наличе на данашње општине. У племена још нема развитије друштвене свести; ту је све локално, па се и појам отаџбине своди на место у ком се живи. Тек у цивилизованих народа шири се отаџбина и преко мештанских ограда, и обухвата области и земље, које могу да броје и по више милијуна становника. Ту се управо друштвена свест развија до идеје народности и политичне државе; ту разграњава подела рада и узајмна размена производа и услуга; ту организују: пољска привреда, индустрија, трговина, бродарство, законодавство, централна влада, народно представништво, општи интерес, јавни кредит, међународне свезе, светски саобраћај и радња за општи напредак. Др. Г. Делонеј налази ту сличности са појавима у вишој организацији животињској. По њему, подела рада у друштву одговара подели рада у

(1) Journal Officiel de la Republique française № 130. 1882. — Société d'Ethnographie. Séance du 6 novembre 1882. Dr. Gaëtan Delaunay Sur les lois de l'évolution sociale.

вишем животињском организму. Н. пр. пољска привреда, која производи средства најпреча за живот, одговара храњењу; индустрија, која прерађује производе за употребу, сваривању; а трговина, која производе по друштву проноси, крвотоку у животињском организму. „Заиста, додаје он, што се више пење на степеницама зоологије, тим више искаче на видик многостручност послова и њихова подела на посебне гране. Тако исто и што се више уздиже друштво у свом развитку, тим више се и послови његови гранају на разне струке, које се све више множе, тако, да их се у понекој данашњој држави набраја и до 2000. А као што се радња може да дели само међу људима разних способности, тако се и у друштву развијају све разноврсније физичне, умне и моралне способности. У животињском организму мозак представља централну владу. Као што у животиње боље организоване радња нерва постаје све савршенија, и претежност нервног система све виднија, тако се и у друштвима снаге све јаче усредсређују, што су она савршенија. За централизацијом владе долази централизација војене снаге, финанције, правде, јавног саобраћаја, просвете, представништва, које од обласног постаје народно и државно. Општина, округ, област постају од државе зависни, али и њихови интереси у толико су боље заштићени. Личност човечија није угњетена. Цивилизован човек у колико је мање слободан да чини зло, у толико је више слободан да чини добро; он је боље заштићен и живи дуже, него у дивљачком стању. Народ са тако усредсређеном снагом постаје јак, и није лако потчинити га. Централизована снага може, наравно, као и свака друга, да се употреби и на добро и на зло; централизовање има своје незгоде и опасности, али и своје користи. Накратко: закони поделе рада, стручности, јерархије, поступности и потчињености у пословима и централизације, које биологија сазнаје у развитку животињске организације, владају и развитком људских друштава, тако

да би се скоро и ова друштва, могла сматрати као организми особене природе".

Савршенија организација, као што уздиже човека над животињом, уздиже и друштво над друштвом. Државе и народи у којих је организација усавршена толико, да припомаже што потпунијем и сугласнијем развитку физичних, умних и моралних способности и снага његових чланова, а спречује или ништи све што би сејало међу њих клице физичне, умне и моралне болести, заразе и трулежи, доживљују, да савршеније облике њиховог друштвеног уређења и други усвајају, и да пред тим облицима сви несавршенији уступају. Као што се друштва и народи савршенијом организацијом подижу и шире, тако се назадном или погрешном слабе и руше. У одсуству више организације шири се несвест и неслога, које друштвену и народну снагу на ситно цепају, па је тиме и физично, умно и морално слабе, и често до унутрашњег распада доводе. На пољу друштвене и међународне борбе за опстанак последња победа остаје по правилу на страни савршенијих облика друштвеног живота. Језик, нарави, закони, установе и други облици друштвеног живота које је класичка цивилизација развила, не само да су одржали победу над варварским облицима, него су и развитку новије европске цивилизације као основа послужили. Што су Грци Македонцима и доцније Римљанима подлегли, има се приписати систему централизације, којим су македонске и римске снаге збијене у велику и сугласну целину, докле су грчке на ситне и усамљене државице поцепане биле. Централизованом снагом раширена је и царевина израилска, под Давидом и Соломоном, од Еуфрата до Филиштанске и Јегипта; а поделом на израилску и јудејску, ослабљена су и религиозна и политична начела на којима се она оснивала, па распалила неслога међу духовима, која је страном господарству пут прокрчила.

Напредак науке тежи, да облике друштвеног и народног живота развије и усаврши до моћи којом би се умно, морално и физично здрави чланови човечанству одгајивали. Што које друштво, или који народ, у свом развитку долази на ближе овом узору, тим је сигурнији и трајнији успех његов на пољу борбе за опстанак.

Као што природа уопште потпомаже опстанак савршенијих облика живота о трошку несавршенијих, тако и цивилизација, која тежи сугласном и потпуном развитку физичних, умних и моралних способности и снага људских, шири своја освојења над варварством. Такво ширење цивилизације познато је у историји под називом културног освојења. Морално и умно слабији уступају пред умно и морално јачим, као што и физично слабији пред физично јачим уступају. Феничански и јегипатски насељеници заузимали су културно пределе Грчке; а грчке насеобине ширили су, поред феничанских, културна освојења око средоземног мора. Александар Велики стекао је свој назив у историји истицањем културне заставе. Ученик Аристотела, представника наука оног времена, одликовао се оснивањем вароша у освојеним варварским земљама као културних средишта, и уједињавањем и цивилизовањем потчињених племена и народа. И Римљани су ширили културна освојења. Они су систематично насељавали своје грађане у освојене земље, те су ови развитијом свешћу служили као културни учитељи племенима и народима, у средини којих су се настањивали, а тиме су припомагали и њиховом духовном и политичном зближавању и сроћавању са Римљанима. Европске државе наплођене су понајвише грчком и римском културом. У новије време постала је и европска цивилизација активна и неуморна у ширењу културног освојења. Европске насеобине по Америци, Азији, Африци и Аустралији јесу живе расаднице културе у средини дивљих и варварских племена.

VIII.

Ширењем својих освојења у природи, цивилизација и наука величају моћ и славу човечанства у општој борби за опстанак. Али, у односима човека према човеку и народа према народу успеси и напретци цивилизације и науке још су далеко од правог триумфа. Развитком свести о неједнакој размерености услова за живот међу народима и људима, о промењљивости стања и реда ствари у природи и у друштву, па и о превртљивости судбе на пољу борбе за опстанак, наука и цивилизација теже, истина, да на све стране пробуде увиђавност, да државе, народи и људи могу да осигурају своју слободу и свој опстанак, само кад свако свима, и сви свакоме право на слободу и опстанак признају и поштују, и да се праве потребе, па и прави интереси држава, народа и људи могу најбоље да задовоље узајмном потпором и сурадњом свију. Али, поред свег ширења такве свести и увиђавности, још у недрима човечанства не престаје непријатељско раздирање. Одис-Баро, у својим писмима о философији историје, набраја, од 1496 г. пре Хр. па до 1861 г. после Хр., 3130 ратних, а само 227 мирних година!([1]). Загледамо ли дубље у друштвене и међународне односе, увериће́мо се, да се ту без одмора и милости бије борба, у којој вечно има победилаца и побеђених. У место да човек у човеку, и народ у народу, само помагача, пријатеља и брата срета, још се често и на друштвеном и на међународном пољу стичу супарници и непријатељи. Да би се живело, и ту мора још да се бори. Ко није у стању да се брани, може лако да падне и пропадне. Тешко појединцима који су неразумни и слаби; тешко народима који нису бројно и културно снажни. Велики и силни подижу се и шире о трошку мањих

([1]) Odysse-Barot. — Les lettres sur la Philosophie de l'Histoire (p. 10).

и слабијих, који могу да опстану само поред узајмне суревњивости моћнијих и јачих, или у колико их ови један против другог заштићују.

И на друштвеном и на међународном пољу борба за опстанак бије се између силе и неправде с једне, и слободе и правде с друге стране. Сила и неправда стварају односе по којима људи и народи један о трошку другог постоје и благују; а слобода и правда теже братској узајмности међу свима и општем добру. Ово се огледа на свакој врсти друштвене и међународне историје.

Источне деспотије беху, као што знамо, подељене у својој средини на касте које господаре, и касте које робују; грчке државице, на аристократе, демократе и илоте; Рим на патриције, плебеје и робове; средовечне државе, на велику и малу властелу, привилегисану и монополистичку буржоазију и сеоске работаре. Повлашћени сталежи борили су се за свој опстанак против неповлашћених, више касте против нижих, аристократе против демократа, патриције против плебеја, властела против буржоазије. Моћни, повлашћени и слободни борили су се међу собом око власти и првенства, а неслободни имали су да се против свију боре за своје ослобођење. Грчки демократи и римски плебеји борили су се против аристократа, патриција и тирана за своју слободу, али не и за ослобођење робова. Напротив, они су заједно са вишим сталежима најниже у ропству одржавали. Према промењивој срећи у борби мењали су се и облици друштвеног уређења. У Грка тирани, олигархија, аристократија и демократија, а у Римљана, република, диктатура и царство долажаху и пролажаху наизменце. На развалинама римске царевине подизаху се, у средњем веку, државе као својине освојача, који их експлоатоваху, посебице или удружени, у облику диктаторских монархија, војено-свештене властеле и аристократијских република. Подупрто на класичку философију, хришћанство је будило чуство

братске једнакости и узајмности међу људима, и ублажило нешто судбу потчињених и ропских сталежа, Али, и међу самим проповедницима хришћанског братства, налажаше их се који постављаху себи задатак, да „стрижу и музу“ стадо своје. Прогласом начела слободе, једнакости и братства, француска револуција задала је смртни удар сталешкој подели међу људима, и поставила основу новом стању и реду ствари у друштву. Земље, које су дотле биле својина привилегисаних сталежа, прешле су у руке слободних привредника; индустрија и трговина пошле су за начелима слободне такмице (конкуренције). Напредак механичке индустрије створио је фабричку радиност. Замењујући машинама људске снаге, фабрике су оставиле небројене раднике без рада и средстава за живот, и усредсредиле изворе богатства у рукама капиталистичке мањине, те поставиле ову у стање, да експлоатује већину. Ту се природно отворила борба између већине и мањине око извора и услова за живот. Борба ова позната је у Европи под називом социјалног питања, или у новије време радикалног социјализма, социјалне демократије. Ми смо раније имали прилике да изложимо појединости овог питања (в. „Социјализам или друштвено питање“ у XXXIX св. „Гласника“, стр. 1—116); а сад да пређемо на политичне облике друштвене борбе.

Као новији политични облици истичу се на пољу борбе за опстанак: апсолутна монархија, уставна монархија и република. Облици ови развили су се преображајем средовечних друштвених и политичних односа. Тако је успехом монархијске власти у борби против властелинства и спољашњих непријатеља оборен феудалан систем, и постављена основа великим централистичким и апсолутистичким монархијама у XVI. и XVII. столећу; а ширењем свести о слободи, једнакости и братству, коју је философија у XVIII. столећу до идеје о природним правима

човека узнела, створена је ера представничке владе, у облику ограничене, или уставне монархије и републике.

Облици ови одговарају наравно условима постанка и развитка свог. Апсолутистичке и централистичке монархије подупиру се поглавито на силу. У њима политична држава припада као својина ономе, у чијим је рукама и власт. Као неограничени господар овај располаже целим друштвом; од његове милости и воље зависе имаовина и живот свију који под његовом влашћу живе. Ови морају да се ропски повијају за ћудима и страстима свог господара, или чиновника и војника, које он врбује одкуд хоће, па често и са стране; а сами не смеју да исказују своје мишљење и своје потребе. Иде ли апсолутан монарх за разумом и правдом, господарство његово не потире интересе потчињених, и ови могу да га стрпљиво сносе. Ако ли се он преда страстима, и окружи органима који шире угњетавање и корупцију, онда потчињени постају незадовољни, губе стрпљење, и најпосле устају и ослобођавају се од угњетача, па узимају власт у своје руке. Тако је н. пр. у Француској и у неколиким другим земљама оборена апсолутистичка и централистичка монархија. Понегде се разумним уступкама и реформама дало јемства против злоупотреба апсолутне власти, и тиме успело, да се уздрже потчињени од оружаног устанка. Тако су н. пр. Хохенцолерни умели, да уступкама и реформама од времена на време избегну ударе револуције. Било да је народним устанком, или уступкама озго, чињен крај старом монархијском систему, браниоци народне ствари радили су систематично, да сузбијањем и ништењем монархијске силе, а ширењем народне сурадње у политичној власти, или преносом целе ове власти на народ, створе нов политични систем. Тако су постали данашњи уставно-монархијски и републикански облици.

Према стању ствари и приликама у којима су створене, уставне монархије одговарају негде више, а негде мање начелима јавног права и политичних наука, по којима је народ живи извор државне власти, па и политично уређење државе треба да се оснива на општој вољи народа. Монархије те своде се битно на ово: народ, као извор политичне власти, уступа државну управу владаоцу, а задржава себи право, да контролише државне послове. Међу тим, једино што народ, према просторији и бројном стању данашњих држава, може сам да ради, јесте: да изабере из своје средине представнике, па да их овласти, да као његови пуномоћници у место њега и за њега раде. У овоме је битност представничког система. Односи између владаоца и народа одређују се и утврђују уговорним условима и гарантијама, што скупа сачињавају устав (конституцију). Као уставне гарантије за слободу означују се: право грађана, да се састају на јавне скупове и зборове, право удруживања, слобода штампе, науке и вере, право петиције, доступност јавних звања свима грађанима, одговорност министарска. Узор уставне монархије био би, да уговорене стране поделом власти држе равнотежу једна другој, и да обе сложно раде за опште добро. Монархијска власт имала би да се ограничи тако, да владалац држи само крму управе, а влада у ствари да припада народу. Уставне слободе и гарантије требало би да заштићавају народ од злоупотреба власти, и уздижу јавно мнење до моћи, која даје правац јавним пословима и доводи унутрашњу и спољашњу политику у службу општег интереса; а да би то све било, требало би: да народ бира најразумније, најспособније, најпоштеније и најенергичније људе за представнике; даље, да већина представништва буде заступљена у влади најдостојнијим и најодабранијим члановима; па онда, да влада врши општу вољу народа; а и владалац и народ, да договорно и

сугласно служе истини, разуму, правди и општем напретку. Ако би се у представништву и влади нашло недостојних и неверних, уставне слободе и гарантије требало би да дају народу могућности, да он такве одмах уклони из представништва и са владе, да сузбије и обустави сваку политику која би његовим интересима и његовој вољи противна била, и да у представништву и влади одржава будно чуство дужности и одговорности. Али, у практици уставне монархије често застрањују од тог узора. У борби за опстанак свака уговорна страна тежи да наметне другој услове, у којима налази јемства за осигурање своје претежности. Владалачки домови у уставним монархијама воде своје порекло понајвише од старих суверенских домова. По закону наслеђивања порекленог типа, они не могу лако да прегоре стару суверенску власт, па да се прилагоде уставном ограничењу, и задовоље улогом коју им устав даје. Они природно теже, да раскину свезе којима устав њихову власт стеже, да и преко уставних ограда рашире своју власт, па да по примеру својих старих, дакле по својој вољи и неограничено, земљом и народом господаре и располажу. С друге стране, свест народа која је окове старе апсолутне монархије раскинула, тежи, по сили оне струје времена, која ју је развила, не само да сузбије свако неовлашћено и безконтролно мешање у државну управу, него и да државне послове све више у руке народне пренесе. Из супротности монархијских и народних тежња развија се борба, која, према размерама снага које се тару, у разним државама различне резултате доноси. У В. Британској и у Белгији, н. пр., народу у делу припада суверенска власт. Од старог монархијског господарства владаоцу је задржана само спољашња величанственост, за коју се мислило да је нужна за највиши положај. Држава је народна, а није својина једног дома. Управа државних послова стварно је у рукама парламента, који представља народ као суверена, и

министарства које излази из већине парламента, и које остаје одговорно народу. По називу је „влада краљева“, али у делу она је израз сугласија између краља и народа. Устав, истина, оставља краљу да сам бира министре, али министарство може да опстане само докле ужива народно поверење. Одрече ли народ своје поверење којем министарству, онда или се ово отпушта, или народно представништво распушта. Изјави ли и ново представништво неповерење министарству, онда краљ мора да отпусти ово, па да узме ново из већине представништва. Ако он то не би учинио, његова влада постала би немогућна; јер народно представништво могло би да не одобри државни буџет, да обустави државне приходе и расходе, па наравно и цивилну листу и чиновничке плате, и тиме дезорганизује владу. То излази у ствари као и да народ сам бира људе за владу. Краљ је само посредан бирач министара. Он је, т. ј. овлашћен, да бира људе које би бирао и сам народ. Тако у државним пословима воља краља вреди у колико је сугласна са општом вољом народа. — У Пруској монархијска власт, подупрта моћном аристократијом и снажно дисциплинованом војском, задржала је себи скоро сва суверенска права, а само се неких одрекла, па допустила народу да и он има неког учешћа у државним пословима. Краљ се задовољава одређеним делом државних прихода, у облику цивилне листе; а остало оставља на расположај народу, под условом да овај измирује дефиците. Власт је скоро сва у његовим рукама; он је врши уз сурадњу народног представништва, ком се подносе на одобрење државни буџет, државни рачуни и предлози закона.

Између монархије, која, доследна свом пореклом типу, тежи да себи задржи, или узме, што више власти, а остави народу што мању слободу, и народне свести, коју напредак времена покреће, да стече или очува народу што више слободе, а остави монархији што мање власти, стварају се по-

литичне партије, које се у борби за опстанак између монархијске власти и народне слободе као праве војске организују, и на које ћемо ми ниже да се вратимо.

Уз народно представништво улази понајчешће у састав парламента и тако назв. „други дом“. У уставним монархијама овај „други дом“ ретко бира народ сам, но понајвише нешто народ, нешто монарх, а нешто се он и повластички саставља. Такав је у В. Британској „горњи дом“, или „дом лордова“, а у уставним монархијама на континенту „сенат“. Ма како се он звао, дом овај природно заступа интересе оних који га бирају или састављају, и представља највише аристократски сталеж, или богаташе. У колико се интереси које други дом заступа, деле од интереса општег, у толико тај дом улази као трећа страна у борбу за опстанак између слободе и власти.

Борба ова заплеће се још и ограничавањем права бирања народних посланика на грађане који плаћају одређене мере порезе, а искључивањем свију других од тог права. На овај начин бирачко право претвара се у монопол малог броја, састављеног обично: од имућнијих пољских ималаца, индустријских предузимача, капиталиста и чиновника, чији се интереси често разликују од интереса оних, који немају права да бирају народне посланике. Они који буду изабрани за народне посланике, обично бране интерес оних који имају бирачки монопол, па ма ти интереси били и супротни општем интересу. Отуд и сваљивање државних терета поглавито на масу небирача, прекомерно множење посредних пореза, неједнаки разрез пореза у крви, рекрутовање чиновника из редова бирача, трошење највећег дела државних прихода на чиновништво, и уопште жртвовање интереса већег броја небирача интересима мањег броја бирача. Монополистички бирачи постају све прoдрзљивији, што је њихов број ограниченији. За своје гласове наплаћују се они: неки

индустријским и трговачким концесијама, неки звањима и великим платама, неки декорацијама, субвенцијама, или другим добитцима. То све морају да им израђују они, које они за посланике изберу, ако хоће да остану посланици. Посланици ови постају, тако рећи, агенти својих бирача, и влада, да би њихову већину за себе задобила, пристаје често, да се државна власт на корист бирача експлоатује. Тако се и у средини самог народа стварају различни и супротни интереси, а тиме множе и табори на пољу друштвене борбе за опстанак.

У республикама народ је господар од државе и себе. Као прави суверен, он бира, непосредно или посредно, повереника коме на одређено време поверава државну управу. Бирачко право припада свима грађанима; парлименат, састајао се он из једног или два дома, бира се цео народом, на основи општег гласања, те је у толико шире и поље за израз опште воље и заступање општег интереса. Народ је властан, да уреди државу, и да њеним приходима располаже како сам за најбоље налази. Опште гласање заштићава га, истина, од монархијске превласти, од експлоатовања једног реда другим, и од злоупотреба које бирачки монопол у уставним монархијама доноси; али механизам власти и управе у осталоме скоро је као и у уставним монархијама. Бар као што је у Швајцарској, Француској и у Американском Савезу уређена, република се не разликује много од уставне монархије каква је у В. Британској и Белгији. Главна је разлика у томе, што је управа државе у В. Британској и Белгији уступљена као наследно право једном краљевском дому, а у Швајцарској, Француској и Американском Савезу поверена једном поверенику (председнику республике) на одређено време. Народ је, у оним уставним монархијама као и у овим республикама, задржао стварно суверенство; али суверенску власт нигде не врши он сам, него свугде преко изабраних посланика. У республикама је истина бирачко тело шире, гласање опште,

докле је у уставним монархијама ограничено, али и у једном и у другом случају скуп посланика које народ изабере, ради у име народа и за народ. Као што у бирању посланика глас већине решава, тако и у скупу народних посланика већина суверенски влада. Употребом својих права већина може да угњетава мањину. А по закону борбе за опстанак, већина тежи да одржи своје господарство, па било и о трошку општег интереса, а на задовољење осећања и страсти оних који је сачињавају. Мањина се подупире на уставне слободе и гарантије, да би сузбила притисак који долази од већине, а уједно и да би сама порасла до већине. Тако се између мањине и већине, у републикама као и у уставним монархијама, развија борба око власти, која и у онима и у овима скоро на једно исто излази.

Борба између већине и мањине налази хране у самом представничком систему уставних монархија и република. Било гласање опште, као у републикама, или ограничено, као у уставним монархијама, оно би требало да изражава народну свест, и да служи општем интересу. Међутим, у републикама као и у уставним монархијама, бирачи, грешни људи, тешко се уздижу до праве висине суверенског позива. Из њихових редова састављају се партије, које заступају разне идеје и начела. Тако се из аристократијских редова бирача организује тако назв. конзервативна партија, а из других бирачких редова, на име: капиталиста, индустријских предузимача, пољских ималаца, књижевника и вештака, партија која се назива либерална. Из средине оних, који су искључени од бирачког права, истиче се тако назв. радикална, републиканска, или социјално-демократијска партија. Свака партија има своју заставу и свој програм, прилагођен интересима и духу редова из којих је она састављена. Главни задатак је свакој, да задобије већину у изборима, па средством ове да монополизује за себе

државну управу. Према овом задатку удешава се и организација странке и сва радња њена. Бирачко поље представља разбојиште на ком партијске војске своју снагу мере.

Разлике у мишљењу, у интересима и тежњама природно стварају партије. Као природни израз разлика које владају у друштву, партије би могле да припомогну општем добру само у колико би ишле за разлозима истине, разума и правде. На жалост, у партијској борби често се и противним путем удара. Понекад се оставе на страну и начелне разлике које партију од партије деле, па, за љубав успеха у изборима, консервативна странка, н. пр., узима испод руке радикалну против либералне; или либерална и радикална раде заједно против консервативне; или, најпосле, консервативна и либерална сузбијају заједно радикалну. На челу сваке партије стоје вође, или прваци, који, договорно са партијским одборима у бирачким окрузима, одређују кандидате за посланике, и врбују бираче за своје цели. Бирачима често не остаје другог избора, него или да се придруже којој партији, па да гласају за њене кандидате, или да остану изван партија, па да им пропадне глас, као усамљен. Тако се партијском организацијом изиграва и потире лична слобода бирача у изборима, и право суверенско преноси у ствари на партије. А да би дошле до власти, и одржале се у власти, нема шта понеке партије не дозвољавају себи у изборној борби. Оне се служе и законитим и незаконитим, и патриотским и непатриотским, и поштеним и непоштеним средствима. У таквоме стању ствари партијске страсти распаљују се често да заноса, у коме се на све само са партијским осећањем гледа. Под изговором партијске дисциплине руши се умна и морална независност карактера, па се судба народа предаје слепој игри страсти и случаја. За успех партије често се више узда у заблуде и слабости, него у истину, увиђавност и врлине бирача и народа. Партијски рачуни и пркоси помућују свест о грађан-

свој и патриотској дужности; политика, црква, наука, школа, јавни кредит, народна радиност и будућност, све се то упорно и бесно увлачи у партијску мрежу, и потчињава партијском интересу.

Да партије, и кад бирају посланике, и кад су на влади, служе само општем интересу, то би се могло очекивати, тек кад би народ цео, или бар у већини, појимао као што треба своје право и своје интересе, па би штампом, скуповима и зборовима неуморно бдио над државним пословима, и живо бранио јавну власт од свачијих злоупотреба, а енергично подупирао све што општем добру води. Но искуство сведочи, да сви бирачи нису свугде и свагда колико би требало обавештени, способни и активни у бирању посланика и контролисању државних послова. Општи интерес тешко и ретко може да их покрене на рад онако живо, као што лични и партијски интереси своје раднике покрећу. То долази и отуд, што им је општи интерес даљи и недокучљивији, а лични и партијски ближи и доступнији. У својој необавештености, или неспособности и нехатости, бирачи лако остављају партијама, да оне решавају изборе, и руководе јавне послове, како им се кад свиди. Нађу ли се у влади људи који општем интересу искрено служе, они, поред неспособности или немарности бирача, могу лако да остану без народне потпоре и где би ова најнужнија била, те да и непатриотским нападима противних партија, па и непријатељским утицајима са стране, буду уклоњени са власти, пре него што се енергије бирачког скупа пробуде за одбрану опште ствари. Тако се догађа, да партијски интереси узимају мах над општим, и да се партије измећу у спекулантске котерије, којима експлоатовање државне власти, и уживање прихода и користи које та експлоатација доноси, постаје главна брига. Успеју ли такве котерије једном, да се власти дочепају, онда је поље за њихову грабеж тим шире и плодније, што су разноврснији и разгранатији

послови владе, која располаже чиновима, звањима, платама, наградама, дијурнама, концесијама и одличијама.

Мислило се, да се општим гласањем може да доскочи свима злоупотребама власти и слободе. Али искуство републиканских држава доказује, да тих злоупотреба бива и поред општег гласања. Ширење бирачког права на све грађане мења само облик и начин државног живота и рада, али не и природу људи, који државу сачињавају. Страсти, које, испод скута неограничене власти у апсолутним, а под штитом бирачког монопола у уставним монархијама, саможиве, личне, котеријске и партијске интересе уздижу над општим интересом, протурују се и у републикама, то под маском „више државне идеје“, то под изговором „одржавања права већине“, или „заштићавања мањине против тираније броја“. Ласкајући слабостима и укусима бирача страсти те успевају, да задобију потпору необавештене гомиле, па онда се на грбинама ове уздижу до власти и положаја, у коме им постаје могућно, да државу и њене изворе и приходе исцрпљују. —

Међу народима и државама сила и лукавство, страсти и неправде стварају противнике и супарнике као и међу појединцима. Да не помињемо ситна антропофагијска племена, која се у борби за опстанак не разликују од свирепог звериња; но да погледамо на односе питомијег света.

У старом и средњем веку сила је владала као највиши закон у међународним односима. Према приликама у којима се кад и где истицала, она је мењала своје облике; али је у свима облицима наследно развијала страст освајачког ширења и суревњивог господарења. Страст ова огледала је своје јунаштво у насилничкој отмици и разбојничкој пљачки варварских времена, па и у грабешком експлоатовању побеђених и слабијих у вековима културног освајања. Као што је подизала државе једну о трошку друге, тако је и силу једне силом друге ломила. Источне деспотије, основане победом

јачих над слабијима, оборене су силом грчког и македонског оружја; македонска сила разорила је грчку; а римска и македонску и грчку. Варварски победноци претворили су у развалине римску царевину, па на овим развалинама основали војену јерархију и феудалан систем. Суревњивим тарењем монархијске и властелинске силе створена је феудална анархија. Из феудалне анархије поникле су: апсолутно-монархијске, уставно-монархијске и републиканске државе као производ новијих времена, али уједно и са наслеђеном страсти освојачког ширења и грабешког експлоатовања човека човеком и народа народом. Религиозни, трговачки, династички и политични ратови XVI. XVII. и XVIII. столећа означују рекама крви и бреговима костију људских, па и гробовима целих држава, наследну суревњивост силе, која на пољу моралних, као и на пољу материјалних интереса, монополе ствара и неправдом борбу сеје.

Неизвесност и опасност у коју се силе својом суревњивошћу узајмно доводе, будила је у свима вековима мисао о равнотежи снага као јемству за општу сигурност. Ова мисао налазила је израза: то у отпору држава сваком повећању, као и сваком смањењу снага, којим би се ширила неједнакост међу њима, и производило стање у коме би моћ једне опасно претезала над моћи друге; то у савезима, који дају могућности државама, да се заједничком снагом осигурају против сваке опасности којој саме посебице не би могле да одолевају. Али, такви отпори и савези остајали су и остају моћни, само докле трају и размере снага према којима се они организују. Промену ли се ове размере, и осети ли се која сила у положају и стању, да се освајањем или гутањем слабијих рашири, нема шта је може уздржати, да над овима не огледа своју снагу и срећу. Амфиктионски савез могас је донекле да осигурава спољашњу независност и унутрашњи мир малих грчких племена; али је развитком дога-

ђаја доведен, да и сам послужи као потпора јачим племенима за ширење превласти над слабијим; па да најпосле и спољашњег освојача, краља Филипа, прими за свог врховног војводу! Савези трговачких република у средоземном приморју, дуго су заштићавали независност њихову; Картага је као морска сила била у стању, да годинама сузбија освојачке тежње и покушаје Рима; али, и Рим је умео да се користи приликама које време ствара, па је, после пада Картаге, раширио своју надмоћност над државама које беху остале још самосталне, и све их мало по мало довео под своје господарство. Савез италијанских република у XII. и XIII. столећу и савез анзеатски у XIII. XIV. и XV. столећу могаху да одбране и заштите трговину и радиност, против варварске грабежи и разбојничке пљачке на суву и на мору; али не могоше да зауставе и сломију силу догађаја и прилика, из којих се излегоше централистичке и апсолутистичке монархије у Европи.

Суревњиве на ширење, централистичке и апсолутистичке силе су увеле су као правило, да једна другој равнотежу држе. На конференцији у Оснабрику и Минстеру, у XVII. столећу, покренута је мисао и о међународном суду за расправљање оних спорова, који би доводили у питање равнотежу међу силама. Наш век, који се одликује напретцима науке и цивилизације, обилат је у идејама: о одређеним, сталним и непроменљивим начелима међународног права, које би сви народи једнако признавали и поштовали; о мирном расправљању међународних питања, средством дипломатске интервенције, изборних судова, или општег међународног суда, чије би одлуке и пресуде биле подупрте и моћном организацијом опште извршне власти. Али, колико су ове идеје још далеко од остварења, којим би се учинио крај непријатељском раздирању народа и држава међу собом, расветљују најјасније ратови који не престају и XIX. столеће прскати људском крвљу.

Ратови ови, а на име: балкански (1828 год.), шпански и португалски (1830—1840), кримски (1854), италијански и аустријски (1859), амерички (1863—1865), пруски и аустријски (1866), француски и мехикански (1866), бразилски и парагвајски (1867—1870), француски и немачки (1870—1871), српски, руски и турски (1866—1877); уз ове и француски у Алгиру, енглески у Индији и јужној Африци, шпански у Мароку и др., — стали су човечанство до сада не мање од три милијуна људских глава, и наметнули државама преко 125 милијарада динара дуга!([1]).

Но да отргнемо за који часак поглед од крвавих дана и жртава рата, па да погледамо на односе мира какви се утврђују међународним уговорима, и одржавају дипломатским савезима.

Мир који се огледа на углачаној спољашњости ових односа, само је привидан; он скрива у себи небројене клице суревњивости и противности. Да загледамо н. пр. у односе које ствара брига о изворима и сретствима за живот, и који се међу народима и државама шире у облику трговачке конкуренције.

Конкуренција ова имала би да служи размени производа и услуга у интересу општег напретка цивилизације. Али, докле напредак цивилизације тежи свестраном и сугласном развитку производних и привредних снага и способности свију чланова велике човечанске породице, на основи слободе и праведне узајмности, трговачка конкуренција излази понајчешће на саможиво експлоатовање народа народом и човека човеком. Као што је лако појмити, у борби интереса каква се том конкуренцијом ствара, могу да се мере једна с другом само оне производне и привредне снаге, које су подједнако

([1]) The Progress of the world, by M. G. Mulhall, 1880 г. p. 9—10 и 40.

развите и напредне. Поставе ли се у конкуренцију народи са неједнаком производном и привредном снагом, онда слабији неизбежно прелазе у службу јачих. Према овоме и за народе постаје правило, да заштићују и бране своју домаћу радиност и своје државне интересе, против опасне поплаве стране конкуренције. Заштита и одбрана ова познате су међу народима и државама нарочито у облику заштитне царине, или заштитног економно-политичног система. У редовима данашњих држава нема ни једне, која је могла да напредно развије своју производну и привредну радиност, докле је бедемом заштитне царине није оградила и заклонила од опасности стране конкуренције, или која је могла да без заштите и штете отвори своја тржишта страној конкуренцији пре, него што је своју народну радиност одгајила до снаге којом може да одолева тој конкуренцији. И опет скоро свака од тих држава ради, и бори се, да од народа од којих се привредно снажнија и напреднија осећа, изнуди уступке које би одузеле сваку заштиту и потпору њиховој домаћој радиности, па би је и најопаснијој страној конкуренцији без одбране изложиле! На оваквој неправди основане су н. пр. капитулације, којима народи на југо-истоку Европе са својим природним изворима тековине и богатства беху преведени у службу светских спекуланата, те их ови грабешки исцрпљиваху; таква неправда огледа се и у највише уговора и конвенција, који су закључени, или се закључују, између силнијих и слабијих држава: о царини, о бродарству, о консулству, о жељезничким свезама, и уопште о трговачким и привредним односима.

А како борба интереса коју трговачка конкуренција развија, може да пређе и у најтеже и најопасније сукобе, то знамо најбоље из историје нама тако блиског „Источног питања“. Суревњиво отимање око кључева источне трговине сачињавало је од искона, и не престаје сачињавати, неодрешни

чвор тога питања. Као што су се око тих кључева борили Картагенци у своје време, тако се око њих боре и данашње силе. Зашто н. пр. Инглези шире своја освојења у Индији; зашто откупише они суецки канал, који им скоро у пола скраћује пут из Европе у Азију; зашто ли теже и раде, да мрежом гвоздених путова и канала свежу и Еуфрат са Средоземним Морем? Па онда, зашто Русија војује на Кавказу; зашто заузима она откосе према Црном и Каспијском Мору, и продире све даље од северо-запада у Азију, на сусрет Инглезима, који се од северо-истока по Индији шире? Зашто Француска држи у својој власти Алгир; зашто ли тежи, да заузме још и Сирију и Јегипат, који на крају прошлог столећа и освојила беше? Шта вуче Немачку и Аустро-Угарску на Исток; зашто бацају оне жудан поглед на ушће Дунава и долине Мораве; зашто ли траже излазак на Црно и Јадранско Море, и смишљају како да економно, па и политички, асимилују мале балканске државе, кроз које води светски друм у Солун и Цариград? Зашто Италија погледа на Далмацију и Арбанску? Све ово може да се тумачи и као тежња за „ширењем културе и цивилизације“; али још више и јасније издаје све то очајну такмицу, у којој свака сила тежи да у својим рукама усредсреди источну трговину, или бар да задобије што шири и моћнији удео у господарству на великим трговачким друмовима Истока, па и у експлоатовању источних извора богатства.

Политика иде за интересима, па и цео систем „политичне равнотеже“ међу силама и државама проникнут је, данас као и увек, суревњивошћу, каква влада и у трговачким и привредним односима њиховим. Систем овај освештава освојачке успехе, који су сама негација слободе и правде; у њему се стварају „сфере интереса“ које се силом и лукавством шире, у место да се размерају по начелима народног суверенства и правне једнакости; он све оснива на размерама снаге за напад

и одбрану. Народи и државе у том систему морају да се крваво боре за свој опстанак. Право на живот признаје се само онима, који га својим енергијама извојују, и који могу да га снажно бране. Војена претежност уздиже „велике силе“ до господарства над стањем и редом ствари у целом систему. Општи мир, па и опстанак самог система, зависи од равнотеже оних снага, које суревњиве силе могу једна другој да супрот ставе. Докле ће се те силе у равнотежи држати, не може се у напред знати. Историја колико доказа даје за суревњиво чување равнотеже међу силама, толико их даје и за суревњиво подривање и ништење те равнотеже; а закон наслеђивања порекленог типа опомиње живо, да страсти какве су н. пр. у римском цезаризму одгајиле жудњу за освајањем света, могу да распале освајачки пламен и у новијим цезаризмима. Да пређемо ћутањем проко вечно отворених питања: о „природним границама“, о „административним окупацијама“, о „политичним анексијама“, о „територијалним накнадама“, па да се позовемо на истине које у делима живе. Не осведочава ли се несталност и трошност стубова на којима се политична равнотежа међу данашњим силама темељи, најјасније огромним војеним оружањем и ратним спремањем ових сила? У самој Европи силе те броје у ово време око 11 милијуна војника за рат спремних, са 28,000 топова, 1,300 митраљеза и 2,400 ратних лађа, што све стаје годишње скоро 4 милијарде (3,800 милијуна) динара!(¹).

Тако је наоружан европски мир; такав је ред и такво стање на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак!

Али не заборављајмо, да историја човечанства није сва у ширењу војене силе, него је и у напредном развитку идеја, нарави, духа и опште свести!

(¹) В. Vergleichende Statistik von Dr. Hugo Franz Brachelli. Lieferung 6. S. 446 480.

IX.

Време, које мења стање и ред ствари у природи, а са овим и услове живота, мења и друштвене и међународне односе. Историја црта у прошлости облике и односе који су у своје време одговарали условима и потребама опстанка и напретка људског. Из оног што је било у прошлости, можемо да изведемо поуку и о садашњим друштвеним и међународним односима. Односи ови мораће, по законима борбе за опстанак, да уступају пред новијим, које напредак времена буде стварао.

Као што наука и цивилизација црпеју своју снагу из напретка времена, може се рећи, да ће и за будућност имати највише изгледа они друштвени и међународни облици и односи, које наука и цивилизација буду развијале и усавршавале, на основи напредног расветљивања природних закона друштвеног и људског живота, и ширења опште свести о овим законима.

По законима природе друштвени и међународни односи одређују се, као што смо напред видели, размерама снаге; а размере снаге на друштвеном и међународном пољу оснивају се на напредном развитку физичних, умних и моралних својстава људских.

За напредан физични, умни и морални развитак човека удружење је природна нужност. А као најприроднији облик удружења искуство и наука означују народност, која срођава људе свезама крви и порекла, истоветношћу језика, нарави, обичаја, историје и судбе, а на основи живљења у истим природним и друштвеним условима и приликама. Овако срођени чланови друштва остају, по правилу, ближи и доступнији један другом, и могу лакше и боље да се разумеју међу собом, па и да узајмним саопштавањем мисли, осећања, искуства и знања одгаје општу свест, и доведу у сугласност своје тежње и своју радњу за опште добро.

Према овоме и државе колико саставом и уређењем својим више одговарају идеји народности, толико лакше могу

да сугласно развију физичне, умне и моралне снаге и способности својих чланова.

По свом саставу и уређењу данашње државе деле се: на националне или народне, у којима су или сви, или скоро сви, или бар велика већина становника једне исте народности, и у којима ова народност политично господари, па и својим народним језиком влада, и на просто политичне или полиглотске државе, које су састављене из одломака разних раса, или народности, и у којима ови одломци остају сваки у својој етнографијској огради, а ни један за себе не сачињава снагу пред којом би се други губили.

Као националне или народне државе истичу се у Европи: Француска, Италија, Шпанија, Португалија, Шведска, Норвешка, Данска и Холандија; па онда, Велика Британска, Грчка, Немачка, Србија и Црна Гора, Русија, Румунска и Бугарска.

У просто политичне или полиглотске државе увршћују се првенствено Аустро-Угарска и Турска; а по својој политичној организацији и етнографијској подели и Белгија и Швајцарска.

Националне или народне државе упоређују се, по сразмери у којој главна народност у њима преовлађује, овако:

ДРЖАВА:	по званичном попису од године	Број становника свега(1)	Од целокупног броја становника износи(2)
Португалија . . .	1878	4,348,551	Скоро све сами Португалци.
Италија	1879	28,452,639	99% Италијани; 1% други.
Шведска	1881	4,572,245	99% Шведи; 1% „

(1) В. The Statesman's Year-Book. Statistical and historical annual of the states of the civilised world for the year 1883 (p. XVII). — London.

(2) В. Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik von Dr. H. Fr. Brachelly (4-th Au'fl. — Lief. 1. S. 30—39). — Brünn. 1883.

ДРЖАВА:	по званичном попису од године	БРОЈИ СТАНОВНИКА СВЕГА	ОД ЦЕЛОКУПНОГ БРОЈА СТАНОВНИКА ИЗНОСЕ	
Холандија. . . .	1880	4,060,580	98% Холандези;	2% други.
Норвешка. . . .	1880	1,925,000	98% Норвежани;	2% «
Француска . . .	1881	37,405,240	97.8% Французи;	2.2% «
Данска	1880	1,969,039	97% Данци;	3% «
Шпанија	1877	16,625,860	96.4% Шпањолци;	3.6% «
В. Британска . .	1881	35,262,762	93.9% Инглези;	6.1% «
Грчка	1881	1,979,305	93.5% Грци;	6.5% «
Немачка.	1880	45,234,061	93% Немци;	7% «
Србија. .	1874 и 1879	1,700,000	90% Срби;	10% «
Црна Гора . . .	1880	286,000	Скоро све сами Срби.	
Румунска	1878	5,290,000	87.7% Румуни;	12.3% «
Русија	1879	83,600,349	85.5% Словени, (75% Руси, 10.5% други Словени);	14.5% «
Бугарска	1881	1,998,993	66.7% Бугари;	33.3% «

У реду просто **политичних** или **полиглотских** држава:

Аустро-Угарска броји, по званичном попису од 1880 г., скоро 38 милијуна становника. Међу овима износе:

1).	**Словени** (**Чеси, Моравци, Словаци, Пољаци, Румуни, Срби са Хрватима и Словенци**)	47% од целокупн. броја становника.
2).	**Немци**	26% „ „ „ „
3).	**Маџари**	17% „ „ „ „
4).	**Румуни, Италијани** и др.	10% „ „ „ „

Турска, са **источном Румелијом, Босном, Херцеговином** и **Новим Пазаром**, има у Европи од прилике 7 милијуна становника. Пописи становника у Турској нису поуздани; али према званичним статистичним и

етнографијским датима као што их излажу познати писци (Лежан, Киперт, Сакс, Каниц, Вл. Јакшић, Енгелхарт и др.) може се рачунати као понајвероватније, да од целокупног броја становника износе:

1).	Словени (Срби и Бугари)	42% (Срби 22%, а Бугари 20%).
2).	Турци (са Татарима)	19%
3).	Грци	17%
4).	Арбанаси	14%
5).	Јермени, Цинцари, Арапи, Јевреји и др.	8%

Белгија броји, по попису од 1880 г. $5^1/_2$ милијуна становника, који се деле на Фламанце и Французе. Свакој овој народности устав ујамчује равноправну употребу њеног рођеног језика.

А од целокупног броја становника износе:

1).	Фламанци	54%
2).	Французи	45%
3).	Немци и др.	1%

Швајцарска има, по попису од 1880 г., скоро 3 милијуна становника, који се деле: на Немце, Французе, Италијане, Ладине и др. Језици: немачки, француски, италијански остају народни језици у федаративној републици. Од целокупног броја становника износе:

1).	Немци	70.4%
2).	Французи	23%
3).	Италијани	5%
4).	Ладини и др.	1.6%

Као што је народност најприроднији облик за удружење појединаца у државу, тако је племенско сродство нај-

природнија основа за усредсређење снаге међу народима. Отуд и у систему данашњих држава преовлађује тежња, да се саставе *велики политични центри око којих би се снага народа по природном закону племенског сродства савијала.* У овом погледу особиту пажњу привлаче *словенски, германски и романски или латински народи.*

Ове три гране индо-европског стуба беле („кавкаске“, или „средоземне“) расе прекриљују скоро целу Европу (у којој оне износе 90.5% од целокупног броја становника), а заузимају понајважније тачке у другим деловима света. Па онда, романски, германски и словенски народи претежу у данашње време не само бројно, него и културно над свима другима, тако, да су они природно позвани, да представљају главне центре снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак. Али је питање, колико ће који од њих моћи да одговори овоме позиву.

У својим племенским целинама словенски, германски и романски народи размерају се бројно у Европи овако:

Словени (*Руси, Пољаци, Чеси, Моравци, Словаци, Срби са Хрватима, Бугари и Словенци*)	броје око 98 милајуна.
Романи (*Французи са Валонима, Италијани, Шпањолци и Португалци, Румуни и Реторомани, или Ладини*)	броје око 97 милијуна.
Германци (*Немци, Холандези, Фламанци, Инглези, Шведи, Норвежани и Данци*)	броје око 103 милијуна.

За оцену бројне снаге важна је и *размера народног приращтаја.* Средња годишња мера приращтаја из-

носи: за Словене (према званичним статистичним датима за Русију од 1859—1877 г., и Србију од 1830—1877 г.) 1.68%; — за германске народе (према званичн. статист. датима за Инглеску од 1821—1876 г., и Немачку од 1822—1880 г.) 1.20%; — а за романске (према званичн. статист. датима за Францусну од 1821—1876 г., за Италију и Шпанију од 1787—1877 г.) 0.67% (1). Ако би ови народи и даље у оваквој размери множили се, онда би за будућност имали најбоље изгледе, у погледу на бројно растење, словенски, па онда германски народи, а најслабије романски (2).

Бројна снага тек кад је снажно организована и усредсређена, па је у сугласности и са умним и моралним развитком, може да осигурава опстанак. А како у том погледу словенски, германски и романски народи стоје?

Од 97 милијуна Романа прикупљено је 80 милијуна у три велике и независне народне државе: у Француску, Италију и Шпанију, које су не само по племенском сродству, него и по географијском положају позване, да савезом усредсреде своје племенске снаге. Од осталих 17 милијуна: 9 милијуна живе у две независне државице, у Португалији и Румунској; 3 милијуна су које у Швајцар-

(1) B. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (V. Band, 4 und 5 Heft, S. 442—443). — Jena, 1882.

(2) За развјашњење како се размера бројне снаге међу народима неједнаким приараштајем у току времена мења, Е. Бем и Х. Вагнер срачунали су, у свом статистичном прегледу, колико би који народ у години 2000 (дакле после још 116 година) бројно износио, кад би сви у садашњој размери и даље прираштивали. Према садашњем бројном стању и садашњим размерама прираштаја, као што их ови писци излажу, у 20-м столећу изнео би број:

Словена	425 милијуна,
Германа	250 милијуна,
Романа	200 милијуна.

(B. Die Bevölkerung der Erde von E. Behm und H. Wagner. II. S. 97. Gotha, 1874).

ској, које у Белгији; а остали су растурени по разним страним државама.

Од 103 милијуна Германаца прикупљено је 75 милијуна у две велике и независне народне државе: у Велику Британску и Немачку, као два главна језгра за савијање племенске снаге. Од осталих 28 милијуна скоро 14 милијуна живе независно у својим народним државицама: у Холандији, Шведској, Норвешкој и Данској; 2 милијуна су у Швајцарској, 10 милијуна у Аустро-Угарској; а други су растурени по разним странам државама.

Бројна прикупљеност, географијска свеза или близина, и политична независност главних делова племенске целине дају германским и романским народима могућности и за лакши, бржи и сугласнији умни и морални развитак. Отуд ови народи и представљају главна огњишта европске цивилизације.

Од 98 милијуна Словена 71 милијун уједињени су у велику и независну словенску државу, Русију, и 2 милијуна у две мале независне народне државе: Србију и Црну Гору, које не само од Русије него и једну од друге деле стране државе и страна племена. Од осталих 25 милијуна Словена: 1½ милијуна живе у полу-независкој Бугарској; скоро 18 милијуна су у Аустро-Угарској, 2½ милијуна у Немачкој, и 3 милијуна у Турској.

Подељени политично и географијски као што су, Словени се нису могли подједнако историјски развити; па се и на пољу културног и друштвеног напретка разликују међу собом више, него романски и германски народи међу собом.

Русија, као једина велика независна словенска држава, позвана је да представи главно језгро словенске племенске снаге. Потпором њеном извојевале су Србија и Црна Гора своју независност, и успеле да се уврсте у ред сувремених

држава европских. Она је уздигла и Бугарску до полу-независне државе. Али остају још толики милијуни Словена неслободни, политично и географијски одељени од независних словенских држава. Ако би у таквом стању били остављени себи самима, неслободни Словени не би могли да напредују у свом народном развитку, него би морали да се прилагођавају условима живота које им страно господарство ствара и намеће, па да се мало по мало и отпаде од словенског духа, и претопе у оне народности, које над њима господаре. На овај начин германизовани су већ балтијски и полабски Словени. Независни Словени ако би напустили оне, који немају још народне самосталности и слободе, довели би у опасност и свој сопствени опстанак. Јер, у колико би претапањем неслободних Словена у несловенска племена која над њима господаре, снага ових племена расла, у толико би, наравно, снага словенске племенске целине опадала, па се и на пољу борбе за опстанак слабила, и све опасније излагала.

Свакојако је, колико за одржање бројне и политичне равнотеже међу словенским, германским и романским народима, толико и за напредан развитак и трајан опстанак словенских народа, и свију у цело и сваког посебице, неодољиво нужно, да се и они сви, по начелима народне слободе и независности, што скорије прикупе у велике политичне центре. Као што се романски и германски народи на основи природног сродства концентрују, те у збијеним редовима и уједињеном снагом на пољу борбе за опстанак напред ступају, тако и Словени морају да по начелима народности своје снаге прикупе и усредсреде, ако хоће да политично опстану и напредују. У томе они треба да развију толико живље енергије, колико више имају да раде и за културно изједначење како међу собом тако и са романским и германским народима, који су у згоднијем положају и сретнијим приликама могли да се раније и напредније развију.

Изгледи за будућност словенских народа, повећавају се њиховом младошћу. Народи као и појединци гипки су у младости; па и словенски народи у колико су новији производ природног реда развитка, у толико су еластичнији према променама које напредак времена ствара, те и способнији за преображаје на којима се оснива усавршивост, а са овом и изгледи за будућност.

Поред словенских, германских и романских народа, који су позвани, да на основи племенског сродства саставе центре снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак, какав положај и значај могу да имају на том пољу просто политичне или полиглотске државе, које су састављене од одломака разних раса и народности?

По сводочанству историје, просто политичне или полиглотске државе могу да опстану, поред великих, слободних и независних народних држава, само ако разни елементи из којих су састављене, налазе у њима могућности, да се сваки у духу своје народности слободно развије. На овој основи држе се и напредују Швајцарска и Белгија у Европи, и републикански савез у Америци. Нема ли у чисто политичним или полиглотским државама могућности, да се расе и народности из којих су оне састављене, развију свака слободно у свом духу, онда ове расе и народности, по законима природног сродства, теже, или да саме за себе саставе политичне целине, или да се придруже већ састављеним центрима оних слободнијих и независних народа, с којима су оне племенски сродне. Тако су се Србија, Грчка и Румунска ослободиле од полиглотске Турске, па су се организовале као слободне и независне државе; тако су се Мљетачка и Ломбардија отргле од полиглотске Аустрије, па су се придружиле Италији као уједињеној и независној народној држави; тако је, нај-

после, и „Немачки Савез (Bund)" победом над полиглотском Аустријом претворен у велику Немачку царевину.

Пред оваквим фактима мора да се губи свако веровање у дуговечност оних полиглотских држава, које, скрпљене од одломака разних раса и народности, нису у стању да опстанак своје политичне целине доведу у сугласност са слободним и напредним развитком тих раса и народности.

Према савременом стању и реду ствари у природи и међу људима народност остаје неоспорно најприроднији облик друштвеног живота; али, да се државе и народи по начелима народности до праве снаге и моћи развију, стоји и до унутрашњег политичног уређења друштва.

Облици унутрашњег политичног уређења друштва постају и одржавају се по законима борбе за опстанак, као и живе снаге чијем развитку они служе. Они пролазе, или се мењају, као и време које их ствара. Њихово трајање одређују се, тако рећи, мером у којој они одговарају природним и друштвеним условима живота. Што су сугласнији са законима опште природе људске, и што боље служе општој слободи и правди, општем напретку и добру, тим више изгледа за опстанак имају они, и обрнуто.

Напред је изложено, како су данашњи политични облици унутрашњег друштвеног уређења постали преображајем средовечних друштвених односа. Ту је јасно, да уставна монархија, која управу државе оснива на уговорном и договорном сугласију владаоца са народом, представља савршенији политични облик, него апсолутна монархија, у којој народ није господар од себе, и не сме да исказује своје мисли и своје потребе, него мора да робује ћудима и страстима једног грешног и смртног човека. А республика, у колико тежи и успева, да општи напредак и опште добро ујамчи слободом свакога и господарством опште свести и опште воље, долази још па ближе друштвеном узору. Али, сте-

чена искуства потврђују, да у свима познатим, републиканским као и монархијским, облицима друштвеног уређења овај узор остаје далеко од правог остварења, све докле се не дође до могућности, да се, по начелима једнакости права и дужности, слободе и одговорности, зауздају личне, котеријске и партијске страсти, тако како ће се у друштву стално утврдити суверенско господарство општег ума и опште свести, и како ће општи ум и општа свест изражавати само истину и правду, а тежити увек општем напретку и општем добру.

Напретку времена и науке остаје, да усавршавањем садашњих, или стварањем нових политичних облика, ослободи људско друштво од неправде и злоупотреба власти, којима су га досадашњи политични облици излагали, а осигурају владу слободе, правде, истине, разума, опште свести и општег интереса.

X.

У великом колу словенских народа позвани су и Срби, да развију своје народне енергије на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак.

Као први народни покрет Срба историја означује њихову сеобу са севера на југо-исток Европе. Нужност ове сеобе разјашњује се оним истим узроцима, који су произвели и велику сеобу народа у почетку средњег века, а то: недостизањем природних извора и средстава за живот и потребе нагомиланог људства на северу Европе, као и на северу Азије, и освојачким нападима варварских племена на питомији свет, као на грабешки плен. Уклањајући се испред варварске поплаве уралско-чудских племена, Хуна, Авара и др., Словени су ступали напред према источној, југо-источној и средњој Европи. У свом покретању они су се поделили на групе, које су мало по мало рашириле се на огромној просторији између Урала, Леденог и Балтијског Мора, Лабе, Дунава, Јадранског, Егејског и Црног Мора, Кавказа и Каспијског

Мора. Предузета у IV. столећу сеоба Словена довршена је у VII. Према правцима у којима су се тада настањивали, Словени се и данас још деле: на источне (Русе и Русине), на јужне (Срби са Хрватима, Бугаре и Словенце), и на западне (Чехе, Моравце, Словаке, Пољаке, лужничке Срби и др. полабске Словене).

У настањивању на Трачко-Илирском Полуострву подела на племена била је у јужних Словена преовладала над народном јединином. Већ по природи војено-четничког заузимања нових земаља, свако моћније и у борби сретније племе истицало се као нека засебна државица([1]). Оваквом растурању јужних Словена на племенске државице ишао је у неколико на руку и њихов старински начин живљења. По примеру својих праотаца, који су у родним покрајинама између Дона и Висле навикли се на пољску привреду, они су и у новим земљама листом предавали се пољској привреди, која их је за земљу привезивала; а индустрију, трговину и друге радње које намећу људима потребу живљег додира и саопштавања, остављали су понајвише старијим грчко-римским насељеницима([2]). Заузете земље постале су својина самих племена([3]). Задруге из којих се племе састојало, и које су уживале земљу, као „племенштину", подизале су своје домове свака у средини земаља, које су јој у део пале. Живљењем по тако

([1]) „Југо-словенска племена настанила су се на земљишту византијске царевине под предвођењем својих жупана и бана са уређеном и склопљеном војном организацијом, која је била војничко-четничког карактера. Колико је било изабрано вођа разним племенима, толико је било и великих жупана. Борба и ратовање њих тако уздигне, да се појави више државица племенских. (Историја Српског Народа" од П. Срећковића I. књ. стр. 446).

([2]) ... „Словени (на Трачко-Илирском Полуострву) саставили су масу сељачку, а старинци узели трговину, администрацију, цркву, сточарство у своје руке..." („Ист. Српског Народа" од П. Срећковића, I. књ. стр. 51).

([3]) В. „Словенска општина" у XXXIV. св. „Гласника Срп. ученог друштва" (стр. 133—134).

усамљеним домовима и везаношћу за пољску привреду и одређену грудву земље будила су се у племена засебна мештанска осећања, а успављивала општија и народна. Тиме се припомагало и одгајивању оних **анархијских склоности**, које је војено-четничка организација снажила, и које су народну јединиу јужних Словена жртвовале „независности“ ситних племенских држава.

Поцепаношћу јужних Словена на племенске државице подељени су и њихови политични интереси, па посејане међу њих клице суревњивости и раздора([1]). Чим се која државица осетила јача од друге, она је тежила да се о трошку ове рашири. Тако се заметала борба за опстанак и међу самим југо-словенским племенима([2]). Борба ова сатирала је унутрашњу снагу јужних Словена, која је била ослабљена већ и самом поделом па ситна племенска средишта, и доводила их све у опасан положај према спољашњим противницима. Што је које племе било усамљеније од других, а доступније освајачким ударцима споља, тим је, наравно, било и мање изгледа за његов народни опстанак. У осећању своје немоћи и несигурности, понеко племе постајало је гипко пред туђинским утицајима, па се повијало за силом јачега, и нагињало туђинштини, докле га ова најпосле, није и сасвим прогутала([3]).

([1]) „Словени имају много царића и вазда живе у раздору. Међу њима влада антактија (неред) и анархија (безвлашће). Нису сложни међу собом; ако се неки у чему сложе, други одмах оборе њихово решење, јер гаје један према другом вражду, и ни један неће да се другом потчињава...“ („Ист. Срп. Народа“ од П. Срећковића књ. I. с. 41—42).

([2]) .. „За време освајања земљишта византијске империје, и за време борбе са новим спољним непријатељима, или у **борбама племена с племенима** (Маврикије тврди да ова живе у вечитом међусобном ратовању, анархији) .... морали су се појавити **бани** с већом војничком влашћу.... Ко је задобио, или освојио више жупанија, тај је постао моћнији и јачи...“ („Ист. Срп. Народа“ од П. Срећковића, књ. I. с. 442).

([3]) Племена која су остала усамљена и на ударцу спољашњим против-

По природном закону борбе за опстанак, јужни Словени могли су да се одрже, и да напредно развију снагу своју, на Трачко-Илирском Полуострву, само у облику слободне народне државе.

Словенски дух одликује се од најстаријих времена демократијским тежњама, па ове тежње огледају се и у старинском друштвеном и политичном уређењу јужних Словена. Њихова племена јесу организована братства и задруге. Породичке везе одржавају међу члановима задруге живо чуство порекленe истоветности, а са овим и чуство једнакости у праву и дужности. Задругом управља најстарији члан, или онај којег изабере скуп задругара. Управа задруге врши се у договору са задругарима. Сродне задруге сачињавају братство, а сродна братства племе. Најстарији у роду, „родоначелник", управља племеном у договору са старешинама задруга, као племенским већницима([1]). Племена, посебице или удружена једно с другим, сачињавају жупанију, као управну, или и политичну целину, са жупаном на врху. Жупан управља жупанијом у договору са представницима задруга, као жупанијским већницима. У општим пословима, а особито у времена заједничке опасности и рата, разне жупаније састављају политичну целину под владом великог жупана, који у договору са народном скупштином, или народним већем, управља народом. Народ заузима, брани и шири своје огњиште предвођен војсковођама, или

ницима „морала су потпасти под туђинску власт, н. пр. Бели Хрвати под Угре, српске племенске државице у Маћедонији под Византију"... Жупане „који су били ближе Солуну и у равницама, Византија је себи потчинила" („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића, књ. I. с. 445—446).

([1]) „Племе се делило на братство, братство на задруге, а задруге на породице... Управник задруге био је њен представник на скупу и већник у племенским пословима". („Ист. Срп. Народа", од П. Срећковића, с. 41—42).

банима, које народно веће изабере(1). Од управника задруге па до великог жупана, старешине у старих Словена јесу, дакле, само извршници опште воље. Власт у ствари припада скупу свију, а старешине је извршују по одлукама овог скупа и по обичајним законима. Општа воља, којој служе: управник задруге у задрузи, „родоначелник“ у племену, жупан у жупанији, велики жупан у народу, председава и војеној организацији у старих Словена; јер они војују под заставама које носе народно име, и под војводама који се истичу личним заслугама, но који се подижу и одржавају гласом и поверењем свију(2).

Према овоме и народна држава јужних Словена имала је да се оснива на суверенству опште воље(3).

Али, суверенство опште воље било је противно централистичко-монархијском систему источно-римске, а доцније и

(1) Кад се „на извесној просторији намножило или стекло више племена“, па су ова »због спољних или унутрашњих прилика или неприлика била принуђена да бирају једног вођу у рату, или у сукобу, онда су се жупани потчињавали једном пану, или бану“, који је од изабраног вође постао наследни кнез... Овакви друштвени склопови имали су чврсту војену организацију са кнежевима, банима, жупанима, хиљадашима, стотинашима, педесетницима. У оваквом склопу населила су се словенска племена на Трачко-Илирском Полуострву“. („Ист. Срп. Народа“ од П. Срећковића, стр. 438).

(2) По Рајићу и Енгелу жупанијско уређење старих Срба било би слично са уставним уређењем Инглеске. Сличност ова може се признати у колико и једно и друго уређење на административној децентрализацији оснива политичну централизацију.

(3) Српска племена (по сведочанству Порфирогенита) „немају архонте, него жупане, старце, као и остали Словени“... У старих Словена „највиша власт јесте збор од свих кољена“; они се од искона не покоравају ћуди једног човека, него врховну власт налазе у народу, и њој се покоравају. (Slaveni ... non uni parent viro, sed ab antiquo in populi imperio vitam agunt etc.)... Нов закон морао се обнародовати по свима племенима, па га народ усвајао тек кад „сви рекоше да је добар“. Жупанијска власт текла је по законима отаца и дедова“... „То је био стари закон“ („Ист. Срп. Народа“ од П. Срећковића, књ. I. с. 447).

римско-германске царевине, па је из ове супротности природно потицала борба за опстанак између начела словенске демократије и начела римско-византијског и римско-германског цезаризма(¹).

Апсолутистичко-централистички борци налазили су најмоћније средство против снажења и напредног развијања демократијских начела у анархијском цепању Словена на небројене племенске државице, и у међусобним раздорима ових државица. С тога су они такво цепање и такве раздоре међу Словенима систематично подстицали и подупирали(²).

Појединости борбе коју су јужни Словени водили за свој опстанак у земљама између Дунава, Црног, Егејског и Јадранског Мора, припадају историји; а овде је питање само о судбоносним менама кроз које је српски народ у развитку своје друштвене и политичне снаге на пољу те борбе пролазио.

Угодни природни услови и односи поставили су брдска и планинска племена српска у стање, да очувају у снази и чистоти свој народни језик, карактер и дух, а тиме и праву основу за политични и народни развитак. Само на оваквој основи могао је и сусрет Срба са носиоцима грчко-римске културе и проповедницима хришћанства да уроди савезом српске народне мисли са начелима класичке и хришћанске цивилизације. Савез овај створио је српску народну писменост, српску народну цркву и српску народну црквену књижевност, које су дале полета

(¹) „Словенска демократија супротна је византијском царизму, јер је у Словена кнез ограничен вѣћем...“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 41).

(²) Изметање демократије у анархију штитили су византијски цареви. Византијски писац Маврикије саветује отворено, да се „многоначелије“ у словенских племена подржава, „да не би она створила једну државу, па онда постала опасна за Византију“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 446).

јавном духу српском, и узнеле га до народно-државне идеје. Народном оснажењу допринели су и друштвени додири словенских „родова“ са „родовима“ грчко-римских „старинаца“, на Трачко-Илирском Полуострву, у колико су овим додирима, по изборном закону природе, а на основи наследног пренашања савршенијих својстава, произведени типови јунаштва, какве је само енергичном и трајном употребом војне снаге могао да изведе средњи век([1]). Све ово заједно, а у свези са искуством које су српска племена стекла страдањем од анархијске поцепаности([2]), припомогло је, да велика жупанија Рашка постане огњиште за развитак државне идеје српске, и да се, политичним уједињењем Срба и усредсређењем политичне власти под Немањићима, подигне велика и независна Србија, са слободним општинама и представничким сабором([3]).

([1]) Као резултат »брачног укрштања« означује се одгајење „оних средовековних јунака, о којима се пева у народним песмама“. („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. стр. 51).

([2]) „Политично уједињење народа није се могло остварити без борбе: жупани су бранили »многоначелије«, а архонти или краљеви борили су се за самодржавну власт, па су их у том потпомагали и „народи“, да се избаве од спољашње зависности и унутрашњег „многожупанија“. Већа снага или општа несигурност од спољашњих непријатеља приморала је жупане да се потчине једној општој власти великог жупана, или краља; а унутрашња несигурност народа од ситних жупана, принудила је племена, да траже заштите код великих жупана (архоната)... Где су жупани потчинили се великом жупану, ту су се ујединила племена и постала самостална краљевина, доцније царевина, а где су племенски жупани остали за себе, ту су племена морала потпасти под туђу власт...“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 443—445).

([3]) „У прва жупанијска времена највиша политична јединица била је „велика кнежевина или велика жупанија“. Ту нема још речи „народ“ (populus), него се чују само речи „род“, или „племе“... Реч „народ“ јавља се на измаку 9 и у почетку 10 века, а одомаћује се тек у почетку 11 века. Тада се почиње и борба око уједињења племена у један народ... Стварању државе помажу колико географски, орографски и хидрографски положаји и односи, толико и спољне прилике... Тако је Рашка ујединила српска пле-

Докле још живот и снага српске државе извираху из самог народа, и у народу се усредсређиваху, Срби су само триумфовали у одбрани своје политичне и духовне независности. Али, кад овлада мисао, да се Србија уздигне на висину сувремених „краљевина и царевина“, па спреми, може бити, и за наследницу источно-римске царевине, а уједно и задобију и задовоље преостали жупани пређашњих „независних и полунезависних архонтија“ (1), почеше се обрасци за друштвену организацију кројити по римско-византијском и римско-германском систему, те се и независној Србији судба промени. У место да се друштвени развитак и напредак оснива на словенско-демократијском начелу правне једнакости, окитише се државни доглавници аристократијским повластицама. Повластице ове створише властелу, која у својим рукама усредсређиваше имаовину, богатство, науку

мена... Она је заузимала брда, планине и планинске кланце од реке Купе до Црног и Белог Дрима и Вардара... Средиште српске снаге било је онда, као што ће бити и у наше дане у рукама оног ком буде основа (база) Лим, Ибар, Лаб, Ситница, Бели Дрим и саставци Белог и Црног Дрима са Шар-Планином“... Овај положај припомогао је и оснажењу Рашке као „велике жупаније“. Њу обилазе преврати Подунавља и превртљива судбина Приморја; њена је основа јака и неприступачна онако исто, као и они кланци гранитских и мраморних брда и планина на којима се основала српска снага... Заштићени, и усамљени у брдима, Рашчани су очували у свој чистоти народне обичаје и нарави, и остали привржени језику и свему што састављa народност... Ту се јављају знатне и узвишене личности, одгајене у чисто српском духу, а не у лаким наравима Приморја, или под туђинским утицајима Подунавља“... Географијски положај и остали природни односи „чинили су и чине Расију средиштем чисте и непомућене народности српске... Без Расије и Косова немају стратегијске и историјске вредности по Српство Приморје и Подунавље, јер су обоје и сувише изложени туђим упливима, по свом географијском положају“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 438—439; 434—436).

(1) Од жупана пређе независних и полунезависних архонтија „постао је онај сталеж, који се назива општим именом „велики властелини“, или „кнези земљи““. („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 445).

и власт, докле од свега тога беху искључени нижи сталежи, који имађаху само да ропски издиру за више. Поспдела властела постаде, у лицу жупана и „велможа“, или „бољара“, средиште државне моћи. Владалац је вршио понајвише што је властела хтела (1). Душан Силни шири своју царевину, „двоглави бели орао“ прекриљује земље од Дунава до Егејског и од Јадранског до Црног Мора, „православни сабори“ освештавају смесу старинских, обичајних закона са усвојеним снимцима одредаба римско-византијског законодавства, а непродуктивна властела све неправедније и помамније граби тековине, и сатире производну снагу народа. Неједнакост пред правом и благовање „виших“ о трошку „нижих“ доводе у противност интересе и тежње разних сталежа; распаљују мржњу и непријатељство између повлашћених на једној и потиштених на другој страни; раскидају унутрашње, моралне и умне, свезе државе, и свршу народни покрет с пута природних закона развитка и напретка. Замкови и куле које властелске војводе подижу, служе као бедеми колико против спољашњег непријатеља, толико и против правне једнакости у самој царевини. Повластичка неправда и сила урађају великашком анархијом. Царске круне не стаје у понору домаћих раздора, и српска држава дезорганизује се изнутра баш кад је требало, да се прикупљеном и усредсређеном снагом одупре варварској поплави, која из Азије у Европу продираше.

(1) Шафарик означује „жупане и велможе или бољаре“ као покретаче политичног живота... „У њиховим рукама била је судба и владаоца и народа. С њима су владаоци радили опште послове земље на сабору... С њима је већ око 924 г. преговарао бугарски цар Симеун о владаоцу Србије, па им бацио замку и све их уловио... Владаоци су често само извршиоци бољарских одлука. Бољари су направили од Душана Силног најпре оцеубицу, па онда цара. Законима од 1349 и 1354 г. они су његову власт ограничили скоро онако исто, као и он њихову; они су помоћу њега овлађивали на све стране, те стварали нова намесништва, нове краљевине... (в. Paul Jos. Šafarik's Geschichte der serbischen Literatur. h. von Josef Jireček 1. Abth. S. 44—46)

Пред компактном силом азијских варвара српска царевина, подривена у основи сталешком поделом и великашким раздорима, морала је да се сруши. У развалине њене сахрањена је и политична једнина каква под Немањићима беше остварена међу српским племенима. Растурени на разне стране делови српства имали су да бију сваки за себе очајну борбу за опстанак. — Који потпадоше под т у р с к о г о с п о д а р с т в о, имадоше да се отимају од погибије, какву им спремаше „изеличка“ свирепост варварског освојача, који у зноју побеђених налазаше изворе за своје благовање, па, прождирући њихове тековине, убијаше у њима дух предузимљивости, ломљаше снагу њиховој привредној радиности, те спречаваше и њихов умни и морални развитак, и осуђиваше их на просто „измећарско“ робовање зулумћарским страстима. — Који потражише прибежишта у суседним „културним“ земљама, налазаху противнике српској народности и у онима, које јуначким услугама на пољу борбе за цивилизацију, а против варварства, беху морално задужили и правно обвезали, да српска народна права поштују и заштићују. Забуна ових Срба компликована је апсолутистичким преплетањем римско-германских, словенских и хунско-аварских традиција, закона, „привилегија“, установа и обичаја, какво може само да се замисли у једној полиглотској царевини, у којој народности нису једнаке пред правом. — Српска племена која независна остадоше, имађаху да на кршним и неродним врлетима Црне Горе гаје „дрво народне слободе“.

У сред страшног удеса који косовски усуд беше усудио народу српском, одржа се, на срећу, у већине Срба веза тада тако моћне вере и цркве, а у духу свију радња владе која над свим влада, владе истоветног народног језика, истоветне народне песме, истоветних народних спомена, традиција, установа, нарави и обичаја. Само оваквом моралном и умном заједницом могло је да се очува здраво чуство народности у

свима деловима политично растуреног српства. — У Црној Гори чуство ово осведочава се јуначким енергијама, које столећима тако светло бране и одбрањују свето огњиште независности народне и против најсилнијих и најпрепреденијих противника српских. — Међу Србима у Аустро-Угарској очувана народна црква и гајена народна књижевност доказују највериије непобедност српског народног духа. — Столећа варварског зулума и помрчине нису могла да угуше спомене народне слободе и величине ни у племенима српским која беху осуђена да освојачком господару робују. Једнакост страдања, судбе и традиција пробудила је живо чуство братске једнакости међу синовима једног истог народа, па их уједињила и у одбрани против општег угњетача. Заједничка народна вера претворила је манастире у огњиште опште свести, са којег су сабори ширили светлост по народу. На светлости јавне свести пренуо се јуначки дух Шумадије; и независна држава српска, ускрсла је у лицу ослобођене Србије.

Ослобођена и независна Србија и Црна Гора, која није престајала одржавати своју народну самосталност, уведене су данас у систем европских држава, који се оснива на међународним уговорима, и одржава дипломатским односима. Уговори и односи ови одређују се размерама снаге, које се као и време мењају. Као израз сувремених услова живота, који су тако променљиве природе, они се не могу отети од промена и преображаја које напредак времена доноси. Какви ли су изгледи за народни опстанак Срба у таквом систему држава?

Србија и Црна Гора независне су, али с њима нису и сви Срби ослобођени. Оне обе броје само два милијуна Срба, докле још два пута толико, и више, остаје под страним господарством.

Бројно и политично подељени, као што смо, ми имамо пре свега и више свега да тежимо потпуном народном ослобођењу и уједињењу.

Но како да се сасвим ослободимо и уједнинимо у данашњем систему држава?! Систем овај, као што је познато, не оснива се на праву које би за све народе, за мале као и за велике, било једнако одређено, па би га и све државе, велике као и мале, једнако признавале, поштовале и браниле, него се ствара и развија борбом за опстанак, у којој народ према народу и човек према човеку стоји или као помагач, или као супарник и противник, или као победилац, или као побеђен.

У таквом систему држава и сила, а по законима борбе за опстанак, овлађује природно тежња за усредсређивањем народних снага у велике политичне центре, пред којима морају да се губе снаге које су поцепане на ситна средишта. Ту је очигледна опасност за мале и усамљене народе; они, пре или после, путем физичног или културног освојења, могу да постану плен великима. Отуд и за Србе прека и неодољива нужност, да свој народни опстанак осигурају савезом са моћним помагачима.

По себи је јасно, да државе које су силом скрпљене из одломака разних народности, па се силом и у свом крпежу одржавају, не би равнодушно гледале, да се растурени делови раздробљених народности прикупљају у слободне и независне целине народне. Напротив, такве државе, ако би и даље хтеле да се одржавају унаточ начелима народности, пре би налазиле интереса и рачуна, да систематично спречују, па и у самом развитку угушују и потиру ослобођење и уједињење раскомаданих народности. С тога је и за Србе најприродније, да траже себи савезнике и помагаче у оним народима, који начела свог опстанка и напретка доводе у сугласност са подизањем слободних и независних националних, или народ-

них, држава, а то: у словенским народима, с којима смо пореклом, језиком, наравима и карактером сроћени; па онда, у суседним народностима, с којима нас једнака судба, нужност заједничке одбране и слични интереси будућности везују.

Само потпором и савезом са сродним словенским и суседним народностима Срби могу да ујамче своје народно право; али за употребу овог права они имају да рачунају поглавито на себе саме.

Географијски положај, етнографијски односи, историјски развитак, и политични значај Србије у реду данашњих држава уздижу младу краљевину до позива, да буде центар снаге на пољу борбе за народни опстанак не само Срба, него и свих јужних Словена.

Јужних Словена је на броју око дванаест милијуна. Међу њима рачуна се:

Срба са Хрватима око . .	7,000,000
Бугара	3,700,000
Словенаца.	1,300,000

Бројна претежност Срба постаје тим значајнија, што се она подупире на редовно и непрекидно народно растење. По званичним пописима, број становника у Србији нарастао је од 1834 до 1874 год., дакле за 40 година, од 678,192, на 1,353,890, а то је са 2.50% годишње(1). Ова размера народног множења у Србији претеже над размерама растења не само суседних малих, него и свих других европских народа(2).

(1) В. „Статистичан преглед нашег привредног и друштвеног стања“ у „Гласнику“ Срп. уч. друштва (св. 50 стр. 177—183).

(2) По размери народног множења разне државе у Европи упоређују се овако:

Број становника прирашћује у средњу руку на годину:

У Србији.	са 2.50%	(по званичним пописима од 1834—1874 г.)
„ Румунској. . .	„ 1.93%	(„ „ „ „ 1837—1878 „)

Уз напредно бројно растење народа Србија треба да сједини у себи и друге изворе и основе друштвене и човечанске снаге и величине, па да одговори свом народном и друштвеном позиву.

Историја означује **слободу**, **правду** и **науку** као битне услове и сталне основе за напредан физични, умни и морални развитак друштва и човека; па слободом, правдом и науком и Србија може да постане огњиште народне снаге и величине у братскоме колу јужних Словена.

Према овоме све што смета утврђивању и ширењу слободе, правде и науке у Србији, све то слаби и спречава развитак народне снаге; и обрнуто, све што припомаже ширењу слободе, правде и науке на српском огњишту, све то снажи и напред покреће друштвени и човечански развитак народа.

Мора се признати, да је ванредно тежак и мучан положај Србије у систему данашњих држава. Остварењу народног и словенског позива њеног сметају нарочито:

1-о. **Потчињеност огромне већине (скоро пет шестина) јужних Словена страном господарству,**

У Грчкој	са	1.63%	(по	званичним	пописима	од 1828—1879 г.)
» Норвешкој. . .	»	1.49%	(»	»	»	» 1825—1880 »)
» Данској	»	1.35%	(»	»	»	» 1820—1880 »)
» Шведској . . .	»	1.26%	(»	»	»	» 1820—1881 »)
» Немачкој . . .	»	1.20%	(»	»	»	» 1820—1880 »)
» Холандији. . .	»	1.10%	(»	»	»	» 1829—1881 »)
» В. Британској	»	1.09%	(»	»	»	» 1821—1881 »)
» Русији.	»	0.94%	(»	»	»	» 1820—1882 »)
» Белгији	»	0.93%	(»	»	»	» 1831—1880 »)
» Италији	»	0.86%	(»	»	»	» 1818—1881 »)
» Португалији .	»	0.83%	(»	»	»	» 1835—1878 »)
» Шпанији. . . .	»	0.74%	(»	»	»	» 1822—1881 »)
» Швајцарској .	»	0.69%	(»	»	»	» 1837—1880 »)
» Аустро-Угарској	»	0.66%	(»	»	»	» 1820—1880 »)
» Француској . .	»	0.45%	(»	»	»	» 1821—1881 »)

(В. Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik von Dr. H. Fer. Brachelli. 4-te Aufl. Lief. 1. S. 59 - 63 — 1883).

које систематично ради, да их навикне на односе и прилике што ломе њихов народни карактер и народну свест, па им дају значај грађе која би имала да служи за ширење тела несловенских народности.

2-о. Политична и верозаконска подела, којом се међу Србима и другим јужним Словенима производе разлике и у ступњима умног, моралног и свестраног друштвеног развитка, те спречује, или бар отешчава уједињење у мислима, па и сугласност у радњи њиховој за општу ствар.

3-е. Изложеност српске краљевине утицајима сила и које нису наклоњене ширењу слободе, правде и науке на самосталном огњишту српском. Овим утицајима припомаже и сами географијски положај Србије, који је њима ширимице отвара; али им још више и опасније иде на руку политични систем сила, који допушта великим државама, да сферу својих интереса произвољно шире и преко правних и политичних међа својих, а о трошку суверенског права, напредног развитка и трајног опстанка малих народа. Оваквом силом и неправдом стварају се односи који политичну активност малих државица заводе на странпутице, па их заплећу у замке стране спекулације, и постављају ову у стање, да њихове производне и привредне изворе на свој начин, а на њихову штету, експлоатује. Ширењем луксуских укуса и скупих кредита, страна спекулација ради да те државице одвикне од простих нарави и производне штедљивости, те да их још дубље затрпа у поверилачке рачуне своје, и тиме им одузме привредну самосталност, а са овом и битну основу њиховој политичној и народној независности.

4-о. Анархијске склоности, које су, као што смо напред напоменули, одгајиване у старих Словена засебним и усамљеним живљењем у ситним племенима. Сталешка подела распалила је анархијске склоности у српској царевини до силе, неправде и раздора који су јој државну снагу расули.

Политична и верозаконска подела народа снажи се подстицањем анархијских склоности. У овима је храна и оној „вражди“ и „неслози“, коју историја црта као наследно домаће зло у Словена, и коју су страни противници и унутрашње силеџије вазда умели да за своје смерове, а на народну штету, експлоатују. У новијој историји анархијске склоности подгревају се пресађивањем у млађано државно тело клица распада што их труле полиглотске државе око себе шире, и што избијају на видик у облику партијских и котеријских страсти, које слободу, правду, науку и опште добро жртвују егојистичним личним интересима.

5-о. Пасивност и нехатост публике у питањима о општем интересу. Ова пасивност и нехатост разјашњују се у јужних Словена поглавито дуговременом потчињеношћу страним освојачима и господарима, а у независним народним државицама још и апсолутистичко-централистичким покушајима, да се спречи или угуши слободан развитак демократијске свести.

Опасности које извиру из потчињености огромне већине јужних Словена страном господарству, сузбијају се у неколико бројном претежности Словена и под самим тим господарством. Живећи заједно у великом броју они лакше могу да очувају своје народне традиције, и одржавају свој народни карактер и дух. — Тегобе које задаје политична и верозаконска подела, ублажују се нешто привредним и књижевним свезама које ствара суседство са независним народним државицама, и које припомажу зближењу духова и ширењу опште свести. — Утицајима који се са стране управљају против народног развитка и опстанка независних народних државица, ставља се на супрот суревњивост која влада међу самим спољашњим силама. — Анархијске склоности и дух пасивности и немарности имају да се савлађују, међу јужним Словенима,

усталачким енергијама и патриотским врлинама, какве је у активним деловима њиховим развила вековита и неуморна борба против силе, лукавства и неправде.

Свакојако, судба јужних Словена ако и остаје неизвесна на пољу данашње друштвене и међународне борбе за опстанак, опет је битно у њиховим рукама. Они имају своје демократијске традиције, своје историјске спомене државне снаге и величине, и своје страдалачко и мученичко искуство под освојачким и страним господарством, а то су најмоћнији покретачи радње каквом се у борби за опстанак до успеха долази.

Као независна држава, **Србија** има право и дужност да буде огњиште просвете, са којег би се ширила општа светлост међу јужне Словене. Из опште светлости извире једнакост мишљења, уверења и свести међу духовима; из једнаког мишљења, уверења и свести потиче сложна усталачност свију за опште добро; а из сложне усталачности свију, снага целине. Тако би општа светлост и јужне Словене ујединила у мисли и делу. Уједињени тако, они би се узајмно покретали напред на пољу народног развитка, па би у толико снажније развијали свој словенски карактер и дух.

Право огњиште народној просвети Србија може да постане тек као **строго уставна и демократијско-представничка држава**, у којој би права и дужности, слобода и одговорност, наука и правда за све и за свакога били једнако ујамчени. Таква Србија била би на висини државе организоване за опште добро. Општа слобода и правда будиле би општу свест; а општа свест уздизала општу вољу до владе над свима. Свесна влада опште воље доводила би облике државног живота у сугласност са напретком времена и науке, па тиме и свима физичним, умним и моралним снагама и способностима друштва, народа и човека осигуравала сугласан и напредан развитак. Демократијско-представнички систем ширио би подједнако и благослове науке и напретка

по друштву и народу, па тиме стварао у срцу јужног словенства и најширу и најсталнију основу за представничку федерацију, као једини органички облик у ком се југословенска племена могу прикупити у снажну и трајну народну државу, па заузети достојно место у општем Словенском Савезу.

Владимир Јовановић.

ЕНГЛЕСКА, ФРАНЦУСКА И СРПСКА ПОРОТА.

НАПИСАО

Ј. Ђ. АВАКУМОВИЋ.

ПРИСТУП.

Порота је прастара установа. Њу видимо још у старом добу, и код разних народа.

Разуме се, да се она у тим разним временима, и код разних народа није могла јављати у једнаком облику. Но при свем том она се јављала само у овим правцима:

1., Или се порота сматрала као какав сталешки суд, и тада се она састављала из оних редова (сталежа), којима је припадао и сам оптуженик;

2., Или су поротнике употребљавали само као вештачке помоћнике судијама при решавању о чисто фактичним питањима (делу), — и онда су се за поротнике тражиле особене способности;

3., Или се на против хтело да порота представља политичну народну вољу, и онда су о саставу пороте важили исти прописи, који и за остала политична народна представништва, и најпосле

4., Или је на поротнике преношен знатан део судског рада у опште, и ван чисто фактичког питања, и онда су за поротнике бирани само они, који би давали највише јемства, да имају праве судске спреме, карактера и поузданости.

Ми ћемо најпре показати каквог су правца или облика биле „пороте“ у старих народа. Но морамо овде одмах додати, да у њих није ни било „пороте“ у правом значају те речи, већ само неке врсте „народног“ суђења.

А упоређењем енглеске, француске и српске пороте моћи ћемо да констатујемо: какав задатак треба да има, и каква треба да буде порота, ако се хоће да она одговара савременом напретку и цивилизацији човечанства.

Ми ћемо ово последње, као главни предмет ове наше расправе, опширно разрадити доцније. А прво, као само споредно, одмах ћемо овде представити у кратким потезима.

Код старих Грка није било „пороте“ у њеном правом смислу, већ само „народног“ суђења, које је било чисто политичког карактера. Јасну слику такве „пороте“ даје нам стара Атина, по Солоновом уставу слободне државе. Солон је био дао судијама највишу државну власт. Ови су не само судили о приватним споровима и казненим оптужењима у опште, већ су вршили и друге државне послове. Тако су они: мењали законе; усвајали или одбацали државне уговоре; постављали, и на одговор узимали остале државне чиновнике.

Такав је, у главном, био круг рада старих атинских „судова“.

А њихов састав био је овакав:

Сваке године народ је бирао по 6000 људи за судије; а ови су се онда делили на више судских одсека.

Сваки Атињанин, који није био лишен грађанских права, могао је бити биран за судију, само ако је имао тридесет година.

Имајући тако одређен број лица способних за судије, Атињани су, према важности појединих случајева, из оног општег броја коцком одабирали најмање 501 или 1001, а понекад и више судија за расправу таквих случајева.

Ови су онда, по већини гласова, решавали о кривици или невиности каквог оптуженика; или о каквом другом спорном питању.

Интересантно је, да је тај суд био слободан не само колику ће казну одредити, већ шта више, њему је било дозвољено и саме видове казне сам да измишља. Он је тако исто суверено одређивао и накнаду штете. Па и у опште тако неограничено судио је тај суд о свима грађанским тражбинама. И против одлуке тог суда није било ни апелате, ни жалбе.

То је, у главним потезима, био „народни“ суд код старих Атињана. Разуме се да је лако спазити, да то није била „порота“ у њеном правом значају.

Код таквих судова превагу је имао политични карактер више, него ли слободно, непартијско, суђење. А у таквим судовима тражити правде било би узаман. Правда никад не сме да се помеша са политиком, ако се хоће да она остане на својој природној висини. А при онаквом саставу атинских судова било је немогуће политику одвојити од суђења. За то је било више узрока. Но најглавнији узрок био је у томе: што је законодавна власт, коју је такође вршио атински народ, била спојена са судском. А поред тога, друга главна мана тих атинских „народних“ судова била је у томе, што су обично у тим судским скуповима и избору судија учествовали последњи слојеви народа, јер их је на то мамила награда, коју је сваки судија примао по три „обола“ ($2^{1}/_{3}$ гроша) из државне касе, дневно, па се сиротиња отимала да дође за судије.

Помишљајући на све ово, наравно да би коме тешко падало на ум да препоручује то атинско „народно“ суђење.

Међу тим са свим други облик опет неког „народног“ суђења, имали смо код старих Римљана, како за време републике, тако и царства.

У Риму су о свима тешким кажњивим делима судиле „изабране“ судије (judices selecti). Само што је у том суду председавао један државни чиновник.

Број тих „изабраних“ судија био је различан према важности самог оптужења. Било их је: 32, 50, 55, 56, 70 и до 75 у једном таквом суду.

Судије су биране коцком из годишњег списка свију оних, који су по закону могли да буду судије. Свака страна имала је право да искључи неки број судија, не дајући разлога за то. У почетку су само **сенатори** могли да буду бирани за те судије. Тако је трајало све до Грахуса. А овај је, године 632 по оснивању Рима, то право пренео у опште на „благороднике“. Но доцније, Сула је то опет ограничио на сенаторе. Овако је трајало све до 684 године. А од тада су за судије могли да буду бирани не само „сенатори“ и „благородници“, већ и „плебејци“ („народ“), само ако су плаћали већу порезу. Међу тим цар Август пошао је још један корак даље. Он је још једном реду дао право да може бити биран за судију. А то су били они „плебејци“, који су плаћали и мању порезу.

Најпосле Калигула завео је и пети ред. Он је дозволио, да може бити судија **сваки** који би плаћао ма и најмању порезу, само ако не би био лишен грађанских права.

Као што видимо из овог кратког нацрта о римском „народном“ суду, он је постепено од чисто „аристократског“ састава добио карактер народски. Значајно је, да је овај последњи карактер том суду дат баш под царевином.

После овога да проговоримо неколико речи о осталим условима за бирање судија код Римљана. Они су били овакви:

Кандидат је морао плаћати порезу, па ма колику; морао је имати известан број година (30 до цара Августа, а овај је спустио на 25); морао је стално боравити у Риму

или најближој околини; и најпосле морао је уживати грађанска права.

Жене нису могле бити судије.

Упоређујући старо-атинско и старо римско судство, разуме се да је последње више задовољавало појам правде, него ли прво. Али при свем том тешко да би се смело тврдити, да и римско „народно“ суђење није стајало под утицајем политике.

Ми ћемо се зауставити на овом кратком нацрту атинског и римског „народног“ суђења, па, пре него што би смо прешли на прави предмет ове наше расправе, дотаћи ћемо се, са неколико речи, постанка „пороте“ код: Енглеза, Француза, Немаца и Срба.

Код Енглеза налазимо пороту још у ра̂ном добу. У енглеским законима од 1164 и 1176 г. спомиње се порота и поротско суђење(¹). Ранијих података нема о постојању пороте код Енглеза. Но како се порота код других народа јавља много доцније, то се већ и по овим познатим подацима Енглеска сматра као колевка пороте.

На против код Француза заведена је порота први пут тек за време прве републике, године 1791(²).

А у Немачкој је порота усвојена тек под утицајем идеја друге француске револуције од 1848(³).

Интересантно је, да док ле код овако цивилизованих народа, као што су Французи и Немци, пороту налазимо овако доцкан, — дотле је код нас Срба видимо још у добу пре наше пропасти на Косову. Наш Душанов законик даје нам драгоцене податке о томе. На основу тих података ми Срби смемо тврдити, да је у нас порота била још под дедом

(¹) Biener Englisches Geschwornengericht, I. део, стр. 33.
(²) Biener, иста књига, стр. 239.
(³) Biener, у реченој књизи, стр. 2 5.

Душановим краљем Милутином, који је, као што је познато, владао у тринаестом веку.

Ми ћемо доцније говорити нарочито о важности ових наших података за стару српску пороту; а овде ћемо, за сада, да обратимо пажњу само на другу, такође за нас важну појаву. Докле је у Француској и Немачкој порота, и онако доцкан уведена, постојала, па и данас постоји, само за казнене предмете([1]) — дотле је у нас Срба постојала још пре Душана порота не само за казнене, већ и за грађанске предмете([2]).

Важно је да овде нарочито споменемо како је старосрпска порота у главном била једнака са енглеском, јер и код Енглеза налазимо још у 13 веку пороту и за грађанске спорове([3]).

Оволико смо сматрали за потребно да још у почетку проговоримо о подацима, који су сачувани о постанку пороте. А сада ћемо да пређемо на прави предмет ове наше расправе, а то је на: упоређење енглеске, француске и српске пороте. Додаћемо још, да ће главни предмет ове расправе бити порота о казненим делима.

Приступајући овоме раду, ми не мислимо говорити о свима појединостима, већ само о главним особинама пороте и у опште суђења, код тих народа. А тако ћемо чинити са тога, што ћемо и самим таквим говором довољно показати с једне стране разлику тих порота између себе; а опет с друге стране и мане и врлине сваке од њих. Но да би све то било разумљивије и поучљивије, морамо се уједно дотаћи и надлежности судова за казнена дела у опште, код тих народа, па за тим прећи на остале предмете ове расправе.

([1]) Biener, иста књ., стр. 239 и 235.

([2]) Душанов законик, издање Ст. Новаковић, стр. 6 и 7. Миклошић, Monumenta serbica, стр. 207.

([3]) Biener, иста књига стр. 33.

Држећи се тога, ми смо ову расправу о судовима и суђењу у Енглеској, Француској и Србији поделили овако:

А., Разлика у организацији и надлежности судова у казненим делима у опште;

Б., О двогубој и простој пороти;

В., Разлика у тужиоцу;

Г., Разлика у избору поротника;

Д., Разлика у остварењу оптужне системе;

Е., Различан положај судије председника;

Ж., Изрицање пресуде;

З., Правно средство против поротних пресуда; и најпосле

И., Ново суђење после поротне пресуде.

Овакву поделу предмета учинили смо са тога, што држимо, да ћемо га тим начином нај јасније представити.

Но да приступимо самом предмету.

А. РАЗЛИКА У ОРГАНИЗАЦИЈИ И НАДЛЕЖНОСТИ СУДОВА У КАЗНЕНИМ ДЕЛИМА.

I. У Енглеској.

У Енглеској је опште правило: да је порота редовно надлежна да решава и суди о оптужењима у опште. Код Енглеза порота не суди само о неким малим оптужењима.

Тако код њих не суди порота:

а., О финанциским преступима, које извиђају и о којима суде управне власти, без поротника и

б., Полициске иступе, о којима суди један срески судија, као орган државне власти.

А сем овога порота не суди

в., О неким лакшим злочинима и преступима. Но њих извиђају и суде такође среске судије, али само не

засебно, већ колегијално. И ови то чине двојако. Или заједно са оптужном и судном поротом у редовним седницама, које држе свака три месеца (general quarter sessions). Или сами, без поротника, у својим тако названим малим седницама (petty sessions).

Но на против о свима тешким преступима и злочинима суди у Енглеској само порота. Она се састаје двапут годишње, сваки шест месеца.

Као што показује досадањи говор о овоме, можемо исказати као опште начело енглеског судства: да у Енглеској о свима већим преступима и злочинима суди порота.

Но поред те пороте у Енглеза постоји још и порота за мања оптужења; она о њима суди заједно са среским судијама (види напред в.,).

Однос ових двеју порота између себе није у Енглеској тачно одређен никаквим законом. А и сама судска практика није у томе са свим стална. С тога ће бити нужно да се мало ближе познамо са овим, и то не само у колико се тиче пороте, већ и енглеских судова у опште.

У Енглеској постоје три највећа суда у Вестминстеру: један за казнене предмете (kings или queens — bench)(1). Други за грађанске спорове (court of common pleas). И трећи за финанциске предмете (court of exchequer).

Сваки од тих судова ради засебно. Но у неким важним предметима састају се чланови та три суда, те суде као један суд.

Она три највиша суда шиљу сваке пола године по двојицу својих чланова у шест графства Енглеске, те тамо, као судије (магистрати), руководе и председавају у полагодишњим седницама пороте за тешка оптужења. Други не може

(1) Mühry, Englishes Strafrecht, део други, стр. 360.

да председава у тим поротским седницама. Но само у шестом графству (Middlesex), где спада Лондон, могу, по изузећу, да председавају и нека друга лица у седницама пороте за таква оптужења, које седнице држе се у тамошњем централном казненом суду (central criminal court). Но и ово изузеће врло је ограничено. Тако ту могу да председавају само: Лорд — мер Лондонски; кмет лондонски (Aldermen) и највиши варошки судија (recorder).

Ти судски одасланици иду сваке пола године у места, за која се одреде. Под њиховим руковођењем и председавањем порота суди о свима тешким преступима и злочинима, као кад би се то чинило под непосредним руковођењем самог највишег казненог суда (queens bench).

Неће бити излишно да се мало познамо и са током грађанских спорова код Енглеза.

За велике грађанске спорове надлежна су само она два највиша суда, која смо споменули напред (финанциски и грађански). Но ако би међу парничарима била несугласица у самом представљању ствари, тако названом факту, — онда ти највиши судови само то питање о утврђењу (констатовању) факта предају пороти за грађанска дела и то пороти оног графства, у коме је постала дотична парница. И тек кад би та грађанска порота одлучила о самом факту, онда би највиши суд решавао спор у цело.

Вредно је овде одмах споменути радни круг пороте за казнене предмете, или за тешке преступе и злочине. Ова ради са свим противно. Она не само да констатује факат, већ још и изриче коначну одлуку о оптужењу. Она решава: да ли је оптуженик крив или није.

Довде смо говорили о пороти за тешке преступе и злочине.

А сад ћемо неколико речи проговорити о пороти за мање злочине и преступе.

У овим другим поротским седницама председавају с р е с к е с у д и ј е дотичног грофства. Ту се суди о м а њ и м кажњивим делима. Ове пороте не могу никако да суде о: в е л е и з д а ј и, к р и в о к л е т с т в у и п р а в љ е њ у л а ж н и х и с п р а в а и н о в а ц а. Јер ово су в е л и к а кажњива дела, о којима суде само оне пороте, у којима председавају они највиши судски изасланици, о којима смо већ говорили.

Овде ће бити места да што више проговоримо о оном поротном суђењу под председавањем с р е с к и х судија. Среске пороте суде у седницама, које се држе свака три месеца. У тим седницама морају бити најмање д в а сре ска судије; а може их бити и више. Цео рад и поступак пред том поротом развија се и свршује као и пред поротом, у којој председавају они највиши судски изасланици.

Истина да важи као правило, да ова порота са среским судијама обично суди само о м а њ и м оптужењима; а на против о свима т е ж и м оптужењима да ваља да суди она друга порота. Но опет је врло тешко у практици одржати ту границу између „мањих" и „тежих" кажњивих дела. С тога је у Енглеској дошло до тога, да те обе пороте могу да суде о свима другим поротским оптужењима сем она три, које горе споменусмо, и о којима мора да суди само она порота под председавањем највиших судија.

То су два облика, у којима у Енглеској суди порота. Но, као што смо и напред казали, има с у д с к и к а ж њ и в и х д е л а, о којима и код Енглеза не суди порота, већ само с р е с к и с у д и ј а. То бива у тако-званом к р а т к о м суђењу (summary conviction), које врши само ј е д а н с р е с к и судија. Али овакво н е п о р о т с к о суђење сматра се код Енглеза само као изузеће од општег правила. По томе оно је дозвољено само у оним случајевима, где је закон то изреком допустио, а то је учињено само за нека мања кажњива дела. Ту долазе: мале крађе; повреда имања и насиље, све

са највећом казном до три месеца затвора или новчаном, а у случају поврата највише до годину дана затвора.

О поступку при овом кратком суђењу не постоје никаква општа законска правила, већ је све више практиком регулисано. Но међу тим и законом и практиком утврђено је, да се против пресуде тог засебног судије може изјавити жалба пороти, у којој председавају среске судије.

Ово је, у главном, организација енглеских судова.

Као што се може видети из овога, што казасмо до сада, у Енглеској постоје овакви судови:

1., Управни, који суде о финанцијским преступима;

2., Срески, у којима суди један срески судија без пороте и то: или о полицискии иступима, или о мањим преступима. Ови судови суде кратко и брзо; и најпосле

3., Две врсте поротних судова, који суде о злочинима и преступима, и то:

а., Срески поротни судови, у којима председава срески судија, и који могу да суде о свима злочинима и преступима сем: велеиздаје, кривоклетства, лажне исправе и лажног новца;

б., Поротни судови, који се састају сваки шест месеца и у којима председавају они изасланици највиших судова. Ови поротни судови јесу редовно надлежни судови за све теже злочине и преступе, а нарочито за велеиздају и остало, што је изузето од надлежности средњих поротних судова (¹).

После свега овог имамо само још једну напомену, па да завршимо говор о организацији судова код Енглеза.

У Енглеској је давно и давно већ утврђено правило: да полициска власт не суди ни о каквом, па ма и најмањем оптужењу.

(¹) За све види Mühry, део други, стр. 355 382.

II. У Француској.

Французи су, као што је познато, са свим противног карактера, него Енглези. Отуда је врло природно, да онаква организација, као што је код енглеских судова није могла ухватити корена у Француској. Та организација ако је и могла одговорити особинама енглеског народа; или ако се она и могла бранити дугим трајањем код Енглеза, — Французе није могла задовољити.

Французи су истина хтели да имају пороту. Али је код њих ишло врло тешко, да се утврди што боља организација судска у вези са поротним суђењем. Они су своју судску организацију врло често мењали разним законима.

Одмах по увођењу пороте (за време прве револуције), Французи су своје законе о судској организацији тако брзо мењали, да тек што је један закон отпочео да важи, а већ је дошла његова измена или допуна. Овакво мењање тих закона објашњава се, поред осталог, и политичним стањем, које је онда било у Француској. Као што је познато, Француска је тада у размаку кратког времена прешла четири политичне периоде: периоду народне скупштине; владу конвента; директоријум и прву царевину. У таквим политичним променама државне владавине, наравно да је било обично, што се често мењала и организација судска, јер иначе она не би могла задовољити разне политичне правце. На тај начин у Француској је право много зависило од политичног државног облика. Свака промена устава, била је повод и новој организацији судова.

А таквим радом, организација судска губила је свој карактер сталности, која је највише кадра да створи поштовање закона и судова у народу. То често мењање судске организације према политичним установама, било је узрок, те је у Француској постало мишљење као да је и право каква политична творевина.

И у нас Срба, као што је познато, закони се мењају врло често. Шта више ми у томе чинимо још горе него ли Французи, јер то чинимо без икакве политичне промене у државном облику. Самом променом министарства, па често и под једним истим министром у нас се рађају нови закони о једном истом предмету.

Ма да ћемо се мало удаљити од засебног предмета ове наше расправе, опет ћемо покушати да примером потврдимо ово што рекосмо. Између многих примера о честој промени наших закона да наведемо закон о слободи печатње. У времену од 1870 до 1882 године тај је закон у Србији девет пута мењан и допуњаван. А у новије доба два пут је мењан само у једној години. Па и то још није било доста, већ је дошла и трећа најновија измена тог закона од 1884 године. И што је још најгоре, често су под једним истим министарством доношене са свим супротне измене у том закону.

Помишљајући на ту сличност између француског законодавства оног доба (из прве француске револуције) и нашег садањег законодавства — мислимо да ће за нас Србе бити врло поучно, ако би смо се познали са разним менама ондашњег француског законодавства о судској организацији, као и следствима, која су наступила упоредо са тим честим менама.

Тако законом од 21 јуна 1791 и казненим поступком од 16—29 септембра исте године, којим је у Француској заведена порота, подељено је суђење у казненим делима на: тешко, или злочиначко судство, и на полициско.

У ону прву категорију долазила су сва дела, за која је казнени закон од 6 октобра 1791 године одређивао најтеже казне или бар лишење грађанске части. О свима таквим кажњивим делима решавала је и судила оптужна и судна порота.

А сва остала кажњива дела спадала су у надлежност полициског суђења. А ово опет делило се на помесно

или општинско полициско судство (police municipal), и на тако названо исправничко судство (police correctionelle). Ова деоба постоји, у главном, и сада у Француској. Само што је основа те деобе сада друга, а пређе је била друга. Сада та деоба зависи од начина и величине казне; а пређе се управљала по смеру који се хтео постићи казном. Оно прво, општинско, суђење смерало је само да одржи ред и јавно спокојство у појединим општина. С тога су за иступе против тога биле одређене блаже казне. Највећа је казна била до пет стотина динара; а затвор је увек морао бити прост, без рада. Тај општински суд састојао се из три до пет чланова помесног општинског одбора.

На против исправничко судство било је надлежно за све случајеве, о којима није судила порота, али опет који су били тежи од оних иступа, о којима је судио помесни општински одбор. Ту су долазила она кажњива дела, за која је казна била прописана до четири године затвора или новчано до 10.000 динара. А та кажњива дела, која су долазила у надлежност исправничког судства, била су подељена у ових пет врста; неморал; јавно вређање вероисповести; велике увреде; повреда опште сигурности и спокојства; и најпосле повреда туђег имања. О свима овим кажњивим делима истрагу је чинио један судија, који се зове „примирни“ судија (juge de paix), и то као државни орган полиције за општу сигурност. А и само суђење о тим кажњивим делима вршио је исти судија. Само што је он ово радио још са двојицом помесних грађана (prud' hommes assesseurs), које би у то име општина изабрала. А ако је у каквом месту било више таквих судија, онда су они о таквим кажњивим делима могли да суде и без грађана. Али тада је њих морало бити најмање тројица.

Међу тим, поред тог суђења, те судије имали су као свој нарочити задатак и то, да, у друштву са оним изабра-

ним грађанима, врше измирење парничара у свима грађанским споровима.

И најпосле они су били надлежни да суде и о неким мањим грађанским споровима.

Против пресуде тог суда, како у казненим, тако и грађанским предметима, могло се апеловати на срески суд.

То је кратак нацрт тог првог суда у Француској.

Сем тих судова у Француза су постојали срески судови (tribunaux de district). Они су били редовни првостепени судови за грађанске спорове. Сваки од тих среских судова састојао се из шест чланоаа, које је народ бирао, а краљ постављао, на извесно време. По што тада у Француској није било апелационих судова, — то су ови срески судови уједно били апелација у извесним случајевима. То је бивало на овај начин: ко не би био задовољан са пресудом среског суда, имао је право апеловати на један између седам најближих среских судова. Свака страна имала је права просто, недајући разлоге, одбити три среска суда; и онда онај седми срески суд био би апелациони суд за тај спор.

Један члан тог среског суда вршио је дужност истражног судије и управника оптужне пороте (directeur du jury), која се састојала из осам чланова. Тај истражни судија и управник пороте мењао се по свршетку сваког шестог месеца.

Оптужна порота решавала је: да ли има места да се ко преда окружном казненом суду као судној пороти, у којој су решавали 12 поротника.

Ова француска организација судова (помесно-полицијски; исправнички и поротни судови) има своје неке особине. Порота је, до душе, противно у Енглеза била ограничена на суђење само о злочинима, и то не само као судна, већ и као оптужна. Али, у исто време, Французи су се опет саста-

рали да у својој судској организацији што више одрже особину „народног суђења“, не само у казненим, већ и у грађанским судовима. Ова особина „народног суђења“ огледа се пре свега у томе, што су за среске судије били постављани они, које је народ бирао. Сем тога она је била и у томе, што су морала два грађанина да буду у среском суду. И најпосле то је било и у оној великој надлежности општинске полиције да суди о извесним иступима.

Све то били су јасни знаци, да су се Французи шта више трудили да одрже своје негдашње „народно суђење“. Та тежња за одржањем „народног“ суђења била је узрок, те код Француза није било сталних старешина ни за оптужну, ни за судну пороту, него су се ови мењали, од времена на време. Отуда је потицало и то, што се код Француза суђење увек врши колегијално, јер они су слабо полагали вере у појединачно суђење. Најпосле то је био узрок, те Французи нису волели ни сталне апелационе судове, бојећи се да се код њих не би утврдила каква крута практика, можда са повредом закона. Да би то избегли, Французи су претпостављали да разне среске судове учине у исто време и апелационим. А ово је имало ту своју добру страну, што су на тај начин стране могле добити оно право, да одбаце неповољан апелациони суд.

Таква је била организација француских судова по закону од 1791 године.

Но већ законом од 5 фрутидора, године III. (22 августа 1795) и новим „законом о кривицама и казнама“ (Code des délits et des peines“) од 3 бримера год III. (25 октобра 1795) учињене су важне промене у француској судској организацији.

Тако:

1. Установљени су засебни судови за грађанске спорове, а засебни за казнене.

Но овде морамо одмах додати, да је тада постојало једно изузеће од овог новог правила о општој деоби судова на грађанске и казнене. То је било у установи „примирних“ судова. Ови су били надлежни да суде не само о неким казненим, већ и о мањим грађанским предметима.

Али опет држећи се оне опште поделе судова за грађанске и казнене предмете, били су

2. Заведени у сваком департаменту судови за преступе под називом: „судови поправне полиције“ (tribunaux de police correctionelle). Њих је било три до шест у сваком департаменту.

Овај назив „полициски судови“ могао би кога навести на погрешно мишљење о тим судовима. За то сматрамо за дужност да то сузбијемо. Ти судови ма да су се звали „полициски“, опет нису били оно што се у нас зове „полициско судство“, јер у тим француским судовима не суде полициски већ судски чиновници. Ти судови „поправне“ полиције били су састављени овако: Председник је био увек председник једног департаменталног првостепеног грађанског суда. А као чланови радили су у том суду: две примирне судије или два одабраника за примирно суђење у дотичном месту (prud' hommes assesseurs). Тако дакле овај суд поправне полиције у истини је судски колегијум, а не полициски, као што изгледа по његовом називу.

Имајући тај чисто судски карактер, онај председник тог примирног суда уједно је био и управник оптужне пороте (directeur du jury). Но у обема тим дужностима, он се мењао сваке пола године, и тада је на његово место долазио председник каквог другог департаменталног првостепеног суда.

Тиме смо, у главном, исказали карактеристику ових поправних судова по тој новој француској организацији.

Но на завршетку напоменућемо само још то, да се против пресуде тих судова правно средство могло употребити само код департаменталног суда за казнене предмете.

3. Суђење о иступима, које је пређе било дато општинским судовима, било је одузето од ових, а дато примирним судовима. Тада је уједно било прописано, да против пресуда тих судова није било ни жалбе, ни апелате, да су оне одмах биле извршне.

То ограничење надлежности код општинских судова, Французи су учинили са тога, што су законом општинама дате толике дужности, да оне нису биле кадре, спремне и способне да све то ураде; и најпосле

4. Подела кажњивих дела (иступа, преступа и злочина) учињена је по виду и мери казне, које је закон за њих прописивао, па према томе управљала се и надлежност судова о њима.

Држећи се тога, примирне судије, као полициски судови, судили су, са двојицом општинских одабраника о иступима, за које је казна била одређена највише до три дана затвора или новчано до тродневне наднице.

А исто тако и граница између злочина и преступа била је у новом закону (Code pénal) одређена такође по величини казне.

Такво је било француско судство по оном закону од 1795 године.

Но и тај закон није дуго трајао; он је замењен законом од 27 вантоза, год. VII. (18 марта 1880) у његовим главним одредбама.

По овом новом закону судство је било у Француској подељено овако:

1. О иступима нису судиле примирне судије, већ судије нарочито за то постављене. Исто тако и о преступима нису судиле примирне судије, са општинским одабра-

ницима, већ опет државне судије. Тај суд, који је судио о иступима и преступима био је у исто време првостепени суд за грађанске спорове.

2. Установљени су засебни апелациони судови као друго-степена судска инстанција, премда само за грађанске спорове.

А за пресуде или решења о казненим предметима, што су их изрицали полициски судови о иступима и преступима (tribunaux de police correctionelle), и даље су остали казнени департаментални судови као виша судска власт, којој је ваљало изјавити жалбу. Али

3. Тим законом уједно су и ти казнени судови добили другачије уређење. Ти казнени судови добили су сталне државне судије, који су са поротницима судили о злочинима. Док на против пре тога за чланове тог казненог суда узимане су судије само из грађанских судова, и мењане су од времена на време.

4. Законом од 29 вантоза, IX. год. (20 марта 1802) укинуто је употребљавање оних одабраника, који су као неправници судили у примирним судовима (prud'hommes assesseurs). А у место тога, у примирним судовима судио је од тада засебан судија. Али за то је и његова надлежност била ограничена. Он је могао осудити само до три дана затвора, Ова толико ограничена надлежност тог засебног судије била је узрок, те је његова пресуда била одмах извршна, није против ње било ни жалбе, ни апелате на какав већи суд.

Као што се може видети из овога, што довде говорасмо о овим разним организацијама судским у Француза, мало по мало из ње су ишчезле све дотадање народне особине. изузимајући само код оптужне и судне пороте.

А опет доцнији закони пошли су још један корак даље у томе одбацању народних особина из судске организације. Они су, пре свега, укинули оптужну пороту. А у исто време

дали су далеко већу и опаснију улогу установи државног тужиоштва (ministére public).

Приступајући да говоримо о овој новој промени у француској судској организацији, долазимо на доба Наполеонове владавине.

Под Наполеоном Првим учињене су опет важне промене у судству разним новим законима. То је учињено најпре казненим поступком од 1808 године (Code d'instruction criminelle). Па онда казненим законом од 1810 год. (Code pénal). И најпосле законом од 20 априла од 1810, у вези са царским декретом од 6 јула и 18 августа 1810 год.

Тим законима заведено је:

1., Начело спајања грађанског и казненог судства код свију судова.

Тиме су престали да постоје по департаментима пређашњи искључно казнени судови; а на њихово место уведени су апелациони судови.

Ови апелациони судови, названи cours d'appel, добили су двојаку улогу у казненим предметима. Они су, с једне стране, били касациона власт за пресуде о преступима изречене од првостепених судова (tribunaux de police correctionelle). А с друге стране, они су у друштву са судном поротом, били суд за злочине (cours d'assises).

2., Установа оптужне пороте била је са свим укинута. А у место ње заведена је установа двогубе власти која је решавала о стављању оптуженика под суд. Обе те установе биле су састављене из сталних судија правника. Прва од тих власти била је код првостепеног суда, и звала се „саветна комора"; а друга је била код апелационог суда и звала се „оптужна комора". Док обе те „коморе", које ћемо ми даље звати „одељењима", не би за кога одобриле, да се може ставити у оптужно стање, — дотле се он не би

могао предати пороти на суђење. Но ово је, наравно, вредило само за злочине, о којима је судила порота, а не и за друге, мање кривице, о којима се судило без поротника.

3., Надлежност примирних судија као засебних полициских судова проширена је. У место што је пређе примирни судија могао осудити само до три дана затвора, овим законима добио је власти да суди до пет дана затвора. У исто време и власт новчаног кажњења повишена је тим судијама до 15 франака, у место што је пређе било у закону казано да ће они судити до вредности трију надница. Ова промена у одређењу новчане казне учињена је више ради једнакости у суђењу, јер се у практици показало, да кад би се у одређењу судске надлежности узимала вредност тродневне наднице, — онда би са свим природно следство таквог закона било то, да би једно и исто кажњиво дело у једном крају било иступ, а у другом преступ, према неједнакости наднице због помесних прилика. Зна се, да наднице нису једнаке у свима крајевима, но на против да су у једном месту јевтиније, а у другом скупље. Па кад би се по вредности тродневне наднице управљала карактеристика каквог кажњивог дела (иступа или преступа), и по томе и надлежност суда, — онда, наравно, да би и ова била неједнака. А то би морало шкодити идеји опште правде и једнакости пред законом.

Најпосле поред ових промена уведена је још једна новина у томе, што је тим законом дато право жалбе против свију иступних пресуда, које би гласиле на затвор, или на новчану казну преко пет франака. И по изјављеној жалби тада би ствар решавао колегијум суда за преступе.

4., Општинским судовима (police municipale) био је поверен један део пређашњег полициског суђења. Однос њихов према обичним полициским судовима био је промењен тако, да је проширена општинска надлежност. Кметови (maires) скоро свију општина постали су надлежни да, под

извесним условима (ако би кривац био ухваћен на делу) могу да суде о извесним, мањим иступима. Надлежност суђења о тим мањим иступима била је двојака, јер су били надлежни да о томе суде и кметови и примирне судије. (Интересантно је, да је и код нас изменом од 17 јануара 1876 у вези са изменом од 23 јула 1877 год. у полицискoј уредби тако исто дато и општинској и полициској власти да могу судити о иступима, било једна, било друга власт, па која би пре отпочела. Но да се вратимо на Француску). Само у већим кантонским општинама кметови нису имали ту власт, већ је то остало у надлежности примирних судова. Но и у оним општинама, у којима су кметови добили власт да суде о тим иступима, опет се то општинско суђење о иступима у Француској није могло јако утврдити. Узрок је лежао у томе, што је у сеоским општинама, које у осталом сачињавају већину општина у свакој држави, врло тешко и помислити на потпуно остварење јавне оптужне системе због оскудице у способном судском персоналу. На тај начин у Француској је по закону постојала надлежност кметова да суде о иступима; али у истини није било увек и у практици тако, већ су више радили примирни судови. Најпосле

5., Однос о надлежности између разних судова био је овако регулисан:

а., Судовима обичне полиције, то јест примирним судијама, као засебним, дато је право и дужност да суде о иступима, који се спомињу у глави четвртој казненог закона, а казне се до петнаест франака или до пет дана затвора (contraventions de police).

б., Стални државни судови судили су о свима преступима (délits), то јест о оним кажњивим делима, за која је закон прописивао затвора од 6 дана до пет година (у поврату до десет година) или новчану казну преко 15 франака;

или губитак политичних, грађанских или фамилијарних права само за неко одређено време, и најпосле

в., Поротни судови судили су о свима злочинима (crimes), а то је о свима кажњивим делима, за која је казнени закон прописивао: смртну казну, робију вечиту или ограничену, са радом или без рада и депортацију. А тако исто у злочине рачунала су се и она кажњива дела, за која је закон прописивао казне бешчасне као: прогонство, губитак политичних, грађанских или фамилијарних права за навек([1]).

Према овоме може се у кратко рећи, да су судови под б., судили о свима кажњивим делима, за која редовно нису прописане бешчасне казне. А опет порота да је судила о оним делима, која са осудом повлаче и бешчаст. Међу тим надлежност између судова под б., и оних под а., управљала се једино према мери и виду казне, као што споменусмо напред.

Ма колико да је нетачна ова граница између злочина, преступа и иступа, па по томе и између надлежности она три суда, — опет је свакако била ваљана особина француског законодавства бар у томе, што су и о иступима судили судови, и то јавно и усмено.

Но и на овоме се није задржало француско законодавство. На против са сваком доцнијом уставно-политичном променом наступала је и промена у судској организацији. Тако су већ под Бурбонима, па под Орлеанцима (после тако назване јулијске револуције) и под другом републиком (после фебруарске револуције) знатно били мењани закони од 1808 и 1810 године. Те најважније законске промене биле су учињене у годинама: 1824, 1827, 1831, 1832, 1835 и 1848.

Мислимо да неће бити излишно да поменемо те законе. Тако су измене чињене:

([1]) Види о свему: Helie, Traité de l'instruction criminelle, књ. прва, стр. 675 до краја.

1., Законом о саставу поротног суда од 2 марта 1827 године, који је доцније био замењен законом од 7 августа 1848 године, о чему ћемо касније говорити.

2., Законима, којима је било прописано да је извесна већина гласова потребна за поротску осуду. То је било прво, законом од 4 марта 1831; па законом од 9 септембра 1835; после законом од 9 марта 1848 (од привремене владе) и најпосле законом од 1848 године. Но и о свему овом говорићемо опширније тек доцније.

3., Законом од 4 марта 1831 године опет о саставу поротног суда са сталним судијама. Тим законом број ових последњих сведен је од пет на три (онако дакле као и код судова за преступе).

Вредно је нарочито констатовати, да је један пројекат у јулу 1848 године предлагао само једног јединог државног судију који би председавао и судио у поротном суду. Пројекат се у томе држао енглеског обичаја и права. Но по томе пројекту тај судија не би решавао ни о правном питању (примени казне), већ би и о томе имала да решава сама порота, у доцнијој засебној одлуци после одлуке „крив". Али овај пројекат није био усвојен.

4., Уставом (charte) од 1814 године (чланом 63) укинути су сви изузетни судови, које је био увео Наполеон. Ово укидање учињено је на основу начела да се нико не може отргнути од свог редовног суда. Овде неће бити излишно да поменемо, који су били они изузетни судови. У оне изузетне судове долазили су: велики царски суд; превотални судови за финанциске преступе и сви редовни и ванредни засебни судови, по личностима или предметима[1]. Међу тим

[1] Овде је место да објаснимо те француске „превоталне" судове. То су били преки судови, који су судили брзо и кратко. Њих је у Француза било још пре прве револуције, под краљевима. Но они нису могли судити благородству и чиновницима. Ти су судови у разним

доцније су опет једним додатком члану 63-ћем опет васпостављени превоталнн судови. Али и ови су били укинути уставом од 1830 године, који је у члановима: 53 и 54 укинуо све изузетне судове (tribunaux d'exception) и „комисије за казнене предмете". Али опет сам тај закон учинио је два изузећа од положеног начела о укинућу изузетних судова. Тако, прво сам тај устав завео је, по члану 28 о устројству „горњег дома" (chambre des paires), изузетан суд „горњег дома". Овај изузетан суд судио је о свима политичним злочинима као: о велеиздаји и нападу на јавну сигурност (attentats à la sureté de l'état). Друго изузеће прописивао је члан 29 истог устава, по коме је сваком члану горњег дома (Pair) могао бити судија само опет члан горњег дома, док на против по уставу од 1814, члану 34 могао је тај суд бити састављен и из других лица. На овај начин у место да су били укинути изузетни судови, они су за овај случај само били замењени другима. Но доцније су били укинути и ти судови горњег дома.

5., Законом од 9 септембра 1835 године. Њиме су прописана многа нова начела за политичне и државне злочине о којима је говорио члан 28 устава. Сем тога њиме је био пооштрен поступак на штету онога, који би суду био непослушан, не би хтео одговарати. Даље је казано, да је довољна била и само односна већина гласова поротничких, па да се оптуженик може огласити за крива (седам против пет). И најпосле тим законом уведено је тајно и писмено гласање од стране поротника.

6., Законом од 28 априла 1832 године. Њиме је поротницима дат у неколико утицај и на правно питање, (примену казне). А ово је учињено тиме, што су поротници поред изреке „крив", могли додати: „но са олакшајним околностима"

бурним временима употребљавани за политичка оруђа, јер судије нису морали бити правници и судили су по својој „чистој" савести и убеђењу.

(circonstances atténuantes), и тада је због таквог њиховог додатка, поротни суд био дужан казну ублажити. Повод оваквом закону био је у томе, што су француски поротници пре тога врло често са свим ослобађали и оне, који су били криви, само да би их спасли од претерано строгих казна. Међу тим овакав рад поротника имао је свога корена више у неограниченом праву поротника да суде само по убеђењу, а не по каквим положним законским прописима. Свакако такво суђење поротника било је само злоупотреба поротничког права и дужности. Али, с друге стране, не може се одрицати, да је и тадашњи француски казнени закон (Code pénal) био приличан узрок овоме. Он је био претерано строг. У њему су биле одређене врло велике казне за многе злочине и преступе, а нарочито често и смртна казна, па с тога су француски поротници волели и крива да ослободе, него ли да га изложе опасности онако претераних казна. Но ма да и енглеско право у томе није стајало много боље, опет се мора признати, да су код Енглеза поротници врло ретко злоупотребљавали своју дужност. Увиђајући сву опасност и шкодљивост онаквих поротничких злоупотреба, Французи су још 1824 године покушали да томе стану на пут. Они су то учинили на тај начин, што су код извесних злочина, за које су, по јавном мишљењу, биле прописане врло строге казне, поротном суду дали право да искаже блажу казну, ако би поротници одлучили да постоје олакшице. Међу тим у практици се и ово брзо показало као недовољно. За то је законом од 28 априла 1832 године тај поротнички утицај на питање о олакшицама распрострањен на сва кажњива дела, која су спадала у надлежност поротног суда. Решавање о томе, као о питању дела, дато је поротницима у свима поротским оптужењима. Но и ово у место да је деловало као што се хтело, само је француске поротнике брзо навело на многа прекорачења своје власти. Они су често мислили, да стоје и над законом,

па су решавали да постоје олакшајне околности свугдѐ, где су, по свом личном расположењу или увиђавности, налазили да треба употребити већу благост него што би јој иначе по закону имало места. Да је тим начином јако трпео углед закона, то је са свим појмљиво. Но ма да се овакав правац у суђењу не би могао одобрити, опет се сама његова појава мора сматрати свакако као један доказ више, да казнена законодавства треба да теже да што више одговарају духу и појмовима народа, за који се пишу. Онда ће таква прекорачења власти бити ређа. А ако би их и опет било често, бар се не би могло законодавству пребацити, да је и оно, ма и најмање, томе допринело својом претераном строгошћу.

Овде ће бити прилика да учинимо једну паралелу између француске и енглеске пороте. Приступајући томе, видимо велику разлику у једној истој установи само код разних народа. Код Енглеза видимо сталност, која има као своју природну последицу истинито поштовање закона и власти. Код Француза на против непрестану промену закона и органа судских власти, чиме то обоје добија особину више какве политичне творевине, него ли правне установе. Код Енглеза примећујемо потпуно и прâво народно судство, јер је порота, као оптужна и судна, надлежна за све злочине и преступе. Док се на против код Француза налази само половно народно судство, и готово још и мање, јер о већини кажњивих дêла (о преступима) не суди порота; а при том порота код последњих постоји још и само као судна порота. Шта више приликом повратка наследне краљевине (1804) био је код Француза у питању и сам опстанак пороте. Мало је још остало, па би она тада била и укинута, јер се сматрало да би било боље и поузданије да суде сталне судије — стручњаци. Таквом обрту много је доприносило и то, што су поротници у то доба многе оптуженике неумесно ослобађали, те тиме у неку руку повлађивали, да се чине

тешки злочини. А још један узрок таквом правцу лежао је и у томе, што је сазив поротника тада код Француза наилазио готово на тако исто велике тегобе, као што би био позив на какву војну службу. Са тих узрока и било је озбиљних мишљења да се са свим укине поротско суђење. Но по што је било и противних мишљења, да би то јест том злом стању ваљало на пут стати самом поправком закона о уређењу пороте, — то је за тада остало само при тој разноликости мишљења, а поротска установа одржала се и даље. А кад је доцније (1808), питање о пороти поново узето у претрес, оно је расправљено у корист те установе. Порота је и даље остала у француском законодавству као правна установа, ма да је Наполеон био вољан да целокупно суђење преда сталним државним судијама — стручњацима.

Као што видимо из овога, што довде рекосмо, у Француској је политика имала јака утицаја на мењање прописа о пороти. А да већ и само због тога француска порота стоји испод енглеске, која вековима стоји као непомичан и сигуран стуб правде, — то је једва нужно и напоменути.

III. У Србији.

У нас Срба организација судства у казненим дѣлима ова је:

1. О иступима суди помесна општинска и полициска власт.

2. О преступима и већини злочина суде: првостепени, апелациони и касациони суд, без пороте; и

3. О неким злочинима суди порота, с правом жалбе од обеју страна касациономе суду. Исто тако само о једном преступу (паљевини из нехата, § 299 нашег казненог закона) суди поротни суд([1]).

([1]) Чл. 18 нашег поротног закона, тачка 3-ћа у вези са трећим одељком § 1. казненог закона.

Да бисмо могли упоредити ову нашу организацију о суђењу кажњивих дêла са енглеском и француском, ми ћемо се мало ближе познати са свима овим трима тачкама о организацији нашег суђења о кажњивим делима.

Тако:

1., По „уредби“ полициској, која важи као закон још од 18 маја 1850 године([1]) о иступима судили су:

а., Општински судови, ако за те иступе не би била прописана казна већа од 3 дана затвора или више од два талира новчано;

б., Срески начелници, дакле полициски чиновници, ако за иступ не би била прописана казна већа од 12 дана затвора или новчано до 8 талира; и

в., Окружни начелници за иступе са казнама до 30 дана затвора или новчано преко 8 талира([2]).

Оно општинско суђење вазда је бивало колегијално. Пуноважно општинско суђење само је онда, ако би га вршила или три кмета, или кмет са двојицом одборника([3]).

А код суђења среских и окружних начелника само изгледа као да је и оно колегијално, а у ствари је посебно. У закону је истина казано, да срески начелник решава „са два помесна кмета или општинара“. Али му је у исто време остављено право, да не прими мишљење те двојице, већ да реши онако како он сам нађе, користећи се само мишљењем оне двојице, у колико сам нађе за потребно([4]).

Ово право, да у истини сам решава о иступима, код окружних начелника још је очитије. Пре свега, исти закон не ставља начелнику окружном ни у дужност да решава

([1]) Зборник закона и уредаба, V, стр. 187.
([2]) Види § 4. речене полициске уредбе у зборнику петом, стр. 188.
([3]) Види § 8. речене уредбе и законе 13 и 17 јуна 1839 год. о устројењу „примирителних“ судова: збор. први стр. 94 и 136.
([4]) Види § 10 речене уредбе, збор. V, стр. 190.

са кметовима или одборницима, већ само са двојицом чиновника из начелства. А при том, тај исти закон овлашћује и окружног начелника да не мора примити назоре ни те двојице чиновника, већ да му њихова мишљења могу да служе само као обавештење, а он опет да је властан да реши онако, како сам налази([1]).

То су у нас надлежне власти за извиђање и суђење о иступима; и то је састав „судова" о иступима.

Као што се види из овога, у нас су у почетку о иступима судили: у неколико општински судови; а у неколико полициске власти.

Овде ће бити места, да учинимо једну малу примедбицу о овом закону.

Овај наш закон о суђењу иступа има своју засебну судбу у групи наших осталих закона и уредаба. Докле су се код нас остали закони врло често, и готово махом без невоље и потребе, мењали, дотле је тај закон за суђење о иступима и до данас остао у основи неизмењен.

Прва измена, која је била учињена у тој уредби, била је само о неким споредним питањима. Њоме се, пре свега, регулисало питање о року за жалбу; и сем тога узакоњено је да министар унутр. послова решава о њима у последњем степену([2]).

А друга важнија измена те уредбе била је тек 17 јануара 1876 године. Њоме је измењен § 4. речене уредбе у толико, што је распрострањена надлежност кметова. По тој измени општински судови постали су надлежни да суде о свима иступима, не гледајући на величину казне, коју би закон за њих прописивао([3]).

([1]) Види § 13. речене уредбе, збор. V, стр. 191.
([2]) Закон од 3 септ. 1854 године, збор. 8. стр. 20.
([3]) Збор. 28. стр. 83.

И најпосле дошла је трећа измена од 23 јула 1877 год. опет реченог § 4., којом је у главном, и среским начелницима дато право да могу судити о свима иступима као и кметови. Ову последњу измену изазвала је сама природа ствари. Јер докле су по оној измени од 1876 г. кметови могли изрећи и највећу законску казну за иступе у опште, — дотле то право нису имали и срески начелници, већ је за њих остало било оно ограничење до 12 дана затвора или 8 талира. На тај начин догодило се било, да су кметови, као мања власт од среских начелника, имали више власти него ли срески начелници, за које је дотадањим законом круг надлежности био ограничен реченом тачком б., § 4. полициске уредбе, само на неке мање казне.

Па да би се избегла та аномалија о већој надлежности мање власти, морала је доћи ова допуна од 1877 године о уравнању надлежности за те две власти.

Но опет, поред тих само честичних измена, и данас у Србији важи речена стара полициска уредба о суђењу иступа, и по томе су за њихово суђење надлежни: општински судови и срески и окружни начелници, а у последњем степену министар унутрашњих послова.

А судови, ни првостепени ни већи, ни данас у Србији нису надлежни да суде о иступима, сем ако би ови били у стицају са неким преступом или злочином. На завршетку овог говора о властима надлежним за суђење о иступима, морамо додати, да београдски општински суд нема права да суди о иступима у Београду. У почетку је и он, као и остали општински судови, имао то право (зб. I. стр. 94). Али то је одма измењено; општини београдској одузето је суђење о иступима, па узакоњено, да о њима, по новом уређењу „Управе вароши Београда“, суди та Управа вароши Београда, која се делила на квартове (одељења). Тада је прописано да управа у квартовима ради као

среска; а у главној управи као окружна полициска власт ([1]).

2. О свима преступима, као и већини злочина суде: првостепени, апелациони и касациони суд, који су уједно надлежни да суде и грађанске спорове. Првостепени апелациони суд нема нарочита одељка за казнене предмете; а у касационом суду једно одељење решава нарочито казнене предмете. Но оно ради и грађанске спорове, ако казнених предмета не би било довољно за рад, и

3. Поротни суд, који је састављен из четворице изабраних грађана и тројице чланова првостепеног суда ([2]) суди о овим злочинима:

а., О свима видовима опасних крађа (§§-и: 223, 223 а. и 223 б. нашег казненог закона).

б., О свима видовима разбојништва;

в., О насилној изнуди са карактеристиком разбојништва, о чему говори § 250 нашег казненог закона;

г., О паљевинама ([3]), и најпосле

д., О нехатној паљевини из §-а 299 казненог закона.

То су редовни предмети, о којима у нас суди поротни суд.

А сем тога по изузећу порота у нас суди и у овим случајима:

а., Ако би когод био оптужен за више кажњивих дела, па би нека од њих ишла у надлежност поротног суђења, онда би порота била надлежна да суди и о онима, за које она не би била надлежна, да су била учињена и да се суде сама за себе; и

([1]) Види устројство Управе вароши Београда од 21 децембра 1841 г. збор. II. стр. 158 и закон о општинама од 1866 године.
([2]) Чланови: 27 и 29 закона о пороти од 21 октобра 1871.
([3]) За све види члан 18 закона о пороти и његову допуну од 10 јануара 1879 год.

б., За кривице из §-а: 49—50, као и §-е: 250 а., и 250 б., казненог закона (прикривање и јатаковање) као споредне, суди поротни суд, ако би за главног кривца био надлежан поротни суд(1).

Ово је кратак нацрт о томе: ко је надлежан да суди о кажњивим делима у Србији.

Држећи се задатка ове наше расправе, ми се нећемо даље упуштати у особине нашег казненог поступка односно надлежности и организације наших судова за казнене предмете, јер то би нас одвело далеко, а уједно би могло да шкоди добром поимању предмета. Да бисмо то избегли, ми ћемо поћи даље правцем, који смо одредили овој нашој расправи.

Б. ДВОГУБА И ПРОСТА ПОРОТА.

I. У Енглеској.

У Енглеској свака тужба у казненим предметима мора претходно да се изнесе пред велику (оптужну) пороту. Тек кад би ова одлучила, да има места оптужби, онда се предмет износи пред малу (судну) пороту на расправу и пресуђење.

Пре него што бисмо даље говорили о пороти код Енглеза, неће бити излишно да напоменемо, како се енглеска порота знатно разликује од сличне установе, коју су имали Немци некада (Schöffengerichte).

Та основна разлика постоји нешто у томе, што Енглези имају ону двогубу пороту, а нешто у оном двојењу дужности државних судија од поротничке дужности, то јест што поротници сами решавају о питању дела (факта), а опет саме државне судије што решавају о правном питању. Док на против у оним немачким „шефенгерихтима“ су-

(1) Види члан 19 истог закона.

дили су и поротници и државне судије о питању и дела и права заједно, а саме судије само су казну одређивале.

Ми се овом напоменом истина мало удаљисмо од засебног предмета ове наше расправе. Но то учинисмо нарочито са тога, што и ми у Србији данас имамо „пороту“ овакву, какви су били ови шефенгерихти некада у Немачкој.

Као што је познато, и по нашем данашњем закону од 21 октобра 1871 године „поротни“ суд састављен је у неколико из поротника грађана народом изабраних([1]), а у неколико из сталних државних судија([2]). И што је још више, тако састављен поротни суд, заједнички решава не само о питању дела, већ и права у неколико([3]); а само примену казненог закона и одређење казне изричу саме државне судије([4]).

Ми овде не мислимо писати критику о нашем закону о „пороти“, јер би нас то одвело далеко од засебног предмета ове расправе. За то ћемо се задовољити само овим узгредним упоређењем наше „пороте“ са немачким „шефенгерихтима“, из ког се упоређења може видети постанак нашег закона о „пороти“.

После ове узгредне напомене да се вратимо на енглеско поротно суђење.

Даљи развој у енглеском казненом поступку при поротним оптужењима овај је:

Ако по свршеном кратком предислеђењу примирни судија не би нашао да би он био надлежан да ствар кратко реши у тако-званим „малим седницама“ (petty sessions), види тачку в. под А., већ ако би мислио, да би ствар требала да дође пред пороту за злочине или пред примирне судове са

([1]) Члан 6 нашег закона о пороти.
([2]) Члан 22 истог закона.
([3]) Први одељак члана 39 тога закона.
([4]) Други одељак члана 39 реченог закона о пороти.

поротницима (quarter sessions), — онда је **тужилац** (prosecutor) дужан да поднесе тужбу управљену пороти или примирном суду. Ову тужбу, према резултату предислеђења, пише тужилац или сам, или помоћу свога заступника, или му је пише секретар дотичног примирног суда.

Кад та тужба буде готова, она се онда износи пред велику пороту састављену најмање из **дванаест** поротника. И ова порота, по што би саслушала у тужби именоване сведоке (имена им се бележе на полеђини тужбе), решава, у тајној седници: да ли је тужба основана или није.

У првом од ова два случаја, порота преко свог секретара назначује на тужби („bill“) ове речи: „true bill“, то јест да је тужба истинита, основана.

А у другом случају назначује на тужби: not found, а то значи, да тужба није нађена за основану.

Да би се о оптужбама што брже решавало, обе пороте, велика (оптужна) и мала (судна), раде у **једно и исто време** само, наравно, у разним собама судског здања. Па чим би велика порота о каквој тужби казала да је основана, она одмах ту своју одлуку доставља суду, а овај опет незадржано ствар износи пред малу или судну пороту, те ова на основу јавног и усменог извиђаја, коначно одлучује: да ли је оптуженик крив или није за злочин као што је оптужен.

Међу тим има и неких изузетака од овог општег правила. На име не мора се свака оптужба изнети претходно на решење великој пороти. То су ова два случаја:

1., Ако би код убистава ту одлуку исказала тако названа „коронер порота“. Каква је ово порота говорићемо доцније у одељку В. и

2., У неким мање важним случајима оптужења (misdemeanors) (¹), која такође долазе **непосредно** пред суд, и

(¹) Овде ће бити место да објаснимо, шта се код Енглеза разуме под називом „misdemeanor“. Енглеско казнено право има два назива за

то или пред највиши суд за казнене предмете у вестминстеру (kings-bench), о коме смо говорили напред под А.; или пред малу пороту.

По што смо споменули ова два изузетка, без чега би нам расправа била непотпуна, то ћемо продужити даљи говор о обема енглеским поротама.

Почећемо са великом поротом.

Велика или оптужна порота по правилу треба да буде састављена из двадесет и три поротника. Но то се не узима баш са свим строго, јер је довољно, ако би и само дванаест поротника једногласно одлучили, да је тужба основана. Број дакле чланова велике пороте може да буде дванаест до двадесет и три: само што њена одлука мора да буде једногласна (1).

О избору поротника и за велику и за малу пороту важе једни исти услови (2). Разлика је само у томе, што се за поротнике велике пороте не тражи да плаћају какав одређени данак на имање, док за чланове мале пороте постоји и тај услов. Тако је по строгом закону. Међу тим практика је од тога отступила. Шериф (3), који суду износи листу 48 поротника за велику пороту, а 24 за малу, обично у ту листу бележи само сопственике некретног имања.

Но не суде ови сви поротници. На против по што се отворе седнице поротног суда за злочине и преступе (порота

»злочине«. Један је: »misdemeanor«, а други је »felony«. Прво су они злочини, за које је прописана новчана казна или затвор. А друго су они злочини, за које поред редовне казне, по обичајном праву »comon law«, наступа још и губитак имовине само некретне, или само кретне, или и обе. (Види Mürhy, Englisches Strafreht, део први, стр. 2).

(1) Biener, део први, стр. 133.

(2) Biener, део II. стр. 78 и даље.

(3) Шериф је највећи грађански чиновник у сваком графству (види Mühry у наведеној књизи примедбу на страни 371).

код примирних судова), онда полаже заклетву само онолики број поротника, који ће бити довољан за суђење, а остали поротници отпуштају се. После положене заклетве, председавалац говори поротницима кратку беседу, којом им наглашује њихов положај и дужност, а тако исто и основе, по којима поротници ваља да суде. Кад се и то сврши, онда чланови те велике пороте иду у своју седницу. Ток дањег рада пред овом поротом различан је од правца, који иначе веје кроза цело казнено извиђање код Енглеза. Тако ма да је код њих још и предистрага јавна, опет је извиђање пред овом великом поротом тајно, но само усмено. Акта предистраге не износе се пред велику пороту([1]), но она има да одлучи једино по исказу сведока, које она испитује и заклиње. А сведоци, које она саслушава, само су они, који су спомепути у тужби против оптуженика. На тај начин ти се сведоци пред њом испитују по други пут, јер су једном већ испитани у предистрази. Па ако би тада велика порота нашла да је тужба основана, онда се ти исти сведоци саслушавају још једном, то јест пред малом или судном поротом.

Као што видимо, прва разлика између велике и мале пороте у томе је, што она испитује само сведоке тужиочеве, док ова друга испитује и сведоке оптуженикове([2]). Узрок оваквој разлици у томе је, што велика порота има као задатак само то, да у основу одлучи: да ли има места тужби или нема, и што би она прелазила у круг рада судне пороте, кад би и она саслушавала и оптуженика и његове сведоке. Кад би велика порота чинила и ово, онда би између велике и мале пороте била разлика једино у томе, што би она ослобађала или осуђивала само привремено, а ова коначно. А то би било немогуће по енгле-

---

([1]) Но њен писар (clerck of the grand jury) међу тим има препис тога предислеђења.

([2]) Biener, у наведеној књизи део I. стр. 135.

ском праву, које се врло строго држи принципа „exceptio rei judicatæ“ (изузеће да је ствар већ суђена). Док на против кад је задатак велике пороте само тај, да реши само о умесности или неумесности тужбе, онда је природно, да она то и треба да решава само по оним доказним средствима, која су на то ограничена, а то је само по доказима у тужби. Па остајући само при тим доказним средствима, онда и јест могуће да она не изриче никакво, тако да се изразимо, претходно „крив“ у главној ствари. Она тада може да служи само као законска предохрана да оптуженик не би по неоснованој или шта више и злонамерној тужби излазио пред судну пороту, јер пред овом је извиђање и суђење јавно, па наравно да то не може бити без неповољности за оптуженика. А опет с друге стране, такав рад велике пороте добар је и са тога, у оном другом случају, то јест кад би порота огласила тужбу за неосновану, она оптуженика не ослобађа са свим већ на против тужбу одбаца само због недовољних доказа. А са тога је тужиоцу дозвољено, да изиђе са новом тужбом и бољим доказима.

Довде смо говорили о првој основној разлици између велике и мале пороте. На реду је да поменемо и другу основну разлику између њих. Та њихова друга основна разлика лежи у томе, што је у првој радњи тајна, а у другој јавна.

Интересантно је изближе познати се са поступком код оне велике пороте. С тога ћемо приступити томе. По што у њој не председава државни судија, то обично један од поротника руководи извиђањем и испитом сведока. Али по што су поротници у томе махом неуки, то чешће бива, да сам тужилац руководи испитивање сведока пред великом поротом. Нарочито при оптужењима за велеиздају, сведоке редовно испитује крунски бранилац. У осталом ово није искључна особина само велике пороте, јер код Енглеза и пред судном или малом поротом свака страна сама испитује своје сведоке.

Но опет међу тим двема поротама има разлике и у томе. Јер докле пред велику пороту не долази нико више сем тужиоца и његових сведока, и по томе нема противне стране да контролише испите и исказ сведока, дотле је пред малом поротом присутна и противна страна, па она контролише исказ сведока. Шта више, противна страна има права пред малом поротом и сама сведоцима да предлаже тако-названа унакрсна питања.

Нема сумње, да је енглеска организација судова допадљива. Извесно је, да она највише одговара начелу народног судства, које је код Енглеза врло следствено спроведено кроз све степенице казненог процеса. Једино предистрага прави неки изузетак у томе, јер је врше сами државни чиновници без народног учешћа. Но она је, међу тим врло кратка и јавна, те по томе и она опет у неколико стоји под народном контролом. Али и поред све допадљивости, коју има организација енглеских судова, опет има и у самој Енглеској гласова против такве организације. Тако се, пре свега, великој пороти пребацује сувише велика пренагљеност, па често и небрежење у раду. Наводи се, да ти поротници често тужбе одбацују, и пре него што би саслушали све сведоке, јер претпостављају да је оптуженик невин. Сем тога, тврди се, да поротници често остају и необавештени. А ово има свој узрок у томе, што велика порота не саслушава и оптуженика и његове сведоке, међу тим потпуност у раду може бити тек само онда, кад се саслушају обе стране. Поред тога као једна мана велике пороте сматра се и то, што она ради тајно и без акта о предистрази. С тога није ретко, да сведоци пред великом поротом говоре противно ономе, што су сведочили пред примирним судијом у предистрази, јер знају да се акта предистраге не износе пред велику пороту. Најпосле као још један разлог против велике пороте наводе и то, што су поротници у прак-

тици оптуженика пре и неумесно заклањали, него што би тежили да гоне кривце([1]).

Но и ако у овим прекорима има нечега и истинитог, опет се не сме заборавити, да приличан део свију тих прекора може да падне тако исто и на малу или судну пороту, дакле у опште на установу пороте. А опет други део тих прекора има свога основа у непознавању истините границе између велике и мале пороте. Ми не знамо довољно разлога, зашто и велика порота не би прибрала потпуне доказе. Овако бива у осталом у великом делу северноамериканских држава. У њима је и велика порота власна да саслуша с в е сведоке, и у опште да прибавља материјал и доказе, које год налази као потребне за праведно решење предмета. Тамо велика порота улази у целокупни предмет оптужења, или другим речима прелази приликом решавања о п р е т х о д н о м п и т а њ у (о умесности или неумесности тужбе) у решавање саме главне ствари (о кривици или невиности), наравно, у колико је потребно то чинити још тада. Има разлога и за један, и за други правац велике пороте. Ми смо већ напред поменули шта ми о томе мислимо.

Но ма да би се усвојило, да је задатак велике пороте код Енглеза неумесно ограничен само на оцену тужбе; ма да би се и налазило за боље, кад би се и том оптужном колегијуму, великој пороти дало веће право и дужност, у прибирању доказа — питање је, шта ли би према духу енглеске организације судова, било најбоље и најподесније ставити на место такве велике пороте, кад би се Енглези и одлучили против садањег облика своје велике пороте. Да се на њено место успостави какав судски колегијум од с т а л н и х д р ж а в н и х с у д и ј а, као што је то у Француској; — то не би одговарало особини енглеског народа, који хоће да правда

([1]) Biener, део II. стр. 40—47.

на себи носи карактер народног суђења. А опет, да се расправа тог питања повери једном судији, па ма и од народа изабраном, Енглези држе да би то било опасно по правду. На против Енглези су се давно и давно навикли да у овој установи велике пороте, и поред неких њених мáна опет сматрају једну велику гарантију правде. Енглези, као што је познато, држе да сталност закона и судске организације много утиче на развој и утврђење народне правде и народног суђења, па с тога они постојано и одржаше и одржавају ту установу велике пороте као један облик народног суђења. Они ово чине нарочито још и са тога, што знају да честа промена закона и судских организација мора да доведе у забуну и бољег судију. У таквом случају и од судија правника, једва би се могло очекивати да се (истина са трудом и муком) могу тек кроз десетине година познати са новим формалним и материјалним законима. Али то се никако не би могло тражити и од судија неправника, које народ бира, и којима суђење не би било редовно занимање.

Ми на ову очевидну корист, која је природно следство сталности у законима, обраћамо пажњу поглавито са тога, што се, на жалост, код нас на то врло мало пази. Код нас се закони, тако рећи, сваки час мењају. А то може и мора само да шкоди правилном развићу правде.

II. У Француској.

Французи су и у овом другом питању чинили разне опите.

Најпре је декретом од 30 априла 1790 године било обећано, да ће се и у Француској завести: оптужна и судна порота. А после је законом од 16—29 септембра 1791 то обећање и извршено, само што великој или оптужној пороти није дат значај чисто народног суда. Тако је тај закон прописао, да срески судови у друштву са осам поротника сачињавају оптужну пороту; а департаментални казнени

судови и дванаест поротника, да састављају судну пороту. Ти срески судови били су тада у исто време и редовни првостепени судови за грађанске спорове. А један од чланова тог првостепеног суда вршио је, наизменце, за пола године, дужност управника оптужне пороте (directeur du jury). Овај управник био је у исто време истражни судија (juge d'instruction) и државни тужилац. Овде је прилика да кажемо наше мишљење о тој двогубој природи једног истог државног чиновника. Та његова двогуба природа, истражника и тужиоца, разуме се да је неумесна, јер су оне по својој природи једна другој супротне. Неће бити излишно, да овде напоменемо, како ову погрешну идеју о спајању дужности истражника и тужиоца видимо још и данас у нашем казненом поступку, јер је у нас и данас истражни судија и државни тужилац једна иста личност[1].

Но ми ово овде напомињемо само тек мимогред, јер ће о томе говор бити на другом месту. А сад да се вратимо на даљи ток ислеђења по тадањем француском казненом поступку. Оно је било овако:

Ако би се при истрази показало, да је учињен какав злочин (crime); и ако би у исто време било довољно основа подазрења против каквог оптуженог лица да је учинило тај злочин, — онда би истражни судија написао тужбу и ствар предавао на решење оптужној пороти. А опет код ове поступак је тада био овај: државни тужилац усмено би пред поротом исказао тужбу у јавној седници; порота би за тим саслушала сведоке по тужби и приватног тужиоца; а за тим би се повукла у своју собицу, где би решила, да ли има места тужби или не. Ова је порота решавала по већини гласова, а звала се „оптужна“ (jury d'accusation). Она се не би могла, као код Енглеза, назвати „велика“ порота, јер

(1) Види § 23 нашег казненог поступка.

као што смо већ показали она се састојала само из осам чланова, а то је мање него што је било у судној пороти. Одлука ове „оптужне" пороте гласила је овако: има места тужби или нема места њој; или најпосле да јој нема места само према изнесеним доказима, а ово је значило да би се тужба, са бољим доказима, могла поново поднети.

Тој установи Французи су тада хтели дати што већу важност. За то су чланом 237 казненог закона (Code pénal од 25 октобра 1796) нарочито прописали, да оптужна порота не допушта оптужење по голим сумњама и подазрењима. На против прописано је, да она то чини само по довољним основима вероватноће или по почетку каквог правог доказа против оптуженика. Ово је учињено са тога, што су Французи у оно доба сматрали ову оптужну пороту као моћну гарантију, као сигурну заштитницу личне слободе грађана. Није се сматрало, да би сама судна порота давала довољно сигурности против могућих самовољних напада на ту грађанску слободу, па за то се тражило да и оптужна порота буде штит те грађанске слободе. Какве би било помоћи, говораше се, грађанину, што би га судна порота и ослободила, ако би због олаког решавања велике пороте о стављању под суд, оптуженик трпео зле последице дугог, па можда и произвољног извиђања, а још више, ако би за то време био у притвору? Да би се грађани од тога сачували, заведена је она оптужна порота као гарантија против дугог и самовољног извиђања.

Кад су доцније у Француској били одвојени грађански судови од казнених, онда су председници новообразованих судова за преступе (tribunaux de police correctionelle) постали у исто време и управници оптужне пороте (directeur du jury). И ови управници мењали су се сваке пола године, а узимани су из чланова грађанског првостепеног суда. А законом од 27 вантоза, године VII. (18 марта 1800) прописано је, да

државна власт стално поставља те управнике пороте за известан период времена. Но колико је тиме с једне стране било учињено нешто у корист једнакости у судском раду, у толико је, с друге стране, на скоро повређен принцип усмености, на штету оптуженика. Јер је законом од 7 плувиоза, године XI. (јануара 1804 године) било прописано да оптужна порота решава о умесности или неумесности тужбе само по писменим исказима сведока на протоколу, који је оверио управник пороте; а порота није сама саслушала сведоке.

Но и ако је овим укидањем усмености пред оптужном поротом, та установа много изгубила од свог негдашњег кредита, — опет се она у Француској одржала све до године 1808, када ју је укинуо нови казнени поступак. А ово је тада учињено не толико са тога, што би се ова оптужна порота у практици била показала горе од судне пороте, већ што је била наступила струја против пороте у опште, па је оптужна порота постала жртвом те струје. Међу тим напад је био отпочет против судне пороте, а завршио се на штету оптужне пороте. Тако се године 1803, изразио тадашњи француски министар правде, да многи мисле, да би требало или установу пороте укинути, или задржати само оптужну пороту. Он је тада разлагао, да судна порота није одговорила надама, које су се на њу полагале. Продужена дебата о овом истом питању у години 1804 истина да није довела до коначне одлуке, јер је у оно доба Наполеон мислио, да се још не може изрећи прави суд о вредности пороте у опште. Али године 1808 он је одсудно изишао против пороте. Само што је он то чинио против оптужне; судну пороту он је тада бранио, прем да и ово само са тога, што је држао, да је она за правду опет боља, него ли државни судови. Наполеон је мислио да су редовне (државне) судије, по својој навици да сваког оптуженика сматрају за крива,

лако склони да осуде и онде, где правда то не би захтевала. А поред таквог мишљења Наполеоновог, чији је глас тада био у опште меродаван, било је одлучено: да се укине само оптужна порота, а да се задржи судна.

Но да се још и тада велика важност полагала на оптужну пороту, види се јасно из тога, што је на место ње узакоњена дуга процедура у казненим оптужењима.

Неће бити излишно, да тај нови поступак у кратко најпре опишемо, па после да дамо нашу оцену о њему.

Тај поступак био је у овом:

Ако би иследни судија (juge d'instruction), који је био члан првостепеног суда, сматрао да је дело потпуно извиђено, он би онда акта предавао државном тужиоштву — прокураторству, — које је постојало код сваког првостепеног суда. А ово државно тужиоштво, по проматрању акта, предлагало би: 1., или обуставу даљег рада; или 2., да се ствар преда суду за преступе, ако би нашао да постоји преступ (delit); или 3., износило би ствар оптужном одељењу, те да ово реши има ли места стављању под суд, ако би оптужење сматрало као злочин (crime). А власт, која је тада била надлежна да решава о овом последњем питању, о стављању под суд, био је првостепени суд који се састојао из три члана, од којих је један у исто време био и иследни судија. Радећи тај посао, суд се звао: саветна комора или саветно одељење (chambre du conseil). У том одељењу иследни судија реферисао би ствар по актима ислеђења. Том реферисању може да присуствује и државни прокуратор. Но кад већ дође дотле, да овај референат даје своје закључно мишљење на основу тих акта, онда државни прокуратор не може да присуствује и том акту.

По што је тако саслушан тај реферат, саветно одељење може да уради само ово двоје: или да усвоји предлог дртавног тужиоца; или да га одбаци.

Да проговоримо најпре о првом случају.

1. Ако би ово саветно одељење усвојило предлог државног тужиоца, онда је могло да буде ово троје:

а. Или се изриче, по предлогу, да нема места оптужењу. Обична формула за то ова је: да нема места даљем ислеђивању (qu' il n'y a pas lieu à poursuivre); или још краће: „non lieu“ (нема места).

б. Или ако би и саветно одељење нашло, да има места оптужењу и то за преступ, онда би наредило, да се оптуженик преда суду за преступе; и најпосле

в. Ако би саветно одељење нашло да би имало места за злочин, онда би наредило да се ствар преда оптужној комори или одељењу, те да ово коначно реши: има ли места стављању под суд и да нареди даљи закони поступак о томе([1]). Та оптужна комора састоји се из једног одељења апелационог суда, и зове се: одељење за решавање о стављању у оптужно стање (chambre des mises en accusation); оно има пет чланова.

Тако бива у оном првом случају. Сад да пређемо на други случај.

2. Ако оно саветно одељење не би усвојило предлог државног тужиоштва, онда би оно могло да искаже једну од ових двеју одлука. Или да ствар не треба продужити пред судом за преступе, или да је не би требало предати оптужном одељењу већег суда. Но ако би одељење тако одлучило, онда би и државно тужиоштво, а тако исто и приватна страна, имали право против такве ослобођавне одлуке (ordonance назване) изјавити протест. А такав протест задржавао би извршење одлуке тог саветног одељења, те ствар изнашао пред оптужно одељење([2]). Додати морамо, да је само она одлука о недавању каквог оптуженика оптужном одељењу пуноважна,

([1]) О свему Hélie, Traite de l'instruction criminelle, књ. 6. стр. 62—74.
([2]) Hélie, у истој књизи 6., стр. 189 и даље.

која би била изречена једногласно. На против ако би, ма и сам иследни судија налазио да има места оптужењу за злочин, ствар би се морала дати оптужном одељењу код апелационог суда.

На овај начин ствар долази пред оптужно одељење апелационог суда у овим случајима:

а., Или што би ту ствар оптужном одељењу упутило саветно одељење првостепеног суда, ма да би и само један његов члан налазио да постоји злочин; или

б., Што би против одлуке саветног одељења било употребљено правно средство од стране државног тужиоштва или приватног тужиоца.

Овде ће бити прилика, да се ближе познамо са поступком код саветног одељења. Код првостепеног суда ово одељење ради тајно; оно црпе доказе једино из акта о претходном ислеђењу или боље рећи из реферата иследног судије. То одељење не зове, нити испитује ни оптуженика, ни сведоке. А при самом решавању не сме присуствовати ни државни тужилац.

Исто тако и оптужно одељење код апелационог суда ради тајно и служи се само актима ислеђења код првостепеног суда. Но овде је опет бар у неколико примењен принцип усмености. Главном државном тужиоцу или његовом заступнику, који постоје код сваког апелационог суда, дозвољено је да пред оптужним одељењем тужбу усмено представи и разложи. А само дело износи се пред оптужно одељење овим путем: чим би саветно одељење неку ствар упутило оптужном одељењу; или кад би она њему имала да дође поводом употребљеног правног средства, — онда је државни прокуратор (који ради код првостепеног суда) дужан сва акта послати главном државном прокуратору или тужиоцу дотичног апелационог суда. А услед тога, овај или његов заступник дужан је најдаље за пет дана од пријма

акта предати председнику апелационог суда писмени предлог са својим захтевом. Примив то, председник је дужан најдаље за три дана ствар изнети на решење оптужном одељењу. У седници овог одељења државни тужилац усмено излаже и разлаже тужбу, а за тим судски пословођа чита акта дотадашњег ислеђења. После свега тога, државни тужилац излази из седнице, и онда одељење решава коначно о питању, које је саветно одељење првостепеног суда било решило само привремено. Тада су могуђне ове четири поставке:

1. Оптужно одељење може наћи, да против оптуженика нема довољно основа подазрења; или да представљено дело нема на себи знаке кажњивог дела у опште (злочина, преступа или иступа). У ова оба случаја оптужно одељење наређује, да се обустави даље ислеђење, па следствено и да се оптуженик ослободи. Таква одлука оптужног одељења одмах је извршна. После таквог решења од стране оптужног одељења, исто оптужење могло би се поново покретати само тада, ако би се доцније пронашли нови теретни докази (сведоци или исправе), којима би се утврђивали бивши основи сумње, или би се појављивала нова обавештења о ствари[1].

2. Оптужно одељење одлучује, да има основа да постоји само преступ (delit) или иступ (contravention). Па према своме решењу оно упуђује ствар или суду за преступе или оноже, који суди само о иступима. Но таква одлука оптужног одељења није коначна; на против, може онај од та два суда, коме би ствар била упуђена, да учини и противразлоге, ако би био противног мишљења. Па ако би он то учинио, онда би наступио случај сукоба о надлежности између

(1) Ово је само онда, ако би ислеђење било прекинуто пред оптужним одељењем. А кад би ко био ослобођен пресудом, у коначном суђењу, онда се и по француском праву, као и код Енглеза, строго друже принципа: exceptio rei judicatæ. то јест да се редовно не може понављати „ствар суђена". У осталом о овоме ћемо опширније говорити у последњем одељку ове наше расправе.

оптужног одељења с једне стране, и оног суда с друге стране. А такав сукоб коначно решава касациони суд у једном одељењу. Овако исто бива и са упућењима, која би на исте судове чинило саветно одељење, ако суд не би усвојио мишљење овог саветног одељења.

3. Оптужно одељење налази, да представљено дело сачињава злочин, а у исто време и да има довољно основа против оптуженика. Ако би то нашло, оно би тада одлучило, да се оптуженик стави у оптужно стање (mise en accusation), и упутило би ствар надлежном поротном суду. То се зове „упутна одлука“. А по свршетку свега тога, државни тужилац пише тужбу, држећи се одлуке оптужног одељења. Најпосле

4. Може одлука оптужног одељења да буде најпре само о каквом споредном питању. Ово је случај нарочито онда, ако би оптужно одељење сматрало да је ислеђење непотпуно. У таквом случају оптужно одељење наређује да иследни судија допуни што треба. Па тек по што би то било учињено, онда би оптужно оделење решавало о ствари коначно, сем ако и овде не би био позван да о сукобу решава и касациони суд онако, као што смо напред казали([1]).

Ово, што смо до сад навели, јасно очитује какви заплети и опширности мора да настану, кад се хоће да уведу две оптужне колегије, у место једне једине оптужне пороте. Сем тога, ма да се оптужној пороти махом пребацује, да она не даје довољно заштите од неоснованих, па можда још и злонамерних тужаба, опет се баш то још мање може да заштити тим двема оптужним колегијама. Код саветног одељења узрок томе лежи у положају иследног судије, који он ту заузима као референат и члан, који решава, јер као што смо показали, и његов један глас довољан је, да ствар мора ићи

([1]) О свему види Hélie, Traité de l'instruction criminelle. књ. 6-та стр. 240.

оптужном одељењу. А опет код оптужног одељења то лежи у положају државног прокуратора. Он прво има приступа и гласа у њему; док оптуженик нема тога права. И после, у том одељењу, решава се само по представци државног тужиоца и читању аката. Ово је био узрок, те су немачка законодавства, кад су завела пороту, одређивала само једно надлежатељство као оптужно. Нека од њих дала су то једном одељењу првостепеног суда. А опет друга, за то су изабрала једно одељење апелационог суда. Међу тим ни један немачки закон није увео и установу оптужне пороте. Немци су ову пороту изоставили само због тога, што су сматрали, да би за народ било врло теретно, ако би било и оптужне и судне пороте. Они су се у томе позивали на разлоге, које су о томе давали француски писци. Истина да се не може порицати, да тај разлог има свог оправдања код народа, код којих још није довољно развијена грађанска и политична свест. Али се исто тако не сме спорити ни то, да се, у народа, као што су Енглези, са развитком грађанске и политичне свести и слободе, мора створити и убеђење, да је установа оптужне пороте само један стуб више за грађанску личну и политичну безбедност и слободу, те са тога и да народу никакав терет није велики, да би очувао те слободе.

Но да се вратимо на Французе. Не схватајући овакав задатак и важност оптужне пороте, Французи су својом организацијом од 1808 године на место поротника дали судијама правницима да решавају питање о стављању или нестављању под суд. Поред тога, они су у место усменог поступка, завели читање аката, а у неколико и реферисање у том оптужном одељењу. Ово реферисање само „у неколико“ разуме се да показује мало следствености. Јер кад у саветном одељењу може да постоји нарочити референат (juge d'instruction), не знамо зашто таковог не би било и у оптужном одељењу? Истина да се ту као у неку руку референат сма-

тра државни прокуратор. Али опет у ствари није тако, јер реферисање у правом смислу јест само то, кад се тиме уштеђује читање аката пред судом. Док међу тим у Француској и поред реферисања од стране државног прокуратора, судски писар чита оптужном одељењу сва акта из предислеђења, па и наводе приватног тужиоца и оптуженика. Ово се чини са тога, да би на тај начин, чланови оптужног одељења били у стању да се потпуно познају са стањем ствари, те да би могли да изреку поуздану одлуку. Ту се читањем аката замењује тако рећи саслушање сведока пред великом или оптужном поротом. Оно је свакако опет боље, него просто усмено реферисање од стране државног тужиоца. Но с друге стране то читање аката опет је губитак времена за судије, који морају слушати често и излишно читање аката. Па да би се то избегло; а поврх тога и што пропуска тог читања свију аката по француским законима није узрок за уништај рада; практиковало се, да се нису читала баш сва акта. Обично се радило овако. Један од чланова оптужног одељења прочитао би сам сва акта ислеђења, па би садржину тих аката усмено суду реферисао, а обележио би само главнија места, која се суду имају прочитати речно. И ово последње обично је чињено само са актима од важности као: са исказима главних сведока, признањем оптуженика и местима, која би била сумњива по својој садржини. Ово је био неки вид реферисања, али не баш потпуног, као што су га прописивала нека доцнија немачка законодавства. Неће бити излишно да се познамо мало и са њима. Код Немаца се обично одређивао један члан оптужног одељења за референта. Он је реферисао на основу аката и писменог предлога државног тужиоца, па ако предлог тог референта не би био сугласан са предлогом државног тужиоца, — онда је овај у завршној речи имао право пред оптужним одељењем да брани своје мишљење. Против овог права државног тужиоца имали бисмо да наведемо то, да је такав поступак

противан оном опште признатом начелу, по коме тужиоцу никада не треба дати последњу реч; то не одговара ни самом начелу усмености, које се и онако вређа већ и оним читањем аката, јер није и противној страни дозвољено да заступа своје право пред тим одељењем. А сем овога онакво реферисање има и ту рђаву страну, што не даје довољне гарантије против неумесног развлачења предислеђења. Референти су, као што је искуство показало, у томе погледу ствар узимали олако, па радо усвајали предлоге, да се ствар поново извиђа. А по њима се обично и суд поводио. Док на против, кад би оптужно одељење било дужно само да чита главну садржину аката, онда би се оно, и у своме интересу, старало да иследни судија не развлачи ствар излишним ислеђењима, које би оно морало читати.

Но да се опет вратимо на француски казнени поступак. Његова даља особина састоји се у томе, што је он и при овом првом кораку у одлуци о оптужењу основно различан од енглескога. Енглеска оптужна порота саслушава, као што смо показали, само оне сведоке, које тужба именује; она нема дужности да се позна и са осталом садржином предислеђења. Док на против француско и саветно и оптужно одељење дужно је да проучи садржину предислеђења у опште, дакле и исказ оптуженика и његових сведока. Шта више, по француском поступку та одељења могу, као што већ напоменусмо, да нареде и да се предислеђење допуни, ако би налазила да што није довољно извиђено, па тек после таквог дослеђења да решавају: има ли места тужби или нема.

На овај начин изгледа као да се француски казнени поступак за оптуженика побринуо више, него ли енглески. Ово би доиста и било, да по француском поступку не постоји за оптуженика друга још већа опасност. Но није довољно ово само рећи, већ смо дужни то и да покажемо. Та већа опасност за оптуженика, по француском поступку постоји још у

самом почетку рада, и она има своја два узрока. Први је у ономе, што иследни судија има више улога; он је: члан, референат и гласач у саветном одељењу, па што се и због самог његовог једног мишљења мора ствар да изнесе пред оптужно одељење, као што смо то већ показали напред. Тиме је помешана улога иследника и судије, а то мора да буде штетно за оптуженика. А друга је опасност за оптуженика опет у томе, што је државном тужиоцу дозвољено да усмено заступа свој предлог у оптужном одељењу, а на против оптуженик нема приступа, ни права, да ту разложи своју одбрану. Увиђајући величину опасности из овога за оптуженика, нека немачка законодавства (курхесенско) давала су оптуженику бар то право, да може своју одбрану поднети написмено оптужном одељењу. Но и ово је била само, тако да се изразимо, полутанска мера у корист оптуженика, јер се та одбрана није тада потпунце читала пред оптужним одељењем, већ је само у кратко реферисана. Док на против, права и потпуна одбрана оптуженика била би само онда, кад би се или њему или његовом браниоцу дозволила лична усмена одбрана пред оптужним одељењем. Ово је у осталом и први услов једнакости и правде. Јер кад није мала ствар, да ли ће неко да буде стављен у оптужно стање, онда не би требало ни то решавати по једностраном предлогу и одбрани; већ би било боље и оптуженику дозволити право одбране онако исто, како је и тужиоцу дато да он своју тужбу заступа и доказује. Но најпосле ако би се баш и налазило да је излишна усмена одбрана при решавању тог претходног питања: има ли места тужби, — онда би правда захтевала бар то, да се једнако поступа и са тужиоцем и са оптужеником. Онда би боље било, да се и државном тужиоцу дозволи само толико, да учини писмену представку, па ова да се саопшти оптуженику, те да и он на њу писмено одговори, и онда би оптужно одељење решавало по тим обостраним писменим представкама.

Међу тим, остала немачка законодавства нису била у овоме учинила ни онолико, колико оно курхесенско. Она су задржала стари обичај реферисања код оптужног одељења, претпостављајући, да ће референат с једнаком непристрасношћу и савесношћу реферисати и оно, што напада, као и оно што брани оптуженика. Замишљало се, да ће референат узимати на се и улогу неког званичног браниоца невиности оптуженикове. Но да се овај стари начин реферисања не слаже са новом организацијом о усменом извиђању, то није тешко спазити. То је само једна чудновата смеса нечега старог са новом идејом. И то само још више показује колику превагу има енглески поступак и у овоме питању над том старом практиком реферисања у казненим предметима.

После овога, да се опет вратимо на Француску, о којој нарочито овде говоримо. Могло се врло лако предвидети, да ће са доцнијом уставном променом у Француској наступити питање и о томе: да ли да се успостави оптужна порота, која је била укинута 1808 године. Међу тим и ако је о томе била поведена реч, опет се није успело у тој идеји, јер су француски научници махом мислили, да за Француску није добра та установа оптужне пороте. Они су овако мислили нешто са тога, што је веле, питање о стављању под суд, и одлука о невиности или кривици оптуженика једно с другим врло сродно, па би за поротнике било тешко да одрже природну границу између та два питања. А опет нешто и са тога, што би били велики трошкови, ако би се сведоци испитивали код двеју порота. А као још један разлог против оптужне пороте наводили су то, што би било неприлика, кад би сведоци код једне пороте сведочили једно, а код друге од тога одустали. И најпосле што Французи држаху, да би двогуба порота била врло велик терет за грађане, који би се морали примати поротничке дужности. А са оваквим по-

гледом на ту велику дужност, разуме се да би трпео углед поротске установе у опште.

Ови разлози, а нарочито последњи, на жалост, у Француској су били основани. Искуством које је у Француској добивено из шесето-годишњег дотадашњег постојања поротске установе, доказало се да је француски народ тако мало тада био политички образован, да је мислио, да није било потребно излагати се терету и дангуби због двогубе поротске установе. Французи су мислили, да је излишно чувати идеју народног суђења и у установи оптужне пороте, већ да је довољно, ако народ суди само о главном предмету. И ми признајемо, да су поротске дужности скопчане са неким личним теретима. Али при свем том држимо, да развијена грађанска врлина и свест, ваља да буду довољни покретачи да се грађани не устежу примати учешћа и у оном претходном облику народног суђења о својим суграђанима. Где нема такве грађанске врлине и пожртвовања, ту се никад не могу ни грађанске слободе и сигурност лична и имовна да развију у оној мери, коју захтевају данашња цивилизација и напредак рода човечанског. Народ, који се уклања од вршења овакких грађанских дужности, показује, — да стоји под утицајем егоизма, да своје личне интересе неће да потчини општим!!

Но да идемо даље током ове наше расправе.

III. У Србији.

Ми смо до сада под I. и II. говорили о томе: које путове ваља у Енглеској и Француској да прође свако оптужење, пре него што би се коначно одлучило, да се ко стави у оптужно стање.

Сад да видимо како то бива у нас Срба.

То је у нас различно, према природи појединих кажњивих дела.

При оптужењима због иступа, код нас никаква власт не решава нарочито о том питању: има ли места стављању у оптужно стање или нема.

Полициска уредба од 1850 године, која и данас у главном важи као закон о ислеђењу и суђењу о иступима, у томе је врло кратка, прем да и без довољне гарантије за оптуженика. По тој уредби, општинска или полициска власт, које су, једна поред друге, надлежне, да извиђају и суде о иступима, чим приме тужбу приватног тужиоца, предузимају ислеђење колико нађу да је потребно. Оне узимају оптуженика на одговор; и по што испитају и његове доказе, онда одмах прелазе на суђење о самој главној ствари, нерешавајући никако о стављању у оптужно стање(¹).

Овакав рад о иступима истина је кратак; али при свем том не даје довољно гарантије оптуженику, јер код иступних оптужења нико не решава претходно о стављању у оптужно стање.

Но најпосле баш и да би се то, у колико се тиче саме гарантије оптуженикове, могло и извинити намером и потребом, да се о иступима што брже суди, — свакојако то се не да правдати и са гледишта друштвеног, државног. Тиме што се код иступа не решава претходно и засебно о стављању у оптужно стање, доведено је у нас право државног оптужења у врло велику опасност у кажњивим делима у опште, а не само код иступа. Ова је опасност нарочито отуда, што о иступима суде, као што смо већ казали, кметови и полициски чиновници, као неправници, који са тога не знају и не могу знати праву разлику између иступа и већих кажњивих дела (преступа и злочина). Па ако би такав кмет или полициски чиновник, ма и само са неразумевања, као иступ узео какав преступ или

(¹) Види: полициску уредбу од 18 маја 1850 и њезине измене и допуне од 17 јануара 1876 и 23 јула 1877 године.

злочин, и осудио оптуженика по свом нахођењу само за иступ, — питање је, ко би исправио то погрешно мишљење? По нашем закону било би апсолутно немогуће исправити то погрешно гледиште кмета или полицијског чиновника, услед захтева каквог државног оптужног органа. Пресуде о иступима и у опште кметовске или полициске одлуке или решења при оптужењима, не саопштавају се никаквом државном оптужном органу, јер код иступа у нас и нема државног тужиоца. Оне се саопштавају само оптуженику и приватном тужиоцу. Па ако би ови били задовољни са таквом пресудом, онда нема никакве могућности да се исправи погрешно схватање кмета или полициског чиновника, што би узео да постоји само иступ онде, где би било преступа или можда и самог злочина. При суђењу о иступима у нас су заступљени интереси само оптуженика и приватног тужиоца; али не и државни. Са тога би се могло врло лако у нас десити, да ко буде осуђен само за иступ онде, где би га требало осудити за преступ, па можда и злочин. И тада државна власт не би имала могућности да тражи исправку те погрешке кметовље или полициског чиновника. Покретању исте ствари од стране државе поново у облику преступа или злочина, могло би се с основом стати на пут са „изузећем да је иста ствар већ суђена“ (exceptio rei judicatæ). Ето, такво би зло стање било по нашем казненом поступку о иступима („полициској уредби“), ако би кмет или полициски чиновник неко дело квалификовао као иступ по свом погрешном разумевању. Међу тим, врло је лако појмити, да би ово стање давало још жалоснију слику, кад би кмет или полициски чиновник какав преступ или злочин пресудио као иступ, што би баш хтео да на тај начин спасе кривца од веће казне. А у нас и против такве самовоље нема лека.

Међу тим иста мáна, са које видимо да по полициској уредби у оптужењу за иступе, нису довољно заступљени др-

жавни интереси и права, увукла се и у наш казнени поступак о преступима и злочинима, истина само у неколико, али баш у самом почетку казнених ислеђења.

Тако по §-у 29. нашег казненог поступка полициска иследна власт може, при оптужењима за преступ или злочин, ислеђење и да не отпочиње или започето да прекине, кад год би нашла:

1., Да нема дела, које би се по закону казнити могло;

2., Да нема ни сумње ни подазрења, да је ко крив;

3., Да су дотадашњи основи подазрења тако обеснажени, да се оптуженик према томе по закону за окривљеног узети не може;

4., Да нема приватне тужбе дотичног лица за дела, која се само по тужби приватнога казнити могу;

5., Ако је приватни тужилац од тужбе одустао; и

6., Да су доказана дела и околности, која сваку казну искључују по казненом закону([1]).

И сам летимичан поглед на ове тачке, па је довољан да увери, колико је много остављено нашем полициском чиновнику да реши на основу § 29-тог казненог поступка. Од његовог једног јединог разумевања и воље зависи: хоће ли се ко као оптуженик узимати на одговор, у опште хоће ли он искусити закона следства, која су прописана при оптужењима за преступе или злочине.

Но колико је још важнија и опаснија та радња полициског чиновника, кад додамо, да против тих решења полициског чиновника у оптужењима за преступ или злочин, држава нема права да употреби правно средство код какве веће власти. Ово право употребе правног средства против таквих полициских решења на основу §-а 29 крив. поступка донесених, наш је казнени по-

---

([1]) За све види § 29 нашег казненог поступка од 10 априла 1865.

ступак дао само приватном тужиоцу(¹). Али ако овај не би употребио то своје право, држава нема могућности да исправи погрешку или можда и злу вољу, која би се могла огледати у решењу полициском о неотпочињању или превиду ислеђења због каквог преступа или злочина.

Ту је држава са својим оптужним правом остављена, тако да се изразимо, на милост и немилост приватних лица. Ако се ови задовоље са решењем, државна га власт не може обарати жалбом код више инстанције. Ово је велика ма́на нашег казненог поступка. А она има свог корена у томе, што ми немамо установу државног тужиоштва још у почетку оптужења.

После ове напомене, да видимо како даље бива у нас. Ако би полициска власт налазила да има основа против каквог лица у оптужењу за злочин или преступ, она би онда дело и оптуженика спроводила суду(²). И тек тада настаје, по нашем казненом поступку, случај: да судска власт решава о стављању или нестављању оптуженика под суд(³). То чини у нас првостепени суд. Он то ради по прочитању аката о ислеђењу, које је чинила оптужна полициска власт. И тек у овој стадији казненог поступка и државна власт има права да употреби правно средство, ако суд не би оптуженика ставио у оптужно стање. Но и то још не може да чини судски државни тужилац, већ то може да употреби само полициска власт, која је дело ислеђивала и оптуженика спровела суду, јер се дотле још она сматра као државно тужиоштво(⁴). Па ако би полициска власт била незадовољна са судским решењем о томе, онда ствар о стављању у оптужно стање коначно решава ка-

(¹) Види § 34 реченог казненог п·ступка.
(²) Види § 158 нашег казненог поступка.
(³) Види §§ 161 и 164 реченог поступка.
(⁴) Види тачку 3 §-а 258 нашег казненог поступка.

сациони суд. То исто бива, ако би се и сам приватни тужилац жалио против тог решења([1]).

Тако дакле, у место велике пороте код Енглеза, и у место оптужног одељења у апелационом суду код Француза, у нас коначно решава одељење касационог суда: хоће ли се или неће ко ставити у оптужно стање за какав преступ или злочин. По устројству касационог суда нема нарочитог одељења за те послове; но то ради оно одељење касационог суда, које решава о казненим предметима у опште. А које ће баш одељење то радити, то законом није регулисано, већ зависи од председниковог распореда. Сада те послове ради прво одељење; а пре седам до осам година то је радило треће одељење касационог суда.

Приликом решавања о стављању под суд ни једна страна, ни тужилац, ни оптуженик, а ни њихови сведоци не саслушавају се ни у првостепеном, ни у касационом суду. Оба суда то питање решавају једино на основу аката о предислеђењу, које је чинила иследна полициска власт, и суду их послала. Оба суда то врше читањем аката у пуној седници, која се у првостепеном суду састоји из три члана; а у касационом из пет чланова. А одлука им је пуноважна само по савршеној већини гласова.

Овде ће бити згодна прилика да искажемо, како је у томе код нас било пре садањег казненог поступка.

Пре садањег нашег казненог поступка постојало је правило, да је одмах по спроводу од стране оптужне полициске власти суд оптуженика у кратко саслушавао. Он га је питао: признаје ли или не признаје оптужење, и чиме се брани. Па тек после тог саслушања, решавао је суд има ли места стављању под суд или нема([2]). На овај начин наш стари поступак имао је у овоме превагу над садашњим нашим

([1]) Види § 165 и тачку 3 §-а 258 казненог постука.
([2]) Види речник Ђорђа Петровића, стр. 210.

казненим поступком бар у толико, што је суд ма и најмање претходно саслушавао оптуженика, па тек онда решавао о стављању или нестављању под суд, док на против сада то бива без икаквог претходног саслушања код суда.

Али ово несаслушавање оптуженика у суду и пре решавања о стављању у оптужно стање, још и није тако велика мана нашег садањег поступка; или боље рећи овај у томе има општу ману казнених поступака и у осталих, образованијих народа. Но свакојако главна мана нашег казненог поступка у томе је: што питање о стављању под суд коначно решава једно одељење у касационом суду. Касациони суд, по своме опредељењу и задатку, не може да улази у оцену стања ствари, тако-званих факата. Он пази само на то, да ли је закон правилно примењен. Држећи се тога свог законског круга рада, касациони суд често је приморан да прими и онакву оцену факата, какву сам он не би учинио, кад би био власт која суди, а не само разматра. А резултат тога мора да буде то, да се често у касационом суду одобрава стављање под суд и онде, где му и не би било места строго ценећи. Међу тим све ово може да се избегне, кад је оптужно одељење у апелационом суду. Ово одељење апелационог суда као власт која и сама суди, може ствар да цени са свим самостално, и по томе не мора, само због какве законске формалности, да усваја оцену првостепеног суда, која би била противна његовој оцени истих факата.

У интересу правде; у интересу оних бедника, којима се, (заслужено или незаслужено) — спрема оптуженичка клупа тим решавањем о стављању под суд, време је дакле, да се и у нас тај посао одузме од касационог суда, па преда апелационом, ако се не би налазило разлога да се и у нас, као код Енглеза, расправа и тог питања преда оптужној пороти, као што ми држимо да би било најбоље и најправедније.

Говорећи о овом решавању нашег **касационог** суда о стављању или нестављању под суд, морамо додати још и то, како одлука одељења у касационом суду **није извршна** о том питању, као ни о осталим, ако би била противна одлуци првостепеног суда. На против, првостепени суд може да не усвоји одлуку одељења у касационом суду, и онда ствар коначно решава **општа** седница у касационом суду, која се састоји највише из **петнаест**, а најмање из тринаест чланова, и која одлучује такође по савршеној већини гласова([1]).

Као што видимо, по нашем поступку врло је развучена расправа самог питања о стављању или нестављању под суд. Најпре то решава првостепени суд; после одељење у касационом суду; и најпосле чак и општа седница касационог суда. А све то само је природан узрок, да у нас какав оптуженик често по неколико месеца проведе у притвору само докле се не расправи питање о његовом стављању или нестављању у оптужно стање. Сем тога мана је ове наше организације и у томе, што касациони суд, који само **разматра**, а не **суди**, често не може, као што већ рекосмо, да помогне ни оном оптуженику, за кога и сам као власт, која би **судила**, не би нашао, да би било места стављању у оптужно стање.

Овим ћемо да завршимо говор о овом одељку, а уједно да пређемо на одељак што за њим долази.

(наставиће се).

([1]) Види § 279 нашег казненог поступка и §§-е: 13, 14 и 16 устројења нашег касационог суда од 20 фебруара 1865 године.

ОЦЈЕНЕ И ПРИКАЗИ КЊИГА.

(Читао 3 јануара у седници одбора за државне и историчке науке редовни члан, архимандрит **Н. Дучић**).

I.

„Зборник правила светих апостола, васионских и помјесних сабора и светих отаца, која су примљена православном црквом.

Превео с грчкога по најновијем атинском издању архимандрит Никодим Милаш, доктор богословије и професор црквенога права и црквене историје. Задар. 1884 г.“

САДРЖИНА.

Предговор	стр.	V— IX
Приступ и извори	«	IX—XCVI
Правила св. апостола	«	3— 19
Правила 7 вас. сабора	«	19— 99
Правила помјес. сабора	«	99—227
Правила св. отаца	«	227—337
Азбучни и аналит. пријеглед . .	«	337—339
Разјашњења скраћ. ријечи . . .	«	— —339

Има 30 табака велике 8-е; а преведен с грчке:

„Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφήμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων“.

Ову су „синтагму“ приредили учени Г. А. Ῥалис и М. Потлис, наштампавши је у Атини 1852—59 г. с благословом велике цркве: *„Εγκρίσει τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χρίστοῦ Εκκλησιας“*; и с одобрењем синода атинског и петроградског,

„Синтагма“ је у 6 томова научно и систематички састављена с најстаријим коментарима тачно у духу учења православне цркве. Али у оноликом опсегу и облику није подесна за практичне потребе црквених власти. Ипак се вриједни преводник, као изврсан зналац црквенога права, није преварио у избору. Критика се о њој у своје вријеме најповољније одазвала, обасувши је похвалама најбољи зналци каноничкога права не само источне, него и западне и протестанске цркве.

И поред свега тога професор Милаш није штедио ни труда ни времена, да је упореди с неколика зборника те врсте на иностраним језицима.

И не само што је превео правила, имајући у виду потребу српских црквених власти у опће; него је још напријед истакнуо, и темељним знањем оцијенио изворе црквенога права; споменувши у кратко и тачно код свакога сабора: кад је који, гдје, и за што држан.

За тијем је објаснио: постанак, мијене и употребу: крмчије, книги правилъ, *πηδαλίον* и ѯдерептарѣ лецїй; у православним автокефалним црквама: грчкој, српској, бугарској, руској и румунској.

Особиту пажњу заслужује преводниково мишљење о крмчији св. Саве српског и њезину пријеносу из Бугарске у Русију за вријеме бугарскога владаоца Светислава и руског митрополита Кирила II 1262 г.

На основу научног испитивања и упоређења доказано је, да је у Русији рјазанска крмчија преписана с те крмчије из Бугарске; и, да је садашња руска „книги правилъ“, коју је руски свети синод издао 1839 г., приређена по њој упоредно с грчким текстом. Доцније је опет 1843 г. прештампана без грчког текста и т. д.

Још 1649 г. за вријеме руског патријарха Јосифа штампана је у Русији крмчија по рјазанској. Али одбор, који је био одређен, да приреди ту крмчију за штампу, у многом је, по незнању, изопачио појмове о учењу православне цркве. С тога је по смрти Јосифовој забрани руски патријарах Никон; наредивши, да се друга поправљена наштампа 1653 г.

Ну, и ова је Никонова изопачена, којекаквим другим додацима, особито онијем, — што је тај руски патријарах

био замислио, и хтио, да канонски доказује, а у крмчији да освешта, како њему припада право у Русији, као папи на западу, да од њега зависе и државне власти и т. д.!

Отада се почело најозбиљније мислити, да се укине патријархат у Русији, и замијени перманентним синодом; што је најпослије и учињено.

Професор Милаш изложио је тачно садржину и разлике између поменутих крмчија. А тијем је знатно олакшао онијема, који нијесу темељно изучавали (а ваља да знаду) црквено право; ни разбирали правила: апостолска, васељенских и помјесних сабора; која су обавезна за све православне автокефалне цркве и њихове чланове, докле год опет само васељенски сабор другачије не нареди.

Одавно се увидјела, и сваки је дан очигледнија пријека потреба, да се скупи православни васељенски сабор, који би многа застарјела, или тачније рећи, преживјела правила укинуо, не слазећи ни једнога тренутка с догматичног основа. И јамачно би према садашњим друштвеним потребама, просвећеним појмовима, и напредном духу времена; доста што шта: изоставио, преиначио, и нових правила додао; а све на славу великога небеског Основача свете православне цркве.

Прем да по јасном смислу одлука васељенских сабора није закраћено право саборима и синодима помјесних автокефалних цркава, да издају нова потребна правила, особито административне и дисциплинске природе; разумије се, вазда у духу свете хришћанске цркве. Али та правила немају свеопћег значаја, нити су обавезна за друге автокефалне цркве.

А оно, што су васељенски сабори закључили и потврдили, има свеопћи карактер; и обавезно је за све православне цркве без икакве разлике.

Православна је црква: једна, света, апостолска и саборна; т. ј. уставна; која има своја правила, свој устав од светијех апостола, васељенских и помјесних сабора. И ни један помјесни сабор, или синод, ни једне автокефалне цркве нема права ни власти, да и шта у томе: промијени; или другим замијени без васељенског сабора.

То је основни смисао тијех правила и црквеног устава, и дух каноничког права православне цркве, којој је основ

и глава Христос. И по томе је њезина власт: небеска, духовна и религиозна; а није земаљска, свјетска.

Према томе они, који су власни и по положају и светој дужности позвани, да се брину о: добром реду, велељепности и цвјетању свете Христове цркве у јединству догматичном и канонском, слози и духу лијепе хришћанске науке; дужни су, да се најозбиљније постарају и приуготове земљиште за скуп васељенског сабора; који је сада од потребе у читаву православном свијету, колико је био и један у првијем вијековима хришћанства.

Истакнувши дакле садржину и у опће врсноћу овога зборника, ваља да напоменем у њему и оно, што ми се чини, да би могло бити боље.

Прво: пријевод је на више мјеста нејасан; друго стил је у опће тежак и рапав; треће језик није доста чист; четврто правопис је гдје гдје погрјешан; и пето изостављено је са свијем правило картагенскога помјесног сабора при Кипријану, које се находи и у атинској „синтагми,“ из које су ова правила преведена.

Прем да је д-р архим. Милаш навео разлог за тај изоставак, што су: II васељенски сабор, правило 7, и трулски правило 2. промијенили закључак тога картагенскога сабора, и другачије наредили; и, што га нема ни у „синопсису“.

Ну, да је неуморни преводник тачно побиљежио, и у једноме пријегледу на крају истакнуо све, што је који познији васељ. сабор у закључцима првијех, — или: другачије протумачио; или са свијем изоставио; или другим замијенио; био би и овај изоставак оправдан. А овако су отворена врата недошљедности у зборнику.

Међу тијем оно, што се придржавао хронологијског реда у ређању: сабора, правила, и посланица појединих светијех отаца различно од осталих зборника тога реда, иде у опћу вриједност овога зборника и похвалу преводникову.

Ако преводник дочека, као што се може надати, друго издање овога зборника, тада ће лако све исправити. Дотле све то уједно не може смањити опћу врсноћу овога зборника, којим је обогаћена српска црквена књижевност.

И, да учени архимандрит Н. Милаш није ништа друго до сада написао, до, што је овај капитални зборник правила.... превео, и наштампао; изворе црквенога права обиљежио; и крмчије критички оцијенио: историја би му српске књижевности, особито црквене, забиљежила име на угледну мјесту међу српским врсним књижевницима и научницима.

С овијем је зборником за вазда попуњена једна знатна празнина у српској црквеној правној књижевности.

По што сам дакле овај зборник правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора и појединих светијех отаца свестрано размотрио, и пажљиво проучио онако, како иште његова велика вриједност и учење свете православне цркве: нека ми буде слободно изрећи своје мишљење, да би добро било, да га све српске црквене највише власти не само препоруче свештенству, него још одобре за званичну књигу у свијем духовним судовима. Тијем прије, што је крмчија поред осталих закона одређена за духовне судове, које није било до сада на садашњем српском језику.

II.

„Каноноко начело православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархичном положају сарајевске митрополије. Задар 1884 г“.

„Написао архимандрит Никодим Милаш др. богословије, професор црквеног права и црквене историје“.

Одавши заслужну хвалу у рецензији о „зборнику правила“.... стручном знању каноничког права и у опће богословској учености д-ра богословије, г. архимандрита Н. Милаша, ваља овдје да напоменем, како се никако не могу довести у склад његови назори у брошури под горњим насловом са српском историјом и каноничким правом, којега је он професор у задарској православној богословији.

У тој је брошури г. Милаш хтио, да канонички и исторички докаже, да је карловачки патријарах нашљедник српске пећске патријаршије; и, да митрополије: босанска и херцеговачка ваља да потпану под његову врховну духовну власт и т. д.!

Неће бити сувишно, да одмах у почетку напоменем, да се зна, како је прије ове Милашеве брошуре изашла једна друга на њемачком језику још 1879 г. у Прагу, под насловом: „Ein Kampf um's Recht, Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenprage in Bosnien — Herzegovina“ од протођакона, а садашњег протосинђела карловачке патријаршије и д-ра богословије племенитога Радића; који је такође у њој доказивао, да је карловачки патријарах нашљедник пећске патријаршије и, да њему припада врховна духовна власт над српском црквом у Босни и Херцеговини и т. д.!

— Оба су д-ра богословије доказивали то илузорно право за патријарха карловачког; али га, наравно, нијесу могли доказати.

Ма, какве побуде биле, да се те брошуре појаве у онаким облицима и с онаким погрјешним историчким и канонским аргументима; јамачно, резултат неће бити штетан; јер ће се то црквено питање барем са свијем расвијетлити, и на чисто извести.

Ну, да није изашла брошура г. архимандрита Милаша, па још онако завијена у канонске параграфе ја не бих, ни једне ријечи написао о томе питању и праву, које је сада у дискусији; јер је свакому знаоцу српске историје и каноничког права јасно, као сунце.

Али, како је г. архимандрит и професор Милаш признат стручњак каноничког права, а његова брошура, као и г. Радића, на погрјешном основу изведена; те би се њом могли завести на странпутицу они, који не знају добро историју српског народа, српске цркве и каноничко право: то сам тијем потакнут, да напишем неколико редака о томе питању и праву, које дубоко засијеца у српске опће интересе не само црквене, него и политичне.

Како овдје није мјеста, а није ни потребно, да претресем сву историју српске цркве од њезина постанка до данас; ни да пишем опширну академијску расправу; разумије се само по себи, да се нећу ни освртати на све, што има у Милашевој брошури. Тијем прије, што је он узео у помоћ

чак и васељенске саборе, да с њима доказује илузурно нашљедство пеħске патријаршије карловачком патријарху! —

Ја нећу, да идем тако далеко ни дубоко у старину, као г. Милаш; а немам ни потребе за ово питање, које није старије од 1690 и 1766 г.

Моја је намјера, да у кратко докажем на основу историјских непобитних факата и јаснога смисла канона православне цркве; да су тврђења Радићева и Милашева у томе са свијем погрјешна.

Међу тијем готов сам, да вјерујем, да је г. архимандрит Милаш мислио, и увјерен био, да ће том својом брошуром учинити добра српској цркви у Босни и Херцеговини. Па, да не би и даље остао у томе погрјешном мишљењу и увјерењу; лијепо ћу га замолити, да прочита ове ретке.

Српски пећски патријарах Арсеније III Црнојевић пребјегао је, као што се зна, с 40.000 српских породица у Аустро-Угарску у вријеме рата између Аустрије и Турске 1690 г.. За њим је доцније пребјегао такође у Аустро-Угарску пећски патријарах Арсеније IV Шакабент 1737 г. Опет у ратовању Аустрије с Турском. А пећска је патријаршија укинута тек 1766 г.

У томе мучном времену по српску цркву и српски народ изређало се до 15 патријараха на катедри пећске патријаршије!(¹) Није ми намјера, да овдје објашњавам, за што се толико патријараха измијењало у Пећи од 1690 до 1766 г.; као ни то: ко су, и одакле били. Него, да докажем на супрот тврђењу двојице српских д-ра богословије, да ни крушедолски ни доцније карловачки архијепископи и митрополити, нијесу били никад нашљедници пећске патријаршије; нити су могли имати поред толиких српских патријараха у Пећи и каква права над црквом у српским земљама под турском влашћу. То су им пријечили осим турских државних разлога још и канони православне цркве; по чем су поменути патријарси напустили: патријаршку катедру, цркву и народ! па с једним дијелом јуначкога и патничкога народа

(¹) Гласник XXXV ст. 73—83. Општи лист пећ. патр. од г. М. С. Милојевића.

српског пребјегли у другу државу! — Први, као што рекох 1690, а други 1737 г.

Српски јепископи пећске патријаршије, оставши сви с народом српским, који се није иселио, на огњиштима својих предака; имали су по канонима и иначе право, да бирају себи патријарха; и изабрали су Калиника на напуштену и упражњену патријаршку катедру у Пећи.

И да их није руководио српски патриотизам, они су имали право и власт на основу канона, на које се позива и д-р. Милаш у другом и за оно, што је хтио да докаже, погрјешном смислу, да најстрожије осуде оба патријарха: Арсенија III и Арсенија IV, што су напустили: патријаршију, цркву и народ! и побјегли у другу државу!

Ја овдје говорим строго канонски. А, јамачно, оба доктора богословије и професора каноничког права врло добро знаду, да би така осуда могла бити изречена по: 30 правилу светијех апостола; 15 правилу I и 3 VII васељенског сабора; 13 и 21 антиохијског и 71 правилу картагенског помјесног сабора.

Па, кад се узме на ум, како су подигли на оружје један велики дио српскога народа, и ставили га под туђу заставу и команду! одузевши тијем устанку карактер војевања за ослобођење! и кад се помисли на недогледну штету, коју су учинили, јамачно, нехотично народној цјелини и српској будућности исељењем по милијуна душа српског народа, заузевши Арнаути српска опустјела мјеста по: Метохији, Косову Топлици и Рашкој! мени се чини, да им то ни народна неумитна историја неће у похвалу уписати.

Њихове су побуде и намјере, без сумње, биле патриотичне; али су резултати испали штетни. А историја изријече пресуде по резултатима.

И, колико се боље буду расвјетљавали догађаји онога времена и оцјењивали резултати тијех устанака, и пресељавања, толико ће се поузданије знати: колика је штета, или добит од њих за српску опћу ствар.

Па не само што нијесу имали никакву власт по канонима, ни иначе над српском црквом у пећској патријаршији послије бјежаније; него се још Исаије Ђаковић, који је први

изабран по смрти Арсенија III на сабору у Крушедолу 1708 г. за митрополита, [а не патријарха], свечано заклео у истом сабору, да ће признавати српскога пећског патријарха за врховнога духовног старјешину (1).

Тада је био у Пећи српски патријарах Калиник, који је својом патријаршком граматом потврдио и благословио новоустановљену архијепископију српску у Крушедолу 1710 године (2).

Али је ту црквену канонску везу крушедолских и позније карловачких митрополита с пећском патријаршијом и српским патријарсима прекинуо неко трећи из политичких интереса, који, разумије се, нијесу српски! —

Кад се тај српски крушедолски сабор од 1708 г. упореди с познијим и најновијим у Карловцима, опажа се једна значајна разлика, коју нећу овдје да истичем.

Из овога, што је до сада у кратко речено, јасно се види, да архијепископи крушедолски, и доцније карловачки нијесу били никад нашљедници пећске патријаршије; нити су имали право врховне духовне управе над српском црквом у Босни и Херцеговини до укинућа пећске патријаршије 1766. г.

Сада, да у кратко прегледамо, јесу ли по њезину укинућу имали то право; на кога је, и, гдје пренесено.

С укинућем српске пећске патријаршије 1766 г. пренесена су њезина права ферманом султана Мустафе III на грчку цариградску патријаршију! — (3)

То је учињено: нешто због народних побуна; нешто због бјежаније два поменута патријарха; нешто због исељавања на стотине тисућа српскога народа из: Метохије, Косова, Топлице, Рашке и Србије у Аустро-Угарску —; нешто због сплетака ондашњих фанариотских великаша и подмитљивости Порте; нешто због нереда, који је онога времена, по несрећи, завладао у пећској патријаршији; а производили га, колико мјесне паше и злогласни везир Ћуприлић; много више грчка цариградска патријаршија! мијешајући се пред укинуће у срп-

(1) Беседа 1869 г. ст. 156.
(2) Беседа 1869 г. ст. 238 и д.
(3) Глас. XL ст. 202—218. Пријевод г. И. Јастребова.

ске црквене ствари! и намећући српској цркви неке Грке, своје креатуре за пећске патријархе; и на пошљетку због једне непојмљиве молбанице, коју су 8 тадашњих српских јепископа лично предали у Цариграду васељенском патријарху и султану Мустафи III, да се укине пећска патријаршија, и присједини грчкој цариградској — (¹).

Главне су им побуде за то биле, што је завладала, као што рекох, анархија у пећској патријаршији; што се тада задужила толико, да није могла исплатити повјериоце; и, што су те смутње, које су произведене изнутра и споља, отвориле врата, у томе мучном добу по српску цркву и српски народ, мисионарима иностраним у: Босну, Херцеговину, Арбанију, Метохију, Рашку и Србију; ради вјерских и политичких циљева! — Па, находећи се тада српска пећска патријаршија немоћна, да стане на пут томе прозелитизму; стави се, не под заштиту, него под власт и пуну потчињеност великој цариградској цркви! —

Да одрже прадједовску православну вјеру, жртвовали су јерархијска права своје пећске патријаршије! —

То је био довршетак онога, што је још остало народу српском барем за душевну утјеху послије косовске катастрофе!

Колико су тадашњи јепископи српски имали: чврстоће, постојанства и љубави за вјеру; да су имали толико ума и слоге: сачували би и једно и друго; т. ј. и православну вјеру и српску патријаршију! —

И поред тога чудноватога акта, који је споменут у Мустафину ферману, и побројана, поред побуда, имена српских јепископа (²), који су га (као тадашња највиша, српска црквена власт) потписали, и предали; носећи тијем на себи канонски печат: ја опет сматрам то укинуће за турско насиље; а пријенос јерархијских права српске пећске патријаршије на грчку цариградску — за ненаситивост властољубних фанариота!

(¹) Гласник XL. ст. 202—218.
(²) Гласник XL.

Јер поред свијех тадашњих тешкоћа и незгода у пећској патријаршији, да није било сплетака фанариотских великаша на Порти; пећска би патријаршија могла опстати.

Али је ово моје сматрање основано само на субјективном мишљењу. А историја и факта, као што се види, другачије тврде, која су у овоме питању од одлучне вриједности.

Ето, кад су, гдје, и на кога пренесена права и нашљедство српске пећске патријаршије! — Па су на уштрб укупне јачине и угледа српскога народа и српске цркве још и сада тамо у Цариграду! — Али то није било и на штету православља. По чем су и грчки архијереји, заузевши српске јепископије, право говорећи, вазда били стубови православља. Прем да су имали доста других махна. Али су их прилике и система турске владавине у томе подржавале! —

Све ово, што је до сада речено, еклатантно потврђују и два знаменита факта овога вијека из историје српске цркве у Србији.

По што је велики Милош Обреновић с народом извојевао и мудрошћу задобио унутрашња политична права, или полунезависност кнежевини Србији; израдио је и повратио и српској цркви од васељенског патријарха и синода цариградског 1832 г. црквена права, или полунезависност. А кад је кнежевина Србија постала народним големим жртвама, одважношћу и мудрошћу садашњега краља Милана I. Обреновића и помоћу Русије раширена и потпуно независна; задобијена су и потврђена српској цркви у Србији 1879 г. сва автокефална права. И то опет од цариградског синода и васељенског патријарха, суврамено високообразованог г. Јоакима III.

Ову су драгоцјену независност српске цркве у Србији признале и благословиле све православне автокефалне цркве.

Јасан дакле факат и доказ, да ова црквена права и независност нијесу тражена од илузорнога нашљедника пећске патријаршије, архијепископа и митрополита карловачког, или титуларнога патријарха српске цркве само у земљама круне светога Стефана тек од 1848 г.

Те, и да нијесу пред нама: историја српске цркве; заклетва крушедолскога митрополита Исаије Ђаковића; грамата

српскога пеђског патријарха Калиника; акат 8 јепископа српских пеђске патријаршије; и ферман султана Мустафе III; доста би била два поменута факта из најновије историје српске цркве у Србији, па, да се јасно види: гдје су и на кога пренесена јерархијска права пеђске патријаршије по њезину укинуђу 1766 г.

Ну, чак и поступак бечкога кабинета од 1879 и 80 г. у томе питању иде у прилог мојему тврђењу, а против оба доктора богословије; што јасно свједочи послије априлске политичне 1879, мартовска црквена конвенција 1880 г. тога кабинета с васељенским патријархом г. Јоакимом III у Цариграду о црквеном врховном праву у окупираној Босни и Херцеговини.

Као што је у првој априлској конвенцији задржато суверенство Султану над Босном и Херцеговином; тако је у другој мартовској — задржана врховна духовна власт васељенском патријарху над српском црквом у те двије српске покрајине, у којима Аустро-Угарска по XXV члану берлинскога уговора од 1878 г. има само мандат окупације и администрације, и то привремено.

Г. архимандрит Милаш, спомињући конвенцију цариградску од 1880 г. на: 3, 12 и 14 ст. своје брошуре, погрјешно је назива априлском мјесто мартовском. Он је с канонске стране устао против те конвенције. — А, да је сврнуо мало више пажње и на априлску од 1879, а на мартовску од 1880 г., и да их је упоредио с јасним смислом 34 правила светијех апостола и 17 правила IV васељенскога сабора, нашао би да садашњи јерархијски положај сарајевске митрополије потпуно одговара тијем правилима.

И, да је ту поступљено онако, како г. проф. Милаш мисли и препоручује, било би дијаметрално против: 34 прав. св. апостола, и 17 прав. IV васељ. сабора; јер се не могу примјењивати у провинцијама под туђим суверенством.

Поступак аустро-угарске владе у томе тачно се слаже са смислом горњих правила.

Па, да и није било сарајевске српске митрополије прије аустријске окупације, него, да ју је, збиља, Аустрија установила, као што на непојмљив начин тврди г. др. Милаш у својој

још непојмљивијој брошури на: 3, 12 и 14 ст.! успркос старој и сувременој историји, и јасним фактима: опет послије двије поменуте конвенције, и XXV чл. берлинскога уговора, не би се могла наведена правила по јасном њихову смислу примијенити на српску цркву у Босни и Херцеговини, докле год ове конвенције и берлински уговор имају вриједност међународног права.

Што се пак тиче привилегије цара Леополда I, којом је потврдио 1690 г. црквену власт патријарху Арсенију III, по што је аустријска војска била дубоко ушла у непријатељску земљу уз припомоћ народа српског, на коју оба д-ра. богословије наслањају своја погрјешна тврђења; нема никакве вриједности за питање и право, које је у дискусији.

Та привилегија није друго, до политична добро смишљена копча за даље планове и интересе аустријске монархије, која се распрсла одмах у зачетку; јер је Порта те исте 1690 г. успјехом својега оружја повратила све, што је аустријска војска била освојила на десној страни Саве и Дунава. Те је та привилегија свагда била и остала мртво слово; по чем је одмах и и патријарах Арсеније морао бјежати из своје домовине за аустријском војском на лијеву страну Дунава и Саве. Откуда га Леополдова привилегија није могла за његова живота повратити у своју домовину; нити му власт одржати над пећском патријаршијом и црквом у српским земљама под Турцима.

Да је та привилегија имала, и да има икакве канонске и позитивне вриједности, или значења у смислу међународног акта и права; јамачно, Аустро-Угарска би се њом користила; и не би преко ње тражила у Цариграду васељенског патријарха, да с њим склапа и потпише конвенцију дотичне српске цркве у Босни и Херцеговини 1880 г.

И послије свега овог имали су воље, што је за чудо! два д-ра богословије, г. Радић и г. Милаш, да доказују, како је карловачки патријарах по: природи, историји и канонима православне цркве нашљедник пећске патријаршије! и како само он има право врховне духовне власти над српском црквом у Босни и Херцеговини! —?

Право историјско, природно и канонско на нашљедство, повратак и продужење српске пећске патријаршије нема нико

други ни пречи од српске независне цркве у садашњој краљевини Србији.

То се право може повратити, или: пристанком и благословом васељенскога патријарха и велике цркве у Цариграду, као што је полунезависност 1832, и потпуна независност 1879 г.; или успјехом српскога оружја, и обновом српске државе у њезиним старијем границама, као што је за вријеме цара Душана 1346 г.

А никад се неће: ни повратити, ни обновити, па ни изгубити, кад се поврати, онаким загонетним брошурама, као што су двије поменуте, које су и изазвале, да се напишу ови ретци на основу историчких неизврнутих факата, и непомућеног смисла канон ичког права православне цркве.

У Жичи је у старој, а садашњој обновљеној краљевини српској, била прва катедра српске независне цркве, првога српског архијепископа св. Саве. У Жичи је крунисан српски први краљ уједињених српских државица Стефан Немањић(¹). Из Жиче је пренесена катедра српске архијепископије у Пећ; гдје је доцније подигнута на ступањ српске патријаршије. У Жичи ће се крунисати први српски краљ Обреновић обновљене српске краљевине.

Жича и Пећ српски су свети „Сион"; а нијесу ни Карловци ни друго ни једно мјесто.

Карловачком патријарху нијесу призната ни у свој аустро-угарској монархији права врховне духовне власти над свијем српским јепископијама; по чем: задарска и бококоторска потпадају под буковинску митрополију у истој монархији! — Нити је канонички до сада признато од автокефалних православних цркава узвишење архијепископа и митрополита карловачког за патријарха. То патријаршко достојанство има почетак тек од 1848 г., и зависи од добре воље цара аустријскога и краља угарскога, да га потврди, или не потврди.

Православне автокефалне цркве знаду и признају само архијепископију и митрополију карловачку над српском православном црквом у Аустро-Угарској. И ништа више. А г.

(¹) У Зети је било много раније српских краљева; али је овај први краљ српске уједињене државе, у којој је и Зета.

Милаш и г. Радић усиљавају се, да докажу, да има то право чак над српском црквом у Босни и Херцеговини! гдје је суверенство, као што смо видјели, Султаново; а врховна духовна власт васељенскога Патријарха од 1766 г. до данас.

Ми бисмо се радовали, кад би карловачки Патријарах добио права, која му по канонима православне цркве припадају, над свијем српским јепископијама у Аустро-Угарској монархији. А српска црква у Босни и Херцеговини по најновијем уређењу има на управи својега народнога, достојног и родољубног митрополита г. С. Косановића, којим је задовољна, и не тражи промјене.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ОДБОРИ.

I. За науке природне и математичке.

III САСТАНАК, 15 СЕПТЕМБРА 1884.

Преседник Љ. Клерић, чланови: К. Алковић, Д. Нешић, С. Лозанић, Ст. Здравковић, д-р М. Јовановић, К. Црногорац, П. Живковић, М. Леко, Ј. М. Жујовић и секретар Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Г. Д. Нешић развија пред одбором своје *Нове обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе при неограниченом броју и понављању основака.* Ово је предавање јако интересовало све компетентне чланове одсека и одбор одлучи да се тај нови рад г. Д. Нешића штампа у Гласнику српскога ученог друштва.

Бр. 2.

Г. председник јавља, да је овоме одсеку послат чланак г. Добросава Ружића, суплента из Ужица: О значају Amphioxus lanceolatus-а за Науку о Развићу; и о строју chorda dorsalis и нервне системе код Amphioxus-а.

Одбор је одлучио, да се чланови овог разреда г. д-р Л. Лазаревић и г. Ј. М. Жујовић умоле, да ову расправу проуче и оцене.

Бр. 3.

Г. J. М. Жујовић излаже одбору на углед *Геолошку карту краљевине Србије*, коју је недавно довршио.

Одбор узима на знање овај важни рад г. Жујовића.

Бр. 4.

Г. J. Жујовић подноси друштву један егземплар своје књиге Les roches de Cordillères, која је летос у Паризу штампана о трошку француског министарства просвете.

Одбор прима са захвалношћу ту књигу г. Жујовића.

Бр. 5.

Г. С. Лозанић говори *О непосредном заступању групе* NH_2 *у ароматичним аминима халогенама.*

Одбор је решио да се рад г. Лозанића прими за друштвени орган.

Бр. 6.

Г. д-р М. Т. Леко излаже неке своје експерименте о добивању *бензола из анилина.*

Одбор је умолио говорника, да тај рад спреми за Гласник српскога ученог друштва.

IV САСТАНАК, 4 ЈАНУАРА 1885.

Преседник Љ. Клерић, чланови: д-р. J. Панчић, К. Алковић, д-р Милан Јовановић, д-р Марко Леко, пуковник J. Мишковић, J. Пецић, J. М. Жујовић и секретар друштва.

Бр. 1.

Одбор је, по кратком разговору, изјавио жељу, да се састаје редовно сваког месеца, и да се мало опширније у записнику бележе оне ствари, о којима аутори не би подносили готове рукописе.

Бр. 2.

Преседник одбора саопштава, да је овоме одсеку стигло на оцену дело г. *А. Алексића*: *Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике.*

Одбор је одлучио, да се за оцену истог дела умоле г. г. пуковници J. Мишковић и J. Драгашевић.

Бр. 3.

Госп. J. М. Жујовић јавља, да је са г. *д-р Л. Лазаревићем* прегледао расправу г. Ружића о Амфиоксусу. Референти су нашли, да та расправа, по садржини својој, заслужује да се штампа у Гласнику, ако писац усвоји неке мале примедбе.

Одбор усваја ово мишљење и умољава референте, да сами доставе писцу своје примедбе.

Бр. 4.

Исти члан упознаје одбор са *долеритима*, које је до сада у Србији нашао на четири места: у Заовини (окр. ужички), Сопоту (окр. пиротски), Берчиновцу (окр. књажевачки и Дубочанима (окр. црноречки).

Одбор је решио, да се за Гласник прими расправа, коју је о томе предмету говорник одсеку поднео.

Бр. 5.

Исти члан говори о сурлашима (слоновима и т. д.), који су некада у Србији у знатноме броју живели, и саопштава, које је феле од њих до сада нашао. — У томе реду животиња постоје, као што је познато, ова три рода: *Elephas, Mastodon* и *Dinotherium*. Сва су та три рода живела у Србији, почев од средине терцијерне до краја кватернерне периоде. Најмлађи међу њима јесте род *Elephas*. Од тога рода нађена је у Србији на више места фела, што је позната под именом *мамута*, т. ј. Elephas primigenius. Говорник је ископавао остатке од мамута из дилувијалних слојева код Рушња и Београда, а у геолошком кабинету Велике Школе има остатка што су ископали око Крагујевца, код Пожаревца, у Кличевцу (окр. пожаревачки) и Трнави (окр. нишки). Још више таких костију налажено је у Сави на ушћу Дрине, Тамнаве и Колубаре, код Дебрца, код Умке и железничког моста, у рекама Тамнави, Колубари и Дунаву код Вел. Градишта. Мамут је, дакле, на доста места у Србији нађен.

Старији је од њега род, *Mastodon*, нађен је у Камендолу, код Ражња, у Морави и негде у Новим Крајевима.

Међу нађеним примерцима заступљене су две разне врсте: *Mastodon arvernensis* C. P. и *Mastodon Borsoni*. H., које као да су обе живеле за време плиоцене епохе.

Трећи род сурлаша, знаменити и страшни *Dinotherium* оставио је своје кости у Породину (окр. пожаревачком). То је последњи налаз. Којој фели припада нађена вилица са два зуба, то говорник није могао за сада да одреди, не имајући потребну литературу; али му се чини да ће ово бити обични *Dinotherium giganteum* Каup.

Одбор је саслушав ово саопштење, изјавио жељу, да г. Жујовић напише за Гласник ученог друштва расправу о томе предмету.

Бр. 6.

Госп. *J. Мишковић* саопштава скупу садржину свога описа „*Јагодинскога округа*,“ коме је приложен *топографски речник*.

Одбор је решио да се овај рад прими за Гласник друштвени.

Бр. 7.

Најзад је одбор већао о новим члановима и донео одлуке, које ће се предложити општем скупу друштва.

II За науке философске и филолошке.

V САСТАНАК, 20 СЕПТЕМБРА 1884.

Били су J. Бошковић, као заменик председников, чланови: А. Васиљевић, д-р В. Бакић, Ђ. Малетић, J. Авакумовић, д-р J. Туроман, М. Ђ. Милићевић, д-р М. Вујић, П. Срећковић, С. Сретеновић, Св. Вуловић, Св. Николајевић Ст. Д. Поповић, J. Жујовић.

Бр. 1.

По што је председник одбора J. Ђорђевић јавио, да због болести не може доћи на састанак, то је Одбор према чл. 18 статута, изабрао J. Бошковића за заменика председнику на овом састанку.

Бр. 2.

Прочитан је записник IV састанка и примљен је.

Бр. 3.

А Васиљевић прочитао је своју расправу *„О границама знања“.*

По што су неки чланови учинили неколико примедаба, Одбор је одлучио: да се расправа А. Васиљевића прими у „Гласник.“

Бр, 4.

J. Бошковић прочитао је извештај г. Љ. Стојановића о рукопису М. Милојевића.

Одлучено је: да се у „Гласнику“ штампа извештај Љ. Стојановића под насловом *„Библиографијски опис једног зборника,“* и да се Стојановићу даде *награда* за његов труд.

Бр. 5.

Заменик председников подноси рукопис Боже Кнежевића, свршеног философа, *„Увод у историју енглеске цивилизације,“* превод с енглеског.

По што учено друштво, према својим статутима, не прима преводе, то је Одбор одлучио: да се рукопис врати преводиоцу.

Бр. 6.

Прочитано је писмо г. Николе С. Јовановића, у ком изјављује жељу, да Одбор донесе коначну одлуку само о првом делу његове расправе *„Самораст у светлости науке и историје.“*

Одлучено је: да се пређашња одлука не мења.

VI САСТАНАК, 13 ДЕКЕМБРА 1884.

Били су: преседник J. Ђорђевић, чланови: А. Васиљевић, д-р В. Бакић, Г. Витковић, Ђ. Малетић, J. Бошковић, д-р J. Туроман, Љ. Ковачевић, М. Бан, М. Ђ. Милићевић, М. Ракић, д-р М. Вујић, протосинђел Никанор, П. Срећковић, Св. Вуловић.

Бр. 1.

J. Бошковић реферује усмено о рукопису проф. Ристе Ковачића *„Српске колоније у Молизу (у јужној Италији) у 7 раздела,“* које је прегледао и М. Кујунџић.

Одлучено је: да се рукопис штампа у Гласнику и да се награди; даље, да му се и опет да попутнина, да настави та истраживања, као и да отиде до Бара (у Италији), да види извесне слике и поднесе извештај.

Бр. 2.

Председник подноси рукопис од В. С. Д. *„Ко је наследник пећске патријаршије и коме за данас по праву припада врховно право над сарајевском митрополијом?“*

Даје се на оцену арх. Н. Дучићу и П. Срећковићу.

Бр. 3.

Преседник износи препис Љ. Стојановића: *„Српско-словенски апокрифни Зборник 17 столећа.“*

Даје се на преглед Ј. Бошковићу и Св. Вуловићу.

Бр. 4.

Прочитан је извештај М. Бана о *Врчевићевим списима* (књижевносне садржине).

По што други реферат није још готов са својим извештајем, решено је: да се причека тај извештај.

Бр. 5.

Преседник саопштава одлуку управе ученог друштва, по којој одбори философски и историјски ваља да изберу једнога говорника беседе у спомен пок. члану Димитрију Матићу (јуна или септембра 1885).

Одлучено би: да се то повери г. Стојану Бошковићу.

III За науке историјске и државне.

VI САСТАНАК, 1 ОКТОБРА 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: Владимир Јовановић, М. Ђ. Милићевић, Д. Ђурић, архим. Дучић, Стојан Бошковић, д-р Н. Крстић, Јов. Ристић, А. Васиљевић, Мита Ракић, Јован Бошковић, Јеврем Грујић, Гл. Гершић.

Бр. 1.

Г. Јован Ристић чита своју расправу: „Спољашњи одношаји Србије“, II. Србија и кримска војна (1852—56).“

Расправа је саслушана с пажњом и прима се као чланак за Гласник. Писац не тражи хонорара, него известан број отпечатака (500 комада), које се упућује управи, као за то власној, на одобрење.

Бр. 2.

Архим. Дучић и П. Срећковић подносе извештај о другом прилогу „Материјала за историју Црне Горе", од М. Драговића, у коме се каже да су сви ти преписи врло вредни као грађа за новију историју Црне Горе, па их препоручују да се приме и штампају у Гласнику, међу различном научном грађом, а приложнику да се да награда, каква се обично даје за истраживање и исписивање грађе. Оригинално Алипашино писмо да се чува у архиви, а пет врста његовом руком написаних да се факсимилишу.

Усваја се.

Бр. 3.

Трећи прилог истих „Материјала" даје се на преглед и оцену истој господи оценитељима, члановима Дучићу и Срећковићу.

Бр. 4.

Читање извештаја Гл. Гершића: О инокоштини, од В. Богишића, и расправе Јов. Авакумовића: Енглеска, француска и српска порота, — одгађа се за други пут.

Бр. 5.

Д-р Н. Крстић предаје „Писма Ђ. Даничића из Загреба архимандриту Сави Јовшићу у Београду."

Да се чувају у архиви друштвеној.

VII САСТАНАК, 19 ОКТОБРА 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: д-р М. Спасић, д-р Н. Крстић, М. Ђ. Милићевић, Вл. Јовановић, арх. Н. Дучић, Гавра Витковић, М. Зечевић, Богољ. Јовановић, Љуб. Ковачевић, Алимп. Васиљевић, Ст. Бошковић, секретар Јов. Бошковић.

Бр. 1.

Арх. Дучић прочита свој извештај о запису Добрунске цркве, у факсимилном прилогу од г. митрополита Косановића.

Да се остави у архиву.

Бр. 2.

П. Срећковић прочита чланак г. Јастребова о Горњој Морави (Бинчи).

Да се прими за Гласник.

Бр. 3.

Секретар Бошковић прочита чланак д-ра М. Спасића „Неки подаци из времена нашега првог рата за ослобођење и неза висност.“ Писац не тражи хонорара.

Прима се за Гласник.

Бр. 4.

Г. Риста Ковачић шаље препис 13 писама из дубровачке архиве.

Да ова писма прегледа г. Љ. Ковачевић.

Бр. 5.

Износи се чланак г. Дим. Јовановића „Границе Душанове царевине.“

Да реферишу г. г. Срећковић и Ковачевић.

Бр. 6.

Извод из историје Јов. Кантакузина о Србима, од Дим. Алексијевића.

Да реферишу г. г. Туроман и Ковачевић.

Бр. 7.

Члан Јован Авакумовић чита свој чланак „О пороти.“

Прима се за Гласник.

IV. Одбор за уметности.

IV САСТАНАК, 29 НОВЕМБРА 1884.

Преседник Стеван Тодоровић, чланови: Д. Милутиновић, Ђ. Крстић, М. Валтровић, Св. Ивачковић, Јован Бошковић.

Бр. 1.

Друштвени изасланици за испитивање споменика уметности по Србији г. г. М. Валтровић и Д. Милутиновић подносе извештај о своме путовању и свој рад у нацртима и сликама.

Одбор је разгледао слике и нацрте и одлучио је, да се заједно са етнографским радовима других изасланика о Ускрсу идуће г. изложе, а управи да се предложи, да г. г. Валтровић и Милутиновић од сада проведу по четири месеца на годину у том послу, како би се овај веома важни рад што пре привео крају.

Бр. 2.

Јов. Бошковић подноси нацрт камена на гробу Даничићеве матере у Загребу.

Предаје се г. Драг. Милутиновићу, да се при израђивању нацрта за надгробни споменик Ђ. Даничића обазре на споменути стећак, по жељи покојниковој.

Бр. 3.

Поведе се реч о томе, како се чине договори и приправе, да 1886 године буде у нас „општа земаљска изложба."

Ако се ова намера оствари, онда ће и учено друштво, преко свога уметничког одбора, учествовати на по се са уметничком изложбом, и то тим пре, што је оно већ једном одлучило, да држи сваке године „Српску уметничку изложбу," а сваке треће године заједно са словенском.

УПРАВА.

IX састанак, 5 септембра 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка,

Бр. 2.

Г. Министар просвете шаље извод буџета за рачунску годину 1884, у 15.283 динара и 80 пара, актом од 23 јула Пбр. 5863.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Исти, актом од 14 јула Пбр. 5557 јавља, да наредба о подворењу не вреди и за српско учено друштво. Министар-

ство је наредило, да се дотична наредба пошље свима просветним надлештвима, па се том приликом случајно а погрешно послао такав акат и српском ученом друштву.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Исти, актом од 12 јула Пбр. 5782, пише ово: Народном музеју преко су потребни садашњи локали српског ученог душтва, ходник испред тих локала и једна соба у томе ходнику, која припада гимназији, и послужитељева соба у истоме ходнику. По што управа српског ученог друштва размисли о овој потреби, изволеће јавити министарству, били се могло српско учено друштo настанити у каквој засебној кући и под каквим условима, а музеју уступити локале, које сада држи у том здању.

О овоме предмету већаће се и одлучити у седници која прва дође.

Бр. 5.

Државна штампарија шаље рачун за књигу Српска историја I, с картама, од П. Срећковића, у 2836 дин. 93 паре.

Одлучено да се исплати, чим душтвена каса дође до новаца.

Бр. 6.

За нове комисионаре друштвене примају се књижари: Милан Лукић у Крагујевцу, Миша Илић у Алексинцу и Божидар Савић у Шапцу, под обичним условима.

Бр. 7,

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

1. Academia romana, Serviciulu meteorologicu in Europa de St.. C. Hepites — Bucuresci 1884.

2. Иста, Dare de Sema despre Espositiunea de Electricitate dela Viena diu 1833.

3. Иста, Despre Alexandru Mavrocordatu Exaporitulu de Alexandro Papadopulu Calimacu. — Букреш 1884.

4. Иста, Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu. De Episcopulo Melchisedec. — Букреш 1884.

5. Иста, Dare de Sema despre Expositiunea de igiena de la Berlin — diu 1883 de dr. J· Felix. — Букреш 1884.

6 Иста, Analele Academiei Romane 1881 — 82. seria II tomul IV. — Букреш 1884.

7. Извѣстие о похожденіи Симеона Степановича Пишчевича 1731 — 1785. — Аутор Д. Чл. Нил Попов. — Москва 1883.

8. Исторія императорскаго московскаго общества и древностей россійскихъ — Аутор Д. Чл. Нил. Попов. — Москва 1884.

9. Hrv. archeol. društvo, — Vjestnik. — Zagreb 1884.

10. Lois et reglements en vigueur jusq' à ce jour concernants les archives du Royaume de Hongrie. — Budapest 1884.

11. Lege statute regulamente si personalu ale academiei romane. — Bucuresci 1884.

12. Kilka Slow o charakterze dziesowym Slowian i ich poslanictwie — opracowal Ludomir Proszynski. -- Warszawa. 1884.

13. Atti della R. Accademia dei Lincei 1883 — 1884. — Seria terza. Vol. VIII. — fasc. 11. 12, 13, 14, 15. Roma 1884. —

14. Митрополит црногорски Василије Петровић Његош или Историја Црне Горе од 1750 — 1766 год. — Написао Марко Драговић, секр. мин. просв. — Цетиње 1884.

15. Tumač — list za učitelje u srednjih i pučkih školah br. 1. — Bjelovar 1884.

16. О филоксери, како изгледа и којим се средствима сузбија, — написао М. Петровић. — Нови Сад 1884.

17. О запаћању италијанских пчела, — саставио Јован Живановић. — Београд 1884.

18. Војено-економски извори Инглеске — превео с инглеског Никола С. Јовановић. — Задар 1884.

X САСТАНАК, 22 СЕПТЕМБРА 1884.

Пресеедник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, П. Срећковић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Руско царско посланство у Београду одговара на питање срп. ученог друштва, како да се пошље, руском министарству просвете и другим просветним заводима у Петрограду, заостали велики број књига, друштвених издања од више година, — да се оно тога ради обратило министарству спољашњих послова у Петрограду и добило одговор, да „Коммиссія по международному обмѣну изданій“ пристаје да прими на свој рачун како доставку издања ученога друштва тако и разашиљање руским просветним установама. Нека дакле ваше друштво изволи ступити у непосредну свезу са напред поменутом комисијом у Петрограду.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Архивар краљевине Угарске шаље броширу: Les lois et réglements en vigueur concernant les archives du Royaume de Hongrie, с молбом, да јој посветимо неколико врста у нашем Гласнику, ако мислимо да би то могло занимати наше читаоце.

Имаће се у виду.

Бр. 4.

У добрињској цркви, у округу ужичком, била су два стара јеванђеља, од којих на једном има један старији и један млађи запис. Оба су послана ученоме друштву, као поклон од општине добрињске, на чување и употребу. Једно је од тих јеванђеља, која се до сад чуваху у Добрињи, српске рецензије а друго бугарске. Оба су доста старинска, али је српско старије, судећи по језику, облику слова и правопису. На бугарском први запис гласи: **Исписа са си тетраѥѵаггель вь лѣто ѕ ЅЦНИ (6 958 = 1450) мѣсаца Їѹлїа .ДІ. (14), въ дьни Їѡаникѹла воѥводи ржкож многогрѣшнаго попа Сѵмеѡна, на рѣцѣ Нерганю, вь селѣ рекомѣмь Велико Село ѹ Халмашѹ. — Христось есть začало и конець.** — Други запис, познијом руком написани, говори о позајмици истога јеванђеља: **вь име ѡтца и**

сына и светаго духа азь убо смерени и грѣшни вь иноцѣхь Іеромонахь Митрофань дадохь сию книгу, глаголами четвероблаговѣстникь сиречь тетроеуггель у руки моему учителю и старцу, ещеже и духовнику, Ігумену Іеромонаху Спиридону оть монастира зовемаго Черна, идеже есть храмь светаго апостола Іеуангелиста Іоана богослова, а онь се желова за наше братіе оть Бернию, по име попь Петрь и попь Симонь, ерь не имать тетроеуггель. Тако оставихь у нихь руку докле они живи бити. А егда ке изити оть мира сего, якоже и азь дьнесь, книга пакн да се отднесеть вь монастирь у Черне.“

Старине ове бише примљене с хвалом и наређено би, да се заведу у списак старинских књига, као поклон општине добрињске. Општина пак да се извести, да су књиге примљене, и да јој се захвали, јавно и нарочито у писму.

Бр. 5.

Дописни члан Ристо Ковачић, професор пређе у Јакину а сад у Терну, јављајући да је послао друштву опширан Извештај у 7 раздела, о насеобинама нашега народа у јужној Италији, моли да му се исти хонорише, по што му послана попутнина није дотекла ни за путни трошак.

О томе се за сад не може ништа одлучити, док не стигне извештај и док се у одбору не прочита или не да на преглед и оцену.

Бр. 6.

Сликар В. Верешчагин и вајар Иван Рендић одзивају се на послане им дипломе.

Узима се на знање.

Бр. 7.

Г. Иван Павловић тражи хонорар за своје историјске расправе у 57-ој књизи Гласника, као и за „Архијепископа Данила“ и „Јању Кантакузина.“

Одлучено јавити му, да је одређена награда, али да му се не може издати, докле пређашњи секретар не јави, колико му је, на рачун тога, издао из касе.

Бр. 8.

Српска православна босанско-херцеговачка богословија у Рељеву код Сарајева, захваљује на 55-ој књизи Гласника,

с молбом, да јој се издања овога друштва и у напредак шаљу.

Слаће се према ранијој одлуци управиној.

Бр. 9.

Овдашње богословско друштво „Братство“ моли, да му се бесплатно уступи једна књига Српске историје, од П. Срећковића.

Одобрава се.

Мис Ирби моли, да јој се за школу у Сарајеву бесплатно пошљу најновија издања друштвена.

Да јој се учини по молби.

Учитељски приправник М. Марушић, родом из Црне Горе, тражи сва издања друштвена.

Кад јави да је у његовом завичају основана општинска библиотека, даће јој се.

Бр. 10.

На састанку одбора за науке историјске и државне од 9 јуна 1876 бр. 1. (Гласник 44, стр. 389), члан П. Срећковић предао је, као поклон друштву од г. Ив. Јастребова, карту краљевине Србије од 1689, на италијанском језику, у препису. Цело име поменуте карте гласи: Il Regno della Servia detta altrimenti Rascia, descritto su l' Exemplare delle Carte più efatte con la diretione delle più recenti notizie da Giacomo Cantelli da Vignola, suddito e geografo del serenis. Sig. Duca di Modena, e dato in luce da Gio. Giacomo de Rossi, dalle sue stampe in Roma, alla Pace, con priu del Som. Pont. l' anno 1689.

Чланови друштва Ј. Драгашевић, Ј. Мишковић, Панта Срећковић и архимандрит Дучић умољавају се да прегледају поменуту карту, па ако нађу да треба, нека се штампа без промене као прилог уз Гласник.

Бр. 11.

Секретар јавља, да од више година долазе амо књиге из Русије, од академије и других научних завода, за учено друштво, народну библиотеку и поједине академике, преко Липиске и овдашњега књижара Бреслауера, али да их није нико примао. Он је сад на један пут примио сандук и по књига, плативши за пренос и подвоз 40 динара и 80 пара.

Одобрава се. Друштвене књиге да се заведу у списак, а остале да се разашљу, коме су намењене.

Бр. 12.

Секретар подноси 57 књигу Гласника, која је сад баш изашла из штампе; објашњавајући за што ова књига није раније изашла, кад је рукопис предан у штампу још 2-ога марта, вели: да се издање ове књиге преко мере задржало због нагомиланог ванредног посла државног, па штампарија није доспела била, да је пре доврши, док није стигла једна од двеју нових машина за штампање.

Узима се на знање.

Бр. 13.

Исти јавља, да је овде г-ђа М. Вукомановићка, и да је сва прилика, да ће се на скоро повољно решити питање о прештампавању Вукових дела. То је у свези са радом управе на 8 састанку, од 27 јуна ов. год. бр. 2. Уједно износи списак старих српско-словенских црквених књига (штампаних и рукописних) из Вукове оставине, које би биле за откуп.

Прво се узима на знање. А списак да се пореди са друштвеним каталогом, те да се оне књиге, којих немамо, затраже на преглед.

Бр. 14.

Одређују се хонорари: г. Нешићу за „Нове обрасце за број комбинација 2, 3 и 4 класе при неограниченом броју и понављању основака,“ одсеком 150 дин.; — г. Лозанићу за рад „О непосредном заступању групе NH_2 у ароматичним аминима халогенама,“ одсеком 200 динара.

Бр. 15.

Поведе се реч о писму г. министра просвете од 12 јула ов. год. Пбр. 5782, којим пита: Би ли се учено друштво могло настанити у каквој засебној кући и под каквим условима, а садашње своје локале да уступи музеју. По подужем већању и измени мисли одлучено би, да се одговор г. министру сведе на ово:

Друштво се не би могло настанити ни у каквој засебној кући, из више разлога:

1° Оно не би могло сељакати своју библиотеку, свој магазин књига за продају, своју збирку рукописа, историјских исправа, често јединствених, своју збирку старих штампаних књига и друго, а да се тиме не изложи најосетнијој штети. Сеобом могле би да се исквяре и погубе и онаке ствари, какве се не би могле лако накнадити. Осим тога, кад се једна соба кречи и оправља у друштвеном стану, друштво по 6 недеља не може да ради своје редовне послове, а кад би се селило, оно би лако могло бити принуђено да застане са радњом својом и по који месец, због спреме, размештања, оправака и смештања пре и после сеобе. Да би се сачувало од таких дангуба и штета, друштво је од постања свога готово увек становало у каквој државној згради.

2° Узгред буди речено, да је у садашњем друштвеном локалу и Чупићева Задужбина са својим магазином књига, и Археолошко друштво; ту се држе и професорски испити, а и чувар музеја ту зими ради.

3° Друштву је потребна и велика сала за скупове, које је у приватној кући тешко наћи.

4° Како су се у Београду, за последњих 20 година, кирије учетворостручиле, то би стан у засебној кући био нов издатак друштву, који би од времена на време растао, те тим смањивао потпору, намењену науци.

5° Није нам познато да има друге какве *јавне зграде*, у којој би се српска академија за науке и уметности могла пристојно сместити.

Из тих разлога управа мисли, да учено друштво треба да остане у садашњем свом стану све дотле, докле се и за друге заводе у истој кући не учини распоред. Таке делимичне сеобе, осим што би биле на штету науке, само су палијативна средства. Гимназија је пре 20 година имала 200 ђака у 6 разреда, а данас има 600 ђака у 14 учионица, јер свака година има свој упоредни разред. Народна библиотека нема ни бар две читаонице, нити довољно соба за остављање и чување књига, него мора да их држи по ходницима, што ће Главна Контрола јамачно замерити, кад дође пете године на лице места, ради прегледања библиотеке. Велика школа

нема довољно предаваоница, ни соба за кабинете и у опште за чување ствари, него се кашто предаје у малим, мрачним и загушним собама. Народни музеј нема где ни да смести а камо ли да изложи своје ствари. Учено се друштво стеснило у две собе, што не одговара ни достојанству ни потребама највишег научног завода у краљевини. Заводи нам се, с временом, развијају, а ми им не ширимо станове; а то је, као кад би какав отац натеривао свога одраслога сина, да носи дечије хаљине. Корени лек био би: зидање нарочите зграде за велику гимназију, и друге зграде: за научну академију, народну библиотеку и музеј, а садашња кућа да се остави сва само великој школи, будућем университету. Некада у истој згради беше и министарство просвете и реалка, па се иселише у своје куће. А ако на то, за време, не би било средстава, онда би, по нашем скромном мишљењу, удесније било, до бољег времена, оставити све по старом.

Бр. 16.

Књиге које је ово друштво са захвалношћу примило:

Императорска академија наука у Петрограду: Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности. Томъ XXI — XXIX за год. 1881 по 2 ком. и XXX до XXXI по 1 комад. Иста, Записки. Томъ 1, књ. 1 и 2; томъ II, V и VI.

Опсерваторија московска, Annales, vol. VIII, 1 и 2 livres, vol. IX, 1 и 2 livr., vol. X livr. 1. — Москва 1884.

Императорска археол. комисија у Петрограду: Отчетъ за год. 1881. — Петроград 1881.

Од писца (Толстой Ив.' Ив.), Древнѣйшія русскія монеты вел. княжества кіевскаго. — Петроград 1882.

Императорско общество любителей естествознанія, антропологіи и етнографіи, томъ XXXV вып. 1 и 2; томъ XLI вып. 1; томъ XLII. — Москва 1881.

Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Sitzungsberichte од XXII — LIV за 1882 и од I — XVIII за 1883. Берлин.

XI састанак, 15 октобра 1884.

Преседник Вл. Јовановић, чланови: Ј. Ђорђевић. П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Дописни члан Ристо Ковачић шаље: а) Српске колоније у Молизу (у јужној Италији), први извештај у 7 раздела; б) 13 писама српских у архиву дубровачке републике (1593—1705), још неизданих. — Осим тога јавља, да је издао књижицу: Gli Slavi Serbi dell' Italia, ricordi del Prof. Risto Kovačić, fascicolo I. Ancona 1884, стр. 46 у формату положеном. На послетку прилаже ликове Вука Караџића и Бранка Радичевића, у дрвету резане, које је ширио по тамошњим насеобинама нашега народа.

Узима се на повољно знање, а да би ствар брже ишла, предаје се на преглед и оцену први од поменутих списа Ј. Бошковићу а остали П. Срећковићу с тим, да реферује о њима у својим одборима.

Бр. 3.

Д-р Милан Јовановић поклања друштву 2 оригинална писма владике Петра Петровића Његоша, од године 1851. два у стиховима а једно у прози: а) 1 јан. На куполи св. Петра у Риму; б) Напуљ 31 јан. Госп. Владисављевићу; в) 4 марта. Полазак Помпеја.

Примају се са великом захвалношћу и да се чувају у друштвеној збирци афтографа.

Бр. 4.

Дописни члан, г. Стеван Кумануди, одзива се на диплому, завршујући своје писмо овим речима: „Међу тим не ћу никад престати желети од свега срца сваки бољитак и напредак честитоме народу, коме сам дужан за један део свога васпитања у детињству моме."

Узима се на знање.

Бр. 5.

Г. Б. Петрановић моли, да му се пошље и остатак откупне цене, у 40 дуката, за његове прве три збирке народних песама.

Одлучено, да му се пошљу тражених 480 динара, те да и тај рачун буде једном намирен.

Бр. 6.

Г. Иван Павловић одобрава, да се г. М. Кујунџићу може исплатити 330 динара, на рачун хонорара за пишчеве књижевне радове: Три потомка Немањина, Порекло кнеза Лазара, Архиепископ Данило, Јања Кантакузин, Жене Ђурђа Бранковића.

Узима се на знање и секретар да поступи према томе, а што претече, да пошље писцу у Лондон. Уједно да се замоли госп. Павловић, да настави своја истраживања за српску историју по париским и лондонским архивама.

Бр. 7.

Министарство просвете тражи списак чланова овога друштва за државни схематизам у години 1885.

Одлучено, да се састави и пошље.

Бр. 8.

Гимназијска дружина „Подмладак" у Крагујевцу моли за најновија издања друштвена.

Да јој се пошљу.

Бр. 9.

Одређују се хонорари: г. А. Васиљевићу, (о границама знања), одсеком 150 динара; — г. Љ. Стојановић (Библиографијски опис једнога Зборника) одсеком 60 динара; — г. Марку Драговићу (Прилог II, „Материјали за историју Црне Горе") одсеком 150 динара; Али-пашин рукопис да се факсимилише.

Г. Јован Ристић, (Спољашњи одношаји Србије, II. Србија и кримска војна, 1852—56) не тражи хонорара, него да му се чланак отштампа у 500 комада.

Одобрава се.

Бр. 10.

Г. Јов. Авакумовић пријављује се за члана и у одбору за науке државне и историјске.

Одлучено, нека изволи долазити на састанке и тога одбора, али као гост, у очекивању да ће потврђено бити укидање ограничења члана 10 друштвене уредбе.

Бр. 11.

По дужем претресу одлучено би предложити скупу, да, према чланку 30 под бројем 3 друштвене уредбе, изволи поставити основу за одређивање награде и откупне цене појединих списа и рукописа овако: Награда ће се одређивати не просто по табацима, него више одсеком, гледајући на унутрашњу вредност списа, пишчеву спрему, уложени труд и време, као и резултат рада, (јер има писаца, који неку ствар без потребе опширније пишу); с тога одбори нека предлажу цифру, а управа ће одмерке појединих одбора доводити у сугласност.

Бр. 12.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило.

Од преводиоца, О облику названом Инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата. Написао д-р В. Богишић, с француског превео Јован Аћимовић, Београд 1884.

Од писца, Die öffentlichen Volksschulen der Hauptstadt Budapest in den Schuljahren 1873 1874—1876 und 1877 1878 —1880/81, von Joseph Kōrösi. Berlin 1883 und 1884.

Од слов. добротв. друштва, Извѣстія Н. 8. август. Петроград 1884.

Од рус. геогр. друштва, Извѣстія, томъ XX 1884, выпускъ 3.

Од рус. геогр. друштва, Отьчеть восточносибирскаго отдѣла за 1883. Петроград 1884.

Главни списак књижарнице браће Јовановића у Панчеву 1884.

Од писца, Les roches des Cordillères, par J. M. Zujović, professeur à la faculté des sciences de Belgrade. Париз 1884. Са четири ванредно вешто и лепо израђене фигуре.

Од пруске академије за науке у Берлину, Sitzungsberichte XVIII—XXXIX. Берлин 1884.

XII САСТАНАК, 18 ОКТОМБРА 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Поводом смрти редовнога члана ученога друштва, — Д. Матића, састала се управа у ванредну седницу ради договора о посмртним почастима, које би ваљало учинити од стране друштва.

Одлучено би: 1° Да се у записнику управе изрази туга за губитком тако врснога члана друштва као што беше Д. Матић, као и да породици покојниковој изјаве сажаљење од стране друштва потпредседник и секретар. — 2° Да се у знак жалости на здању велике школе истури црна застава. — 3° Да се на мртвачки сандук од стране друштва положи леп венац с траковима и натписом. — 4° Чланови друштва носиће свеће око ковчега и суделоваће при изношењу и уношењу мртвог тела из куће, цркве и на гробљу. — 5° Члан друштва и државнога савета, А. Васиљевић, говориће у цркви опраштајну реч. — 6° Позвати одборе философски и правнички да изберу између себе једнога члана који ће после неколико месеца, у свечаној седници друштва, говорити академијску беседу у спомен покојнику.

Бр. 2.

Напред поменуте почасти важиће од сада као правило за случај смрти ма којег члана редовног.

Бр. 3.

Некролог Д. Матића да изађе у Гласнику 60.

XIII САСТАНАК, 23 НОВЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Госп. министар просвете, актом од 18 октобра ПБр. 11.283. јавља, да ће се један момак при великој школи поставити за домаћина куће, ради чувања поменутога здања од квара и сваке могуће штете, као и за одржање реда и чистоте у кући. Ректор велике школе прописаће му дужно-

сти. Његове односе према свима млађима у томе здању у колико не буду изложени и предвиђени правилима ректоровим,ваља довести у сагласност договором између старешина разних завода у том здању. И управа ученога друштва нека изволи учествовати у том договору.

Узима се на знање и управљање.

Бр. 3.

Исти, актом од 2 новембра, ПБр. 3891, извештава, да ће учено друштво добити распоред буџета за 1885, па нека се према њему управља. То је одговор на молбу годишњега скупа друштвеног, да се државна помоћ друштву повиси са 3000 динара.

Узето на знање.

Бр. 4.

Јужно-словенска академија позива друштво на свечано отворање Штросмајерове галерије слика, која ће бити 28 октобра (9 нов.) у 10 часова пре подне.

Да се поздрави депешом од стране друштва.

Бр. 5.

Мађарска академија јавља, да јој је умрьо председник, гроф Мелхиор Лоњај, 22 окт. (3 нов.)

Узима се сажаљавајући на знање.

Бр. 6.

Члан Р. Ковачић јавља да је послао и остатке извештаја.

Одговорити му, да ће ићи својим путем.

Бр. 7.

Архимандрит Милаш пише, да би желео наштампати реферат о „Сарајевској Крмчији од 1368,“ која није позната ученоме свету, и да би показао варијанте крмчијама старосрпским, па пита: би ли могла та радња наћи места у Гласнику.

Одговорити му, нека изволи послати.

Бр. 8.

Госп. Михаило Григ. Гнатјевич из Великих Мостова у Галицији, који се бави науком о словенском свету, моли за

књиге друштвене, а он је готов слати потребне податке о каквим му драго односима и напремицама у његовом крају.

Да му се пошљу књиге којих још имамо.

Бр. 9,

Госп. Ј. Пециковић, јувелир из Земуна, подсећа на списе Ј. Новића.

Одговорити му: док друштво расправи друге, пређе поднесене понуде, доћи ће и то на ред.

Бр. 10.

Народна библиотека подноси признаницу на 65 динара, за 2 и по мет. хвата дрва, с подвозом и сецивом, позајмљених ученом друштву у почетку године 1883.

Да се исплати.

Бр. 11.

Одлучено би позвати одборе философски и исторички да изберу између себе једнога члана, који ће говорити беседу у спомен редовном члану Д. Матићу, јуна или септембра месеца идуће године,

Бр. 12.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

Од писца, Податци за историју српске цркве, И. С. Јастребова. Београд 1879.

Од уредника, Пчела, илустровани орган за српске пчеларе, уређује Драгутин Посниковић. Година друга. Београд 1884.

Од писца, Библиографија српске и хрватске књижевности за годину 1883, од Драгутина Посниковића. Београд 1884.

Од Богословије задарске, Извештај о православном богословском сјеменишту у Задру за 1883—84, год. VI. — Задар 1884.

Од хрв. археол. друштва Vjestnik, god. VI бр. 4. Загреб 1884.

Од бугарског министарства просвете, Учебенъ Вѣсникъ, Средац 1884. Година II. књ. VI и VII (јуни—јули).

Од бугарског књиж. друштва, Периодическо списаније, књ. IX. — Средац 1884.

Од писца, За војената гимнастика въ училищата и въ общество, отъ Г. Вазовъ — София 1884.

Од кијевског университета. Извѣстія год. XXIV, Н- 7 (јул) — Кијев 1884.

Од варшавског университета, Извѣстія за 1884 год. 1—4. Варшава 1884.

Од импер. геогр. общества. Извѣстія за 1884, том XX вып. 4. — Петроград 1884.

Од румунске академије, Cultulu paganu si Crestinu de Dr. Marienesku, tom 1. Букреш 1884.

XIV САСТАНАК, 18 ДЕКЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Министарство просвете јавља, да је ученоме друштву за рач. годину 1885 намењено државне помоћи 15,283·80 динара. Дакле као и лане.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Председник одбора философског и филолошког саопштава:

а) Да је одбор примио за Гласник извештај г. Р. Ковачића о српским насеобинама у јужној Италији, предлаже да се награди, и да му се да попутнина ради наставка путовања и истраживања.

Одређује се награда за чланак одсеком 300 динара, а у име попутнине да му се пошље 480 динара.

б) Исти јавља, да је г. Ст. Бошковић изабран да говори беседу у спомен пок. члану Д. Матићу.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Председник одбора за уметност саопштава ове одлуке одборске: а) Да су г. г. Валтровић и Милутиновић поднели извештај о своме археолошком путовању; б) Да ће нацрт за надгробни споменик Ђ. Даничићу бити скорим готов; в) Ако 1866 буде општа земаљска изложба, учествоваће и учено друштво.

Узима се на знање.

Бр. 5.

На примедбе пређашњега секретара о издавању хонорара писцу „статистичног прегледа" (рачуни из год. 1881) дошао је одговор пишчев, који по што прочитан би

Одлучено је, да се пошље пређашњему секретару на реплику с молбом, да одговори до скупа друштвеног, који ће бити 30 јануара идуће године.

Бр. 6.

Митрополит Сава шаље три археолошке слике.

Упућује се најпре уметничком, па онда историјском одбору.

Бр. 7.

Иван С. Весић, свештеник из Цепељевца (срез и округ крушевачки), шаље „лекарицу", рукопис из прошлога века.

Прима се са захвалношћу.

Бр. 8.

Председник друштва јавља, да је д-ру Леополду Ранку телеграмом честитана прослава 89-е године живота и 60-е књижевнога рада, на које је дошао одговор, да га телеграм овога друштва „чини срећним" (Das Telegramm der serbischen gelehrten Gesellschaft macht mich glücklich.)

Узима се на повољно знање.

Бр. 9.

Одлучено би: „кад редовни члан друштва доживи 50-у годину свога књижевнога рада, друштво ће му је прославити свечаном седницом својом."

Бр. 10.

Одлучено би замолити г. министра просвете, да изволи издати своје решење на одлуку прошлога скупа друштвенога, под бр. 10, о изменама у статуту.

Бр. 11.

Секретар јавља, да су се до сад о књижевном раду овога друштва за последње две године повољно одазвали ови часописи: Извештаји слов. добротворног одбора (Флорински и Кулаковски), Archiv für slavische Philologie (Јагић), Slovansky Sbornik (Јелинек), журнал министарства нар. просвете у Петрограду (Сирку), и јавни листови: Српски лист, Narodne Novine, Pozor, Застава, Јавор, Slóvinac, Pester Lloyd, Српске Новине и италијанска Difensa.

Узима се на повољно знање.

Бр. 12.

Учитељ у Јошану крај Удбине моли за нека издања друштвена за своју школу.

Да му се одберу и пошљу.

Бр. 13.

Одлучено би: обратити се г. министру просвете с молбом, да откупи што Гласника, по обичају, и Српске Историје за библиотеке средњих школа и поклоне добрим ђацима.

Бр. 14.

Књиге које је ово друштво са захвалношћу примило.

1. Од писца, Сремско вино, написао М. Петровић. Нови Сад 1884.

2. Од писца, Подижимо антрпоте у Београду — реч у своје време. Београд 1884.

3. Од университета св. Владимира у Кијеву. Академическіе списки имп. университета св. Владимира. Кијев 1884.

4. од истог, Биографическій словарь профессоровъ и преподавателей императорскаго университета св. Владимира (1834—1884). Составленъ и изданъ подъ редакціей проф. В. С. Иконникова. Кијев 1884.

5. Од истог, Историко-статистическія записки объ учёныхъ и учебно-вспомогательныхъ учрежденіяхъ императорскаго университета св. Владимира (1834 - 1884) издани подъ редакціей проф. В. С. Иконникова. Кијев. 1884.

6. Историја университета св. Владимира, составилъ проф. М. Ф. Владимірскій — Будановъ. Т. І. Кијев. 1884.

7. Од варшавског университета, Извѣстія бр. 5 и 6 за 1884 годину.

8. Од кијевског университета, Извѣстія бр. 8 (август) 1884 годину.

9. Од руског географ. друштва, Извѣстія т. XX. вып. 5 за 1884 год.

10. Од руског добротворног друштва у Петрограду, Извѣстія, бр. 10 (октобар) 1884.

11. Од фонда Осолињских, Sprawozdanie za rok 1884. — Лавов 1884.

12. Од румунске академије, Documente privitàre la istoria romànilior cullesse de Ludoxiu de Hurmuzaki, vol. IV. part. II. (1600—1650). — Букреш 1885.

XV САСТАНАК, 24 ДЕКЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Поводом смрти редовнога члана друштвеног, д-ра Ј. Машина, наређено би, да се учине све последње почасти по општем правилу, како је постављено на XII састанку управином ове године.

ПОПРАВКЕ.

У Историји српскога народа, од П. Срећковића, књига I; издање ученога друштва.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
401	19	Доброслав (између 1101 и 1103)
405	1	Владимир II (1102—1113)

Поменуте погрешке могу се поправити и по самоме контексту.

У Гласнику ученог друштва, књига 57.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
67	1 (оздо)	1362.

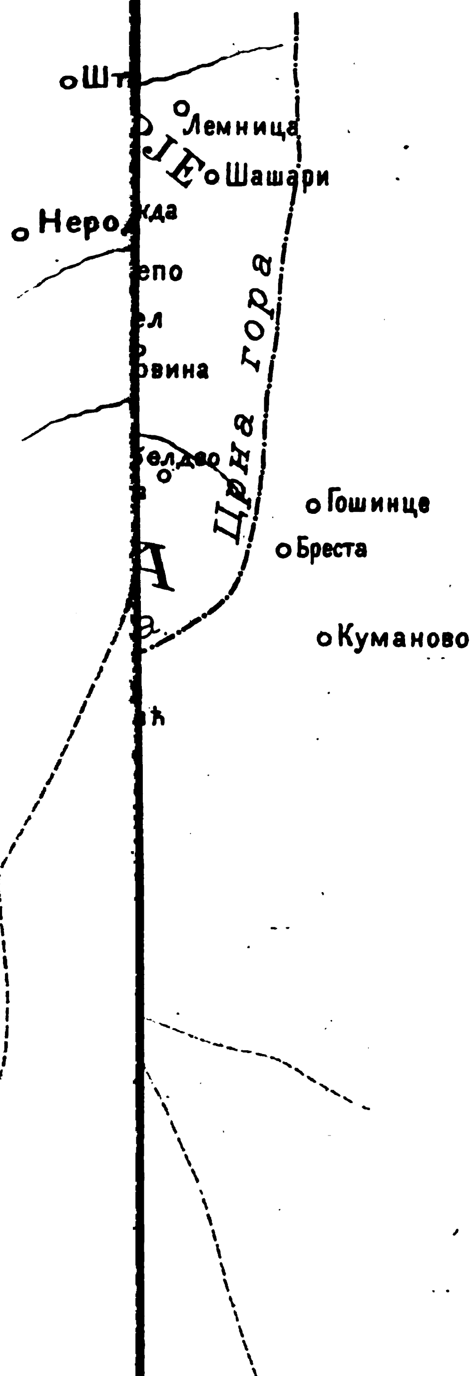
Биљач хан
Лемница
Шашари
Црна гора
Гошинце
Бреста
Куманово

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 61

РАЗЛИЧНА НАУЧНА ГРАЂА

У БЕОГРАДУ 1885

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

СТРАНА

1. Топографски речник Јагодинског округа. Израдио Јован Мишковић, пуковник 1
2. Библиографија српске и хрватске књижевности за годину 1884. Од Драгутина Посниковића 1
3. Изводи из записника 161

ТОПОГРАФСКИ РЕЧНИК
ЈАГОДИНСКОГ ОКРУГА.

Неумрли Вук Ст. Караџић још 1821 године рекао је у Давидовићевим новинама, о скупљању народних умотворина, измеђ осталога, и ово:

„Колико се овај посао чини ласан, толико је и још више широк и дугачак. Читав човечији вијек, требао би једноме безбрижном човјеку, да скупи све наше народне пјесме, приповијетке, приповијести, загонетке, обичаје и ријечи.(¹) И кад би се мислило на свршетак, не би још ни чему томе било ни почетка, али починач мисли: само нека се почне, па ће свагда бити лакше додати и наставити, него ли што изнова почети и начињати. А оваке народности треба купити, док се нијесу *просвјештенијем* и новијем *модама* загушиле и искорјениле."

Ово је своје мњење заслужни старина и после 30 година потписао, приликом издања „Српских народних приповиједака."

И доиста, ко хоће да скроз упозна какав народ, треба да зна и проучи, не само његову историју, него и

(¹) „Кад се говори о *свима* ријечима народнијем, онда треба узети и имена свију српскијех *села, вода, планина, брда,* и свију осталијех мјеста, која само име имају," . . . . . .

његов живот, обичаје, умотворе и језик; а у језик несумњиво спадају и сви гео и *топографијски називи.*

Горња изјава Вукова и била је основа и побуда моме прикупљању топографијске грађе, не само за овај округ, него и за целу нашу земљу.

Сем тога, бавећи се географским описима разних крајева наше отаџбине([1]), ја сам се уверио: да су топографски називи корисни у млогом погледу, а нарочито:

1. За *Језик*, јер садрже млого термина, без којих ни један језик не би био потпун; врло често топографски назив означује форму и природу самога места, без икаквог даљег описивања.

Како пак језик претставља и своју *народност*, то и топографијска имена млого помажу, да се у спорним областима реши питање, којој народности обитаоци припадају, и коме средишту вваља да теже, или какав је народ некад ту живео.

2. За *Историју*. С млогим именима и топографским називима везане су приче, које су од вредности за историју. Сам назив „Градиште“ или „Црквина“ довољно је, да покаже, да је ту била некаква старинска грађевина, и да на то место ваља обратити пажњу и ближе испитати га. Колико је таквих, просто голих имена, објаснило читаве историјске догађаје?! А да се на таквим местима увек налазе остатци каквогаградића, замка или цркве, о томе сам се и ја сам у толико прилика уверио, истражујући старине и местне називе.

([1]) Рудничкн, Књажевачки и Јагодински округ, Хидрографија Србије и Путовање по Србији. (Моји списи).

3. За *војску и свакидашњи живот.* Земљиште без назива и имена тешко је описати; догађаје на каквом месту тешко је изложити, ако се не позива на местне називе.

Па и у свакидашњем животу за пољопривредника и сваког грађанина лакше је за споразум, кад му свако добро има своје засебно име, него да га мора описно објашњивати.

И иначе, потреба знања топографских назива осећа се на сваком кораку код људи, који своје послове раде у пољу — на земљишту, а не само у кући.

С друге опет стране, ови називи — као што Вук Караџић примећује, — нестају све више с млађим нараштајима, и што се више у напред иде, њих све мање има.

Потреба њиховог знања и зебња да неишчезну, држим, да су довољни разлози за прикупљање и штампање топографских имена, као што се и са осталим народним умотворима радило и данас ради. А на овоме најмање се је до сада урадило, и с тога ваља баш настати, да се, до сада неурађено, накнади.

Те су ме мисли руководиле, када сам, приликом разних путовања, прикупљао и разне топографске називе, којих имам велику збирку, сем ових, што се овде прилажу. А то ме је и побудило, те сам и овај, прибрани материјал о Јагодинском округу, уредио и друштву га за штампу поднео.

Кад се тако прикупљени материјал у довољној количини прибрао буде, тада ће се тек моћи приступити општем уређењу и саставу *генералног географског и топографског речника Краљевине Србије,* којом приликом

имало би се користити и свима штампаним делима, у којима буде имало што од материјала ове врсте. Све пак дотле, прилози ове гране били би само грађа, од које би тек у своје време имао да подигне какав стручњак један *српски географско-књижевни споменик.*

Дотле и у тој цељи прилажем и ја ову топографску грађу.

Јов. Мишковић

А.

АДА, с оне стране Мораве, но у атару села Медвеђе, на јужној страни.

АЈДУЧКА ВОДА, више манастира Каленића. Види „Пајсијева чесма.“

АЈДУЧКА ДОЛИНА, на јужној страни манастира Љубостиње, под жирородном гором, атар манастирски.

АЈДУЧКИ ИЗВОР, лепа пијаћа вода, на јужној страни атара Вр. Крчина.

АЈДУЧКИ ИЗВОР, поток са извором у врху; стаче се у десну обалу Дуленке.

АЈДУЧКИ ИЗВОР, врло лепа пијаћа вода на врху планине Црног врха; атар Дуленски.

АЈДУЧКИ ИЗВОР, види „Церовички поток.“

АЈДУЧКИ ПОТОК, на источној страни села Љубаве, у коме има леп извор пијаће воде, под ситном гором.

АЈДУЧКИ РТ, клик или ћулица, на јужној страни села Рашевице.

АЈДУЧКИ ЧУКАР, једна чест од Змајевице. Атар Својиновски.

АЛОВИТИ ПОТОК, долази из Таборишке косе, прима с десна Голаћски поток с Вучковцем, па утиче с лева у Ратковичку реку.

АЛОВИТ ПОТОК, у ком има помало воде, лежи баш испод Сватовског гробља, на северо-западној страни села Парцана; простор мали и под родном земљом и ситном гором.

АЛОВИТА ЧУКА, поотк, долази од Муслина гроба; утиче у леву обалу Доброселичке реке.

АЛОВИТА ЧУКАРА, под забраном и родном земљом у хатару доброселичком.

АЛОВИТА ЧУКАРА, или *Свињчине*, чукар под жирородном гором, са мало њива, на северној страни села Сиљевице, мали простор.

АЉЕТИН, сув поток под жирородном гором и утрином, мали простор, на источној страни села Кавадара.

АМБАРИШТЕ, поток са извором, под ситном гором, на северној страни села Орашја.

АНАТЕМА или АНАТЕМСКА БАРА, простор 20—30 плуга, где је била бара а сада родна земља, на југозападној страни села в. Дренове.

АНДРОВАЦ, чука гола, у хатару села Мајура, на источној страни, прозвана отуда, што је ту имао своју појату некакав старац Андрија, за време Турака, па је доста велики простор земље присвојио и по њему то место име добило.

АРНАУТСКА КОСА, простор на источној страни села Рачника под родном земљом, од 30—50 плуга.

АРНАУТСКИ ТОРОВИ, брдо раван на северној страни села Сиљевице, под жирородном гором и родном земљом.

АРСОВ ГРОБ, место у водомеђи Каленићске и Љубостинске реке. Зове се тако, што је на том месту неки Арсо погинуо.

АЦЕВАЦ, поток, долази из Аџијина брда, а пада с десна у Јарму.

АЏИЈИНО БРДО, лежи између Јарме и Судинског потока, а у врху Орничког потока и Аџевца. Највиша тачка у селу Рајинцу, простор 50—60 плугова.

Б.

БАБА ДМИТРИН поток, у атару Беличком, зове се тако што је у старо време у овом потоку живила нека баба Дмитра.

БАБА ДАНИНА чукара, брдо под младим забранима и утрином, највиша тачка у хатару села Лоћике, простора од 30—40 плуга.

БАБИН ГРОБ, више Радосављеве орнице, узвишено место, на јужној страни села г. Сабанте.

БАБИН ГРОБ, сув потов, на северној страни села Гавеза, с мало утрине.

БАБИН ДОЛ, зове се половина једнога кључа у моравској равници, под родном земљом, на источној страни села Обрежа.

БАБИН ПОТОК, долази из брда Влаовице, а пада с десна у Рековачку реку.

БАВАНСКИ ПОТОК, планина, кршевита и стрмена, под крупном родном гором буковом, на источној страни села Планинице, простор 250—300 плугова.

БАДЕНОВИЦА врлетна страна у планини, на западној страни села Жупањевца, под жиродном гором.

БАЗВА коса, између потока Стражарца и Срњанске реке.

ЋАИН ПОТОК, сув је поток, на северној страни села Кукљина, до саме Равне шуме.

БАЈИЋ, косо раван по узвишен, под родном земљом и гором жиродном, атара села Течићъ на западној страни. Под овом косом лежи поток звани „*Бајићски.*“

БАЈИЋСКИ ПОТОК, долази из косе Бајића, у селу Течићу.

БАЈИЋСКО ПОЉЕ, коса измеђ Стражарског потока и Јасења, на десној обали Ратковичке реке.

БАКАРНИ ПОТОК, утиче с лева у Сабаначку реку.

БАКОВА, планина од 15—20 плуга на јужној страни села Беочића.

БАЛТИНАЦ, коса или брдо-раван, на западној страни села под родном земљом и ситном гором — забранима; простор од 40—50 плугова; атар Лазаровачки.

БАЧКИЦА, једна страна на јужном крају села Богаљинаца у кључу, под родном земљом и ситном гором, простор 20—25 плуга.

БАЊСКА МАЛА, засеок села Бунара.

БАЊАНСКЕ ОРНИЦЕ, или *Весков поток*, простор од 40—50 пл. у атару Сабанте, на југо источној страни под старом жиродном гором и родном земљом, до друма Таборишкога.

БАРА, лежи на источној страни села Жупањевца у кључу, под родном земљом.

БАРЕ, село, граничи се: од севера Сиљевачким, од југа Жупањскима и Малешевачким, од истока Комаранским, од запада Богаљинским; сав простор може се обићи за сахат.

Прича се, да је овом селу остало име, због многих подвораца и пиштољина. Свечара нај више Јовањаца.

Крста носе у недељу по Ђурђевудну; и св. Трифуна слави село као патрона винограда.

БАРИНАЦ, мало језеро или бара, на источној страни села у атару Страгарском, простор 400—600 пл. земље највише под ситном гором, но има и ливада и винограда.

БАСАРЕ, планина из које Срњанска река извире; преко ње води пут Крушевац — Крагујевац.

БАСАТ, страна, на десној обали Пољанске реке, испод састава Благотина и Вучковачког потока (Макве).

БАЧЕВИШТЕ, градине на источној страни села Грабовца, простор 3—4 плуга.

БАЧЕВИШТЕ, долина под забраном, у којој има леп извор пијаће воде; атар Избенички.

БАЧИН, поток, сув, збада у Грабак, зове се и *Дубоки поток*, у атару села Страгара.

БАЧИНА СЕЛО, граничи: се од севера атаром Избеничким и Обрешким, од истека Катунским, Варваринским и Маскарским, од југа Бошњанским, Залгојевачким и Вратарстким од запада Орашанским и Церничким. — Сав прост атара Бачинског може се обићи за 10. сахати.

Бачина одстоји од вароши Јагодине, на јужној страни 7 сах. даљине, од среске канц. Варварина 1, од Мораве 1, од Крушевца 3 сахата.

Највише свечара св. Никољаца, па онда Аранђеловаца.

Крста носе на велики Спасов дан, осем тога славе и 26 Марта сваке године.

У Бачини има 3 механе и школа.

БАЧИЈА, простор под родном земљом од 15—20. пл. на северној страни села Мијајловца.

БАЧИНСКИ ПОТОК, стиче се с лева у Каленићску реку одма изнад манастира.

БАШИНА, коса, једна чест гребена планине Јуора, на источној страни села Беочића.

БЕГАНЛИЈА, простор од 20—30 пл. под родном земљом, у атару Мијаиловачком, на источној страни.

БЕГОВ КЉУЧ, раван у Д. Јовцу, зове се зато што се и данас памти, даје овај простор био некаквог бега турчина својина.

БЕДЕМ, то су опадине негдашњег града у кључу, на јужној страни села Маскара, од 20—25 плугова. Прича се, да су Турци одатле тукли Тодорову кулу, и да је још из времена кнеза Лазара.

БЕДЕН или ВЕДЕМ, зове се једна чест кључа на југо западној страни села Шанца, простор од 50—60 пл. под њивама. Ово се место зове тако, што су Турци правили онди прсобране за бој, но донас је све то засуто Моравом и још мало, па му се траг неће ни познати. То је један стари четворострани шанац.

БЕЛА БАРА, страна, на левој обали Каленићске реке; низ њу слази пут из Калудре за Превешт.

ВЕЛА ВОДА, речица, тече од села Брајковца, протиче кроз село Белу воду, па се стаче у леву обалу западне Мораве.

ВЕЛА ВОДА, село, граничи се: од севера Брајковцам, од југа Моравом, од истока Кукљинским, а од запада коњушким и Брајковачким хатаром.

Сав простор може се обићи за 4 сахата. Бела вода т. ј. крајње куће овог села и Кукљина, скоро су се помешале, те једно село друго додирује, а тако је готово и с Брајковцем. Од Селишта, од Коњуса и од насипа полак сахата, а од Шашиловца један сахат,

Свечара највише Никољаца, па Ђурђеваца; Крста носе на св. Тројице у понедељник; и св. Трифуна славе због винограда.

БЕЛАН, доња мала села Ратковића, између Равног Гаја и Ћиркова извора.

БЕЛАН, извор у дну Беланског потока. Вода му се стаче с десна у Ратковачку реку.

БЕЛАНСКИ ПОТОК, почиње у Равном Гају, а пада с десна у Ратковачку реку.

БЕЛА ПРЉУША, сув поток, мали простор под ситном гором, у хатару села Рабеновца.

БЕЛА РОВИНА, сув поток, на северној страни села Мареновца, простор од 10—15 плуга, под родном земљом и утрином.

БЕЛА СТЕНА, крш у селу Дуленима. Види „Вис."

БЕЛЕГЕ, простор сав у кључу под родном земљом, 20 до 30 плуга на јужној страни; атар Крвавички.

БЕЛИ КАМЕН, брдо на западној страни села Белушића под виноградима, простор 40—50 плуга; на међи села Брајиновца.

БЕЛИ ПЕСАК, продужење *вел. крша*, на северној страни Опарића, к Белушићу, под родном земљом.

БЕЛИ ПОТОК, на југо-западној страни села Жупањевца, под жиророднодном гором; утиче у десну обалу Надрљске реке, и на међи је села Надрља.

БЕЛИ ПОТОК, долази из Сладуна, а утиче у леву страну Рилачке реке; у атару села Рилца.

БЕЛИЦА, река. Глава Белице је Таборишка река, која из Дрењака почиње, па пошто се састане са *Бешњавом* и *Вољевицом* (Вољавчом) код бив. фабрике стакла, добије име „Белица", које и до утока свог у главну Мораву задржава. Белица протиче кроз Јагодину, па се слива у леву обалу Мораве. По реци Белици зове се читав срез „Белички."

Од извора до увора утичу у Белицу ове речице и потоци: *Бешња*, *Вољевица*, *Дубоки поток*, *Врба*, *Изгорели поток*, *Лозовички пот*, *Јошаница*, *Штипљанска река*, *Вољавча* (сад протиче кроз Јагодину), *Рибнички*, *Караулски*, *Камените* и *Свињаревачки* (Петловац) поток. Види ова имена.

БЕЛИЦА, село, граничи се: до Лозовика и Бунара по $^1/_2$, Мишевића и Ковачевца $^3/_4$, до Сугубине $1^1/_2$, до Врбе $^1/_4$, до Међуреча 1 сахат.

Од Јагодине одстоји на западној страни, и удаљено је $2^1/_2$, а од Крагујевца 4 сахата. Простор његов може се обићи за 3—4 сахата. Крста носе о Малом Спасовудну; а св. Каралимпија славе за здравље људи.

[illegible] свечара Томинаца.

[illegible] село има две мале: мања зове се *горња*, а [illegible] мала.

Село је добило име *Белица* од реке, која кроз-а-њ протиче.

БЕЉАЈКОВАЦ, поток, са лепим извором, под ситном гором, на северној страни атара Орашког.

БЕЛОВИЋСКИ поток, пада у десну обалу Сибничке реке, испод Изгорелог потока.

БЕЛО БРДО, на левој страни Рековачке реке, а између потока Брестовца и Тополске речице.

БЕЛО БРДО, простор од 30—40 пл. под виноградима, на северној страни атара В. Дренове.

БЕЛУТАК, брег између Крушевице и Рековачке реке, изнад Рајкова потока, а према Бубрегу и Равном Гају.

БЕЛУТОВАЦ, долина, или сув поток, на источној страни села под њивама, ливадама и ситном гором, простор 100—120 пл; атар села Превешта, а пружа се и кроз село Лепојевиће.

БЕЛУШИЋ, коса, или брдо раван северно од Ломнице, под крупном и родном гором, простор 40—50 плуга.

БЕЛУШИЋИ, село, граничи се: од севера атаром Течићским, од југа Крчинским, од истока Секуричким и Пајковачким, а од запада Брајиновачким, и може се обићи за 4 сахата.

Белушићи одстоје од Јагодине 6, а тако и од Крагујевца, Крушевца и Трстеника; од Каленића, Рековца и Пуљака по 1, Тољевца 2, Пајковца, г. и д. Крчина по $1\frac{1}{2}$ и од Секурича $\frac{3}{4}$ сахата.

Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на св. Тројицу другог дана, а св. Тривуна славе због винограда.

БЕЛУШИЋСКА КОСА, зове се простор под горомна западној страни села Пакјовца од 30—40 плуга.

БЕЛИЧИН ПОТОК, сув је и лежи на источној страни села Љубаве, под ситном гором.

БЕОЧИН, остаци старе цркве у селу Беочићу. Види Селиште."

БЕОЧИЋ, село, граничи се: од севера Лоћичким, истока Ивковачким, Драгошевачким, Поточким и Својиловским, југа Секуричким, а запада Вукмановачким хатаром. Збот врлети и планине, хатар овог села не може се обићи пре 5 сахати.

Свечара највише Никољаца. Крста носе по Петровудну на св. Козму и Дамњана.

Ово је село добило име од старе цркве „Беочина" чије се рујине и сада познају у старом селу. Види „Селиште."

БЕШЊА, речица (зове се и Бешњаја, *Бешњава*). Долази из Црног врха. Протиче између Салакова брда и Врова, па утиче у леву обалу Таборишке реке.

БИВОЉСКИ ЗБЕГ, добио је име од села Бивоља окр. крушевачког, за то, што су се ту крили од Турака. Оно лежи близу Мораве, хатара Шаначког; а прави збег био је у једном потоку, повише равнице па се после сав простор, који има 100—150 плуга земље, 'тако прозвао. Из ранијих година овуда је била крупна гора и лугови, но данас су туда само њиве и ливаде. Лежи на западној страни села Шанца.

БИРОВЉЕВИЦА, долина на северној страни села Сибнице под ливадама.

БИСЕРАЦ, коса на левој страни Дубичке реке, између Бисерског и Орничког потока.

Највише свечара Томинаца.

Белица село има две мале: мања зове се *горња*, а већа *доња мала*.

Село је добило име *Белица* од реке, која кроз-а-њ протиче.

БЕЉАЈКОВАЦ, поток, са лепим извором, под ситном гором, на северној страни атара Орашког.

БЕЛОВИЋСКИ поток, пада у десну обалу Сибничке реке, испод Изгорелог потока.

БЕЛО БРДО, на левој страни Рековачке реке, а између потока Брестовца и Тополске речице.

БЕЛО БРДО, простор од 30—40 пл. под виноградима, на северној страни атара В. Дренове.

БЕЛУТАК, брег између Крушевице и Рековачке реке, изнад Рајкова потока, а према Бубрегу и Равном Гају.

БЕЛУТОВАЦ, долина, или сув поток, на источној страни села под њивама, ливадама и ситном гором, простор 100—120 пл; атар села Превешта, а пружа се и кроз село Лепојевиће.

БЕЛУШИЋ, коса, или брдо раван северно од Ломнице, под крупном и родном гором, простор 40—50 плуга.

БЕЛУШИЋИ, село, граничи се: од севера атаром Течићским, од југа Крчинским, од истока Секуричким и Пајковачким, а од запада Брајиновачким, и може се обићи за 4 сахата.

Белушићи одстоје од Јагодине 6, а тако и од Крагујевца, Крушевца и Трстеника; од Каленића, Рековца и Пуљака по 1, Тољевца 2, Пајковца, г. и д. Крчина по $1\frac{1}{2}$ и од Секурича $\frac{3}{4}$ сахата.

Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на св. Тројицу другог дана, а св. Трифуна славе због винограда.

БЕЛУШИЋСКА КОСА, зове се простор под горомна западној страни села Пакјовца од 30—40 плуга.

БЕЛИЧИН ПОТОК, сув је и лежи на источној страни села Љубаве, под ситном гором.

БЕОЧИН, остаци старе цркве у селу Беочићу. Види Селиште."

БЕОЧИЋ, село, граничи се: од севера Лоћичким, истока Ивковачким, Драгошевачким, Поточким и Својиловским, југа Секуричким, а запада Вукмановачким хатаром. Због врлети и планине, хатар овог села не може се обићи пре 5 сахати.

Свечара највише Никољаца. Крста носе по Петровудну на св. Козму и Дамњана.

Ово је село добило име од старе цркве „Беочина" чије се рујине и сада познају у старом селу. Види „Селиште."

БЕШЊА, речица (зове се и Бешњаја, *Бешњава*). Долази из Црног врха. Протиче између Салакова брда и Врова, па утиче у леву обалу Таборишке реке.

БИВОЉСКИ ЗБЕГ, добио је име од села Бивоља окр. крушевачког, за то, што су се ту крили од Турака. Оно лежи близу Мораве, хатара Шаначког; а прави збег био је у једном потоку, повише равнице па се после сав простор, који има 100—150 плуга земље, тако прозвао. Из ранијих година овуда је била крупна гора и лугови, но данас су туда само њиве и ливаде. Лежи на западној страни села Шанца.

БИРОВЉЕВИЦА, долина на северној страни села Сибнице под ливадама.

БИСЕРАЦ, коса на левој страни Дубичке реке, између Бисерског и Орничког потока.

БИСЕРСКИ ПОТОК, сув је и лежи на источној страни Д. Дубича, утиче с лева у Дубичку реку.

БЛАГОТИН, планина исмеђу Каленићске и Ковандучке реке, а у водомеђи западне и главне Мораве. Из Благотина истичу на северу ови потоци: *Чвораја, Ински, Манастирински, Збеговиште* и *Равништа*, а на југу *Пољанска река*. Види ове воде. У Благотину се поједини делови овако зову: *Велики* и *Мали Благотин, Чвораја, Купинин до* и *Равница.* Види ове.

БЛАГОТИН, брег, на левој страни доброселичке реке, а између Благотина потока и Говор воде.

БЛАГОТИН, дугачак поток, почиње из Липе, обилази око брега Благотина, па утиче с лева у Доброселичку реку.

БЛАГОТИН, поток, глава Пољанске реке. Долази из планине истог имена.

БЛАТИНЕ, место под њивама и ливадама у кључу, на источној страни г. Дубича.

БОБОВИШТЕ, једна чест од Кућишта (трњаци); хатар Коњушки.

БОГАЉИНЦИ, село, граничи се: од севера Сиљевачким, југа Жупањевачким, од истока Барским, а од запада Доброселичким, и може се обићи за 2 сахата.

Највише свечара Пантелијеваца. Крста носе на св. Тројицу други дан, и слави св. Тривуна.

БОГДАНЧА, брдо испод Буковице, а у врху Црквенског потока. Под овим брдом је Својновска црква. Богданче су две: Горња је *Велика,* а доња *мала Богданча.*

БОГДАЊЕ СЕЛО, граничи: од севера атар Манастирски и Мијаиловачки, од југа Морава, истока Медвеђски, а од запада Манастирски (Љубостиња) хатар. Сав простор може се обићи за три сахата.

БОГДАЊСКИ ПОТОК, протиче кроз село Богдање и утиче у леву обалу западне Мораве.

БОГДАШТИЦА, брдо са ситном гором (забранима), на северној страни села Богдања, простор од 50—60 плуга.

БОГИЋЕВ БРЕГ, на западној страни села Жупањевца под жирородном гором.

БОГОШ, поток с малом водом на јужној страни атара Врајковачког.

БОДА, брдо у врху потока Петловца, а на међи Левачке (Надрљске) реке и Крушевице.

БОЖАНА или ЛОКВА, код Црквишта старог у равници у кључу, атар Сиљевички, на источној страни села, простор под родном земљом.

Старе зидине од цркве обграђене су, и овди се слави св. Трипун, заветина због винограда.

БОЖАЋКОВАЦ, или БОЖИЋКОВАЦ, поток, долази из Венца, а утиче с лева у Надрљску реку; на источној страни села Надрља.

БОЖИНА РУПА, постоји на западној страни села Поточца.

БОЖИНАЦ, поток, долази из водомеђе Мораве и Лугомира, сече крушевачки насип и цеди се у Моравску отоку. Налази се у атару села Остриковца.

БОЖОВЕ ЛИВАДЕ, у горњем кључу, на јужној страни села в. Сугубине, простор 4—5 плуга.

БОЖУРОВАЦ, село граничи се: од севера атаром Г. Дубичким, југа Мијајловачким, истока М. Сугубинским, и Риљачким, а од запада Д. Дубичким, и може се обићи за 2—3 сахата.

Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на мали Спасов дан.

БОЖУРОВАЧКА РЕКА, долази из брда Рова, и врх јој се зове *Ровишки поток*, протиче кроз село *Божуровац*, по коме се и назива, и код места Кованлука састаје се с Риљачком реком. У Божурокачку реку утичу потоци: *Трошићски*, *Ланиште* и *Нектенски*. Види ове.

БОЈИНА ПОЉАНА, место испод Делова, а између Сиљевице и Малешева.

БОИНАЦ, стари луг, на јужној страни села, у кључу, до Мораве, простор од 100—150 пл. под родном земљом. Једна чест овога места припада Коњушанима, а друга Беловођанима.

БОЈИНЧИЋ, место у кључу, на источној страни села под родном земљом, простор 20—30 плуга, хатар Селиштански.

БОИШТЕ, зове се једна пољана у планини, атара В. Сугубине, мали простор.

БОЛИЧЕВАЦ, мали простор од 60—70 плугова под родном земљом, на северо-источној страни села Јасике.

БОРАК, поток у атару Бачинском.

БОРЧАНСКА ГРАДИНА, место на источној страни села Раинца, испресецано јаругама, земља под утрином.

БОСТАНИШТЕ, простор на источној страни села Жупањевца, у кључу под родном земљом.

БОШЊАНИ, село, граничи се: од истока реком Моравом, запада Вратарским, севера Бачинским, а југа Шаначким атаром, и може се обићи за 2—3 сахата.

Највише свечара Јовањаца. Крста носе на мали Спасов дан.

БОШЊАНСКА РЕКА. Глава јој је *Залогојевачка река*, у коју упада с лева *Велика Ковчежина*. У селу *Вратарима*, састаје се с *Падежком* реком (Суводолска), а ниже прими с лева потоке: *Малу Ков-*

чежину и *Брестараи*, протиче кроз село Бошњане, по коме се зове, сече крушевачки насип, и утиче у леву обалу западне Мораве.

БРАЈИНОВАЦ, село, граничи се: од севера Пуљачким, од југа Опарићским, истока Белушићским, а запада Пуљачким хатаром, и може се обићи за 1 сахат.

Највише свечара Илијнаца. Крста носе у белу недељу по Тројицама. Друге сеоске славе немају.

БРАЈИН ПОТОК, утиче с лева у Каленићску реку, а у атару села Превешти.

БРАЈКОВАЦ СЕЛО, граничи се: од севера атаром Љубавским, југа Беловодским, истока Шашиловачким и Каменарским, од запада Коњушким, и може се обићи за 2 сахата.

Свечара највише Никољаца. Крста носе на св. Тројице; друге сеоске славе нема.

Брајковац одстоји од Јагодине јужно 10 сахати, од ср. канцел. 4 сахата, од Мораве 1, од Коњуа 1/4 и од Каменара 1/2 сахата.

БРАЈКОВАЦ, поток с мало воде, на северној страни села Брајковца, од 50—60 плуга под родном земљом и ситном гором.

БРАЉИНСКИ КЛАДЕНАЦ, поток, у ком има извор пијаће воде, више села Гавеза.

БРЕЗА, поток у Г. Штипљу; долази из Црног врха.

БРЕЗОВАЧКА РЕКА, долази из Самара, а утиче с десна у Каленићску реку више Манастира.

БРЕЗОВИЦА, планина на југо-западној страни манастира Каленића, између Самара и Неговићске њиве, висока и под жирородном гором, кршевита, простор 150 до 200 плуга; с ње се види Карановац и манастир Жича. — Прави међу Крагујевачком и Јагодинском округу.

БРЕСЈЕ, село на Лугомиру, а у осоју планине Јуора, поред Цариградског (Ћупријског) насипа. Граничи се: од севера Јагодинским и Мајурским, од истока Мајурским, југа Главиначким, а од запада Трнавским атаром.

БРЕСТАРАЦ, поток и простор од 80—100 плугова, на северној страни Бошњана, под родном земљом; на међи села Маскара.

БРЕСТОВИ, врло леп и пријатан извор, на јужној страни села Сабанте, под брдом, близу Средњег брега.

БРЕСТОВИ, доњи део Црквенске косе, баш изнад утока црквенског потока у Поточку реку, а на десној обали ове.

БРЕСТОВАЦ, поток, с лева утиче у Рековачку реку.

БРЕСТОВАЦ, јужно од Волујка брдо и косо-раван, под родном земљом, простор 30—40 плуга; на међи села Пуљака.

БРЕСТОВАЦ, поток, утиче с лева у Каленићску реку, спрам планине Благотина.

БРЕСТОВАЦ, брдораван, на северо-источној страни села Калудре, под ситном гором и родном земљом, простор 20—30 плугова.

БРЕСТОВАЦ, сув поточак, на источној страни села Сибнице.

БРЕСТОВАЦ, сув поток под ситном гором и родном земљом, на источној страни села Шанторовца, простор од 40—50 плуга.

БРЂАНА, мала коса, на Јуору, атара Поточког.

БРЂАНСКА МАХАЛА, села Медвеђе. Види ову.

БРЂАНСКИ КЛИК, на западној страни села Поточца, под планином Јуором.

БРОДИЋСКА МАХАЛА, села Медвеђе. Види ову.

БРОЋАНЕ, равница под ливадама на источној страни села Медвеђе.

БРОЋАНСКИ ПОТОК, долази од Голине из Јуорске планине, а утиче с десна у Велики поток.

БРОЋНИ ПОТОК, види „Записни.“

БРЧКОТ, бара, и око ње њиве, свега с баром 20—30 плуга, јужно од села, атар В. Дренове.

БУБАН, извор; види „Бубански поток,“ у чијем је врху.

БУБАН, поток, са странама и равницом под родном земљом и ситном гором, са лепим извором пијаће воде, истог имена, простор од 50—60 плуга земље, у хатару села Д. Штипља.

БУБАН, поље постепено узвишено, под родном земљом на јужној страни села Лозовика између села: Белице, Ковачевца и Бунара. Простор од 150—200 плугова под родном земљом, виноградима и ситном гором.

БУБАН, извор на врху потока Коларца, у хатару Шаначком.

БУБАН, леп извор на северној страни села до самог пута Крагујевачког идући к Белушићу; атар села Тољевца.

БУБАН, коса у хатару села Белице, протеже се од извора Бубана, под виноградима и родном земљом.

БУБАН или СМРДИ БУБИН поток, у селу Белици, у коме се легу неке млоге бубе. — Зове се тако с тога, што је у том потоку погинуо у време устанка некакав турчин звани Смрди буба.

БУБАНСКИ ПОТОК, у врху је „Бубан“ извор, по коме се и зове; тече у леву обалу Дуленке.

БУБАЊСКИ ПОТОК, у коме има два извора лепе пијаће воде, на северној страни села Поточца, на планини Јуору, под жиродродном гором.

БУБЊИЦ, зове се једно мало брдашце на источној страни манастира Каленића, од кога се најпре угледа манастир. О њему се приповеда, да је деспот Стеван Лазаревић позвао свога оца кнеза Лазара да види каква му је задужбина. Кнез Лазар, кад је дошао на ово брдашце, јашећи на коњу, коњ угледа цркву од чије се сјајности уплаши и скочи, те кнез Лазар падне с коња, и рекне своме сину Стевану: „е мој сине, ову велику сјајност треба калити, т. ј. да толико млого не сија, те зато брдашце добије име Бубњиц, (од бупнути) а манастир, Каленић, од „калити.“

БУБРЕГ, округло каменито брдо у водомеђи Рековачке и Ратковачке реке. Поред њега пролази крагујевачки пут. Има два: *велики* и *мали Бубрег*. Ова брда добила су име од свога округлога вида налик на „бубрег.“

БУГАРСКИ ПОТОК, велики је и сув, на северној страни села Рашевице, на Јуору.

БУЗДОВАН, већином сува јаруга, пролази кроз село Рибаре, и прибада с лева у Мораву. У горњем крају зове се „Кусак.“

БУДАЧЕВИЋА ОРНИЦА, поточак, збада с лева у Сибничку реку.

БУДЕЉСКА МАХАЛА, горња или западна чест села од Будељског потока до Говедаровца к Белој води; атар Кукљински.

БУДИМ, брдо, на левој страни старе Калудре, а између потока Јовина и Гологрејаша.

БУЈИМИР, простор од 20—25 плугова земље под њивама, на северо-источној страни села Бунара, између реке Белице и Изгорелог потока.

БУКВИЋ ПОТОК, једна чест од мал. Кременца, атар села Рековца.

БУКВИН ПОТОК, сув је, и постоји у Тополици атара В. Дренове, под ситном гором, од 20—30 плугова.

БУКОВ, поток, упада у десну обалу Рековачке реке (Дуленке.)

БУКОВАЦ, коса, рдораван на западној страни села Руишника под младом гором, њивама, ливадама и винорадима.

БУКОВАЦ, простор од 6 до 800 плуга земље родне и под ситним браницима, на југо-источној страни села М. Сугубине.

БУКОВАЧКИ ПОТОК, утиче с десна у Кованлучку реку.

БУКОВИК, поток, са врло слабом водом, под ситном гором и родном земљом, простор од 20—30 плуга; атар Вратарски и Бошњански.

БУКОВИЦА, коса више Девојачке стене, са врхом на планини Јуору истог имена, под шумом крупном и жиродродном, а између Избенице и Секурича. На врху овом, извире вода, која се доцније зове „Избеница“, Види ову.

БУКОР, извор, глава Избеничке реке.

БУКОВЧА, село. На левој обали Белице, 1/2 часа од Јагодине удаљено. Међи се: са севера Рибником, истока Белицом (Рибарима), југа Вољавчом и Јагодинским атаром, а од запада Вољавчом и Доње Штипљем.

БУЛУТОВАЦ, поток, долази из Стрната Лаза, сече га коловоз који из Калудре у Превешт води, и утиче у леву обалу Каленићске реке.

БУНАР, село. Добило је име од неког старог „бунара.“ Атар Бунарски граничи се: од севера атаром Беличким, југа Лукарским, истока Шанторовачким, запада Цикотким и Слатинским, и може се обићи за 2—3 сахата. Старо село било је испод планине Весељака, па је касније сишло ближе реци.

Бунар одстоји од Јагодине југо-западно 2½ сахата, од Белице, Шанторовца и Врбе по полак, а од Лукара, Цикота и Слатине по 1 сахат.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на мали Спасов дан. Славе покров Богородични за здравље људи, а св. Тривуна због винограда.

Бунар има три мале: *Миљковачка* (горња), *Јошаничка* (средња,) јер се ту први пут доселиле неке фамилије из Јошанице) и *Бањска* (доња, што су се ту населиле неке фамилије из Бање).

БУНАРАЦ, сув поток на западној страни села, под утрином и забранима, који стиче у сред села у реку; атар села Бошњана.

БУНАРИ, страна испод Загорја, а у врху Каленићске реке. Из ње почиње Јеловичка река. Атар мра Каленића.

БУНТА, планина, висока коса, на западној страни села ка Гружи до Шарановог потока, сва под жирородном гором; атар села Грабовца.

БУЊИШТА, зове се простор на јужној страни села у кључу, под родном земљом 100—120 плуга. Ово се место зове тако, што се врло често при обрађивању земље, находе ствари, које показују да су неке зграде онде биле, а налази се чешће и пара „костадинка“ и др; атар села Обрежа и Катуна.

БУРБУЛЕ, један простор у кључу, од 10—15 плуга, под утрином, на источној страни села Драгоцвета.

БУРДЕЉСКИ ПОТОК, пада у леву обалу западне Мораве, више села Кукљина; долази из Градишта.

БУСИНА РЕКА, врх је Доброселичке реке; почиње из стране Плужишта (Старе бачије).

БУЧЊАК, ливаде и њиве у селу Падежу. Види „Глобарска река."

БУШТРИН ДО, долина и поток на северној страни ман. Љубостиње, под жирородном гором.

В.

ВАГАНЧИЋ поток, врх Нове Калудре, састаје се са потоком Цвејановцем.

ВАЛОГА, коса између Ратковичке и Рековачке реке, (Дуленке), преко које прелази Крагујевачки друм; у врху потока Валоге.

ВАЛОГА, поток, долази из косе истог имена, а пада у десну обалу Ратковачке реке.

ВАЛОГА, страна у осоју, на северо-западној стани села Кавадара, мали простор, под родном земљом.

ВАЛОГА, брдо, простор од 20—25 пл. под ситном гором, на југо-западној страни М. Сугубине.

ВАЛОШКА, брдо раван на северној страни села Брајиновца под родном земљом, простор 10—15 плуга.

ВАЉАВИЧКИ, поток, утиче с лева у Каленићску реку, а у селу Превешту.

ВАЉАРСКА ГРАДИНА, вис на међи крагујевачког и Јагодинског округа, а вододеоници Груже и Лугомира; налази се у врху Доброселичке реке.

ВАМПИРЛИЈА, брдо под родном земљом од 30—40 пл. на источној страни села Мијајловца.

ВАРАКЛИЈА, брдовито место под родном земљом, простор 24—30. пл. на источној страни села Мијајловца.

ВАРВАРИН село, граничи се: од севера атаром Катунским, јужно Маскарским, источно Моравом, а запада

Бачинским, а од чести и Бошњанским. Сав простор може се обићи за 2½ сахата.

У Варварину има црква звана, „црква бела“, среска канцеларија, механа, где се и вашар држи. Највише свечара Никољаца, па Аранђеловаца. Крста носе у суботу у очи поклада петрови. Светкују Екатерину уз божићни пост ради здравља, и 2 маја пољубранију, ради винограда.

Варварин добио је име (¹) отуда: кад су Турци под Мусом разорили Сталаћ 1413 године и војвода Тодор од Сталаћа погинуо, тада је жена Тодорова од жалости скочила у Мораву с куле и удавила се.

Турци је тада из воде мртву изваде, поред ватре загреју и над њом су у садањем варварину скотске страсти задољавали „варварски“, одкуда и месту име „варварин“ остане.

ВАТОВИШТЕ, на северо-западној страни села Рибара под родном земљом, простор од 80—100 плуга.

ВЕЛИКА БАРА на источној страни манастира Љубостиње.

ВЕЛИКА БАРА, која никад непресушује, и која лежи на западној страни атара села Орашја.

ВЕЛИКА БАРА, у хатару села Дворице, која је због величине своје име добила, и за коју веле, да је некад корито Мораве било.

ВЕЛИКА ДРЕНОВА, село, има још и кључ преко Мораве у крушевачком округу, који зову *велики кључ*, и кога је Морава пре 20—30 год. пресекла и онамо оставила; било је 70—80 плуга, но досада је испродаван и нема више од 30—40. плугова.

(¹) Годишњица III. стр. 321.

Атар в. дреновски граничи: северно М. Дреновским, Милутовачким и Страгарским, јужно реком Моравом и Селиштанским, источно Коњушким и Селиштанским, западно Медвеђским.

Сав простор атара овог села неможе се обићи пре једног целог дана.

В. Дренова одстоји јужно од Јагодине 10—11 с. од Крушевца 5; од р. Мораве пола, од ман. Љубостиње и Медвеђе по 3, Милутовца 1, од Страгара 2. сахата, од Коњуара 1½ и од Селишта ½ сахата. Крста носе на мали Спасовдан. Највише свечара Николаца. Славе св. Трифуна као патрона винограда и Св. Илију код Црквишта.

ВЕЛИКА КОСА, пружа се са Савине Чукаре на левој обали Поточке речице. На њој се налазе остаци северне стражаре Момчилова града. Атар села Поточца.

ВЕЛИКА КОВЧЕЖИНА, поток; види „Бошњанска река"

ВЕЛИКА КРУШЕВИЦА, село, у Темнићском срезу. Границу своју управ нема, јер се незна докле је баш његов атар, а докле села Срња и тако ова два села имају једар хатар. Само пак село в. Крушевица може се обићи за 2 сахата.

В. Крушевица постоји од Јагодине јужно 10 с. од села Гавеза ¼, а тако и од Вратара.

Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на св. Тројицу у Понедеоник. Сеоска слава св. Василије, нова година. —.

ВЕЛИКА КРУШЕВИЦА, село у Левачком срезу. Лежи у реци Крушевици, под Белутком, западно од села Рековца. Грничи се: северно Рековцем, источно Рековцем и Кавадаром, јужно Комаранима, а западно Сиљевицом.

ВЕЛИКА ЛИВАДА, на северној страни села Пчелица, под родном земљом, простор 30—40 плуга.

ВЕЛИКА ЛИВАДА, простор под родном земљом од 60—80 плугова, на јужној страни села Мијајловца.

ВЕЛИКА ЛИСА, вел. коса под гором и родном земљом, на северној страни села Дулена, а под самим Црним врхом, простор мали.

ВЕЛИКА НЕРЕЗИНА, сув поток под забранима и жирородном гором, у атару Шаначком, на западној страни села.

ВЕЛИКА ЊИВА, место од 5—6 плуга под утрином и пољем, источни атар села Грабовца.

ВЕЛИКА ОБРШИНА, поток, почиње из брда Трновице, а упада с десна у Сибпичку реку.

ВЕЛ. И МАЛА ПАПРАДНА, брдораван, крш, под утрином и планином, једна до друге и састављене, простор 250—300 пл., на западној страни села Планинице.

ВЕЛИКА ПОЉАНА, на северној страни атара Поточког, мали простор.

ВЕЛИКА РЕКА, под гором до Бусине реке, која неколико мањих потока у себе прима, на источној страни села Доброселице.

ВЕЛИКА РЕКА, долази из Тикве, а тече с лева у Надрљску реку. Прима с лева *Гомилски поток.*

ВЕЛИКА РОВИНА, сув поток, на северној страни села Бунара.

ВЕЛИКА СТЕНА, камен на источној страни села Брајковачког.

ВЕЛИКА СТРАНА, коса између Пчеличке реке и потока Змајевца; у атару села Пчелица.

ВЕЛИКА СУГУБИНА, село граничи се: од севера Буковачким (окр. крагујевачког) и Д. Сабаначким, југа

Ратковићким и Слатинским, источно Мишевачким, а од запада г. и. д. Сабаначким атаром, и може се обићи за 7—8 сахати. Највише свечара Никољаца. Крста носе на мали Спасовдан, друге сеоске славе немају.

ВЕЛИКА ЧУКАРА, голо брдо и кршевито, лежи на северној страни села Лоћике, простор од 40—50 пл. земље.

ВЕЛИКА ЧУКАРА брдо на западној страни села Орашја.

ВЕЛИКЕ БАСАРЕ, поток. Глава Срњанске реке. Види ову.

ВЕЛИКЕ БАСАРЕ, планина, кршевито место на јужној страни села Срња, под старом жирородном буковом, а помало и растовом гором; простор од 80—100 пл.

ВЕЛИКЕ ЛИВАДЕ, Види „Липар" поток.

ВЕЛ. ЦАРИНЕ, долина у кључу под родном земљом, на западној страни села Комарана, простор 30 до 40 плуга земље.

ВЕЛИКИ БЛАГОТИН, лежи између Пољне и Опарића, висока планина негда под старом гором и густом, но сад је већ проређена. Земља је скоро сва каменита и није за обделавање никакво. Пола овог простора је Пољанско, а пола Опарићско.

ВЕЛИКИ ВЕПРУЉАК, на западној страни села под крупном и жирородном гором, простор 100—150 плугова, атар Грабовачки.

ВЕЛИКИ ВИС, између Бусине реке и потока Усовине; у врху Доброселичке рrке.

ВЕЛИКИ ГАЈ, На међи села Мотрића, Пуљака и Течића. Види „Корената".

ВЕЛИКИ ГУШЕВАЦ, поток; види „Гушевац".

ВЕЛИКИ ГУШЕВАЦ, планина, под крупном жирородном гором, на западној страни села Превешта, прост р од 30—40. плуга.

ВЕЛИКИ И МАЛИ ЈЕЛАК, две планине једна до друге под јелама и другом гором, на југо западној страни села Планинице, простор 150—200 плуга.

ВЕЛИКИ КЉУЧ, равница прекрасна и плодна поред Мораве, на источној страни села; простор 300—400 плугова: атар Катунски.

ВЕЛИКИ КЉУЧ, њиве на десној обали западне Мораве у Крушевачком округу, које припадају селу Вел. Дренови, а Морава их је тамо одсекла.

ВЕЛИКИ и МАЛИ КОВАНЛУК, родна земља у селу Коњусима. Види „Кованлук“.

ВЕЛ. КРЕМЕНАЦ, планина између Левачке и Рековачке реке, под родном гором по гдекоја њива, простор преко 300 плуга. Ова је планина заједничка измеђ села Пчелица, Сињевице, Крушевице и Рековца. Види „Кременац“.

ВЕЛИКИ КРШ, вис између Церовичког потока и Усовине, у врху Доброселице.

ВЕЛИКИ КРШ, каменито и кршевито брдо, на северној страни сала Жупањевца, које је сасвим неспособно за икакво обделавање.

ВЕЛИКИ ЛАЗ, простор од 7—10 плугова земље под њивама, ливадама и жирородном гором, на западној страни села Бунара.

ВЕЛИКИ ПОТОК, врх Поточке реке. Види ову.

ВЕЛИКИ ПОТОК, који истиче од Јаворице, састаје се са оним од Змајевице, и теку кроз село Својиново. Врх Својновске реке; види ову.

ВЕЛИКИ ПОТОК, део планине Кременца, у хатару села Рековца, под жирородном гором.

ВЕЛИКИ ПОТОК, из Оскоруше долази, а пада с лева у р. Јарму.

ВЕЛИКИ ПОТОК, долази из Медвеђе Главице, а стиче се с десна у Лугомир. У њ утиче у врху Мали поток, с леве стране.

ВЕЛИКИ ПОТОК, долази из Равног Гаја, а стаче се у десну обалу Ратковачке реке.

ВЕЛИКИ ПОТОК, сув је, на западној страни села, под ситном гором и родном земљом, простор од 10—15 плуга, атар Падешки.

ВЕЛИКИ РОПИН, поток, с десна утиче у Дуленку.

ВЕЛИКИ СМРДАН, поток са извором, на северној страни села Избенице, под забраном и ситном гором.

ВЕЛИКО БРДО, у хатару села Медвеђе, сад под виноградима.

ВЕЛИКО БРДО, које се зове и *„Рашиновац“* зато, што је ту некад живео некакав човек *Раша*, и ово је била његова својина; лежи на северо западној страни села Д. Јовца, до Гор. Јовца, засађен виноградима.

ВЕЛИКО БОГДАНЧЕ, ћула или чукара шућураста, пре под гором а сада већ огољена, 20—30 плугова простора, јужно између села Избенице и Својниова.

ВЕЛИКО БРДО, налази се између потока Велике и Мале Обршине, спрам утока Сибничке у Левачку (Нарљску) реку; у атару села Сибнице.

ВЕЛИКО ВРЕЛО, са врло лепим извором пијаће воде, на јужној страни села Белушића, под родном земљом, простор 150—200 плугова.

ВЕЛИКО ГАЛОВО, поток стиче у Ђурђелину, атар Бачински.

ВЕЛ. ЈЕЛАЧКИ ПОТОК, излази из планине Јелака, под великим Јелаком, а тече с десна у Јелачку реку.

ВЕЛИКО ЈЕЗЕРО, бара, измеђ шуме села Беочића и манастира Ивковића, 5—6 хвати велика, округласта, на источној страни села.

ВЕЛИКО ЈЕЗЕРО, бара, у којој вода не пресушује, велики дан ораће земље, на западној страни села Бунара.

ВЕЛИКО ОСОЈЕ, коса на десној обали Доброселичке реке, а између ње и Мале реке; атар Доброселички и Богаљиначки.

ВЕЛИКО ОСОЈЕ, велика страна, стрмен па онда пружа се равна планина, велика од преко 100 плуга земље, од севера к западу под жирородном гором, гди има њива и ливада; атар Сињевачки.

ВЕЛИКО ОСОЈЕ, планина на западној страни села Рајинца, под жирородном буковом гором, спроћу села Лободера.

ВЕЛИКО ОСОЈЕ, чукара у хатару села Мајура. Ту има један леп кладенац. Прича се, да су хајдуци у старо доба овди закопали две вучије пара; неки су људи копали на том месту, и тражили паре, али се незна, да ли су што нашли.

ВЕЛИКО ПРИСОЈЕ, на источној страни села Дулена под родном земљом, простор 400—500 плуга.

ВЕЛИКО ПРИСОЈЕ, место изнад састака Дубичке и Самарске реке, а ниже Оскоруше.

ВЕЛИКО ПОЉЕ, на западној страни села и атара В. Дренове, равница, сва под родном земљом, простор од 200—250 плугова.

ВЕЛИКО ПОЉЕ, на југо-источној страни села Г. Сабанте до в. Сугубине, простор 20—30 пл. под родном земљом.

ВЕЛИКО ПОЉЕ, одмах до Поточарице, под жирородном гором, на северној страни села Г. Рачника.

ВЕЛИКО РАСЈЕ, коса између потока Гушинца и Клокотовца, на десној обали Дуленске реке.

ВЕЛИКО ЦЕРЈЕ, вис између Црне реке и Дуленске, изнад Малог Церја, а на левој страни Дуленске реке.

ВЕЛИЧКОВЕ КОЗАРЕ, сув поточњак у атару Избеничком.

ВЕЉА ГЛАВА, планински врх на северној страни манастира Љубостиње, под жирородном гором.

ВЕНАЦ, голо брдо на источној страни села Надрља, под родном земљом, простор 40—50 плуга.

ВЕСЕЉК, сув поток под крупном и жирородном гором на северо-источној страни села Цикота, нека чест под родном земљом. У овом простору има своју половину село Бунар, спаја се са Тополском речицом.

ВЕСЕЉАК, планина у атару бунарском до Цикота; лежи у водомеђи Лутомира и Белице, има старе горе и ливада.

ВЕСКОВ ПОТОК, у Гор. Сабанти. Види „Бањанске орнице.“

ВЕСКОВСКИ БРЕГ, коса што се од Арсовог Гроба пружа левој обали Самарке реке, а између Ливадског и Јазбинског потока.

ВЕСКОВИЦКО БРДО, или ливада, простор под родном земљом, лежи на источној страни села Лободера.

ВЕТЕРНИК, брдашце последњи огранак планинског венца, код утока Љубостинске реке у Мораву.

ВЕТЕРНИК планина под родном земљом, простор од 10 до 15 плуга, на северној страни села Богдања.

ВЕТРЕЊА, види „Вјетрња.“

БЕТРЕЊСКИ, клик стрменит, под гором, на источној страни села Беочића.

ВЈЕТРЊА, (зове се „Ветрења“ и „Вртња“). То је највише место у целој Јуорској планини. Налази се између села Својнова и Поточца с источне, а Секурича и Беочића са западне стране. Идући на Вје-

трњу од механе Поточке пење се, пошто се пређе поточка речица, читав сахат уз косу до под саму Вјетрњу. Одатле до на врх њен пење се ½ часа. Стари пут, којим се пело на Вјетрњу, код ветрењаче, водио је из Својнова, преко Својновске реке, па између Великог и Мининог потока, који се пут још и сада познаје. Вјетрња се дели на *велику и малу Вјетрњу*.

Вјетрња је добила има од неке ветрењаче, која се на њеној јужној страни налазила, и место јој се и сада познаје. У то време — за кнеза Лазара — прича се, да је на Вјетрњи само 12 букава било; а сада је сва обрасла и то понајвише буковом, а по боковима у присоју и грмовом (бељик) гором.

Са Вјетрње види се: Ртањ и Ћупријске планине до Параћина, Сталаћ, Јастребац и један део југоисточног краја Србије; на остале стране, а нарочито на северо-запад и север шума недозвољава поглед на далеко.

Прича се, кад се је кнез Лазар попео некад на Јуор да гледи неке своје рудокопње, па погледао на Моравску долину, коју је магла притисла била, узвикнуо је: „Ала је Тамнић.“ И од тада кажу, да је тај крај прозван „Темнић,“ које име сада цео један срез носи (Темнићски).

Клик Вјетрња у геолошком погледу састоји се из трахита и гранита.

ВЕШАЛА, брдо на граници Јагодинског и Крагујевачког округа, а у врху Дуленске реке.

ВЕШАЛА, место у селу Божуровцу. Види „Збеговиште.“

ВЕШАЛСКИ ПОТОК, долази из брда Вешала, а утиче с лева у Коленски поток. О имену види „Коленски поток.“

ВИДОЈЕВ поток, постоји у селу Белици; прича се, да је некакав Видоје с плугом забраздио онди, и од тога се поток после направио.

ВИДРЕНАЦ, простор од 100—120 плуга у кључу под родном земљом, атар Маскарски.

ВИЛИНО КОЛО, у кључу на северној страни села Рунишника, под родном земљом, простор 10—15 пл.

ВИНОГРАДИ, страна спрам туока Сибничке, а на левој обали Левачке реке.

ВИНОГРАДСКА КОСА, између Свињаревачког и Каменитог потока, а на левој обали реке Белице; засејана је стрмнином.

ВИНОГРАДСКИ ПОТОК, утиче с лева у Ждраљицу (Сабаначку реку).

ВИНОРАЧА, село, лежи западно од Јагодине на Штипљанској реци. Граничи се: од севера Вољавчом, истока Трнавом, југа Драгоцветом, а од запада Деоницом.

ВИЊЕВИ, коса из које почиње речица Вољевица.

ВИРИНА, место зове се зато, што по ниском положају и равници Моравској, чим река Морава мало придође, излива се; на јужно источној је страни хатара Варваринског, и земља се обрађује.

ВИРИНЕ, простор мали, у Сувом долу, атара Бачинског.

ВИРОВИ, зове се простор у атару села Обрежа, на брду под ситном гором, забранима и утрином, на западно-северној страни села, велики 100—150 плугова; зове се тако, што онди вода извире, која отиче и вигда не пресушује.

ВИС, коса гола, на којој тешко што родити може, на источној страни села Дулена, на коме постоји и један крш, камен звани *„Бела стена."*

ВИС, брдо у врху потока Клокотовца, а између Дуленске и Доброселичке реке.

ВИС, брдо на западној страни села Д. Штипља, под родном земљом и ситном гором, простор од 50—60 пл.

ВИТЛОВА ПОЉАНА, у селу Брајковцу, види „Витлош."

ВИТЛОВИЦА или ВИТЛОВ ПОТОК, сув је и лежи на западној страни села Лоћике, под утрином и крупном жирородном гором, простор од 130—150 пл.

ВИТЛОВ ПОТОК, види „Витловица."

ВИТОРОВИЦА, вир у селу Белој Води. Види „Виторовиште."

ВИТОРОВИШТЕ, или ВИТОРОВИЦА, вир лежеће воде, или старо Моравиште, а кад Морава надође, ондасе и ова бара напуни; на јужној страни села Беле воде.

ВИТЛОШ или ВИТЛОВА ПОЉАНА, на јужној страни села Брајковца, под родном земљом од 15 до20 пл.

ВЛАОВИЦА, брег између Левачке (Надрљске) и Рековачке (Дуленуше) реке, изнад њихног састава; дели им воде, атар села Лоћике.

ВЛАШКА ДОЛИНА, у селу Волујку. Види „Корената."

ВЛАШКА КОСА, налази се у атару Избеничком, на јужној страни села, под ситном гором и забранима.

ВЛАШКИ ПОТОК, мали простор под родном земљом, на источној страни села Пољне.

ВОДЕЊАК, коса између састава Левачке (Надрљске) и Дуленске реке, код њихног састава.

ВОДЕНИЧКИ КЉУЧ, поред Мораве, скоро све родна земља, а има мало и луга, простор од 100—120 пл. на источној страни села Рибара.

ВОДИЦА, мали извор, у сред планине Липака, атар Лазаровачки.

ВОДИЦА, извор на врху Зеремског потока, хатар села Коњуса.

ВОДИЦА, извор у потоку старом Пајковцу; атар села Пајковца.

ВОДИЦА, леп извор пијаће воде, на југо-источној страни села Пуљака, где се налази и један камен налик на гробницу. Стари људи казују, да се онде неко време причешћивао народ, а и данас иде народ на ону водицу кад је слаб, ради здравља.

ВОДИЦЕ, леп извор пијаће воде у селу Падежу.

ВОЉАВЧА, село више Јагодине на западној страни, у плитком потоку истог имена. Граничи се: северно Буковчом, источно Јагодином, јужно Трнавом и Винорачом, а западно Винорачом и Драгоцветом.

ВОЉАВЧА, поток, долази од села Вољавче, па рони с лева у Белицу изнад Јагодине.

ВОЉАВЧА, речица, што у Белицу тече с лева. Зове се и „Вољевица". Види ову.

ВОЉЕВАЦ, страна северно од села Богаљинаца, под родном земљом и ситном гором од 10—15 плуга.

ВОЉЕВИЦА, (Вољавча) речица долази из (Вињева) Црног врха; протиче између брда Врова и Шареника, па се састаје с Таборишком реком, одакле се вода почне звати „Белица".

ВОЛУЈАК, село, граничи се: од југа атаром Калудранским од истока Пуљцима, од севера Мотричким и Течићским, а од запада Малошевским и Сибничким хатаром. Цео простор овог села може се обићи за 2—3 сахата.

Све село што се зове Волујак неслави једну селску славу. Тако, половина села доњег краја слави св. Тројицу и виноградског патрона св. Тривуна. Она друга пак половина слави св. Марка и такође виноградског патрона св. Тривуна. Понајвише свечара Ђурђеваца и Аранђеловаца.

ВРАЊЕВАЦ, брдо у водомеђи Мораве и Лугомира у планинском венцу, што се са Јуора на Гиље пружа.

Лежи у врху потока Врањевца. Атар села Д. Јовца Име је добило од неког „Врањанца", који се ту доселио, живео и умро.

ВРАЊЕВАЦ, (и Врановац) сув поток, на западној страни села Слатине, простор 200—250 пл, сав под жирородном гором. Утиче с десна у Врбу. Прима с лева *Липовити поток.*

ВРАЊЕВАЦ, поток излази из планинског венца што дели воде Морави и Лугомиру, сече крушевачки насип и утиче у леву обалу Мораве. Налази се у атару села Д. Јовца и Мајура. Тече једној бари која се зове „Пљошта".

ВРАНОВАЦ И Г. РАЧНИК, села нису никад дељена, него им је поље и имање смешано, нити се зна докле је граница између њих, већ шуму и утрину подједнако уживају. Ова су села тако једно уз друго, да изгледа као једно село.

Хатар Врановачко — Г. Рачнички граничи се: од севера и запада хатаром Ловачким и Комаричким (окр. краг.) и доњо и горњо Штипљанским, — а истока и југа Лаништанским, Буковачким и Рибничким хатаром. Удаљени од д. и горњег Штипља по ¹/₄, — а од Јагодине леже на западној страни, 2 сахата далеко.

И у Врановцу и г. Рачнику, свечара је највише Николаца.

Врановац носи крста на в. Спасовдан, а г. Рачник на св. Тројице.

У Врановцу славе Савине Верижице због здравља људи, а у г. Рачнику други дан по Крстовудне, 15 Септембра, ради говеди.

ВРАЊКОВО, простор раван у кључу, на западној страни села, под родном земљом, 100—120 пл. атара Катунског.

ВРАТАРИ (ВРАТАРНИЦА) село, граничи се: од севера атаром Бачинским и Залогојевачки, југа, Крушевичким, Гавешким и Шаначким, истока Бошњанским, а запада Падешким, и може се обићи за 1—1½ сахат.

Највише свечара Аранђеловаца, па Петковчана. Крста носе на св. Тројицу првог дана. Друге селске славе немају.

Прича се, да је ово село добило име отуда, што су Срби ту некакве Турке у теснацу оптекли, те их потукли као на „врата."

ВРАЧАР, простор од 10- 15 пл. под родном земљом, на северној страни г. Сабанте.

ВРБА, речица. Долази из брда Јелеча, па јој се и врх тако зове; прима с десна потоке: *Врановац*, *Грабак* и *Слатински*, па утиче у десну обалу Белице, изнад бунарске механе. Тако се зове и село кроз које протиче.

ВРБА село. Граничи се: од севера Беличким, југа Слатинским, истока Бунарски, а запада в. Сугубинским, хатаром и може се обићи за 2½ сахата.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе у тројички петак, т. ј. по мал. Спасовудну сутра-дан.

Селска је слава, због здравља, у петак пред св. Саву.

Ово село лежи од Јагодине на западној страни, за добра 2½ часа.

ВРБАВАЦ, поток у коме увек по мало има воде, мали простор под њивама и ливадама, на источној страни села Пчелица; утиче с лева у Пчеличку реку.

ВРДУНОВАЦ, брдо доста дуго и голо, ниже Богданче и Девојачке стене, а више крушевачког пута.

ВРЕЛА, планина до Кременца. на северној страни атара Сиљевичког; под жирородном гором и њивама, простор 50—60 плуга.

ВРЕЛО, леп и јак извор, на Дугачкој коси, који силази код Копривнице у реку коприввичку, хатара г. Рачничког.

ВРЕЛО, извор у потоку више горњег Штипља, са лепом пијаћом и јаком водом.

ВРЛЕТНА СТРАНА, пружа се између Брезовачке и Јеловичке реке, на десној страни Каленићске реке.

ВРЛЕТНА СТРАНА, чукара у хатару села Дворице, који је због своје врлети име добила.

ВРЛЕТНИЦА, суви поток на западној страни села Јасике, мали простор 5—6 плугова.

ВРЛЕТНИЦА или *Суви извор* на подножју вел. Кременца; на северо-источној страни села Сиљевице, простор од 30—40 плугова земље, под крупном гором и родном земљом.

ВРЉАК, простор од 20—30 плуга, северо-источно у атару в. Дренове, под родном земљом.

ВРЉАК, поток у селу Коњусима. Види „Куси поток".

ВРОВИ, брдо између Бешњаве и речице Вољевице, а на левој страни Таборишке реке.

ВРТРЕЊА, поток у страни, под утрином, на источној страни села Тољевца.

ВРТЊА, види „Вјетрња".

ВРХ ДУБОКОГ ПОТОКА, на северној страни села Жупањевца, под њивама и ливадама.

ВРХ МАРЕНОВА, коса на северној страни села под ситном гором, хатара села Маренова.

ВУКМАНОВАЦ, село граначи се: од истока Беочићским и Лоћичким, севера Урсуљачким и Кавадарским, запада Рабеновачким, од југа Секуричким атаром, и може се обићи за 3—3½ сахата.

Вукмановац лежи од Јагодипе на југу, 4 сахата далеко, од ср. канцеларије 1½ сахат, од Лоћике,

Беочића, Секурича и Кавадара по полак сахата, а са Рабеновцем тако је састављено, да изгледа једно село.

Највише свечара Никољаца. Крста носе у бели петак по Тројицама. — Св. Ану, уз Петров пост, и св. Трифуна слави сеоски.

ВУКОВ ПОТОК, лежи на источној страни села Беочића, каменит простор под жиродродном гором.

ВУКОВАЦ, поток,или већа чест в. Благотина, на јужној страни села Опарића, под ситном гором и родном земљом простор 50—60 пл.

ВУКОВАЦ, простор под утрином, на северо западној страни села Богдања, под младом гором.

ВУКОВАЧКИ ПОТОК или *Маква*. Долази из Сладуна, а упада с десна у Пољанску реку. Атар села Риљца и Пољне.

ВУКОВЕ ЛИВАДЕ, простор од 5—6 плуга родне а пола камените земље, лежи на источној страни села Беочића.

ВУКСАНОВА ВОДА, врло леп извор за пијење на источстрани Лазаровачког атара.

ВУКСАНОВО ПОЉЕ, брдо-раван, стоји под родном земљом од 20—25 плугова атара села Лазаровца.

ВУЛИН ПОТОК, сув је, стиче у Ђерђелин, а под ситном гором и утрином, атара Бачинског.

ВУЧАК, сув поток под крупном и жиродродном гором, мали простор, и лежи на северној страниатара села Пајковца.

ВУЧИН поток, на спрам Прњавора, у коме има добре текуће и пијаће воде, под гором, у хатару села Беочића, но својина је цркве Ивковачке.

ВУЧИЈИ (ВУЧИН) БРЕГ, коса на десној обали Дубичке реке, између Јаворског и Кусог потока, атар села Раинца.

ВУЧКОВАЦ, брдо на источној страни села Ратковића, под гором, њивама и ливадама, простор 200—250 плуга.

ВУЧКОВАЦ, извор и поток у врху Голаћског потока.

Г.

ГАВЕЗ, село, нема за себе хатар одвојен, него му је овај у заједници са селом Јасиком.

Гавез одстоји од Јагодине јужно 10 сахати, а од Варварина где је ср. канц. 3. — Источно је село Шанац, а северно Вратари. Највише свечара св. Ђурђеваца. Крста носе на св. Тројицу у недељу, без да другу заветину имају.

ГАВЕЩКИ ПОТОК, протиче кроз село Гавез, по коме се и зове; утиче у леву обалу Западне Мораве.

ГАВРАНОВА СТЕНА или ЛИСИЧИ КАМЕН, рупа у камену на источној страни села. Тако се зове што су се овде лисице и гавранови легли, где и данас гавранови радо падају; у атару Беле воде; простор од 20—30 плугова под ситном гором.

ГАВРАНСКИ ПОТОК, сув, под ситном гором и утрином, западно од села Бачине, 20—30 плугова.

ГАЈ, коса између потока Саринца и Врбавца, на левој страни Пчеличке реке.

ГАЈ, страна, где је негда био гај, но сад је простор насељен, на јужном крају села Жупањевца.

ГАЈИН КЛАДЕНАЦ, извор у селу Рињцу, а у Рињачкој реци.

ГАЈИН ПОТОК, 4 пл. земље простор, пола чистина и пола под гором, на источној страни села Беочића.

ГАЈЧИЋ, простор под њивама и ливадама, хатар Медвеђски.

ГАЈИЋКА ЧУКА, брдо под гором, на северној страни села Д. Дубича, под жирородном гором, место кршевито.

ГАРЕВАЦ, коса између Велике и Надрљске реке.

ГАРЕВИТЊАК или ГАРЕВИШТЕ, коса под крупном и жирородном гором, на северној страни села, од 15 до 20 плуга; атар Грабовачки.

ГАРЕВИШТЕ, шума у селу Грабовцу. Види „Гаревитњак."

ГАРИНА, брдашце на Камицору, под утрином и кршом, атар Планинички.

ГАРИНЕ, коса у врху Дубоког потока, на левој страни Надрљске реке.

ГАШИНАЦ, простор на југо-западној страни села В. Дренове, од 50—60 пл. земље.

ГЙЉЕ, крајњи огранак планине Јуора на северу, код раскршћа насипа за Јагодину, Ћуприју и Варварин-Крушевац. Обрастао је шумарцима и доста каменит. Северна и источна страна стрме су, западна блага, а на југу везан је с планинским венцом Јуора. На њему се налазе остатци шанца српског и турског из првог и другог устанка.

ГЛАВАЈ, брдо. Види „Главеја."

ГЛАВЕЈА, каменито брдо између Рековачке и Ратковачке реке. Поред њега пролази насип Крагујевац-Крушевац. Прича се, да је на овом брду била некад кула Филипа Мађарина ([1]), али се сад још само познаје траг од некаквога пута. Неки га зову и „Главај", а неки и „Главаја."

ГЛАВИНЦИ, село на Лугомиру, а у осоју планине Јуора. Граничи се: од севера Бресјем, истока Остриковцем, југа Коларима, а од запада Шуљковцем и Драгоцветом.

([1]) Кнежевина Србија, М. Ђ. Милићева стр. 181.

ГЛАВИЧИЦА, ђуласто брдо, више села Бачине на јужној страни, 60—100 плугова, под виноградима, шљиварима и забранима; у селу Бачини.

ГЛЕНОВАЧКИ ПОТОК, чест м. Кременца; атар села Рековца.

ЋЛИБОВИ, простор од 30—40 плуга родне земље, у атару села Кукљина, источно.

ГЛИГОРАЦ, поток. утиче с лева у Штипљанску реку.

ГЛИГОРАЦ, коса на западној страни Д. Штипља, под родном земљом и ситном гором, простор од 150 до 200 плуга. У овој коси извире лепа пијаћа вода, која се такође зове „Глигорац."

ГЛОБАРИ, село, граничи се: од севера атар Парцански, од југа Крвавички и Шашиловачки, од истока Падешки и Залогојевачки, а од запада Парцански и Каменарски.

Сав простор може се обићи за 2 сахата. Глобаре лежи на јужној страни Јагодине, 8 сах. далеко; од Варварина 3, до Парцана, Шашиловца, Крвавице, Падежа, Залогојевца по полак сахата.

Највише свечара Јовањаца. Крста носе у белу суботу по Тројицама; и Краљев дан славе ради говеди.

ГЛОБАРСКА РЕКА, зове се општи кључ на западној страни села Падежа, у којој постоји и *Петров поток, Сув поток, Бучњак,* ливаде и њиве, и једна чесма са врло лепом пијаћом водом.

ГЛОБАРСКИ ПОТОК, сув је, и води кроз средину села Глобара, простор 50—60 плугова под родном земљом.

ГЛОГОВАЦ, сув поток на јужној страни села М. Дренове, у кључу под родном земљом, од 50—60 пл.

ГЛУВАЈА, поточак, састаје се с лева са Думницом; атар села Волујка.

ГЛУВАЈА, брдо-раван, на јужној страни села Волујка од 15—20 плуга, под родном земљом и шумом; до села Калудре.

ГЛУВАЋ, поток са врло лепом водом за пиће, у коме има рака и риба, на источној страни села Беочића, у планини Драгошевачкој, јужно од Јуора.

ГОВЕДАРИШТЕ, брдо на атару села Мајура.

ЃОВЕДАРНИЦА, иза Чвораје, планина висока, скоро већа од Чвораје, сва под жирородном гором највише буковом; простор 100—150 плугова, и у опште кршевито; атар ман. Каленића и села Надрља.

ГОВЕДАРОВАЦ, сув поток, у атару Кукљинском, на северо-западној страни измеђ Кукљина и Беле воде; простор 100—150 плугова, место каменито, где има неколико винограда.

ГОВЕЂА КОСА, благо пружа се између Црквенског потока и Својновске реке, а изнад крушевачког насипа; атар села Поточца.

ГОВЕЂЕ БРДО, подножје Главаја, на северо-западној страни села Рековца.

ГОВОР ВОДА, почиње из брега Благотина, а утиче с лева у Доброселичку реку.

ГОЛАЋ, коса између Голаћског и Аловитог потока, у врху села Ратковића.

ГОЛАЋСКИ ПОТОК, долази из косе Голаћа; прима с десна поток Вучковац, па упада с десна у Аловити поток.

ГОЛА ЧУКА, простор под утрином, брдораван, на којој је многа гора исечена у време устанка, да би се Турцима бољи одпор дати могао; атар села Врбе и Белице.

ГОЛА ЧУКАРА, сва је гола и под каменом, у атару села Лозовика.

ГОЛА ЧУКАРА, постоји на јужној страни атара села Поточца.

ГОЛИНА, вис-пољана, између Вјетрње и Добре воде, у планинском Јуорском венцу, што дели воде Морави и Лугомиру, а у врху Поточке реке; атар Поточки.

ГОЛИ БРЕГ, узвишено место у присоју сво под виноградима, 15—20 плугова, атара Јасичког.

ГОЛИЋСКИ ПОТОК, долази од Голићског брда; утиче с лева у Малу реку.

ГОЛО БРДО, на јужној страни села Пчелица, високо брдо као и Кременац, простор 30—40 плугова.

ГОЛО БРДО, под утрином и ситном гором, на јужној страни села В. Сугубине, простор 8—10 плуга.

ГОЛО БРДО, до Ђориног брда; поред њега води пут Крушевац-Крагујевац.

ГОЛО БРДО, на левој обали Лугомира и Ресника потока.

ГОЛО БРДО, постоји на јужној страни села Орашја.

ГОЛО БРДО, под родном земљом на северо-источној страни села Брајиновца, простор од 30—40 плуга.

ГОЛО БРДО или МУСЛИЈА, простор узвишен, но без икакве горе и родне земље, већ само папрад расте, које одваја села: Пчелице, Дулене, Доброселицу и Сиљевицу, куда му се простор и рачуна.

ГОЛОГРЕЈАШ, поток, утиче с лева у стару Калудру, испод брда Будима.

ГОМИЛЕ, коса у селу Дуленима, а на међи Надрљској. Види „Колена.“

ГОМИЛСКИ ПОТОК, тече с лева у Велику реку, између Церовика и Леске.

ГОРЕЛА КОСА, брдо стрмено и кршевито од 150—200 плугова земље, под жирородном гором и утрином, на западној страни села Обрежа. У овој коси има и *Качарски клик* или *Качарска коса*, звана.

ГОРИЦА, дубрава или коса на западној страни села под ситном но жирородном гором, простор од 50—60 плугова; атар села Доњ. Крчина и Мале Крушевице.

ГОРИЦА, коса, која се са планине Благотина десној обали Каленићске реке пружа, између Инског и Манастиринског потока.

ГОРЊА ВОДА, извор и лепа пијаћа вода, на северозападној страни села близу Погледског друма, на шуми Парцанској.

Г. ЛИПНИЦА, на јужној страни села Лепојевића, до језера, под њивама и младом гором.

ГОРЊА и ДОЊА МАЛА. Види „Мајур.“

Г. САБАНТА, село, граничи се: од севера Д. Сабаначким, од југа Пчеличким и Ратковачким, од истока В. Сугубинским и Ратковачким, а од запада Пчеличким и Д. Сабаначким, и може се обићи тек за 3—4 сахата. Свечара највише Лучинаца, па онда Аранђеловаца. Крста носе на мали Спасовдан. Преславља је село још и св. Јанићија, који пада уз Божићњи пост, по св. Андрији 3-ћи дан.

У Г. Сабанти има школа и црква. Махале: Орашје и Ровине.

ГОРЊЕ и ДОЊЕ ШТИПЉЕ, села, оба су једно до другог и атар један имају. Она се граниче: од севера Врановачким и Г. Рачничким, југа Црнчанским и Каленовачким, истока Вољавачким и Ман. Јошаничким, а од запада Комаричким атаром, и сав простор може се обићи за 5—6 сахати.

Оба ова села удаљена су од Јагодине 2 сахата, на западној страни, и баш под планином „Црни Врх,“ на друму, који води из Јагодине Крагујевцу. Удаљена су пак: од Врановца и Г. Рачника по $^1/_4$, Црнче $^1/_2$, Вољавче 1 и Ман. Јошанице $1^1/_2$ сах.

У оба села има највише свечара Аранђеловаца.

Доње Штипље носи крста у Понедеоник по Тројицама, а Горње на свете Тројице.

ГОРЊИ ВРДОНОВАЦ, коса под ситном гором, забранима, утрином и редном земљом од 100 до 120 плуга, на јужној страни села Обрежа.

ГОРЊИ ДУБИЧ, село, граничи се: од севера Шљивичким, од југа Раиначким, од истока Превештким, а од запада Раиначким атаром, и може се обићи пешице тек за 5—6 сахати, због врлетног места.

Г. Дубич одстоји југо-западно од Јагодине 9, од ср. канцел. Рековца 5, од Љубостиње 2, М. Каленића, Раинца и Превешта по 1, а од Шљивице полак сах.

Највише свечара Ђурђеваца.

Крста носе на св. Тројице други дан, и св. Трифуна славе због винограда.

ГОР. ЈАСИЧКИ поток, долази из Брезовице, а пада у десну обалу Самарске реке.

ГОРЊИ ЈОВАЦ, село граничи се: од југа Д. Јовцем, истока Моравом, запада Коларима, а севера Остриковцем; и може се обићи за 6 сахата.

Постоји одма изнад села Доњег Јовца од кога име носи. Некад су оба села била уједно, и само су *Горњу* и *Доњу* малу села Јовца правили; али су се касније поделили, па свака мала засебно село образовала.

Свечара има највише Никољаца.

Крста носе други дан св. Тројице. Удаљен је Гор. Јовац од Јагодине два, од Колара 3 и од Остриковца 1/4 сахата.

ГОРЊИ КЉУЧ, лежи на источној страни села Рибара поред Мораве, простор од 150 плуга, све под родном земљом.

ГОР. КРЧИН, село, граничи се: од севера атаром Белушићким, од југа Д. Крчинским, истока Тољевачким, а запада Опарићским. Сав простор овог села може се обићи за један сахат.

Највише свечара Лазареваца, па онда Никољаца. Крста носе у белу суботу по св. Тројицама.

ГОРЊИ РАЧНИК, село. Види „Врановац."

ГРАБАД, чука, која се зове отуда, што су ту по причању Турци разграбили српске девојке, које су стоку чувале, и што ту има млого дрвета грабовог; у хатару села Мајура.

ГРАБАК, сув поток, лежи на северној страни села Слатине, велики 100—110 плуга под жирородном гором и њивама; долази из планине истог имена, а збада у Врбу с десне стране.

ГРАБАК, једно брдашце до Пазаришта, атар села Волујака.

ГРАБАК, планина у атару села Слатине, а у врху потока истог имена; има старе горе.

ГРАБАК, коса или пристранак на западној страни села Коњуса, простор од 400—500 плуга земље, под забранима, родном земљом и утрином.

ГРАБАК, сув поток, на источној страни села Страгара, мали простор 20—30 плугова земље, под родном земљом.

ГРАБОВИТА ГЛАВИЦА, у Црном врху, на атару села Штипља.

ГРАБОВИТИ КЛИК, у Поточцу. Види „Ћирков клик."

ГРАБОВАЦ, брдовито место, велико 2—300 плугова, под виноградима, шљиварима и забранима, на југо-источној страни села Бачине, у коме месту има и једна чесма са врло јаком и лепом водом.

ГРАБОВАЦ, извор, под страном Солилом; вода му се стаче у десну обалу Каленићске реке.

ГРАБОВАЦ, село, граничи се: од севера атаром Планиничким, од југа реком Моравом, истока Манастирским, а запада Лозањским атаром (Гружом.) Због врлетног положаја, сав простор не може се обићи пре 6 сахати.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на св. Тројице у понедеоник. Селска заветина св. Тривун.

ГРАД, поток, с лева пада у Дубичку реку.

ГРАД, шумовито и шиљасто брдо на десној обали Каленићске реке, баш код утока потока Гушавца у њу. Ово је брдо добило име од рујина некаква града, који је некада на њему постојао. Ту се често налазе новци и друге старине; атар села Превешти.

ГРАД, брдо и на њему остатци од некаква града; налази се на десној обали Таборишке реке. Прича се да је некакви Турчин Салах тукао овај град са Салаковог брда, преко Таборишке реке, и отуд је и њему име остало.

ГРАД, брдо тако звано, на коме се наоде и данас опадине негдашњег града незнано чијег, на источној страни села Д. Дубича.

ГРАД, на врху једнога брега, у атару села Жупањевца, стоје зидине у развањеном и опалом стању некаквог града старинског, за кога се незна, ко га је зидао.

ГРАД, на западној страни села Сибнице, а на врху брда Стражевице, која је равна и висока, налази се неки старински град у развалинама, гди и кречана има, и на јужној страни града има један леп извор пијаће воде (Зговор вода).

ГРАДАЦ, стрми и обрасли језик на десној обали Караулског потока, а на левој страни Белице.

ГРАДИНА, види „Момчилов град.“

ГРАДИШКИ КЛИК, коса, која се са Вјетрње спушта између Градишког и Броћанског потока, и у дну које налазе се рујине „Момчилова града“ или зване „Градине.“ Види ова имена.

ГРАДИШКИ ПОТОК, почиње из Вјетрње, протиче поред Момчилова града и код Стражаре утиче с десна у Поточку речицу.

ГРАДИШТЕ, више Девојзчке стене на врху чукаре, неке развалине старога града; атар Орашки и Пајковачки.

ГРАДИШТЕ, старе опадине неког старог града, за који онај народ каже, да је био Јеринин, на југо-источној страни села В. Сугубине.

ГРАДИШТЕ, каменита планина и стари некадањи град но данас под савршеном развалином. — Простор каменит 400—500 плуга; само нека чест има винограда који најбоље вино дају; остало је утрина; атар Кукљински и Беловодски.

ГРАДИШТЕ, место у селу Мајуру, за које се прича, да је онди био почет да се зида некакав град, па остао недовршен; ту се већ никаквих знакова не види од развалине.

ГРАДСКА коса, осоје, под гором измеђ села Беочина и Секурича, на источној страни. На овом месту налазе се остатци некаква зида — града, од куда је и име добило.

ГРАДСКИ ПОТОК, види „Зговор вода.“

ГРАОВИШКА КОСА, водомеђа Мале и Надрљске реке, атар села Надрља и Жупањевца.

ГРА̏ЧА БЕЛА, лепа текућа вода, толико јака, да меље један витао воденице, у хатару села Беочића.

ГРАЧАНИЦА, поток, извире у Јуору, а утиче с десна у Левачку реку, изнад састава њеног са Рековачком реком. У селу Драгошевцу.

ГРОБЉАНСКИ ПОТОК, долази од гробља и пада с десна у Дубичку реку.

ГРОБЉАНСКО ПРИСОЈЕ, коса на десној обали Дубичке реке, а између Гробљанског и Рајиначког потока.

ГРОБЉАНЦИ, у Сирдану на једној чукари, старо гробље; за које се држи да је још од Римљана; атар Парцански.

ГРОБОВИ, коса, пружа се на десној обали Ковањлучке реке, а између Ропоча и Буковачког потока.

ГРОБОВИ или ЈОЦИН и ЖИВАДИНОВ ГРОБ, налазе се један до другог у атару села Белеводе. Приповеда се, да су се неки Јоца и Живадин удавили у бару Виторовицу, па после нађени и овде сарањени у два гроба.

ГРОБСКИ ПОТОК, сув је и лежи на источној страни Парцана, под ситном гором и алијом.

ГРОТ, поток у селу Штипљу; долази из Црног врха.

ГРЧКИ ГРОБ, у врху Слепчева и Механског потока; преко овог места води пут Крагујевац — Крушевац.

ГРЧКИ ПОТОК, сув је на јужној страни села Бошњана, под ситном гором и утрином, простор мали; на овом потоку има камена зидана ћуприја. Сече Крушевачки насип и утиче у леву обалу Западне Мораве. Овај поток зове се још и *Дибоки.*

ГРЧКО ГРОБЉЕ, постоји у хатару Рековачком к шуми Ломничкој.

ГУБЕРИНА, простор од 150—200 плугова земље под родном земљом у кључу, на јужној страни села Рибара.

ГУВНИНА, коса, на десној страни Самарске реке, а између Николина потока и Змај воде.

ГУВНИШТА, брдо на граници Крагујевачког и Јагодинског округа. Из њега тече Кртинска река.

ГУДУРЕ, простор у кључу на јужној страни села, под родном земљом од 15—20 плугова; атар Крвавички.

ГУЗИЋСКИ ПОТОК, сув је и лежи на западној страни села Жупањевца, под крупном жирородном гором и урвинама великим; пада у леву обалу Надрљске реке. Пре 20 година, неки Стеван Гузић из Залогојевца, ајдуковао је више година, па је погинуо у овом потоку, и после је околни народ дао његово име овом потоку.

ГУМНИШТЕ, пољана на коси, северно од села Грабовца, у планини, простор 3—4 плуга.

ГУТОВАЦ, планина на једној коси атара Срњског; на северној страни, са утрином, простор од 30—35 плуга, гди постоји и једно мало место „*Табориште.*“

ГУТОВАЦ, зове се коса на јужној страни села Падежа, под ситном гором, забранима и родном земљом; простор од 15—20 плугова, на самом атару измеђ Падежа и Срња.

ГУТОВАЦ, коса на северо-западној страни села, под ситном гором и утрином, простор од 60—80 плуга; атар В. Крушевице.

ГУШЕВАЦ, велики поток, што под Градом у десну обалу Каленићске реке утиче. Глава је Гушевцу поток *Велики Гушевац*, у који с десна иде *Чунтрук*, ниже

Мали Гушевац с лева, и на послетку *Цветковића* с десне стране.

ГУШИНАЦ, поток, долази из Голог брда, а стиче се с десна у Дуленску реку.

Д.

ДАБИНА ПОЉАНА, мали простор 3—4 плуга, у атару Шаначком, на северној страни села.

ДАБРОВ КЉУЧ или РАСТОКА, мали простор у атару Букљинском.

ДАКИЋЕВ ПОТОК, под младом жиророДном гором на западној страни села Варварина, од 15—20 плуга.

ДАМЊАНОВ ГРОБ, гола чука, у хатару села Мајура, прозвано место за то, што је ту некакав Филип убио у време збега, некаквог човека Дамњана, што је насилно и преко воље, био повукао једну девојку Босиљку, да се са њим венча.

ДАЧИНА ПОЉАНА, простор на северо-западној страни атара в. Дренове, од 50—60 плугова, под њивама, ливадама и забранима.

ДВОРИЦА, поток на јужној страни села, у коме има по мало воде, у Д. Јовцу.

ДВОРИЦА, село добило је назив отуда, што су за време Турака онди постојали неки њихови двори.

Прича се, да је за време Турака, пре неколико стотина година, у овом селу постојала црква, коју су Турци спалили и од које се само још темељ распознаје; и да је у Дворици за време Турака млого дућана било.

Дворица село граничи се: од истока Моравом, запада Коларским, југа Сињи-вирским, а севера хатаром Д. Јовца, и може се обићи за 4 сахата. Највише

свечара има Никољаца. Крста носе на свете Тројице; друге селске заветине немају.

Дворица село удаљено је од Јагодине 2, а тако и од Колара, а од Јовца и Сињег Вира по $^1|_2$ сах.

ДВОРИЧКА КОСА, у хатару овога села, под гором је.

ДВОРИЧКО БРДО, у хатару села Дворице, под виноградима.

ДЕБЕЛА КОСА, на западној страни села Дуленя, мали простор.

ДЕБЕЛА КОСА, планина између Дубичке реке с једне, а Божуровачке и Кованлучке реке с друге стране. Један део припада манастиру Љубостињи; под жирородном гором.

ДЕБЕЉАК, простор на источној страни села Медвеђе под ливадама.

ДЕБЕЛИ ЛУГ, под њивама и ливадама, на јужној страни села Пчелица.

ДЕБЕЛО ДРВО, место у Сињем виру тако по неком дрвету прозвано. На овом месту сукобили су се Срби, под управом Милете Радојковића и Николе Мандрде, с Турцима, који су 1815 године из Ћуприје нагли били у Јуор планину, да збегове робе.

ДЕБЕЛО ОСОЈЕ, планина под крупном и жиродном гором, но место кршевито и стрмено, југо-западно од села Пчелице.

ДЕВЕРСИЛОВИЦА, брдо раван у Д. Јовцу, под гором.

ДЕВОЈАЧКА СТЕНА, камените врх од 20 метара релативне висине, изнад села Избенице. О имену овога крша народ прича ово: Турци јурили неку девојку, да је по своме зверском адету осрамоте, па кад је ова видела, да их се избавити не може, скочи са врха ове стене у провалу, и сва се раздроби. Имена се, на жалост, незна овој честитој Српкињи, иначе

би се слободно могла записати поред Рајића, Синђелића и других наших јунака.

ДЕЛОВИ, тако се зове једно узвишено брдо, као четврт од полу-круга, од 30—40 плуга, под родном земљом. Ово брдо лежи у врху потока Дубочара, а на левој страни Левачке реке, између села: Богаљинаца, Жупањевца, Малешева и Бара.

ДЕЛОВИ, брдо, види „Капетановац.

ДЕЂКОВАЦ, развалине некаква Манастира, у селу Пчелицама. О њему више види у М. Ђ. Милићевића „Кнежевина Србија," стр. 182.

ДЕОНИЦА, село. Лежи у Штипљанској реци, на утоку потока Липара. Граничи се: од севера Вољавчом, истока Винорачом, југа Међуречом, а од запада Сијоковцем.

ДИБОКИ ПОТОК, види „Грчки поток."

ДИВЉЕ ВЕЛИКО или ПИСКОВО ПОЉЕ, ниско у пољу и кључу на југо-источној страни села, простор од 150 200 плуга родне земље; у хатару села Богдања.

ДИМИТРИЈЕВ РОВ, сув поток у селу Божуровцу.

ДИМЊАК, засеок на јужној страни села Пуљака, у једном потоку, у коме се налазе неколико кућа.

ДИНКОВ ГАЈ, зове се лепа равница на западној страни села Обрежа, у кључу од 150—200 пл. под родном земљом.

ДМИТРОВ КЛАДЕНАЦ, врло пријатна и здрава вода, лежи на источној страни села Беочића.

ДМИТРОВ клик од 4—5 пл. земље родне, на источној страни села Беочића.

ДНО-ПОЉЕ, равница до реке у атару села Превешта, од 20—30 плуга, под њивама и ливадама, на источној страни.

ДОБРА ВОДА, врх у планинском Јуорском венцу, што дели воде Морави и Лугомиру, а између Кучкина рта и Голине.

ДОБРА ВОДА, извор са врло лепом водом, близу шуме селске, на источној страни села Беочића. Види „Перјак."

ДОБРА ВОДА, врло леп извор на планини Јуору, на западној страни атара Рашевице.

ДОБРИ ПОТОК, на источној страни села Беочића, од 4 пл. земље под гором.

ДОБРОСЕЛИЦА, село граничи се: од севера Дуленским, Пчеличким и Сињевачким, од југа Жупањевачким, истока Богаљинским, а од запада Надрлским и Дуленским атаром. Атар Доброселички велики је и може се обићи за 3 сахата.

Доброселица одстоји југо — западно од Јагодине 8 сахати, од Крагујевца 5 сахати, од ман Каленића и Пчелица по 2, од Дулена, Надрља, Богаљинаца по 1, а од Жупањевца $1^1/_2$ сахат. Свечара подједнако има: Аранђеловаца, Петковчана и Јовањаца. Крста носе у бели четвртак по Тројцама.

ДОБРОСЕЛИЧКА РЕКА или ДОБРОСЕЛИЦА, почиње из планинског венца, што дели воде Гружи и Јагодинским рекама, и гради међу Крагујевачком и Јагодинском округу, а поименце из брда Чкољаче и зове се у врху *Бусина река*. Текући на ниже, од извора па до састава с Надрљском реком, прима у се, с обе стране, ове воде редом: *Усовина*, *Стојанов*, *Церовички*, *Аловити*, *Липски поток*, *Говор вода*, *Мала река*, *Липарски поток*, *Дубоки долови*, *Благотин пот*, *Лазови*, *Дубоки долови*, и *Дубочар*. Више о овим потоцима види код њихових имена. Ова река протиче кроз село Доброселицу, с тога се тако и зове.

Под брдом Циганком састаје се с Надрљском реком, која с десне руке дотиче, ца даље зове се просто „Левачка река.“

ДЕЛОВИ, на северној страни села Богаљинца, родна земља 6—8 плуга.

ДОЊА КОСА, између Премовог и Осредског потока, на десној страни Надрљске реке.

ДОЊА ЛИПНИЦА, брдораван на јужној страни села Лепојевића, под жирородним забранима и њивама.

ДОЊА САБАНТА, село граничи се: од севера Букоровачким и Трмбаским, (крагуј.), југа Пчеличким, истока Г. Сабаначким и В. Сугубинским, а запада Баљковачким атаром (окр. Крагуј.) и може се обићи за 5—6 сахати.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на мали Спасов дан.

ДОЊЕ БРДО, коса која се са Јагодњака, а између Крушевачког и потока Ржишта, пружа Морави, до изнад Крушевачког пута.

ДОЊИ БРОД, то је место — прелаз у кључу, преко реке Белице, у хатару Бунарском, на источној страни.

ДОЊИ ВРДОНОВАЦ, простор у кључу од 80—100 пл. равница, у атару села Обрежа, на јужној страни.

ДОЊИ ДУБИЧ, село граничи се: од севера Раиначким и Г. Дубничким, од југа манастирским (Љубостиње) од истока Риљачким, Божурачким и Мијаиловачким, а од запада Раиновачким хатаром, и може се обићи за 4—5 сахати.

Д. Дубич лежи од Јагодине на југозападној страни 10 сахати, од Рековца (ср. канцел.) 5 сахати, од Љубостиње 1, Каленића, 2, Трстеника и Мораве по 1½ сахат.

Славе највише св. Агатона.

Крста носе на св. Тројицу други дан; а св. Тривуна славе као патрона винограда.

ДОЊИ ЈОВАЦ, село. Добило је име од неког човека *Јована*, који се први у њему настанио.

Граничи се: од истока Моравом, од запада атаром Коларским и Гр. Јовачким, од севера Остриковачким, од југа Дворичким; сав простор може се обићи за 4 часа.

Од Јагодине лежи на југоисточној страни поред Мораве, на друму Крушевачком.

Има цркву, школу и механу.

Село доњи Јовац подељено је на махале: *Ужарска* прозвана зато, што су се у истој, давно још, били населили и живили неки ужари, и ту своје занате радили; *Плањанска*, што су се у ову махалу населили били неки из Плане дошавши; и *Некрштена*, прозвана зато, што су ту некад живили људи, који су имали обичај, да се крштавају кад већ одрасту, а не одмах чим се дете роди.

Д. Јовац удаљен је од Остриковца 1/4 с., од Колара 2 с., а од Гор. Јовца и Дворице по 10 минута, са којима се селима и граничи. Свечара има највише Николаца. Селска је слава Младенци, коју су изодавна установили, због престанка неке заразне болести, која је јако у људма и стоци беснила.

Крста носе други дан св. Тројица.

ДОЊ ЈАСИЧКИ ПОТОК, долази из косе Неловићске њиве, а тече у десну обалу Самарске реке.

ДОЊИ КЉУЧ, лежи на северној страни села Рибара поред Мораве, под равном земљом, простор 200 250 плуга.

ДОЊИ КЉУЧ, простор на источној страни преко Мораве до Кошевачког кључа, под родном земљом, од 100 до 150 плугова. Овај је кључ оставила река Морава са оне стране, пресекавши га пре 60—70 година тако, да је направила острво, јер са обе стране дели се Морава и тече; у атару Катунском.

ДОЊИ КРЧИН, село граничи се: од севера атаром Тољевачким, југа Карановачким, истока Тољевачким, а запада Опарићским.

Сав простор може се обићи за 2 сахата.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе по св. Тројицама. Друге селске славе нема.

ДОЊИ РАЧНИК, село Види „Копривница."

ДУГАЧКИ КЛИК, место кршевито, под ситном гором и утрином, на јужној страни села Г. Дубича.

ДРАГИЋЕВ КЛИК, до Драгићевог поточка, под ситном гором и утрином, у атару Избеничком.

ДРАГИЋЕВА, коса, лежи на западној страни села г. Рачника од 30—40 пл. под буковом и растовом крупном родном гором.

ДРАГИЋЕВО ПОТОЧЕ, под ситном гором, забранима и утрином; атар Избенички.

ДРАГОЦВЕТ, село лежи на југо-западној страни од Јагодине, удаљено 1 $^1/_2$ сахат; од Винораче, Трнаве, Бресја, Колара, Шуљковца по 1, од Мећуреча и Ковачевца по $^1/_4$ сахата; граничи се: од севера Мећуречким и Винорачким, југа Шуљковачким и Коларским, истока Трнавским и Бресјанским, а запада Ковачевачким хатаром, и може се обићи за 2—3 сахата.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе у белу среду, по Тројцима.

Сеоска слава нова година, због чуме.

ДРАГОШЕВАЦ, село на Лугомиру, код самог састава Левачке и Рековачке реке, а у Осоју Јуора планине. Граничи се: од севера Коларима, истока Трешњевицом и Сињиим виром, југа Ивковачким Прњавором, а од запада Тополом.

ДРА̀ЧА, голо неродно брдашце на левој обали Каленићске реке, а између Милошевог и Старинског потока; атар села Превешта.

ДРЕНИК, раван простор с оне стране Мораве, под њивама; хатар села Богдања.

ДРЕЊАК, место, на уго-источној страни села г. Сабанте, простор 100—160 пл; под њивама и ливадама у врху Таборишке, Букуровачке реке и Ждралице.

ДРЕЊАК, брдо на северној страни села у атару Жупањевачком, под гором жирородном, простор 20—30 плугова.

ДРЕЊАК, мали простор у низини под ситном гором, на југо-западној страни села Богдања, од 10 плуга велики.

ДРЕЊАК, коса, испод Криве косе, а између Самарске реке и Дрењачког потока.

ДРЕЊАК, припет је за дугачку косу и под утрином; атар Избенички.

ДРЕЊАК, поток, упада с лева у пот. *Пријековац*.

ДРЕЊАК, узвишена равница, на северној страни села оба Штипља, под родном земљом и ситном гором, простор од 80—100 плуга.

ДРЕЊАК, брдо под родном земљом и ситним забранима, од 20—20 пл.; на јужној страни села М. Сугубине, а на međи села Рујишника.

ДРЕЊАЧКА КОСА, каменита је но под гором, простор од 5—6 плуга, у селу Беочићу, на источној страни.

ДРЕЊАЧКИ ПОТОК, долази из косе Дрењака, а упада с десна у Самарску реку.

ДРЕНСКА КОСА, зове се једно место под Градиштем; атар Пајковачки.

ДРУМ, зове се она планина, идући од Божуровца к северној страни села Д. Дубича, под жирородном гором и њивама; она се пружа на левој страни Дубичке реке, а између Петрова потока и Града.

ДРПИНА ЛИВАДА, налази се на јужној страни села Избенице, мали простор.

ДУБ, зове се место, на врху планине Стражаре, атар д. Сабаначки.

ДУБЕЉ, поток, пада с лева у Рековачку реку, баш где коловоз из Јагодине реци слази.

ДУВИЧКА РЕКА, почетак свој има под дугим брдом Самаром, где се зове *Смрдан*, прочите кроз села Гор. и Доњ. Дубич, и под Вел. Присојем састаје се са Самарском реком. Од врха до састава прима ове потоке са обе обале редом: Од *дугачке греде, Студена вода, Копалишта, Рајиначки, Орнички, Гробљански, Петров, Град, Записни* (*Брокин*), *Бисерски, Минин, Орнички, Товарњачки, Јаворски, Криваіски, Куси,* и поток *Максовац*. Више о њима види код ових имена.

ДУБЉЕ, простор под родном земљом, ливадама и шумом, од 30—40 пл. између потока, на југо-источној страни села Пуљака.

ДУБНИЦА, поток у селу Волујаку, у који спада с лева Глувајски (Глуваја) поток, па утиче у леву обалу Левачке реке, испод Мртваје. С обе стране погока је страна, но под родном земљом. Стари људи кажу, да је Дубница добила име отуда: што је онди деспотица

Јерина наморала људе, те су једну целу ноћ стајали на коњима (дубили). Дубница зове се још и „Думница“ и „Ружин поток“.

ДУБОВА, брег у вододеоници Западне Мораве и Каленићске реке, а у врху Коњушке реке, и изнад села Лазаровца.

ДУБОВАЦ, леп извор, на југо-источној страни села Парцана, у кључу.

ДУБОКА УРВИНА у селу Богдању. Види Дубоки поток.

ДУБОКИ БУК, зове се оно место на источној страни села Вратара, где се састављају реке: Залогојевачка и Падежко-Вратарска.

ДУБИН ДО, поток на за западној страни села Превешта, под жиророднон буковом гором у Осоју, простор од 20—30 плуга. Утиче с десна у Каленићску реку.

ДУБОКИ ДОЛОВИ, јаруга, с лева у Доброселичку реку.

ДУБОКИ ПОТОК, види „Бачин.“

ДУБОКИ ПОТОК, на западној страни села, врлетни и каменити простор (осоје), под родном земљом и гором; атар Жупањевачки. Долази из косе Гарине, а пада у леву обалу Надрљске реке.

ДУБОКИ ПОТОК, сув је, на северној страни села Вукмановца, до села Рабеновца.

ДУБОКИ ПОТОК сув, но има но мало воде, и води кроз сред села Вукомановца.

ДУБОКИ ПОТОК или ДУБОКА УРВИНА, простор под ситном гором и кршом, на западној страни села Богдања; до атара манастира Љубостиње.

ДУБОКИ ПОТОК, утиче с лева у Дуленку (Дуленушу).

ДУБОКИ ПОТОК, сув је и лежи на северној страни села Маренова, простор од 10—15 плуга под утрином и родном земљом.

ДУБОКИ ПОТОК, сув је, постоји у Тополици атара в. Дренове, од 40—50 пл. под ситном гором.

ДУБОКИ ПОТОК, од 3—4 плуга земље под родном гором, у хатару села Беочића.

ДУБОКИ ПОТОК, сув је под забранима и утрином на јужстрани села Бошњана.

ДУБОКИ ПОТОК, сув је, на јужној страни села Пчелице, до друма, под крупном родном гором и утрином.

ДУБОКИ ПОТОК, сув под ситном гором, на јужној страни села Орашја.

ДУБОЧАР, сув поток под жиıродном гором, на јужној страни села Комарана, од 20—25 плуга. Протиче кроз село Волујак; види „Корената."

ДУБОЧАР, долина или коритасти поток, са извором лепе пијаће воде, под родном земљом; простор 20—30. плуга, на источној страни села Богаљинаца. Овај поток долази из брда Делова, а пада с лева у Доброселичку реку.

ДУБОЧАЦ, поток у Г. Сабанти, састаје се са Липарским потоком, баш испод Сабаначке цркве.

ДУБРАВА, брдораван, лежи на северо-источној страни села, под родном земљом, атар Барски.

ДУБРАВА, засеок села Пчелица, у реци испод састава Пчеличке реке са Кртинском.

ДУВАНИШТЕ, поток, врх Ратковачке реке; почиње под Крагујевачким насипом.

ДУГА ПОЉАНА на источној страни села Крвавице у кључу, од 15—20 плугова под родном земљом.

ДУГАЧКА ГРЕДА, коса у врху Дубичке реке.

ДУГАЧКА КОСА, под ситном гором и забранима, на северо-источној страни села Избенице.

ДУГАЧКА КОСА, под гором је, и тако се зове отуда, што је много дужа од осталих коса. У Гор. Јовцу.

ДУГАЧАКА КОСА, простор под крупном и родном гором, на северној страни села Дулена; од 300—400 плуга.

ДУГАЧКА КОСА, на западној страни села г. Рачника, под крупном и жирородном гором, простор од 40—50 плуга.

ДУГАЧКА КОСА, брдо-раван под жирородном гором и њивама, на северној страни хатара Сињевичког, простор од 80—100 плуга.

ДУГАЧКИ КЛИК, зове се коса и гребен између два потока, од Јаворовице, под буквом жирородном, у атару Својиновском.

ДУГАЧКИ КЛИК или гребен између Медвеђег и Тодоровог клика, на јужној страни села Рашевице.

ДУГАЧКИ ЛАЗ, изнад Гаревца, а између Велике реке и Надрљске.

ДУГАЧКИ ПОТОК, јужно од села Бачине, суви поток, који силази у Суви Дол.

ДУГАЧКИ ПОТОК на северо источној страни села, сув, под младом гором; атар села Богдања.

ДУГАЧКИ ПОТОК долази из брда Чокљаче, а стаче се с лева у Дуленску реку.

ДУГАЧКИ ПОТОК (од Дугачке косе), утиче с десна у Јеловичку реку.

ДУГАЧКО ПРИСОЈЕ, коса између Папрадне и Вел. Јелачког потока; пружа се са Јелака десној обали Јелачке реке.

ДУГАЧКО ПОЉЕ, у Сињевици. Види „Мало поље."

ДУЖАРСКИ ПОТОК, јужно од села Избенице.

ДУЖНИ ПОТОК, сув је на северној страни села Љубаве, под ситном гором.

ДУЛЕНИ, село, граничи се: од севера и истока хатаром Пчеличким, југа Надрљским, а запада Бајчетин-

ским и Грошничким (окр. крагујев.), и због врлетног места једва се за један дан може обићи.

Највише свечара Лучинаца, па Ђурђеваца.

Крста носе у Бели Четвртак по Тројицама

ДУЛЕНСКА РЕКА извире из брда Тикве, на граници Јагодинског и крагујевачког округа и ту се зове *Коленски поток.* Текући кроз село Дулени зове се „Дуленска река“, и до састава са Пчеличком реком прима с обе стране редом: *Вешалски поток, Дугачки поток, Клокотавац, Кушинац, Кртинац, Гушинац, Селски поток, Капетановац, Црну реку и Милојев поток.* Види о њима више код њихових имена.

ДУЛЕНКА или ДУЛЕНУША, зове се река, пошто се Дуленска и Пчеличка река саставе, па док се са Левачком (Надрљском) не састане. Од кад Дуленка уђе у атар села Рековца зове се и *Рековачка река.*

У Дуленку — од састава Дуленске са Пчеличком па до састава Дуленске са Левачком (Надрлском) реком — стачу се ови потоци и воде редом: *Заринац, Ралетинац, Дубоки пот, Бубански п, Ајдучки извор, Шибовити п, Вел. Ропин, Мали Ропин, Слепчев, Буков поток, Стублина* (корита), *Равногајски, Рајков пот, Крушевица, Ратковачка* река, *Тополска реч. Брестовац, Бабин пот, Језерник, Дубељ и Ресник.* Више о овим потоцима и речицама види код тих имена.

ДУЛЕНУША види „Дуленка.

ДУШИЋЕВА ЛИВАДА или СВРАЧЊАК, простор од 50 до 60 пл. брдораван и у долини, на источној страни села Сиљевице. У овом месту стоји једно старинско гробље, за које околни народ рачуна да је римско.

Већа чест овога гробља — плоче — однешене су нешто за цркву и школу, а узимају и поједини за кућевну потребу.

Ђ.

ЂАВОЛСКИ ПОТОК, утиче с лева у Калениһску реку, на атару села Крчина.

ЂАКОЛСКА МАЛА. Види „Мајур."

ЂЕРЂЕЛИН, поток велики, на јужној страни села Цернице, под ситном и одвећ густом шумом, где има и градина; простор од 500—600 плуга, који је заједнички са селом Бачином као општином.

ЂИП, раван простор на јужној страни села, 40—50 плуга велики, све под родном земљом; хатар Коњушки.

ЂОКОВСКО БРДО, лежи у водомеђи Рековачке и Ратковачке реке, а у врху Прњаворског потока; поред њега води пут из Крагујевца за Крушевац.

ЂОРИНО БРДО, у врху потока Стражарца, а изнад Базве; преко њега води пут Крушевац — Крагујевац. На северној страни села Јасике, место у присоју под виноградима, 60—70 пл. земље.

ЂОРИН ПОТОК, у коме целог лета воде има, југо-источно од села Својинова.

ЂОТИНАЦ, голо брдо, чукара у Д. Јовцу, било је некад својина неког Турчина Ђоте, па се тако прозвало.

ЂУЛА, једна чукара у Г. Јовцу

ЂУЛА, врх од планине, која стоји на југо-источној страни манастира Љубостиње, под жиророднож гором.

ЂУШИН КЛИК, под гором је, лежи на источној страни села Беочића, простор 2 до 3 плуга, силази у Црну Грачу.

ЂУШИН ПОТОК, сув је, и лежи на источној страни села Беочића.

ЂУРЂЕВО БРДО. Северни крај венца планинског, који дели воде Белици и Лугомиру. У подини његовој води насип из Јагодине за Ћуприју. Ђурђево брдо све је засађено виноградима. Прича се, да је на овом брду имао деспод Ђурђе Бранковић своје дворе, па се по њему и оно назвало.

И ово је брдо орошено српском крвљу за ослобођење у првом устанку, и то 10 марта 1804 године. Левачка војска под управом својих старешина а главном командом Карађорђа, одбила је Турке Јагодинце, који су их ту напали били; али су после доста страдали, кад су се у терању Турака по пољу растурили и у јагодинске куће почели улазити. (Гласник срп. уч. др. књига IV стр. 147).

ЂУРЂИЈАНОВА чукара, место каменито, под ситном гором, лежи на источној страни села Беочића.

ЂУРОВАЧА или ЂУРОВА КОСА, брдо раван на северној страни села, под њивама и ливадама, простор 20 до 30 плугова; атар Богдањски.

ЂУРОВА КОСА, у селу Богдању. Види „Ђуровача."

Е.

ЕРСКЕ ЛИВАДЕ, мали простор од 40 до 50 плугова, на северној страни села Јасике, под родном земљом. Изнад потока Оџинца, а на десној страни Срњанске реке.

ЕРСКА ДОЛИНА, коса од 30 до 40 плуга, под родном земљом и ситном гором, на југо-западној страни Карановчића.

Ж.

ЖАБЉАК, југо-источно од села Кукљина, с оне стране Мораве, под родном земљом, простор 50—60 плугова.

ЖДРАЉИЦА, речица, извире из Левачких планина (Дрењака и других), и врх јој је *Лишарски поток*; тече

северо-западу и изнад Крагујевца стаче се у десну обалу Лепенице. Од извора до изнад састава са *Медном,* зове се *Сабаначка река,* што кроз села Гор. и Д. Сабанту протиче, а оданде добија назив „Ждраљица." С тога, што је долина Ждраљице уска а стрма, као и све приточице планинске, ова је вода врло опасна у време плаовитих киша и топења снега, што Крагујевац увек добро осети. У Ждраљицу, од извора до увора, утичу ове воде редом: *Дубочац, Виноградски, Козарички, Бакарни, Радовански* (Радованац), *Лукин, Изворачки* и *Медна.* Види ове потоке.

ЖЕЖЕЉ, високо брдо, планина под гором и родном земљом, на северној страни села Д. Сабанте; простор 100—150 плуга, у коме половину има село Трнбас (Крагујев.) Овде има камена од кога се креч прави.

ЖЕЖЉИКАР, простор од 30—40 плугова под родном земљом и забранима, на северо-западној страни атара В. Дренове.

ЖЕЖЕВАЦ, сув поток на северној страни села, под родном земљом, ситном гором и утрином; хатар села Каменара.

ЖИВИН ПОГЛЕД, део или чукара од Змајевице, у атару Својиловском.

На овом простору Змајевице има један врло лец извор воде, који се зове *Змајевица.* Ондашњи народ приповеда то сујевјерије: да кад би син мезимац, или најмлађи, дошо те почистио и замутио ту воду, мора онај дан пасти киша, па ако ништа више бар око оне воде.

ЖИТНА РУПА, коса на северо-западној страни села, простор од 15 до 20 плуга, све под њивама; хатар Залогојевачки.

ЖУПАЊЕВАЦ, (зове се и Жупањево) село, граничи се: од севера Богаљинским и Доброселичким, од југа Сиб-

ничким и Каленићским, од истока Малешевским, а од запада Надрљским и Каленићским атаром.

Простор овог села може се обићи тек за 4 до 5 сахати. Свечара највише има Ђурђеваца па Митроваца. Крста носе на велики Спасов дан. Општинска слава св. Илија, коју је славила и она стара црква у селу.

ЖУПАЊСКА КОСА, у водомеђи Левачке реке и Дуленске (Рековачке) реке; ниже Крша.

ЖУТА ВОДИЦА, поток, долази из Криве косе,а пада с лева у Јелачку реку.

З.

ЗАБОЈЕ ВЕЛИКО, извор и поток у врху потока „старе Калудре.“

ЗАБОЈЕ МАЛО , извор и поток у врху потока „Старе Калудре.“ састаје се с Великим Забојем.

ЗАБОЈ, сув поток с мало воде, на северној страни села, под родном земљом и забранима са ситном шумом. Простор 40 до 50 плугова, атар Милутовачки.

ЗАГОРЈЕ, планинска страна, на међи Крагујевачког и Јагодинског округа , из које извире Каленићска река.

ЗАЈЕЧИЦЕ , простор под родном земљом , на северо-источној страни Селишта, од 100 до 150 пл.

ЗАЛОГОЈЕВАЦ, село, граничи се: од севера хатаром Мареновским, од југа Вратарским и Падежким, истока Бачинским , а од запада Парцанским и Глобарским, и може се обићи за 2 сахата.

Залогојевац постоји од Јагодине јужно 8 сах., од Варварина гди је ср. канцеларија 2, од Бачине $1\frac{1}{2}$, од Глобара и Парцана $^{1}/_{2}$, и од Падежа 1 сахат. Мареново село ништа друго није, но као једна махала овог села.

Крста носе на Врачеве по Петровудну. Највише свечара славе св. Мину, па онда св. Аранђела.

ЗАЛОГОЈЕВАЧКА РЕКА, глава Бошњанске реке; протиче кроз село Залогојевац, зато се тако зове.

ЗАПАДНА МОРАВА. Од Шаранова потока па до Сталаћа, где се са Јужном Моравом састаје, прави међу Јагодинском и Крушевачком округу, и на том простору утичу из Јагодинског округа у њену леву обалу ове воде редом, почев од Трстеника: *Шаранов поток*, *Мала река*, *Љубостинска река*, *Богдањски поток*, *Медвеђа*, *Топољак*, *Кованлучка река*, *Коњушка река*, *Бела вода*, *Бурдељски поток*, *Коњак*, *Церовац*, *Млатавац*, *Оџинац*, *Срњанска река*, *Крушевички пот*, *Урвине*, *Гавешки пот*, *Нерезине*, *Штубељски*, *Макршанац*, *Ћупријџе*, *Коларац*, *Грчки (Дибоки)*, *Бошњанска река* и *Коњуар*. Види више о њима код ових назива.

ЗАПИС, простор под њивама и ливадама, на северној страни села Г. Дубича.

ЗАПИСНИ или БРОЋНИ поток, долази од Записа и тече с десна у Дубичку реку.

ЗБЕГ, део косе, лежи на северној страни села Превешта, под родном земљом и ситном гором, простор 10 до 15 плуга.

ЗБЕГОВИШТЕ, долина или падина, на јужној страни села Комарана, у кључу под родном земљом, простор 35—45 плуга земље.

ЗБЕГОВИШТЕ, брдо, на крају самог села Лободера, гди су негда збегови били, на северној страни; простор под гором и родном земљом.

ЗБЕГОВИШТЕ, равна коса под жирородном гором и утрином, на источној страни манастира Љубостиње.

ЗБЕГОВИШТЕ. Зове се простор на западној страни села, под утрином и жирородним забранима, 20—30 плугова, атара Варваринског.

ЗБЕГОВИШТЕ, брег у водомеђи Каленићске и Љубостинске реке, а у врху Судинског потока.

ЗБЕГОВИШТЕ, високо брдо на северо-западној страни села Белушића, под родном земљом и ситном гором.

ЗБЕГОВИШТЕ или ВЕШАЛА, место на једној коси, на западној страни села Божуровца, под родном гором.

ЗБЕГОВИШТЕ, простор под родном земљом, на западној страни Мијајловца, од 100—150 плуга.

ЗБЕГОВИШТЕ, поток, почиње у планини Благотину, а утиче с десна у Каленићску реку. Име је добио од „Збегова," који су се у њему крили од Турака, за време првих устанака.

ЗБЕГОВИШТЕ, последњи поток, који у десну обалу Лугомира утиче.

ЗБЕГОВИЧКИ ПОТОК, сув је, у планини тополичкој; простор од 50 до 60 плугова све под виноградима, атара В. Дренове.

ЗБЕГОВИШКИ ПОТОК, види „Судински поток."

ЗГОВОР ВОДА или ЗГОВОРСКИ ПОТОК, а зове се још и *Градски поток*, долази од Града на брегу Стражевици, а утиче с лева у Сибничку реку. Овај је поток добио име од млогог жуборења (говора).

ЗГОВОРСКИ ПОТОК, види „Зговор вода."

ЗЕЛЕНИК, сув поток, под ситном гором и утрином на западној страни села Бачине, од 50—60 плугова, и стиче у Ћерђелин.

ЗЕЛЕНСКИ БРЕГ, један део од планине на југо-западној страни села Жупањевца, под жиродном гором.

ЗЕЉАНСКА ПОЉАНА, простор под утрином од 7 до 8 плуга на планини Јуору, на северо-источној страни села Избенице.

ЗЕРЕМЕНАЦ или ЗЕРЕМЕНСКИ ПОТОК, лежи на северо-источној страни села Коњуса, под родном земљом и ситном гором, простор, 50—60 пл.

ЗЕРЕМЕНСКИ ПОТОК, види „Зеременац" у Коњусима.

ЗИМОВНИК ГАИЋСКИ, лежи на источној страни села, к шуми Мијаиловачкој 50 до 60 пл. од чести кршевито место, под ситном и крупном гором, а од чести под њивама; хатар Д. Дубички.

ЗИМОВНИК МАРИНАЧКИ, на источној страни села Д. Дубича, кршевит, под ситном и крупном гором, и њивама. простор 50 до 60 плугова.

ЗЛА ВОДА, на врху „Голог брда," извире врло лепа пијаћа вода, прозвана, „Зла вода", и која тече даље и силази у реку Пчеличку.

Приповеда се, да су овди ајдуци чекали Турке онуд пролазеће; а старац Стојадин Веселиновић, из Сибнице, каже, да су хајдуци онди убили неког Муслију Турчина, коме се гроб и данас лепо види, и од туда је целом брду име остало; у атару Сиљевичком.

ЗЛА ВОДА, коса висока и гола, на северној страни села Дулена, к атару Пчеличком и Доброселичком.

ЗЛАТОЈКИН ПОТОК, у коме увек воде има, на северној страни села Орашја.

ЗЛИ ПОТОК, сув је, на западној страни села М. Дренове, под родном земљом, простор 40—50 плуга.

ЗМАЈ ВОДА, поток, тече у десну обалу Самарске реке.

ЗМАЈЕВАЦ, поток, упада с лева у Пчеличку реку.

ЗМАЈЕВАЦ, поток, долази из Криве косе, а утиче с десна у Риљачку реку.

ЗМАЈЕВАЦ, простор под родном земљом, где има и извор Змајевац, где се веле купао Змај, па се отуд тако прозвао.

ЗМАЈЕВИЦА, извор. Види „Живин поглед."

ЗМАЈЕВИЦА. Један врх од највиших врхова Јуора, камените простор под жирородном буквом. Лежи између Вуковице и Јаворовице. Под врхом Змајевицом је, на западној страни, извор истог имена. Змајевица је на Јуору, простор 200 до 300 плугова земље, која припада Својинову, Обрежу и Секуричу.

ЗМАЈЕВИЦА, извор, у осоју виса истог имена. Глава је потока Црне Грачe; вода тече у Лугомир.

ЗМИЈЊАК, југо-западно од Волујка, под родном земљом и равном.

ЗМИЈАРНИК, мали сув поток, у атару Шаначком на источној страни села, до самога друма, (насипа.)

ЗУКОВ ТОР, поток, с лева збада у Малу реку.

ЗУРКОВАЦ, врх, из кога почиње поток истог имена.

ЗУРКОВАЦ, поток, долази из брда Зурковца, а пада с лева у Пољанску реку.

И.

ИВАНАЦ, простор под жирородном гором и родном земљом; на западној страни села Сиљевице.

ИВАЊА, лежи на источној страни села Медвеђе, под њивама.

ИВАНКИН ПОТОК, сув је под ситном гором (шумом), између Крвавице и Шашиловца, но није дубок; на северној страни Шашиловца.

ИВИНАЦ, сув поток, у коме по мало воде увек има; на источној страни села, у атару Милутовачком; простор 100—150 плугова, под њивама и ливадама.

ИВЕРАК, коса између Аловитог и Церовитог потока, на левој страни Доброселичке реке.

ИВКОВАЧКИ ПРЊАВОР, од 9. домова, који живе на Манастирској земљи; лежи на источној страни села Беочића.

ИВКОВИЋИ, црква у селу Беочићу, на источној страни, која је негда у развалинама била, но, у време Кочиног рата, оправљена заузимањем једног калуђера а прилозима народа.

Приповеда се, да је неки Ивко Кованџија, у време кнеза Лазара, овди држао пчеле и себи био направио капелу, а после молио кнеза Лазара, те овај направио цркву, и по имену Ивковом, прозвана Ивковиће.

ИВЉЕ, мала бара и око ње каменити простор с једним сувим потоком, сав каменит; лежи на северо источној страни села Беле воде, простор 100—150 плугова.

ИЗБЕНИЦА село, граничи: од севера атар Секурички, југа Орашански, источно Обрешки, западно Секуричким, и може се обићи за 3—5 сахата. Свечара највише св. Николаца. Крста носе у понедеоник на св. Тројице; Богородични покров од старине слава.

ИЗБЕНИЧКА РЕКА. Глава јој је извор *Букор*, који је под врхом Буковицом. Текући кроз село Избеницу прими с десна поток Сувају, и утиче у леву обалу Каленићске реке.

ИЗВОРАЧКИ ПОТОК, утиче с лева у Сабаначку реку.

ИЗГОРЕЛИ ПОТОК, утиче с лева у Белицу, код Камаришта. У том је потоку некада изгорела гора, па је зато тако прозван.

ИЗГОРЕЛИ ПОТОК, упада с десна у Сибничку реку, испод Зговор воде или Градског потока.

ИЗЕРСКИ ПОТОК, у коме има по мало воде, мали простор, под родном земљом, на северо-источној страни атара Парцана.

ИЛИЈНЕ КОЗАРЕ, осоје под гором буковом, од 5—6 плуга, на источној страни села Беочића.

ИНСКИ ПОТОК, почиње у планини Благотину, а утиче с десна у Каленићску реку.

ИСАКОВАЦ, извор и поток, састаје се с потоком Змајевцем, па стиче у Пчеличку реку.

ИСАКОВАЦ ПИПЕРСКИ, простор преко реке до г. Сабанте, на северној страни Пчелица, под њивама, ливадама и забранима, има 30—40 плуга.

Ј.

ЈАВОРИЦА, или *Јаворски клик*, врх јужно до Вјетрње, једна од највиших тачака планине Јуора; лежи између Вјетрње и Змајевице.

ЈАВОРСКИ КЛИК, види „Јаворица.“

ЈАВОРСКИ ПОТОК, пада с десна у Дубичку реку.

ЈАГАНСКИ ПОТОК, утиче с лева у Каленићску реку, а у селу Превешту.

ЈАГЛИН, пољана, лежи на јужној страни села Беочића, под родном земљом и жиродродном гором, од 4—5 пл.

ЈАГЛИН, поток, од 3—4 плуга земље под гором, у хатару села Беочића.

ЈАГЛИЧИЋА ГРОБ, шума у селу Доброселици. Види „Равни Извор.“

ЈАГЊИШТЕ ВЕЛИКО, одмах до малог Јагњишта у осоју, под њивама и ситном гором; атар Сибнички.

ЈАГОДИНА, варош. Седиште окружних власти (Начелства и Суда) и канцеларије среза Беличког. Има мушку и женску основну школу и нижу реалку.

Лежи на реци Белици у подини косâ, што се поред Белице с обе стране пружају. Окружена овим ниским косама, заклоњена је од ветрометине, и ако је на самоме тлу долине Моравине постављена, опет је здраво место.

Кроз Јагодину протиче река Белица, на којој се 3 моста од дрвета налазе, за саобраћај једне обале с другом. Због бујности Белице, која од нагле кише кад што доста придође, југо-источни крај Јагодине пати по некад мало од поплаве.

У Јагодини налазе се остатци једне велике џамије и неких грађевина, по свој прилици, турских амама,

Из Јагодине виде се, у кругу од истока северу (с десна у лево), ове планине: Ртањ, ћупријске планине (Баба, Стрмостен Бељаница), Маћија, Пасторак Омољске планине, Липар, Црни врх, Шареник, Градина, Левачке планине, Ђурђево брдо и Гиље.

Јагодину зову неки и „Јагодна" како се обично звала у XVI веку.

Име јој је дошло од „јагоде", па с тога се Јагодна и звала.

Кроз Јагодину пролази Цариградски друм; осем тога, у њој се стичу насипи: из Крагујевца, Крушевца, Свилајенца и Трстеника.

Око Јагодине ова су најближа села: Праћина, Ракитово, Рибари, Буковча, Винорача, Трнава и Бресје, ни једно више од часа удаљено није.

У XVI веку Јагодина је била највеће и најлепше место на целом путу између Ниша и Београда, по причању тадањих путника Бузбека и Герлаха. Тада је Јагодина имала 4 каравансераја, 2 мошеје са мра-

морним чесмама и лепе баште ([1]). 1533 године у кући Дервиш-бега нађена је узидана мраморна плоча са две слике из средњега века и овим натписом: „Magnificus dominus Joannes de Alschan et uxoris nomen Clara. A. 1430.“ ([2])

У то време било је у Јагодини мало Срба, а доста спахија и Јаничара. У њеној околини у 3 села обитававаху сами Маџари. (Види оба горња извора).

Јагодина је играла важну улогу у новим борбама за ослобођење.

Нема сумње да је у Кочиној Крајини имала ма каквога учешћа, кад је чувени капетан Коча, био из њене околине, — из села Пањевца.

У првом устанку 1804 год. уз велике посте, било је крвавог боја између Срба и Турака у и око Јагодине. Види „Ђурђево брдо.“

Јагодина у трговачком погледу опада, али ће је жељезница опоравити.

ЈАГОДАРАЦ, пољана мала под утрином на брду, са мало ситне горе, на северо-источној страни села Избенице.

ЈАГОДЊАК, брдо, мало обрасло и родно место, у врху Крушевичког потока, на атару Јасичком, а на левој обали западне Мораве.

На овом брду имали су Срби логор 1810 године, када су се с Турцима били.

ЈАГЊИЛИШТЕ МАЛО, на јужној страни у атару Сибничком, у осоју, под ситном гором и шљиварима.

ЈАЗБИНСКИ ПОТОК, Долази од брега Збеговишта, а утиче с лева у Самарску реку.

([1]) Гласник срп. ученог друштва књ. XXXVI. стр. 205.

([2]) Die heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel, von Const. Jos. Jireček. 1877, стр. 125.

ЈАЗБОВАЧКИ ПОТОК, сув је и под ситном гором; постоји на јужнеј страни села Орашја.

ЈАЗВИНСКИ ПОТОК, с врло лепим извором пијаће воде, атара Орашког.

ЈАЗВИНЕ, мали простор на источној страни села Вукмановца, под ситном гором.

ЈАЗВИНЕ, планина на јужној страни села под жирородном гором и кршом, где се много лисице легу; атар д. Дубички. Лежи на левој обали Дубичке реке, између потока Орничког и Копалишта.

ЈАЛОВИК на западној страни манастира Каленића, висока планина као и Чворајa, родна гора, простор 80—100 плуга.

ЈАНКОВ ГРОБ, шума Избеничка и Орашка, на северу атара Орашког.

ЈАНКОВ ИЗВОР, лепа вода у малом Присоју; атар Дуленски.

ЈАРМА речица. Почиње у Селишту, и утиче у леву обалу Љубостинске (Самарске) реке. Од врха до утока прима ове потоке: *Аџевац, Таљиговачки, Кобиљачки и Велики*. Види ова имена.

ЈАРУГА, сув поток на северној страни села Тољевца, под утрином и ситном гором.

ЈАСЕН, поток, утиче с десна у Кованлучку реку, а долази из брда Јасена, па се по њему и зове.

ЈАСЕН, брдо у врху Нектинског потока, а у водомеђи Љубостинске и Кованлучке реке.

ЈАСЕН, долина под родном земљом и ситним забранима 40—50 пл. северо-западно од м. Сугубине.

ЈАСЕЊАК, страна или осоје, на западној страни села Вратара под родном земљом, забранима и утрином простор од 20—30 плугова.

ЈАСЕЊАК, долина, или коритасти поток, на источној страни села Руишника до В. Дренове, под родном земљом, кроз који тече поток Руишник, простор 100 до 150 плуга.

ЈАСЕЊЕ, равница у реци ниже села Риљца, у г. кључу под њивама и ливадама, простор 60—80 плуга.

ЈАСЕЊЕ, поток долази из брда Ровине, а тече у десну обалу Ратковичке реке.

ЈАСЕНОВА ГЛАВИЦА, лежи на јужној страни села Течића, велико брдо од 30—40 пл. под родном земљом; граничи село ово са Белушићем, Рабеновцем и Пуљцима.

ЈАСЕНОВИТИ ПОТОК, долази из Грабака, прима с лева поток Трску, па утиче с лева у Ратковачку реку.

ЈАСЕНСКА КОСА, пружа се са брда Јасена Кованлучкој реци, а између Божуровачке реке и потока Јасена.

ЈАСЕЊСКА РЕКА, тако се зове врх Ратковачке реке. Види ову.

ЈАСИК, коса, која се на десној страни Самарске реке пружа, између Гор. Јасичког и Доњ. Јасичког потока.

ЈАСИК, доњи део косе Ровишта, баш код утока Судинског потока у Самареку реку.

ЈАСИК, простор, на источној страни села Беочића од 8 до 10. плуга, под гором и каменитом земљом.

ЈАСИК, простор под родном земљом, на јужној страни села Сибнице.

ЈАСИКА село, има свој кључ (земљу) преко Мораве у окр. Крушевачком, који мери више од 4—500 пл.

Атар Јасички граничи се: од севера атаром в. Крушевичким, од југа реком Моравом, од истока Гавеским, а од запада Кукљинским.

Сав простор земље може се обићи за 4. сахата.

Јасика лежи јужно од Јагодине 10 сати, баш на самој обали Мораве, на полак сахата према Крушевцу, далеко од Варварина (ср. канц.) 3. сахата, од Крушевца 1½, од Кукљина сахат, в. Крушевице ¼, а од Гавеза ½ сахата.

Крста носе на св. Тројицу. Највише свечара Никољаца.

ЈЕЗДИМИРОВ РОВ, сув поток у селу Божуровцу.

ЈЕЗЕРО, на истоној страни манас. Љубостиње, где вечно вода лежи.

ЈЕЗЕРО, место у водомеђи западне Мораве и Каленићске реке, а у врху Кованлучке реке и Малетинског потока. Зове се тако по некој бари — језеру, које се на томе месту налази. Ово језеро никад непресушује и у њему има рибе. На атару села Превешта.

ЈЕЗЕРНИК, поток, с лева пада у Рековачку (Дуленку) реку.

ЈЕЛАК, планина; лежи у западној међи Крагујевачког и Јагодинског округа, између Крстате букве и Папрадне, а у врху Јелачког потока. Ова планина има два врха; северни зове се *велики*, а јужни *мали Јелак*. Дели воде Гружи и Љубостинској реци.

ЈЕЛАЧКА РЕКА, долази из Криве косе. Зове се по планини Јелаку, одакле извире њена најглавнија уточица *вел. Јелачки поток*. У Јелачку реку, од врха до утока, падају ове воде редом: *Лалошев, Црнбошњак, Лазовички, Симин, Папрадна, вел. Јелачки пот* и *Жута водица*. Види имена ових потока.

ЈЕЛАЧКИ ПОТОК, зове се, који из в. и м. Јелака тече у реку Планиничку.

ЈЕЛЕЧ, поток, дугачак по сахата, све под жиродном гором, простор 300—400 пл. продужујући се на

северној страни до чувеног места „Таборишта;“ атар села Слатине. Овај поток долази из брда Јелеча и глава је речице Врбе.

ЈЕЛЕЧ, планина, у врху речице Врбе, а између Сугубине Слатине, Ратковића, Врбе и Белице. Има горе као и у Грабаку. Из Јелеча истиче поток истог имена, глава р. Врбе.

ЈЕЛЕЊИ РТАЊ, брдо, на левој обали Мале реке, над саму Мораву наднешено; то је последњи огранак планинског венца, што се са Црног врха и Самара пружа Морави. На овом вису налазе се остатци некаква града, који мештани зову „Јеринин град.“ Лежи на атару села Грабовца.

ЈЕЛИЦКА ТРШЕВИНА, место у м. Басари, под ситном гором и родном земљом, простор од 20—30 плуга; атар Срњански.

ЈЕЛИЧИН ПОТОК, са извором и под ситном гором, на јужној страни села Орашја.

ЈАЛОВИК коса, која се од Загорја пружа између Удраговe воде и Јеловичке реке.

ЈЕЛОВИЧКА РЕКА, извире из Бунара, и пошто прими с десне стране поток Од дугачке косе, састаје се с Удраговом водом, с десна.

ЈЕРИНИН ГРАД, постоји на Јелењем ртњу, старе опадине некога града, за који ондашњи народ каже, да је „Јеринин“.

ЈЕЧМИКАТИ БРЕГ, на левој обали Удрагове воде.

ЈЕЧМИШТЕ, место у планини атара села д. Дубича, на источној страни, од 20—30 плугова.

ЈЕШЕКОВАЦ, поток, утиче с лева у Штипљанску реку.

ЈОВАНЧЕВИЋСКИ ПОТОК, пада у десну обалу Надрљске реке.

ЈОВАНОВ ВРЕГ, брдо постоји на северној страни села Жупањевца, под родном земљом, простор од 15—20 плуга.

ЈОВИН ПОТОК, с лева утиче у Стару Калудру, више брда Будима.

ЈОВИНА ЛИВАДА, постоји близу реке Жупањевске, на источној страни села, под родном земљом, простор 25 до 30 плугова.

ЈОВИЧИН ПОТОК, у селу Коњусима. Види „Јовичњак.„

ЈОВИЧЊАК или ЈОВИЧИН ПОТОК, на источној страни села Коњуса, простор 30—40 плугова, под родном земљом.

ЈОЦИН И ЖИВАДИНОВ ГРОБ, у селу Белој-води. Види „Гробови".

ЈОШЈЕ, простор на северној страни села Пчелица, у реци Пчеличкој, под њивама, ливадама и забранима.

ЈОШАНИЦА, речица, извире у Црном Врху, протиче поред манастира Јошанице, где с лева прими поток Срѐбрȍ, и после дужег тока, стаче се у леву обалу Белице.

ЈОШАНИЦА, манастир, у присоју планине Црног Врха, а у подини планине Шареника, у дубокој јарузи, где се поток Сребро састаје с Јошаницом. Милићевић вели, да народ верује о овој цркви, да ју је цар Лазар подигао и у њој се с царицом Милицом венчао.(¹)

На једној каменој плочи размера: ширине 0·65, висине 0·64 и дебљине 0·09,ᵐ стоји урезан овај натпис: **Исволенїемъ оц҃а и поспѣшенїемъ сн҃а | и совершенїем ст҃агѡ дх҃а ѡбновисѧ сїа | ст҃аа ѡбытелъ Ïѡшаница храм иже восїы | оц҃а нашегѡ Нїколаа: трудѡм иждивенїе Їеро | игꙋмена Алеѯїа Ѳе-**

(¹) Манастири у Србији. Гласник XXI, стр. 51.

одоровнча: н сродинін брата | его протопрезѵитеръ Їωаннъ Поповнчъ ѿ | места Іагоднне: н ктнторн кназьаа Добр|осавъ н Бошко: прн мнтрополнтꙋ Днωннсню | белнградском; оунꙋжное времѧ прн тꙋрецком | цр҃ю. С. Абдꙋлъ Ахмндь: ѿрожде|ства п. | 1786 ,ажпѵ: їндікта. д҃ мц҃а апрнла а к҃ъ крꙋгъ сꙋлнца ді҃ лꙋне; зі — (у 12 редова).

На трокатној звонари од древета има 3 мала звона, која је књаз Милош дао у спомен закључења мира с Марашли Али пашом. Црква је сва изнова оправљана. Само у трулу (кубету) у главној цркви виде се живописи (један круг светаца), више нигде. Црква има 2 кубета.

Овај је манастир био главни штаб и збориште српске војске, која се је 1815 године из источних нахија шумадијских била искупила, да стане на пут Марашлијној силној војсци, што једнако у Ћуприју долазаше. Ту је био први састанак преговора између Милоша и Марашлије. На овом састанку били су од српске стране: Јован, брат књаза Милоша, Дититрије његов писар, кнез и војвода Милоје Теодоровић из Црнче и Неофит из манастира Никоља. От турске стране пак дођу: Хаџи — Јордан Кајсарлија, тајни саветник Марашлијев Ћурчибаша, Нишки владика с два три агалара Турчина.([1]) Овај је састанак утишао мало јарост турску и придобио благог Марашлију, те је Милош добио времена, да на Дрину оде и босанском везиру Рушиду паши, лично претстане и умири га. За то време остао је у Јошаници Вуица Вуличевић војвода, с Јованом и осталим вој-

---

([1]) Тројегодишња Историја Србије од Симе Милутиновића. стр. 346.

водама, да Марашлију завараваjу, који је рад срећно по Србију испао.

Код цркве у Јошаници сарањен је војвода Милоје Теодоровић 1832 године.

ЈОШАНИЧКА мáла. Види „Бунар."

ЈОШАНИЧКИ ПРЊАВОР сеоце, на земљишту манастира Јошанице. Лежи на утоку потока Сребро у Јошаницу, а између села: Црнче, Сијоковца и Лозовика.

ЈУВОР, један врх од планине, баш над самим Манастиром Љубостињом, под жиродном гором.

ЈУНЕЋА ДОЛИНА, лежи на југо-западној страни села Избенице, под шумом, забранима и утрином.

ЈУОР(¹) планина. То је општи назив целог оног планинског венца, што се с југа на север, између Главне Мораве и Лугомира пружа. Протеже се у дужину на 20, а у дебљину (преко Вјетрње) на 10 километара. На северу његовом подином пролази насип из Јагодине у Ћуприју; на истоку пере му благе изданке валовима Морава, а подином сече Крушевачки насип; на југу Клисуром пробија Каленићска река; на западу благе косе облива му Лугомир.

Крајња тачка на северу му је *Гиље*, а на југу *Девојачка стена.*

Сâм планински гребен, што дели воде Морави и Лугомиру, с југа на север прелази преко ових места: са Девојачке стене, изнад села Избенице, пење се на врх *Буковицу*, па даље на *Змајевицу*, *Јаворовицу* или *Јаворски клик*, а с ње на највиши врх *Вјетрњу*. Са Вјетрње слази на *Голину*, па даље води преко *Добре воде*, *Кучкиног рта*, или *врха*, *Остре Главице*, *Медвеђе Главице*, *Врањевца*,

(¹) Неки зову га „Јувор" и „Јухор."

Тупанца, па завршује стрмим језиком Гиљем, изнад раскршћа насипа Ћупријског, Јагодинског и Крушевачког. Види горња имена.

У *присоју* овог планинског венца — источној подгорини Јуора, леже ова села, почињући са севера: Мајур, Остриковац, Д. Јовац, Г. Јовац, Дворица, Трешњевица, Сињивир; Рашевица, Поточац, Својново, Обреж, Катун, Варварин, Бачина, Церница, Избеница, Оращје и Пајковац. Првих 7 села припадају Беличком, а других 11 села Темнићском срезу.

О *осоју* пак — западној подгорини Јуора — налазе се ова села: Вресје, Главинци, Колари, Драгошевац, Ивковачки Прњавор, Беочићи и Секурич. Првих 6 села долазе у Белички, а последње у Темнићски срез.

Јуор у ужем, правом значају зове се планина, од Девојачке стене до Медвеђе Главице, дакле од изпад Избенице на југу, па до изнад села Дворице, на северу.

Цео Јуор обрастао је гором а особито горњи део бокова; у присоју је већином грм, а у осоју буква. Његова је највећа апсолутна висина око 1000^{m}.

К.

КАВАДАР, село, граничи се: од севера Урсуличким и Ломничким, југа Течићским, истока Вукмановачким хатаром, и може се обићи за 2 сахата. Ово село стоји баш уз само село Течиће, само што их раздваја река, и по томе и ово село одстоји од Јагодине јужно 4, и од ср. канцел. 1 сахат.

Највише свечара Јовањаца, па Никољаца. Крста носе на св. Јована, пред млади Никољдан пролетњи,

и св. Недеље, по Пантелијевудну. *Кавадар је*, кажу, добио име отуда, што је некад на том месту кнез Лазар „каву" пио, кад је из Крушевца у Крагујевац ишао. Људи говоре, да је у оно време увелико вредио пут кроз Левач, који је сада просечен за свезу Крагујевца и Крушевца, у главном старим постојећим путом, преко Кавадара, Рековца и т. д.

КАЗАНЛИЈА, сув поток, под родном земљом, у кључу, на јужној страни села Комарана, простор 20 до 30 плуга, утиче с десна у Комаранску речицу.

КАЗАНИШТЕ, простор од 20 до 30 плуга земље, под родном земљом, у кључу, на јужној страни села Међуреча.

КАЗАНСКИ ПОТОК, сув је и лежи на северној страни села Д. Крчина, под утрином.

КАЗАНСКИ ПОТОК, на источној страни села Тољевца и силази у Церницу.

КАЗАНЦИНИЦА, брдо-раван, лежи на северо-западној страни села Волујка, под родном земљом.

КАЛЕНОВАЦ, село, на потоку Каленовачком врелу, под Црним врхом, са источне стране. Граничи се: са севера Гор. Штипљем, југа Црнчом, а од запада Крагујевачким округом.

КАЛЕНОВАЧКО ВРЁЛО, десни извор Штипљанске реке. Види ову.

КАЛЕМИ, простор од 4 до 5 пл. под родном земљом, на северо-западној страни села М. Сугубине.

КАЛИМАН, простор на источној страни атара В. Дренове, од 50 до 60 пл.; до Селишта.

КАЛЕНИЋ, манастир у Левчу, у врху Каленићске реке. Зидао га је Деспот Стеван Лазаревић 1407 год. У овом манастиру лежале су кости светога краља од

28 декембра 1815, кад су донете из Аустрије, па до 20 августа 1839 године, кад су враћене у Студеницу.

Каленићу је храм Ваведење, а сабор се купи о Петровудне и на Велику Госпођу. О постанку имена овог манастира, види назив „Бубњиц", а више о њему читај Гласник срп. ученог друштва књига XXI, стр. 45 до 51.

Каленић манастир граничи се: од севера Надрљским, Жупањевским и Сибничким, од југа Г. Дубичким, Рајиначким и Лободерским, од истока Превешким а од запада Раваничким и Годачичким хатаром (округа крагујев). Због врлетни места, хатар ман. Каленића може се обићи једва за 6 сахати.

Манастир Каленић одстоји од Јагодине југо-западно 8 сахати далеко, од ср. канц. Рековца 4, од Мораве, Љубостиње и Трстеника по 4, од Крагујевца и Крушевца по 8, од Карановца 6, од Раванице и Годачице по 3, а од Превешта, Сибнице, Г. Дубича, и Лободера по 1 сахат.

На манастирском хатару, а на источној страни истога, налази се село: *„Прњавор Каленићски."*

КАЛЕНИЋСКИ ПРЊАВОР, на атару манастира Каленића. Види овај.

КАЛЕНИЋСКИ, поток, утиче с десна у Надрљску реку, а долази из планине манастира Каленића.

КАЛЕНИЋСКА РЕКА. Извире више манастира Каленића из планинског венца, који се Загорје зове. Глава јој је *Удрагова вода,* у коју с лева тече *Крушкин поток.* До манастира прима још *Јеловичку* и *Брезовачку* реку с десна, а *Бачински поток* с леве стране. Одатле добије од манастира име „Каленићска река," које име

све до утока у Мораву код Варварина, задржава. Текући све у источном правцу протиче кроз и поред села: Превешт, Лепојевићи, Опарићи, Горњи и Доњи Крчин, Карановчић, Тољевац, Пајковац, Орашје, Церницу, Бачину и Варварин. Од манастира Каленића, па до утока у своме тôку прима са обе обале ове воде редом: *Прњаворски, Цигански, Кречански, Кривељски, Ваљавички поток, Дубоки дô, Крстачки, Јагански, Брајин, Милошев, Старински поток, Гушевац, Крачин, Булутовац, Малетински, Пруго-јевац (Слатина), Чворaја, Калудра, Ински, Брестовац, Манастирински, Студенац, Збеговиште, Равништа, Равњански, Ђаволски, Пајковачки, Церница* и *Избеничка река.* Види ова имена на своме месту.

КАЛУДРА село, граничи се: од севера Сибничким, Волујским и Пуљачким, од југа Лепојевачким и Превешким, од истока Опарићским, од запада Сибничким и Манастирским (Каленић) атаром, и може се обићи за 3—4 сахата.

Село Калудра одстоји од Јагодине на јужној страни 8 сах. далеко, од ср. канцел. 4, од Каленића 1 сах., од Превешта и Лепојевића по 1, а од Пуљака, Волијака и Сибнице по полак сахата.

Свечара највише Јовањаца. Крста носе у Бели Четвртак по Тројицама.

КАЛУДРА НОВА, поток, у коме је ново село Калудра. Врх му је поток Ваганчић, а ниже се у њу стачу с лева потоци: *Цвејановац* и *Стојановац.* Стара и Нова Калудра састају се у селу испод цркве Прерадовца.

КАЛУДРА СТАРА, велики поток, у коме је пре било старо село „Калудра.“ Врх и извор старој Калудри су потоци: Велико (десни) и мало (леви) Забоје, испод

чијег састава утичу с лева: *Средњи поток*, *Јовин поток* и *Гологрејаш*.

Стара и нова Калудра састају се у селу испод цркве „Прерадовца."

КАЛУЂЕРИЦА или КАЛУЂЕРСКИ поток, сув је, и лежи на западној страни села Лоћике у кључу, под њивама и ливадама, простор од 200 до 250 плуга.

КАЛУЂЕРСКИ ПОТОК. Види „Калуђерица."

КАМАРА, на северној страни села Г. Сабанте, од 15 до 20 пл., простор под родном земљом.

КАМАРИШТЕ, поље у атару Шанторовачком до Белице све саме њиве.

КАМЕНАРИ село, граничи: од севера хатар Парцански, од југа Шашиловачки, истока Глобарски, а од запада Коњушки.

Сав простор може се обићи за 2 сах.

Највише свечара Николаца. Крста носе у Вели Петак, по Тројицама.

КАМЕНАЦ, брдо мало под виноградима, на западној страни села Богдања.

КАМЕНАЦ, планина под крупном и жиродном гором, на источној страни села Д. Сабанте, простор 50 до 60 плуга.

КАМЕНИТА БАРА, то је највиша чука, више гробља Риљачког и потока Вуковца, зове се по једној бари онде стојећој, у којој вода нигда непресушује. Ова чука припада пола Г. Дубичу.

КАМЕНИТА ГЛАВИЦА, брдо на десној обали Дуленке реке и потока Стублине.

КАМЕНИТА ТРАВИЦА, мали простор у планини М. Кременцу; атар Рековачки.

КАМЕНИТИ ВРХ, чукара, под крупном и ситном гором, на јужној страни села В. Сугубине, простор 50 до 60 плуга.

КАМЕНИТИ ПОТОК, утиче с лева у Белицу; обрастао је ситном шумом.

КАМИЛСКА КОСА, продужење од планине Благотина, Вуковца и Чвораје, југо-источно од села Опарића до атара М. Крушевица; простор велики око 1000 пл. земље, већа чест под крупном жирородном гором, а остало под њивама, ливадама и виноградима.

КАМИЦАРА, брдо изнад манастира Љубостиње, а према саставу Самарске и Дубичке реке.

КАМИЦОР, кључ или поље, на јужној страни села Раинца, под кршом, ситном гором и нешто родном земљом.

КАМИЦОР, врх од планине, на северној страни у атару манастира Љубостиње, под жирородном гором, између Дубичке и Планиничке реке.

КАМИЦОР, на западној страни села, у атару Г. Сабанте, под ситном гором и родном земљом.

КАНДАЛО, чука у атару села Мајура.

КАПЕТАНОВАЦ или ДЕЛОВИ, брдо у врху Коренате и Луњевца потока, код села Мотрића.

КАПЕТАНОВАЦ, сув поток на јужној страни села Милутовца, полак под ситном гором, забранима, а пола под родном земљом, у величини 50 до 60 плугова.

КАПЕТАНОВАЦ, планина под крупном и жирородном буковом гором, где има и вода; простор 10—15 пл. у селу Дуленима.

КАПЕТАНОВАЦ, дугачак поток, долази од Муслина гроба, а утиче у десну обалу Дуленске реке.

КАПЛАРОВА ЛИВАДА, простор под родном земљом; 40 50 плуга, на западној страни села Мијајловца.

КАРАВЛАХ, брдовито место, под родном земљом, простор 15 до 20 плуга, на источној страни села Мијајловца.

КАРАНОВЧИЋ, село, граничи се: од севера Д. Крчинским, од југа Парцанским и Лазаровачким, од истока Тољевачким, а од запада М. Крушевичким.

Сав простор овог села може се обићи за 3 до 4 сахата.

Карановчић одстоји од Јагодине јужно 7 сахати, од ср. канцел. (Варварина) 4, од планине Јуора 2, од Д. Крчина и М. Крушевице по $1/4$, од Милутовца, Лазаровца и Парцана по 1, Тољевца $1/2$ сах.

Свечара највише Никољаца; Крста носе на Бели петак по Тројицама, и св. Агатона у јесен.

КАРАУЛА, узвишено брдо, више самог села Медвеђе, где и гробље постоји.

КАРАУЛЕ, зове се узвишено место поред Моравске равнице, као што је код Обрежког прокопа, Јагодинско гробље, куда су Турци страже постављали и чували; на југо-западу села Шанца.

КАРАУЛСКИ поток, утиче с лева у Белицу. Име је добио, што су у његовом врху биле карауле, ради чувања од Турака у првим устаницима 1805, 9 и 1815 године.

КАТАОНИЦА, од 10 до 15 плуга, простор на северној страни атара В. Дренове, под родном земљом и забранима.

КАТОВИЦА, на северној страни села Г. Сабанте, простор 150 до 200 плуга земље, под њивама и ливадама.

КАТУН, село, граничи се: од истока Моравом, запада атаром Бачинским, севера Обрежким, југа Моравом и

атаром Варваринским. Сав простор може се обићи за 2—3 сахата.

Највише свечара Никољаца, па онда Ђурђеваца. Крста носе у понедељак по св. Тројице.

Слава сеоска св. Тома пролетњи за винограде, а за здравље говеди сваког четвртка пред Ђурђев дан.

КАЧАРСКИ КЛИК или КАЧАРСКА КОСА, у атару села Обрежа. Види „Горела коса.“

КАЧАРСКИ ПОТОК, јужно од села Својинова, истиче од Змајевице, а у коме увек воде има.

КЕСЕГА, коса, на левој страни Самарске реке, а између ње и Јарме.

КЕСЕГСКИ ПОТОК, долази из косе Кесеге, по којој се зове, а пада с лева у Самарску реку.

КИСЕЛА ВОДА, зове се један извор киселе воде, на ¼ сахата северно од села Беле воде. Ова вода кисела је за полак Вуковичке киселе воде, и онај поток у који ова вода стиче, зове се *Кисељак*. Да се ова вода лепо оправи и у ред доведе, доста би ползовала околном народу.

КИСЕЉАК, поток, тече од киселе воде у село, на северној страни села Беле воде.

КЛАДЕВЉЕ, равно место југо-западно од села, простор 10—12 плуга, под родном земљом; атар в Дренове и Медвеђе.

КЛАДЕНЧИЋ, извор са лепом пијаћом водом у потоку, на северо — источној страни села Шанца.

КЛЕНОВИЦА, брдо на десној обали Рековачке (Дуленске реке, ниже Камените Главице.

КЛЕНСКИ ПОТОК, сув је, на западној страни села Шанца, без икаквог другог простора.

КЛЕЊАК, забран под ситном гором, на северној страни села Орашја.

КЛЕЊАК, простор у кључу, под родном земљом, од 15 до 20 пл. на северној страни села Драгоцвета.

КЛИК, крш под Белутком, а у врху Рајкова потока; дели воде Крушевици и Рековачкој реци.

КЛИК, коса на јужној страни села, под родном земљом, од 4—5 пл. атар М. Крушевице.

КЛИК, вис у врху Оскорушког потока, а на десној страни Ратковачке реке.

КЛИК, простор између два потока, зашиљаст, на северној страни села Жупањевца, мали простор, под жиродном гором.

КЛОКОЧЕВАК, коса, на планини Јуору на северној страни села Избенице, под крупном буковом гором.

КЛОКОТОВАЦ, поток долази из Виса, а утиче с десна у Дуленску реку.

КЉУЧ, велики простор, у хатару села Дворице, под њивама и ливадама, који има разне називе као: *Старо село*, где је некад ово село насељено било, па се после на садање место преместило; *Купусаре*, где су многи купушњаци били; и *Острво* за које једни причају, да је ту било највише траве острике, а други, да је ту у малом обиму постојао островчић од Мораве.

КЉУЧЕВИ, мали простор, под родном земљом и виноградима, на источној страни села Бара.

КОБИЛИН КЛИК, или коса — гребен — на северној страни на Јуору, под крупном родном буковом гором; атар Избенички.

КОБИЛИН ПОТОК, сув, постоји у Тополици, под ситном гором, од 30—40 плуга, атар в. Дренове.

КОБИЉАЧКИ ПОТОК, долази из Утинске Чуке, а пада с лева у Јарму.

КОВАНЛУК, — **КОВАНЛУЦИ** — или *велики и мали Кованлук* један од другог стоје, на јужној страни

села Коњуса, простор 150—200 плугова, сав под родном земљом, у Кључу.

КОВАНЛУК, поток у селу Љубави. Види „Комарин“ цркву.

КОВАНЛУК, доља или падина, са врло лепим извором (Кладенцом), простор сав под родном земљом, 60 до 80 плугова, у атару Милутовачком. То је место између Божуровачке и Риљачке реке, баш изнад њиног састава. Овде кажу, да су биле трмке цара Лазара, а и касније су на том месту пчеле гајене, с тога је добило име Кованлук.

КОВАНЛУЧКА РЕКА. Рлава јој је *Риљачка река*, која у селу Риљцу, а испод Језера почиње, и врх јој се зове *Недељков поток*. Протичући после кроз села: Риљац, Малу Сугубину, Малу Дренову, Милутовац, Страгаре и Селиште, утиче у леву обалу западне Мораве. Пошто се Риљачка река састане са Божуровачком, код места Кованлука, добија име „Кованлучка“ река, и ово до утока у Мораву задржава. Од извора до увора прима са обе обале ове воде редом: *Бели поток*, *Црквиште*, *Змајевац*, *Божуровачку реку*, *Јасен*, *Ропоч*, *Буковачки поток и Пољанску реку*. Види ова имена на своме месту.

КОВАНЛУЧКИ ПОТОК, на северо-источној страни села Коњуса, под ситном гором, где има и лепа текућа вода.

КОВАНЛУЧКИ ПОТОК, простор од 5—6 пл. земље у хатару села Беочића.

КОВАЧЕВАЦ, село одстоји од Јагодине на јужној страни 1½ сахат, баш до Драгоцвета; и граничи се: од севера Лозовичким, југа Шуљковачким и Шанторовачким, истока Драгоцветским и Бунарским хатаром, и може се обићи за 2 сахата.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе у белу суботу, по св. Тројицама.

Сеоска слава св. Мојсило (Мећудневица), ради здравља стоке.

КОВАЧЕВАЦ, поток у Горици, атара Д. Крчинског.

КОВАЧЕВАЦ, коса, која се са планине Благотина пружа десној обали Каленићске реке, а између потока Збеговишта и Равништа.

КОВАЧЕВИЦА, раван у Д. Јовцу, зове се тако што се је ту био настанио некакав ковач.

КОВИЉАЧА, поље једно на источној страни села Копривнице и Д. Рачника, од 100—120 пл. под равном земљом.

КОВЧЕЖИНА, простор од 50—60 пл. под ситном гором и утрином, на северној страни атара Бошњанског.

КОЖУРОВАЦ, сув поток, на јужној страни села Доброселице, сав простор под родном земљом.

КОЗИЈА ГВАВА, брдо у водомеђи Левачке реке (Надрљске) и Дуленке, ниже малог Осоја.

КОЗИЈА ГЛАВА, поточак, с десна у Малу реку пада.

КОЗЈА ГРВА, део косе, на северној страни села Превешта, под родном земљом, простор 10—15 пл.

КОЗАРИЧКИ ПОТОК, долази из Дрењака, а утиче с десна у Сабаничку реку.

КОЗАРСКИ ПОТОК, сув јужно од села Својинова.

КОЈНЕ ЛЕТОВИШТЕ, један део Змајевице под жирородном гором. Атар Својиновски, на страни западној.

КОКОТОВАЦ, поток с водом лепом, испод голе косе Виса, у атару Дуленском.

КОКОШИЊА БАРА, налази се на северној страни села Шанца, на врху Нерећинске косе, к шуми Бошњанској.

КОЛАРАЦ, сув поток, на северо-источној страни атара Шаначког к шуми Шаначко-Бошњанској. Сече Крушевачки насип и утиче у леву обалу западне Мораве.

КОЛАРИ, село на Лугомиру, а у Осоју планине Јуора. Граничи се: од севера Главинцима, истока Јовцем, југа Драгошевцом, а од запада Шуљковцем. У овом селу налази се једна стружница.

КОЛАРКА, страновит предео од 15—20 плуга, под кључом, на западној страни атара Шашиловачког.

КОЛЕНА и ГОМИЛЕ, гола висока коса, на источној страни села Дулена, нека чест под ливадом; простор 300—400 плуга.

КОЛЕНСКИ ПОТОК, врх Дуленске реке; извире из брда Тикве. Прича се, да је проклета Јерина некад заповедила, да се у овом потоку испребијају колена неком човеку, па после наредила, да се у „Вешалском потоку на вешала" мете. Отуд и имена овим потоцима.

КОЛИБЕ, место у планини хатара Грабовачког, од 20 до 30 плуга, под крупном и жирородном гором, на северној страни села Грабовца.

КОЛОВОЗ, страна на југо-источној страни села Сибнице, под њивама и ливадама.

КОЛОДЕЉА, Моравиште, један рукав од Мораве, у атару села Рибара.

КОМАРАНИ, село граничи се: од севера Крушевичким, од југа Мотрићским и Барским, од истока Течићским, од запада Сиљевичким атаром, и може се обићи за 2—2½ сахата.

Највише свечара св. Никољаца. Крста носе на св. Тројице други дан.

Светог Тривуна слави село због винограда.

КОМАРАНСКА РЕЧИЦА, почиње из брда Царине. Прима у се с десне стране ове потоке: *Казанлију, Петловац и Луњевац.* Види ове потоке. Комаранска речица пада у Крушевицу с десне стране, а протиче кроз село Комарани, по коме се и зове.

КОМАРИН — црква, на северо источној страни села Љубаве. Ова је црква, веле још од времена кнеза Лазара, но је била порушена и тек у новије доба подигнута. На северној страни ове цркве продужује се један поток, или боље рећи једна подина у Гушћару. Овај поток зове се *Кованлук*, где су веле трмке кнеза Лазара биле. Кад је кнез Лазар зидао цркву у Крушевцу, и ону у Љубостињи, он је онда за настојника копања камена у Мајдану Брајковачком, поставио Милоша Обилића. Овај шиљући на обе стране камен по кнежевој заповести, бирао је најбоље, а оно лошије и изломљена парчад остављао, па је дао сазидати цркву у Подини, код кнежевог конака. Кад је пак доцније Вук Бранковић код кнеза опадао Милоша, он је и то кнезу казао: „ти градиш две, а он гради и трећу цркву,“ продуживши подобна опадања и пребацивања.

Кнез Лазар, да би се сам уверио, појаше коња и сам у Кованлук дође, па кад око цркве обиђе и све види рекне: „ко мари за то,“ т. ј. то није никакова штета, нити терет, ни трошак, а биће народу некад од потребе. Од ове дакле речи „*Ко мари,*“ остане име цркви Љубавској „*Комарин.*“

КОМПИРИШТЕ, брдо у венцу, што дели воде Дуленки и Левачкој (Надрљској) реци, изнад Крша.

КОНАК, вис у врху Коренате, а на левој обали Левачке (Надрљске) реке. Овај вис зове се другим именом *Капетановац.*

КОНАКОВАЦ, место на северо-источној страни села Г. Сабанте, под жирородном гором, простор 200—300 плугова, а има њива и ливада.

КОНЏИНА ЛИВАДА, брдораван, на југо-западној страни села Богдања, под родном земљом.

КОЊАК, подужи поток, протиче кроз село Кукљин, па утиче у леву обалу западне Мораве.

КОЊУАР, јаруга (и поље), долази из брда Товарњаче, сече Крушевачки насип, и збада у леву обалу Западне Мораве, баш изнад њеног састава с јужном Моравом. У овој јарузи постројена је била руска кара за време боја с Турцима на Варварину, 6 Септембра 1807 г. (Гласник 48, стр. 165—173). Лежи између Варварина и Маскара.

КОЊУСИ, село, нема синор са селом Љубавом, него су још од старих времена хатари њихови састављени уједно. Ова дакле два хатара (Коњуски и Љубавски) као један, граниче се: од севера Парцанским и Карановачким, од југа Моравом, истока Каменарским, Брајковачким и Белотводским, а од запада Лазаровачким, Страгарским, В. Дреновским и Селиштанским хатаром. Сав простор може се обићи за 6 сахати. Највише свечара Аранђеловаца, па Никољаца. Крста носе на св. Тројицу.

КОЊУШКА РЕКА, почиње из брда Дубове у две гране, код села Лазаревца и Комарана; у селу Коњусима састају се обе гране, па после утиче у леву обалу западне Мораве.

КОПАЛИШТА, поток, пада с лева у Дубичку реку.

КОПАНИ ПУТ или ПРОКОП, зове се место на друму идућем из Јагодине у Крушевац, где је пут прокопан око 2—3 фата у брдо, простор 120—150 пл; на северној страни села у Кључу, атара Обрежког.

КОПРИВНИЦА и Д. РАЧНИК, села тако су у близу, да им је хатар уједно, и неможе се определити докле је једног, а докле је другог села. Она се граниче: од севера Моравом и Багрданом, југа Врановачким и Гор. Рачничким, истока Лаништанским и Врановачким, а запада до Осаоничког хатара, и сав њихов простор може се обићи за 5—6 сахати.

У Копривници има највише свечара Никољаца, а тако и у Д. Рачнику. Крста носе у Копривници 2-ги, а у Рачнику 1-ви дан Тројица. У Копривници селска слава Цвети, а у Д. Рачнику Конст. и Јелена, ради здравља људи.

КОРАСКИ КЛИК стоји до атара Избеничког и Бачинског.

КОРЕНАТА, сув коритаст и дугачак поток, почиње са косе изнад Бара, од Делова и Капетановца, и иде кроз село Мотрић и атаре села: Волујка и Пуљака, па силази ниже Белушића у Левачку реку. Овај је поток под родном земљом, и има 40—50 плуга. Ниже села испод кључа, има *Велики гај*, који се дели између Мотрића, Пуљака и Течића. У Коренати налазе се ова места: *Песковита Чукара* (узвишено брдашце), *Парлоган*, *Влашка долина*, *Дубочар*, *Пољана*, *Јасенова Глава и Србљак*. Прва четири места припадају Волујку, а последња два атару села Пуљака; Дубочар је заједнички.

КОРИТА, поток види „Стублина."

КОРИТА, у врху Раичева потока, на десној страни Надрљске реке.

КОРИТА или МАГАРАЦ, стоји на северо источној страни села Сиљевице, брдо раван од 50—60 пл. земље, под гором и родном земљом.

КОРИТО, леп извор пијаће воде, на источној страни села Жупањевца и вел. Стражевице.

КОСАЊАК, или МАЛА КОСИЦА, брдо на јужној страни села Бара, мали простор под родном земљом.

КОСИНА БАРА, у долини који нигда не пресушује, са простором око ње 50—60 плуга, под родном земљом, на западној страни села Коњуса.

КОСИЦА, простор од 30—40 пл. под жиродном гором, на северо-источној страни села Слатине.

КОСТИН КАМЕН у селу Мајуру. Прича се, да ту под тим каменом има блага за 10 мазги што могу понети, које је закопано, кад су се, после пропасти Косовске, Срби тукли са Турцима, и људи верујући тој причи, избушили су свуд у наоколо тај камен, и обили га, пошто се због грдне величине дићи неможе.

КОТАВИЦЕ, у кључу и реци Д. Сабаначкој под њивама и ливадама, простор 50—60 пл. на јужној страни села.

КОШАРИШТЕ, зове се поток, што води из Горице, села Д. Крчина.

КОШУТСКА коса, под родном гором испод планине Јуора; на северо-источној страни села Беочића.

КРАЉЕВО ДРВО, леп гранат грм, на ливади поред пута, идући из Превешти у Сибницу. Под њим преноћиле су мошти Светога Краља Стефана, када су 1806 године из Манастира Студенице у Враћевшницу преношене. Тада је то било мало дрво, а сада је красан и разгранат грм.

КРАТКИ КЛИК део Јаворовице, у атару Својиновском.

КРАЧИН поток, утиче с лева испод Беле баре у Каленићску реку; атар села Превешти.

КРВАВИЦА брдо, у водомеђи Ратковичке и Дуленске реке, у врху Крвавичког потока, а поред самог пута, што из Крушевца за Крагујевац води. Зове се тако с тога, што су се на њему Срби с Турцима „крвавили“,

кад су у збегу у Ралетинцу били и „страже“ на брду Стражари чували.

КРВАВИЦА село, граничи: од севера атар Падежки, југа Срњански, источно Падежки, а запада Шашиловачки; може се обићи сав атар за 1½ до 2 сахата.

Највише свечара св. Ђорђеваца (Ћурђеваца). Крста носе на Св. Тројице у Недељу.

КРВАВИЧКИ ПОТОК, долази из брда Крвавице, а тече у десну обалу Ратковичке реке. Види „Крвавица.“

КРЕМЕНАЦ, долина на јужној страни села Божуровца, под родном земљом, простор 10—15 пл.

КРЕМЕНАЦ, планина између Левачке и Рековачке (Дуленске) реке. Има два Кременца: *велики* више и *мали Кременац* ниже налазећи се.

КРЕЧАНА, (и Кречане) страна у врху Кречанског потока, где се налази добар камен и креч израђује; северо истоку од ман. Каленића, у коме простору има половину село Сибница.

КРЕЧАНСКИ ПОТОК, долази из стране Кречане и утиче под Пискавицом, у леву обалу Каленићске реке.

КРИВАЈСКИ ПОТОК, долази из Дебеле Косе и пада с лева у Дубичку реку.

КРИВА КОСА, у селу Лободеру. Види „Мећица“.

КРИВА КОСА, пружа се између Риљачке и Божуровачке реке.

КРИВА КОСА, на међи Крагујевачког и Јагодинског округа, а пружа се и између Самарске и Јелачке реке донекле.

КРИВА КОСА, под гором, баш испод Црног Врха, на северној страни села Дулена, простор мали.

КРИВА КОСА, под старом и крупном жирородном гором буковом и растовом; простор иначе кршевит, 200 до 300 плугова, на северо-источној страни села Д. Ду-

бича. Лежи на левој страни Дубичке реке, а између Орничког и Криваjског потока.

КРИВА ПОДИНА, део од Змаjевице, у атару Своjиновском.

КРИВАЧА, простор 300—400 плугова, брдно место, под ситном гором и гушћарима, куда се врло радо криjу зверови; у атару Бачинском.

КРИВЕЉ, брег или коса, на jуго-западноj страни села Жупањевца, под жирородном гором.

КРИВЕЉ, планина, на jуго-источноj страни Каленића, под жирородном гором, коjа се пружа од Плужевине, простор 50—60 плуга.

КРИВЕЉСКИ поток, долази из брега Самара, а утиче с десна у Каленићску реку.

КРИВИНА, коса на jужноj страни села Избенице, под ситном гором и забранима.

КРИВИНА, у атару Кукинском но преко Мораве, простор 40—50 плугова, под родном земљом, на jужноj страни.

КРИВИ КЉУЧ, у атару Шаначком на источноj страни села, 30—40 пл, под лепом и родном земљом.

КРСТ, в. коса, на севорноj страни к Пуљцима, простор 500—600 пл. хатар села Опарића.

КРСТАТА БУКВА, вис на међи Крагуjевачког и Jагодинског округа, а испод Jелака; атар села Планинице.

КРСТАТА БУКВА, место где се и данас налази jедна закрштена буква; простор мали хатар в. Сугубине.

КРСТАТАК, брдо у Д. Jовцу, прозвано с тога, што се ту налазило некад природно никло крстато дрво, и оно jе под гором.

КРСТАЧКИ ПОТОК, на северо-западноj страни села Превешта, под жирородном гором растовом и буковом, простор од 15—20 плуга; утиче с лева у Каленићску реку.

КРТИНАЦ, поток, стиче се с лева у Дуленску реку.

КРТИНСКА РЕКА, почиње из Гувништа, протиче поред Пчеличке цркве, па се стаче с десна у Пчеличку реку.

КРУШАК, мали простор од 3—4 пл. више села, на западној страни Д. Дубича. Ово је место занимљиво и ретко, јер се онди никакво друго дрво неможе видити, сем само крушке, и то тако велике, да се греда може од 15—20 држалица осећи.

КРУШАК, брдовито место под равном земљом, простор 30—30 пл. на источној страни села Мијајловца.

КРУШАК, коса или брдо-раван, на северо-западној страни села Г. Рачника, под утрином и крупном родном гором, од 50—60 пл. земље.

КРУШАР, поље под родном земљом, на северној страни села Богаљинаца, од 7—8 плуга.

КРУШАР, јужно од Волујка, близу реке у кључу, налази се простор под родном земљом, које је добило име од Крушака, којих онди и данас има, и које су стара дрвета.

КРУШАЧКИ поток, тече с лева у Студенски поток.

КРУШЕВИЦА, речица, долази из брега Великог Кременца. Врх јој је *Сиљевички поток*. До утока прима у се ове потоке: *Петровића, Ротички поток и Комаранску речицу*, па се под Рогољевицом брдом стаче у десну страну Дуленке (Дуленуше). Види поменуте потоке.

Крушевица протиче кроз село истог имена, по коме се ваљда и зове.

КРУШЕВИЧКИ ПОТОК, протиче кроз село В. Крушевицу, сече крушевачки пут, и утиче у леву обалу Западне Мораве.

КРУШЕВЉЕ, постоји на источној страни села Медвеђе, под родном земљом.

КРУШКА, поток, упада у Мораву с лева, на горњем крају Багрданске Клисуре.

КРУШКИН ПОТОК, долази из Чвораје, а састаје се са Удраговом водом.

КРУШКИН ПОТОК, простор од 30 до 40 плугова у Тополици, атара В. Дренове, пола под њивама, а пола под виноградима.

КРЧЕВИНА, простор у реци од 10 до 15 плуга, све под њивама и ливадама; атар села М. Сугубине.

КРШ, камените брег, на источној страни села Опарића, као продужење од Ковачевца; на међи Гор. Крчина.

КРШ, брдо у венцу, који дели воде Дуленки и Левачкој (Надрљској) реци, испод брда Компиришта.

КРШ, страна и сложено место, под жирородном гором и нешто родном земљом, на северо-западној страни села Рековца, близу друма Крагујевачког; на противној страни места Чапљака, а на левој обали Дуленке.

КУКЉИН, село, лежи на јужној страни Јагодине 11 сах. далеко, баш на обали Мораве, од среске канцеларије (Варварина) 5 сахати, од Крушевца 2, од Трстеника 4, а од Љубостиње 4 сах.

Крста носе на св. Тројицу, и славе Велики четвртак, ради винеграда.

Атар Кукљински простире се: од севера атаром Крвавичким и Срњанским, од југа Моравом, (преко које стоје они кључеви које смо споменули,) од истока атаром Јасичким, од запада Беловодским. Због стрменитих места на јужној страни, не може се атар Кукљински обићи пре 6—8 сахати.

Крвавицама и Кукљину синор је раскрсница.

Кукљин се дели на ове махале: *Топољак*, *Средња* и *Бурдељска мала*. Види ове.

КУКУТЊАК, простор вд 50 до 60 плуга у кључу, у хатару села Лоћике, под њивама и ливадама.

КУМАЛУЧКИ или ДУБОКИ ПОТОК, у коме има лепа вода пијаћа; мали простор, на јужној страни атара Парцанског, под утрином.

КУЊАК ДЕСНИ, сув поток, урвина, и води кроз атар Кукљински.

КУЊАК ЛЕВИ. сув и дубок поток, који води кроз сред атара Кукљинског.

КУПИНИН ДО̑, део планине Благотина, у врху Инског потока. Види „Благотин."

КУПРЕЗ, мали простор у планини Мал. Кременцу, атар Рековачки.

КУПУСАРЕ, у Г. Дворици. Види „Кључ."

КУПУСИШТЕ, простор од 10 до 15 пл. под жирородном гором, на источној страни села Слатине.

КУРИЛОВСКИ ГРОБОВИ, коса између Куриловског и Стражарског потока, на десној обали Ратковичке реке.

КУРО-ЗЕБ, страна или присоје на северо-западној страни села Падежа, под ситном гором, виноградима и утрином, простор 10 до 15 плуга.

КУСАК, сува јаруга, пролази кроз село Рибаре, и улази с десне стране у Мораву. У доњем крају, у селу, зове се „Буздован."

КУСАН, брдоравап на северној страни села Калудре, под родном земљом, простор 20—30 плуга.

КУСА ПОЉАНА, место у атару Шаначком, на западној страни села, под зградама и родном земљом 10—12 плуга, под шумом; атар села овог са Гавезом и Вратарима.

КУСАНО, чука у хатару села Мајува, прозвана тако с тога, што је ту некад живео некакав пустахија „Кусано."

КУСЕЉАК, простор од 30—40 пл. под гором и њивама, на северо-источној страни Сиљевице, где се налазе чешће Збеговске оставе.

КУСИ БРЕГ, коса на десној страни Дубичке реке, а између Товарњачког и Јаворског потока; атар села Раинца.

КУСИ ПОТОК, збада у десну обалу Дубичке реке.

КУСИ ПОТОК, сув је, постоји у Тополици атара В. Дренове, простор 30 до 40 плугова под ситном гором.

КУСИ ПОТОК, суви поток, на источној страни села Милутовца, 20—30 плугова простора, све под родном земљом.

КУСИ ПОТОК звани и ВРЉАК, зато, што извире у Врљаку, мали је, на југо-западној страни села Коњуса; простор од 50—60 плуга, под ливадама и родном земљом.

КУСИ ПОТОК, сув је, на северној страни атара Парцанског, под ситном гором.

КУСИ ПОТОК, сув је, на јужној страни села Бошњана, од 20 до 30 плуга, гди има њива, ливада и вотњака.

КУЧКИН ПОТОК, сув је, на северној страни атара Рашевице на Јуору.

КУЧКИН КЛИК, гребен на северној страни села Рашевице, између Великог Бугарског потока и Кучкиног потока.

КУЧКИН РТ, вршак између Остре Главице и Добре воде, а у планинском Јуорском венцу, што дели воде Гл. Мораве и Лугомиру.

КУШИНАЦ, поток, стиче се у леву обалу Дуленске реке.

КУЋИШТА, зове се место, гди је старо село било, на западној страни села Селишта, под родном земљом, од 50—60 пл.

КУЋИШТЕ, родна земља у Коњусима. Види „Трњаци."

КУЋЕТИНЕ, брдо, под њивама, ливадама и виноградима; на југо-источном крају села Жупањевца.

Л.

ЛАДНИ ИЗВОР и поток, тече у Малу реку, с десна.

ЛАДНИ ИЗВОР, лепа пијаћа вода, на западној страни Богаљинаца.

ЛАЗ, коса на источној страни села Лепојевића, под младим забранима и њивама.

ЛАЗ, простор под гором и утрином, на северној страни села г. Дубича.

ЛАЗАРОВАЦ село, граничи се: од севера хатаром Карановачким, југа Коњушким, истока Љубавским, запада Страгарским и Милутовачким, и сав простор може се обићи за 2½—3 сахата.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на св. Тројице; друге селске славе немају.

Лазаровац лежи на јужној страни од Јагодине, 9 сахати; од ср. Канцелар. (Варварина) 5, од Мораве 2, од Коњуха ½, до Карановчића 1½, до Страгара. 1 и до Милутовца 1 сахат.

ЛАЗИН ПОТОК, сув је и под утрином; на источној страни села Тољевца.

ЛАЗИНА, страна на десној страни Каленићске реке, а између Брезовачке реке и Циганског потока.

ЛАЗИНА, сув поток, простор око 100 плуга, пола под гором, а пола под земљом родном; на северној страни села Слатине.

ЛАЗОВИ, у кључу, њиве и ливаде, на источној страни села г. Дубича.

ЛАЗОВИ, простор од 20—30 плуга под родном земљом, на јужној страни села Богаљинаца.

ЛАЗОВИ, јаруга, с десна збада у Доброселичку реку.

ЛАЗОВИ, коса, под родном земљом, на западној страни села Комарана, од 40—50 пл. земље.

ЛАЗОВИ, место у сред села в Сугубине, под ситном гором и родном земљом, простор 50—60 плуга.

ЛАЗОВИЧКИ ПОТОК, почиње под Кривом косом, а упада с лева у Јелачку реку.

ЛАЗАРОВ ГРОБ, на међи између Пчелица и г. Сабанте, на јужној страни села.

ЛАЛИШТЕ, коса на планини Јуору, под ситном и крупном жиродном гором, 100—150 плугова; на северној страни Рашевице.

ЛАЛОШЕВ ПОТОК, у врх Јелачке реке упада; долази из Криве косе.

ЛАЛОШЕВ БРЕГ, коса између Лалошевог потока и Цренбошњака, на левој страни Јелачке реке. Зове се тако по неком Лалошу, који је ту погинуо.

ЛАНИН ОЧАЈАК, мали простор, на западној страни сема Међуреча, од 3—4 пл. под утрином и забранима.

ЛАНИШТЕ село, на левој обали Белице. Граничи се: од севера Моравом, истока Белицом (Пањевцом), југа Рибником, а од запада Рачником.

ЛАНИШТЕ поток, долази из стране Ланишта, а утиче с десна у Божуровачку реку.

ЛАНИШТЕ страна, у врху потока Ланишта, а на десној страни Божуровачке реке.

ЛАТИН — БАРА, најузвишеније место или брдо у атару Јасичком, простор од 150—180 плугова, све под виноградима, на северној страни.

ЛЕВАЧКА РЕКА. Пошто се Надрљска и Добровеличка река код места Циганке споје, вода добија назив „Левачка река“, које име све до састава са Рековачком реком (Дуленушом) задржава. На том простору утичу у Левачку реку, са обе обале ове воде редом: *Царински пот, Стубаљ, Рашковац, Сечински пот, Перковац, Сибничка река, Мала Обршина, Думница, Пријековац, Смрдански, Суватски пот, Угриновац, Корената, Црна Грача и Грачаница.* Види имена ових потока.

ЛЕПА ГЛАВИЦА, голо и каменито брдо, које ни за какво обделавање није, са свију страна округло; на јужној страни села Сибнице.

ЛЕПО БРДО, лежи на северној страни оба Штипља, под родном земљом.

ЛЕПОЈЕВАЧКИ ЗБЕГ, лежи на југо-западној страни села Калудре, одма до планине Мекоте.

ЛЕПОЈЕВИЋИ село, лежи на јужној страни од Јагодине 3. сах. далеко, у врло лепом положају у реци Каленићској; од ман. Каленића удаљеноје 1½ сахат, и по готову долази па среди ср. Левачког.

Атар Лепојевићски граничи се: од севера Калудранским, од југа Пољанским, запада Превешким, истока Пољанским и Опарићским, и може се обнћи за 2 сахата пешице. Земља је врло родна и лепа, с тога је и прозвано „Лепојевићи.“ Свечара највише Ђурђеваца. Крста носе на вел. Спасовдан.

ЛЕСКА, страна на левој обали Гомилског потока и велике реке, у Надрљи.

ЛЕСКА, планина на источној страни села, под жирородном гором, 3—4 плуга простор, у хатару села Грабовца.

ЛЕШЕВАЧКО БРДО, налази се на међи Крагујевачког и Јагодинског округа, а изнад Папрадне.

ЛЕШЈЕ, кључ, испод села Вратара на источној страни, сав под родном земљом.

ЛЕШНИЦА, брдо и коса, на левој обали Пчеличке реке, а између ње и потока Врбавца.

ЛЕШТАР, коса, на десној обали потока Ралетинца и Дуленке реке (Дуленуше).

ЛЕШТАЧА, коса у хатару села Белице, зове се тако, што је на њој млого лесковине имало.

ЛИВАДЕ, постоје брдо-равно на јужној страни села Бара.

ЛИВАЂЕ, простор од 30—40 плугова земље, под ситном густом гором и чистином, гди се курјаци крију; на јужној страни села Својинова.

ЛИВАДСКИ ПОТОК, пада с лева у Самарску реку.

ЛИВАДЦИ, место у кључу на источној страни села в. Сугубине, простор 10—15 плуга.

ЛИВАДИЧКИ КЉУЧ, простор од 50—60 пл. под родном земљом, на источној страни села, поред реке Мораве.

ЛИПА, страна у врху Липског потока.

ЛИПАК, коса између Дубоког дола и Кривељског потока, на десној обали Каленићске реке.

ЛИПАК, коса, на северној страни села, простор 50—60 плуга, под ситном гором атара села Лазаровца.

ЛИПАК, место на северној страни села, под ситном гором, хатар Медвеђски.

ЛИПАР, вис и шума, преко кога води насип из Јагодине за Београд. Познато место из бојева за време првих устанака за ослобођење. На њему су заузимате бусије и пречен био пут Турцима, кад год су дубоко надирали у Србију, као 1809 год, где су

Турци под командом Гушанца потучени били од Дринчића, Рајића и Ломе. Бусије су заузимате још и 1805 и 1815 године. Један део Липара припада општини Јагодинској.

ЛИПАР, брдо, ниже Граовишке косе, а изнад Циганке, у водомеђи Надрљске и Доброселичке реке.

ЛИПАР, поток, долази из Црног врха, па се у селу Деоници стаче с десна у Штипљанску реку.

ЛИПАР, чука, на јужној страни села Богаљинаца, под ситном гором и родном земљом, од 15—20 плуга.

ЛИПАР, зове се страна и поток, који има и равнице, под родном земљом и ситном гором, на јужној страни села Д. Сабанте; простор 100—150 плуга, у коме постоји црква и школа Сабаначка.

ЛИПАР, планина на јужној страни села Мијајловца, под ситном гором, простор 40—50 плуга.

ЛИПАР, сув поток, на источној страни села Врановца и Г. Рачника, под њивама, ливадама и забранима ситне горе, простор од 5—600 плуга земље. Пошто је липар тако велики, он има у свом кругу места, која се зову различито, као: *Међе,* (под ливадама), *Трновита коса,* (мала брдо-раван), *Велике ливаде,* и *Мирков поток*, који постоји у Међама.

ЛИПАРСКИ ПОТОК, глава реке Ждраљице, извире у селу Г. Сабанти.

ЛИПАРСКИ ПОТОК, с десна улази у Доброселичку реку.

ЛИПАТИ КЛИК, на јужној страни атара Рашевичког.

ЛИПЕ, коса између Липског и Аловитог потока, на левој обали Доброселичке реке.

ЛИПНИЦА, долина на источној страни села М. Сугубине, под родном земљом и ситним забранима, простор 30 до 40 плуга.

ЛИПНИЦА, страна на десној обали Каленићске реке, а између Малетинског и Чвораје потока, у атару села Превешта и Лепојевнћа.

ЛИПНИЦА, коритасти поток, сув, под родном земљом на источној страни села Риљца; и то она страна звана Осоје, Риљачка је, а она звана присоје Лепојевачка је; сав простор под њивама и ливадама, велики 20 до 30 плуга.

ЛИПНИЦА, поток, у кључу на западној страни села између Риљца и Пољне, под врло лепом и плодном земљом; простор 300—300 плуга, атар села Пољне.

ЛИПЊАК, планина више села г. Дубича, на западној страни, жирородна гора.

ЛИПОВАК, шума, под крупном и родном гором, на источној страни села Слатине, простор 100—120 плуга, у којој имају уччешћа и села: Врба, Бунар и Цикоте.

ЛИПОВИТА КОСА, између Шибовитог потока и великог Ропина, на десној обали Дуленске реке; део планине Кременца, а у атару села Рековца.

ЛИПОВИТИ ПОТОК, долази из брда Јелеча, утиче с лева у поток Врановац, у селу Слатини.

ЛИПОВИЦА, коса од планине Јуора, под гором, између Беочића и Секурича.

ЛИПОВЧЕ, сув поток на северној страни села Слатине, под младом но родном гором, простор 20—25 пл. у којој има учешћа село Врба. На овом месту расте врло лепа гора, као и у Јелечу.

ЛИПСКИ поток, тече из Липе, а утиче у леву страну Доброселичке реке.

ЛИСА, планина на западној страни манастира Каленића, сва под родном гором, високо и кршевито брдо но тешње од Јеловика; простор 60—80 плуга.

ЛИСИ-ЛАЗ, пољана, с једном њивом, мали простор на северној страни села в. Сугубине.

ЛИСИЧАК, простор од 50—60 плугова, на источној страни села, атара в. Дренове.

ЛИСИЧКИ КАМЕН, у Белој води. Види „Гавранова стена."

ЛОБОДЕР село, граничи се: од севера Крагујевачким окр, од југа Планиничким, од истока Рајиначким, а запада Крагујевачким хатаром, и може се обићи једва за 8 сахати.

Лободер одстоји од Јагодине југо-западно 10 сахати, од Ср. канцел. 6, до м. Каленића 2, до Планинице 1.

Крста носе на св. Јована, пред летњи Никољдан.

ЛОЗАЧКИ ПОТОК, сув поток, на јужној страни села Милутовца, 30—40 плугова простора, све под родном земљом.

ЛОЗЈА, коса на десној обали Дубичке реке, а између потока Записног и Мининог; на међи села Дубича и Раинца.

ЛОЗЈА, на истоку атара Риљачког и заједница са Д. Дубичом.

ЛОЗОВИК, село, удаљено је од Мишевића, Међуреча и Белице по пола сахата, од Јошанице ¼, а од Ковачевца 1 сахат.

Ово село добило је име од „лозе", јер је много има. Дели се на две махале: мања се зове *Горња*, а већа *Доња Мала*.

Највише свечара Томинаца, па Никољаца. Крста носе на вел. Спасовдан; славе св. Трифуна ради винограда. Врло је карактористично, и управ једини обичај који ови људи држе. На св. Трифуна сви људи иду у винограде сваке године, и тамо се један другом заклињу, да нећеју сипати воду у вино. Та је

заклетва код Лозовичана врло знатна. Они славе и Евдокију (1 Марта) ради здравља људског.

Атар Лозовички граничи се; од севера Јошаничким и Сијоковачким, од југа Беличким, од истока Мeђуречким, а од запада Мишевачким атаром, и може се обићи за $1^1|_2$—2 сата.

Лозовик одстоји на западној страни Јагодине за 2 сах. а у присоју Црног врха. Знатно је место због многих винограда и доброг вина.

ЛОЗОВИТА КОСА, лежи на северо западној страни села Лободера, продужење од планине Самара, под гором и мало родном земљом.

ЛОЗОВИЧКИ ПОТОК, почиње из брда Шареника. Протиче кроз село Лозовик, и утиче с лева у Белицу.

ЛОКВА, у кључу села Сиљевице. Види „Божана“.

ЛОКВА, зове се мало брдашце у Папрадној, атар Планинички.

ЛОМНИЦА, село, граничи се: од севера хатаром Цикотинским, југа Рековачким и Кавадарским, од истока Урсуличким, а од запада Ратковачким, и може се обићи за 2—3 сата.

Свечара највише Никољаца. Крста носе на Спасовдан.

ЛОТРЕ, брдовито место на коси, на западној страни села М. Крушевице, од 10—15 плугова.

ЛОЋИКА, село, дели се на две махале, *горњу* и *доњу*. — Њен хатар граничи се: од севера Медојевачким, југа Вукмановачким, истока Беочићским, а запада Урсуличким хатаром, и може се обићи за 3—4 сахата.

Лоћика одстоји од Јагодине на јужној страни 4 сахата, од Медојевца и Беочића $^1|_2$, од Урсула и Вукмановца 1, од Рековца 2, а од ман. Каленића 5 сахати.

Највише свечара Ђурђеваца, па Николаца. Крста носе на Белу Суботу по Тројицама, и св Трифуна славе због винограда.

ЛУВЧАНИЦА или СМРДАН, голо и највеће брдо у атару г. Дубичком, под њивама а има доста и крша, лежи на источној страни, велико 60—80 плуга.

ЛУГОВИ, раван, у Д. Јовцу прозвана за то, што су ту до скора били велики трњаци — лугови.

ЛУГОМИР река. Од састава Рековачке (Дуленуше) и Левачке (Надрљеске) реке, код Влаовице и Продановице, вода добија назив „Лугомир", под којим именом сече Ћупријски насип, па ниже села Ракитова слива се у леву обалу Главне Мораве. Од горњег састава до утока прима ове потоке с обе стране: *Рикавац, Оџинац, Велики поток, Збеговиште и Ресник.* Види ова имена. Више никаква вода непада у Лугомир.

Лугомир је добио име од лугова, кроз које је ваљда *некада* протицао, јер су сада ти Лугови нестали, а остале саме Шумарице.

ЛУЖИЧЈЕ, простор под родном земљом, од 100—150 пл. на источној страни села В. Дренове.

ЛУКАР, село у потоку Весељаку. Добило је име од општенародне планине Лукара, коју су сада околна села изделила. Дели се на Горњи и Доњи Лукар.

Граничи се: од севера Бунаром, од истока Шанторовцем, југа Тополом, а од запада Урсулом.

ЛУКАР, планина између Лукара, Цикота, Урсула и Бунара; негда је била правитељствена, па су је ова села изделила, и по њој названо је данашње село „Лукар" (Горњи и Доњи или Топола).

ЛУКАР, поток са лепом текућом и пијаћом но доста малом водом, на јужној страни села Шантаровца, под родном земљом, простор 150—200 плуга.

ЛУКАР, сув поток, под крупном и ситном гором, на источној страни села Цикоте, простор 15—20 плуга.

ЛУКИН ПОТОК, утиче с лева у Сабаначку реку.

ЛУКИН ПОТОК, у коме има воде, на западној страни села Парцана, под ситном гором.

ЛУКОВА ЋУПРИЈА, страна и брдо-раван на јужној страни села, под родном земљом и жирородном гором, атара Жупањевачког.

ЛУЋЕВАЦ, поток, почиње испод брда Капетановца, утиче с десна у Комаранску речицу.

Љ.

ЉОЈСКИ ПОТОК, сув је и лежи на источној страни села Тољевца, под утрином и ситном гором.

ЉУБАВА, село, стоји од Јагодине на јужној страни 10 сах. далеко, до Коњуса села. Са Лазаровцем састаља општину. Крста носе на св. Тројице. Највише славе Ђурђиц 3 Новембра, а Ђурђевдан преслављају. Граниче га: северно Тољевац и Парцани, источно Каменари, јужно Коњуси, а западно Лазаровац.

ЉУБОСТИЊА, манастир у Левчу, на саставу реке Самарице и Дубичке, $^{1}/_{4}$ часа далеко од Западне Мораве, спрам Трстеника (Осаонице). Зидала ју је Царица Милица око 1405. Народно предање тврди, да је ту сахрањена царица Милица, и њен син Стефан. Још је ту гроб Стефана сина кесара Угљеше. Црква је грађена од протомајстора Боровића Рада.

Храм је Љубостињи велика Госпођа, а сабор се купи на св. Стефана (2 Августа). (Ово и више читај

Гласник срп. учен. друш. књ. XXI, стр. 42—45.) На Самарици Љубостиња има 9 воденица. Атар манастирски граничи се: од севера Раиначким, Д. Дубичким и Планиничким, од истока Богдањским, од југа Моравом и Грабовачким атаром и Крагујевачким округом.

Цео простор Манастирски може се обићи тек за 6 часова, јер је јако врлетан.

ЉУБОСТИЊСКИ ПРЊАВОР, на атару Манастира Љубостиња, а код састава Самарице и Дубичке реке. Види „Љубостиња."

ЉУБОСТИЊСКА РЕКА, (*Јарма* или *Самарица*). Глава јој је *Самарска река* или *Самарица*, која са међе Крагујевачког и Јагодинског округа, а из планине *Самара* почиње, па по њему и име добија. Ова вода протиче кроз села: Лободер, Планиницу, Љубостински Прњавор, као и поред Манастира Љубостиње, по коме и општи назив добија; утиче код села Грабовца а одма испод Трстеника (Осаоницe) у леву обалу Мораве. Од Самара па до утока у Љубостинску реку утичу са обе стране ове воде редом: *Гор. Јасички Ливадски*, *Доњ. Јасички*, *Јазбински поток*, *Змај вода*, *Николин пот*, *Судински поток*, *Дрењачки*, *Јелачка*, *река*, *Орнице*, *м. Јелачки пот*, *Кесегски*, *Од Крстате букве*, *Јарма*, *Дубичка река*, *Сушица*, *Мутник* и *Татаран*. Види ове воде код њихних имена.

Што се назива главне реке тиче, до састава с Јармом зове се само *Самарица* или *Самарска река*, одатле се почне звати и *Јарма*, а од састава с Дубичком реком и у близини Манастира Љубостиње, зове се највише *Љубостињска река*.

ЉУЉАШКИ поток, сув је, на западној страни села Лоћике, под утрином и ситном гором, простор 100 до 150 плуга.

М.

МАГАРАЦ, брдо-раван у Сиљевици. Види „Корита."

МАГАРЕЋИ ПОТОК, сув је и под ситном гором, на северној страни атара Орашког.

МАЈУР, село под Гиљем. На његовом атару пролила се 1815 године, у време предаје Карановца, српска крв за слебоду. Око 400 Срба, под управом Милете Радојковића, пођe да пресече везу Ћуприје с Јагодином код Гиља. Турска посада од 500 пешака, која се у шанцу на Гиљу наођаше, јави то у Јагодину и отуд дојури на 2000 атлија, а с Гиља сађе већа половина посаде, и тако оно мало Срба са свију страна опколе и на њих жестоко навале. Али се Срби јуначки одупру у свима правцима, и пошто је бој 5 часова трајао, оканусе Турци ових непобедних Срба, покупе своје млоге рањенике, међу њима и свога Делибашу Харап-Селима, а Срби весело оду Јуору. (Историја Симе Милутиновића стр. 305).

Прича се: да је за време Турака ово село било до реке Лугомира, више механе Лугомирске, а друм цариградски водио је тада преко брда Гиља, па кроз село Мајур и шуму Вресјанску, за у Крагујевац. Турци пролазећи путом кроз Мајур чинили су селу велика зла и насиља. Србима се досади трпити и сносити зла од пролазећих Турака, напусте то место, и настане се у садањем месту. Први је се ту доселио неки Коста Анђелковић и започео сеобу и дао му име „Мајур." Говори се, да је селење извршено у месецу Мају, дакле и по месецу и по

ономе, што се ту као на склонитом месту људи мајали (крили), дато му је име *Мајур*. Село Мајур дели се на четири махале и то: *Ђаковска* прозвана зато, што се ту најпре населиле неке фамилије из Ђакова у Турској; *Мегјанска*, где је некад била мегја — хатар селски; и *Горња и доња* махала.

Кроз Мајур протиче, *Чесмански* поток, прозван тако, што је код главе овога на извору, била некад чесма; утиче у бару Остриковачку.

Ђаковски поток, назван тако с тога, што су у истом имали досељени из Ђакова људи, своје појате; утиче у бару Остриковачку.

Село Мајур граничи се: од југа до Остриковачког, севера Јагодинског, запада до хатара Бресјанског, а од истока чука „Андровац“, и може се обићи за 6 сах.

Мајур има највише свечара Никољаца. Крста носи на Спасовдан.

Село има три славе: други дан Ускрса слави за то, што је дуго чума морила па тада престала; мали Спасовдан светкује због стоке, нарочито говеди, јер је од неке болести рогата марва ужасно сатирана; и на три недеље пред Ускрс увек славе за то, што је гушобоља јако дејствовала, и млоги народ сатрла, па тада престала; ту су славу од скора почели.

МАЈУРСКИ поток, почиње од Тупанца брда, сече Крушевачки насип, па иде у Моравску отоку.

МАКВА, поток. Види „Вуковачки поток.“

МАКРШАНАЦ, поток у селу Шанцу, сече Крушевачки пут и утиче с лева у Западну Мораву, више утока реке Расине.

МАКРЕШКИ КЉУЧ, зове се један простор земље измегју Мораве и села Шанца, од 60—80 пл. под лепом и родном земљом.

МАКСИН ПОТОК, на северној страни манастира Љубостиње, под жирородном гором.

МАКСОВО ПРИСОЈЕ, кршевита страна, на десној обали Дубичке реке, у врху потока Максовца; на јужној страни села Рајинца.

МАКСОВАЦ, поток, долази из Максова присоја, а пада у десну обалу Дубичке реке.

МАЛА БАСАРЕ, поток. Утиче с лева у Срњанску реку.

МАЛА ВЕТРЕЊА, део велике Ветрење, простор 50 до 60 плугова, под ситном граничевом гором.

МАЛА и ВЕЛИКА ВОДА, под шумом у равни, на јужној страни села Рашевице.

МАЛА ДРЕНОВА, село, граничи се:од севера атаром м. Сугубинским и Пољанским, запада Руишничким и м. Сугубинским, истока Милутовачким, а од југа В. Дреновским, и може се обићи за $1^1/_2$—2 сахата.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на мали Спасов дан. Друге славе сеоске немају.

МАЛА ЈАРУГА, сув поток, на источној страни села Лозовика, под родном земљом, ситном гором и виноградима, простор од 50—60 плуга.

МАЛА КОВЧЕЖИНА, поток. Види „Бошњанска река."

М. КРУШЕВИЦА, село, граничи се: северно атаром Крчинским, Милутовачким и Пољанским, источно Карановчићским, западно Опарићским, а јужно Лазароваčким. Сав простор може се обићи за $1^1/_2$—2 сах. Крста носе на Младенце. Највише свечара Никољаца. Друге славе селске немају.

МАЛА ЛИВАДА, простор под њивама и ливадама, на источној страни села Пчелица, од 30—40 плуга.

МАЛА НЕРЕЗИНА, сув поток под забранима и жирородном гором, у селу Шанцу, до Велике Нерезине.

МАЛА ОБРШИНА, косо-раван, под шумом — честом, ливадама и родном земљом, на западној страни села Волујка, а на међи села Сибнице, простор 20—30 плуга.

МАЛА ОБРШИНА, поток, пада у десну страну Левачке (Надрљске) реке.

МАЛА РЕКА, извире испод црвене баре-Татарне, тече кроз сред планине Грабовачке, и стиче крај Грабовца у западну Мораву; атар Грабовачки.

МАЛА РЕКА, почиње из Ваљарске Градине, па до утока у Доброселичку реку, прима у се ове потоке: *Голићски поток, Чворићски,* од *Ладног извора, Зуков тор, и Козија глава.* Види имена ових потока. Мала река утиче с десна у Доброселицу.

МАЛА СТАЖЕВИЦА, брдо мало и ниско до вел. Стражевице, под родном земљом; хатар села Жупањевца.

МАЛА СУГУБИНА, село, граничи се: од севера атаром Риљачким и Божуровачким, југа м. Дреновским, од истока Пољанским, од запада Мијајловачким и Божуровачким, и може се обићи за $2^1/_2$ сахата.

М. Сугубина лежи на јужној страни од Јагодине 10 с. далеко, на путу који води Ман. Каленићу, Милутовцу, В. Дренови; од ср. канц. Рековца 6, од Ман. Љубостиње и Мораве 2, и од Пољне, Риљца Божуровца, Мијајловца, и М. Дренове по 1 сахат. Највише свочара Никољаца, па Ђурђеваца. Крста носе на мали Спасовдан, и св. Тривуна слави као патрона винограда.

МАЛА ЦЕРНИЦА, сув поток, који се почиње од шуме Милутовачке, па кроз Церницу, стиче у Бачинску реку; на југо-западној страни Карановчића, под ситном гором и родном земљом.

МАЛА ЧУКАРА, голо и кршевито брдо, одмах до велике Чукаре, у хатару села Лоћике, простор од 10 до 15 плуга.

МАЛА ЧУКАРА, на јужној страни под ситном гором; атар Орашки.

МАЛЕ БАСАРЕ, планина кршевита, на северној страни села, под крупном буковом гором,од 40—50 плугова, хатар Срњски.

МАЛЕ РАСТОКЕ, простор од 20—30 пл. под родном земљом, на јужној страни села Течића.

МАЛЕТИНА, страна у кључу, на југо-источној страни села под родном земљом, простор од 15—20 плуга, атар села Превешта.

МАЛЕТИНСКИ ПОТОК, долази из Језера, а утиче у десну обалу Каленићске реке.

МАЛЕ ЦАРИНЕ, мања долина, на западној страни села Комарана, под родном земљом, простор од 20—25. плугова.

МАЛЕШЕВСКИ ИЗВОР, одма испод Мале косице, у атару Баранском.

МАЛЕШЕВО село, граничи се: од севера атаром Барским, југа Сибничким, истока Волујачким и Мотрићским, а од запада Жупањевачким, и сав простор може се обићи за 2 сахата.

Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на Спасовдан, а св. Трипуна славе због винограда.

МАЛИ БЛАГОТИН, мања планина, која је управ продужење великог Благотина, на северо источној страни села Пољне; висок, стрмен, и кршевит као и вел. Благотин, под старом проређеном гором, само на врху мало равне и за обдјелавање добре земље. Опарић село има и у овој планини половину.

МАЛИ БРЕГ, планина на јужној страни села, под кршевитом стрмени и крупном жирородном гором; атар села Д. Дубича, простор 100—200 плугова.

МАЛИ ВЕПРУЉАК, на западној страни села Грабовца, коса, пружа се поред великог Вепруљка.

МАЛИ ГУШЕВАЦ, поток. Види „Гушевац.“

МАЛ. ЈЕЛАЧКИ ПОТОК, долази испод Малог Јелака, а утиче у десну обалу Самарске реке.

МАЛИ КЛИК, до Малог Поточка, у атару Избеничком.

МАЛИ КЛИК, кршевито место, под гором ситном и утрином, на јужној страни села Г. Дубича.

МАЛИ КЉУЧ, поље под родном земљом, 50—60 плуга, јужно од села В. Дренове.

МАЛИ КРЕМЕНАЦ, брдо у врху *Малог Ропина* потока, на десној страни Дуленске реке. Види „Кременац.“ На атару села Рековца.

МАЛИ КРШ, вис, код утока Стојанова потока у Доброселицу, а под Осредком.

МАЛИ КРШ, кршевито брдо, на северној страни села Жупањевца, на коме ништа родити не може. Овде постоји шума Жупањевачка, Богаљинска и Доброселичка у заједници.

МАЛИ КУШЕВАЦ, поток, вртача на западној страни села Превешта, под крупном буковом гором, од 15 до 20 плуга.

МАЛИ ПОТОК, утиче с лева у „Велики поток.“

МАЛИ ПОТОК, сув је и доста мали поточак, на западној страни села Падежа.

МАЛИ РОПИН поток, почиње испод Кременца у два крака, а утиче у десну обалу Дуленске (Рековачке реке).

МАЛИ СМРДАН, поток са извором, на северној страни села Избенице, под забранима и ситном гором.

МАЛИ ШТУБЕЉ, сув поток у атару Шаначком, близу Вел. Штубеља, простор 100—150 пл. под жиродном гором.

МАЛО ЂОГДАНЧЕ, шуђураста чукара, јужно од села Својинова, простор 20 до 25 плугова под ситном гором.

МАЛО БРДО, налази се у атару села Дворице, а на међи Д. Јовца; на њему има винограда.

МАЛО ВРЕЛО, поток са извором, на јужној страни села Белушића, под родном земљом, простор 100 до 150 плуга.

МАЛОВАН, планина на јужној страни села Пчелица, под родном буковом и растовом гором. Простор кршевит и стрмен. Лежи код састава Дуленске и Пчеличке реке, а између Дуленске и потока Ралетинца.

МАЛО ГАЛОВО поток, тече у Ђерђелин; у атару Бачинском.

МАЛО ЈЕЗЕРО, бара негда бивша, која је сад са свим пресушила тако, да је сва поорана; лежи на западној страни села Бунара, до пута Цикотског.

МАЛО ЛЕТОВИШТЕ, део од Змајевице, у атару Својиновском.

МАЛО ОСОЈЕ, на западној страни села Богаљинаца, под неродном земљом, простор 20—30 плуга.

МАЛО ОСОЈЕ, вис у вододеоници Левачке реке (Надрљске) и Дуленске; ниже Жупањевачке косе.

МАЛО ПОЉЕ, лежи на источној страни села Лепојевића, под родном земљом.

МАЛО или ДУГАЧКО ПОЉЕ, код селског записа у равници, у кључу Сиљевачком, простор 30—40 пл. под родном земљом.

МАЛО ПОТОЧЕ, до Остри-клика, стиче у Сувају, атар Избенички.

МАЛО ПРИСОЈЕ, простор под врло слабом земљом, од 200 до 300 плуга, на источној страни села Дулена.

МАЛО РАСЈЕ, коса између Гушинца и Селског потока, на десној обали Дуленске реке.

МАЛО ЦЕРЈЕ, коса између Црне реке и Кртинца потока, а на левој страни Дуленске реке, изнад брда Матинца.

МАМУТОВАЦ, поток са текућом водом, где и кућа има, на источној страни села Д. Сабанте. Овде је у потоку погинуо нели турчин Махмуд, где му и сад гроб стоји, те отуда и ово место име добило. Мамутовац је врх Букоровачке реке (Осаонице); почиње у брду Дрењаку.

МАНДРДИНА СТРАЖА или МАНДРДИНА КОСА, брдо-раван у Д. Јовцу, под гором, на западној страни села, зове се отуда тако, што је на том месту била стража Николе Мандрде сердара.

МАНАСТИРИНСКИ ПОТОК, почиње у планини Благотину, а утиче у десну обалу Каленићске реке. Зове се тако с тога, што је некада у њему манастир био.

МАРЕНОВО село, граничи се: с три стране селом Залогојевцем, а са запада Парцанима; хатар му је врло мали, јер се може обићи за $^{3}|_{4}$ сахата. Одстоји од Јагодине 8, а од Варварина ср. канцеларије 2, Бачине $1^{1}|_{2}$ сахат. Мареново село изгледа потпуно као једна мáла села Залогојевца.

Највише свечара св. Ђурђеваца.

МАРЕНОВО, поток суви, више села и кључа, на северној страни, под утрином и родном земљом од 10—15 пл.; хатар Мареновски.

МАРИНАЦ, леп извор на јужној страни врха Стражаре, атар Д. Сабаначки.

МАРИНКОВАЦ, сув поток на јужној страни села Тољевца, тучио у Мареновачки хатар, под ситном гором, утрином и родном земљом.

МАРИНКОВ ПОТОК, под Лепим брдом, у селу Штипљу.

МАРЈАНОВ ПОТОК, лежи на северо-западној страни манастира Љубостиње.

МАРКОВА КОСА, део планине, југо-западно од Жупањевца, под крупном гором и њивама.

МАРКОВО БРДО, на западној стрни села Риљца, на једној коси, мали простор, родна земља.

МАРКОВ КЛИК, стоји под Превојицом; атар Избенички.

МАРКОВ ПОТОК, долази из косе Трговишта, а тече у десну страну Надрљске реке.

МАРКОВ ПОТОК, на јужној страни села Сибнице, мали простор.

МАСКАР село, граничи се: од севера Варваринским, југа Бошњанским, запада Бошњанским и Варваринским хатаром, а истока Моравом, и може се обићи за $1^1/_2$ до 2 сахата.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на св. Тројицу други дан. Сеоска слава св. Ана, уз божићни пост, ради здравља, и 2 маја „Пољубранија“, ради берићета.

Овде се састају две Мораве и тромеђа је овде од 3 округа: Јагодинског, Крушевачког и Алексиначког.

Кад су Турци у *„Варварину“* скотске страсти над мртвим телом жене Тодора од Сталаћа задовољавали, и кад је старешина њихов за то варварство сазнао, рекао је: *„то је Маскара“* (срамота) и отуда име овоме селу.

МАСЛАРАЦ, коса на северо-источној страни више гробља, под ситном гором, виноградима и утрином, простор 15 до 20 пл. атар Падежа.

МАТИНАЦ, коса у селу Дуленима до Дебеле косе.

МАТИНАЦ, брдо између Црне реке и Дуленске, а на левој обали последње.

МАТИЋСКА ЧУКА, брдо на десној обали Дубичке реке, а између потока Студене воде и Рајиначког; атар села Раинца.

МАТОВИЦКЕ ЛИВАДЕ, на планини са Жупањске стране и хатара, под ливадама простор од 50—60 пл. на северном крају села.

МАЏАРЕВА РУПА, у планини Брезовици, атару манастира Каленића постоји, од 5—6 плуга под родном земљом.

МЕАНСКИ ПОТОК, у врху му је извор Меапски, под самом меаном. Утиче с лева у Слепчев пот.

МЕДВЕЂА ГЛАВИЦА, високо обрасло брдо у Јуорском планинском венцу, што дели воде Главној Морави и Лугомиру. Од ње се одваја „Средња коса"; на западној страни села Рашевице.

МЕДВЕЂА речица. У горњем крају има две гране, које од села Руишника и Мијајловца долазе. Пошто се у селу Медвеђи састану, утиче речица у леву обалу Западне Мораве.

МЕДВЕЂА село, граничи се: од севера Мијаиловачким, Руишничким и М. Дреновским, од југа Моравом, (а има нека чест земље и с оне стране), од истока В: Дреновским, а од запада Богдањским хатаром; и може се обићи пешице за 3—4 сах.

Медвеђа је јужно од Јагодине 10 с. далеко, поред Мораве у равници. Има на 1500 душа, и дели се

на 8 махала: „Шафран“, „Ратај“, „Речанска“, „Брђанска“, „Шумаричка“, „Трњачка“, „Бродићска“ и „Равњачка.“

Кроз сред села тече река „Медвеђа“, али се не зна, да ли је ова добила име од села, или ово од реке, но рачуна се да је од планине старе добила име, која је негда баш по врх села овог била, но које данас нема, јер је окрчена.

Свечара највише Никољаца, па Аранђеловаца. Крста носе у Бели петак по Тројици. Има своју цркву, школу и две механе.

МЕДВЕЂИ ПОТОК, сув је, на јужној страни атара Рашевице.

МЕДВЕЂИШТЕ, голо брдо, чука у Д. Јовцу, прозвано отуда, што се ту некад био навадио медвед долазити, тѐ давио људе и стоку.

МЕДНА, велики поток са врло лепом пијаћом водом, на западној страни села Д. Сабанте, на подножју Стражаре.

МЕДЊАЧКИ ПОТОК, сув је, мали и лежи на источној страни села Вукмановца, под ситном гором и ливадама.

МЕДОЈЕВАЦ, мало село на левој обали Рековачке реке, а код утока Тополске речице. Граничи се: од севера и истока Тополом, југа Вукмановцем, а од запада Лоћиком.

МЕЂА, раван простор од 100 до 120 пл. под родном земљом, на југо-западној страни Коњуса.

МЕЂАЊСКА МА́ЛА. Види „Мајур.“

МЕЂЕ, ливада у „Липару“ потоку. Види овај.

МЕЂИЦА, или КРИВА КОСА, продужење од планине Самара, и баш из ове косе извире река Самарска; хатар Лободерски.

МЕЂИЦА, простор на једној коси, од 25—30 плуга, под ситном гором и родном земљом, атар Карановчићски, на западној страни.

МЕЂУРЕЧ, село, граничи се: од севера Деоничким, југа Ковачевачким, истока Драгоцветским, а запада Сиоковачким и Лозовичким хатаром, а сав простор његов може се обићи за 2 сахата. Међуреч лежи на југо-западној страни вар. Јагодине, а на источној страни и у подножију планине „Црног Врха," и удаљено је од Драгоцвета, Винораче, Лозовика и Сиоковца 1/2, а од Ковачевца 1/4 сах. Највише свечара св. Стевањаца (по Божићу трећи дан). Крста носе на св. Тројице, други дан.

МЕКОТЕ, узвишена планина на Кречани, под младом жирородном гором, на западној страни села Калудре, простор од 50—60 плуга. На међи села Сибнице и Превешта.

МЕКОТСКИ ПОТОК, пада у десну обалу Сибничке реке.

МЕТАЛИЦА, једна коса под жирородном гором, на источној страни манастира Љубостиње.

МЕЧКИНА РУПА, место у Црном врху, поред крагујевачког пута, а на атару села Штипља. Зове се тако, што су ту некад мечке живиле.

МЕЂИЦА, поток са лепим извором, на источној страни села, под родном земљом 5—6 пл; атар М. Крушевице.

МИЈАЈЛОВ поток, стаче се у леву обалу Надрљске реке.

МИЈАЈЛОВАЦ, село, граничи се: од севера Божуровачким, од југа Богдањским и Медвеђским, од истока Руишничким, а од запада Дубичким и Љубостињским атаром. Сав простор неможе се обићи пре једног дана, због врлетног положаја.

Мијајловац одстоји од Јагодине 11 с. од манастира Љубостиње 3, од Рековца 7, од Мораве 1, од Божуровца 1, а од Богдања и Рушника по пола сахата.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе пред св. Илију у недељу, а св. Трифуна славе због винограда.

МИЈАТОВАЦ, село. Лежи између Цариградског друма и Мораве, граничи се: од севера и истока Моравом, југа Мајуром, а од запада атаром села Праћине.

МИКУЛИНСКИ ПОТОК, сув је, у страни на јужном крају села Жупањевца, под ситном гором.

МИЛЕНКОВ ПОТОК, сув у Ђерђелину, атара Бачинског.

МИЛЕНКОВАЦ, планина крупна и жиророднa, на западној страни оба Штипља, простор од 30—40 пл.

МИЛИЋЕВ ПОТОК, на северној страни села, под родном земљом и ситном гором, атар Крвавички.

МИЛОВАНОВ БРЕГ, лежи на југо-западној страни села Жупањевца, под жирододном гором.

МИЛОЈЕВ ПОТОК, кршевито место, с лепом водом, под растовом и буковом крупном гором, од 10—15 пл. атар села Дулена. Овај поток утиче с десна у Дуленску реку.

МИЛОШЕВ ПОТОК, долази из Савине Главице, а утиче с лева у Каленићску реку, у селу Превешту.

МИЛУТОВАЦ село, граничи се: од севера атаром Пољанским, Крушевачким, и Лазаровачким; од истока Карановчићским; са запада м. Дреновским и Пољанским, а од југа Страгарским. Атар Милутовачки може се обићи за 4 сах. Одстоји од Јагодине јужно 9—10 сахати, а од Варварина где је ср. канцел. 5 сахати, до Крушевца $4^1/_2$ сахати, до Трстеника 4, до Љубостиње $3^1/_2$, Каленића 4, до Мораве по 3, до Пољне 1,

М. Крушевице 1, Лазаревца 1/2, Карановчића 1 1/2, Страгара 1/2 и М. Дренове 1/2 сахата.

Свечара највише св. Јовањаца, па онда Никољаца. Крста носе на мали Спасов дан; а св. Трифуна славе као патрона винограда.

МИЉИНА ГЛАВА, узвишено брдашце под утрином и родном земљом, на југо-источнем крају атара села Волујка.

МИЉКОВАЦ, сув поток, на западној страни села Јасике, под ситном гором и њивама, од 10—15 плугова.

МИЉКОВ ПОТОК, на јужној страни села Рашевице.

МИЉКОВАЧКА или МИЉКОВСКА МАЛА. Види „Бунар."

МИНИЋА КОСА, део Јаворовице у атару Својиновском.

МИНИНА КОСА, лежи на западној страни села Орашја, под крупном и жирородном гором.

МИНИН ПОТОК, пада с десна у Дубичку реку.

МИНИН ПОТОК, долази из Вјетрње, а упада с лева у Велики поток.

МИРКОВ ПОТОК. Види „Липар" поток.

МИСКОРОВАЦ, сув поток, а више њега коса, под ситном гором и утрином, на северној страни села Орашја.

МИСКОРОВАЦ, коса у врху потока истог имена, у атару села Орашја.

МИШЕВИЋ, село на саставу Вољевице с Таборишком реком, под планином Шареником. У овоме селу има добре горе, и ту је некада постојала фабрика стакла пок. Петронијевића.

Граничи се: северно Јошаничким, источно Лозовичким, јужно Беличким, а западно Вел. Сугубинским атаром.

МЛАДЕНОВ ПЕСАК, једна њива, на коси у планини од 2—3 плуга, на северној страни атара Орашког.

МЛАТАВАЦ, поток, утиче у леву обалу западне Мораве, спрам Багдале.

МОМЧИЛОВ ГРАД, (зове се и *Градина*). То су рујине некаква градића, које се налазе између Броћанског и Градишког потока, а на коси која се зове *Градишки клик*. Народ прича, да је Вукашин у томе граду убио Момчила, а дошао је овде главним друмом на Црквину. Од Момчила остало је и име овој руини.

Ова градина има у дужину 250, а у ширину 60 до 80 корака. У основу је дугуљастог вида, према земљишту на коме је, и које је један дугуљасти пупак, везан само на западној страни са планинским венцом; са остале 3 стране окружен је дубоким долинама и водом именованих потока.

Дебљина зида негде је 1½ а негде 2 корака (на горњој страни код куле и ћуприје последње). Свуд око главног зида постојао је, осем природне косине, још и дубок ров. Везу града са Градишком косом, ка Јуору, одржавао је нарочити мост. То је била главна капија граду. На северној страни, у средини налазила се мала капија. На источној страни, скоро на највишој тачци, били су дворови. На западној пак страни, код ћуприје, виде се остаци куле, која је сигурно бранила мост и главну капију, јер је са те, планинске стране, најугоднији напад био.

Зид се држи још по негде у висини од 2 до 3 метра. Зидан је од серпетинског камена, с малтером али слабо и невешто. У зиду свуд около, у 2 реда, једне изнад других, виде се прорези (шарте, мазгале) за одбрану зида удешене. Оне имају такав нагиб да стране брда и дно потока у свима правцима туку. Неки кажу да је овај град зидао неки Спасоје Србар из Поточца. По простој и невештој градњи могло

би се рећи, да није из средњег века, када је Србин био у слави и величини.

Народ прича, да код малих врата има закопана блага, а може се наћи по светлости сунца, кад на Спасов дан ogране.

У овој градини нађен је пређе један јатаган и алка, што је на главној капији била, и један јеленски рог. Иначе од оружја а и од новца ништа није нађено.

На Градини виде се остаци некакве шлакње — горелог камена, и то показује, да ће имати нешто вере оно народно предање, да је кнез Лазар овуда обилазио неке своје рудокопње.

Баш код састава Градишког и Великог (Броћанског) потока, а на 300 корака испод града, виде се остаци некакве мале грађевине, која је у виду кулице служила, извесно, овоме граду као стражара. Такве исте стражаре постојале су, што се и сада познаје, северо-источно од града у дну Велике косе, која се од Савине Чукаре, на левој обали Поточке реке пружа; а тако и на Црквенској коси, између Црквенског и Градишког потока, баш поред пута, којим се са Градине Црквини иде.

МОРАВА (ГЛАВНА). Од Сталаћа, где се Западна и Јужна Морава састају, па до Багрдана, Морава гради међу Јагодинском округу с једне, а Алексиначком и Ћупријском округу с друге стране. На овом простору из Јагодинског округа, а у леву обалу Главне Мораве утичу ове воде редом, почев од Сталаћа: *Каленићска река*, *Својиновска*, *Поточка р. Рашевица*, *Трешњевица*, *Сињи вир*, *Дворица Врањевац*, *Божинац*, *Мајурски пот*, *Лугомир*, *Белица*, и *Осаоница* (*Багрданска река*). О њима види више код ових имена.

МОРАВЧИНА врбак у Ракитову, прозвани што је туда некад Морава текла.

МОРАВИШТЕ, под њивама простор, на источној страни села Медвеђе.

МОРНА БАРА, која по кадшто пресушује, лежи на јужној страни села Мотрића, близу Коренате.

МОСТИНА, простор у кључу од 100—150 плугова, под родном земљом на северној страни, долина Моравска; атар села Обрежа.

МОТРИЋ, село, граничи се: од севера атаром Комаранским, југа Пуљачким, Малешевским и Волујачким, од истока Течићским, а запада Барским, и може се обићи за 2 сахата.

Свечара највише Никољаца. Крста носе на св. Тројицу други дан.

МОЧИЛА или РАСЕЧЕНО СЕНО, простор у реци Сињевачкој, где је некад крупна гора била, но данас под њивама и ливадама.

МРАМОРНИЦА, брдо под виноградима и њивама, на јужној страни села Брајиновца, простор 30—40 плуга.

МРАМОРНИЦА, брдо-раван простор 30—40 плуга, под шумом и ораћом земљом, на источној страни села Пуљака. До овог истог места постоји једна вода, која се зове *„Стублина“*.

МРТВАЈА, њиве испод утока Сибничке у Левачку реку, код мале Обршине, с обе стране реке. На међи села Волујка.

МРТВАЈА. једна равница под род родном земљом у кључу, западно од Волујка, велика 15—20 плуга.

МРТВАЈА, простор од 40—50 пл. на источној страни села Пуљака, под ливадама и ораћом врло лепом земљом.

МРЧИНКА или ПЕСКУША, простор мали, лежи на јужној страни атара в. Дренове.

МУРАТОВАЦ, брдо-раван на северној страни села, под ливадама и њивама простор 30—40 плуга; атар села Богдања.

МУРУЗИШТА, брдо-раван баш испод Аловите чукаре, на северној страни села Сиљевице, под родном земљом, простор 100—150 пл. Приповеда се, да је овај простор био под старом и густом гором, и да су онди дуговремени збегови били, а то се осведочава тиме, што се чешће онди може наћи понеки новац и друге бакарне и сребрне старине.

МУСЛИЈА, брег у селу Сиљевици. Види „Голо брдо."

МУСЛИН ГРОБ, у вуху потока Капетановца, а на десној страни Дуленске реке, на међи њеној са Доброселичком реком.

МУТНИК, поток тече поред брда Веље главе, и пада с лева у Љубостинску реку.

МУТНИ ПОТОК, на јужној страни манастира Љубостиње, под жирородном гором.

Н.

НАВРТЕ, на подножју Лепе Главице, место под њивама; на јужној страни села Сибнице.

НАВРТСКИ ПОТОК, пада с десна у Сибничку реку.

НАДРЉЕ, село, граничи га: од севера атар Дуленски и Доброселички, југа Калениђски, запада Годачински и Гледиђски (окр. Крагујев.), истока Жупањевски, и може се обићи за 4—5 сахати.

Свечара највише Петковчана.

Крста носе у Суботу пред Петрове покладе.

НАГУЗОВ ПОТОК, сув је, води право у Црнички поток; на јужној страни села Тољевца.

НАДРЉСКА РЕКА, извире из венца, који међи Крагујевачки и Јагодински округ, и дели воде Гружи и

Лугомиру. Глава јој је *Удрагова вода*, и текући на ниже кроз село Надрље, по коме се и зове, па до састава са Доброселичком реком, прима редом са обе стране ове воде: *Каленићски пот*, *Велику реку*, *Осредски пот*, *Божаћковац*, *Премов*, *Марков пот*, *Мијајлов*, *Гузићски*, *Дубоки*, *Бели*, *Црквински*, *Рајичев' Јовачевићски* и *Цвијеновачки поток*. О овим потоцима види више код њихових имена.

НАЧУЗОВ ПОТОК, сув је, и постоји на северној страни села Парцана, под ситном гором са мало алије (чистине) простор мали.

НЕВАДОВИНА, лежи на јужној страни села Божуровца, под родном земљом, простор 30—40 пл. постало је од *Невади*.

НЕДЕЉКОВ ГРОБ, на источној страни села Г. Сабанте, до Ратковића.

НЕДЕЉКОВА ЛИВАДА, налази се у планини атара Избеничког у огради.

НЕДЕЉКОВ ПОТОК, сув је, на северној страни атара Орашког.

НЕКТЕН, долина на јужној страни села Божуровца, под њивама и ливадама. Лежи у врху Нектенског потока, под брдом Јасеном. Прича се, да је на овом месту неки човек молио неку младу жену да буде с њим, а она нехтела, а после је пристала, и с њим била, и отуда је ово место име добило.

НЕКТЕНСКИ ПОТОК, долази из брда Јасена, протиче кроз место Нектен, по коме се назива, и упада у десну обалу Божуровачке реке.

НЕКРШТЕНА МАЛА. Види „Доњи Јовац".

НЕЛИН ГРОБ, место на коси, на северној страни села Ратковића, прозвато отуда, што се онди пре 10—15 година обесио Недељко, који се је звао и „Неле."

НЕЛОВИЋСКА ЊИВА, коса на међи Крагујевачког и Јагодинског округа. Лежи између Криве косе и Брезовице.

НЕРЕЗИНА, планина на источној страни села Д. Дубича, под жирородном гором, виноградима, њивама и ливадама; лежи између Орничког и Петровог потока, на левој обали Дубичке реке.

НЕРЕЗИНА, зове се брдо под виноградима, на западној страни села Варварина, 100—150 плугова.

НЕРЕЗИНЕ, поток, учиче с лева у Западну Мораву.

НЕРЕЗИНЕ, косе, што се са обе стране потока истог имена, а између њега и Штубељског с једне, а Гавешког потока с друге стране пружају; на левој обали Западне Мораве.

НЕРЕЗИНЕ, брдо на северо-источној страни под виноградима села в. Дренове, од 30—40 плуга.

НЕШИЦА, кључ источно од села у равници, под родном земљом и ливадама 30—40 плуга; село Пуљак.

НИКОЛИН ПОТОК, утиче у десну обалу Љубостинске реке.

НИСКИ ПОТОК, сув је, управ јаруга, на северо-источној страни села Пољне к м. Благотину.

НИШАНЛИН ПОТОК, на левој страни Сушице у који и стиче, под жирородном гором, у атару Манастира Љубостиње.

НОВЕ ЛЕДИНЕ, родна земља до „Старих ледина"; у селу Маскару.

НОВИНЕ, читав кључ под родном земљом на западној страни села, куда води насип, раван и сав под родном земљом 200—300 плугова. Ово је језгра целога Темнића; атар је Катунски.

НОВО БРДО, под виноградима, простор 2—300 плугова, на северној страни села Бачине.

НОВО ПОЉЕ, у Бачини. Види „Пољце".

НОВО СЕЛО, засеок села Јасике; у њему су насељени дошљаци.

О.

ОБРАДОВ ТОР, место у планини Грабовачкој, мали простор 15—20 пл. под крупном гором, на источној страни атара Грабовачког.

ОБРЕЖ село, граничи га: од севера атар Својиловачки, јужно Катунски, Избенички и Бачински, источно Морава, западно Секурички хатар. Сав простор овога атара, може се обићи за један дан.

Највише свечара Аранђеловаца, па онда Николзаца. Крста носе на мали Спасов дан. Осим тога славе и 9-ти уторник, рачунећи од Божића, ради здравља људи, и св. Саву грчког, који зими у очи Никољдана пада; вел. Спасов дан ради виногради, и то у једном брду, у великом брду Марков дан, а у трећем брду св. Враче по Петровудну.

Обреж је добио име што је на „Обрежју" Мораве.

ОБРОНИЈА, равно место у кључу до Мораве, на северној страни села Катуна, простор 100—150 пл. сав под родном земљом.

ОВЧАРСКО БРДО, мали простор, на јужној страни села Дулена.

ОГЊАНОВАЦ, равно место, под крупном гором и родном земљом, на источној страни села Цикота, простор 15—20 пл.

ОГОРЕЛА КОСА, на северо-западној страни села Избенице, под утрином и ситном гором, простор 50 до 60 плуга.

ОД ДУГАЧКЕ ГРЕДЕ поток, с десна иде у Дубачку реку.

ОД КАЛЕМА поток, види „Слепчев" поток.

ОД КРСТАТЕ БУКВЕ поток, утиче с десна у Самарску реку.

ОКРАЈЦИ, планина селска, од 30—40 пл. под ситном гором, на источној страни атара Брајковачког.

ОКРУГЛА ПОЉАНА, у ћелијској коси; атар Избенички.

ОКРУГЛИ ЛАЗ, под родном земљом и утрином, простор на јужној страни села В. Сугубине, од 50—60 пл. земље.

ОПАРИЋ село, граничи се: од севера Белушићским и Брајиновачким хатаром, од југа Пољанским и М. Крушевичким, од истока Крчинским, а запада Калудранским и Лепојевачким, и може се обићи тек за 8 до 9 сах., због врлети.

Опарић одстоји од Јагодине 7 сахати јужно, од ср. канцеларије 4, М. Каленића 2, Лепојевића, Калудре, Пуљака, Белушића, М. Крушевице и Пољне по 1 сахат.

Свечара највише Петковчана, па Аранђеловаца. Крста носе на Цара Костантина и Јелену.

ОРАШЈЕ, село, граничи се; од севера атаром Секуричким и Избеничким, југа Церничким, источно Церничким, а западно Тољевачким и Пајковачким.

Сав простор може се обићи за 3—4 сах.

Највише свечара Никољаца. Крста носе први дан св. Тројица и на Томин дан по Ускрсу.

ОРАШЈЕ, раван у реци Левачкој, између утока Пријековца и Сирданског потока.

ОРАШЈЕ, простор на југо-источној страни села Пуљака, под родном земљом.

ОРАШЈЕ, брдо-раван у кључу под родном земљом, на југо-источној страни села Сиљевице, простор 30 до 40 плугова.

ОРАШЈЕ, простор под њивама у кључу, на источној страни села Жупањевца.

ОРАШЈЕ, простор под њивама и ливадама, на источној страни села Г. Дубича.

ОРАШЈЕ, место на западној страни села Г. Сабанте, на шуми Пчеличкој, једна махала, под родном земљом.

ОРЛОВАК, сув поток, долази из планине Грабака, на западној страни села Врбе, простор од 50—60 плуга под жирородном гором. Протиче кроз село Слатину, и упада с лева у Слатински поток.

ОРЛОВАЦ, брдо под младом гором и родном земљом, на источној страни села Богдања, простор 50—60 пл. На међи села Медвеђе.

ОРЛОВАЦ, сув поток, има увек по мало текуће воде, на северо-источној страни села Милутовца, од 100 до 150 пл. пола под ситном гором, забранима, а пола под родном земљом.

ОРЛУИЦА, крш у селу Дуленима. Види „Раскрснички поток."

ОРНИЦЕ, поток, долази из косе Кесеге, а тече с лева у Самарску реку.

ОРНИЦЕ, у Бачини. Види „Пољце."

ОРНИЦЕ, простор од 20 до 30 плуга, одмах до Вел. Поља, под утрином и крупном жирородном гором, у хатару села Г. Рачника.

ОРНИЦЕ, коса између Прњаворског потока и Валоге, на десној обали Ратковичке реке, а испод Ђоковића брда.

ОРНИЦЕ, простор од 50—60 плугова земље, постоји јужно у атару села В. Дренове.

ОРНИЦЕ, коса између потока Крушке и Свињаревачког (Петловца); у атару села Ланишта.

ОРНИЧКИ ПОТОК, (доњи) долази из Дебеле косе, а пада с лева у Дубичку реку.

ОРНИЧКИ ПОТОК, сув је, на јужној страни села Тољевца, под утрином.

ОРНИЧКИ ПОТОК, долази од Аџијина брда, а пада у леву обалу Судинског потока.

ОРНИЧКИ ПОТОК, сув, на источној страни села Мареновца, простор од 10—15 пл. под утрином и родном земљом.

ОСАОНИЦА, извор, и око њега простор 30 до 40 плуга, под родном земљом, на источној страни села Д. Сабанте.

ОСКОРУШКИ поток, долази из Клика, а пада с десна у Ратковичку реку.

ОСКОРУША, дугачка коса између Дубичке реке с једне, а Јарме и Самарице с друге стране.

ОСОЈАК, на источној страни атара Крвавичког, пола под родном земљом, а пола под ситном гором.

ОСОЈЕ, коса између Кривељског и Циганског потока, а на десној страни Каленићске реке.

ОСОЈЕ, јужно од села Белице преко реке, под утрином, простор 80—100 пл. а има крупне и ситне горе.

ОСОЈЕ, страна под крупном и жиродном гором, простор 20—30 плуга; атар Ломнички.

ОСОЈЕ, простор под жиродном гором, на јужној страни села Г. Дубича.

ОСОЈЕ, чест од потока Мареновског, под ситном гором и утрином од 10—15 плуга, хатар Мареновски.

ОСОЈЕ ВЕЛИКО, брдо у атару села Мајура.

ОСОЈИЦА, на источној страни села Г. Сабанте планина под старом родном гором, до друма Таборишког.

ОСРЕДАК, простор од 10 до 15 плуга земље, под њивама и ливадама, на југо-источној страни села Бунара.

ОСРЕДАК, планина на западној страни села Врбе, под крупном жиродном гором, простор 150 до 200 плугова.

ОСРЕДАК, страна у селу Богаљинцима. Види „Осредачко присоје."

ОСРЕДАК, клик на северо-источној страни села Избенице.

ОСРЕДАК , средина између Вел. Кременца и Малована, простор 200—300 плугова, под родном и крупном гором, на источној страни села Пчелица.

ОСРЕДСКИ ПОТОК, тече с десна у Надрљску реку.

ОСРЕДАК, коса у врху *Малог Ропина* потока, а испод Малог Кременца; на десној страни Дуленске реке (Дуленуше).

ОСРЕДАК, коса између Бусине реке и Стојанова потока, у врху Доброселице.

ОСРЕДАЧКО ПРИСОЈЕ или ОСРЕДАК, на западном крају села Богаљинаца, под крупном родном гором и утрином, простор 15—20 плуга. На међи села Доброселице.

ОСТРА ГЛАВИЦА, врх у Јуорском планинском венцу, што дели воде Морави и Лугомиру, а изнад села Рашевице. Обрасла је, 50—60 пл.

ОСТРИ КЛИК, постоји на северној страни села Избенице, под Буковицом.

ОСТРИ КЛИК, под гором, на јужној страни села Беочића.

ОСТРИК, брдо између Пчеличке и Кртинске реке; а у атару села Пчелица.

ОСТРИК, брдораван у Сиљевици. Види „Паоци."

ОСТРИКОВАЦ село. У присоју Јуорског планинског венца, на путу Крушевачком. Граничи се: од севера Мајуром, истока Моравом, југа Д. Јовцем, а запада Главинцима.

ОСТРИЦИ, брдо на западној страни села Жупањевца, под родном земљом.

ОСТРОВО, у селу Дворици. Види „Кључ."

ОЦИНАЦ, поток, тече с десна у Лугомир.

ОЦИНАЦ, поточак у Јасици. Збада у леву обалу Западне Мораве баш код Гарског брода, а изнад понтонскога моста. У овом удољу били су постављени руски улани с 3 топа, кад су са Србима, крајем августа 1810 год. Турке дочекали, који су од Крушевца надирали (Гласник XLVIII, стр. 163).

ОЦИН ГРОВ, зове се једно место између Г. Сабанте и В. Сугубине, на источној страни.

ОШЉАК, главица, брдо под ситном гором од 50 до 60 плуга, на југо-западној страни села Рачника, највиша тачка у околини овој.

П.

ПАВЛОВ ПОТОК, сув је и лежи на источној страни села Тољевца, под утрином и ситном гором.

ПАДЕЖ, село, граничи се: од севера хатаром Залогојевачким и Вратарским, истока Вратарским, запада Глобарским и Крвавичким, а од југа Срњанским; и може се обићи за 1—1½ сахат.

Највише свечара Никољаца.

Крста носе на мали Спасов дан; друге славе селске нема.

ПАДЕШКА РЕКА, протиче кроз село Падеж, па се по њему зове; састаје се са Залогојевачком реком. Види „Бошњанска река."

ПАДИНА ШИРОКА, јужно од села Бачине, под ситном гором и утрином.

ПАДИНЕ, или УБИВЕНА КРАВА, звано једно место на западној страни села, под младом општинск. шумом; хатар Сибнички. Тако се зове и поток што пада у десну обалу Сибничке реке.

ПАЗАРИШТЕ, југо-источно од Волујка, зове се раван, под родном земљом у Кључу, око 30—35 плуга. По казивању старих људи, име дошло му је од Пазара, који је ту некад био, што доказују и неки остаци који се онди и данас налазе.

ПАЈИН ПОТОК, сув и под утрином, на источној страни села Тољевца.

ПАЈИНО ОСОЈЕ, лежи на северо-источној страни манастира Љубостиње.

ПАЈКОВАЦ, село, граничи се: од севера атаром Секуричким, југа Тољевачким, истока Орашански, а запада Белушићским. Сав простор може се обићи за 3—4 сахата.

Највише свечара Никољаца. Крста носе у бели четвртак по св. Тројицама; друге селске славе нема. Пајковац одстоји од Јагодине јужно 7 сахати.

ПАЈКОВАЦ СТАРИ, зове се једна коса на северној страни села и атара Пајковца, под ситном гором, родном земљом и утрином од 200—300 пл.

ПАЈКОВАЧКА РЕКА, зове се по селу Пајковцу, кроз које протиче; утиче у леву обалу Каленићске реке.

ПАЈСИЈЕВА ЧЕСМА, или по старински *Хајдучка вода,* извире више манастира испод планине Плужевине, на западној страни Каленића; најлепша вода у свом Левчу.

ПАНАЂУРИШТЕ, простор један у Кључу, на источној страни села д. Штипља, под родном земљом и ситном гором од 20—25 плуга.

ПАНТИНА КОСА, на западној страни села Поточца, а источно од Градишта. Овде је и *Селишњачки клик.*

ПАЊАК, простор од 20—30 пл. под родном земљом, на источној страни села В. Дренове.

ПАЊАЧКА КОСА, пружа се између Самарске реке и Јарме.

ПАЊЕВАЦ, село лежи на десној обали Белице, а у куту између ње и Мораве. Граничи се: са севера и истока Моравом, југа Рибарима, а од запада Белицом (Лаништем). Из овога је села чувени капетан Коча, по коме је устанак 1787 год. прозван „Кочина Крајина."

ПАЊЕВАЦ, јаруга сува, лежи на источној страни села Лозовика, под родном земљом, простор 100—150 п.

ПАЊЕВИ, чист простор под њивама и ливадама, на северној страни села Пчелица.

ПАПРАДНА, брдо на међи Крагујевачког и Јагодинског округа, а у вододеоници Љубостинске реке и Груже. Ово брдо има 2 дела који се зову: *велика и мала Папрадна*; прва је јужно, а друга је северно.

ПАПРАДНА, поток излази из брда Папрадне, а утиче с десна у Јелачку реку.

ПАРЛОГ, брдо под ситном гором и родном земљом, на западној страни села Течића.

ПАРЛОГ, брдо под утрином, на западној страни села Богдања.

ПАРЛОГ, вис у водомеђи Левачке (Надрљске) и Дуленске реке; ниже Козије главе.

ПАРЛОГАН, брдораван од 20—30 пл, на југо западној страни села Течића, а на међи Волујка, под жирородном гором. Види „Корената."

ПАРЛОЖКИ ПОТОК, сув је, и постоји северно атару в. Дренове, под виноградима и забранима од 20—30 п.

ПАРЛОЗИ, брдо једно где су негда виногради били, а сад под утрином, на северној страни ман. Љубостиње.

ПАРЛОЗИ, пољана у планини под утрином; атар Орашки.

ПАРЛОЗИ, брдо на северо-источној страни села Жупањевца под виноградима, простор од 50—60 пл.

ПАРЦАНИ, село граничи га: од севера атар Тољевачки и Карановачки, југа Глобарски, истока Мареновачки,

а од запада Каменарски. Простор сав овог села може се обићи за 3 сахата.

Највише свечара има св. Ђурђеваца и Алмипијеваца. Крста носе други дан Васкрса, а сеоска слава цар Константин и Јелена, због винограда.

ПАСЈАНАЦ, источно од села Пуљака, у равници под родном земљом.

ПАСУЉАК, сув поток на источној страни села Милутовца, простор од 100—120 плугова земље, пола под гором ситном, а пола под родном земљом.

ПАСУЉИШТЕ, северно од села у атару Кукљинском, простор 100—200 плугова, под њивама, виноградима, ситном гором и камењаром.

ПАСУЉИШТЕ, мали простор земље од 1 ралице, у потоку у в. Басари; хатар Срњски.

ПАОЦИ-ПРИСОЈАК, или ОСТРИК, брдораван под родном земљом, на северо-западној страни села Сиљевице, простор 40—50 плуга.

ПЕЈОВАЦ, простор 10—15 пл. родне земље, на северној страни г. Сабанте.

ПЕРИВОЈ, мала и лепа долина између планина, на северо-западној страни манастира Љубостиње. Овди има једна врло лепа пијаћа вода, названа „Владичина чесма."

ПЕРИШИН ПОТОК, сув је, под крупном гором, и утрином, простор 7—10 плуга, на источној страни села Цикота.

ПЕРКОВАЦ, поток што почиње од Царине, а утиче у леву обалу Левачке (Надрљске) реке. На источној страни села Малешева.

ПЕРКОВАЦ, простор на северо-западној страни села Волујка, од 30—40 плуга, косо-раван под родном земљом, гди има вода, која се такође зове *Перковац*.

ПЕСКОВИТА ПОЉАНА, простор 200—300 плугова, на узвишици, брдо на југо-западној страни села Бачине, под утрином.

ПЕСКОВИТА ЧУКАРА, у селу Волујку. Види „Корената."

ПЕСКУША, у в. Дренови. Види „Мрчинка."

ПЕСКУШЕ, простор на источној страни села Сибнице под њивама.

ПЕТРОВАЦ, сув поток и страна, сва под виноградима, на западној страни села Белушића, до Брајиновца; простор 30—40 плуга.

ПЕТРОВ ПОТОК, сув је и лежи на северној страни села Д. Дубича. С лева пада у Дубичку Реку.

ПЕТРОВ ПОТОК, у селу Падежу. Види „Глобарска река."

ПЕТРОВ ПОТОК, сув је на јужној страни хатара Глобарског, простор од 20—30 плугова, под родном земљом и ситном гором.

ПЕТРОВИЋА ПОТОК, стиче се с десна у р. Крушевицу.

ПЕТЛОВАЦ, сув поток, под жиропродном гором, на јужној страни села Комарана, простор 30—40 плуга. Почиње испод брда Чуке, а утиче с десна у Комаранску речицу.

ПЕТЛОВАЦ, један мали слаб извор, обрасто шумом, између Крвавнце и Шашиловца, на јужној страни села Шашиловца.

ПЕТЛОВАЦ или СВИЊАРЕВАЧКИ, поток, утиче с лева у Белицу изнад њеног утока у Мораву; припада селу Ланишту.

ПЕШИНАЦ, брдо-раван или коса, под родном земљом и ситном гором, на јужној страни атара Карановчића, од 40—50 плугова.

ПЕШИНАЦ брдо, на јужној страни села Страгара све под виноградима, 15—20 плугова простор.

ПИРА, мали простор од 5—6 пл. на источној страни села Богаљинца, родна земља.

ПИСКАВИЦА, страна на левој обали Каленићске реке, а између ње и Кречанског потока.

ПИСКОВАЦ, ниско место на јужној страни села, од 10 до 12 плуга, све под ливадама, атар М. Крушевице.

ПИСКОВИЦА, ливада на источној страни манастира Каленића од 50—60 коса, понајвише дивља.

ПИСКОВО ПОЉЕ, у селу Богдању. Види „Дивље велико."

ПИТОМА ЛИВАДА, у Пчеличкој реци, а у атару села Пчелица.

ПИТОМА ЛОЗА, зове се простор под виноградима, велики 20—30 плуга, у Беловодском атару.

ПИЧКОВАЦ, један извор у шуми, баш више Прњавора Каленићког.

ПЛАНДИШТЕ, страна, на левој обали Дуленке (Рековачке реке), поред пута, а спрам Ропина потока.

ПЛАНДИШТЕ ВЕЛИКО, лежи на западној страни села, под родном земљом, у хатару села Врбе.

ПЛАНИНИЦА, село граничи се: од севера атаром Лободерским и Раиначким, југа и истока Манастирским (Љубостиња), запада Крагујевачким округом; и може се обићи за 6 сахати. Највише свечара Никољаца; Литију не носе, нити другу какву селску славу имају.

ПЛАЊАНСКА, мáла. Види „Доњи Јовац."

ПЛАТИНСКИ извор, у селу Поточцу. Види „Платински поток."

ПЛАТИНСКИ ПОТОК, на западној страни села Поточца, код Пантине косе. У њему се налази леп извор воде звани *Платински*.

ПЛОЧА, сув поток, на сред села Рабеновца.

ПЛОЧА страна, с обе стране Слепчева потока; на левој обали Рековачке (Дуленке) реке.

ПЛОЧА, извор, на јужној страни села Залогојевца, са врло лепом пијаћом водом.

ПЛОЧКИ ПОТОК, сув, силази у Цернички поток; атар је Торевачки.

ПЉОШТА, бара, у селу д. Јовцу, прозвана тако зато, што у истој има рибе пљоснате, која је подједнако дугачка и широка, и која од заласка сунца па до неко доба пљеште.

ПЛУЖЕВИНА, планина мања но дужа од Брезовице, Лисе и Јеловика, под гором буковом, простор 100 до 150 пл. атар ман. Каленића.

ПЛУЖЕВИНА, коса изнад Лазине, на десној страни Каленићске реке, а између Брезовачке р. и Циганског потока.

ПЛУЖИШТЕ, страна, из које излази Бусина река, у врху реке Доброселице. Ова се страна зове још и „Стара бачија."

ПОГЛЕД, стрм и шиљаст брег на десној обали Каленићске реке, а између ње и р. Цернице.

ПОГЛЕД, брдо-раван мали, на северној страни села Сињевице, родна земља.

ПОГЛЕД, мали простор на брдо равну, на западној страни села Сибнице, до шуме.

ПОГОРЕЛАЦ, планина на северо западној страни села Риљца, под родном гором, простор 40—50 плуга.

ПОДРУМСКИ ПОТОК, у атару села Својинона северно, у коме има воде помало свагда.

ПОЖЕРАК, поље једно од 10—15 пл. под њивама и ливадама, на јужној страни села Копривнице, а источно од Рачника.

ПОЛОМ — БАРА, налаза се у атару Шаначком на врху потока Штубеља, на северној страни ка шуми Бошњанској и Шаначкој.

ПОЉАНА. Место у Волујку. Види „Короната."

ПОЉАНЕ, место под њивама и ситном гором, леже на западној страни села Сибнице.

ПОЉАНЕ, поточак, с лева пада у Сибничку реку.

ПОЉАНСКА РЕКА, Почиње у планини Благотину, и врх јој се зове *Благотин*. Протиче кроз село Пољну, прими потоке: *Вуковачки* (Макву) и *Зурковац*, па утиче с лева у Кованлучку реку.

ПОЉИШТА, брдо између Дуленске и Пчеличке реке.

ПОЉНА село, граничи се: од севера Лепојевачким, југа Милутовачким и М. Дреновским: истока Опарићским и М. Крушевачким, а запада Риљачким и Сугубинским хатаром.

Атар овог села може се обићи за 3 сахата. Село Пољна одстоји јужно од Јагодине 7, од среске кан. Рековца 4, од м. Каленића 2, од Опарића 1, и од Милутовца пола сахата. Свечара највише Николаца. Крста носе на Младенце, а св. Трифуна славе због винограда.

ПОЉЊАЧЕ, њиве простор 400—500 плугова, на источној страни села Бачине, све под родном земљом.

ПОЉЦЕ или ОРНИЦЕ, или НОВО ПОЉЕ, земља родна, од 3—400 плуга, више села Бачине, на северо-западној страни.

ПОЉЧИНА, лежи на северној страни села Г. Сабанте, простор 15—20 пл. родна земља.

ПОПОВА БАРА, место под Јуорским венцом, а на међи Трешњевице и Сињег вира. Ту је Никола Мандрда, из Пајковца, са 20—30 Срба у заседи јуначки дочекао бесне Турке, под Али-бегом, сином чувеног

Карафејзије, који у великом броју и са 2- 3 топа, беху нагли у Јуор планину, да робе српске збегове, који се у Милошевом устанку 1815 тамо склонили беху. Срби тако изненадно и жестоко нападну Турке, да се ови безобзирце поврате, по планини растуре и мали број преко Мораве врати се, јер се многи и у вировима Моравским подаве, немогавши у хитњи прави брод да погоде. (Историја Симе Милутиновића, стр. 306—308.)

ПОПѲВА ТРШЕВИНА, пољана, на западној страни села под утрином; атар Орашки.

ПОПОВАЦ, сув, коритаст поток, на јужној страни села Мотрића у кључу, простор 20—30 пл. под родном земљом.

ПОПОВ ГАЈ, простор под ситном гором и родном земљом; на југо-западној страни села Доброселице.

ПОПОВ ГАЈ, забран у кључу под ситном гором, на источној страни атара Орашког.

ПОПОВ ГРОБ, близу црквине, у атару Г. Крчина.

ПОПОВ ДО̄, простор под родном земљом, на северној страни села Сибнице, а на међи Жупањевачкој.

ПОРОБИНАЦ, простор од 40 до 50 плуга земље родне, на јужној страни села Г. Сабанте.

ПОТАТИР, поток и бучјак у хатару села Рековца.

ПОТОЧАЊАК, сув је поток и постоји у Тополици, под ситном гором од 20 до 30 плугова, атара В. Дренове.

ПОТОЧАРИЦА, једна страна и брдораван на северној страни села Г. Рачника у кључу, под родном земљом и ситним забранима, простор од 100 до 150 плуга.

ПОТОЧАЦ село, граничи се: од севера атаром Рашевичким, југа Својиловачким, источно Моравом и Моравиштем, и Чепуричким, а од запада Беочићским и

Својиновачким. Може се обићи једва за 6 сах. због врлетног положаја.

Поточац одстоји од Јагодине јужно 4½ сахата, од ср. канцел. 2. Највише свечара Никољаца.

Крста носе на младог св. Николу и Ваведење.

ПОТОЧИНА, простор на југо-источној страни села, под њивама и ливадама, у атару села Сибнице.

ПОТОЧКА РЕКА. Глава јој је *Велики поток*, који од Добре воде долази; на ниже прима с десна потоке: *Брођански*, *Градишки* и *Црквенски*, протиче кроз село Поточац, сече Крушевачки насип, и утиче у леву обалу Главне Мораве.

ПРАЋИНА село, сво је у равници, под врло лепом родном земљом, њивама и ливадама, и нема никаквих брда, чука и коса узвишених, па ни река и потока.

Праћина село добило је име отуда, што је близу Мораве и једне баре. Пре насеља у ово место, људи су се ту искупљали и бацали из праћице преко Баре и Мораве, пошто је ту врло лепо и равно место, и отуд име добије.

Праћина село граничи се: од истока Мијатовачким, запада Јагодинским, севера Ракитовским, а југа Мајурским хатаром, и може се обићи за 2 сахата. Праћина удаљена је од Ракитова и Мијатовца по пола сахата. Највише свечара има Никољаца. Праћина носи Крста о Тројицама, и слави још о Младенцима и о Ивањудну 24 јуна.

ПРВЕНАЦ, поток сув и коса под ситном гором и утрином, на југо-источној страни села Бачине, простор од 50—60 пл.

ПРВЕНАЦ, сув је поток, под ситном гором и утрином, на северној страни села Бошњана, од 20—30 плуга.

ПРВИ ПОТОК, сув је, на источној страни села Мареновца, под шумом ситном и родном земљом, простор 15—20 пл.

ПРЕВЕШТ село, граничи се: од истока Лепојовачким, од севера Калудранским и Сибничким, југа Дубичким и Риљачким атаром, а запада Манастирским (Каленићски), и може се обићи за 4 сахата.

Највише свечара Јовањаца. Крста носе на Спасов дан велики.

ПРЕВОЈИЦА, коса, на планини Јуору, под крупном жиророднем буковом гором, на северној страни села Избенице.

ПРЕДОР, лежи на источној страни села Медвеђе, под њивама.

ПРЕДОР, кључ с ове стране Мораве, у атару Кукљинском, западно до Беле воде, под питомом и родном земљом њива и ливада, 400—500 плуга.

ПРЕКА ПОЉАНА, простор од 5—6 плуга, под утрином и ситном гором, на северној страни села Ковачевца.

ПРЕМОВА КОСА, брег, део од планине, на југо западној страни села Жупањевца, под родном гором и њивама, спушта се баш до реке Жупањске.

ПРЕМОВ ПОТОК, тече с десна у Надрљску реку.

ПРЕРАДОВАЦ, брдораван, на југо-источној страни села у реци Калудранској, а између и код састава Старе и Нове Калудре; простор од 30—40 пл. под ситном гором и родном земљом.

Од овога простора већа је чест земље својина манастира Каленића, (под винограднаа и ливадама), и на њој је манастир пре 6—7 год. подиго цркву названу *„Прерадовац“* за вршење обреда црквених и верозаконских, парохијанима из села: Белушића, Брајиновца, Пуљака, Волујка, Опарића, Лепојевића и

Калудра, зато, што им је манастир Каленић млого удаљен.

ПРЕСЛО, мали простор под родном земљом, као коса, на јужној страни села Превешта.

ПРЕСЛИЖА, долина између велике и мале Чукаре, под крупном гором, на јужној страни села; атар Орашки.

ПРИЈАКОВАЦ, простор од 20—25 плуга, под врлетним и равним местом, где има ливада и њива, југо-источно од Волујка.

ПРИЈЕКОВАЦ, поток, пада с десна у Левачку (Рековачку) реку. У Пријековац иде с лева пот. *Дрењак.*

ПРИСОЈАК, брдо-раван у Сиљевици, Види „Паоци“.

ПРИСОЈЕ, простор под жирородном гором, на јужној страни села г. Дубича.

ПРИСОЈЕ, на подножју планине Шареника, лежи на јужној страни села Белице.

ПРИСОЈЕ и ОСОЈЕ, код старога бунара у селу, оба простора велика 50—80 плуга, на југо-источној страни села под њивама и жирородном гором.

ПРЉАЧКА, коса, простор од 10 плугова земље, под гором и родном земљом, на источној страни села Беочића.

ПРЊАВОР, коса између потока Јасења и Прњаворског, на десној обали Ратковачке реке. По називу суди се, да је ту негде морао какав манастир бити, као што и тврде рујине некакве, што се у Трмчарском потоку налазе. Види „Трмчарски поток“.

ПРЊАВОРСКИ ПОТОК, из Ђоковића брда, а тече с десна у Ратковичку реку. Види „Прњавор“.

ПРЊАВОРСКИ ПОТОК, протиче кроз Каленићски Прњавор, па се по њему и зове; утиче с лева у Каленићску реку, испод самог манастира Каленића.

ПРОВАЛИЈА, широка коса на левој обали Ратковачке реке, а између Јасеновитог и Трмчарског потока.

ПРОДАНОВИЦА, страна и брдо између потока Грачанице и Оцинца; на десној страни Лугомира.

ПРОКОП, њиве у селу Обрежу. Види „Копани пут“.

ПРОСЈАНА, раван простор поред Мораве 400—500 плугова под њивама, врло питом. Овај је кључ пре 10 година био на овој страни, но тада је Морава испресецала и оставила га у острву, јужно преко Мораве; атар Кукљински.

ПРОСИШТЕ, коса између Аловитог потока и Свињчина, а у селу Ратковићима.

ПРОСИШТЕ, равница у реци Лепојевачкој, на источној страни села, под њивама и ливадама.

ПРУГОЈЕВАЦ, поток на северној страни села Лепојевића, и то сув, под младим забранима и њивама. Овај поток утиче с лева у Каленићску реку, а зове се и *Слатина*.

ПРУГОЈЕВАЦ, сув поток на северној страни села Тољевца, под ситном и крупном жирородном гором.

ПРУГОЈЕВАЦ, део косе на јужној страни села, под родном земљом к шуми Лепојевићкој, простор мали, атар Калудрански.

ПУЉЦИ, село, граничи се: од севера Рабеновачким и Течићким, од запада Волујским, од југа Калудранским и Брајиновачким, а од истока Брајиновачким и Белушићким атаром.

Цео овај простор може се обићи за 3—4 сахата. Слава му је селска велики Спасов-дан, а виноградски му патрон св. Тривун.

Највише свечара има Аранђеловаца, па Никољаца.

ПЧЕЛИЦЕ село, граничи се: од севера хатаром г. Сабаначким и доњо-Сабаначким, југа Дуленским, истока Рековачким и г. Сабаначким, а од запада Крагујевачким округом. Сав простор може се обићи за 10. сахати,

због врлетних места. Лежи у врху Рековачке реке. Некад је у томе селу било врло много липа и пчела, од којих је и име добило. Сада је и једног и другог мање. О том види и село „Ратковићи."

Свечара Аранђеловаца. Крста носе на св. Тројицу у Понедеоник. Од старина сеоска слава Теодорова субота. У овом селу има и црква, и она слави малу Госпођу.

ПЧЕЛИЧКА РЕКА, почиње из брда Стражаре, па текући кроз атар села Пчелица, кроз *Јошје*, *Питому ливаду* и *Тожину Бару*, добија име „Пчеличка река". До састава са Дуленском реком стачу се са обе стране ови потоци редом: *Змајевац* са *Исаковцем*, *Кртинска река* и *Врбавац*. Види ове потоке.

ПЧЕЛИШТА, поље под родном земљом и ситном гором, на западној страни села Руишника, простор 30—40 плугова.

Р.

РАБЕНОВАЦ, село граничи се: од севера Течићским и Кавадарским, од југа Секуричким и Белушићким, од истока Вукмановачким, а од запада Течићским хатаром, и сав хатар овог села може се обићи за 2 до 3 сахата.

Рабеновац од Јагодине одстоји 4 сахата далеко, и састављен је са Вукмановцем; од ср. канцел. Рековца, 1 сахат, од Секурића и Белушића по 1, а од Течића и Кавадара по фртаљ сата.

Крста носе у белу суботу по Тројицима, а селска слава св. Ана.

РАВНА ШУМА, простор на северној страни атара Куљинског, под ситном гором.

РАВЊАЧКА МАХАЛА, села Медвеђе. Види ову.

РАВЊАНСКИ ПОТОК, утиче с лева у Каленићску реку.

РА̄ВНИ, простор један под ливадама, на северној страни села Сибнице.

РАВНИ БРЕГ, коса између Говор воде и Липског потока, на левој страни Доброселичке реке.

РАВНИ ГАЈ, коса под ситном гором и утрином, на источној страни доњег и горњег Штипља, простор од 200—220 плуга.

РАВНИ ГАЈ, брег на међи Рековачке (Дуленуше) и Ратковачке реке, преко кога води пут из Крушевца за Крагујевац. Из Равног гаја истичу потоци: *Белански*, *Велики* и *Равногајски* поток. Види ове.

РАВНИ ГАЈ, простор од 50—60 пл. на источној страни села д. Сабанте, под крупном родном и ситном гором.

РАВНИ ИЗВОР или ЈАГЛИЧИЋА ГРОБ, простор под жиродном гором, на јужној страни села Доброселице.

РАВНИЦА, на планини Благотину, а испод малог Благотина. Види „Благотин."

РАВНИЦА, поље у кључу на источној страни села М. Дренове, под родном земљом, простор 60—80 пл.

РАВНИЦА, брдо раван јужно од Волујка, под родном земљом и ливадама.

РАВНИЦЕ, утрина на источној страни села в. Дренове, 300—350 плугова.

РАВНИЦЕ-КЉУЧ, на јужној страни села, простор 60 80 плугова; хатар Тољевачки.

РАВНИШТА, коса испод Криве косе, а пружа се између Божуровачке и Риљачке реке.

РАВНИШТА, у селу Опарићу. Види „Ковачевац."

РАВНИШТЕ, поток утиче с десна у Каленићску реку.

РАВНИ КЛИК, на западној страни села Поточца, под Јуором.

РАВНО ГАЈСКИ, (од равнога гаја) поток, утиче у леву обалу Рековачке реке (Дуленке).

РАДИВОЈШТИНА поток код жиродоном гором, на јужној страни села Рековца.

РАДОВ БРЕГ, на западној страни села Жупањевца, до реке, под крупном гором.

РАДОВАК, сув поток под крупном жиродоном гором, а неки део под родном земљом, простор 15—20 пл; атар села Цикота.

РАДОВАНАЦ, види „Радовански" поток.

РАДОВАНАЦ, један врло леп и пријатан извор на врху планине Стражаре, атар Д. Сабанички.

РАДОВАНОВ ГРОБ, зове се једно место на западној страни села Божуровца, на коси поред пута идући у Љубостињу.

РАДОВАНСКИ или РАДОВАНАЦ, поток пада у леву обалу Сабаначке реке.

РАДОЈЕВСКЕ ЊИВЕ, коса на међи Крагујевачког и Јагодинског округа.

РАДОСАВЉЕВА ОРНИЦА, простор на јужној страни села г. Сабанте под ливадама и шљиварима.

РАЖДИЊАК, место у хатару г. Сабанте, око 25 пл. простор под родном земљом.

РАЈИНАЦ, село граничи се: од запада Лободерским, југа Планиничким и Ман. Љубостињским, од истока д. Дубичким, од севера г. Дубичким и Шљивовачким. Сав простор може се обићи тек за 6—7 сахати, јер је место у опште врло врлетно.

Рајинац лежи на југо-западној страни од вар. Јагодине 10 сах. далеко; од ср. канцел. Рековца 6 с. од ман. Каленића и Љубостиње по 2, а од реке Мораве и Трстеника по 2½ сахата, од Лободера и Г. Дубича 1, а од Планинице 1½ сахат.

Свечара највише Ђурђеваца, па онда Арапђеловаца. Крста носе на св. Јована пред млади Никољдан у лето; а св. Трифуна слави као патрона винограда.

РАЈИНАЧКИ ПОТОК, долази из села Рајинца и пада с десна у Дубичку реку.

РАЈИНО БРДО, под ситном гором и њивама, у атару села Сибнице.

РАЈКОВ ПОТОК, утиче ниже Белутка у десну страну Рековачке (Дуленке) реке.

РАЈКОВ ПОТОК, простор под жирородном гором и шљивацима у атару села Рековца.

РАЈИЧЕВ ПОТОК, долази из Корита, а пада с десна у Надрљску реку.

РАКИН ПОТОК, у коме све лето има воде; тече из Планинице, лежи на јужној страни села Беочића под жирородном буквом и растовом гором, на подножју планине Јуора.

РАКИН ПОТОК, сув на северној страни атара Мареновског, под утрином и родном земљом, простор од 10 до 15 плуга.

РАКИТА, стара планина, но сад је скоро сва окрчена, под њивама и ливадама, на северној страни села Сиљевице.

РАКИТОВО, село. Добило је име од мпогих ракита дрвећа, којих и сада ту доста има. Граничи га: од истока Праћина, запада Рибаре, по 15 минута, севера и југа Јагодина ½ с. Простор села Ракитова у опште мали, и може се обићи за 1 сахат. Свечара има највише Никољаца. Крста носе у бели петак по Тројицама. Слава селска на Вартоломеју (Јуни месец).

РАКЉАТИ или ШИРОКИ КЛИК, налази се на атару села Рашевице, на јужној страни.

РАЛЕТИНАЦ, стара црква у потоку Ралетинцу; ту долазе грозничави те се лече.

РАЛЕТИНАЦ, леп поток утиче с десна у Дуленушу; глава му је у планини Осредку, у коме увек има воде од извора пијаћег што онди постоји, под родном гором. При крају овога потока где он у реку Пчеличку утиче, на десној страни, налазе се неке зидине за које околни народ држи да је била црква, која се је звала „Ралетинац" од које је и поток име добио.

РАНЂЕЛОВА ДОЛИНА, лежи јужно од села Избенице.

РАНЂЕЛОВ ПОТОК, са извором, под ситном гором, на западној страни села Орашја.

РАНИН ПОТОК, у атару Бачинском, и води у Ђерђелин.

РАСЕЧЕНО СЕНО, раван у Сиљевици. Види „Мочила."

РАСЈЕ ВЕЛИКО, коса под гором, на северној страни села Дулена, простор 10—15 плуга.

РАСКРСНИЦА, мали простор на источној страни села Црнче, под ситном гором.

РАСКРСНИЦЕ, планина на јужној страни села Пчелица, под крупном и жирородном гором, простор 30—40 плуга.

РАСКРСНИЧКИ ПОТОК, са лепом водом, и крупном буковом и растовом гором, од 10—15 плуга; атар Дуленски; на овом потоку у врху, постоји један крш звани „*Орлуица.*"

РАСТОКА, види „Дабров кључ."

РАСТОЧКИ ПОТОК, лежи на јужној страни села Течића ниже Јасенове главице, простор 50—60 плуга, под родном земљом.

РАТАЈ, махала села Медвеђе. Види ову.

РАТАЈСКО ПОЉЕ, лежи на северној страни села Медвеђе под њивама и ливадама, звано са једног краја (махале) села Медвеђе.

РАТКОВИЋИ, село граничи се: од севера в. Сугубинским и г. Сабаничким, од југа Пчеличким и Рековачким, од истока Слатинским и Цикотинским, а од запада г. Сабаничким и Пчеличким, и може се обићи за $2^1|_2$ сахат.

Крста носе у недељу по вел. Спасовудне. Сеоска слава Ваведење и св. Танасије.

Ратковићи, село лежи источно од села Пчелица. Прича се да је у селу Ратковићима живео негда кованција *Ратко*, а у Пчелицама други неки кованција, па овај нешто уврача пчелама онога из Ратковића, те се узљуте и убију свога кованцију. Од овога Ратка остало име целом селу „Ратковићи."

У Ратковићу ове су мале (џемати): *Шумавичка*, *Провалија* и *Белан*. Види ове.

РАТКОВАЧКА РЕКА. Почиње у Шумавитој мали, где се зове *Јасењска река*. Врх јој је поток *Свињчине*, па текући кроз село *Ратковиће*, по коме се зове, прима од утока с обе обале ове потоке редом: *Дуваниште*, *Крвавички*, *Стражарски*, *Јасење*, *Аловити*, *Прњаворски*, *Јасеновити*, *Валогу*, *Оскорушки*, *Белански*, *Велики поток* и *Трмчарски*. *Види ове потоке.*

РАШКОВАЦ, простор под родном земљом, на северо источној страни села Сибнице.

РАШКОВАЦ, долази из брда Стражевице, а утиче с десна у Левачку (Надрљску) реку.

РАШЕВИЦА село, граничи се: од севера атаром Трешњевичким, југа Поточким, истока Моравом и од запада Беочићским и Драгошевачким.

Сав про̂стор атара Рашевичког може се обићи за 6 сахати, јер је врлетан положај.

Рашевица одстоји од Јагодине југо-источно 3¹/₂ сахата. Највише свечара Никољаца, па онда Ђурђеваца. Крста носе на св. Тројице првог дана; св. Стевана и Благовести славе, због винограда.

РЖИШТЕ, коса у врху потока Урвине и Ржишта, а на левој обели Западне Мораве; атар села Гавеза.

РЖИШТЕ, поток, долази из косе истог имена, а утиче с десна̂ у поток Урвине.

РЕКОВАЦ село, граничи се: од севера Ломничким и Ратковачким, југа Течћским, истока Кавадарским, а од запада Крушевичким, Пчеличким и Сиљевачким, и може се обићи за 3—4 сах. Рековац одстоји од Јагодине 4 сахата, јужно, а ср. канцеларија је у овом селу. Од Крагујевца пак има такође 4 сахата.

Крста носе на Вознесеније. Преслављују последњу недељу пред Митровдан, и држе виноградску славу св. Трифуна. Највише свечара Никољаца, па Ђурђеваца.

РЕКОВАЧКА РЕКА, види „Дуленка.“

РЕПИШТЕ, простор под ливадама на западној страни села Сибнице. Поток долази из Стражевице и пада с лева у Сибничку реку.

РЕСНИК, поток последњи што у леву обалу Лугомира утиче, спрам Збеговишта. Долази од Голог брда.

РЕСНИК, поток упада с лева у Рековачку реку баш онде, где се она са Левачком (Надрљском) реком састаје.

РЕЧАНСКА МАХАЛА, села Медвеђе. Види ову.

РИБАРИ, село граничи се: од севера Пањевачким, југа Јагодинским и Ракитовским, истока реком Моравом;

а запада хатаром Јагодинским; може се обићи за 3—4 сахата.

Село Рибари одстоји од Јагодине на северо-источној страни, 1 сахат, до Пањевца полак сахата, а до села Ракитова тако је близу, да се тешко може разликовати које је које село; лежи на самој обали Мораве. У Рибарима има школа, и кроз исто води насип на скелу Глоговачку к Свилајинцу и манастиру Манасији. у Рибарима има највише свечара Никољаца. Крста носе у Рибарима на св. Тројицу. Селска је слава: на св. Каралампија, и на Вартоломеју, зарад сачувања поља од туче.

РИБНИК, село. На левој обали Белице, а између села: од севера Ланиште, истока Рибари (Белица), југа Буковча, а од запада Д. Штипље.

РИБНИЧКИ ПОТОК, долази из Липара, протиче поред села Рибника, па утиче с лева у Белицу.

РИКАВАЦ, поток, с лева утиче у Лугомир.

РИЉАЦ, село граничи се: од севера атаром г. Дубичким и Превешким, југа Божуровачким и м. Сугубинским, истока Пољанским и Лепојевачким, а запада Г. Дубичким, и може се обићи за 2—3 сахата. Највише свечара Јовањаца. Крста носе на мали Спасовдан, а Младенци сеоска слава.

РИСТИНА БАРА, на северо-источној страни села Коњуса, простор око баре 30—35 плуга, под родном земљом и утрином.

РИСТОВ ПОТОК, сув је, лежи на западној страни села Падежа, од чести под утрином а од чести под родном земљом и ситном гором, од 10—15 плуга.

РОБОВАЧА, зове се једна чест од Предора. т. ј. пређашњег кључа, у атару Кукљинском.

РОВ, брег у водомеђи Каленићске реке и Западне Мораве; под њим почиње Божуровачка река.

РОВА, коса, на северној страни села Превешта, пола под родном земљом а пола под ситном гором, мали простор ор 20—30 плугова.

РОВИНЕ, махала г. Сабаначка на северо источној страни, где има око 10—15 домова.

РОВИНЕ, место у водомеђи Ратковачке и Рековачке (Дуленке) реке, а до брда Стражаре, куда пролази Крагујевачки насип.

РОВИН ПОТОК, долази из Стрнатог лаза, а утиче с лева у Старински поток.

РОВИШТЕ, гола чукара, каменита над самим селом Лободером, на северној страни; на међи Гор. Дубича.

РОВИШТЕ, коса, која се са Збеговишта пружа између Судинског потока и Самарске реке.

РОГОЉЕВИЦА, голи језик између реке Крушевице и Дуленуше, а изнад њихног састава. На њему је зборно место Течићској чети и Левачком батаљону. То су ливаде, утрина и ситна шума. Добила је назив од свога вида што личи на „Рог.“ На међи Течића, Рековца и В. Крушевице.

РОПИНА КОСА између великог и малог Ропина потока, а на десној обали Дуленке (Дуленуше); део великог Кременца.

РОПОЧ, поток, утиче с десна у Кованлучку реку.

РОПОЧКА КОСА, пружа се на десној обали Кованлучке реке, а између потока Јасена и Ропоча; на западној страни М. Сугубине.

РОСУЉЕ, коса у селу Риљцу, пружа се између Недељковог потока и Црквишта.

РОСУЉЕ, равна земља на југо-источној страни села Коњуса под њивама и ливадама, простор од 50—60 пл.

11*

РОТИЧКИ ПОТОК, утиче у десну обалу р. Крушевице.

РУДАЧЕ, (Кључ) од 10—15 плуга, јужно, атар в. Дренове, под родном земљом.

РУДИНЕ, равница у кључу, под њивама, сав простор 15—20 плуга; на западној страни села Брајиновца.

РУИШНИК, река на северној страни хатара Медвеђе, стиче у реку истог имена.

РУИШНИК, село граничи се: од севера атаром М. Сугубинским, југа Медвеђским, од истока Милутовачким, а запада Мијајловачким, и може се обићи за 2 сахата. Највише свечара Аранђеловаца. Крста носе на вел. Спасовдан, а св. Тривуна славе због винограда.

РУПИЋ, долина на јужној страни села Божуровца под родном земљом, простор 20—30 плуга.

РУПИЋЕ, брдовити простор на северној страни села Мијајловца, од 200—250. пл. под родном земљом.

РУЖИН ПОТОК, види „Думница.“

РУЖИН ПОТОК, јужно од Волујка, брдо-раван, под родном земљом од 10—15 плуга. Име дошло му је од „ружиног гроба“, који се ту налази.

С.

САВИНЕ ЛИВАДЕ или ТУРСКЕ ГРАДИНЕ, на источној страни села Коњуса, простор 50—60 пл. под родном земљом и забранима.

САВИНА ЧУКАРА, брдо испод Добре воде, а на левој страни Великог потока, у селу Поточцу.

САВИНО ПОЉЕ. У селу Падежу.

САВИНА ГЛАВА, врх или чукара округла, на северној страни села Превешта, под родном земљом и ситном гором, простор од 10—15 плуга. То је део Мекоте планине, на међи села Калудре.

САИНОВАЦ, место у Доброселици. Види „Усовина."

САКЉАНИ КЛИК, на јужној страни села Рашевице.

САЛАКОВО БРДО, на левој обали Таборишке реке. Прича се, да је са овог брда некакви турчин Салак тукао град, што је био на брду преко реке, одкуд му је и име остало. Види „Град."

САМАР, планина и чвор планински на међи Крагујевачког и Јагодинског округа. Са њега полазе вододеонице: источна између Западне Мораве и Каленићске реке, и северна између Груже, Лугомира и Белице. Самар је у врху Љубостинске и Каленићске реке, а на северној страни села Лободера.

САРИНАЦ, поток утиче у леву обалу Дуленске (Дулен уше) реке.

САМАРСКА РЕКА, види „Љубостинска река."

САМАРИЦА, види „Љубостинска река."

САРИНАЦ, под ситном гором и родном земљом, простор 2—300 плуга, који се налази преко потока на страни Г. Сабанте; атар Пчелички.

САСТАВЦИ, где се два потока састају, атар села Рабеновца.

САСТАВЦИ, на источној страни села Сибнице близу салане, састаје се река Сибничка и Левачка (Жупањевачка) те отуда име добило ово место.

САСТАВЦИ, место где се састављају реке: Богаљиначка и Жупањевачка (Доброселичка и Надрљска).

САСТАВЦИ, место на јужној страни села од 75 плуга земље, без врбака, кога има око 50 пл. Сав овај простор остао је с оне стране Мораве од оне велике поплаве 1864 год. тако, да се за то и зову саставци, јер код њих се састављају две Мораве, ниже Сталаћа; атара Варваринског.

САСТАВЦИ, где се састављају 2 потока, у Тополици, и где се овај и Цигански поток' (који је Медвеђски), сливају; атар В. Дренове.

САСТАВЦИ, место где се Крвавичка и Глобарска река састају.

САСТАНЦИ, долина у кључу, под родном земљом на западној страни села Комарана, од 10—15 пл.

СВАТОВСКО ГРОБЉЕ, на једној коси поред пута и шуме, на међи села Парцана, Коњуха и Љубаве. Зове се овим именом зато, што је онди до скоро имало много гробова па је поваћено. Приповедају, да су се двоји сватови ту срели, па се посвадили и изгинули.

СВИЊАРЦИ, коса на левој обали Јелачке реке, а између потока Симиног и Жуте водице.

СВИЊАРЕВАЧКИ ПОТОК, види „Петловац.“

СВИЊСКИ ПОТОК, под гором, од 5—6 пл. у хатару села Беочића.

СВИЊЦИ, једна чест од В. Басаре, хатар Срњски.

СВИЊЧИНЕ, поток, врх Ратковачке реке.

СВИЊЧИНЕ, чукара у Сиљевици. Види „Аловита чукара.“

СВИЊЧИНСКИ ПОТОК, сув, лежи на северној страни у сред Велушића планине, под крупном жирородном гором; атар села Ломнице.

СВИРАЛИН ДО̂, долина на југо-западној страни села Жупањевца, под њивама и ливадама.

СВОЈИНОВО село. Сав простор овога села не може се обићи пешке пре 8—10 сати, због велике врлети.

Највише свечара Никољаца. Литију носе на Марков дан. Сеоска слава Сретење.

Својиново одстоји југо-источно од Јагодине 5 сати далеко. На самом подножју источне стране планине Јуора. Од Варварина 2 сата, од Мораве пола, а од Параћина 2 сах. Граничи се са севера атаром По-

точким, с југа и истока Обрешким, а са запада Секуричким и Беочићским.

СВОЈИНОВСКА РЕКА. Глава јој је *Велики поток*, који између Вјетрње и Јаворовице почиње, па текући кроз село Својново, прими: с лева *Минин*, а с десна *Црквенски поток*, и пошто пресече Крушевачки насип, утиче с лева у Главну Мораву.

СВРАЧЊАК, место у Сиљевици. Види „Душићева ливада.“

СЕКУРИЧ, село на Левачкој реци, а у осоју планине Јуора, на тромеђи срезова: Беличког, Левча и Темнића. Граничи се: северно Беочићским, источно Својновским и Пајковачким, јужно Крчинским и Белушићским, а западно Мотрићским и Пуљачким атаром.

СЕЛАКОВО БРДО, под виноградима и ситном гором, мали простор на источној страни села В. Сугубине. Види „Салаково брдо.“

СЕЛЕКОВАЦ, сув поток и коса под ситном и родном шутом на северној страни села Глобара, простор од 30—40 пл.

СЕЛСКИ ПОТОК, утиче с десна у Дуленску реку.

СЕЛИШТЕ, на јужно-источној страни, где је старо село Варварин било, под заградом од 50 плугова земље; атар села Варварина. На међи села Маскара.

СЕЛИШТЕ, простор у атару Жупањевачком, баш до Богаљинаца, у кључу, под родном земљом.

СЕЛИШТЕ, место на јужној страни доњег краја Волујка, у кључу под родном земљом.

СЕЛИШТЕ, место у врху р. Јарме. Ту је некада старо село било, па се за то тако зове.

СЕЛИШТЕ, зове се простор у кључу поред Мораве, гди је у стара времена село Обреж било, на источној страни атара Обрежа, од 200—250 плуга све под родном земљом.

СЕЛИШТЕ, на јужној страни села Беочиће, гди је некад старо село било. Овде постоје и данас опадине од негдашње старе цркве *Беочина*, но слава ове цркве Ваведеније, и до данас се обдржала и цело је село слави.

СЕЛИШТЕ село, граничи се: од севера атаром Страгарским, југа Моравом, истока Беловодским и Коњушким, а западно В. Дреновским.

Сав простор може се обићи за 2—2½ сах.

Највише свечара Никољаца, па Ђурђеваца. Крста носе на св. Тројицу у понедеоник.

СЕЛИШТЕ, раван у Д. Јовцу за које се прича, да је ту некад било село, па се раселило, и на садање место доселило.

СЕЛИШТЕ, зове се један мали кључ под родном земљом 10 до 15 плуга, на источној страни села Падежа к Вратарима.

СЕЛИШЊАЧКИ КЛИК, у селу Поточцу. Види „Пантина коса.“

СЕНО-КОСЕ, простор под ливадама и њивама, на јужној страни села Сибнице.

СЕПАЛЕШКИ ИСАКОВАЦ, простор на источној страни села Пчелица, под родном земљом од 50—60 плугова.

СЕЧИНА, поток, сув и лежи на западној страни села Лоћике, под утрином и жирородном гором младом, простор од 50—60 плуга.

СЕЧИНЕ, страна у врху Сечинског потока, на левој страни Левачке реке, у селу Малешеву.

СЕЧИНЕ, равница узвишена на источној страни села Д. Штипља, под родном земљом, простор од 40—50 пл. земље.

СЕЧИНЕ, равница, на северо-источној страни села Жупањевца, све под родном земљом, простор 50—60 пл. Лежи на међи села Богаљинаца.

СЕЧИНСКИ ПОТОК, долази из стране Сечине, а пада у леву обалу Левачке (Надрљске) реке.

СИБНИЦА село, граничи се: од севера Жупањевачким и Малешевским, југа Калудранским, истока Волујачким, а западно Манастирским (Каленићским) хатаром, и може се обићи за 4 сахата.

Сибница је на јужној страни Јагодине 7 сах. далеко, близу манастира Каленића на 1 сахат.

Свечара највише Јовањаца, па Петроваца. Крста носе на мали Спасов дан, св. Тривуна село слави због винограда.

СИБНИЧКА РЕКА, (Сибница). Врх јој је поток Трговиште. Од извора до увора утичу у Сибничку реку са обе стране ови потоци: *Чукарски пот*, *Зговор* вода (Градски поток), *Изгорели поток*, *Беловићски пот*, *Репиште*, *Падине*, *Гудачевића Орница*, *Убијена крава*, *Мекотски пот*, *Пољане*, *Навртски пот* и *Вел. Обршина*. Види имена свију ових потока.

Сибничка река стаче се у десну обалу Надрљске реке, спрам Великог брда.

СИЉЕВИНА, на источној страни села Г. Сабанте, простор 10—15 пл. под родном земљом.

СИЉЕВИЦА село, одстоји југо-западно од Јагодине 7 с. далеко, од Крагујевца 4, од ср. канц. (Рековца) 1, од Манастирка 1/2 и од Крушевице сахат; и граничи се: од севера Пчеличким, Рековачким и В. Крушевичким, од југа Богаљиначким и Доброселичким, од истока Барским, Комаранским и Крушевичким, а од запада Доброселичким и Пчеличким атаром, и може се обићи за 4—5 сати.

Крста носе у прву недељу по Ђурђевудну. Осим тога славе св. Трифуна патрона виноградског. Свечара највише Јовањаца.

СИМИН ПОТОК, иде из Криве косе, а пада с лева у Јелачку реку.

СИНОР, сув поток под утрином и ситном гором, на северној страни села Кавадара.

СИЊИ ВИР. Мало село у присоју планине Јуора, а на путу Крушевачком. Добило је име од Моравских вирова, који се ту наоде. Граничи се; од севера Дворицом, истока Моравом, југа Трешњевицом, а од запада Коларима. У овоме је селу скела за превоз преко Мораве, ради одласка у Параћин.

СИТНЕ РУПЕ, брдораван на северној страни села Калудре под њивама и виноградима, простор 10—15 пл. у коме има половину и село Сибница.

СИТНИ ВРБАК, на јужној страни села Медвеђе, под родном земљом, но преко реке Мораве са оне стране.

СИТНИЦА, простор под њивама, ливадама и забранима; на источној страни Пчелица села.

СИЋИМОВАЦ, простор од 15—20 пл. под жирородном гором, у атару Г. Сабанте.

СЛАДУН, брдо на северној страни села М. Сугубине, од 20—30 пл. под родном земљом и виноградима.

СЛАДУН, коса што се са Благотина западу пружа.

СЛАДУН, дугачка коса, која се са планине пружа између Пољанске и Praвалучке реке.

СЛАНА БАРА, поток утиче у леву обалу Таборишке реке.

СЛАТИНА, једна бара у кључу, на јужној страни села Лоћике.

СЛАТИНА, поток. Види „Пругојевац.“

СЛАТИНА, страна на левој обали Каленићске реке, а између Пругојевца и Булутовца потока, у селу Лепојевићима.

СЛАТИНА, брдо раван на источној страни села под родном земљом, простор од 30—40 плуга; атар села Богдања.

СЛАТИНА, брдо у атару М. Сугубинском, па источној страни под родном земљом, простор 50—60 плугова.

СЛАТИНА, село налази се на југозападној страни од Јагодине, 3 сах. далеко, идући к Ратковићу и г. Сабанти, и неможе се обићи пре 5—6 сахати пешке. Граничи се: са севера Мишевићем, од истока Белицом и Врбом, од југа Цикотом и Бунаром, а од запада Ратковићима и Вел. Сугубином.

Свечара Никољаца и Ђурђеваца (јесењи) и св. Пантелијеваца, подједнако.

Крста носе на св. Тројицу у понедеоник, без да имају друге селске заветине.

СЛАТИНЕ, њиве и ливаде, на западној страни села г. Дубича.

СЛАТИНЕ, леже на северној страни села Пчелица, под родном земљом, мали простор.

СЛАТНИК, поток, на западној страни села Опарића к шуми Лепојевачкој, под родном земљом и врло питомом, гди има винограда око 1000 мотика засађених.

СЛАТИНСКИ ПОТОК, долази из Весељака, а прима с лева поток *Орловак*; протиче кроз село Слатину, и утиче с десна у р. Врбу.

СЛЕПАК, сув поток мали простор, на западној страни села Цернице, под утрином и родном гором.

СЛЕПЧЕВ ГРОБ, стоји баш поред пута, на северној страни атара Парцанског.

СЛЕПЧЕВ ПОТОК, у врху му је извор „Слепчева вода." Ниже прима с лева *Меански поток*, а с десна поток од *Калема*, па утиче у леву страну Рековачке реке (Дуленке).

СЛЕПЧЕВ извор, види „Слепчев" поток.

СЛОВИЦКЕ ГРАДИНЕ, на источној страни села Грабовца; простор од 3—4 плуга.

СМРДАН брдо у Гор. Дубичу. Види „Лувчаница".

СМРДАН, поток, у коме има воде, са урвином, на западној страни атара села Парцана, највише под родном земљом.

СМРДАН, поток, врх Дубичке реке.

СМРДАН, косо раван, на северо-источној страни од Волујка, под родном земљом и ливадама, велики 30 до 40 плуга.

СМРДАН сув поток, северно од Пуљака, под ливадама и ораћом земљом, простор 20—30 плуга.

СМРДАНСКИ ПОТОК, утиче с лева у Судински.

СМРДАНСКИ поток, утиче у леву обалу Левачке (Надрљске) реке.

СМРДИ БУБИН поток. Види „Бубан" у Белици.

СОДИЋ, простор један под њивама, на јужној страни села Сибнице у Осоју, а на самој међи до села Калудре.

СОЛИЛА, страна на десној обали Каленићске реке, а између Гушавца и Малетинског потока.

СОЛИЛО, брдашце на десној страни потока Дубеља, а између њега и коловоза за Јагодину.

СПАСОВИНА, коса пружа се по врх манастира Каленића, а између Прњаворског и Бачинског потока.

СПАХИЈНА КОСА, у сред села в. Сугубине простор мали.

СРБЉАК, место у Пуљцима. Види „Корената."

СРДИДАЧА, простор од 20—30 плугова, у кључу и сав под родном земљом, на јужној страни атара Шашиловачког.

СРЕ́БРО̑, поток, извире у Црном врху, а увире у Јошаницу с лева, испод манастира истог имена. По имену мислило би се, да је негде у његовој околини копано сребро, али о томе нема никаква помена.

СРЕДЊА МАХАЛА, Кукљина, пружа се од Топољака, до Бурдељског потока.

СРЕДЊА КОСА, између Каменитог и Караулског потока, на левој обали Белице; обрасла је ситном шумом.

СРЕДЊА КОСА, пружа се са Јуора, на атару села Рашевице.

СРЕДЊЕ БРДО, узвишено место под родном земљом и ситном гором, на западној страни села д. Штипља, простор 40—50 пл.

СРЕДЊЕ БРДО, коса која се пружа по врх села Јасике, а између Срњанске реке и Крушевичког потока.

СРЕДЊЕ ВРЕЛО, са извором на јужној страни села Белушића под родном земљом, око 150 пл. простор.

СРЕДЊЕ ЛЕТОВИШТЕ, велика пољана за стоку и жиродна гора, у атару Својиновском.

СРЕДЊИ БРЕГ, лежи на јужној страни села г. Сабанте, под њивама, где има врло лепа пијаћа вода, извор, баш до главног Крагујевачког пута.

СРЕДЊИ КЛИК, или гребен, на северо-источној страни села Избенице, под ситном гором и забраном.

СРЕДЊИ КЛИК, део Јаворовице у атару Својиновском.

СРЕДЊИ ПОТОК, утиче с лева у стару Калудру, у њеном врху.

СРЕМБОШЊАК, (и Цренбошњак) мали простор, страна на лозовитој коси где роди трава *Сремош*, која је љута и мирише као бели лук (дивљи), у атару села Лободера.

СРЊАНСКА РЕКА, извире из планине Басаре. Глава јој је *Велика Басара*, која на ниже тече кроз село Срње, по коме се зове и прима у се: *Малу Басару*

с лева, *Стражарац*, с десне стране; протиче кроз село Јасику, и утиче у леву обалу западне Мораве, одма испод понтонског моста на Морави.

СРЊЕ, село граничи се: од севера атаром в. Крушевичким и Падежким, од југа Јасичким, од истока в. Крушевичким, а од запада Кукљинским. Сав простор атара Срњског може се обићи за 3 сахата.

Највише свечара Никољаца. Крста носе на св. Тројице у понедеоник.

Срње одстоји од Јагодине јужно 10 сахати; од ср. канцел. Варварина 4 сахата, до Мораве, Јасике Кукљина и в. Крушевице под $^1/_2$ сахата, до Крушевца 2 сахата.

СРЊСКИ ПОТОК, сув је, на северној страни села Парцана, мали простор и под ситном гором.

СТАМАТОВА ЛИВАДА, на северној страни села Поточца мали простор.

СТАНКАЋ, поток у коме увек има по мало воде, лежи на северној страни г. Крчина.

СТАНКОВИЦА на западној страни села, под родном земљом, њиве, 800—1000 пл. атар Страгарски.

СТАНКОВ КЛАДЕНАЦ, леп извор у Церовичкој коси, атар Избенички.

СТАНОВИ, брдо између Дуленске и Пчеличке реке, а изнад брда Пољишта.

СТАЊЕВАЦ, сув поток на северној страни села Глобара, под ситном гором и родном земљом, простор од 15 до 20 плугова.

СТАРА БАЧИЈА, види „Плужиште.“

СТАРЕ ЛЕДИНЕ, оба простора под родном земљом, на северној страни села Маскара, од 150—200 плугова.

СТАРЕ КОЗАРЕ, у клику Козарском, атара Избеничког.

СТАРИ БУНАР, испод Весељака; ту је најпре село Бунар било, па се после иселило ближе реци Белици, где је и сада.

СТАРИ ВИНОГРАДИ, коса између Комаранске речице и Крушевице.

СТАРИНСКИ ПОТОК, долази из Савине главице, прима с лева *Ровин поток*, на утиче с лева спрам Града у Калениħску реку.

СТАРО БОШЊАНЕ, гди је старо село било, на северо-западној страни у клучу, простор 20—30 плугова; атар Бошњански.

СТАРО БРДО ВИНОГРАДА, на северо источној страни села Бачине, простор од 2—300 плугова земље, под виноградима и парлозима.

СТАРО ГРОБЉЕ, лежи на једном брдоравњу, а на јужној страни села Лепојевића, под родном гором и њивама.

СТАРО СЕЛО, на источној страни села г. Сабанте, простор 25—30 пл. родне земље.

СТАРО СЕЛО или СЕЛИШТЕ, на јужној страни Међуреча, у кључу под родном земљом, простор 40—50 плуга.

СТАРО СЕЛО, у Дворици. Види „Кључ."

СТАРО СЕЛО или СТАРО ШТИПЉЕ, то је место у коме су некад живили људи из оба ова села Доњ. и Гор. Штипља, па се после разделили и изместили у садања места. Простор од 20—30 плуга, на северној страни Доњег, а на северо-источној страни Горњег Штипља.

СТАРЧЕВА ЛИВАДА, на северној страни села Кукљина, простор 300 и више плугова земље, под њивама, виноградима, ситном гором и камењаром.

СТАРЧЕВО СЕНО, зове се мали простор под родном земљом, на западној страни села Маскара. Име овом месту још од памтивека стоји.

СТЕВАНОВ БРЕГ, пружа се до Жупањевачке реке, на северној страни села, под жирородном гором.

СТЕВИН ПОТОК, сув је, лежи на северо-источној страни села Парцана на крају, сав простор под родном земљом.

СТЕВИН ПОТОК, сув и стиче у Ђерђелин, атар је Бачински.

СТЕВИНО КЛАДЕНЧЕ, стоји под Девојачком стеном, атар Избенички.

СТЕВУЛИНАК, поток, у хатару села Дворице, који се прозвао тако с тога, што је баш на месту његовог извора имао своје појате некакав Стевулин.

СТЕНИЧКО ОСОЈЕ, страна брда Страженице к југу, под родном земљом; атар Жупањевачки.

СТЕПИН ПОТОК, сув, на северној страни села, под забранима и утрином, мали простор; атар Цернички а на мећи Орашкој.

СТЕПОВАЦ, сув поток, јаруга кршевита, на малом Благотину; хатар села Пољне.

СТОЈАНОВАЦ, сув поток на северној страни села, под родном земљом простор 40—50 пл. На мећи села Белушића и Секурича.

СТОЈАНОВАЦ, поток утиче с лева у Нову Калудру.

СТОЈАНОВ БРЕГ, поток, утиче у десну страну Доброселичке реке.

СТОЈАНОВ ГРОБ, постоји на источној страни манастира Љубостиње, мали простор.

СТОПАЊА, простор од 40—50 пл. на источној страни села в. Дренове.

СТОПАЊА, раван простор под родном земљом, југо-западно од села Коњуха, простор 30—40 плутова, под родном земљом.

СТРАГАРИ, село, чиј се атар граничи: од севера атаром Милутовачким, од југа в. Дреновачким, од истока Коњушким и Лазаровачким, од запада в. Дреновским.

Сав простор атара Страгарског може се обићи за $2^1|_2$—3 сахата.

Крста носе на св. Тројицу. Највише свечара Ђурђеваца. Сеоска слава св. Тривун, као патрон виноградски. Страгари стоји јужно од Јагодине, далеко 10 сах.; од Мораве $1^1|_2$, од среске канцелар. 5, од Крушевца $4^1|_2$, од Трстеника, ман. Љубостиње и ман. Каленића по 4 сахата.

СТРАЖА, чукара више села и у атару Црнче, гола под родном земљом од 15—20 пл. на занадној страни.

СТРАЖАРА, брдо у водомеђи Ратковачке и Дуленуше. поред Крагујевачког пута, а у врху Стражарског потока. Добило је назив од „стража" које су на њему Срби у устанцима против Турака држали. Види „Крвавица".

СТРАЖАРА, брег на граници Крагујевачког и Јагодинског округа, из њега почиње Пчеличка река. На међи Г. Сабанте и Пчелица.

СТРАЖАРА, планина висока већа од Жежеља, на западној страни села Гор. Сабанте, под крупном родном гором, кршевитом а од честп и родном земљом, простор 800—1000 плуга. У овој планини има и срна.

СТРАЖАРА, брдо, у селу Ланишту, код Грачца, зове се тако због неких стража, које су за време првих устанака на њему биле. На томе брду налазе се остатци од неких шанчева.

СТРАЖАРАЦ, поток долази из Ђориног брда, а утиче с десна у Срњанску реку.

СТРАЖАРАЦ, узвишено место под ситном гором и родном земљом на северној страни атара Јасичког, простор од 100—150 плугова земље. На овом Стражарцу подигнут је барутни магацин.

СТРАЖЕВИЦА, голи брег између Сибничке и Надрљске реке, а у селу Сибници. Има два врха: виши зове се *велика* а нижи *мала Стражевица*. На великој Стражевици налазе се рујине од некаква града и у њему веле, има подрум од 20 корака дужине, који је томе граду за тамницу служио. У селу Сибници опет налази се нека црквина.

СТРАЖЕВИЦА, ћуласта чукара под ситном гором, на северној страни села Комарана, простор 10—15 пл.

СТРАЖАРСКИ ПОТОК, долази из брда Стражаре, а пада у десну обалу Ратковачке реке. Види „Стражара."

СТРАНЕ, коса на источној страни манастира Каленића, више Пискавице, под жиророднои гором, простор 50 до 60 плуга. Између Кречанског и Ваљавичког потока,

СТРАНЧИНА, простор од 30—40 пл. земље, на источној страни села, под ситном гором и родном земљом; атар Сиљевички.

СТРАЖИЛОВАЦ, сув поток, под ситном гором и утрином и стиче у Ђерђелин, атара Бачинског.

СТРЖЕВИЦА, голо и високо брдо до града, које једва да се за слабу попашу употребити може; атар села Жупањевца. Види „Стражевица" у Сибинци.

СТРМЕНИ КЛИК, на западној страни села Поточца, под планином Јуором.

СТРНАТИ ЛАЗ, коса између Каленићске реке и Калудре, а по врх Ровина пот. и Ваганчића.

СТРЧИ-КРАК, једна страна под њивама и ливадама, на јужној страни села Жупањевца.

СТРЧИ-КРАК, сув поток на јужној страни села Доброселице, простор мали.

СТРУЖЊАК, урвина, на јужној страни села г. Дубича.

СТУБАЉ, долина у потоку, под њивама и ливадама, атар Сибнички.

СТУБЛИНА, вода у селу Пуљцима. Види „Мраморница."

СТУБЛИНА, поток. Види „Тополска" речица.

СТУБЛИНА, или *Корита* поток, пада с десна у Рековачку (Дуленку) реку.

СТУБЉЕ, на источној страни села г. Сабанте, простор 15—20 плугова, под родном земљом.

СТУДЕНАЦ, поток, утиче с лева у Каленићску реку, у селу Опарићу.

СТУДЕНА, врло леп извор на југо источној страни села, у кључу; атар Парцански.

СТУДЕНА ВОДА, извор и поток, што се с десна стиче у Дубичку реку.

СТУПИЋЕВИ СВИЊЦИ, зове се друга половина Моравског кључа, на источној страни атара села Обрежа, који са оним Бабин-до, састављају један кључ од 400—500 плугова простора.

СУБАШИНАЦ, леп извор на југо-источној страни села, у ливадама атара Карановчића, од 20—30 плугова.

СУВА ДОЛИНА, поток по дну Бачевишта, атар Избенички.

СУВАЈА, место, где свагда нема воде, југо-источно од села Својинова.

СУВАЈА, брдо-раван, лежи северо источно од села Пуљака, на међи Волујачкој и Мотрићској, под орањом земљом и ливадама, између потока, простор 60—70 пл. Стари људи кажу, да је име Суваја дошло од једне баре, која је неко време врло дубока била, па се ту налазио неки аловити бик, па се био са селским биковима који су ту долазили, и све их надјачавао. Неки човек подкује свом бику рогове, и тако се потуче са аловитим биком и прободе га, а тај изађе из језера и пројђе тим потоком, и куд је

прошао онуда сва су се дрва посушила, те отуда овај поток добије име „Суваја.“

СУВАЈА, сув поток, који се почиње од Змајевице, па се продужује до у атар села Избенице, где с десна у Избеничку реку утиче.

СУВАЈА, сув поток на северној страни села Брајиновца, под родном земљом, простор 30—40 плуга.

СУВАЈА, сув поток, на северо-западној страни села Лећике, под утрином и ситном гором, 200—250 пл.

СУВАЈСКИ ПОТОК, долази од Човечије долине, а утиче с лева у Лєвачку реку.

СУВИ ИЗВОР, у Сиљевици. Види „Врлетница.“

СУВИ ЛУГ, зове се простор од 40—50. пл. на јужној страни села Беле воде, окрчен и за рад уређен.

СУВИ ПОТОК, западно од села Својинова, у коме нема воде никад.

СУВ ПОТОК, у селу Падежу. Види „Глобарска река.“

СУВОДОЛ, или Суодо̂ сув поток 200—250 плугова, простор под утрином и младом гором, на источној страни атара Залогојевца, пролази кроз атар Бачински.

СУВОДОЛСКА РЕКА, тако се још зове Падешка река.

СУОДО, поток у селу Залогојевцу. Види „Суводол.“

СУДИНСКИ ПОТОК, почиње под брегом Збеговиштем, где се зове *Збеговишки поток*, па до утока свог у леву обалу Самарске реке прима ове потоке: *Смрдански, Судински, Крушачки, Ћупићски и Орнички*. Види имена ових потока. Судински поток лежи на источној страни села Лободера до Рајинца, и окреће воденице.

СУХО ДРВО, на десној обали Љубостинске реке, а између потока Сушице и Татарна.

СУРДУП, сув поток, мали простор под жирородном гором и утрином, на северној страни села Кавадара.

СУШИЦА, поток, протиче између Сухог брда и Јувора, па утиче одма испод манастира Љубостиње, у десну обалу Љубостињске реке.

Т.

ТАБОРИШТЕ, коса, која се између р. Белице и Врбе пружа од села Г. Сабанте и В. Сугубине па до механе Бунарске. Зове се тако, што је на њој „таборила“ војска у време устанка кнъаза Милоша, против Турака, који су се у Ћуприји и Јагодини налазили. Од старешина српски ту су били: војвода поп Филип Студеничанин, кнез Левачки Илија Вукомановић из Сабанте, Панта Тодоровић из Црнче, Милисав Дробњак и Неша писар из Сиоковца и други. Први шанац подигли су код села Белице, а направили су и засеке; тада је Табориште било гором обрасло. Одељење турака од 1000 људи, које је Ћерим-паша, командант Јагодински, послао био Крагујевцу у помоћ, Срби су на Таборишту дочекали, жестоко потукли тако, да се једва њих 300 вратило у Јагодину. На том месту потукли су Срби и Турчина Смрди-Бубу, који је с четом из Крагујевца бегао.([1])

ТАБОРИШТЕ, мало место у планини Гутовцу; атар села Срња.

ТАБОРИШКА РЕКА, долази из брда Дрењака и глава је реци Белици. У врху прима с лева поток *Слану бару*. Протиче поред чувене косе Таборишта, па се по њој и прозвал. Види „Белица“ и „Табориште.“

([1]) Трогодишња Историја Србије, од Симе Милутиновића Сарајлије. Стр. 150 155.

ТАВАНЧЕ, коса између Опарића, Лепојевића и Пољне, западно од В. Благотина, под ситном гором и њивама; простор села Опарића.

ТАЉИГОВАЧКИ ПОТОК, пада у десну обалу р. Јарме; Види „Тељиговац."

ТАНКА коса, постоји у хатару села Белице, зове се, што је врло танка (узана).

ТАНКА КОСА, простор од 30—40 пл. под родном земљом, на источној страни села Рачника.

ТАРАШЕВАЦ, каменито брдо, под шумом а на врху има и винограда, на северној страни села баш над самим селом Кукљином.

ТАТАРНА, брдо на десној страни Љубостинске реке. Припада атару Љубост. Прњавора. Под жиророднном гором је. Прича се, да је на овоме брду био збег Српски, од Татарске најезде у време Урошеве владе (око 1240) (Милићевић, Кнежевина Србија ст 181 — Србадија за 1881 год. стр. 93); а други причају, да је у то време био Татарски логор на томе брду (М. С. Милојевић, Путопис Дела Праве Старе. Србије, I. свеска, стр. 57). Отуда је и име томе брду остало. Друга верзија изгледа ми вероватнија, а свакако је име од Татара остало, који су својим пустошењем до овог места допирали.

ТАТАРАН, поток, долази од брда Татарне, протиче између Сухог брда и Ветерника, па рони у десну обалу Љубостинске реке, у селу Грабовцу.

ТАТИНАЦ, један узвишен брдораван од 30—40 плуга под шумом, ливадама и орaћом земљем, на југо-источној страни села Пуљака.

ТЕЉИГОВАЦ поток, с лепом водом пијаћом, место под гором, кршовито и не ваља ни за какви рад, атар Планинички.

ТЕТРЕБИЦА, планина каменита под гором, у којој има учешћа и Превешт село; лежи на источној страни села Г. Дубича. Пружа се између великог и малог Гушевца потока.

ТЕТРЕБОВО ПОЉЕ, у кључу, на северној страни села Драгоцвета, под родном земљом, простор од 50—60 плуга. Ово поље налази се између села Драгоцвета и Међуреча, а лежи између Јошанице и Штипљанске реке.

ТЕЧИЋ село, граничи се: од севера Рековачким и Кавадарским, од истока Кавадарским и Рабеновачким, југа Белушићским и Пуљачким, од запада В. Крушевичким и Рековачким атаром, и може се обићи за 2 сахата.

Течић одстоји јужно од Јагодине 4, од ср. канц. сахат, Крушевице пола, Пуљака и Белушића сахат, и Рабеновца $^1/_4$. Кавадар село има један атар са Течићем, само што их река раздваја: на јужној страни је Течић, на северној Кавадар.

Крста носе на св. Тројицу. Сеоска слава Нова година (мали Божић.)

ТИКВА, брег на граници Крагујевачког и Јагодинског округа, а у врху Дуленске реке. На атару села Надрља, има простор на 20 пл.

ТОВАРЊАЧА, лежи на јужној страни села под жиродном гором и обделаном земљом (њиве, ливаде); на јужној страни села Д. Дубича, у којој планини има половину село Раинац. Лежи између Мининог и Товарњачког потока.

ТОВАРЊАЧА, ниско а дугачко брдо, изнад Крушевачког насипа, а између Бошњанске и Каленићске реке.

ТОВАРЊАЧКИ ПОТОК, тече из косе Товарњаче, а пада с десна у Дубичку реку.

ТОДОРОВА ВОДА, врло леп извор, јак за пола обична воденична камена; атар села Поточца и Рашевице.

ТОДОРОВ КЛИК, стоји између Дугачког клика и Тодорове воде, на јужној страни села Рашевице.

ТОЉЕВАЦ село, граничи га: северно хатар Белушићски и Пајковачки, јужно Парцански и Мареновачки, источно Цернички и Орашански, а западно Д. Крчински. Сав простор може се обићи за 3 сах.

Највише свечара Никољаца. Крста носе у Бели четвртак по св. Тројицама и у очи мале Госпође.

ТОКИНА БАРА, на северној страни села Пчелица преко реке, под родном земљом, простор 20—30 пл.

ТОМИНА ЛИВАДА, на јужној страни села Сибнице, под њивама и ливадама.

ТОМИНА долина, јаруга, мали простор на западној страни села Малешева, под утрином.

ТОЊА врбак, постоји у Ракитову, прозвани с тога, што је ту заиста место врло тоњиво.

ТОПОЛА село, на Тополској речици. Граничи се: од севера Лукаром, истока Драгошевцом, југа Медојевцом, а од запада Лоћиком.

ТОПОЛА, зове се једно место у реци, на источној страни села Црнче, а ниже Д. Штипља, простор од 10—12 плуга.

ТОПОЉАК, зове се источна страна, крај или махала, села Кукљина.

ТОПОЉАК поток, тече кроз Велику Дренову и утиче у леву обалу Западне Мораве.

ТОПОЛИЦА, планина, на северној страни села в. Дренове, простор од 5—600 плугова земље, све под ситном гором.

ТОПОЛИЦА, на северној страни села Медвеђе под жиродном гором, граничи се до реке истог села и имена.

ТОПОЛСКА речица, почиње у планини Грабаку. Глава јој је поток *Стублина*. Протиче кроз село Цикоте, Урсуле и Тополу, где с лева прими поток *Весељак*. Утиче с лева у Рековачку реку.

ТРГОВАЧКО ПОЉЕ, зове се простор од 40—50 плуга, на северној страни села Шанца, под родном земљом. Ово је поље пола Шаначко а пола Бошњанско.

ТРГОВИШТЕ, шума, која раздваја село Жупањевац од села: Каленићск. Прњавора, Надрља и Сибнице, између р. Надрљске и Каленићске. Простор раван прилично, на југо западној страни села Жупањевца, под родном земљом и гором.

ТРГОВИШТЕ, поток, глава Сибничке реке. Тако се зове и страна из које овај поток истиче.

ТРЕСАВА, у кључу равна долина, на јужној страни села, под врло лепом и родном земљом простор 150—200 плугова, атар села Пољне; а на међи је са селом Милутовцем.

ТРЕСАК, коса на десној обали Дубичке реке, а између Гробљанског и Записног потока; на међи села Раинца и Д. Дубича.

ТРЕШЊЕВИЦА, село у присоју Јуора планине. Крајње село Беличкога среза. Лежи на Крушевачком путу Граничи се: са севера Сињим виром, истока Моравом, југа Рашевицом (срез Темнићски), а од запада Драгошевачким атаром. У овом селу налази се механа.

ТРЕШТИНА, сув поток, на западној страни села Ковачевца у кључу под њивама, ливадама и забранима, простор од 2—3 пл.

ТРЕШТИНА, равно место не северо-источној страни села Бунара, под родном земљом и ситном гором, простор од 20—30 плуга.

ТРМЧАР, падина на северо-западној страни села Цикота, под крупном гором утрином и родном земљом, простор 10—12 плуга.

ТРМЧАРИШТЕ, простор под жиророднои гором на подножју саме Главаје; хатар Рековачки.

ТРМЧАРСКИ поток (Трмчар), почиње из Ћиркова извора, а утиче у леву обалу Ратковичке реке. У дну, а на његовој левој обали, налазе се неке рујине за које народ држи, да је ту некакав манастир био. Види „Прњавор“.

ТРМАНЛИЈА, равна коса у атару манастирском (Љубостиње) источној страни под жиророднои гором и утрином. Овде извире вода звана *Сушица.*

ТРМЧИШТЕ, простор од 30—40 пл. земље у равни, на јужној страни села Лазаровца, под родном земљом.

ТРНАТИ ЛАЗ, узвишено место, коса, на северној страни села под њивама и ливадама, простор 20—30 плугова; атар Превешта села.

ТРНАВА, село на утоку Штипљанске реке у Белицу. Лежи југозападно од Јагодине и граничи се: од севера Вољавчом и Јагодином, истока Бресјем, југа Драгоцветом, а од запада Винорачом.

ТРНОВИТА КОСА, брдораван у „Липару“ потоку. Види овај.

ТРНОВИТИ ЛАЗ, стоји на западној страни села Залогојевца, под ситном гором и родном земљом од 100 до 150 плугова.

ТРНОВИЦА, страна у врху потока в. Обршине, а у селу Сибници.

ТРЊАЦИ, зове се простор поред Мораве, на јужној страни села Селишта од 50—60 пл.

ТРЊАЦИ или КУЋИШТА, на јужној страни села у кључу до Мораве, родна земља од 50—60 плуга, хатар села Коњуса.

ТРЂАЧКА МАХАЛА села Медвеђе. Види ову.

ТРЊИЦА, северно од села Маскара под родном земљом, од 50—60 плуга.

ТРНОВЕ, простор раван, од 40—50 плугова све под родном земљом; на јужној страни села Коњуса.

ТРСКА, поток из Грабака долази, а упада с лева у Јасеновити поток.

ТРСКА, равница у реци села Калудре на источној страни, под младим забранима, њивама и ливадама, простор 50—60 плуга.

ТРОШАНЛИЈА, страна у врху Трошићског потока, а између Божуровачке и Дубичке реке, простор на северној страни села Мијаиловца од 80—100 плугова, под родном земљом.

ТРОШИЈН РОВ, сув поток у селу Божуровцу.

ТРОШИЋСКИ ПОТОК, долази из стране Трошанлије, а пада с десна у Божуровачку реку.

ТРШЕВИНА, близу Малешева, атар Сибнички, на источној страни и под родном земљом.

ТУПАНАЦ, вис у водомеђи Мораве и Лугомира, више Гиља, обрастао шумом грмовом.

ТУРСКЕ ГРАДИНЕ, родна земља и забрани у селу Коњусима. Види „Савине ливаде.“

ТУРСКЕ ЊИВЕ, страна на левој страни Белице, а између насипа и Градца, на атару села Буковче. Ту су некада Турске њиве биле, кад су Турци у Јагодини боравили, па отуда име.

ТУРСКИ ГРОБ, на вису чуке тога имена, у хатару села Мајура, прозван тако, што је ту једног Турчина убио Мандрда старешина српске хајдучке чете.

ТУТОРОВИ СВИЊЦИ, брдораван под гором у д. Јовцу.

Ћ.

ЋАТИНА ЛИВАДА, простор 2—300 плугова, родне земље, њиве и ливаде, на југо-источној страни села Бачине.

ЋЕЛИЈЕ, стаје на Избеничким потоку, на северној страни села Избеничког, од 5—6 плуга простор.

ЋЕЛИЧКА КОСА, лежи на северној страни села Избенице, под забранима и ситном гором.

ЋИЛИЈАН, коса на југо-источној страни села Драгоцвета, од 20—30 плуга, под ситном гором.

ЋИРКОВ ИЗВОР, у врху Трмчарског потока; вода се његова стаче с лева у Ратковичку реку.

ЋИРКОВ ГРОБ, место на северној страни села, под ситном гором, хатар в. Крушевице.

ЋОВИ БРДО, под виноградима и њивама, хатар села Сибнице.

ЋУКИЋСКА ВОДА, леп извор на источној страни села Планинице, у Таљиговачком потоку.

ЋУКОВЕ РУПЕ, ливада и забран на северној страни села Пчелица.

ЋУКОВАЦ, брдо под виноградима, на северној страни атара в. Дренове, од 20—30 плугова.

ЋУРКОВ КЛИК, звани и *Грабовити клик*, у коме има млого змија; у атару Поточком.

ЋУПИЋСКИ ПОТОК, пада с лева у Судински поток.

ЋУПРИЈЦЕ, поток, сече Крушевачки насип и утиче с лева у Западну Мораву, испод утока реке Расине.

У.

УБИЈЕНА КРАВА, поток, упада с десна у Сибничку реку.

УГАРИ, зове се прекрасна раван под родном земљом од 150—200 плуга у кључу, на западној страни села Обрежа.

УГАРНИЦЕ, ливаде, њиве и ситна гора, на северној страни села оба Штипља, од 50—60 плуга.

УГАРНИЦЕ, место на северној страни села г. Сабанте, простор 15—20 пл. под родном земљом.

УГЉАРИЦА, чука гола прозвана отуда, што су онди угљари израније живели, и угљен правили, док је још велике горе било; у хатару села Мајура.

УГРИНОВАЦ, поток, протиче кроз село Белушиће, па утиче у десну обалу Левачке (Надрљске) реке, простор 100—200 плугова.

УДРАГОВА ВОДА, извор и поток у врху Надрљске реке.

УДРАГОВА ВОДА, глава Каленићске реке: извире у Загорју.

УЖАРСКА мáла. Види „Доња Јовац."

УРВИНА, сув поток, на западној страни Шанца, простор од 60—80 плугова, гди има неколико кућа, које се место сматра као махала с. Шанца.

УРВИНЕ, на левој обали Рековачке реке, испод Често, а у селу Рековцу.

УРВИНЕ, поток, долази од Ржишта, прима с десна поток *Ржиште*, и утиче у леву обалу Западне Мораве.

УРСУЛА, село, на Тополској речици. Граничи се: северно Цикотом, источно Лукаром, јужно Тополом и Лоћиком, а западно Ломницом.

УСОВИНА, зове се долина, са једним малим поточком, на јужној страни села Падежа, под ситном и родном земљом простор 20—30 плуга.

УСОВИНА, поток, тече с лева у Доброселичку реку.

УСОВИНА или САИНОВАЦ, брдо-раван под ситном гором, на јужној страни села Доброселице у кључу.

УСУРНИК, сув поток на јужној страни села Рабеновца.

УТИНСКА ЧУКА, коса између Јарме и Дубичке реке.

Ц.

ЦАРИНА, место у водомеђи Левачке (Надрљске) реке и Крушевице, а у врху Комаранског потока. Туда пролази пут из Рековца за Сибницу.

ЦАРИНАЦ, коса између Сиљевачког и Петровића потока.

ЦАРИНЕ, простор на јужној страни села Жупањевца у страни, под њивама, ливадама и младом шумом.

ЦАРИНСКИ ПОТОК, утиче с десна у Надрљску реку, испод њеног састава с Доброселицом.

ЦВЕЈАНОВАЦ, поток у врху Нове Калудре; састаје се с потоком Цвејановцем, који с леве руке долази.

ЦВЕТИН поток, такође у селу Белици, прозвани за то, што се у истом населила и живила нека Цвета.

ЦВЕТКОВ ГРОБ, место на међи Беочића и Поточца, на источној страни села Беочића.

ЦВЕТКОВИЦА, мали простор на јужној страни села Превешта под родном земљом, а између потока Чунтрука и Цветковице.

ЦВЕОНЕВИЦА, долина под родном земљом, на северној страни села Сибнице. Види „Цвијановица."

ЦВИЈАНОВИЦА, простор под њивама и ливадама, на југо источној страни села Жупањевца.

ЦВИЈЕНОВАЧКИ ПОТОК, пада с десна у Надрљску реку.

ЦЕРЈАК, родна и равна земља у селу Коњусима, до Међе.

ЦЕРЈАК, равница у Кременцу, гора и мало њива; хатар села Рековца.

ЦЕРЈАК, поље под родном земљом, на јужној страни села Копривнице и д. Рачника, простор од 30—40 пл.

ЦЕРЈАК, простор од 5—6 пл. земље под ситном гором, родном земљом и шљиваром, лежи на источној страни села Беочића. У овом простору има један врло леп извор, који је прозван „Добра вода."

ЦЕРЈАК, брдо на северо-источној страни села Селишта под виноградима, од 50—60 плуга простор.

ЦЕРЈЕ, висока коса на јужној страни села Дулена, под крупном буковом гором, простор 400—500 пл.

ЦЕРНИЦА, сув је поток, од кога је и село *Церница* добило име. Почиње чак од Пољне па кроз атар Карановчићски и Тољевачки силази, и води кроз сред села Цернице, па утиче с десна у Каленићску реку, под брдом Погледом.

ЦЕРНИЦА село, граничи свој хатар: од севера Орашким, југа Залогојевачким, истока Бачинским, а западно Тољевачким атаром.

Сав простор може се обићи за 3 сахата.

Крста носе у понедеоник по св. Тројицама, сеоска слава држи се у девети дан по Ђурђевудну, звана „Пољубранија“ за здравље у опће, а највише рад говеди. Највише свечара има Мартинаца, па Аранђеловаца.

ЦЕРОВАЦ, високо каменито брдо, северно над самим селом Кукљином. На овом брду, има винограда, који врло лепо и чувено Кукљинско вино дају. Ово брдо 400—500 плуга, али је само на врху земља за рад. Лежи између Градишта и Равне шуме, а на мећи Кукљина и Јасике.

ЦЕРОВАЦ, коса пружа се између потока Млатавца и Церовца, на левој обали Западне Мораве.

ЦЕРОВАЦ, поток стаче се у леву обалу западне Мораве.

ЦЕРОВИК, каменито место под ретком гором, на источној страни села, од 15 пл. земље у селу Беочићу.

ЦЕРОВИК, сув поток, под родном земљом, простор од 100—150 пл. на југо-источној страни села Шанторовца.

ЦЕРОВИК, коса под великим кршом, а између Церовичког потока и Увовине, у атару села Доброселице.

ЦЕРОВИК, голо брдо под родном земљом, на западној страни села Надрља, простор 15—20 пл. Лежи између Гомилског потока и Велике реке.

ЦЕРОВИТА ДОЛИНА, чест м. Кременца, атар Рековачки.

ЦЕРОВИТА КОСА, простор под крупном буковом гором на планини Јуору, на северној страни села Избенице.

ЦЕРОВИТИ ПОТОК, тај је сув без воде поток, под ситном гором, утрином и њивима, у атару Бачинском.

ЦЕРОВИЧКИ ПОТОК, у врху му је *Ајдучки извор*; тече с лева у Доброселичку реку.

ЦИГАНКА, брдашце на саставу и између Доброселичке и Надрљске реке.

ЦИГАНСКИ ПОТОК, сув је и мали, на северо-западној страни атара Цернице, под младом жирородном гором.

ЦИГАНСКИ ПОТОК, утиче с десна у Каленићску реку.

ЦИГАНСКИ ПОТОК, у атару села Бачине.

ЦИКОТЕ, село граничи се: од севера атаром Слатинским, запада Ратковачким, истока Бунарским и Урсуличким, а од југа Ломничким, и може се обићи за 2 сах.

Највише свечара Ђурђеваца и Томинаца. Крста носе на св. Тројицу. Сеоска слава Петозарни мученици у м. Децембру, ради здравља људи.

ЦИКОТСКИ ПОТОК, тако се зове Стублина — Тополска речица кад кроз Цикоте протиче.

ЦРВЕНА БАРА, лежи на северној страни манастира Љубостиње. Овди су у време збегова Срби, Турке који су их гонили, побили и у бару их ову побацали.

ЦРВЕНЕ БАРЕ или ТАТАРНА, простор мали, где су негда баре биле, но сад је суво место, на северној страни села Грабовца. Ово се место зове и Татарна,

с тога, што су онди некад неки Татари били у збегу, па изгинули.

ЦРВЕНКОВ ПОТОК, сув је и лежи на јужној страни села Лоћике у кључу, под младом гором, простор 40—50 пл.

ЦРЕНБОШЊАК, поток долази из Криве косе, а упада у леву обалу Јелачке реке. Цренбошњак је нека трава, која има главицу као бели лук; пред Васкрс бере се. По овој трави назван је и овај поток, јер је у њему највише има. Зове се и „Срембошњак"; види овај назив.

ЦРЕПУЉА, леп извор на планини Каменици; атар д. Сабанички.

ЦРКВА и ГРАД, што постоје сада у Жупањевцу, кажу, да их је правио неки Никола Бољар и у граду седио.

ЦРКВА СВОЈИНОВСКА, налази се у врху Црквенског потока, који се с десна у Својновску реку стаче, а под брдом Богданчом. За ову цркву прича се, да је грађена у исто време кад и манастир Љубостиња, па их у томе затекла битка Косовска, те су остале недовршене, а после Љубостињу доврши царица Милица, а Својновску тек пре неколико година оправише сељаци села Својинова.

ЦРКВЕНАЦ, сув и мали поток северо-западно од Риљца, под крупном гором.

ЦРКВЕНАЦ, старе опадине од негдашње цркве, гди сељани околни долазе, кад су слаби; на северној страни села Крчина.

ЦРКВЕНАЦ, поток, простор од 20—30 пл. под ситном гором, на западној страни села Карановчића.

ЦРКВЕНСКА КОСА, пружа се између Градишког и Црквенског потока, а на десној страни Поточке реке.

Зове се по некој Црквини, која се ту налази. На њој је била јужна стражара „Момчилова града“. Види овај.

ЦРКВЕНСКИ ПОТОК, долази од Црквишта, и код Брестова утиче у десну обалу Поточке реке.

ЦРКВЕНСКИ ПОТОК, долази из Богданче, протиче поред Својновске цркве, и утиче с десна у Својновску реку.

ЦРКВИНА, у виноградима села Богдања, виде се развалине и опадине наке цркве из ранијих времена, али се не зна ко је правио, ни како се зове.

ЦРКВИНСКИ ПОТОК, пада с лева у Надрљску реку.

ЦРКВИШТЕ, узвишено брдо, сво под виноградима и мало под њивама око 50 плуга, на северној страни атара Пољне.

ЦРКВИШТЕ, поток долази из Криве косе, а упада у десну обалу Риљачке реке.

ЦРКВИШТЕ, остаци неке старе цркве, у врху Црквенског потока, што се у Поточку реку стаче с десне стране. Код овог Црквишта налази се извор с дивном водом, куда и сад свет долази, да се од грознице лечи, умивајући се водом са тога извора.

ЦРНА БАРА, пиштољина у куту између састава Дуленке и Крушевице, а под Рогољевицом. Има трске, шевара и доста рибе; прилично је дубока.

ЦРНА ГРАЧА, велики поток у селу Беочићу. Глава му је извор *Змајевица*, под брдом истог имена у планини Јуору. Црна Грача утиче с десна у Левачку реку.

ЦРНА РЕКА, почиње из Црног врха, а утиче с лева у Дуленску реку.

ЦРНАЧКО БРДО, од чести голо, а од чести под ситном гором, на источној страни села Црнче у кључу, простор 50—60 пл.

ЦРНИ ВРХ, висока планина равна с Кременцом но већа, на западној страни села Дулена, под крупном родном буковом гором, од 1500—2000 плуга, простор је различан, има крша, стрмени, а и лепе родне земље у задољцима. Лежи између Дуленске и Пчеличке реке.

ЦРНИ ВРХ, планина. Лежи на међи Крагујевачког и Јагодинског округа и захвата велики простор између села Гор. и Д. Сабанте, Вел. Сугубине, Мишевића, Лозовика, Јошаничког Прњавора, Каленовца, Штипља, Врановца и Рачника Јагодинског округа; а Комарица, Јабучја, Мечковца, Букоровца и Белошевца Крагујевачког округа. Ова планина захвата у дужину на 15, а у дебљину на 8—10 километара. Црни врх добро је обрастао гором, особито горњи и неприступни крајеви, и због свога планинско-црног изгледа и назван је „Црни Врх.“ На њему је Рајић потукао Турке под њиховим Гушанац — Алијом. Танаско Рајић, вождов барјактар, имао је 2000 Шумадинаца, и са њима на Црном врху бусију ухватио; а Гушанац са 12000 крџалија долазио из Јагодине.(¹)

ЦРНИ КРШ, стрменита стена на северо западној страни села Рековца, баш на друму Крагујевачком.

ЦРНЧА село. У врху потока Липара, а под самим Црним врхом планином, у присоју. Кажу да је овом селу име дошло од „Срне,“ којих је негда туда много било. Срне су силазиле из планине, на неко језеро те пиле воду, па су их тада и жене тукле. Од срне „Срнча,“ а одатле временом постала „Црнча“.

Граничи се: северно Каленовцем и Д. Штипљем, источно Д. Штипљем и Сијоковцем, јужно Јошаницом (манастиром) и његовим Прњавором, западно Крагујевачким округом.

(¹) Србијанка Симе Милутиновића, част трећа, стр. 52 –56.

Ч.

ЧАЂЕВАЦ, од чести коса, а од чести долина, на северној страни села, под родном земљом и забранима, атар села Коњуса.

ЧАЛМА, голо брдо, под родном земљом од 20—30 пл. на северној страни села М. Сугубине.

ЧАПЉАК, део планине Кременца, на међи хатара села Рековца, Сиљевице и Пчелица. Има око 300 плуга просторије.

ЧВОРАЈА, поток, извире у планини Благотину, а утиче с десна у Каленићску реку.

ЧВОРАЈА, брдо или коса, на јужној страни села Опарића, управ продужење планине Вел. Благотина, одакле настаје место *Вуковац*; простор од 200—250 пл. под родном земљом.

ЧВОРАЈА, округло брдо, баш над самим манастиром Каленићом, на северо-западној страни, под крупном и родном гором, простор 100—150 пл. понајвише кршевит. Лежи на левој обали Каленићске реке, а по врху Крушкина потока.

ЧВОРИЋСКИ ПОТОК, с десна тече у Малу реку.

ЧЕЛИКОВА КОСА, између потока Дубеља и Ресника, на левој страни Рековачке реке.

ЧЕСТА, једна чест стране брдоравне, на јужној страни села М. Крушевице, под родном земљом од 8—10 плугова.

ЧЕСТА, страна према Рековачкој реци, а испод Главеје, у селу Рековцу.

ЧЕТИРИ СТУПА, планина под крупном жиродродном гором више св. Николе; то је чест од Јуора 150 до 200 плуга велики, гди и крша има; атар села Обрежа.

ЧОВЕЧИЈА ДОЛИНА, страна у врху Сувајског потока, а између њега и Коренате.

ЧОКЉАЧА, брег на међи Крагујевачког и Јагодинског округа, а водомеђи Груже и Лугомира; у врху Дуленске реке.

ЧОКЉАЧА, брдо у врху Дуленског потока, а између Дуленске и Пчеличке реке.

ЧОРБАБИНАЦ, сув поток на северо-западној страни села Страгара, простор 60—80 пл. под родном земљом, ливадама.

ЧУБРОВАЦ, поток са лепим извором за пиће, на источној страни села Белушића, под родном земљом, простор 200—250 пл., баш до шуме села Секурича.

ЧУКА, брдо, у врху потока Петловца.

ЧУКА МАРИНАЧКА, планина на источној страни села Д. Дубича, под крупном гором, место кршевито.

ЧУКАР, мало брдашце на јужној страни села Гавеза, поред Мораве и главног друма, мали простор под ситном гором.

ЧУКАРА, страна између Рековца и Ресника потока, на левој обали р. Лугомира.

ЧУКАРА, голо брдо на јужној страни атара Орашког.

ЧУКАРА иначе КРЕЧАНА, лежи на западној страни села Сибнице, округло брдо, и које се види из долине Моравске, од В. Дренове чак до Јагодине, место каменито.

ЧУКАРА, брдо на десној обали Сибничке реке. Има два врха: горњи зове се велика, а доњи мала *Чукара*. Између њих почиње *Чукарски поток*.

ЧУКАРА, коса на левој обали Дуленке, а између Дубоког потока и Саринца.

ЧУКАРА, голо брдо, на северо-западној страни, баш над самим селом Кукљином, под виноградима.

ЧУКАРСКИ ПОТОК, почиње између велике и мале Чукаре, а пада у десну обалу Сибничке реке. Види „Чукара.“

ЧУЉИН ПОТОК, сув је, и постоји у Тополици, атара В. Дренове, велики 20 до 30 плугова, под ситном гором.

ЧУНТРУК, страна или осоје на јужној страни села Превешта, под крупном гором, иначе испресецано место јаругама, и ни за какво обдјелавање није способна.

ЧУНТРУК, простор под гором, врло каменит, и није за обрађивање, у коме има полак село Превешт; лежи на источној страни Г. Дубича.

Џ.

ЏАМЕЈИНА коса, у атару села Вунара, зове се тако с тога, што је она некад била својина некаквог Турчина Џаме.

ЏГАЉАЦ, сув поток у кључу, хатар села Срња, на северо-западној страни, простор под родном земљом и утрином 100—150 пл.

Ш.

ШАНАЦ, село граниче га: од севера атар Бошњански и Вратарски, југа и истока Морава, а од запада Морава и Гавески хатар; сав простор може се обићи за 3 сахата.

Највише свечара слави св. Ђорђа и св. Аранђела. Крста носе на свете Тројице, и сваке треће недеље по Васкрсу.

Шанац одстоји од Јагодине југо-источно 9 сахати баш поред Мораве; од ср. канц. Варварина 2, до Бошњана и Јасике 1, од Крушевца 2 сахата.

ШАНАЦ, српски и руски на јужној сарани села Варварина под заградом, земља се обрађује. Види Гласник срп. уч. др. књига XLVIII, стр. 165—169.

ШАНТОРОВАЦ, село граничи се: од севера Ковачевачким и Бунарским, југа Лукарским, истока Шуљковачким, а запада Бунарским хатаром, и може се сав простор његов обићи за 2½—3 сахата.

Највише свечара Ђурђеваца. Крста носе на Спасовдан, а св. Аранђела, пред малу Госпођу, славе ради здравља деце.

ШАРАНОВ поток, мало воде, према Гружи, у атару села Грабовца, простор 300—400 пл. под крупном жирородном буковом и растовом гором.

ШАРАНОВ ПОТОК, на међи Крагујевачког и Јагодинског округа, пада у леву обалу западне Мораве.

ШАРЕНИК, извор у планини Шаренику, на атару села Гор. Сабанте.

ШАРЕНИК, планина под великом буковом гором, гди има један леп извор, пијаће воде, на подножју овога буџја, који се зове *Шареник*, од кога је и бучје име добило. Земља је стрменита и није за обдјелавање, простор 80—100 пл. Лежи на међи села: Ратковића, Лозовика, гор. Сабанте, Белице и Мишевића, коме највише припада. Ова планина добила је име од шареног камена, а вида је округла. Највиша тачка је између Лозовика, Мишевића и мра Јошанице. Пружа се између реке Вољевице и Јошанице.

ШАРОВЉЕВ КЛИК, коса каменита, но под гором, на источној страни села Беочића, простор 20 плуга.

ШАРОВЉЕВ поток, који утиче у поток Глуваћ, на источној страни села Беочића.

ШАФРАН, мáла села Медвеђе. Види ову.

ШАФРАНСКО ПОЉЕ, на западној страни села Медвеђе под ливадама. Име је поље добило од једног краја села (махале) Медвеђе.

ШАШИЛОВАК, сув поток простор 5—8 плуга под ситном гором и мало утрине; на северној страни села Шашиловца.

ШАШИЛОВАЦ село, граничи га: од севера атар Глобарски и Бело-водски, истока Крвавички, а запада Каменарски, и може се обићи за један сахат. Највише свечара Николаца. Крста носе о св. Тројицама у Недељу.

ШЕВАРИ, простор у кључу 100—150 плугова, на југоисточној страни села, атара В. Дренове.

ШИБОВИТА БАРА, у сред планине Басаре, где вода никако непресушује; хатар села Срња.

ШИБОВИТИ ПОТОК, у коме има воде, под ситном гором, на јужној страни села Орашја.

ШИБОВИТИ ПОТОК, сув је, под утрином и ситном гором, велики 30—40 плуга, и лежи на источној страни села в. Крушевице.

ШИБОВИТИ КЛИК или ШИБОВИТА КОСА, испод Змајевице, на западној страни села Обрежа к Јуору, под жирородном гором, кршом и стрмени од 100 до 120 плугова.

ШИБОВИТА КОСА, између Ајдучког извора и Шибовитог потока, а на десној обали Дуленске реке.

ШИБОВИТА КОСА, једна чест од м. Кременца, атар села Рековца.

ШИБОВИТИ ПОТОК, тече у десну обалу реке Дуленке.

ШИБОВИТИ поток, сув је, на јужној страни Црниче, под родном земљом, простор од 50—60 плуга.

ШИРОКА КОСА, на десној обали Рековачке реке (Дуленке), а између малог Ропина и Букова потока.

ШИРОКИ КЛИК, лежи на јужној страни села Беочића.

ШИРОКИ КЛИК, у Рашевици. Види „Ракљати клик.“

ШИРОКИ КЛИК, стоји одмах до Широког поточка, атар Избенички.

ШИРОКИ ПОТОК, сув је и постоји на јужној страни села Бачине.

ШИРОКО ПОТОЧЕ, лежи одмах до Маркова клика, атар Избенички.

ШИРОКО поље, зове се простор од 20—30 плуга, на источној страни села Бунара, под родном земљом.

ШИШИН СПРУД, на источној страни села Варварина, зове се за то, што је Морава предвојена и место од 50 плугова родне земље оставила.

ШЉИВА, коса на левој обали Дубичке реке, између потока Висерског и Града.

ШЉИВИЦА, село на атару манастира Каленића. Види „Каленић“.

ШУЉЕВАЦ, сув поток на јужној страни села, под родном земљом 5—6 плуга; атар М. Крушевице.

ШУЉКОВАЦ, село на десној обали реке Белице. Граничи се: северно Ковачевцом и Драгоцветом, источно Коларима, јужно Драгошевцом, а западно Шанторовцем.

ШУМАВИЧКА МАЛА, засеок (џемат) села Ратковића, у врху Ратковичке реке.

ШУМАРИЦЕ, коса између Аловитог и Јасеновитог потока, а на левој обали Ратковичке реке.

ШУМАРИЧКА махала, зове се крај села Ратковића, на западној страни.

ШУМАРИЧКА МАХАЛА, села Медвеђе. Види ову.

ШУМАТИ БРЕГ, коса на десној обали Дубичке реке, а између потока Студене воде и од Дугачке греде.

ШУПЉАК, клик од 2 плуга, под гором на источној страни села Беочића.

ШТАВЉАК, долина у страни ниже Јасењака, под родном земљом и ситним забранима, простор 30—40 плуга.

ШТАВНИ ГРОТ, место камените на северној страни села Беле воде, простор 50—100 плугова, под ситном гором и камењаком.

ШТИПЉАНСКО ВРЕЛО, леви извор Штипљанске реке. Види ову.

ШТИПЉАНСКА РЕКА, извире из Црног врха у два крака: десни *Каленовачко*, а леви *Штипљанско врело*. Протиче кроз село Штипље, прима потоке: *Глигорац* и *Јешековац* с лева, а *Липар* с десна, па се стиче у леву обалу Белице.

ШТРКОВАЦ, поток, у атару Бачинском.

ШТУБЕЉ, коса између Штубељског и Макршанца потока, на левој обали Западне Мораве, а на хатару села Шанца.

ШТУБЕЉСКИ ПОТОК, зове се тако по коси Штубељу, из које долази. Утиче с лева у Западну Мораву а код места Шанца и у селу истог имена.

САДРЖИНА

топографског речника.

ПИСМО	СТРАНА РЕЧНИКА	БРОЈ НАЗИВА	ПИСМО	СТРАНА РЕЧНИКА	БРОЈ НАЗИВА
Приступ	1				
А	5	42	М	117	153
Б	7	163	Н	134	29
В	23	175	О	137	66
Г	40	122	П	142	143
Д	52	122	Р	155	98
Ђ	65	16	С	164	197
Е	66	2	Т	181	67
Ж	66	10	Ћ	188	13
З	68	48	У	188	17
И	72	18	Ц	190	62
Ј	74	70	Ч	196	29
К	84	204	Џ	198	2
Л	106	94	Ш	198	47
Љ	115	6	Свега назива (речи)		2014

Примедба 1. Ради правилног оријентисања о топографским положајима појединих мéстâ, чији су називи у овом Речнику поменути, објасњава се: да „десна“ или „лева“ „страна“ или „обала“, показује означену страну или обалу оне реке, потока или јаруге, о којој је реч, окренув се лицем низ реку, или поток.

Примедба 2. Лако је могуће, да је који од изложених назива у овоме Речнику погрешан, а извесно је, да су многи, ако не још толики број, изостали и непоменути. И једно и друго, — да ис праве и допуне, — нека би било старање оних, којима се прилика за

овакав рад буде подала, а ти су, по моме мишљењу, најподеснији: свештеници, учитељи, инжињери, окружни и срески полицијски чиновници; јер је материјал ове врсте тако обилат, да се само за 1—2 године неда сав савладати.

Тек многе руке и многе године могу огромну топографску народну њиву да пожњу и среде.

Јов. Мишковић.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ.

НА СТРАНИ	СТОЈИ	ТРЕБА
65	Ђаколска	Ђаволска
120	Мала Стажевица	Мала Стражевица
127	Међаньска мáла	Међанска мáла.
175	Сгаро село	Старо село

„Јаловик“ на страни 77 и 80 једно је и исто место, зато га не треба два пут рачунати.

БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

за годину 1884

од

Драгутина Посниковића

1. АБУ ЕДМУНД. Горски цар. Од ____ ____. Превод с француског. Прва свеска. Београд 1884 год. Штампарија напредне странке. На 8-ни 130 стр.

   Превод је од Ђуре Животића.

— АВАКУМОВИЋ Ђ. ЈОВАН. Види: Говор.

2. АВАКУМОВИЋ Ђ. Ј. Покушај. Написао ____ ____ ____. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 2 л. и 220 стр.

3. ADAMOVIĆ VICKO. O trešnjama grada Dubrovnika. Napisao ____ ____. Preštampanq iz «Biblioteke za povijest Dalmatinsku». U Dubrovniku. Tiskarnica Joza Flori 1884. На 8-ни 44 стр.

— АЂИМОВИЋ ЈОВАН. Види: Новине «Домаћица».

4. АЂИМОВИЋ ЈОВАН. О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата. На-

писао Др. В. Богишић. С француског превео ____ ____. У Београду, штампарија напредне странке 1884. На 8-ни 60 стр.

— BADALIĆ HUGO. Види: Nikola Šubić Zrinjski.

5. BAN MATIJA. Jan Hus. Tragedija u 5 činova. Napisao je god. 1879 ____ ____ i češkoj braći posvećuje. Preštampano iz «Slovinca». U Dubrovniku. Naklada knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 139 стр.

Чини XV књигу „Narodne biblioteke", што је издаје поменута књижарница.

— BARČIĆ. Види: Новине «Kvarner».

6. BASARIČEK STJEPAN. Pedagogija. III. dio: Posebno obukoslovje. Sastavio ____ ____, učitelj kr. preparandije. Zagreb 1884. Nakladom hrvatskoga pedagog. - književnoga sbora u Zagrebu. Knjigotiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни XVI и 424 стр.

Чини XIV књигу „Knjižnice za učitelje" што издаје hrvatski pedagog. - književni sbor u Zagrebu.

7. БАСНЕ ДОСИТИЈЕВЕ прерађене и приређене. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На мал. 8-ни 99. стр.

— БАТИ ЛЕОН. Види: Женидба при фењерима.

— БЕКИЋ ТОША. Види: Новине „Застава".

8. BENJAMIN ACS. Život, čudesa, muka, smrt, uzkrsnuće i uzašašće na nebesa gospodina našega Jsusa Krsta. Spisao na duhovnu korist

pravovjernih kršćanah ____ ____, otac reda zv. Franje, propovjednik i poslanik. Iz magjarskog prevedeno. Sa 54 slikah. U Budim-Pešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bućanskya). 1884. На 8-ни 116 стр.

9. БЕОГРАДСКА ЧИТАОНИЦА у 1883 години. Извештај управе поднесен главном скупу 6 маја 1884. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 12-ни 14 стр. и 1 л.

10. БЕОГРАДСКИ ОПШТИНСКИ ПОСЛОВИ. Извештај представништву Београда од Др. Вл. Ђорђевића, председника општине. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На мал. 8-ни 114. и LVI стр.

— БЕРИЋ К. Види: Настава за темељно учење мађарског језика.

— БЕРНШТАЈН А. Види: Савић Божидар.

11. БЕСЕДА говорена у Саборној Нишкој цркви 2. Августа 1884 године на дан рођења Његовог Височанства престолонаследника српског Александра сина Његовог Величанства краља Српског Милана М. Обреновића Првог. Штампа Косте Ченделла у Нишу. На 12-ни 8 стр.

На крају књиге потписан је Алекса Радовановић, свештеник члан нишке конзисторије.

Нема нарочитог насловног листа.

12. БЕШЛИЋ. Најновији речник места у Краљевини Србији. Део први: вароши, варошице, села, засеоци и њихова даљина од места општинске, среске или окружне власти; списак

1*

државних, вакуфских, окружних, среских, и по неких општинских добара. Из службених података а по одобрењу господина министра финанције прибрао ____. Београд 1884. Парна штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На мал. 8-ни 7 л. 213 стр. и 9 л.

— BIANKINI JURAJ. Види: Новине «Narodni List.»

— BIANKINI L. P. Види: Новине «Gospodarski poučnik».

13. BIANKINI L. P. Duhan (Nicotiana) ili naputak kako se goji i priredjuje. Napisao ____ ____ ____. Sa 32 slike. U Zadru. Brzotiskom «Narodnoga Lista» 1884. На 8-ни 78 стр.

14. БИБЛИОТЕКА ЗА ГРОШ. Излази сваке недеље. Свеска I. Београд, издање трговачке штампарије 1884. На мал. 16-ни 32 стр.

— Свеска II. На мал. 16-ни 32 стр.

— Свеска III. На мал. 16-ни 32 стр.

— Свеска IV. На мал. 16-ни 32 стр.

— Свеска V. На мал. 16-ни 32 стр.

— Свеска VI. На мал. 16-ни 32 стр.

— БИХНЕР Л. Види: Миодраговић J.

— БЛАГОЈЕВИЋ ЈОВАН. Види: Новине «Голуб».

— BLANCHE R. Види: Higijena i odgajanje djece.

15. БОГАТИНЧЕВИЋ МИЈАИЛО својим знанцима. Штампарија А. Л. Славуја. Шабац 1884. На мал. 8-ни 16 стр.

Ова књига нема наслова. На крају је потписан Мијаило Богатинчевић који описује прави узрок због чега је дао оставку на војничку службу.

— БОГИШИЋ В. ДР. Види: Аћимовић Јован.

16. BOGOLJUBNI UZDASI za svaki dan k Djevici i Majci Mariji zdravju nemoćnikah za srietnu smrt u Gospodinu. Četvrto izdanje. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya) 1884. На 8-ни.

— BOŽIĆ KLEMENT. Види: Новине «Pozor».

17. BOJ NA KOSOVU na Vidov-dan 1389 godine, ili propast carstva srpskog u narodnim pjesmama. Izdanje Knjižare Braće M. Popovića u Novome Sadu 1884. Brzotisak E. Jančika u Vukovaru. На 12-ни 67 стр.

— BORTOLAZZI DINKO OD GRISOGONO. Види: Новине «Jskra slavjanske slobode».

18. БРАЧНА ПРАВИЛА. Поуке младожењама, невестама и младим женама, како треба у брачном животу да се владају. По Книгеу. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 29 стр. и 1 л.

19. BRUSINA S. Sastanak ornitologah i izložba pticah u Beču. Opisao ——— ———, ravnatelj hrv. zoologičkog muzeja i profesor. Preštampano iz br. 19—30. «Vjenca» za god. 1884. U Zagrebu 1884. Troškom i tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 78 стр.

20. БУГАРСКИ М. ЂОРЂЕ. Први дар. Забавно поучна књига за нашу децу. (Са сликама). На-

писао___ ___ ___. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1884. На 12-ни 99 стр.

— BUDISAVLJEVIĆ BUDE. Види: Književno cvieće.

— BUDMANI P. Види: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

— BULIĆ DR. Види: Новине «Bolletino archeologico.»

21. BULIĆ F. Split i rimski spomenici Dalmacije. Dva govora arhitekta i upravitelja za obnovu stolne crkve spljetske A. viteza Hausera. Preveo na hrvatski jezik___ ___, ravnatelj spljetske gimnazije. U Splitu 1884. Tiskarnica A. Zannonia. На 8-ни.

— BUČANSKY VJEKOSLAV. Види: Календар «Katolički kalendar».

22. БУЏЕТ краљевине Србије за 1883—4 рач. год. У Нишу, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 4-ни 127 стр.

23. БУЏЕТ краљевине Србије за 1884—5 рач. год. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 4-ни 121 стр.

— VALAVAC M. Види: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

— ВАЛТРОВИЋ М. Види: Запон хумскога кнеза Петра.

— ВАЛТРОВИЋ М. Види: Новине «Старинар».

24. VARJAČIĆ LJUD. JOS. Proljetno cvieće. Spjevao ___ ___ ___. Zagreb 1884. Knjigotiska

Drag. Albrechta. Troškom i nakladom pisca. На мал. 8-ни 127 стр.

Чини I књигу „Spisi za mladež Jos. Ljud. Varjačića“.

— ВАРТЕНШТАЈН ГУСТАВ. Види: Писма за љубавнике.

25. ВАСИЉЕВИЋ А. Беседа, коју је говорио Г. ___ ___, државни саветник, при опелу Димитрија Матића, државнога саветника. У Београду, штампано у краљ-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 7 стр.

— WASSMUTH ANTUN. Види: Stožir Jvan.

26. VEŽIĆ MILIVOJ. Pomoćnik za javnu upravu. Sbirka najvažnijih zakonah i naredabah o javnoj sigurnosti, obćem zdravlju i o narodno-gospodarskoj prigledbi u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji s pripojenom bivšom hrv.-slav. Krajinom. Uredio ___ ___, perovodja kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade. U Zagrebu 1884. Nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmána (Kugli i Deutsch). Tisak Jgn. Granitza i dr. u Zagrebu. На 8-ни 820 стр.

27. ВЕЛИКА СРПСКА НАРОДНА ЛИРА. Збирка са 900 одабраних песама. Издање књижарнице Велимира Валожића у Београду. Београд 1884. Краљевско-српска државна штампарија. На мал. 16-ни XXXVIII. стр. 2 л. 584 стр. и 1 л.

28. ВЕЛИКИ ПЕВАЧКИ КОНЦЕРАТ руски Димитрија А. Славјанскога. (Садржина свих певаних пе-

сама преведена на српски). Београд 1884. Штампарија напредне странке. На 12-ни 14 стр. и 1 л.

— ВЕРН ЖИЛ. Види: Глишић Ђ. Милован.

— ВЕРН ЖИЛ. Види: Мушицки Бранко.

— ВЕРН ЖИЛ. Види: Сандић Миленко.

— VEČERINA FRAN. Види: Новине „Sriemski Hrvat“.

29. ВИЉКОЊСКА ПАВЛИНА. Отров. Приповетка ____ ____. Превод с пољскога. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. (1884). На мал. 16-ни 55 стр.

Чини 86 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

30. VITANOVIĆ JOSIP. Hrvatska čitanka za V razred viših djevojačkih škola. Sastavio ____ ____, profesor i učitelj kralj. velike realke u Zagrebu. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slavon.-dalm. zem. vlade. 1884. Tiskara «Narodnih Novinah». На 8-ни VII и 152 стр.

31. VITANOVIĆ JOSIP. Izabrane romance i balade. Sabrao i s kratkim predgovorom popratio ____ ____, profesor kr. velike realke u Zagrebu. U Zagrebu 1884. Nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 12-ни.

Чини XIX свеску „Hrvatske biblioteke“, што је издаје поменута књижарница.

— VITEZIĆ DINKO. Види: Govor.

32. ВИТКОВИЋ ГАВРИЛО. Извештај. Написао 1733 Максим Радковић, ексарх београдског мит-

рополита. Преписао и приредио ____ ____ (Прештампано из 56 Гласника српског ученог друштва). У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На вел. 8-ни 212 стр. и 2 л.

33. ВИТКОВИЋ МИХАЈЛО. Песников роман. У писмима написао____ ____. Превод с мађарскога. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 119 стр.

Чини 84 и 88 свеску „Народне Библиотеке“ Браће Јовановића.

34. VICHODIL GUSTAV AUGUST. Gospodarska uprava ili nauka o umnom gospodarenju za obću školsku porabu ujedno kao priručnik praktičnim gospodarom. Sastavio____ ____ ____, ravn. kr. gosp. i šum. učitelj. Dio II. organizacija uprave. Svezak II. U Zagrebu 1884. Tiskara «Narodnih Novina». На 8-ни 87 стр.

— VOJINOVIĆ KOSTA DR. Види: Što hoće neodvisna narodna stranka.

— VRBANIĆ MIJO. Види: Календар «Hrvatski šumarski kalendar».

35. VRČEVIĆ VITEZ VUK. Narodne humoristične gatalice i varalice. Skupio ih po Boki Kotorskoj, Crnoj Gori, Dalmaciji a najviše po Hercegovini____ ____ ____. U Dubrovniku 1884. Nakladom knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 88 стр.

Чини XVI књигу „Narodne biblioteke" што је издаје поменута књижарница.

36. ВРЧЕВИЋ ВИТЕЗ ВУК. Српске народне приповијетке понајвише кратке и шаљиве. Скупио ___ ___. У Дубровнику 1884. Накладом књижарнице Драгутина Претнера. Тискарница Д. Претнера у Дубровнику. На 8-ни 208 стр.

37. ВУКАСОВИЋ ВУЛЕТИЋ — ВИД. Ђуро Харамбаша или конавски устанак. ___ Приповијест херцеговачко—дубровачка. ___ Прича из староставне књиге ___ ___ ___. Прештампано из Словинца. У Дубровнику. Накладом књижарнице Д. Претнера 1884. Тискарница Д. Претнера у Дубровнику. На мал. 8-ни 189 стр. и 1 л.

— VUKELIĆ LAVOSLAV. Види: Književno cvieće.

— ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Види: Новине „Школски Лист".

38. ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Огледало хришћанске добродетељи. Састављено из житија светих који се у православној источанској цркви и у српском народу особито поштују. Трудом ___ ___ ___, учитеља и управитеља српске учитељске школе сомборске. Друго поправљено издање. Панчево 1884. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 142 стр. и 1 л.

39. VUKOVINSKI STJEPAN. XII otačbeničkih slika.

Написао____ __, kapelan na Voći. Vlastitom nakladom. U Varaždinu 1884. Tiskarna Platzer-ova Sina. На 16-ни.

40. ВУКОВИЋ АРКАДИЈЕ. Рачуница за други разред народне школе. Према наставном плану Вис. кр. угарског министарства и Вис. школског савета, а по најбољим изворима написао ___ ___, учитељ. Панчево 1884. Издање штампарије Бека и Косанића. На 12-ни 29 стр. и 1 л.

41. ВУКОВИЋ АРКАДИЈЕ. Рачуница за трећи разред народне школе. Према наставном плану Вис. кр. угарског министарства и Вис. школског савета, а по најбољим изворима написао___ ___, учитељ. Панчево 1884. Издање штампарије Бека и Косанића. На 12-ни 42 стр.

42. ВУКОВИЋ АРКАДИЈЕ. Рачуница за четврти разред народне школе. Према наставном плану Вис. кр. угарског министарства и Вис. школског савета, а по најбољим изворима написао ___ ___, учитељ. Панчево 1884. Издање штампарије Бека и Косанића. На 12-ни 55 стр.

43. VUKOTINOVIĆ LJ. Opis ružah okoline zagrebačke. Rosae in vicinia Zagrabiensi et quaedam in Croatia maritima crescentes. Čitao u sjednici matematičko-prirodoslovnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 3 siećnja 1884 pravi član___ ___. Odštampano iz LXIX knjige Rada jugoslavenske aka-

demije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1884. Tisak dioniške tiskare. На 8-ни 60 стр.

44. ВУКОТИЋ ЂУРО. Будимо на чисту. Одговор Илији Рачети на његово Priopćeno у прилогу 73 «Narodnog Lista» да га позна ко га и не позна. У Дубровнику 1884. Штампарија Д. Прегнера. На 8-ни.

— ГАВРИЛОВИЋ Љ. СВ. Види: «Календар српских пољопривредника».

— GELČIĆ J. Види: Новине «Biblioteka za povjest dalmatinsku».

— ГЕТЕ. Види: Сандић Александар.

45. ГЛАВНИ списак књижаре Браће Јовановића у Панчеву. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву 1884. На 8-ни 47 стр.

46. ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА. Књига 55. Расправе и други чланци. Са једном геолошком картом. У Београду 1884. У штампарији краљевине Србије. На вел. 8-ни 1. л. 372 стр.

Садржина: 1. Спољашњи одношаји Србије. I. Србија и српски покрет у Угарској 1848 и 1849. Од Јов. Ристића. 2. Одношаји између физичних и душевних особина расе и спола; једно питање из поређене психологије. Од А. Васиљевића. 3. Поглед на борбу између централизације и самоуправе (децентрализације) на западу и у нас. Од Глише Гершића. 4. Грађа за геологију краљевине Србије: I. Прилог за геологију југоисточне Србије, са једном геолошком картом и неколико слика; II. О неким стакластим стенама; III Корсит са Рудника. Од Јована Жујовића. 5. Материјали за историју Црне Горе. I Из вре-

мена владања владике Петра. Од Марка Драговића. 6. Сердар Никола Мандрда, победилац Турака код Дебелог Древета 1815. Прилог за новију историју. Од П. Срећковића. 7. Одговор д-ра Ђ. Мушићског на Изјаву г. J. Живановића о расправи „Судбине ћирилских слова у аустриској држави“. 8. Изводи из записника српског ученог друштва.

— Књига 56. Различна научна грађа. Са две слике у прилогу. На вел. 8-ни VI стр. 1. л. 360 стр.

Садржина: 1. Старине Хиландарске. Од Н. Дучића, архимандрита. 2. Извештај Максима Ратковића, ексарха митрополита београдског, 1733. Преписао и приредио Гаврило Витковић. 3. Белешке и натписи. Прибрао их Љуба Ковачевић. — Друга руковет.

— Књига 57. Расправе и други чланци. Са три слике у прилогу. На вел. 8-ни 1 л. 251, 48 и LI стр.

Садржина. 1. Класична настава у нашим гимназијама. Од д-ра J. Туромана. 2. Наставак бележака из мога путовања по Старој Србији. Од И. Јастребова. 3. О јепископијама зетској и дабарској. Од Н. Дучића, архимандрита. 4. Историјске расправе П. Срећковића: а) Јелена прва српска царица. — б) Јевдокија и Дејан. — в) Марија Оливерићка. — г) Како је придружен Србији Јадар и Рађевина. 5. Историјске расправе И. Павловића: а) Три потомка Немањина. — б) Порекло Кнеза Лазара. 6. Прилог алгебарским влацима вишег ступња. Од П. Живковића. Први чланак. 7. О хлорним дериватима динитро — метана. Од С. М. Лозанића. 9. Библиографија српске и хрватске књижевности за годину 1883. Од Драгутина Посниковића. Прва половина. 10. Изводи из записника. — Скупови српскога ученога друштва од 30 јануара 1883. 27 фебруара 1883 и 30 јануара 1884 године.

— Књига 58. Музикалије. На 4-ни.

Садржина: Предговор. 1. Српска краљевска химна од Д. Јенка — 2. Музички списи Ј. Маринковића; а) Пред спомеником кнеза Михајла; б) Ој месечe; в) Ала ј' леп овај свет; г) Поток жубори (двопев); д) Коло песама; — 3. Три народне песме, од К. Станковића, приложио Ј. Бошковић.

— Књига 59. Различна научна грађа. На вел. 8-ни 1 л. 275 и 127 стр.

Садржина: 1. Турске и друге источанске речи у нашем језику. Грађа за велики српски речник. Од дописнога члана Ђорђа Поповића. 2. Библиографија српске и хрватске књижевности за годину 1883. Од Драгутина Посниковића. Друга половина. (Особите пагинације страна) 3. Изводи из записника српскога ученога друштва, година 1884. 4. Оцене прилога за Гласник ученога друштва, које је историјски одбор наредио да се штампају.

47. ГЛИБОЊСКИ ЂОРЂЕ. О коњу. Написао ____ ____. (Наградила «Матица Српска»). У Новом Саду, издање и штампа А. Пајевића 1884. На 8-ни 44 стр.

48. ГЛИШИЋ Ђ. МИЛОВАН. Прав а осуђен или осам стотина миља низ Амазон. Приповетка од Жила Верна. Превео____ ____ ____. Прва књига. Београд 1884. Краљевско-српска државна штампарија. Накладом књижаре В. Валожића. На мал. 8-ни 162 стр.

— Друга књига. На мал. 8-ни 129 стр.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина" за 1884 годину.

49. GOVOR G. FRANA FOLNEGOVIĆA, zastupnika grada Senja, o predlogu Vojnovićevu, rečenu u Saboru dne 18 siečnja 1884. (Po stenografič-

kih bilježkah). Preštampano iz «Slobode». U Zagrebu. Tiskara dra Davida Starčevića i drugovah. На 12-ни 13 стр.

50. ГОВОР ЈОВАНА Ђ. АВАКУМОВИЋА у седници општине београдске од 17 октобра 1884 г. (По стенографским белешкама). Београд, парна штампарија задруге штампарских радника 1884. На 12-ни 48 стр.

51. GOVOR NARODNOGA ZASTUPNIKA dra Dinka Vitezića, držan 14 ožujka 1884 u carevinskom vieću u Beču prigodom proračunske razprave. Trst, tiskarnica V. Dolenc 1884. Nakladom uredništva «Naše Sloge». На 16-ни 44 стр.

52. ГОВОР УРОША КНЕЖЕВИЋА на беседи читаонице нишке 29 јануара 1884 год. у Нишу. Штампа Косте Чендеша у Нишу. На 12-ни 15 стр.

53. GOVOR što ga je u sjednici sabora hrvatskoga od 11 siečnja ove godine proti indemnitetu izustio g. dr. David Starčević, zastupnik kotara čabarskoga. (Po stenografičkih bilježkah). Preštampano iz «Slobode». U Zagrebu. Tiskara dra Davida Starčevića i drugovah. На 12-ни 16 стр.

54. GODIŠNJE IZVJEŠĆE više djevojačke i obćih pučkih učiona u Karlovcu koncem školske godine 1883—4. U Karlovcu. Tiskom Ivana Nep. Prettnera. На 8-ни 49 стр.

Напред је овај чланак:

1. Ob umnom pčelarstvu, od Davorina Trstenjaka.

55. GODIŠNJE IZVJEŠĆE više djevojačke učione slob. i kralj. grada Varaždina. Na koncu školske godine 1883—4. U Varaždinu. Brzotiskom Platzer--ova Sina 1884. На 8-ни 48 стр.

Напред су ови чланци:

1. Povjest više Grad. djev. škole. U spomen njezine desetgodišnijce od Matc Prusta.

2. Školske vjesti od ravnateljstva.

56. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradske više obće pučke djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona sl. kr. i glavn. grada Zagreba koncem školske godine 1883/4. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. U Zagrebu 1884. На мал. 8-ни 90 стр. и 1 л.

57. GODIŠNJE IZVJEŠĆE gradjanske i s njom spojene obće pučke dječačke učione u Sisku za školsku godinu 1883—4. U Sisku 1884. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. Školska radiona sisačka od Ante Čuvaja, ravnatelja gradjanske učione.

58. GODIŠNJE IZVJEŠĆE državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1883—84. Zadar. Brzotiskom «Narodnoga Lista» 1884. На 8-ни 40 стр.

Напред су ови чланци:

1. Iz druge knjige Horatijevih satira I, V i VIII sat. preveo Tomo Brajković.

2. Školske vjesti od. Ravnatelja.

59. GODIŠNJE IZVJEŠĆE kralj. velike realke i s njom spojene trgovačke škole u Zagrebu za školsku godinu 1883|4. U Zagrebu 1884. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. Tiberij kao čovjek. Historijsko-psiholožka raspřava Janka Kamenara.

60. GODIŠNJE IZVJEŠĆE kralj. velike realne gymnazije u Rakovcu u Hrvatkoj za školsku godinu 1883|4. Priobćeno Ravnateljstvom. U Zagrebu. Knjigotiskara i litografija C. Albrechta 1884. Na 8-ни 102 стр. и 1 л.

Напред је овај чланак:

1. Kralj Dmitar Zvonimir prema Karantencem za investiturne borbe, od Jvana Steklasa.

61. GODIŠNJE IZVJEŠĆE o c. k. velikoj realci u Splitu školske godine 1883—84. U Splitu. Tiskom Ante Zannoni—a 1884. На 8-ни.

Напред је овај чланак.

1. Aginnteai „Vrtebrati“. Napisao Juro Kolombatović.

62. GODIŠNJE IZVJEŠĆE c. kr. realne gimnazije u Sarajevu za 1883|84 školsku godinu. U Sarajevu. 1884. Tisak zemaljske tiskare. На 8-ни.

Мешовито штампано латиницом и ћирилицом.

63. ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ о стању богословије београдске за 1883—4 школску годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 23 стр.

64. ГОДИШЊИЦА НИКОЛЕ ЧУПИЋА. Издаје његова задужбина. Књига VI. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 1 л. XV стр. 1 л. и 270 стр.

Чини XXI Издање Чупићеве Задужбине.

Садржина:

Део први: Састанци одбора Чупићеве задужбине.

Део други: 1. Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности — од Ст. Новаковића. 2. Одломци из Историје Београда, од* (Косте Протића ђенерала).

3. И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша — од Љуб. Ковачевића. 4. „Рујно“ прилог испитивању епитета у народној (усменој) српској поезији — од Св. Вуловића.

65. GORJANOVIĆ DRAG. — KRAMBERGER. Fosilni sisari Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Napisao dr___ ___ ___. Odštampano iz LXIX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1884. Tisak Dioničke tiskare. На 8-ни 35 стр. и два литографска листа.

— ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ—СРБИН. Види: Новине «Србинови записници».

— ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ. Види: Новине «Србинови листићи».

66. ГРАБОВАЧКИ МИЛОШ — СРБИН. Песме и сувремени поздрави. Од ___ ___ ___. Прештампано из «Србинових Листића». У Земуну. Штампа и издање Србина—Милоша Грабовачког 1884. На 16-ни 32 стр.

67. ГРАЂА за историју краљевине Србије. Време прве владе кнеза Милоша Обреновића. Приредили Вукашин Ј. Петровић и Др. Ник. Ј. Петровић. Књига друга. Од 1821 до 1823 године. Штампано у краљ.-српској државној штампарији у Београду 1884. На вел. 8-ни VII стр. 1 л. и 502 стр.

— ГРАЂА ЗА ФЛОРУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ. — 2. Додатак «Флори кнежевине Србије». Види: Панчић Јосиф Др.

68. ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК са законом трговачким и законом о уређењу аграрних одношаја у новоослобођеним пределима за краљевину Србију (Четврто поправљено издање). У Београду, штампа и издање кр.-срп. државне штампарије. 1884. На 8-ни 2 л. 414 страна и 1 л.

69. ГРЕСИ МЛАДОСТИ или од куд постају тајне болести и како се најпрактичније лече. Друго поправљено издање. Београд, штампарија напредне странке 1884. На 16-ни 46 стр. и 1 л.

— GRÜNHUT G. Види: Новине «B i č».

— GRÜNHUT GAVRO. Види: Новине «Modni list».

70. GRLOVIĆ MILAN. Zimski dan u Toplicah. Ulomci iz moga dnevnika. Napisao ____ ____. Preštampano iz podlistka „Pozorova». Zagreb 1884. Tiskom Dioničke tiskare. На 12-ни 40 стр.

71. ГРОС ЈУЛИУС. Революционар. Новела ____ ____. (с немачког). (Прештампано из «Нов. Б. Дневвника»). Београд, штампарија задруге штампарских раденика, обилићев венац 1884. На мал. 8-ни 228 стр.

72. GRUBER GJURO. Roman siromašna mladića. Franceski napisao Octave Feuillet. Preveo ____ ____. Drugi svezak. U Zagrebu 1884. Nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 16-ни.

Чини XVI свеску „Hrvatske biblioteke", што је издаје поменута књижарница.

— GRUBER MILAN. Види: Календар „Uskok".

— GRUBER CVJETKO. Види: Календар „Žepni koledar."

— ГРУЛИЋ J. ДР. Види: Новине „Србски Народ".

73. ДАВИДОВИЋ Н. С. Српске народне пјесме из Босне (женске). По казивању своје жене прибиљежио ____ ____ ____. Панчево 1884. Накладом Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 132 стр.

— DANILO J. Види: Новине „Gospodarski list" (Biletino agrario della Dalmazia).

— DANILO V. Види: Новине „Zora".

74. ДАНИН МИЛАН. Ивана Тургењева: Клара Милићева. С рускога превео ____ ____. У Вел. Бечкереку 1884. Издање књижаре и штампарије J. Грчића. На 12-ни 94 стр.

— ДАНИЋ ЈОВАН ДР. Види: Новине „Народно здравље".

75. ДАНИЋ Д. ЈОВАН ДР. Нешто из хигијене љубави. Јавно предавање ____ ____ ____ ____, држано у грађанској касини у Београду 15 децембра 1883 г. Отштампано из „Видела". у Београду, штампарија напредне странке 1884. На 12-ни 40 стр.

— ДАНИЧИЋ. Види: Приповетке из старога и новога завета.

— DANIČIĆ. Види: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.

— DEŽELIĆ STJ. GJ. Види: Календар „Dragoljub"

— DEŽELIĆ STJ. GJURO. Види: Календар „Hrvatski uredovnik ili upisnik kalendar".

— DEŽELIĆ GJURO. Види: Новине „Obćinar".

76. ДЕЛА ДОСИТЕЈЕВА. Седма књига. Преводи Доситеја Обрадовића. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 213 стр. и 1 л.

Чини 77, 79 и 81 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

— Осма књига. Писма Доситеја Обрадовића. На мал. 16-ни 112 стр.

Чини 87 и 89 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

77. ДЕСПОТОВИЋ П. Кнез Милош Обреновић. За српску омладину написао ——— ———. (Са сликом). У Панчеву 1884. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 116 стр.

78. DIVKOVIĆ MIRKO. Latinske vježbe za II gimnaz. razred. Sastavio ——— ———, ravnatelj kralj. gimn. zagrebačke. Drugo popravljeno izdanje. U Zagrebu 1884. На 8-ни 170 стр.

— ДИМИТРИЈЕВИЋ НИКОЛА. Види: Новине «Српско Коло».

79. DJELA GJONA GJORA PALMOTIĆA. Na sviet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio III. U Zagrebu 1884. U knjižarnici jug. akademije L. Hartmana (Kugli i

Deutsch). Tisak dioničke tiskare. На 8-ни XI и 239 стр.

Чини XIV књигу „Stari pisci hrvatski" што издаје југославенска академија знаности и умјетности у Загребу.

80. DOBAR DAN, ili: knjižica sadržavajuća molitve i pjesme za porabu krstjano-katolikah sa Molitvami na čast neoskvrnjenoga začetja bl. Dj. Marije i sa križnim putem. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 12-ни.

— ДРАГАШЕВИЋ. Види: Новине «Ратник».

81. ДРАГОВИЋ МАРКО. Митрополит црногорски Василије Петровић Његош или историја Црне Горе од 1750 до 1766 године. Написао —— ——, секретар министарства просвјете и црквених дјела. Цетиње, у државној штампарији 1884. На 8-ни 126 стр. и 1 л.

— DRAGONI STJEPAN. Види: Новине „Novi hercegovački bosiljak".

82. DRAŽENOVIĆ JOSIP. Crtice iz hrvatskoga života. Napisao —— ——. Zagreb 1884. Naklada akadem. knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 16-ни 67 стр.

Чини 15 свеску „Hrvatske biblioteke" што је издаје поменута књижарница.

— DRŽIHAL J. Види: Pexider Ivan.

83. ДРУГА ЧИТАНКА за пучке школе у Босни и Херцеговини са словничким додатком. (Подједнако ћирилицом и латиницом). У Сарајеву. Накладом земаљске владе за Босну и Хер-

цеговину 1884. Штампа земаљске штампарије у Сарајеву. На 8-ни 136 стр.

84. DRUGA ČITANKA za pučke škole u Bosni i Hercegovini sa slovničkim dodatkom. (Podjednako latinicom i ćirilicom). U Sarajevu. Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu 1884. Štampa zemaljske štamparije u Sarajevu. На 8-ни 136 стр.

85. DRUGI PROGRAM kralj. nautičke škole u Bakru koncem školske godine 1883—84. Na Rieci. Tiskara „G. Jeronscheg". 1884. На 8-ни 55 стр.

Напред су ови чланци:

1. O helikoidi (zavojnici) na upravnom čunju. Napisao pravi učitelj Andrija Mohorovčić.

2. Školske vjesti od ravnateljstva.

86. ДРУШТВО ЗА ГРАЂЕЊЕ И ЕКСПЛОАТАЦИЈУ СРПСКЕ ДРЖАВНЕ ЖЕЉЕЗНИЦЕ. Инструкција Бр. 1. — 1884. Београд, штампарија напредне странке. На 12-ни 23 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 2. — 1884. Особље. Београд, штампарија напредне странке. На 12-ни 159 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 3. — 1884. Ношња службена. У Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 12-ни 35 стр.

— Инструкција Бр. 4. — 1884. Сигнали. Панчево. Штампарија Браће Јовановића 1884. На 12-ни 127 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 5. — 1884. — Кретање влакова. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 89 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 6. — 1884. Маневре и састав влакова. Нови Сад. Штампарија А. Пајевића. На 12-ни 81 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 7. — 1884. Однос између одељења експлоатације у погледу на рад локомотива и кола. Нови Сад. Српска штампарија дра Светозара Милетића. На 12-ни 31 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 8. — 1884. Особље влакова. Париз. Парна штампарија P. Mouillot. 13 наб. Волтер 1884. На 12-ни 81 стр. и 2 л.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 9. — Службе за шефове и подшефове станица. Парна штампарија P. Mouillot. 13 наб. Волтер. 1884. На 12-ни 87 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 10. — 1884. Станична служба. Унутарњи обрт. I. Нови Сад. Штампарија А. Пајевића. На 12-ни 125 стр. и 1 л.

Српски и француски текст,

— Инструкција Бр. 12. — 1884. Однос између економног одељења и других одељења експлоатације. Париз. Парна штампарија P. Mouillot. 13 наб. Волтер. 1884. На 12-ни 49 стр. и 2 л.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 15. — 1884. Служба послужилаца на скретницима. Париз. Парна штампарија P. Mouillot. 13 наб. Волтер. 1884. На 12-ни 27 стр. и 1 л.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 17. — 1884. Служба за одржавање пруге. Нови Сад. Штампарија А. Пајевића 1884. На 12-ни 25 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 18. — 1884. Одржавање и чување пруге. Службе на прузи. Панчево. Штампарија Браће Јовановића 1884. На 12-ни 97 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 19. — 1884. Ред возова. Панчево. Штампарија Браће Јовановића 1884. На 12-ни 25 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 20. — 1884. Несрећни случајеви. Београд. Штампарија напредне странке. На 12-ни 11 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 21. — 1884. Службени пренос. Београд. Штампарија напредне странке. На 12-ни 11 стр.

Српски и француски текст.

— Инструкција Бр. 22. — 1884. Правила која се односе на машинско особље. Београд. Штампарија задруге штампарских радника. 1884. На 12-ни 187 стр. и 2 л.

Српски и француски текст.

— Распис № 80. Упутство о употреби наплатног листа. Београд. Штампарија задруге штампарских радника 1884. На 12-ни 33 стр.

Српски и француски текст.

— Службена наредба Бр. 2. — 1884. Санитетска служба. Београд 1884. Штампарија напредне странке. На 8-ни 13 стр.

Српски и француски текст.

87. DUČIĆ N. Dobrušta. Priopćio arhimandrit ____ ____ (Preštampano iz LXX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare 1884. Na 8-ни 7 стр.

88. ДУЧИЋ Н. Јепископије Зетска и Дабарска од св. Саве Српскога. Расправа ____ ____, архимандрита. Прештампано из 57 Гласника српског ученог друштва. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884 год. На 8-ни 33 стр.

89. ДУЧИЋ Н. Старине хиландарске. Од ____ ____, архимандрита. Прештампано из 56 Гласника српског ученог друштва. У Београду у штампарији краљевине Србије 1884. На 8-ни VI стр 3 л. и 116 стр.

90. Ђ(АЈА) Ј(ОВАН). Двадесет трећа. Роман Виктора Ига. Превео ____ ____. Прештампано из «Нов. Беогр. Дневника». Београд, штампарија задруге штампарских радника — Обилићев венац 1884. На 8-ни 192 стр.

91. Ђ(АЈА) Ј(ОВАН). Хигијена кретања и хигијена у разним годинама старости човечијега жи-

вота. Из хигијенске популарне енциклопедије дра Павла Монтегаце. Превео ____ ____. Београд, штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац) 1884. На 8-ни 101 стр. и 1 л.

— ЂОРЂЕВИЋ ВЛ. ДР. Види: Београдски општински послови.

— ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН ДР. Види: Новине «Народно Здравље».

92. ЂОРЂЕВИЋ Ј. Доктор Робин. Шаљива игра у 1 радњи. Писао Премареј. С немачког превео ____ ____. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 56 стр.

Чини 92 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

93. ЂОРЂЕВИЋ КР. МИХ. Енциклопедија права. По Арндсу, Варнкенигу и Питеру израдио ____ ____, адвокат. Београд, парна штампарија задруге штампарских раденика 1884. На 8-ни 57 стр.

— ЂОРЂЕВИЋ МИЛАН ДР. Види: Новине «Српски Глас».

94. ЂУМРУЧКИ ЗАКОНИ. Издање Алексе Миловановића, царинског чиновника. I део. У Београду, штампано у штампарији напредне странке 1884. На 8-ни XXIV и 403 стр.

— II део. На 8-ни XLII и 502 стр.

95. GJURGJINA FRANJO. Sveta Jelena na Kalvariji. Pobožna drama od Petra Metastasija. Iz ta-

lijanskoga na hrvatski jezik preveo župnik ___ ___. U. Varaždinu 1884. Tiskom Platzerova sina. Nakladom prevodiočevom. На 16-ни 38 стр.

96. ENOK ARDEN-IĆ. Od A. Tennysona. Po talijanskom prevodu Dragutina Facciolia pohrvatio V(inko) Š(alinović). U Zadru, brzotiskom «kat. hrv. tiskare» 1884. На мал. 8-ни.

— EŠTERAŠ PAVAO. Види: Subota blažene djevice Marie.

97. ЖЕЛЕЗНИЧКО—ПОЛИЦИЈСКИ ЗАКОН. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 40 стр. и 2 л.

98. ЖЕНИДБА ПРИ ФЕЊЕРИМА. Оперета у једном чину. Написали Мишел Каре и Леон Бати. Сложио Ф. Офенбах. Превео Никола Ј. Мариновић. Београд. Штампарија напредне странке. 1884. На мал. 8-ни 36 стр.

99. ŽETIĆ PAJO ML. Žarko i Jelka. Roman iz družtvenog života. Napisao ___ ___ ___. Sveska prva. Vlastita naklada. Osjek. Tisak Drag. Laubnera 1884. На 8-ни 54 стр.

100. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Две три речи о «Граматици старога словенскога језика за средње школе Краљевине Србије саставио Стојан Новаковић, у Београду 1884». Од___ ___. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни 16 стр.

Ово је прештампано из „Програма српске велике гимназије карловачко за школ. год. 1883/4“.

101. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Мали одломак из мојега пчеларскога живота и београдска пчела туђица. (Прештампано из «Јавора» 1884 год). У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1884 На 12-ни 32 стр.

102. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. О запаћању талијанских пчела. Саставио ____ ____. почасни члан пољопривредног друштва у Београду и дописни члан хрватског пчеларског друштва у Осеку. Са тринаест дрворезних слика и једном великом цинкографском сликом. Издање књижарнице Велимира Валожића. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На вел. 8-ни 32 стр. 2 л.

Ово је прештампано из „Пчеле" за 1884 годину.

103. ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Српска читанка за ниже гимназије. Књига прва. Саставио ____ ____. Панчево 1884. Наклада Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 281 стр.

— Књига друга. На 8-ни 315 стр.

— ЖИВОТИЋ ЂУРА. Види: Абу Едмунд.

104. ŽIVOT KATOLIČKE CRKVE, ili maleni Goffiné. Kratko tumačenje svetih vremena, otajstvenih svetkovina nedjelnih i svetačnih evangjelja, sredstava spasenja, kao i najznatnijih obreda u crkvenoj godini. Za mladež kao i za ódrasle preveo i izdao sbor duhovne mladeži zagrebske. Drugo izdanje. S odobrenjem duhovnoga glavarstva. U Zagrebu. Tiskara d-ra D. Starčevića i drugovah 1884. На 12-ни VIII и 570 стр. и 3 л.

105. ЖИВОТ Николе Коцића жандарма. Београд 1884. На 12-ни 14 стр. и 1. л.

106. ŽIVOT, čudesa, težke muke i slavna smrt ugarske Svete Jelisave, kćeri kralja ugarskoga Andrije II. i thurinžke pokrajinske grofice. U 12 odsjekah. Sa 16 slikah. U Budimpešti 1884. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 12-ни.

107. ŽIVOTOPIS kčeri kralja ugarskoga Bele IV. t. j. sv. Djevice Margete. Sa 12 slikah. U Budimpešti 1884. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 12-ни.

108. ЖУЈОВИЋ М. Ј. Грађа за геологију краљевине Србије. I. Прилог за геологију југоисточне Србије. Са једном геолошком картом и неколико слика. Од ____ ____ ____, професора велике школе. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На вел 8-ни 108 стр. и 1 л.

— II. Белешка о неким стакластим стенама. III. Корсит са Рудника. На вел. 8-ни 16 стр.

Ово је прештампано из 57 „Гласника српског ученог друштва".

109. ЖУЈОВИЋ М. МИЛЕНКО. О казненим заводима. Од ____ ____ ____. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 134 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из „Српских Новина" за 1884 годину.

— ZAJC IVAN. Види: Nikola Šubić Zrinjski.

110. ЗАКОН да Србија може приступити конвенцији о филоксери, која је потписана у Берну 3

новембра 1881 године између Аустро-Угарске, Немачке, Француске, Португалске и Швајцарске. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 15 стр.

111. ЗАКОНИ о штампи, удружењима и зборовима, општинама, жандармерији, трошковима управних власти, премештају села из среза у срез и уредба о механама и кафанама за краљевину Србију. У Београду издање и штампа кр.-срп. државне штампарије 1884. На 12-ни VI стр. 1 л. 332 стр. и 2 л.

112. ЗАКОН И СТАТУТИ о повлашћеној народној банци краљевине Србије. Banque nationale privilégiée du royaume de Serbie. Loi organique. Status. Belgrade 1884. Jmprimerie de l'état. На 8-ни 46 стр. и 1. л.

Српски и француски текст.

113. ЗАКОН о варошкој трошарини у Београду. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884.) На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

114. ЗАКОН о допуни закона о подизању јавних грађевина од 23 марта 1865 год. (Збор. 18 стр. 82). (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

115. ЗАКОН о допуни закона о путном и дневном трошку посланика на Народној Скупштини, од 12 октобра 1870 године. (У Београду,

штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

116. ЗАКОН о другом одељењу суда окр. нишког. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 5 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

117. ЗАКОН о жандармерији. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 12 стр. и 1 л.

118. ЗАКОН о замени бакарног ситног новца, новцем од никла. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 5 стр.

119. ЗАКОН О БУЏЕТУ државних расхода и прихода за рачунску 1883|4 годину. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

120. ЗАКОН О БУЏЕТУ државних расхода и прихода за рачунску 1884|5 годину. (У Београду штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

121. ЗАКОН О ДРЖАВНОМ ЗАЈМУ од 1884 године. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 5 стр.

122. ЗАКОН о замени члана 33 у закону о заузимању непокретних добара за потребу грађења жељезнице од 16 јануара 1880 год. (Збор. 35 стр. 83). (У Београду, штампано у краљ.-

српској државној штампарији 1884). На 8-ни 2 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

123. ЗАКОН о заштити мустара и модела. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 13 стр.

124. ЗАКОН о заштити фабричких и трговинских жигова. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 13 стр.

125. ЗАКОН о изменама и допунама закона о штампи од 12 марта 1881 године, с изменама и допунама од 12 јуна 1882 године. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 8-ни 11 стр. и 1 л.

126. ЗАКОН о изменама и допунама у закону о трошковима управних власти и њихових служитеља од 5 априла 1882 године. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 5 стр.

127. ЗАКОН о изменама и допунама у закону о устројству општина и општинских власти. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

128. ЗАКОН о изменама у закону о регулисању положаја техничких грађевинских чиновника од 18 јануара 1880 године. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

129. ЗАКОН о измени тачке 5-те § 372 казненог закона. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

130. ЗАКОН о искључивом праву производње и продаје барута и динамита. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 4 стр.

131. ЗАКОН о непосредном порезу. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 37 стр. и 1 л.

132. ЗАКОН о непосредном порезу. У Бгограду, штампа и издање краљ.-срп. држ. штампарије 1884. На 12-ни IV и 55 стр.

Ово је друго издање.

133. ЗАКОН о попису људства и имовине. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 11 стр. и 1 л.

134. ЗАКОН о пореским одборима и пореским надзорницима. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 7 стр.

135. ЗАКОН о премештају села из среза у срез. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884.) На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

136. ЗАКОН о таксама. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 58 стр.

137. ЗАКОН о трговању са дуваном. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 10 стр. и 1 л.

138. ЗАКОН о удружењима и зборовима. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 8-ни 15 стр.

139. ЗАКОН о урачунавању година предавачке службе у године указне службе. (У Београду, штампано у краљ.- српској државној штампарији 1884). На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

140. ЗАКОН о устројству војне академије. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 12-ни 16 стр.

141. ZANIMLJIVE PRIPOVIEDKE Sacher-Masocha. U Zagrebu 1884. Nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 16-ни.

Чини XVIII свеску »Hrvatske biblioteke« што је издаје поменута књижарница.

142. ЗАПОН ХУМСКОГА КНЕЗА ПЕТРА. Описали Љ. Ковачевић и М. Валтровић. На по се штампано из «Старинара». У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 10 стр.

143. ZARUKE HRVATSKE. Komedija alegorija i 1 činu. U Zagrebu 1884. Tiskom dioničke tiskare. На 16-ни 34 стр.

144. ЗБОРНИК важећих закона, расписа и других законских наређења по струци телеграфској. I свеска. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни IX и 110 стр. и 1 л.

Ово је издање краљ.-срп. министарства народне привреде.

145. ЗБОРНИК закона и уредаба за Босну и Херцеговину. У Сарајеву 1884. Издање и штампа земаљске штампарије. На 8-ни 64 стр.

146. ЗБОРНИК закона и уредаба у краљевини Србији издатих од почетка до краја 1884 године. 40. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На 8-ни XVIII и 580 стр.

147. ЗБОРНИК ЗАКОНА, правила и наредаба по струци царинској. I део 1839—1869. Београд, штампано у штампарији напредне странке 1884. На вел. 8-ни LXXXVIII и 452 стр.

— II део 1870—1881. На вел. 8-ни XXIV и 493 стр.

— III део 1882. На вел. 8-ни XVII и 404 стр.

— IV део 1883. На вел. 8-ни XVI и 425 стр.

Издање краљ. срп. министарства финанције, одељења царинског.

— ЗБОРНИК ПОЗОРИШТНИХ ДЕЛА. На свет издаје управа српског народног позоришта.

— Свеска осма. Види: Трифковић К.

— Свеска шеснаеста. Види: Јовановић М. Бранко.

— ZGLAV M. Види: Новине «Zora».

148. ZEMLJOPISNA OBUKA u III razredu. Sastavili A. Čuvaj, S. Kranjc i A. Lušnik. Nagradilo učiteljsko družtvo podžupanije sisačke i grada Siska. Preštampano iz «Napredka». Zagreb, tiskom C. Albrechta. На вел. 8-ни 27 стр.

— ZEC M. Види: Новине «Narodne Novine».

149. ЗЕЧЕВИЋ МИЛОШ. Како се пише историја за школе. Одговор Јовану Ђорђевићу од ____ ____. Прештампано из «Н. Б. Дневника». Београд, штампарија задруге штампарских радeника (Обилићев венац). 1884. На 8-ни 166 стр. и 1 л.

150. ЗОЛА ЕМИЛ. Нана. Роман ____ ____. Превод с француског. III свеск са две слике. Београд 1884. Парна штампарија задруге штампарских радeника (Обилићев венац). На 12-ни 129—192 стр.

— IV. Свеска. На 12-ни 193—256 стр.
— V. Свеска. На 12-ни 257—320 стр.
— VI. Свеска. На 12-ни 321—384 стр.
— VII. Свеска. На 12-ни 385—448 стр.
— VIII. Свеска. На 12-ни 449—512 стр.
— IX. Свеска. На 12-ни 513—576 стр.
— X. Свеска. На 12-ни 577—649 стр.

151. ЗОЛА ЕМИЛ. Пантас. Приповетка ____ ____. (Превод с француског). Београд, трговачка штампарија 1884. На 12-ни 75 стр.

152. ZORE LUKA. Gradja za poznavanje eroikomične Dubrovačke pjesme. Napisao akademik ____ ____. (Preštampano iz LXXI knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 30 стр.

— IVKANEC TOMISLAV. Види: Новине «Smilje».

153. ИВКОВИЋ КОСТА. О десетним склопу бројева и десетним разломцима. Једно предавање из рачунице у I раз. гимназије предавача ____

———. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 16 стр.

Ово је прештампано из „Извештаја вел.-градишке ниже гимназије за школ. 1883—84 годину“.

— ИГО ВИКТОР. Види Ђ(аја) Ј(ован).

154 ИЗБОРНИ ЗАКОН скупштински. (Друго издање). У Београду, краљ.-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

155. ИЗВЕШТАЈ велико-градишке ниже гимназије за школ. 1883—84 годину у Вел. Градишту. У Београду, краљевско српска државна штампарија 1884 На 8-ни 23 стр.

У извештају штампан је овај чланак:

1. О десетном склопу бројева и десетним разломцима. Једно предавање из рачунице у I разреду гимназије предавача Косте Ивковића.

156. ИЗВЕШТАЈ министра финанције Народној Скупштини за годину 1883. I. Државни рачун за рач. год. 1879—1883. II. Извештај нарочите комисије о стању финанцијском од 1875 г. овамо. III. Објашњавање мањка у приходима државним. IV. Општи закључак. У Нишу, у краљевско - српској државној штампарији 1884. На вел. 4-ни 34 стр.

157. ИЗВЕШТАЈ о радњи српског друштва „Црвеног Крста“ за време 1 јануара 1881 до 31 декембра 1883 поднесен VII редовној главној скупштини држаној 20 маја 1884 године у Београду. У Београду, штампарија напредне странке 1884. На 8-ни 1 л. 115 стр.

158. ИЗВЕШТАЈ о српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1883—84. У

Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 8-ни 56 стр.

Напред је овај чланак:

1. Гаусови логаритми, од проф. Стеве Милованова.

159. ИЗВЕШТАЈ о српској вишој девојачкој школи у Новом Саду на крају десете школске 1883—84 године. Година седма. 1884. У Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 8-ни 43 стр.

Садржина:

I Потреба и задатак оваке школе у нас Срба; II власти и старешинства; III шта се предавало ове школске године; IV учила; V важније наредбе и отписи; VI ученице и успех њихов; VII припомоћ ученицама; VIII фонд ове школе; IX забава у корист ове школе; X извештај о беседи с игранком; XI летопис; XII објава за школску 1884/5 годину.

160. ИЗВЕШТАЈ о стању и целокупном напредовању жељезничких радова до почетка јануара 1884 године. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На вел. 8-ни 1 л. 16 стр. и VIII таблица.

161. ИЗВЕШТАЈ управе српских народно-црквених фондова о стању фондова и фундација стојећих под њеним руковањем за годину 1884. У Новом Саду. Парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 8-ни 21 стр.

162. ИЗВЕШЋЕ српског пољопривредног друштва за 1884 год. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 16 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

163. IZVIEŠĆE trgovačke sborne učione. U Zagrebu 1884. Tisak Ig. Granitza i dr. На 8-ни 22 стр.

Напред је овај чланак:

1. Izopačavanje i patvorenje hraniva, od profesora Josipa Janda.

164. IZVJEŠTAJ dječačke i djevovačke učione u Belovaru. U Belovaru 1884. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. Postanak dječačke škole u Belovaru.

165. IZVJEŠTAJ kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1883—84. U Varaždinu 1884. Tisak J. B. Stiflera. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. Kičmenjaci okolice varaždinske, od A. E. Jurinca.

166. IZVJEŠTAJ kr. mužke i ženske preparandije i vježbaonice u Zagrebu. Za školsku godinu 1883|4. U Zagrebu 1884. Tiskom „Narodnih Novinah». На 8-ни 76 стр.

Напред је овај чланак:

1. Tjelovježba u pučkoj školi, napisao Franjo Hochman.

167. IZVJEŠTAJ Matice hrvatske za godinu 1883. Zagreb. Naklada «Matice Hrvatske" 1884. Dionička tiskara u Zagrebu. На 8-ни.

168. IZVJEŠTAJ o djelovanju kr. zem. vlade odjela za poslove unutarnje i promicanju narodnoga gospodarstva od god. 1879 do uključno 1883. U Zagrebu 1884. Tiskara „Narodnih Novinah». На 8-ни 208 стр.

169. IZVJEŠTAJ o kralj. velikoj gimnaziji u Vinkovcih za školsku godinu 1883|4. U Zagrebu 1884. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 70 стр.

170. IZVJEŠTAJ o kraljevskoj realci i s njom združenoj trgovačkoj školi u Zemunu. Za školsku godinu 1883—84. Priobćuje ravnatelj. Zemun. Ttskom Sopprona i Paića 1884. На 8-ни 120 стр.

Напред су ови чланци:

1. Dodatak domaćoj paleontologiji i geologiji. Saopćio prof. Mojo Medić.

2. Preradovića „Smrt" i A. Šenoe „Smrt Petra Svačića". Preveo V. Drnka.

3. O uplivu chlorove sukiseline (Cl_2 O_4=ClO_2) na hexylen od mannita. Napisao Dr. Julije Domac.

4. Visina rieke Dunava kod Zemuna od januara 1880 do konca maja 1884. Priobćuje Dragutin Radović.

171. ИЗВЈЕШТАЈ о православном богословском сјеменишту у Задру за школску годину 1883—84. Година VI. Задар. Печатња Ив. Водицке 1884. На 8-ни 86 стр.

Напред су ови чланци:

1. Књига о јединству цркве светог свештеномученика Кипријана, епископа Картагенског.

2. Крмчија Савинска, од Др. Н. М.

172. IZVJEŠTAJ o preparandiji u Petrinji za školsku godinu 1883—4. U Petrinji 1884. На 8-ни.

173. IZVJEŠĆE obćih pučkih školah sl. i kr. grada Koprivnice za školsku godinu 1883|4. U Zagrebu 1884. Tiskom „Narodnih Novinah". На 8-ни.

174. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Osieku za školsku godinu 1883|84. U Osieku 1884. Tiskara Julija Pfeiffera. На 8-ни 74 стр.

Напред су ови чланци:

1. Nekrolog. Piše E. Streer.

2. Deverbationi glagoli u hrvatskom jeziku. Piše F. Ž. Miler.

3. O prijamnom izpitu na hrv. gimnazijah. Piše J Rabar.

4. Školske viesti od ravnatelja.

175. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Požegi za ško sku godinu 1883—84. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah“ 1884. На 8-ни 110 стр.

Напред су ови чланци:

1. Ciceronov govor za Sexta Roscija Amerijca. ·Iz latinskoga jezika preveo Petar Marković.

2. Školske viesti. Priobćuje ravnateljstvo.

176. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1883|4. U Osieku. Tiskom Julija Pfeiffera u Osieku gornjem gradu 1884. На 8-ни 148 стр.

Напред су ови чланци:

1. Crtice iz „Slavonske“ književnosti u 18 stoljeću, sakupio Josi Forko.

2. Školske viesti od ravnateljstva.

177. IZVJEŠĆE o kralj. velikoj gimnaziji u Gospiću za školsku godinu 1883|4. U Senju 1884. Brzotiskom M Županа. На 8-ни 72 стр.

Напред су ови чланци:

1. O odnošaju Horacija prema Mecenatu.

2. Nekrolog pokojnom profesoru Nikoli Božaniću.

3. Školske viesti.

178. IZVJEŠĆE kr. velike gimnazije na Rieci koncem školske 1883'84. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah“ 1884. На 8-ни 134 стр. и 1 лист.

Напред су ови чланци:

1. Najstarija hrvatska goticom štampana knjiga, što no se nalazi u knjižnici franjevačkoga manastira na Trsatu kraj Rieke. — Napisao R. Strohal.

2. Školske viesti od ravnateljstva.

179. IZVJEŠĆE kr. velike gymnasije u Zagrebu koncem školske godine 1883|84. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah" 1884. На 8-ни 144 стр.

Напред су ови чланци:

1. Imperfecat i aorist s partikulama κέν ιἄν kod Homera i hrvatski kondicional. Napisao prof. August Musić.

2. Školske viesti od ravnatelja.

180. IZVJEŠĆE o kr. gospodarskom i šumarskom učilištu i ratarnici u Križevcih za školsku godinu 1883|84. U Zagrebu 1884. Knjigotiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 4-ни 46 стр. и 1 л.

Напред су ови чланци:

1. Odgojivanje vrbe. Napisao prof. Dragutin Hlava.

2. Školske i gospodarske viesti. Priobćuje ravnateljstvo.

181. IZVJEŠĆE trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu sa statističnimi podatci o trgovini, obrtu i prometnih sredstvih za god. 1883. Zagreb 1884. Tiskom dioničke tiskare. На 8-ни.

— ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ. Књига XXI. Види: Годишњица.

182. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ ЗАКОНА о таксама. Предлог Народној Скупштини. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 4-ни 16 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

183. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ закона о устројству војске од 3 јануара 1883 године. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 8-ни 4 стр.

184. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ правила о новчаној администрацији код жандармерије. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни 8 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

185. ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ у закону о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља од 31 марта 1881 године. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 8-ни 12 стр. и 2 л.

186. ИЗ СТАРЕ СРП. КЊИЖЕВНОСТИ. I. По нешто о биографијама српским XII века. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 51 стр.

На крају ове расправе потписан је Свет. Вуловић.

Нема нарочитог насловног листа.

Ова расправа прештампана је из VII Годишњице Николе Чупића.

— ILIJAŠEVIĆ STJEPAN DR. Види: Nove pjesme.

— ИЛИЈЋ Ј. ДРАГ. Види: Новине „Преодница“.

— ИЛИЈЋ Ј. ДРАГ. Види: Песме.

— ИЛИЈЋ Ј. ДРАГ. Види: Под пенџери-те.

— ИЛИЋ А. АЋИМ. Види: Календар „Крсташ календар“.

187. ИЛИЋ А. АЋИМ. Недељник са пасхалним таблицама. Написао ——— ——— ———, свештеник марковачки. Ову је књигу наградио Сабор архијерејски из фонда Епископа Јанићија. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 1 л. 90 стр. и 1 л. и једна литографска таблица.

188. ИЛИЋ А. ЈЕВРЕМ. Приче из црквене историје за ученике IV разреда основне школе. Написао ——— ——— ———, професор Богословије. У Београду, издање и штампа краљ.-срп. државне штампарије 1884. На 12-ни 112 стр.

189. ИЛИЋ А. ЈЕВРЕМ. Христове приче и беседе. За ученике III разреда основне школе. Написао ——— ——— ———, професор Богословије. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије. На 12-ни 55 стр.

— ИЛИЋ АЛЕКСА. Види: Новине «Хришћански Весник».

— ILIĆ GJURO PL. Види: Новине „Gospodar".

190. ИЛИЋ ЈОВАН. Мађарско језикословље у практичним примерима. По наставном плану високог министарства просвете од 29 јуна 1879 за српске основне школе удесио ——— ———, управ. учитељ. Друго поправљено издање. I свеска. У Новом Саду издање књижаре Луке Јоцића и др. 1884. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На мал. 8-ни.

191. ИЛУСТРОВАНА ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА, од најстаријих времена до проглашења нове

краљевине. За народ и школу. Са 100 слика. Издаје Коста Мандровић. У Бечу 1884. Illustrirte Geschichte der Serben. — Verlag von Jos. A. Massanetz et Comp. in Wien. Штампарија јерм. манастира (В. Хајнриха) у Бечу.
1. Свеска. На мал. 8-ни 32 стр.
— 2. Свеска. На мал. 8-ни 33—64 стр.
— 3. Свеска. На мал. 8-ни 65—96 стр.
— 4. Свеска. На мал. 8-ни 97—128 стр.
— 5. Свеска. На мал. 8-ни 129—160 стр.
— 6. Свеска. На мал. 8-ни 161—192 стр.
— 7. Свеска. На мал. 8-ни 193—224 стр.
— 8. Свеска. На мал. 8-ни 225—256 стр.
— 9. Свеска. На мал. 8-ни 257—288 стр.

192. IMENIK KLERA I ŽUPA crkvene pokrajine u Bosni i Hercegovini za godinu 1884. Sarajevo 1884. Tiskarna Spindler i Löscher. На 8-ни.

193. JACOBI HOSEA DR. Bib ijska povjestnica za izraelsku mladež pučkih i nižih srednjih škola. Sastavio ____ ____ ____, nadrabin u Zagrebu. U Zagrebu. Nakladom hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. Tisak Ign. Granitza i dr. u Zagrebu. На 8-ни IV и 156 стр.

194. ЈАКШИЋ МИЛУТИН. Сирото Савојче. Приповетка за децу од Фр. Хофмана. С немачког превео ____ ____. 'С четири челикореза. У Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 12-ни VI стр. 1 л. 119 стр.

— ЈАНКОВИЋ МЛАДЕН. Види: Новине «Службени војни лист».

195. ЈЕЗДИМИРОВИЋ КОСТА. Збирка корисних бележака. Скупио ____ ____. Бр. 1. Штампарија Ј. Вундера у Белој Цркви (1884). На 8-ни 4 стр.

Осим овог 1 броја више нисам видео да је изашло.

— JELČIĆ. Види: Новине «Biblioteka storica».

— ЈЕНЧ Ј. Види: Трпковићка Г. Милица.

196. ЈЕФТИЋ Ј. СТЕВАН. Љубица. Дечија глума у две радње. Написао ____ ____. Издање парне штампарије Николе Димитријевића у Новом Саду. У Новом Саду 1884. Штампано у парној штампарији Николе Димитријевића. На 12-ни 17 стр.

Чини свеску другу „Малог света, књижице за српску децу."

197. ЈОВАНОВИЋ А. МИЛАН. Историја угарске са уводом у историју света. За ниже разреде средњих школа написао Др. Фрања Рибари, професор. С мађарског превео ____ ____, гимн. професор. Друга свеска. У Новоме Саду, штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни 129 стр. и 3 л.

198. ЈОВАНОВИЋ ДРАГУТИН Н-СКИ. Гимназијски паралелни разреди за женску децу. Предлаже ____ ____ ____. Београд. Парна штампарија задруге штампарских радника 1884. На 8-ни.

— ЈОВАНОВИЋ Ј. ДР. Види: Новине «Невен».

— ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН-ЗМАЈ. Види: Српска молитва.

— ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Види: Новине «Београдски Дневник».

— ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Види: Новине «Пупољак».

199. ЈОВАНОВИЋ КОРНЕЛ. Српски секретар или упуство како се води кореспонденција и пишу јавни списи. Саставио ____ ____. Друго исправљено издање. Панчево 1884. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 235 страна.

200. ЈОВАНОВИЋ М. БРАНКО. Еј људи што се не жените или под папучом. Шаљива игра у четири чина. По немачком од Јулија Розена. За српску позорницу прерадио ____ ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија Августа Фукса у Новом Саду. На мал. 8-ни 152 стр.

Чини шеснаесту свеску „Зборника позоришних дела".

201. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН-БАТУТ. Поука о чувању здравља. За народ написао Др. ____ ____ ____. Награђено дело. На по се штампано из «Народног Здравља». У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На мал. 8-ни XIII стр. 1 л. 345 стр.

Издање краљевско-српског министарства унутрашњих дела санитетског одељења.

202. ЈОВАНОВИЋ МИЛАН ДР. Кужне болести. Од куда потичу, какве су, како се уклањају и негују. За шире читалачке кругове написао ____ ____ ____. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни.

— ЈОВАНОВИЋ П. Види: Новине „Србобран".

203 ЈОВАНОВИЋ С. НИКОЛА („АМЕРИКАНАЦ"). Значај инглескога језика за српску науку и практику. Приступно предавање приватног доцента ___ ___ ___ ___, држано 25 новембра о. год. на великој школи. (Овај отпечатак из „Срп. Новина" продаје се у корист касе „Побратимства"). У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 16-ни 21 стр. и 1 л.

204. ЈОВАНОВИЋ С. НИКОЛА („АМЕРИКАНАЦ"). О нашима преко мора. Од ___ ___ ___ ___. (Говорено на „Беседи" коју је читаоница пожаревачка приредила на дан Мале Госпође о. г. у Пожаревцу). Приход од ове књижице намењен је каси пожаревачке читаонице. Београд, штампарија Београдског Дневника „К. Јовановића" 1884. На 12-ни 30 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из „Београдског Дневника" за 1884 годину.

— ЈОСИЋ Д. Види: Новине „Српче".

205. JURIK JOS. XVII zakonski članak od god 1884. Novi obrtni zakon za zemlje krune ugarske sa izvršnim naredbama, koje se ovamo odnose. Za svakog jasno nacrtao ___ ___. Naklada Jos. Jurika u Mariboru. U Novom Sadu 1884. На 16-ни 96 стр.

206. JURMIĆ LEONARDO. Izabrane pjesme P. Ovidija Nasona. Za gymnasije priredio i protumačio ___ ___. profesor i učitelj kr. gymnasije

u Varaždinu. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. krv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. 1884. Tiskara C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни IV и 212 стр.

— JUSTIĆ IVAN. Види: Новине «Tipografija».

207. КАБАЉЕРО ФЕРНАН. Јадна Долора. Андалузијска приповетка од ____ ____. Београд, књижар издавач Петар Ћурчић. Штампано у краљевско - српској државној штампарији 1884. На 16-ни 119 стр.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина“ за 1884 годину.

КАЛЕНДАРИ:

208. ____ БОШЊАК. Календар за преступну годину 1884. Година друга. Издање и штампа земаљске штампарије. У Сарајеву, земаљска штампарија 1884. На вел. 8-ни 95 стр.

209. ____ BOŠNJAK. Kalendar za prestupnu godinu 1884. Godina druga. Sarajevo. Zemaljska tiskara 1884. На вел. 8-ни 95 стр.

210. ____ BUNJEVAČKO-ŠOKAČKA DANICA, iliti subotički kalendar za pristupnu godinu 1884. Izdaje Šime Perotić. U Subotici. На 8-ни.

211. ____ ВЕЧИТИ КАЛЕНДАР. Штампано трошком Јеремије О. Караџића. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 168 стр. 2 л. и 72 стр.

212. ____ ГОДИШЊАК са библиотеком за народ. Велики српски народни илустровани календар за просту годину 1884, која има 366 дана.

Властник и уредник Александар Сандић. Издање књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду. У Новом Саду, српска штампарија дра Светозара Милетића 1883. На 4-ни.

213. ____ DANICA. Koledar i ljetopis družtva svetojeronimskoga za prestupnu godinu 1884. Na sviet izdalo družtvo sv. Jeronima. Sa 3 slike. Zagreb 1883. Knjigotiskarna C. Albrechta. На 8-ни 2 л. и 160 стр.

Чини LI књигу „Pučke knjižnice“, што издаје друштво светог Јеронима.

214. ____ DRAGOLJUB ili upisnik kalendar za javne urede, odvjetnike, kr. javne i obćinske bilježnike, agente, privatne pisarne, trgovce, obrtnike te ine poslovodje sa književnim darom, upisnikom, za svaki dan posebnim prostorom za ubilježenje, popisni šematizam sviuh ureda i cielokupnog činovničtva, svećenstva kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te Bosne i Hercegovine, novih zastupnika sabora, sviuh potrebnih skrižaljka. Za prestupnu godinu 1884. Tečaj XXI. Sastavio Gj. Stj. Deželić, gradski viećnik. U Zagrebu. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftlebena. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 4-ни.

215. ____ ŽEPNI KOLEDAR za katolički kler Hrvatske 1884. Uredio Cvjetko Gruber, župnik Ladjevački. Prvi tečaj. Zagreb. Tiskarski zavod C. Albrechta. Naklada hrvatske knjižare Gavre Grünhuta. На 12-ни 168 стр.

216. ____ ZAGREBAČKI ŠOŠTAR. Kolendar za prestupnu godinu 1884. U Zagrebu, troškom knji-

žare Franje Županа (Albrecht i Fiedler). Tiskom C. Albrechta. На 16-ни 24 листа.

217. ___ ZVONIMIR. Hrvatski ilustrovani koledar, ujedno uredovnik, poslovnik i zabavnik, sa najnovijim šematizmom, uredjen polag poslednjih imenovanjah sa upisnikom za svaki dan. Za prestupnu godinu 1884. Sa 27 slika. U Zagrebu, nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 8-ни 144 стр.

218. ___ ILUSTRIRANI HRVATSKI PUČKI KOLEDAR za rimokatolike, pravoslavne i izraelićane, za prestupnu 1884 godinu. Tiskom i troškom J. Fleischmana u Belovaru. На 8-ни 78 стр.

219. ___ КАЛЕНДАР за женски свет за 1884 годину. Издање књижаре Браће М. Поповића. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни.

220. ___ КАЛЕНДАР за преступну годину 1884. У Београду. издање штампарије напредне странке. На 12-ни 16 стр.

221. ___ КАЛЕНДАР ЗА СВАКОГА за 1884. Београд, трговачка штампарија. На 8-ни.

222. ___ КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ за годину 1884. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије. На вел. 8-ни 301 стр.

223. ___ КАЛЕНДАР СРПСКИХ ПОЉОПРИВРЕДНИКА за преступну годину 1884. (Са 28 слика у тексту). Издање српског пољопривредног друштва. Уз сарадњу пољопривред-

них писаца, уредио Св. Љ. Гавриловић. Година II. У Београду, краљевско-српска државна штампарија. На 8-ни VIII и 196 стр.

224. ___ KARLOVAČKI KOLEDAR za prestupnu 1884 godinu. Za katolike, grčkoistočne, izraelite i muhamedance. Petdesetosmi tečaj. Karlovac. Tisak i naklada Ivana Nep. Pretnera. На 8-ни.

225. ___ KATOLIČKI KOLENDAR sa slikami za prestupnu godinu 1884. Od Vjekoslava Bučansky-a. Tečaj XXV. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 8-ни 30 стр. и 4 л.

226. ___ КИКИНЂАНИН. Календар за преступну 1884 годину. Издање и штампа Јована Радака у Вел. Кикинди. На мал. 8-ни.

227. ___ КРСТАШ КАЛЕНДАР за преступну 1884 годину, која има 366 дана. Приредио Аћим Илић, свештеник. Година II. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији. На вел. 8-ни.

228. ___ ЛАСТА. Српски народни календар са народним јуначким песмама „Јакшићи" за преступну годину 1884 која има 366 дана. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду. На 12-ни 29 стр. 1 л. и 56 страна.

229. ___ МАЛИ КАЛЕНДАР за свакога за 1884. Друга година. Београд, трговачка штампарија. На мал. 8-ни.

230. ___ MALI PUČKI ILUSTROVANI KOLEDAR za prestupnu 1884 godinu. Sa sllkama. U Vukovaru. На 8-ни.

231. ___ MLADI HERCEGOVAC ili koledar hercegovački novi i stari za prestupnu godinu 1884. (Godina 12). U Mostaru. Tiskom Don Franje M. Milićevića 1883. На 12-ни 41 стр.

232. ___ NARODNI KOLEDAR za prestupnu godinu 1884. Uredio Nikola Simić, tajnik Matice Dalmatinske. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. Dvadeset i druga godina. U Zagrebu, brzotiskom Narodnoga Lista. На 8-ни 160 стр.

233. ___ НОВИ ХЕРЦЕГОВАЦ ИЛИ КАЛЕНДАР ХЕРЦЕГОВАЧКИ стари и нови за преступну годину 1884. (Година XII). У Мостару. Штампарија дон Фрање Милићевића. На 8-ни 72 стране.

234. ___ NOVI HERCEGOVAC ILI KOLEDAR HERCEGOVAČKI novi i stari ze prestupnu godinu 1884 (godina XII). U Mostaru. Tiskom Don Franje Milićevića. На 8-ни 72 стр.

235. ___ НОВОСАЂАНИН. Српски народни календар са народним песмама „о Карађорђу" (и сликом насловном). За преступну годину 1884 која има 366 дана. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни 29 стр. 1 л. 48 стр. и 2 л.

236. ___ ОРАО. Велики илустровани календар за годину 1884, која је преступна, има 366 да-

на. Уз сарадњу српских књижевника уређује Стеван В. Поповић. Година десета. У Новом Саду. Издање штампарије А. Пајевића. На 4-ни.

237 ____ ОРЛИЋ за преступну годину. Година VIII. Издаје Јеремија Обрад. Карацић. Београд, штампано у задрузи штампарских радника, Обилићев венац 1884. На 12-ни 7 листи.

238. ____ ОРЛИЋ. Црногорски годишњак стари и нови за преступну годину 1884. Уредио Ј. Сундечић. Цетиње. Штампарија читаонице цетињске. На 8-ни.

239. ____ ПАНЧЕВАЦ. Календар за преступну годину 1884, која има 366 дана. Година XIII. Са више слика. У Панчеву. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни.

240. ____ РУЖИЦА. Најстарији српски народни календар са најодабранијим српским народним песмама, приповеткама и другим разним поучним стварима. За преступну годину 1884, која има 366 дана. Излази 56 година. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. На мал. 8-ни.

241. ____ SVEOBĆI DOMAĆI ILUSTROVANI KOLEDAR za prestupnu godinu 1884. Godina II. Nakladom Ernesta Jančika. Tisak Ernesta Jančika u Vukovaru. На 8-ни 160 стр.

242. ____ СРПСКИ ВЕЛИКО-КИКИНДСКИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1884, која има 366 дана. Година четврта. Издаје књижара Јована Ра-

дака. Вел.-Кикинда. Штампарија Јована Радака. На 8-ни 55 стр.

243. ___ СРПСКО-НАРОДНИ ВЕЛ.-БЕЧКЕРЕЧКИ КАЛЕНДАР за преступну годину 1884. Уређује Д. Ј. А. XXVII година. Са више дрвореза. У Вел. Бечкереку Штампао и издаје Франц Павле Плајц. На 12-ни 63 стр.

244. ___ USKOK. Kalendar za prestupnu godinu 1884. Uredio Milan Gruber. U Senju, tiskom i nakladom Županovom. На мал. 8-ни.

245. ___ HRVATSKI UREDOVNIK ILI UPISNIK KALENDAR za urede, odvjetnike i bilježnike u prestupnoj godini 1884. Svakoga dana u godini potrebni i obilnim sadržajem providjeni poslovnik, obavjestnik i bilježnik za javne urede, kr. javne bilježnike, agente, privatne pisare, trgovce, obrtnike, te ine poslovodje i t. d. Sastavio Gjuro Stj. Deželić, gradski viećnik. Tečaj IX. U Zagrebu. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 4-ни стр. 128 и 124 и два и по арка прилога.

246. ___ HRVATSKI ŠUMARSKI KOLEDAR za 1884. Priredjen za šumare, pomoćno osoblje, drvotržce i za svakog prijatelja šumarstva. Izdaje ga Mijo Vrbanić, kralj. nadzornik šumah kod kr. zemaljske vlade. VI tečaj. U Zagrebu, tiskom C. Albrechta. На 12-ни 205 стр.

247. ___ ЦАРИЋ. Мали календар са сликама за годину 1884. Нови Сад. Издање и штампа А. Пајевића. На 12-ни.

248. ____ ШАПЧАНИН. Календар за 1884 годину. Штампарија А. Славуја у Шапцу. На 8-ни.

— КАРАГУНОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Види: Регистар опште и уговорних царинских тарифа краљевине Србије.

249. КАРАЂОРЂЕ у српским народним песмама. Са насловном сликом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код светог Саве у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни 48 стр. и 2 л.

— (КАРАЏИЋ) ВУК. Види: Приповетке из старога и новога завета.

— КАРЕ МИШЕЛ. Види: Женидба при фењерима.

250. КАРИЋ В. Карта српске земље и балканскога полуострва. Од проф. ____ ____. Литографија Мирослава Јорговића у Београду.

251. KAUK ROBERT. Zaručnica. Pripoviedka iz života. Napisao ____ ____. U Vukovaru 1884. Brzotiskom E. Jančika. На мал. 8-ни.

252. KAUK ROBERT. Milica. Pripoviedka iz pučkoga života. Napisao ____ ____. U Vukovaru. Tisak i naklada Franje Kiefera. На 8-ни 41 страна.

— KÖRNER TEODOR. Види: Nikola Šubić Zrinjski.

— KESTERČANEK XAV. FRAN. Види: Новине „Šumarski list“.

253. KIŠPATIĆ M. Prvo izviešće potresnogao dbora za godinu 1883. Od dra ____ ____. (Preštampano iz LXIX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

— KLAIĆ P. Види : Новине «V i e n a c».

254. КЛАСИФИКАЦИЈА ученика ваљевске ниже гимназије за школску 1883—84 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр. и 1 л.

255. КЛАСИФИКАЦИЈА ученика II ниже гимназије у Београду за школску 1883|4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 7 стр.

256. KNEŽEVIĆ ANTUN. Kratka povjest kralja bosanskih. Po izvorima napisao za mladež bosansku O. ____ ____, bošnjak iz Varcara, R. S. O. Frane Asizskoga. Svezak I. U Dubrovniku 1884. Naklada knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 75 стр.

Чини XVII књигу „Narodne biblioteke" што је издаје поменута књижарница.

257. KNEŽEVIĆ PETAR. Muka Gospodina Našeg Isukrsta i plač Matere Njegove. Složeno od O. F. ____ ____ iz Knina reda s. o. Franceska od obsluženja države prisvetoga odkupitelja. U Mostaru 1884. Tiskarna Don Franje Milićevića. На 8-ни.

— КНЕЖЕВИЋ УРОШ. Види: Г о в о р.

— КНИГЕ. Види: Брачна правила.

258. KNJIGA ČUDESAH. Sveta predavanja i pučke pričice u kojima se sto petdeset čudesah razlaže. Nariesena sa 150 slikah. U Budimpešti 1884. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 12-ни 252 стр.

259. КЊИГЕ ЉУБОМИРА П. НЕНАДОВИЋА. Осма свеска. Издаје штампарија «задруге штампарских радeника». Београд 1884. Парна штампарија задруге штампарских радeника (Обилићев венац). На 12-ни 124 стр. и 2 л.
— Девета свеска. На 12-ни 116 стр.
— Десета свеска. На 12-ни 118 стр. и 1 л.

— KNJIŽNICA ZA MLADEŽ. Izlazi u Zagrebu. Izdaje hrvatski pedagog.-književni sbor u Zagrebu.
— Knjiga XI. Види: Fabković Skender.

— KNJIŽNICA ZA UČITELJE. Izdaje hrvatsko-pedagogijsko-književni sbor u Zagrebu.
— Knjiga XIV. Види: Basariček Stjepan.

260. KNJIŽEVNO CVIEĆE Lavoslava Vukelića. Pribrao Bude Budisavljević. Druga naklada. U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare 1884. Dobiva se u akademijskoj knjižari Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 8-ни IX и 313 страна и 1 л.

— КОВАЧЕВИЋ Љ. Види: Запон хумскога кнеза Петра.

261. КОВАЧЕВИЋ ЉУБОМИР. И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша. Од ____ ____. У Београду, краљевско-српска државна штам-

парија 1884. На 8-ни 1 литографски лист, 74 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из VI Годишњице Николе Чупића.

262. КО ЈЕ ЛАЗА НАНЧИЋ уредник «Српства» у Вршцу? У Темишвару. Штампарија Браће Мађара 1884. На 8-ни 14 стр.

— KOLAR NIKOLA. Види: Новине „Viestnik družtva inžinira i arhitekta".

— КОМАРЧИЋ ЛАЗАР. Види: Новине «Видело».

263. КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ индустријске својине између Србије, Белгије, Бразилије, Шпанске, Француске, Гватемале, Италије, Холандије, Португалске, Салвадора и Швајцарске, потписана у Паризу 8 (20) марта 1883. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 4-ни 13 стр.

Српски и француски текст.

Издање министарства иностраних дела.

264. КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ индустријске својине између Србије, Белгије, Бразилије, Шпанске, Француске, Гватемале, Италије, Холандије, Португалске, Салвадора и Швајцарске, потписана у Паризу 8 (20) марта 1883. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 4-ни 9 стр.

Само српски текст.

265. КОНВЕНЦИЈА О ЗАШТИТИ подморских каблова између Србије, Немачке, Републике Аргантинске, Аустро-Угарске, Белгије, Бразилије, Републике Коста-Рике, Данске, Републике

Доминиканске, Шпаније, Америчких Сједињених Држава, Колумбије, Француске, Енглеске, Гватемале, Грчке, Италије, Турске, Холандије, Персије, Португалске, Румуније, Русије, Салвадора, Шведске и Норвешке и Источне Републике Уругаја, потписана у Паризу 2 (14) марта 1884. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 4-ни 12 стр.

Српски и француски текст.

Издање министарства иностраних дела.

266. КОНСТАНТИНОВИЋ В. БРАНКО. Приповетке Ивана Сергијевића Тургењева. (Из Ловчевих записника). С руског превео ___ ___ ___, студент медецине. Књига I. Панчево 1884. Издање штампарије Бека и Косанића. На мал. 8-ни 205 стр.

— КОЊОВИЋ СТ. Види: Настава за темељно учење мађарског језика.

267. КОСТИЋ ЛАЗА. Основно начело. Критички увод у општу философију. Написао др. ___ ___. У Новом Саду 1884. Штампарија дра Светозара Милетића. На 8-ни

Ово је прештампано из „Летописа Матице Српске".

— KOSTNIČAR GJURO. Види: Новине „Gradištanin".

— KRAJAČ IVAN. Види: Новине „Sloboda".

268. КРАЉЕВИНА СРБИЈА од М. Ђ. Милићевића (Књижевна оцена од Бр—ића). Прештампано из „Видела". Београд 1884. Штампарија напредне странке. На 16-ни 39 стр.

269. КРАЉЕВИЋ МАРКО. Српска народна певанија у 7 песама. Са истумаченим речма турским и гдекојим необичним српским. За штампу уредио А. Сандић. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 8-ни 52 стр.

270. КРАЉЕВИЋ МАРКО У СЛИКАМА. Српска народна певанија у 25 песама. Са истумаченим речма турским и гдекојим необичним српским. За штампу уредио и слике удесио Александар Сандић. Друго издање. Украшено са 10 слика најзнаменитијих догађаја у певанији овој. Издање Браће М. Поповића код „св. Саве" у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 8-ни 150 страна.

271. КРАЉ МИЛУТИН у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 52 стр.

— KRANJC S. Види: Zemljopisna obuka.

272. КРАТАК НАПУТАК за порабу прве читанке за пучке школе у Босни и Херцеговини. У Сарајеву. Накладом земаљске владе за Босну и Херцеговину 1884. Штампа земаљске штампарије у Сарајеву. На 8-ни 8 стр.

273. KRATAK NAPUTAK za porabu prve čitanke za pučke škole u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu. Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i

Hercegovinu 1884. Štampa zemaljske štamparije u Sarajevu. На 8-ни 8 стр.

274. KREŠIĆ MIJO. Mladi trgovac. Praktična uputa za jednostavno vodjenje prometnih knjigah, trgovačko dopisivanje i mjenične poslove. Napisao ___ ___. Nagradjeno od «Matice Hrvatske" iz zaklade grofa Ivana Nep. Draškovića za godinu 1882. U Zagrebu 1884. Vlastitom nakladom pisca. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни IV и 200 стр.

— KREŠIĆ MILAN. Види: Новине „O b r t n i k».

275. КРСНИК ЈАНКО. Стара слика. Приповетка ___ ___. Превод са словенскога. Панчево. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 62 стр. и 1 л.

Чини 74 свеску „Народне библиотеке« Браће Јовановића.

276. KRŠNJAVI ISIDOR. Oblici graditeljstva u starom vieku i glavna načela gradjevne ljepote. Napisao dr. ___ ___, kr. javni izvanredni profesor na hrv. sveučilištu Franje Josipa I u Zagrebu itd. U knjizi je 111 ilustracija. U Zagrebu 1884. Nakladom družtva umjetnosti. Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta u Zagrebu. На 4-ни 184 стр.

— KURALT FRAN. Види: Новине «G o s p o d a r s k i L i s t».

— KURALT FRAN. Види: Новине «S e o s k i G o s p o d a r».

277. KURALT FRAN. Voćarstvo za puk. Napisao ___ ___, tajnik hrvatskog gospodarskog družtva. Na sviet izdalo Družtvo sv. Jeronima. Nagradjeno iz zaklade Dušana Kotura god 1881. (Sa više slika). Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1884. На 8-ни 86 стр.

Чини LII књигу „Pučke knjižice" што је издаје друштво свето-јеронимско у Загребу.

278. KUĆNI PRAVOSLOVAC. Novo četvrto izdanje sa dodatkom „Zakon od 3|III 1874 o zadrugah». U Zagrebu 1884. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. На 8-ни 314 стр.

— LADREIT DE LACHARRIÈRE. Види: Higijena i odgajanje djece.

279. ЛАЗАРЕВИЋ ЛАЗАР. Пријатељи. Комедија у једном чину. Написао ___ ___, професор. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 55 стр.

Чини 91 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

280. ЛАЗАРЕВИЋ РАДМИЛО ДР. Главнији радови на војном санитету у год. 1881 и 1882. По прикупљеним белешкама ђенерал-лекара В. Рота и својим израдио ___ ___ ___, санит. мајор при штабу акт. команде. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 2 л. и 211 стр.

Чини XVII књигу, другог одељка „српског архива за целокупно лекарство".

— LEPUŠIĆ IVAN. Види: Новине «Bosanac».

— ЛЕРМОНТОВ М. Види: Поповић Ђорђе.

— LESAGE R. A. Види: Širola Ivan.

281. ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ. Уређује А. Хаџић. Књига 137. 1884. Свеска прва. У Новоме Саду, српска штампарија дра Свет. Милетића. 1884. На 8-ни 1 л. и 175 стр.

Садржина:

I. Критичке студије из данашње уставне теорије. I. Уставна монархија и начело народне суверености. Од Г. Гершића. II. Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика. Од Ђорђа Рајковића. III. Српкиња домаћица. Од А. Хаџића. IV. Сентандреја. Успомена Јаше Игњатовића. V. Српске народне приповетке. Скупио их по Срему Дамјан Прерадовић: 1. Од зла горе, 2. Девојка и два мртваца, 3. Баруља. VI Књижевност: Хемија за средње школе по Прокопу Прохаски и другима написао М. Петровић. Критика Јована Бијелића. VII. Матица Српска. Изводи из записника књижевног одбора 1882 године.

— Књига 138. 1884. Свеска друга. На 8-ни 1 л. и 160 стр.

Садржина:

I. Основно начело. Критички увод у општу философију. Од дра Лазе Костића. II. Критичке студије из данашње уставне теорије. I Уставна монархија и начело народне суверености. Од Г. Гершића (Наставак). III. Нега болесника и сиромаха. Слика из прошлости са особитим погледом на Нови Сад. Од Ђорђа Рајковића. IV. Златка. Црта из Сарајева. Написао Мита Живковић. V. Последњи дани. Песма Драгутина J. Илијћа. VI Српске народне приповетке. Скупио их по Срему Дамјан Прерадовић: 1. Новац је душогубац, 2. Адамско колено. VII. Књижевност: Ivan Trnski. Svakolika mu djela. Knjiga prva: Popjevke i milostnice mladjenke. Критика Милана Савића; Змај-Јовановићи „Ђулићи увеоци" и критика. Написао Петар Марковић. VII. Матица

Српска: Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1882 године.

— Књига 139. 1884. Свеска трећа. На 8-ни 1 л. и 159 стр.

Садржина:

I. Основно начело. Критички увод у општу философију. Од дра Лазе Костића. (Свршетак). II. Д-ру Ђури Даничићу помен у свечаној седници књижевног одељења Матице Српске о светом Сави 1883 године, беседио члан књижевног одељења професор Александар Сандић. III. Принос народној терминологији биљака и животиња. Приопћио Мојо Медић. IV. Српске народне приповетке, скупио их по Срему Дамјан Прерадовић: 1. Ора' и два, 2. Зашто се предо у очи св. Тодора, 3. Дванаест браћа. 4. Курјак и коза, 5. Лаж без истине. V. Књижевност: Povjest hrvstske književnosti za kandidate učiteljstva. Sastavio Antun Pechan. II popravljeno izdanje. Оцена Гојка Змајевића. VI. Матица Српска: Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1882 и 1883 године.

— Књига 140. Свеска четврта. На 8-ни 1 л. и 164 стр.

Садржина:

I. Критичке студије из данашње уставне теорије. I. Уставна монархија и начело народне суверености. Од Г. Гершића. (Свршетак) II. Њеке народне игре, до сада непокупљене или друкчије описане. Прибрао Мојо Медић. III. Последњи пољубац. Новела Милана Савића. IV. Српске народне приповетке, скупио их по Срему Дамјан Прерадовић. (Свршетак): 1. Лажљиви Пера, 2. Миш син, 3. Кокошија војска, 4. Буца и фрула, 5. Бадава, сваком своје. V. Књижевност: Хемија са гледишта модерне теорије. Други део: органска хемија, израдио С. М. Лозанић. Друго поправљено и увећано издање. Оцена Стеве Милованова; Приповетке Мите Живковића. Свеска прва.

Оцена Милана Савића. VI. Изводи из записника књижевног одбора и одељења 1883 године.

— ЛИНДАУ РУДОЛФ. Види: Нанчић Лаза.

282. LIPEŽ V. Njemačka vježbenica. Napisao ____ ____. Drugo preradjeno izdanje. Svezak III. U Zagrebu 1884. На 8-ни 167 стр.

283. ЛИРА са 800 позоришних песама. Са дозволом кр. срп. нар. позоришта скупио Д. Л. шаптач. Издао М. Ј. Ђорђевић књижар. Београд 1884. Штампарија задруге штампарских радника (Обилићев венац). На 12-ни 1 л. 346 и IV стр.

284. LOBMAYER A. Koliko može čovjek živjeti? Higijenska crtica. Sastavio prof. dr. ____ ____. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah" 1884. На 8-ни 8 стр.

285. LOBMAYER A. Naši zubi. Pouka za svakoga komu je stalo do zdravih zubih. Napisao prof. dr. ____ ____. Sa slikami. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah" 1884. На 8-ни 21 стр.

286. LOBMAYER A. Što nam sladi život? Higijenska crtica od prof. dra ____ ____. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah" 1884. На 8-ни 13 стр.

Ово је прештампано из „Narodnih Novina" за 1884 годину.

287. ЛОЗАНИЋ М. С. Анализа новог хромног минерала авалита. Од ____ ____ ____. Оштампано из 57 Гласника Српског Ученог Дру-

штва. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 3 стр. и 1 л.

— LORKOVIĆ BLAŽ DR. Види: Новине „Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu".

288. LORKOVIĆ BLAŽ. Žena u kući i u društvu. Razložio ____ ____. Izdala „Matica Hrvatska". U Zagrebu 1884. Dionička tiskara. На 8-ни 165 стр.

— LUŠNIK A. Види: Zemljopisna obuka.

— LJUBIĆ SIME. Види: Новине „Viesnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva".

— МАВРОКОРДАТО. Види: Фирмилијан.

— МАГАРАШЕВИЋ ЂОРЂЕ. Види: Приповетке из старога и новога завета.

289. MAIXNER FRANJO. Prievodi Ranjine Dinka iz latinskih i grčkih klasika. Od dra ____ ____ (Preštampano iz LXX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

290. MAIXNER FRANJO. Historija rimske književnosti. Sastavio Dr. ____ ____, j. s. profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I u Zagrebu. U Zagrebu. Nakladom Mučnjaka i Senftlebena 1884. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 8-ни XI и 248 стр.

— МАК. Види: Чутурило Стево.

— (МАКСИМОВИЋ ЈОВАН). Види: Полаженик.

291. MALA OBRAZNA BIBLIA ili poglaviti dogadjaji starog i novoga zakona mladeži slavjanskoj prikazana. Izvor magjarski po Alojsije Grynaeus. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). На 12-ни.

292. МАЛЕТИЋ Ђ. Грађа за историју српског народног позоришта у Београду од године 1835 до 1876. Написао ____ ____. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни XIV стр. 1 л. и 1040 стр.

293. МАЛИНА ВЛАДИМИР. Немачка вежбаоница или теоретично-практична граматика немачког језика. Први део (за I разред средњих завода). Саставио ____ ____, професор класичне филологије и немачког језика. Београд, трговачка штампарија 1884. На 8-ни 1 л. 90 стр. и 1 л.

— МАЛИ СВЕТ. Књижице за српску децу. Издање парне штампарије Николе Димитријевића у Новом Саду.

— Свеска друга. Види: Јефтић J. Стеван.

— MANDIĆ M. Види: Новине „Naša Sloga".

— MANDIĆ M. Види: Новине «Neven».

294. MANOJLOVIĆ GAVRO. Poviest iztočnih naroda u starom vieku. Napisao G. Maspero. Preveo sa franceskoga ____ ____. Sa jednom kartom. Izdanje «Matice Hrvatske». U Zagrebu 1884. Dionička tiskara. На 8-ни 464 стр.

— MARAVIĆ N. Види: Новине «Vienac».

— MARETIĆ T. Види: Hrvatska čitanka.

295. MAŘIK ZABOJ VJENCESLAV. Geometrijsko oblikoslovje. Za mladež pučkih učiona po Ivanu Hrdom priredio ____ ____ ____. Vis. kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada — odjel za bogoštvje i nastavu — izvolila je odpisom od 21 lipnja 1875. br. 2047 ovo djelce preporučiti kao pomoćnu knjigu učenikom pučkih i učenicam viših djevojački učiona. (Treće izdanje). Sa 43 slike. U Zagrebu. Naklada Mučnjak-Senftlebenove knjižare 1884. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На мал. 8-ни 62 стр. и 1 л.

296. MAŘIK ZABOJ VJENCESLAV. Izabrane narodne pripoviedke Slavenâ. Sabrao ih, prevco i za tisak priredio ____ ____ ____, gradjanin kr. slob. i glavnoga grada Zagreba, dopisujući član fisokratičkoga družtva u Zlatnom Pragu i narodni učitelj. Dio I. — Svezak I. Zagreb. Nakladom Mučnjaka i Senftlebena 1884. На 8-ни 80 стр.

— Dio I. — Svezak II. На 12-ни 88—176 стр.

— Dio III. -- Svezak III. На 12-ни 177—256 страна.

297. MAŘIK ZABOJ VJENCESLAV. Izabrane narodne pripovjetke. Sabrao ____ ____ ____. Knjiga prva. U Zagrebu 1884. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. На 8-ни 176 страна.

— МАРИНКОВИЋ ЈОСИФ. Види: Под пенџерите.

— МАРИНОВИЋ Ј. Види: Женидба при фењерима.

298. МАРКОВИЋ СТ. ЈОКСИМ. Животописи из најновије српске историје. За омладину ниже основ. школе израдио ___ ___ ___, учитељ. Друго поправљено и попуњено издање. Београд 1884. Штампарија напредне странке. На 12-ни 118 стр. и 1 л.

299. МАРКОВИЋ СТ. МИЛАН. Милитаризам и народно газдинство. Написао др. О. Мерцл. Превео ___ ___ ___. Београд 1884. Краљевско-српска државна штампарија. На мал. 8-ни 23 стр.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина“ за 1884 годину.

300. MARTIĆ GRGA. Putovanje u Dubrovnik iz Kreševa godine 1882. Pjesma Fra ___ ___. U Zagrebu. Izdanje i tisak dioničke tiskare 1884. На 8-ни 59 стр.

301. MASNEC JOSIP. Božičnica ili II veliki hrvatski božić. Napisao ___ ___, pučki spisatelj. Za godinu 1884. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu 1884. На 12-ни.

— MASOCH SACHER. Види: Zanimljive pripoviedke.

— MASPERO G. Види: Manojlović Gavro.

302. MATICA K. Mali ministrant ili kako valja dvoriti kod svete mise. Priredio ___ ___. U Zagrebu 1884. На 12-ни 20 стр.

303. MATKOVIĆ P. Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka. Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 17 listopada 1883 pravi član dr. ___ ___. VI. Putovanje Antuna Vrančića g. 1553. (Preštampano iz LXXI Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 60 стр.

304. МЕДИЋ МОЈО. Чокотова уш или филоксера. Написао проф. ___ ___. Земун. Штампарија Сопрона и Пајића 1884. На 8-ни 15 стр.

— МЕЛЦЛ О. Види: Марковић Ст. Милан.

— MÉNIÈRE (D'ANGERS). Види: Higijena i odgajanje djece.

— METASTASIJA PETAR. Види: Gjurgjina Franjo.

— METLIČIĆ JOVO. Види: Новине «Draškov Raboš».

305. МИЈАИЛОВИЋ М. Рачуница за I разред ниже гимназије и реалке. Написао ___ ___, професор. Одобрио Главни Просветни Савет. Београд, својина краљевско-српске државне штампарије 1884. На 8-ни 160 стр. и 1 л.

— MILAKOVIĆ JOSIP. Види: Prve pjesme.

306. MILAKOVIĆ JOSIP. Mali sviet. Pjesmice mladeži hrvatskoj. Spjevao ___ ___. U Zagrebu. Tisak i naklada A. Brusine 1884. На 16-ни 62 стр.

307. МИЛАШ НИКОДИМ. Зборник правила светих Апостола васионских и помјесних Сабора и светих Отаца, која су примљена православном црквом. Превео са грчкога по најновијем Атинском издању Архимандрит ——— — —, доктор Богословије и професор црквенога права и црквене историје. Задар, печатња Ивана Водицке 1884. На вел. 8-ни XCVI стр. 1 л. и 379 стр.

308. МИЛАШ НИКОДИМ. Крмчија Савинска. Описао Др. ——— ——, архимандрит. Задар, печатња Ив. Водицке 1884. На 8-ни 41 стр.

Прештампано из „Извјештаја прав. Богословије у Задру за 1883—84 школску годину.“

309. МИЛЕТИЋ РАД. Базис-апарат са сталном дужином на свима ваздушним температурама. Од пуковника ——— ———. Београд, парна штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац) 1884. На 8-ни 13 стр. 1 л. и једна литографска таблица.

310. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Етнографска изложба и словенски састанак у Москви 1867. Написао ——— ——— ———. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 86 стр.

Ово је прештампано из VII Годишњице Николе Чупића

311. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Краљевина Србија. Ђ. Нови крајеви. Географија — орографија — хидрографија — топографија — археологија — историја — етнографија — статистика —

просвета — култура — управа. Написао ____ ____ ____. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На вел. 8-ни XXXVIII стр. 1 л. 485 стр. и 1 л.

На крају књиге придодата је карта нових крајева.

— MILIĆEVIĆ FRANJO. Види: Новине «Novi hercegovački bosiljak».

312. МИЛОВАНОВИЋ Ђ. М. Интестатско наследно право у нашем грађанском законику. Од ____ ____ ____. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На мал. 8-ни 54 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина" за 1884 годину.

313. МИЛОВАНОВИЋ М. Русо, Песталоције и Коменски. Три највећа васпитна пророка свих времена и народа. Педагошка студија са гледишта народног нашег васпитања и просвете. Написао професор ____ ____. Београд, парна штампарија задруге штампарских радника (Обилићев венац) 1884. На 8-ни 99 страна.

— МИЛОЈЕВИЋ ВЛАД. Види: Новине «Нови београдски дневник».

314. М(ИЛОЈЕВИЋ) ВЛАД. Последњи дани једног владара. Новела Морица Хартмана. (С немачког). Превео ____ ____. (Прештампано из «Нов. Б. Дневника»). Београд, штампарија задруге штампарских радника — Обилићев венац 1884. На 8-ни 125 стр. и 1 л.

315. МИОДРАГОВИЋ Ј. Педагогија према другим наукама. (Извештај министарству просвете и цркв. послова). Од ____ ____. Прештампано из «Учитеља». Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији. На 12-ни 72 стр.

316. МИОДРАГОВИЋ Ј. Предавање из психологије о фантазији. Од ____ ____. (Држао у III раз. учитељске школе приликом полагања проф. испита). У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 30 стр.

317 МИОДРАГОВИЋ Ј. Урођеност или моћ наслеђа. Од Л. Бихнера. Превео ____ ____. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни VIII и 68 стр. и 2 л.

— MODEC LJUDEVIT. Види: Новине „Književna Smotra».

— MODEC LJUDEVIT. Види: Новине «Napredak».

318. MODEC LJUDEVIT. Rukovodnik za početnicu i bukvar. Sastavio ____ ____. U Zagrebu. Nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. Tisak Ign. Granitza i dr. u Zagrebu. На 8-ни 204 стр.

— МОНТЕГАЦА ПАВЛЕ. Види: Ђ(аја) Ј(ован).

319. МУТАВЏИЋ ПАВЛЕ. О бањи врњачкој у срезу трстеничком, округу крушевачком. Написао ____ ____, начелник у пензији. Београд, штампарија напредне странке 1884. На 8-ни 37 стр. и 9 л.

320. МУШИЦКИ БРАНКО. Путовање трију Руса и трију Енглеза по јужној Африци. Прича Жила Верна. Превео ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 8-ни 216 стр.

321. NAJVEĆI i najpodpuniji sistematički popis hrvatskih knjiga i muzikalija, koje se dobivaju u akademijskoj knjižari Lav. Hartmana (Kugli i Deutscha). U Zagrebu 1884. На 12-ни.

— НАНЧИЋ ЛАЗА. Види: Новине «Српство».

— НАНЧИЋ ЛАЗА. Види: При подизању Милетићевог споменика.

322. НАНЧИЋ ЛАЗА. Гост. Новела Рудолфа Линдауа. С немачког превео ____ ____. У Вршцу 1884. Издање штампарије Ветла и Вероника. На 8-ни 126 стр.

323. NAPOTNIK. Kratak pregled bosanskoga slovstva. Sastavio ____. U Mostaru 1884. На 8-ни.

О овој књизи једино је донео кратку белешку „Novi hercegovački bosiljak".

324. NAREDBE izdane na osnovu školskoga zakona od 14 listopada 1874 do konca g. 1882. U Zagrebu 1884. На 8-ни 203 стр.

— НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Браће Јовановића.
— Свеска 73. Види: Петровић П. Петар Његош.
— Свеска 74. Види: Крсника Јанка.
— Свеска 75. Види: Поповића С. Јована.
— Свеска 76. Види: Сандић Александар.

— Свеска 77. Види: Дела Доситејева.
— Свеска 78. Види: Поповић Ђорђе.
— Свеска 79. Види: Дела Доситејева.
— Свеска 80. Види: Сандић Александар.
— Свеска 81. Види: Дела Доситејева.
— Свеска 82. Види: Поповић Ђорђе.
— Свеска 83. Види: Поповића С. Јована.
— Свеска 84. Види: Витковић Михаило.
— Свеска 85. Види: Трлајић Глиша.
— Свеска 86. Види: Виљкоњска Павлина.
— Свеска 87. Види: Дела Доситејева.
— Свеска 88. Види: Витковић Михаило.
— Свеска 89. Види: Дела Доситејева.
— Свеска 90. Види: Свјетла Каролина.
— Свеска 91. Види: Лазаревић Лазар.
— Свеска 92. Види: Ђорђевић Ј.
— Свеска 93. Види: Рајић Јован.
— Свеска 94. Види: Словацки Јулије.
— Свеска 95. Види: Рајић Јован.
— Свеска 96. Види: Стојић Јован.

— NARODNA BIBLIOTEKA. Izlazi u Dubrovniku. Izdaje knjižarnica Dragutina Pretnera.
— Knjiga XV. Види: Ban Matija.
— Knjiga XVI. Види: Vrčević vitez Vuk.
— Knjiga XVII. Види: Knežević Antun.

— NASON OVIDIJE P. Види: Jurmić Leonardo.

325. НАСТАВА за темељно учење мађарског језика. Од Адолфа Родера. — Српски од Ст. Коњовића и К. Берића. Метода Тусен-Лангеншајтова. 13. Писмо. Сомбор 1884. Издање М. Каракашевића. Штампарија Ф. Битермана у Сомбору. На 8-ни 210—226 стр.

— 14. Писмо. На 8-ни 227—243 стр.
— 15. Писмо. На 8-ни 244—260 стр.
— 16. Писмо. На 8-ни 261—277 стр.
— 17. Писмо. На 8-ни 278—294 стр.
— 18. Писмо. На 8-ни 295—311 стр.
— 19. Писмо. На 8-ни 312—328 стр.
— 20. Писмо. На 8-ни 329—345 стр.
— 21. Писмо. На 8-ни. 346—360 стр.
— 22. Писмо. На 8-ни 361—376 стр.
— 23. Писмо. На 8-ни 377—392 стр.
— 24. Писмо. На 8-ни 393—408 стр.

326. НАСТАВЉЕЊЕ за унутрашњу службу телеграфску. Према закону о телеграфу од 28 децембра 1882 године. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 47 стр.

327. НАСТАВНИ ПРОГРАМ за гимнастику и војничко вежбање у гимназијама, реалкама и учитељским школама. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 12-ни 14 стр. 1 л. и две литографске таблице.

Нема нарочитог насловног листа.

328. NEDIĆ MARTIN-TOLIŠANIN. Dva zarobljenika. Dogadjaj iz sedamnaestoga vijeka. Napisao Fra ______ ______, izsluženi gvardijan, župnik na ulicah. U Pečuhu 1884. Tiskom Mihaila Taiša. На 16-ни 112 стр.

329. NEDIĆ MARTIN-TOLIŠANIN. Poraz baša a zavedenje nizama u Bosni. U šest pjevanja složio O. ___ ____ ____. Tiskarna Mihaila Taiža u Pečuhu 1884. На 8-ни 148 стр. и 2 л.

330. NEDIĆ MARTIN-TOLIŠANIN. Stanje redodržave Bosne srebrene poslje pada kraljevstva bosanskog pa do okupacije. U četiri vieka. Napisao Fra ——— ——— ———. Djakovo. Tisak biskupijske tiskare. Naklada piščeva. На мал. 8-ни 123 стр.

331. НЕНАДОВИЋ Н. КОНСТАНТИН. Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног вожда, ослободиоца и владаоца Србије и живот његови војвода и јунака. Као градиво за србску историју од године 1804 до 1813 и на даље. Сабро, написо и издо ——— ——— ———, краљев. србске артиљерије капетан у пензији. Књига II. Са 19 литографски слика. У Бечу, у штампарији Јована Н. Вернаја 1884. На вел. 8-ни LXVIII и 842 стране

Књига I изашла је 1883.

— НЕНАДОВИЋ П. ЉУБОМИР. Види: Књиге.

332. NENIN PETAR. Počela geometrije za niže razrede realaka i sličnih jim zavoda. Na temelju propisane naučne osnove napisao ——— ———, profesor u kr. velikoj realci u Osieku. I dio. Za drugi razred. Sa 104 slike i mnogobrojnimi vježbami. Osiek. Nakladom pisca 1884. Tiskom Dragutina Laubnera u Osieku. На 8-ни 58 стр. и 3 л.

— II dio. Za treći razred. Sa 70 slika i mnogobrojnimi vježbami. На 8-ни 54 стр.

— NIEMIČIĆ STJEPAN. Види: Новине «Hrvatski učitelj».

333. НИКЕТИЋ М. ПЕТ. Земљопис (Отачаственица). За II разред основне школе. (Пето издање). Удесио ___ ___ ___, учитељ. Београд, 1884. Штампарија напредне странке. На 12-ни 61 стр. и 1 л.

334. NIKOLA ŠUBIĆ ZRINJSKI. Glasbena tragedija u 3 čina (8 slikah). Po drami Teodora Körnera napisao Hugo Badalić. Glasbotvorio Ivan pl. Zajc. Priredjeno po skladatelju za glasovir u-jedno s pjevanjem i sa hrvatskim i talijanskim tekstom. Nakladom Kočonde i Nikolića. U Zagrebu 1884. Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta. На 4-ни.

335. NOVAK K. J. Rukovodnik o gospodarstvu. Za pučke učitelje i prijatelje poljodelstva. Uredio ___ ___ ___. Zadar. Brzotiskom «Narodnog Lista» 1884. На 8-ни 190 страна и 1 лист.

— НОВАКОВИЋ БОЖО. Види: Новине «Глас Црногорца“.

336. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Граматика старога словенскога језика. За средње школе краљевине Србије. Саставио ___ ___. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На 8-ни X и 163 стр.

337. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Српска граматика за ниже гимназије и реалке у краљевини Србији. Први део. Наука о гласовима. Саставио ___ ___. Треће издање. У Београду, штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На 8-ни 64 стр.

338. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности. Од ____ ____. На по се штампано из Годишњице VI. Са литографисаним прилозима. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 1 л. 140 стр.

339. NOVE PJESME Dra Stjepana Ilijaševića. U Zagrebu. Troškom i nakladom spisateljevom 1884. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На мал. 8-ни V стр. 1 л. 217 стр.

340. NOVI KUĆNI PRAVOSLOVAC ili kratak izvadak iz najpotrebitijih zakona i naredaba sa raznovrstnimi primjeri. Četvrto pregledano i sa najnovijmi zakoni popunjeno izdanje. U Zagrebu. Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena 1884. Tiskara „Narodnih Novinah». На 8-ни 314 страна.

НОВИНЕ:

341. ____ АВАЛА. Лист за књижевност и забаву. Уређује Бранко Петровић. Година I. Излази у Београду 10, 20 и последњег сваког месеца на целом табаку. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На 4-ни 4 листа.

Престао излазити 30 априла ове године.

342. ____ БАЧВАНИН. Лист за просвету, привреду, трговину и забаву. Излази у Сомбору недељом на целом табаку. Година I. Одговорни уредник Мита Поповић. Власник и издава-

лац штампарија Мужика и Партлића у Сомбору. На таб. in fol.

Први број изишао 10 септембра.

343. ___ БЕОГРАДСКИ ВЕСНИК. Лист за домаће и стране новости. Година прва. Излази у Београду сваки дан осим понедеоника и дана иза празника. Издавалац и одговорни уредник Светозар П. Ристић. Штампарија напредне странке. На таб. in fol.

Престао излазити јуна месеца.

344. ___. БЕОГРАДСКИ ДНЕВНИК. Лист за трговину, занатску и фабричну радњу, просвету и новости. Година IV. Излази сваки дан осим дана по недељи и празнику. Издавалац и одговорни уредник Корнел Јовановић. Штампарија «Београдског Дневника» у Београду. На табаку in fol.

345. ___ BIBLIOTEKA ZA POVIEST DALMATINSKU. Izlazi u Dubrovniku mjesečno u sveskama od 3—4 tabaka. God. III. Upravljena od J. Gelčića. Nakladna tiskara Joza Flori u Dubrovniku. На 8-ни.

346. ___ BIBLIOTHECA STORICA. Izlazi u Zadru. Uregjuje prof. Jelčić.

Талијански и хрватски текст.

347. ___ BIČ. List za šalu i satiru. Izlazi u Zagrebu 1 i 15 svakoga mjeseca. Tečaj II. Vlastnik, nakladnik i odgovorni urednik G. Grünhut. Litografični brzotisak i knjigotisak C. Albrechta u Zagrebu. На таб. in fo'.

348. ___ BOLLETHINO ARCHEOLOGICO. Izlazi u Spljetu. Uregjuje dr. Bulić.
Текст талијански и хрватски.

349. ___ BOSANAC. Zabavno-poučni nedeljnik. Vlastnik i urednik Ivan Lepušić, učitelj. Izlazi u Brčkom (u Bosni) svake nedelje jedan put. God. II.

350. ___ ВИДЕЛО. Орган српске напредне странке. Година V. Излази у Београду средом, петком и недељом. Одговорни уредник Лазар Комарчић. Издање и штампа српске напредне странке у Београду. На таб. in fol.

351. ___ VIENAC zabavi i pouci. God. XVI. Izlazi u Zagrebu svake subote na dva arka. Izdavaju i uredjuju P. Klaić i N. Maravić. Vlastništvo i tiskara dioničke tiskare u Zagrebu. На 4-ни.

352. ___ VIESTNIK DRUŽTVA INŽINIRA I ARHITEKTA. God. VI. Izlazi u Zagrebu. Urednik Nikola Kolar.

353. ___ VIESNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA. Godina VI. Izlazi u Zagrebu svaka tri mjeseca. Uredjuje Sime Ljubić. Tiskarna C. Albrechta u Zagrebu. На вел. 8-ни.

354. ___ VRAGOLJAN. Satiričko-šaljivi list sa slikama. Godina III. Izlazi u Bakru dva put mjesečno. Tiskara Desselbrunnera u Bakru.

355. ___ ГЛАС ИСТИНЕ. Лист за духовне беседе, животописе и старине. Уређује: Ђорђе Рајковић. Излази у Новоме Саду 15 и последњег дана сваког месеца на читавом табаку

велике четвртине. Година I. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 4-ни.

Први број изишао је 15 јануара.

356. ____ GLASNIK BISKUPIJE BOSANSKE I SRIEMSKE. Crkveno-bogoslovni časopis. Izlazi u Djakovu. Tisak biskupijske tiskare u Djakovu.

357. ____ ГЛАСНИК МИНИСТАРСТВА ФИНАНЦИЈЕ. Год. III. Излази у Београду према потреби. Издање министарства финанције. Одговорни уредник Вукашин Ј. Петровић. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На вел. 8-ни.

Службене новине министарства финанције.

Ове је године почео излазити 1 новембра.

358. ____ GLASNIK SV. JOSIPA. Zabavno-poučni mjesečni list za puk katolički. Tečaj XII. Uredjuje Miho Filetić. На мал. 8-ни.

359. ____ ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Лист за политику и књижевност. Година XIII. Излази на Цетињу недјељом. Уредник и издавалац Божо Новаковић. Штампано у државној штампарији на Цетињу. На таб. in fol.

Полуслужбене новине црногорске владе.

360. ____ ГОЛУБ. Лист за српску младеж. Год. VI. Излази у Сомбору на табаку један пут месечно. Уређује Јован Благојевић, учитељ. Издаје књижара Мил. Каракашевића. Штампарија Ф. Битермана у Сомбору. На 8-ни 8 листи.

361. ____ GOSPODAR. Organ slavonskoga gospodarskoga družtva. God. VIII. Izlazi u Osjeku mje-

sečno jedan put na celom arku (8 strana). Izdaje „Hrvatsko gospodarsko družtvo» u Osjeku. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskoga družtva Gjuro pl. Ilić. Tiskano u tiskari Julija Pfeiffera u Osjeku. На 4-ни 8 листи.

362. ____ GOSPODARSKI LIST. Bolletino agrario della Dalmazia. Izlazi u Zadru tri puta u mjesecu na čitavom tabaku na hrvatskom i talijanskom jeziku. Uredjuje ga i izdaje pop J. Danilo. Štampa Vitaliani i Janković u Zadru.

363. ____ GOSPODARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog gospodarskog družtva. Tečaj XXXII. Izlazi u Zagrebu svakoga 5 i 20. Izdaje Hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo u Zagrebu. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog družtva Fran Kuralt. Tiska Dragutin Albrecht u Zagrebu. На 4-ни 8 л.

364. ____ GOSPODARSKI POUČNIK. Ilustrovani časopis za poljodelstvo, vinarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, domaće gospodarstvo, vrtlarstvo i gospodarsko obrtništvo. God. III. Izlazi u Zadru 1 i 16 svakog mjeseca na čitavom arku. Upraviteljstvo je lista u Šibeniku. Upravitelj Petar L. Biankini. Odgovorni urednik Nikola Šimić. Vlastnik i izdavatelj P. L. Biankini. Brzotiskom «Narodnoga Lista» u Zadru 1884. На табаку in fol.

365. ____ GRADIŠTANIN. List za pouku i zabavu. God. II. Izlazi u Novoj Gradiški svake subote. Uredjuje Gjuro Kostničar.

Нисам видео ове године ни једног броја, али сам читао у хрватским новинама да излази.

366. ____ GUŠTERICA. Izlazi u Dubrovniku. U Florinoj tiskarnici.

367. ____ DAN. Beletristički časopis. Izlazi u Osieku. Izlazi tri put na mjesec.

Престао излазити у почетку године

368. ____ ДОМАЋИЦА. Орган женског друштва и његових подружина. Излази у Београду два пут месечно 1 и 16. Година VI. Издавалац женско друштво у Београду. Одговорни уредник Бранко Петровић. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни 8 л.

Од новембра уређивао је Јован Аћимовић.

369. ____ DRAŠKOV RABOŠ. Izlazi u Spljetu svake prve i treće srijede u mjesecu. God. II. Vlasnik, izdavalac i odgovorni urednik Jovo Metličić. Štamparija Russo & Marić u Spljetu. На табаку in fol.

370. ____ ДРИНОСАВСКА ВИЛА. Листак за забаву. Бесплатни додатак «Шабачком Гласнику». Година I. Излази у Шапцу на по табака. Штампарија А. А. Славуја у Шапцу. Власник и одговорни уредник А. А. Славуј. На 4-ни.

Први број изишао 29 јануара 1884 год.

371. ____ ЗАСТАВА. Година XIX. Излази у Новоме Саду редовно средом, петком и недељом на целом табаку, уторником на по табака. Одговорни уредник Тоша Бекић. Српска штам-

парија д-ра Светозара Милетића. На табаку in fol.

Од 20 декембра почео је уређивати Јаша Томић.

372. ____ ZORA. Učionički časopis. Izlazi u Zadru prve i treće sedmice u mjesecu, a kroz velike praznike jedan put na mjesec. Tečaj I. Uredjuju V. Danilo i M. Zglav.

373. ____ ISKRA. List za zabavu i pouku. Izlazi u Zadru dva puta na mjesec. God. I. Urednik N. Šimić, tajnik Matice Dalmatinske. Brzotiskom „Narodnoga Lista" u Zadru. На 4-ни.

374. ____ ISKRA SLAVJANSKE SLOBODE. Glas čitaonice „Spavajući lav." God. II. Urednik i sopstvenik dr. Dinko od Grisogono Bortolazzi. Izlazi u Buenos Aires-u (u republici argentinskoj) prvoga svakoga mjeseca u dva arka. Odtiska „L'operaio italiano" Cuyo 272 u Buenos Airesu.

Ове године нисам видео ових новина, али сам читао у другим новинама да још излазе.

375. ____ JАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Год. XI. Власник Змај-Јов. Јовановић. Уредник Др. Илија Огњановић. Излази у Н. Саду сваке недеље на читавом табаку. Издаје књижара Луке Јоцића и Др. у Новоме Саду. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни 8 л.

376. ____ KATOLIČKA DALMACIA. Politički list. Izlazi u Zadru.

377. ____ KATOLIČKI LIST. Crkveno-bogoslovni časopis. Izlazi u Zagrebu svakoga četvrtka na

cielu arku. Tečaj XXXV. Urednik dr. Aleksandar Šmidt. Tiskom C. Albrechta. На 4-ни.

378. ___ KVARNER. (Il Quarnero) Organ stranke prava. Izlazi u Bakru svakih 14 dana. God. I. Izdaje Desselbrunner. Tiskarnica Desselbrunnera u Bakru. На таб. in fol.

Овај лист уређује посланик Barčić.

Хрватски и талијански текст. Престао излазити ове год.

379. ___ KNJIŽEVNA SMOTRA. Mjesečna priloga k „Napredku". Izdaje hrvatski pedagogijsko-književni sbor. Uredjuje uz sudjelovanje više školskih strukovnjaka Ljudevit Modec. II tečaj. U Zagrebu Tiskarski i litografički zavod C. Albrechta 1884. На 8-ни VII и 96 стр

380. ___ КОСОВО. Вилајетски лист. Излази у Приштини један пут у седмици. Година осма. Косовско-вилајетска штампарија. На таб. in fol.

Српски и турски текст.

381. ___ LIEČNIČKI VIESTNIK. Organ liečničkog sbora kralj. Hrvatske i Slavonije. God. VI. Izlazi u Zagrebu.

382. ___ ЛИСТАК за позоришну и остале уметности и за лепу књижевност. Година II. Излази три пут преко недеље. Штампано у Београду у трговачкој штампарији. На 8-ни 1 четврт табака.

Престао излазити у почетку године.

383. ___ MJESEČNIK PRAVNIČKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU. Uredjuje ga u ime odbora pravničkoga društva Dr. Blaž Lorković univerzi-

tetski profesor. Izlazi jedanput mjesečno na pet štamp. tabaka.

384. ____ MODNI LIST. Izlazi u Zagrebu. Vlasnik, izdavatelj i urednik Gavro Grünhut. Tiska C. Albrecht u Zagrebu.

385. ____ NAPREDAK. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo «Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora.“ Izlazi u Zagrebu svakoga 1, 10 i 20 u mjesecu. Izdaje ga „Hrvatsko pedagog-književni sbor.» Uredjuje Ljudevit Modec. Tiska Drag. Albrecht u Zagrebu. На 8-ни 8 листи.

386. ____ NAROD. Politički organ narodne stranke. God. I. Izlazi u Splitu dva puta nedjeljno sredom i subotom. Urednik i izdavatelj Dinko Politeo. На таб. in fol.

Хрватски и талијански текст.

387. ____ NARODNE NOVINE. God. L. Izlaze svaki dan osim nedelje i praznika. Odgovorni urednik M. Zec. Tiskara «Narodnih Novina.» На таб. in fol.

Службени лист Hrvatsko-slav.-dalm zemaljske vlade u Zagrebu.

388. ____ NARODNI GLAS. Izlazi u Americi.

Да ли су ове новине преко целе године излазиле није ми познато, јер су одма у почетку биле забрањене за Аустро-Угарску.

389. ____ NARODNI LIST. (Il. Nazionale.) Izlazi u Zadru utorkom i subotom. God. XXIII. Juraj Biankini izdavatelj i odgovorni urednik. Brzotiskom „Narodnoga lista». На таб. in fol.

390. ____ НАРОДНО ЗДРАВЉЕ. Издаје санитетско одељење министарства унутрашњих дела. Одговорни уредник др. Владан Ђорђевић, начелник оделења. Година III. Излази у Београду сваке седмице по један пут на читавом табаку, а по потреби и на више табака. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 4-ни 4 листа.

Од септембра уређивао је ове новине Др. Јован Данић.

391. ____ NAŠA SLOGA. Poučni, gospadarski i politični list. Izlazi u Trstu svakog četvrtka u 1 cielom arku. Godina XV. Izdavatelj odgovorni urednik M. Mandić. Tiskom V. Dolenca. На таб. in fol.

392. ____ НАШЕ ГОРЕ ЛИСТ. Недељни лист за просветне и привредне цељи. Година II. Излази у Панчеву сваке недеље на читавом табаку. Издавалац и одговорни уредник Јован Поповић. Штампарија Косанића и Поповића у Панчеву На таб. in fol.

393. ____ НАШЕ ДОБА. Лист за политику, просвету и привреду. Излази у Новом Саду на целом табаку четвртком и недељом. Издаје и уређује др. Стеван Павловић. Штампарија дра. Младена Јојкића у Новом Саду. На таб. in fol.

За ову годину изишао је само један број као угледни.

394. ____ NEVEN. Zabavni i poučni mesečnik. Izlazi u Somboru u mesecu jedared. Uredjuje ga M Mandić. Godina I.

395. ____ НЕВЕН. Чика Јовин Лист. Година V. Излази у Н. Саду 1, 10 и 30 сваког месеца. Власник и уредник др. Ј. Јовановић. Издање штампарије А. Пајевића. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 8-ни 8. л.

396. ____ НИШКИ ВЕСНИК. Лист за трговину, новости и забаву. Излази у Нишу сваког четвртка и недеље. Година I. Власник и одговорни уредник Коста Чендеш. Штампарија Косте Чендеша. На половини таб.

Престао излазити 5 Августа.

397. ____ НОВИ БЕОГРАДСКИ ДНЕВНИК. Год. III. Излази у Београду сваки дан осим дана иза недеље и празника. Одговорни уредник Св. П.. Ристић. Издање и штампа задруге штампарских раденика у Београду. На таб. in fol.

Од марта уређивао је Влад. Милојевић, а од јула па до краја године Св. Николић.

398. ____ НОВИНЕ БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНЕ. Година III. Излази сваке недеље један пут на целом табаку. Власник општина београдска. Одговорни уредник Драгољуб К. Стојиљковић. Парна штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На таб. in fol.

399. ____ NOVI HERCEGOVAČKI BOSILJAK. Godina I. Izhodi u Mostaru svake subote večerom. Vlastnik i odgovorni urednik Don Franjo Milićević u Mostaru. Upravitelj i izdavatelj Stjepan Dragoni u Metkovićima. Tiskarna Don Franje Milićevića u Mostaru. На таб. in fol.

Штампа се више латиницом а мање ћирилицом.

400. ___ OBAD. Šaljivo - satirički časopis. Izlazi u Zadru.

Престао излазити одма у почетку године.

401. ___ OBJAVITELJ DALMATINSKI. Izlazi u Zadru.

Службени лист далматинског намесништва.

402. ___ OBRTNIK. Za obrtničko-prometne interese. Organ zagrebačko-obrtničke komore. Izlazi u Zagrebu tri put na mjesec na cielom tabaku u velikoj četvrtini. Uredjuje ga Milan Krešić, tajnik zagreb. obrtničke komore. God. I.

Први број изишао 1 travnja 1884.

403. ___ OBĆINAR. Tjednik za javnu upravu i sigurnost. Uredjuje Gj. Stj. Deželić. Godina II. U Zagrebu. Nakladnik izdavatelj i štampar Ign. Granitz i dr. 1884. На 4-ни 416 стр.

404. ___ ОДЈЕК. Лист политични, економни и књижевни. Година I. Излази у Београду уторником, четвртком и суботом. Одговорни уредник Стојан М. Протић. Штампа задруге штампарских раденика. Обилићев венац. Београд. На таб. in fol.

Почео излазити у септембру.

405. ___ POZOR. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedelje i blagdana na cielom arku. Vlastnik i odgovorni urednik Klement Božić. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На таб. in fol.

406. ___ ПОЗОРИШТЕ. Уређује А. Хаџић. Година IX. Излази у Новоме Саду за време бављења позоришне дружине у Н. Саду свагда о дану сваке представе, иначе сваког месеца по један пут на по табака. Издаје управа срп-

ског народног позоришта. Штампарија А. Пајевића у Новоме Саду. На 4-ни.

407. ____ PRAVO. Pravničko upravni list. Uredjuje i izdaje Anton Šimunić. Izlazi u Spljetu jedan put na mesec na dva štam. tabaka.

408. ____ ПРЕОДНИЦА. Лист за уметност, забаву и поуку. (Под окриљем друштва за уметност). Година I. Излази у Београду два пут сваког 15 и 30 дана у месецу. Одговорни уредник Драг. Ј. Илијћ. Издавалац М. В. Поповић. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На вел. 8-ни 8 л.

Први број изишао 10 фебруара. Престао излазити у новембру.

409. ____ ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК. Пета год. 1884. Свеске I—X. Излази у Београду два пут сваког месеца у свескама од три и више табака. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије у Београду. Одговорни уредник Стеван Д. Поповић. На 4-ни.

Почео ове године излазити 1 августа.

Од V свеске уређивао је Живојин П. Симић.

410. ____ ПУПОЉАК. Лист за забаву. Бесплатни додатак «Београдском Дневнику.» Година II. Власник и одговорни уредник Корнел Јовановић. Штампарија „Београдског дневника.» (К. Јовановића) у Београду. На 4-ни 2 л.

411. ____ ПЧЕЛА. Илустрован орган за српске пчеларе. Излази у Београду један пут месечно на табаку. Уређује Драгутин Посниковић. Година друга 1884. У Београду 1884. Књижар

издавач Велимир Валожић. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На вел. 8-ни 1 л. 192 стр.

412. ____ РАТНИК. Лист за војне науке, новости и књижевност. Година шеста 1884. Излази у Београду месечно у свескама од пет и више табака. Издаје главни ђенералштаб. Одговорни уредник начелник хисторијског одељења, ђенералштабни пуковник Драгашевић. Парна штампарија задруге штампарских раденика. (Обилићев венац) у Београду. На 8-ни.

413. ____ REDARSTVENI VJESTNIK. Izdaje kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada. Izlazi u Zagrebu.

414. ____ САДАШЊОСТ. Недељни лист за просвету, привреду и забаву народу. Излази у Вел. Кикинди. Година I. Властник и одговорни уредник: Паја Петровић. Штампарија Јована Радака у Вел. Кикинди 1884. На 4-ни 4 л.

415. ____ САРАЈЕВСКИ ЛИСТ. Год. VII. Излази у Сарајеву. Одговорни уредник Иван В. Поповић. Издање и штампа земаљске штампарије у Сарајеву. На таб. in fol.

Штампа се ћирилицом и латиницом.

Службени лист земаљске владе.

416. ____ SVETA CECILIJA. List za pučku crkovnu glasbu i pjevanje. Izdaje i uredjuje Miroslav Cugšvert. Tečaj IV. Izlazi u Zagrebu mjesečno na čitavom arku. На 4-ни.

417. ____ SVIETLO. Izlazi u Karlovcu dva puta na tjedan. Tečaj I. Odgovorni urednik Vilibald

Šilovinac. Vlasništvo i tiskara Adolfa Gustava Prettnera u Karlovcu.

418. ____ SEOSKI GOSPODAR. List za pouku hrvatskom seljaku i gospodarstvu. Izlazi u Zagrebu peti dan svakoga mjeseca. Tečaj X. Izdaje Hrvatsko-slavonsko-gospodarsko-društvo. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog družtva Fran Kuralt. Tiska D. Albrecht. На мал. 8-ни 4 листа.

419. ____ SLOBODA. Godina VII. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Krajač. Tiskara dra Davida Starčevića i drugovah. На табаку in fol.

420. ____ SLOVINAC. God. VII. Izlazi u Dubrovniku 1, 11 i 21 svakog mjeseca. Odgovorni urednik Vjekoslav Pretner. Vlasništvo i izdanje tiskarnice Dragutina Pretnera u Dubrovniku. На 4-ни 8 л.

Штампа се више латиницом а мање ћирилицом. Престао је излазити на крају године због многе вересије.

421. ____ СЛУЖБЕНИ ВОЈНИ ЛИСТ. Орган и издање војног министарства. Уредник: ђенералштабни пуковник Младен Јанковић, начелник опште војног одељења. Година IV. Излази редовно сваке седмице по једаред, а по потреби и више пута, најмање на табаку. Штампано у краљевско-српској државној штампарији. На 4-ни 8. л.

422. ____ SLUŽBENI GLASNIK. kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovje i nastavu. God. 1884. Izlazi u Zagrebu. Tisak Ign. Granitza i dr. u Zagrebu. На вел. 8-ни.

Излази један пут месечно.

Ово је друга година како излази овај лист.

423. ____ СМЕДЕРЕВСКИ ГЛАСНИК. Лист за трговину, обртност, новости и забаву. Год. II. Излази у Смедереву два пут недељно. Власник и одговорни уредник Ђ. Кимпановић. Штампарија Ђ. Кимпановића у Смедереву. На 4-ни.

424. ____ SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikama za mladež. Izdaje hrv. pedagog. književni sbor. Tečaj XXII. Izlazi u Zagrebu 1. svakoga mjeseca na cielu arku. Uredjuje Tomislav Jvkanec. Tiska Drag. Albreht. На 8-ни.

425. ____ SPLIT. Namienjen hrvatskim pučanom grada Splita. Tečaj I. Izlazi u Splitu kao prilog «Narodu».

Почео излазити 15 листопада ове године.

426. ____ СРБИНОВИ ЗАПИСНИЦИ. Записује Србин — Милош Грабовачки. Излази у Земуну месечно једанпут. Штампа, издаје и одговара: Србин — Милош Грабовачки. На 8-ни 4 л.

427. ____ СРБИНОВИ ЛИСТИЋИ. Излазе сваке беле недеље са црни слови. Бр. 1 Год I. у Земуну, штампа и издање М. Граб. — Србина. Уређује Милош Грабовачки. На 8-ни 8 стр.

428. ____ СРБОБРАН. Лист за политику, народну просвјету и привреду. Излази у Загребу утор-

ником и нсђелом. Година I. Власник и одговорни уредник П. Јовановић. Тисак тискаре Ф. Фишера и др. у Загребу. На таб. in fol.

Почео излазити септембра.

429. ___ СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година XVI. Излази у Новом Саду средом и суботом осим дана по празнику. Власник, издавалац и одговорни уредник Др. Ј. Грујић. Штампарија Августа Фукса у Н. Саду. На таб. in fol.

430. ___ SRIEMSKI HRVAT. List za politiku, pouku i zabavu. Godina VII. Izlazi u Vukovaru dvaput na tjedan. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Fran Večerina. Tiskom katoličkog hrvatskog dioničkog tiskovnog družtva (najamnik Ernest Jančik.) На таб. in fol.

431. ___ СРПСКЕ НОВИНЕ. Излазе у Београду сваки дан осим понедеоника и дана иза празника. Година LI. Одговорни уредник Стеван Ћурчић. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије у Београду. На таб. in fol.

Службени лист краљевине Србије.

432. ___ СРПСКИ ГЛАС. Лист за политику и књижевност. Година II. Излази у Руми редовно сваке недеље на табаку. Власник и одговорни уредник Др. Милан Ђорђевић. Штампарија Браће Ђорђевића у Руми. На таб. in fol.

Ове године престао је излазити.

433. ___ СРПСКИ ЗАБАВНИК. Издаје и уређује га Душан Рогић. Излази у Загребу сваког 5,

15 и 25 дана у месецу. Година I. Штампарија Ф. Фишера у Загребу Прерадовићева улица 4. На 4-ни 4 л.

434. ___ СРПСКО КОЛО. Лист за народно-јавне, привредне, просветне и забавне ствари. Година IV. Излази четвртком и недељом. Власник, издавалац и за уредништво одговара Никола Димитријевић. Штампано у парној штампарији Николе Димитријевића («Српског Кола») у Н. Саду. Дунавска улица. На таб. in fol.

435. ___ СРПСТВО. Лист за материјалне и просветне интересе народне. Год. II. Излази у Вршцу једанпут недељно на табаку. Уређује Лаза Нанчић. Издаје и штампа штампарија Ветла и Веронића у Вршцу. На таб. in fol.

436. ___ СРПЧЕ. Лист за Српчад. Година IV. Излази у Београду два пута: сваког петнаестог и последњег дана у месецу. Уредник Д. Јосић. Илустратор Влад. Тителбах. Власник и издавалац М. В. Поповић. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни 8 л.

437. ___ SRCE ISUSOVO. Crkveno-bogoslovni list za katolički kler.

Нисам могао дознати где излази.

438. ___ СТАРИНАР српског археолошког друштва. Година I. Излази у Београду један пут у три месеца у свескама од два и више табака. Уређује М. Валтровић. Краљевско-

српска државна штампарија у Београду. На 8-ни.

439. ____ STEKLIŠ. Pučki list. Izlazi u Zadru dva put na mjesec. Odgovorni urednik Vjekoslav Toth. Izdavalac L. P. Relja.

Изашло само 7 бројева. Даље издавање забранило је далматинско намесништво.

440. ____ ТЕЖАК. Орган српског пољопривредног друштва. Власник и издавалац срп. пољопривредно друштво. Одговорни уредник Милутин Савић. Година XV. Излази један пут месечно у свескама од 4 и више табака. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни.

441. ____ TIPOGRAFIJA. Glasilo hrvatskoga tipografičkoga družtva. Izlazi u Zagrebu jedan put na mjesec. Naklada Hrvatskoga tipografičkoga družtva. Odgovorni urednik Ivan Justić. Tisak dioničke tiskare. На 4-ни 2 л.

442. ____ TUMAČ. List za učitelje u srednjih i pučkih škol ah. Izlazi u Belovaru 1 i 15. Tečaj I. Izdavatelj, nakladnik i urednik G. Fleišer. Tisak J. Fleischmanna u Belovaru. На 4-ни.

Почео излазити 1 августа.

443. ____ ЋУКАЛО. Излази у Задру.

444. ____ УСТАВНОСТ. Лист за народну политику, економију и књижевност. Год. I. Излази у Београду, уторником, четвртком и недељом на целом табаку. Власник и уредник Сима Јевр. Поповић. Парна штампарија задруге

штампарских радника (Обилићев венац) у Београду. На таб. in fol.

445. ____ УЧИТЕЉ. Орган учитељског удружења за образовање и васпитање. Власник и издавалац «Учитељско удружење». Година III.. Излази у Београду три пута месечно. Одговорни уредник Драгутин Топлица. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На таб. 8-на 8 л.

446. ____ ФРУШКА ГОРА. Лист за народно јавне, привредне, поучне и забавне предмете. Излази 1 и 15 сваког месеца. Год. VII. Власник, издавалац и одговорни уредник Константин Трумић. Брзотиском народне штампарије Конст. Трумића у Митровици. На таб. in fol.

447. ____ HRVATSKA PČELA. Organ centralnoga hrvatskoga pčelarskoga družtva u dolnjem Osieku i I podružnice u Valpovu. Uredjuje Bogdan Penjić. Izlazi u Osieku svakoga mjeseca na cielom arku (8 strana). Tečaj IV. Izdanje „centralnoga hrvatskoga pčelarskoga družtva" u Osieku. Tiskom Dragutina Laubnera u Osieku. На 4-ни.

448. ____ HRVATSKI NAROD. Časopis namienjen puku. Izlazi u Varaždinu.

Престао излазити у почетку године.

449. ____ HRVATSKI UČITELJ. Pedagoški list. Izlazi u Zagrebu dva puta mjesečno. Tečaj IX. Uredjuje Stjepan Niemičić.

450. ____ ХРИШЋАНСКИ ВЕСНИК. Часопис духовни за хришћанску поуку и црквену књижевност. Издавалац и одговорни уредник Алекса Илић, протојереј и председник конзисторије београдске. Излази у Београду у месечним свескама. Година VI. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На 8-ни.

451. ____ HRVATSKA. List za katoličku prosvjetu za hrvatski jezik, za puk i zabavu. Izlazi u Zadru svake prve i treće subote na mjesec sa dvomjesečnim prilozima u obliku knjižice. God. I. На 8-ни.

452. ____ HRVATSKA VILA. Godina III. Izlazi u Zagrebu jedan put svaki mjesec. Vlastnik i odgovorni urednik Gavro Grünhut. Tiskara C. Albrechta u Zagrebu. На таб. in folio.

453. ____ ЦРНОГОРКА. Лист за књижевност и поуку. Уредник Јован Павловић. Година I. Излази на Цетињу сваког четвртка на цијелом табаку. Цетиње, у штампарији читаонице цетињске. На 4-ни 4 л.

454. ____ ШАБАЧКИ ГЛАСНИК. Лист за трговину, домаће и стране новости, економију и књижевност. Година II. Излази у Шапцу недељом и четвртком. Власник и одговорни уредник А. А. Славуј. Штампано у штампарији А. А. Славуја у Шапцу. На таб. in fol.

455. ____ ШКОЛСКИ ЛИСТ. Год. XVI. Излази у Сомбору сваког 15 и последњег у месецу. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штам-

па Ф. Битермана у Сомбору. На таб. 8-на 8 листи.

456. ____ ŠUMARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog šumarskog družtva. Uredjuje Fran Xav. Kesterčanek, kralj. nadšumar županije zagrebačke, član upravljajućega odbora hrv.-slav. šumarskoga družtva i t. d. Naklada hrv.-slav. šumarskoga družtva. Tečaj VIII. Izlazi 1 siečna, ožujka, svibnja, srpnja, rujna i studenoga. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни у свескама од 4 и више табака.

457. НОВИЋ ЈОКСИМ. Милошева или устанак Милоша Обреновића на Сулејман-пашу Скопљака у години 1815. Од ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни 88 стр.

— (ОБРАДОВИЋ) ДОСИТИЈЕ. Види: Басне.

— ОБРАДОВИЋ ДОСИТИЈЕ. Види: Дела.

458. OBRTNI ZAKON od godine 1884. U Zagrebu 1884. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftlebena. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

— OBĆA PUČKA ŠKOLA. Knjižnica za učitelje, roditelje, uzgojitelje i sve prijatelje pučkoga uzgoja i obuke. Izdaje uz pripomoć više zagrebačkih učitelja M. Cugšvert.

— Svezčić I. Види: Cugšvert Miroslav.

— ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА ДР. Види: Новине «Јавор».

459. ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА ДР. Како се ваља чувати и лечити од колере. За народ написао ___ ___ ___, практични лекар у Новом Саду. (Прочитано у седници „Задруге лекара и апотекара доње Бачке" 9 јулија 1884). У Новоме Саду. Издање књижаре Луке Јоцића и др. 1884. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 12-ни 48 стр.

460. ОДЛОМЦИ ИЗ ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 88 стр.

Прештампано је из VI Годишњице Николе Чупића.

Нема нарочитог насловног листа.

Ове одломке написао је Коста Протић, ђенерал у пензији.

461. ОДЛОМЦИ ИЗ ЈЕДНОГ РУКОПИСА састављеног пре двадесет и пет година. Штампарија А. Фукса у Новом Саду 1884. На 12-ни 34 стр.

На крају ове књижице потписано је „уредништво новина : „Србски Народ".

462. ОПШТЕ ОЦЕНЕ ђака крагујевачке гимназије за школску 1883|4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 18 стр.

463. OREŠKOVIĆ ALFRED. Kratka poviest franceske književnosti. Preradio ___ ___, učitelj na kr. velikoj realci Osječkoj. Tisak i naklada Dragutina Laubnera u Osieku. На 8-ни 138 страна.

464. OSMO IZVJEŠĆE o kraljevskoj maloj realnoj gimnaziji u Belovaru koncem školske godine

1883|84. U Belovaru 1884. Tiskara J. Fleischmanna. На 8-ни.

Напред су ови чланци:

1. Nastavak povjesti kr. male realne gimnazije belovarske. Piše E. K.

2. Kako da podpomaže kuća djelovanje škole. Piše Ivan Kalafatić.

3. Školske viesti od ravnateljstva.

465. OSTAVKA Bl. Djeve Marie. Utjeha u križu. Oproštaj s majkom božijom. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya) 1884. На 8-ни.

466. OSTOJIĆ KAŽIMIR. Poletarke. Sitne ljubavne pjesme ___ ___. Zagreb, knjigotiskarna i litografija C. Albrechta 1884. На 12-ни 158 стр. и 1 л.

— ОФЕНБАХ Ф. Види: Женидба при фењерима.

467. ОЦЕНА успеха и владања ученица више женске школе у Београду за школску 1883—1884 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 4-ни 6 листи

468. ОЦЕНА ученика лесковачке ниже гимназије за 1883—4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 7 страна.

469. ОЦЕНЕ ученика алексиначке ниже гимназије за школску 1883—4 годину. У Београду, краљавско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр.

470. ОЦЕНЕ успеха ученика јагодинске ниже гимназије за школску 1883—4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр.

471. ОЦЕНЕ ученика београдске учитељ. школе за 1884 школску годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 13 стр.

472. ОЦЕНЕ ученика врањске ниже гимназије за школску 1883—84 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр. и 1 л.

473. ОЦЕНЕ ученика гимн. реалке горњомилановачке за школску 1883—84 годину. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 2 л.

474. ОЦЕНЕ ученика зајечарске ниже гимназије за школску 1883—84 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр.

475. ОЦЕНЕ ученика смедеревске ниже гимназије за школску 1883—4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија. На 8-ни 8 страна.

476. ОЦЕНЕ ученика ужичке реалке за школску 1883-4 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 10 стр. и 1 л.

477. ОЦЕНЕ ученичкога успеха у београдској гимназији 1883—84 школске године. У Београду,

краљевско - српска државна штампарија 1884. На 8-ни 116 стр.

478. ОЦЕНЕ ученичког успеха у II-ој београдској нижој гимназији 1883—84 школске године. У Београду, краљев.-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 6 стр.

479. PAVIĆ A. Junijo Palmotić. Od ___ ___. (Preštampano iz LXX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

— ПАВЛОВИЋ ЈОВАН. Види: Новине «Црногорка».

— ПАВЛОВИЋ СТЕВАН. Види: Новине «Наше Доба».

— PALMOTIĆ GJONE. Види: Djela.

480. ПАНЧИЋ ЈОСИФ ДР. Додатак „Флори кнежевине Србије“ од ___ ___ ___. Additamenta ad „Floram principatus Serbiae“. У Београду, издање и штампа краљ.-српске државне штампарије. На 8-ни 253 стр. и 1 лист

Чини II књигу „Грађе за флору краљевине Србије“.

— PAPPAFAVE VLADIMIR DR. Види: Šimonić Antun.

481. PAULIĆ F. ISIDOR. Supruga (žena) prava kršćanka. Za puk napisao ___ ___ ___, župnik Privlački. Nagradjeno iz zaklade Dušana Kotura za 1884. Na sviet izdalo družtvo sv.

Jeronima. U Zagrebu 1884. Knjigatiskarna C. Albrechta. На 8-ни 93 стр.

Чини LIV књигу „Pučke knjižnice", што је издаје друштво светојеронимско у Загребу.

— ПАЧУ ЈОВАН ДР. Види: Српска молитва.

482. ПЕН ЏЕМС. На смрт за другога. Енглески роман од ____ ____. Београд 1884. Краљевско-српска државна штампарија. Наклада књижарнице В. Валожића. На мал 8-ни 340 страна.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина" за 1884 годину.

— PENJIĆ BOGDAN. Види: Новине «Hrvatska Pčela».

— PEROTIĆ ŠIME. Види: Календар «Bunjevačko-šokačka Danica".

483. ПЕСМЕ Др. Ј. Илијћа. Свеска I. Београд, штампарија «Београдског Дневника» — К. Јовановића 1884. На 8-ни 163 стр.

484. ПЕСМЕ Мите Поповића 1874—1884. У Земуну. Издање књижаре Ђермекова и Матића 1884. Парна штампарија Николе Димитријевића у Новоме Саду. На мал. 8-ни VII и 363 стр.

— ПЕТРОВИЋ БРАНКО. Види: Новине «Авала».

— ПЕТРОВИЋ БРАНКО. Види: Новине «Домаћица».

485. ПЕТРОВИЋ ЂУРО. Женидба књаза Петра Карађорђевића са књагињицом Љубицом — Зорком Петровића дана 30 јулија 1883. Спјевао ____ ____. На Цетињу у државној

штампарији 1884. На 12-ни 22 стране и 1 лист.

— ПЕТРОВИЋ Ј. ВУКАШИН. Види: Грађа за историју краљевине Србије.

— ПЕТРОВИЋ Ј. ВУКАШИН. Види: Новине „Гласник Министарства финанције".

— ПЕТРОВИЋ Ј. НИК. ДР. Види: Грађа за историју краљевине Србије.

486. ПЕТРОВИЋ Ј. НИК. ДР. Јестаственица за малу децу. Удесио ___ ___ ___. У Београду 1884, штампано у краљевско-српској државној штампарији. Издање књижаре В. Валожића. На 12-ни 2 л. 65 стр.

Чини прву књижицу „Познавања природе" што издаје поменута књижарница.

487. П(ЕТРОВИЋ) К(ОСТА). Познавање природе удешено по наставном програму за II разред основне школе. Израдио ___ ___, учитељ. Београд, штампарија задруге штампарских радника (Обилићев венац) 1884. На 16-ни 54 стр. и 1 л.

488. ПЕТРОВИЋ М. О филоксери. Како изгледа и којим се средствима сузбија. Написао ___ ___. Нови Сад. Издање и штампа А. Пајевића 1884. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

489. ПЕТРОВИЋ М. Свиларство. Написао ___ ___, професор природних наука у српској учитељској школи у Сомбору. (Са више слика). Ову је књигу наградила Матица Српска са 120 фор. У Панчеву 1884 Накладом књи-

жаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 73 стр. и и 1 лист.

490. ПЕТРОВИЋ М. Сремско вино. Написао ____ ____. (Прештампано из 141 свеске „Летописа»). Neun und vierzig analysen Syrmischer Weine. Von M. Petrović. (Separat-Abdruck aus dem 141 Hefte des Jahrbuches der „Maticza Srbska» in Neusatz). У Новоме Саду, српска штампарија дра Светозара Милетића 1884. На 8-ни 54 стр.

— ПЕТРОВИЋ ПАЈА. Види: Новине «Садашњост».

491. ПЕТРОВИЋ П. ПЕТАР — ЊЕГОШ. Луча Микрокозма. Од владике црногорскога ____ ____ ____ ____. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. (1884.) На мал. 16-ни 67 стр.

Чини 73 свеску „Народне библиотеке« Браће Јовановића.

492. (ПЕТРОВИЋ ФИЛАРЕТ). Ниш и манастир Успенски. (Прештампано из «Шабачког Гласника» бр. 61, 63 и 64 ове год.). Шабац, штампарија А. А. Славуја 1884. На 8-ни 16 стр.

493. PEXIDER IVAN. Mjerstvo za male gimnazije. Od J. Držihala. Pohrvatio ____ ____, profesor na kr. gimnaziji zagrebačkoj. I dio. Četvrto izpravljeno izdanje. Priredio Iv. Benigar. U Zagrebu 1884. Troškom sveučilišne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler). На 8-ни IV и 84 стр.

494. ПЕЦИЋ ЈОСИФ. Ботаника или наука о биљу у сликама. Израдио ____ ____. Друго издање. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На 8-ни XIII и 255 стр. и 1 л.

495. ПЕЦИЋ ЈОСИФ. Наука о животињама или зоологија за ниже гимназије и реалке. По Покорноме и Томи. Израдио ____ ____, начелник просветног одељења у министарству просвете и црквених послова. У Београду, штампа и издање краљевско-српске државне штампарије 1884. На вел. 8-ни VI, 338 и V страна.

496. ПИСМА ЗА ЉУБАВНИКЕ у сваковрсном облику и при разним приликама. Немачки од Густава Вартенштајна. По петнаестом издању преведена. У Новом Саду, издање Августа Фукса 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 8-ни 172 стр.

497. PISMA i sedam zalosna. Od razstanka B. D. M. s Gospodinom Isukerstom pria gorke muke i smerti. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya). 1884. На 8-ни.

498. PISMO našega gospodina Isusa Krsta pisano syrskomu kralju Abagaru, kad je ovaj zamolio spasitelja u jednom pismu da ga oslobodi od ljute bolesti. (Sa 7 slikah). U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya) 1884. На 8-ни.

499. ПОГЛЕД НА КАНОНИЧНУ РЕВИЗИЈУ Његовог Високопреосвештенства православног митрополита српског и архиепископа београдског господина Теодосија по округу пожаревачком. Приредио Ј. П. Београд, 1884. Штампарија напредне странке. На 12-ни 29 стр. и 1 л.

500. ПОД ПЕНЏЕРИ-ТЕ. Речи Драг. Ј. Илијћа. На основу народних мотива, за тенор уз пратњу гласовира компоновао Јосиф Маринковић. Издање „Преоднице". У Београду, краљевско-српска државна штампарија. На 4-ни 9 страна.

501. ПОЗИВ на изложбу у Антверпену и Будим-Пешти. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 12-ни 10 стр. и 3 л.

Нема нарочитог насловног листа.

502. ПОЗИВ на упис у чланство српског археолошког друштва. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

— ПОЗНАВАЊЕ ПРИРОДЕ. Издање књижаре В. Валовића.

Књижица прва. Види: Петровић Ј. Ник. Др.

503. ПОЗНАВАЊЕ ЧОВЕКА за трећи разред ниже основне школе. Београд, књижар издавач Петар Ћурчић. Штампарија напредне странке 1884. На 12-ни 24 стр.

504. ПОЗНАВАЊЕ ЧОВЕКА за трећи разред ниже основне школе. Друго издање. Београд, књижар издавач Петар Ћурчић. Краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 24 страна.

505. ПОЗНАВАЊЕ ЧОВЕКА за четврти разред ниже основне школе. Београд. Књижар издавач Петар Ћурчић. Штампарија напредне странке 1884. На 12-ни 24 стр.

506. ПОЗНАВАЊЕ ЧОВЕКА за четврти разред ниже основне школе. Друго издање. Београд, књижар издавач Петар Ћурчић. Краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 24 стр.

507. POZNANOVIĆ MILIVOJ. Tragedija. Tvrdčina. Prikazan u deset čina. S talijanskog prosto sveo ____ ____. U Mostaru, tiskom D. Franje M. Milićevića. На 16-ни.

508. POZOR-MATKOVIĆ contra Sloboda — Hinković. Zagreb. Tiskara dra Davida Starčevića i drugovah 1884. На 8-ни 33 стр.

509. ПОЛАЖЕНИК. Божићни дар српској деци од браца Јове. (Јован Максимовић). — Украшена сликом чика Јове — Змаја. У Новоме Саду 1884. Штампарија А. Пајевића. На 12-ни 80 стр.

— POLITEO DINKO. Види: Новине «N a r o d».

510. POPIS KNJIGA naklade Lav. Hartmana u Zagrebu. Katalog von Leop. Hartman's verlag in Agram

1884. Tisak A. Brusine u Zagrebu. На 12-ни 32 стр.

511. POPIS HRVATSKIH KNJIGA u zalihi knjižare Mućnjak i Senjtleben u Zagrebu. Duga ulica br. 6. Zagreb, 1884. Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta. На 12-ни 23 стр.

512. ПОПОВИЋ А. СРЕТ. Јастребић против Грличића. Приповетка Сватоплука Чеха. Превео с ческог ——— ——— ———. Издање књижаре Велимира Валожића. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. Нн 12-ни 139 стр. и 2 л.

— ПОПОВИЋ В. ИВАН. Види: Новине «Сарајевски лист».

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Види: Календар «Орао».

513. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Вођа кроз изложбу народних и вештачких рукотворина српкиња. По налогу одбора «Добротворне задруге српкиња новосаткиња» саставио ——— ——— ———. Нови Сад, штампарија А. Пајевића 1884. На 12-ни 39 стр.

— ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Види: Новине «Просветни Гласник».

514. ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Немачка граматика. По Трауту. I део. За II разред средњих школа. Превео и прерадио ———, ——— ———. Треће, нешто измењено издање. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 112 стр.

515. ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. М. Лермонтова. Јунак нашега доба. Превео с рускога ____ ____. Ново издање. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 157 стр. и 1 л.

Чини 78 и 82 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

516. ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Турске и друге источанске речи у нашем језику. Грађа за велики српски речник од ____ ____. Отштампано из 59 Гласника Српског Ученог Друштва. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 275 стр.

— ПОПОВИЋ ЈЕВР. СИМА. Види: Новине «Уставност».

— ПОПОВИЋ ЈОВАН. Види: Новине «Наше горе лист».

517. ПОПОВИЋ КРСТОВ ТОМО. Херцег Нови. У спомен петстогодишњице му сабрао и сложио ____ ____ ____. Прештампано из «Српског Листа». У Задру. Печатња И. Водицке 1884. На мал. 8-ни 208 стр. и 1 л.

518. П(ОПОВИЋ) Л. СРЕТЕН. Путовање по Новој Србији. Пише ____ ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. Свеска једанаеста. Српска штампарија Др. Свето зара Милетића у Новоме Саду 1884. На 8-ни 480—533 стр.

— ПОПОВИЋ МИТА. Види: Новине «Бачванин».

— ПОПОВИЋ МИТА. Види: Песме.

519. ПОПОВИЋ С. ЈОВАН. Женидба и ударба. Позориштни одломци у три одељења. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 56 стр.

Чини 83 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

520. ПОПОВИЋ С. ЈОВАН. Лажа и паралажа. Весело позориште написао ____ ____ ____. Поправљено по данашњем новом правопису. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 64 стр.

521. ПОПОВИЋ С. ЈОВАН. Лахан. Жалосно позорје у пет дејства. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 80 страна.

Чини 75 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

522. ПОПОВИЋ СТЕРИЈА ЈОВАН. Покондирена тиква. Шала у три чина. Написао ____ ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија Августа Фукса у Нов. Саду. На мал. 8-ни 96 стр.

523. ПОПОВИЋ СТЕРИЈА ЈОВАН. Тврдица или Кир Јања. Шаљива игра у три чина. Написао ____ ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884.

Штампарија Августа Фукса у Н. Саду. На мал. 8-ни 79 стр.

524. ПОСЛАНИЦА НИКОДИМУ МИЛАШУ, архимандриту, доктору богословије, професору црквеног права и црквене историје и ректору православне семинарије у Задру на књигу: „К питању о јерархичком положају сарајевске митрополије". Написао Босански попо́. Панчево. Печатња Браће Јовановића 1884. На 8-ни 34 стр.

525. ПОСЛЕ БУДИМПЕШТАНСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ српских «првака» и пред кикиндски општи збор. У Вршцу 1884. Издаје штампарија Ветла и Веронића. На 8-ни 23 стр.

526. ПОСЛОВНИК народне банке. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 40 стр.

Издање повлашћене народне банке краљевине Србије.

Нема нарочитог насловног листа.

527. ПОСЛОВНИК Народне Банке. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На мал. 8-ни 40 стр.

Друго издање.

528. ПОСНИКОВИЋ ДРАГУТИН. Библиографија српске и хрватске књижевности за 1883 год. Од ____ ___. Прештампано из 57 и 59 Гласника Српског Ученог Друштва. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 123 стр. и 2 л.

— ПОСНИКОВИЋ ДРАГУТИН. Види: Новине «Пчела».

529. (ПОСНИКОВИЋ ДРАГУТИН). Прва знања о човеку за малу децу. Књижица прва. (Са 30 дрворезних слика). Издање књижарнице Велимира Валожића. Београд, штампано у краљевско - српској државној штампарији 1884. На 12-ни 29 стр.

530. ПОШТАНСКА СЛУЖБА на жељезници. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 4-ни 35 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

531. ПРАВИЛА београдске трговачке омладине. Београд, штампарија «Београдског Дневника» (К. Јовановић) 1884. На 8-ни 15 стр.

532. ПРАВИЛА дружине «фонда практиканата». (У Београду, штампано у краљевско - српској државној штампарији 1884). На 12-ни 19 страна.

Нема нарочитог насловног листа.

533. ПРАВИЛА «друштва за уметност». (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 12-ни 8 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

534. ПРАВИЛА за војне болнице. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 12-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

535. ПРАВИЛА за вршење закона од 11 јуна 1884 године о изменама и допунама у закону о трошковима управних власти и њихових слу-

житеља од 5 априла 1881 године. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 14 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловнот листа.

536. ПРАВИЛА за издавање крчмарине под закуп. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 11 стр. и 2 л.

537. ПРАВИЛА за послове са повлашћеном народном банком краљевине Србије. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 27 стр. и 1 л.

538. ПРАВИЛА за послове са повлашћеном народном банком краљевине Србије. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 16-ни 24 стр. и 2 л.

Ово је друго издање.

539. ПРАВИЛА за рекрутовање обвезника за сталан кадар, превођење у позиве и испис из војске. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1885. На мал. 8-ни 50 страна.

540. ПРАВИЛА И УПУТСТВА за извршење закона о попису људства и имовине. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 8-ни 32 стр. и 4 л.

541. ПРАВИЛА И УПУТСТВА за извршење закона о трговању с дуваном од 17 јуна 1884 године. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 8 стр.

542. ПРАВИЛА о идењу у цркву за наставнике и ученике основних школа. (У Београду, штампано у кр.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 6 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

543. ПРАВИЛА о лепљењу и поништавању таксених марака. У Београду, штампано у краљев.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 8 стр.

544. ПРАВИЛА о поступању у неспорним (ванпарничним) делима са настављењем општинским властима о прибављању и подношању извештаја о смрти и о попису имања каквога лица. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије. На 12-ни II и 103 стр.

545. ПРАВИЛА о превођењу ученика основних школа из млађих разреда у старије. (У Београду, штампано у кр.-срп. државној штампарији) 1884). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

546. ПРАВИЛА о регулисању проституције. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 16-ни 20 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

547. ПРАВИЛА о томе како се поступа са Сингеровим шиваћим машинама са најновијим патентираним покретајућим точком. У Земуну, штампарија Србина — Милоша Грабовачког 1884. На 8-ни 19 стр.

548. PRAVILA hrvatsko-slavonskoga šumarskoga družtva. Zagreb, knjigotiskara C. Albrechta 1884. На 12-ни 14 стр. и 1 л.

549. ПРАВИЛНИК за жељезничке телеграфе у краљевини Србији. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 11 стр.

550. ПРАВИЛНИК за жељезнички саобраћај у краљевини Србији. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 64 стр. и две таблице.

551. ПРАВИЛНИК о давању знакова на жељезницама у краљевини Србији. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На мал. 8-ни 30 стр. и 1 л.

552. PRAVILNIK pjevačkoga družtva Zvonimir u Splitu. U Splitu 1884. На 8-ни.

553. ПРАВИЛО о војним марвеним болницама. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 12-ни 81 стр.

554. ПРАВИЛО о снабдевању команада и војених надлежателства новцем, људском и сточном храном и другим материјалним потребама, као и о полагању рачуна. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 71 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

555. ПРАВИЛО о снабдевању људском храном. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 48 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

556. ПРВА ЧИТАНКА за пучке школе у Босни и Херцеговини. (Дио други). У Сарајеву. Накладом земаљске владе за Босну и Херцеговину 1884. Штампа земаљске штампарије. На 8-ни 47 стр.

557. PRVA ČITANKA za pučke škole u Bosni i Hercegovini. (Dio drugi). U Sarajevu. Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu 1884. Tisak zemaljske tiskare. На 8-ни 47 стр.

558. PRVE PJESME Josipa Milakovića. Božićnice. U Zagrebu, u komisiji antikvara Ivičić i Strmecki 1884. На 12-ни.

559. ПРВО ГОДИШЊЕ ИЗВЕШЋЕ и програм «ратарске школе» у Краљеву. Обнародовала школска управа 1883. Са сликом приплодног свилоруног овна и ситуационим планом школског поља. Београд, штампано у штампарији напредне странке. (1884). На 8-ни 45 стр. 1 л. и једна литографска таблица.

560. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о жандармерији. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

561. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о изменама и допунама у закону о устројству општина и општинских власти. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни 20 стр.
Нема нарочитог насловног листа.

562. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о непосредном порезу. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

563. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о попису људства и имовине. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни 7 стр.
Нема нарочитог насловног листа.

564. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о пореским надзорницима. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

565. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о таксама. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

566. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о удружењима и зборовима. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни 9 стр.
Нема нарочитог насловног листа.

567. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о штампи. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.
Нема нарочитог насловног листа.

568. PREDLOZI za organizaciju obrtne nastave. Napisao dr. J. K. U Zagrebu. Tisak i naklada dioničke tiskare 1884. На 8-ни 74 стр.

569. ПРЕДРАЧУН панчевачке српске православне црквене општине за 1885 год. У Панчеву. Штампарија Браће Јовановића (1884). На 8-ни 22 стр.

— ПРЕМАРЕЈ. Види: Ђорђевић Ј.

— PRETNER VJEKOSLAV. Види: Новине „Slovinac".

570. PRIMERAK školske spomenice. (U Zagrebu, tiskarnica Drag. Albrechta 1884). На 8-ни 12 страна.

Нема нарочитог насловног листа.

Разаслато је као прилог „Napredku“.

571. ПРИПОВЕТКЕ ИЗ СТАРОГА И НОВОГА ЗАВЕТА. Са тридесет слика. По преводу Вука и Даничића саставио Ђорђе Магарашевић, гимназијски професор. У Новом Саду, издање књижаре Браће М. Поповића 1884. Српска штампарија дра Свет. Милетића. На 8-ни 155 стр. и 2 л.

572. PRIPOVIEST o kriepostnoj falačkoj grofici Genovevi. Sa sedam slikah. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya 1884). На 8-ни.

573. ПРИ ПОДИЗАЊУ МИЛЕТИЋЕВОГ СПОМЕНИКА. Песма од Јаше Томића. На Милетићевом студенцу. Алегорија с певањем у једном чину од Лазе Нанчића. У Вршцу 1884. Тиском Ветла и Веронића. На 16-ни 51 стр.

574. ПРОГРАМ И ПРАВИЛО за војну академију. (У Београду, штампано у крал.-српској државној штампарији 1884). На 12-ни 16 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

575. ПРОГРАМ српске велике гимназије карловачке за школску годину 1883—4. Уређује директор гимназије. Година XXXII. Књига XXV. У Новом Саду. Штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни.

Напред су ови чланци:

1. Две три речи о „Граматици старога словенскога језика за средње школе краљевине Србије, саставио Стојан Новаковић, у Београду 1884.“, од Јована Живановића

2. Животописне црте добротвора, професора и директора гимназије карловачке. Петар Шутариј, грађанин карловачки и добротвор народни.

576. PROGRAM c. k. velike gimnazije u Spljetu za školsku godinu 1883—4. XVII. U Spljetu, brsotiskom Ante Zannoni-a. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. Didaktične konferencije ob uspješnijemu podučavanju latinskoga i grčkoga jezika na gimnaziji držane kroz šk. god. 1883—4 od učiteljskog osoblja klasične filologije na c. k. spljetskoj gimnaziji.

577. PRPGRAM c. k. velikog državnog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1883—4. U Dubrovniku. Nakladom c. k. velikog državnog gimnazija 1884. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни.

Напред је овај чланак:

1. O razstavbi algebrajskih izraza na činbenike, od Borštnika.

578. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о берзи. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

579. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о економији топчидерској. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

580. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о занатлијским школама. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

581. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о мустрама и моделима. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

582. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о трговачким маркама. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

583. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о трговачко-занатлијским одборима. (У Београду, штампано у краљев.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

584. ПРОЈЕКТ ЗАКОНА о удеоничким (акцијским) друштвима. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 23 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

585. ПРОЈЕКТ за шумарски закон. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884) На 4-ни 27 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

586. PROPAST CARSTVA SRPSKOGA na Kosovu 1389 god. ili boj na Kosovu, na Vidov-dan 1389 godine u narodnim pesmama. Izdanje knjižare Braće M. Popovića u Novome Sadu 1884. Štamparija A. Fuksa u N. Sadu. На 8-ни 67 стр.

587. ПРОПИС о оделу и спреми активне војске. Прештампано из „Службеног војног листа“. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 43 стр. 2 л.

— ПРОТИЋ М. СТОЈАН. Види: Новине „Одјек".

— PUČKA KNJIŽNICA. Izdaje društvo sv. Jeronima. Izlazi u Zagrebu.
 — Knjiga LI. Види: Календар „Danica".
 — Knjiga LII. Види: Kuralt Fran.
 — Knjiga LIII. Види: Hajdinak Andrija.
 — Knjiga LIV. Види: Paulić F. Isidor.
 — Knjiga LV. Види: Filipašić Rikardo.

588. РАД БЕОГРАДСКЕ ТРГОВАЧКЕ ОМЛАДИНЕ на II-ој главној редовној скупштини, држаној 26 фебруара 1884 год. Београд, штампарија „Београдског Дневника" (К. Јовановић). 1884. На 8-ни 35 стр.

589. РАДИЋ ЂОРЂЕ. Очење или каламлење с листом. Написао Др. ___ ___. (Са више слика). Треће издање. У Панчеву 1884. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 23 страна.

590. РАДИЋ ЕМИЛИЈАН ПЛ. О бракоразводним узроцима православне цркве. Писмо доктора богословије ___ ___ ___ адвокату Д. Б. У Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На вел. 8-ни 19 стр.

591. RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga LXVIII. Razredi filologičko - historički i filozofsko-juridički. VI. U Zagrebu 1884. U knjižarnici jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 236 стр.

Садржина:

1. Prinos k naglasu u novo slovenskom jeziku. Od M. Valjavca. 2. Junijo Palmotić. Od A. Pavića. 3. Vaclav Aleksandro Maciejovski. Od dra Fr. Račkoga. 4. Svečana sjednica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 24 stud. 1883. 5. Izvodi iz zapisnika. Darovane knjige.

— Knjiga LXIX. Matematičko-prirodoslovni razred. На 8-ни 1 л. 250 стр. 1 л. и 2 литографска листа.

Садржина:

1. Opis ružah okoline zagrebačke. Od Lj. Vukotinovića. 2. Fosilni sisari Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Od dra Drag. Gorjanovića. 3. Flora okolice bakarske. Od Dragutina Hirca. 4. Prvo izviešće potresnoga odbora za godinu 1883. Od dra M. Kišpatića.

— Knjiga LXX. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički VII. На 8-ни 235 стр.

Садржина:

1. Junijo Palmotić. Od A. Pavića. 2. Nov prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. Od dra T. Maretića. 3. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća. Od dra Račkoga. 4. Dobrušta. Od N. Dučića. 5. Prievodi Ranjine Dinka iz latinskih i grčkih klasika. Od dra Maixnera 6. Izvodi iz zapisnika.

— Knjiga LXXI. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički. VIII. На 8-ни 1 л. 236 страна.

Садржина:

1. Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka Putovanje A. Vrančića g. 1553 u Carigrad. Od dra P. Matkovića. 2. Nov prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske. Od dra T. Maretića. (Nastavak). Gradja za poznavanje eroikomične dubrovačke pjesme Od L. Zore. 4. Prinos k naglasku u (novoj)

slovenštini. Od M. Valjavca (Nastavak). 5. Izvodi iz zapisnika.

— РАДКОВИЋ МАКСИМ. Види: Витковић Гаврило.

— РАДОВАНОВИЋ АЛЕКСА. Види: Беседа.

592. РАЗМЕР о утрошку материјала на израду одела, обуће и осталих обмундированих ствари у војној радионици. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 70 стр. и 1 л.

593. РАЈИЋ ЈОВАН. Бој змаја са орлови. На кратко описан од ____ ____, архимандрита. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 61 стр. и 1 л.

Чини 93 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

594. РАЈИЋ ЈОВАН. Историја катихизма православних србаља у цесарским државама. Написао ____ ____, архимандрит. Превод из црквено-словенског рукописа. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. (1884). На мал. 16-ни 61 стр. и 1 л.

Чини 95 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

— РАЈКОВИЋ ЂОРЂЕ. Види: Новине „Глас истине".

595. РАКИЋ ВИЋЕНТИЈЕ. Жртва Аврамова. Превео с грчког ____ ____, некадашњи игуман у манастиру Фенеку. Друго поправљено из-

дање по данашњем српском народном језику. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 49 стр.

596. РАСПОРЕД И РАНГЛИСТА официра, марвених лекара и војно-административних званичника за 1884 годину. (Јануар). У Београду, у краљевско - српској државној штампарији 1884. На 8-ни 153 стр. и 3 л.

Ово је издање министарства војног, опште војног одељења.

597. РАСПОРЕД наставе и рада за цео сталан кадар, за 1884 годину. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 4-ни 24 стр. и 22 табеларна листа.

Нема нарочитог насловног листа.

598. RAČKI FR. Vaclav Aleksandro Maciejovski. Od dra ____ ____. (Preštampano iz LXVIII knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

599. RAČKI FR. Nutrnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća. Od dra ____ ____. (Preštampano iz LXX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

600. RAČUN BELE LUKAČA za financijalno samostalnu Hrvatsku. Ocjenio ga jedan narodni zastupnik. Zagreb 1884. Naklada akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На вел. 8-ни.

601. РАШИЋ МИХ. Настава војника у пољској служби. (Од једног пешадијског вишег официра). С француског превео _____ _____, артилер. поручник. Прештампано из «Службеног Војног Листа». Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На мал. 8-ни.

602. РЕГИСТАР закона о основним школама. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 10 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

603. РЕГИСТАР опште и уговорних царинских тарифа краљевине Србије. По наредби г. министра финансије нарочита комисија прегледала и оценила. Уредили и издали Димитрије Карагуновић и Петар Рекалић прегледачи робе у царинарници београдској. Право прештампавања забрањује се. Београд, штампарија Мат. Јовановића (Краљ Миланова улица бр. 5). 1884. На 4-ни и 1 л. 171 стр.

— РЕКАЛИЋ ПЕТАР. Види: Регистар опште и уговорних царинских тарифа краљевине Србије.

— РИБАРИ ФРАЊА. Види: Јовановић А. М.

604. RICKER ANSELMO. Obredoslovica, to jest obredi i običaji katoličke crkve. Spisao i razložio za mladež dr. _____ _____. Preveo i gješto preradio jedan svećenik nadbiskupije zagrebačke. S odobrenjem nadbiskupskoga ordinarijata zagrebačkoga. Treće izdanje. U Zagrebu 1884. На 8-ни 93 стр.

605. РИСТИЋ ЈОВ. Спољашњи односи Србије. I Србија и српски покрет у Угарској 1848 до 49. Од ——— ——. Из Гласника српског ученог друштва књига 55. У Београду, у штампарији краљевине Србије 1884. На 12-ни 79 стр.

— РИСТИЋ П. СВ. Види: Новине «Београдски весник".

— РИСТИЋ П. СВ. Види: Новине «Нови београдски дневник».

606. RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Obradili Daničić, M. Valavac, P. Budmani. Svezak 5. 1. drugoga dijela. Četa-dali. U Zagrebu 1884. U knjižarnici jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Tisak dioničke tiskare. На вел. 8-ни 240 стр.

— Svezak 6. 2 drugoga dijela. Dali—ido. Obraduje P. Budmani. На вел. 8-ни 241—480 страна.

607. ROBINSON KRUZOE. Pripoviest za mladež sa slikami. III izdanje. U Zagrebu 1884. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftlebena. Tisak dioničke tiskare. На 16-ни 196 стр.

608. РОБИНСОН КРУСЕ. Од Данила Феа. Превод с немачког. Друго издање са 100 слика. У Панчеву 1884. Издање и штампа књижаре Браће Јовановића. На 12-ни 218 стр.

— РОГИЋ ДУШАН. Види: Новине „Српски Забавник».

— РОДЕР АДОЛФ. Види: Настава за темељно учење маџарског језика.

609. RODRIGUEZ ALFONSO. Vježbaj se u savršenosti i Kršćanskoj Krieposti. Sastavio španjolski O. ____ ____. Prevela iz talijanskoga jezika dva svećenika vrhbosanske nadbiskupije. S dozvolom nadbiskupskoga ordinarijata vrhbosanskoga. U Zagrebu, knjigotiskarna i litografija C. Albrechta 1884. На мал. 8-ни 139 стр. и 2 л.

610. РОЖДАНИК И САНОВНИК. Издао Јеремија О. Караџић трошком својим. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 72 стр.

— РОЗЕН ЈУЛИЈЕ. Види: Јовановић М. Бранко.

611. ROSSI LJUDEVIT. Dr. Josip Calasancij Schlosser vitez Klekovski. Napisao ____ ____. Zagreb 1884. На 8-ни.

Прештампано из „Spomenice hrv. plan. družtva."

612. RUBETIĆ CVJETKO. Katolička dogmatika. (Posebni dio). Za više razrede srednjih učilišta. Sastavio ____ ____. U Zagrebu 1884. Troškom i nakladom hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. На вел. 8-ни 164 стр.

613. RUBETIĆ CVJETKO. Malo katoličko obredoslovje; Za preparandije, gradjanske i više djevojačke škole od ____ ____. Odobri'a nadbiskupska duhovna oblast u Zagrebu. U Zagrebu. Troškom i nakladom hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. На вел. 8-ни 57 стр.

614. РУВАРАЦ И. Две студентске расправе ___ ___. Прештампане из „Седмице", листа за науку и забаву за год. 1856 и 1857 и његовим трошком, поводом наумљеног састанка у Бечу г. 1884 оних Срба и Хрвата, који су се у годинама 1850—1854 тамо ради науке бавили, издане. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни 116 стр.

615. RUŽICE. Najnovija sbirka rado pjevanih hrvatskih pjesama posvećena narodu hrvatskomu. Treće popunjeno izdanje. Zagreb 1884. Nakladom knjižare Mučnjak i Senftleben. Tisak Karla Albrechta u Zagrebu. На 16-ни 136 стр.

616. РУСКИ ЦРВЕНИ КРСТ у Црној Гори за вријеме турско-црногорског рата. 1875—1878. Написао С. В. В. (Прештампано из „Заставе"). У Новом Саду. Парна штампарија Николе Димитријевића 1884. На 8-ни 48 стр.

617. RUŠNOV ADOLFO. Obći austrijski gradjanski zakonik proglašen patentom od 29 studenoga 1852 u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, sa naknadnimi zakoni i naredbami tičućimi se pojedinih ustanova, tumačen najnovijimi riešitbami vrhovnoga suda u Beču. Poput zakonske sbirke Manza i dra L. Gellera uredio ga ___ ___, tajnik kralj. stola sedmorice. U Zagrebu 1884. Nakladom akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 8-ни.

618. RUŠNOV ADOLFO. Pučki pravnik ili pravni katekizam. Sbirka svih za praktični život po-

trebnih zakonskih pravnih ustanovah u pitanjih i odgovorih uz prilog obrazacah za privotne izprave i sudbene podneske za posjednike, trgovce, obrtnike, priseżnike mjestnih sudovah i za svakoga. Sastavio ____ ____, viećnički tajnik stola sedmorice. Zagreb 1884. Nakladom tiskare A. Brusine. Dobiva se u akademijskoj knjižari Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch) u Zagrebu. На 12-ни 409 и 78 стр. и 1 л.

619. САВИЋ БОЖИДАР. Природне науке за народ и школу. Од А. Бернштајна. Превео с немачког ____ ____. Свеска прва. Природне снаге. I. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни VIII и 157 стр. и 1 л.

620. САВИЋ МИЛАН. Проводаџије. Шаљива игра у пет чинова. ____ ____. Ово је дело наградила «Матица Српска». Панчево 1884. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 148 стр.

— САВИЋ МИЛУТИН. Види: Новине «Т е ж а к».

621. САМАРОВ ГРЕГОР. Плевна. Роман ____ ____. Издање штампарије задруге штампарских раденика. (Прештампано из «Новог Беогр. Дневника»). Свеска прва. Београд, штампарија задруге штимпарских радевика — Обилићев венац 1884. На вел. 8-ни 160 стр.

— Свеска друга. На вел. 8-ни 161—315 стр. и 2 л.

— САМОСАЋАНИН ЛУКИЈАН. Види: Стејић Јован.

— САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Види: Календар «Годишњак».

— САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Види: Краљевић Марко.

— САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Види: Краљевић Марко у сликама.

622. САНДИЋ АЛЕКСАНДАР. Гетејев Егмонт. Жалостива игра у пет раздела. Превео ___ ___. Панчево. Наклада Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1884). На мал. 16-ни 120 стр.

Чини 76 и 80 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

623. САНДИЋ МИЛЕНКО. Зелен зрак. Приповетка Жила Верна. Превео ___ ___. Београд 1884. Парна штампарија задруге штампарских радника. Накладом књижаре В. Валожића. На 12-ни 171 стр.

624. САН пресвете матере божiе. На 16-ни 30 стр. и 1 л.

Нема назначено гди је штампано и ко је издао.

625. SBORNIK ZAKONAH i naredbah, valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Komad XII. god. 1884. U Zagrebu 1884. Tiskom «Narodnih Novinah». На 8-ни.

— Komad XIII. god. 1884. На 8-ни.

— Komad XIV. god. 1884. На 8-ни.

— Komad XV. god. 1884. На 8-ни.

626. СВЈЕТЛА КАРОЛИНА. Две љубоморне или сеоски роман ____ ____. Београд 1884. Друго насловно издање. На мал. 8-ни 218 стр. и 1 лист.

627. СВЈЕТЛА КАРОЛИНА. Крај и почетак. Новела ____ ____. Превод с чешкога. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На мал. 16-ни 61 стр. и 1 л.

Чини 90 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

628. SÖITÖRY ŠIŠMAN MR. Vrač ili pouka o ustrojstvu čovječjega tiela, o čuvanju zdravlja i o poznavanju i liečenju najvažnjih i navadnih bolesti. Popularno - medicinsko djelo. Napisao i izdao ____ ____, prakt. liečnik, vitez kralj. srbskog Takovskog reda i posjednik kralj. srbske ratne kolajne. Zagreb, tisak dioničke tiskare 1884. На мал. 8-ни XI и 194 страна.

— SELAK N. Види: Higijena i odgajanje djece.

629. СЕЉАНИН ИВО у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 46 стр.

630. СИМЕОНОВИЋ ЈОВАН—ЧОКИЋ. Успомене прве изложбе народних и вештачких рукотворина Српкиња, отворене у Новом Саду 23 јула (3 августа) 1884. Парна штампарија Николе Димитријевића у Новом Саду. На fol. 1 л.

— СИМИЋ П. ЖИВОЈИН. Види: Новине „Просветни Гласник“.

631. СИМИЋ П. ЖИВОЈИН. Граматичица или помоћница српској граматици у основној школи. Написао ___ ___ ___, секретар министарства просвете. Књига за I разред основне школе. Од Главног Просветног Савета и г. министра просвете и цркв. послова одобрена за ручну ђачку књигу. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 16-ни 32 стр.

632. СИМИЋ С. ЂОРЂЕ. Поп Коста. Приповетка Лудвика Халевија. Превео ___ ___ ___. Београд, књижар издавач Петар Ћурчић. Штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 12-ни 1 л. 117 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из листка „Српских Новина“ за 1884 годину.

633. SITNE PJESME. Spjevao Tugomil. Nakladom i tiskom Drag. Laubnera u Osjeku 1884. На 16-ни 64 стр.

634. SJEDNICA obćinskoga Spljetskoga Vieća dne 1. ožujka 1884. — Seduta del consiglio comunale di Spalato tonutasi il giorno 1. Mazzo 1884. — Split, brzotiskom Ante Zannoni 1884. На вел. 8-ни 92 стр.

635. СКУПЉЕНИ СПИСИ Глише Трлајића. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. (1884). На мал. 16-ни 72 стр.

Чини 85 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

— СЛАВУЈ А. А. Види: Новине «Д р и н о с а в с к а в и л а».

— СЛАВУЈ А. А. Види: Новине «Ш а б а ч к и Г л а с н и к».

636. СЛИКЕ ИЗ СВЕТОГ ПИСМА новога завѣта. У Бечу. Издање стоваришта хришћанских списа. (1884). На мал. 8-ни 18 стр.

637. СЛОВАЦКИ ЈУЛИЈЕ. Миндове краљ од Леђана. Историјска трагедија у пет чинова од ____ ____. Превод с пољскога. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. (1884). На мал. 16-ни 60 стр. и 2 л.

Чини 94 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

— СМИТ Ф. Види: Ф и л и п о в и ћ Ј о в а н.

— SMIČIKLAS T. Види: H r v a t s k a č i t a n k a.

638. SPEVEC J. F. Pravo bliže rodbine glede odsvoja nekretnina po starom germanskom i staroslavenskom pravu. Pravnopovjestna razprava Napisao dr. ____ ____. Prilog. O jurističkoj naravi Zadruge. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare 1884. На 8-ни 167 стр. и XXVII стр.

639. СПИСАК КЊИГА И МАПА израђених о државном трошку у кр.-српској државној штампарији, и које се могу купити по означеним ценама у књижарници Велимира Валожића у Београду и у свима државним књижарницама у краљевини Србији. У Београду, из-

дање и штампа кр.-српске државне штампарије 1884. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

— SPISI ZA MLADEŽ Jos. Ljud. Varjačića. Izlaze u Zagrebu.

— Knjiga I. Pjesme. Види: Varjačić Ljud. Jos.

640. СПОМЕН за збор скупљени првога априла 1884 г. у Вел. Кикинди. Штампарија Сигмунда Јоклија у В. Бечкереку. На 12-ни 2 л.
Нема нарочитог насловног листа.

641. SPOMENICA hrvatskog planinskog družtva u Zagrebu 1884. Nakladom družtva. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 1 л. XVI и 76 стр. и три литографска прилога.

642. СРБАДИЈА. Алманах срп. акад. литер. друштва «Србадија». Уређује редакциони одбор. Нови Сад. Штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни 236 стр. и 3 л.

643. СРЕЋКОВИЋ СЛАВКОВ ПАНТЕЛИЈА. Историја српскога народа. Књига прва. Жупанијско време (600—1159). Написао ___ ___ ___. На свет издало Српско Учено Друштво. У Београду 1884. У штампарији краљевине Србије. На 8-ни VIII и 468 стр. и 2 л. и 3 географ. карте.

644. СРПСКА МОЛИТВА. Песма Змај-Јована Јовановића. За гласовир по мелодији написао Др. Јован Пачу. У славу и спомен прве изложбе «Добротворне задруге српкиња новосаткиња“ ручког рада и народне домаће

радиности Српкиња. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. На 4-ни.

— СРПСКИ АРХИВ за целокупно лекарство. Издаје српско лекарско друштво у Београду.

— Одељак други. Књига XVII. Види: Лазаревић Радмило Др.

645. СРПСКИ ЈУНАЦИ у народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 51 стр.

646. СТАНОЈЕВИЋ М. Ђ. Шетња по облацима. Од ____ ____ ___. (На по се штампано из «Отаџбине»). У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 102 стр. и 1 л.

647. СТАРИНЕ БОСАНСКЕ. Од М. С. К. Прештампано из «Сарајевског листа» за 1884 г. У Сарајеву 1884. Штампа земаљске штампарије. На 4-ни.

648. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga XVI. U Zagrebu 1884. U knjižari jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Tisak dioničke tiskare. На вел. 8-ни 248 стр.

— STARI PISCI HRVATSKI. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrabu.

— Knjiga XIV. Види: Djela Gjona Gjora Palmotića.

649. СТАТУТИ И ПОСЛОВНИК академиског певачког друштва. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 12-ни 14 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

650. СТАТУТИ И ПОСЛОВНИК управног одбора „академиског певачког друштва". (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884). На 12-ни 14 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

651. СТАТУТ српског археолошког друштва. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 8-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

652. СТЕЈИЋ ЈОВАН. Два разговора Лукијана Самосаћанина. Превео с јелинскога ____ ____. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јооановића у Панчеву. (1884). На мал. 16-ни.

Чини 96 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

653. STEKLASA JV. Kralj Dimitar Zvonimir prema Karantencem za investiturne dobe. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1884. На вел. 8-ни 26 стр.

Ово је прештампано из »Isvješća kr. vel. realne gimnazije u Karlovcu za 1883—4 godinu«.

654. СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ о седницама народне скупштине сазване за 1884 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На вел. 8-ни.

655. СТЕФАНОВИЋ ЛАЗА ДР. Један поглед на школу. Хигијенска студија ____ ____ ____. (Прештампано из «Народног Здравља»). Београд, краљевско српска државна штампарија 1884. На 8-ни 58 стр. и 1 л.

656. STOŽIR IVAN. Fizika za niže razrede srednjih škola. Napisao Antun Wassmuth. Hrvatsko izdanje po drugom njemačkom priredio ____ ____, profesor na kr. realci zagrebačkoj. Sa 182 slike. U Zagrebu 1884. Nakladom sveučilišne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler). Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 195 стр.

657. СТОЈАДИНОВИЋ СВЕТОЗАР. Карактеристика кнеза Милоша Обреновића у приповеткама из његовог живота као још неке приче из 1848—1849 године. Скупио и уредио ____ ____. У Новоме Саду. Издање и штампа А. Пајевића 1884. На 12-ни 102 стр. и 1 л.

— STOJANOVIĆ MIJAT. Види: Uzorni ratar.

— СТОЈИЉКОВИЋ К. ДРАГОЉУБ. Види: Новине «Новине београдске општине».

— STRAŽIMIR DRAGUTIN. Види: Uzorni ratar.

658. SUBOTA BLAŽENE DJEVICE MARIE, to jest: Spasonosne opomene u pouke za svaku subotu, kojih u godini petdeset i dvie ima; kao takodjer petdeset i dva čuda blažene Dievice Marie. Spisao Pavao Ešterás, nadvornik. Popravio, slikami i životopisom sv. Emerika, sv. Ladislava i sv. Elisabethe providio: Dragutin

Tóth, misnik reda svet. Franje. Sa 64 slikah. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya) 1884. На 8-ни 160 стр.

— СУНДЕЧИЋ J. Види: Календар «Орлић».

659. ТАРИФА за возидбу путника и робе на првој кр.-српс. државној жељезници. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 88 стр.

660. ТЕМСКИ СПОМЕНИК. Одбор за подизање споменика изгинулим борцима на Будин Делу и Нишору у рату с Турцима за ослобођење и независност. Београд 1884 год. Штампарија напредне странке. На 8-ни 52 стр.

— TENNYSON A. Види: Enok Arden-ić.

661. ТЕОДОСИЈЕ. Благовјејном свештенству епархије београдске, шабачке и неготинске, и свему клиру црквеном у краљевини Србији. Посланица архијепископа београдског и митрополита српског ___ од 13 јануара 1884 год. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 4-ни 2 л.

662. TIĆAK FRANJO. Šematizam sveukupnog učiteljskog osoblja na srednjih i pučkih učiona u Hrvatskoj, Slavoniji i bivšoj vojnoj Krajini i koledar za školsku godinu 1884|5. Sastavio po autentičkih vrelih ___ ___, začastni član hrv. pedag.-knjiž. sbora u Zagrebu, dopisujući član pedag. družtva u Beču i suradnik mjesečnika „Pedagogium" u Beču. I godište.

Zagreb 1884. Vlastitom nakladom. Tisak K. Albrechta u Zagrebu. На 12-ни XL, 236 и 15 стр.

663. TKALEC MIRKO. Pismovnik u knjigovodstvo za obrtnu mladež. Sastavio ___ ___, učitelj kaptolske i zemaljske obrtne učione u Zagrebu; pravi član hrv. pedag. književnoga sbora. Zagreb. Troškom sastavitelja, a štampom C. Albrechta 1884. На 8-ни 1 л. 78 стр. и 1 л.

664. TKALČIĆ KRST. IVAN. Sbor prebendarah prvostolne crkve zagrebačke. Historička razprava. Napisao ___ ___ ___. U Zagrebu 1884. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 141 стр.

665. TOMIĆ JANKO. Pripoviedke iz obće poviesti staroga vieka. Sastavio ___ ___, učitelj više djevojačke učione u Karlovcu. Nagradjeno od „Matice Hrvatske» iz zaklade grofa Ivana Nep. Draškovića za god. 1882. U Zagrebu. Knjigotiskara i litografija C. Albrechta 1884. На вел. 8-ни 2 л. 245 стр.

— ТОМИЋ ЈАША. Види: Новине «Застава».

— ТОМИЋ ЈАША. Види: При подизању Милетићевог споменика.

666. ТОМИЋ ЈАША. Јеврејско питање. Написао ___ ___. Прештампано из «Српског Кола» за годину 1884. У Новом Саду. Парна штампарија Николе Димитријевића. На 16-ни 102 стр. и 1 л.

667. ТОМИЋ ЈАША. Политички атентат изведен од «стране српских нотабилитета» против «Српске народне слободоумне странке» у Вел. Кикинди 1 априла 1884. Написао ____ ____. У Новом Саду, штампарија А. Пајевића 1884. На 8-ни 30 стр. и 1 л.

668. ТОМИЋ П. ДР. Светост подвига (чина, дјела) спасавања утопљеника. Превео с руског ____ ____ ____. У Москви 1884.

669. ТОПАЛОВИЋ МИТА. Литургија за два гласа. Приредио ____ ____, хоровођа панчевачког српско-црквеног певачког друштва и учитељ певања и музике на панчев. вишој девојачкој школи. Панчево 1884. Наклада књижаре Браће Јовановића. На 8-ни 19 стр.

670. ТОПАЛОВИЋ МИТА. Песме у два гласа за ученике народних школа. Саставио ____ ____, хоровођа панчевачког српског црквеног певачког друштва и учитељ певања и музике на срп. вишој девојач. школи у Панчеву. II. Са 12 песама. Панчево 1884. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни.

— ТОПЛИЦА ДРАГУТИН. Види: Новине «Учитељ».

671. TORDINAC N. Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne. Skupio ____ ____. Drugo popravljeno izdanje. Naklada i tisak Ern. Jančika, najamnika tiskarne kat. hrv. dion. tiskovnog družtva u Vukovaru 1884. На мал. 8-ни VI и 69 стр.

— TOTH VJEKOSLAV. Види: Новине „S t e k l i š".

— TÓTH DRAGUTIN. Види: Subota blažene djevice Marie.

— ТРАУТ. Види: Поповић Д. Стеван.

672. ТРИФКОВИЋ К. Љубавно писмо. Шаљива игра у 1 радњи од ____ ____. (Друго издање). Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија Августа Фукса у Н. Саду. На мал. 8-ни 40 страна.

673. TRI ČUDESNA PROROČANSTVA. I. U Saarlois istom porodjeno diete može govoriti. II. Proročanstvo bivšemu ugarskomu ministru barunu Josi Eötvösu. III. Car Napoleon I i gatalica. Sa 4 slike. U Budimpešti. Tiskara Kolomana Bože i supruge mu (prije Vjek. Bučanskya) 1884. Na 8-ни.

— ТРЛАЈИЋ ГЛИША. Види: Скупљени списи.

674. ТРПКОВИЋКА Г. МИЛИЦА. Мала огледница или збирка опита и најстаријих направа и примера, на којима се виде велики закони физикални. За децу од 10 до 14 година написао Ј. Јенч, директор из Лајпцига. Превела ____ __ __ ____. Прештампано из «Учитеља». У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 12-ни 79 стр.

— ТРУМИЋ КОНСТАНТИН. Види: Новине «Ф р у ш к а   Г о р а».

— TUGOMIL. Види: S i t n e   p j e s m e.

— ТУРГЕЊЕВ ИВАН. Види: Данин Милан.

— ТУРГЕЊЕВ СЕРГИЈЕВИЋ ИВАН. Види: Константиновић В. Бранко.

675. ТУРОМАН ЈОВ. Класична настава у нашим гимназијама. Говорио на св. Саву године 1884 у Великој школи проф. ____ ____ ____. (Прештампано из Гласника Српског Ученог Друштва, књиге LVII). У Београду, краљ.-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 37 стр.

676. ТУРОМАН ЈОВАН. Примери за грчке облике. Према Курцијевој граматици саставио ____ ____. У Београду, издање и штампа краљ.-српске државне штампарије 1884. На 8-ни IV, 345 и II стр. и 2 л.

— ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Види: Новине «Српске Новине».

677. ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Подижимо антрпоте у Београду. Реч у своје време од ____ ____. Прештампано из «Српских Новина». Београд, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 26 стр. и 1 л.

678. УГЛЕДНИ СТАТУТ за оснивање штедионица. Предлог Народној Скупштини. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884). На 4-ни 20 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

679. УГОВОРИ О ЕКСПЛОАТАЦИЈИ (српске државне жељезнице). У Београду, краљевско-српска

државна штампарија 1884. На 4-ни 13, 7 и 2 стр. и 1 л.

Српски и француски текст.

680. УГРЕНОВИЋ СПИРИДОН. Најподпунија сбирка духовних пјесама, које се на односне празничне дане у цркви преко године пјевају. За учитеље и школску младеж. Сабрао ____ ____, српски учитељ. У Петрињи 1884. Брзотиском А. Пирната. На мал. 8-ни 55 стр.

681. UZORNI RATAR. Knjižica namienjena svim zemljodjelcem, ratarom ili težakom i njihovim prijateljem. Napisao Mijat Stojanović. Drugo izdanje, ponešto izpravljeno i promjenjeno od Dragutina Stražimira. U Senju. Brzotiskom i nakladom H. Lustera 1884. На 12-ни 3 л. 131 стр. и 2 л.

682. УЗ ПРЕЛО И СЕЛО. Народне приповетке за старо и младо. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На мал. 8-ни 56 стр.

683 УЗУН—МИРКОВИЋ Љ. МИРОСЛАВ. Препреке среће. Роман од Адолфа Штрекфуса. Превео с немачког ____ __ ____, ђак правног факултета на великој школи. I. свеска. У Београду, краљ.-срп. државна штампарија 1884. На 12-ни 262 стр. и 1 л.

684. УКРАЂЕНО ДЕТЕ или тајни брак. Роман из енглеског живота. Београд 1884. Друго насловно илустровано издање. На мал. 8-ни 318 стр.

685. UPUTA za porabu risanaka Gjure Kutena. U Zagrebu. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena 1884. На 8-ни 36 стр.

686. URBAR hrvatsko-slavonski. Izdalo ga pravničko družtvo. U Zagrebu 1884. На 8-ни.

687. УРЕДБА о ђенералштабној струци. У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 12-ни 12 стр. и 2 л.

688. УРЕДБА о заставама наше војске. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1884). На 8-ни 3 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

689. УРЕДБА о надлежности, положају и власти старешинске у војсци. У Београду. у краљевској српској државној штампарији 1884. На 12-ни 12 стр. и 1 л.

690. УРЕДБА о ослобођивању обвезника од службе у сталном кадру и у позивима због неспособности. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 12-ни 10 стр. и 1 л.

691. УРЕДБА о формацији, наоружању, оделу, спреми, дужности и настави жандармерије. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 13 стр.

692. УСТАВ српског лекарског друштва. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1884. На 8-ни 13 стр. и 1 л.

693. УСТАНАК српски на Турке. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду

1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 52 стр.

694. УСТАНАК У БОСНИ од 1875 до 1878 године. Грађа за новију српску историју рата за ослобођење. Нови Сад 1884. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни 212 стр. и 2 л.

685. UHLIŘ JL. MATIJA DR. Zanimivo pitanje iz političke arithmetike. Razpravlja ____ ____ ____ ____. U Zagrebu, tiskara „Narodnih Novinah“ 1884. На 8-ни 17 стр.

696. FABKOVIĆ SKENDER. Pučke priče za odraslu mladež. Preradio ____ ____. Zagreb 1884. Nakladom hrvatskog pedagog. - književnoga sbora. Tiskom C. Albrechta. На 8-ни 108 страна.

Чини XI књигу „Knjižnice za mladež“, што издаје hrvatski pedagog.-književni sbor u Zagrebu.

— FACCIOLIA DRAGUTIN. Види: Enok Arden-ić.

— ФЕ ДАНИЛ. Види: Робинсон Крусе.

— FEUILLET OCTAVE. Види: Gruber Gjuro.

— FILETIĆ MIHO. Види: Новине „Glasnik sv Josipa“.

697. FILIPAŠIĆ RIKARDO. Nauk o domaćem uzgoju ili glavna pravila kršćanske gojitbe. Po slovačkom za nas priudesio ____ ____, kapelan. Na sviet izdalo družtvo sv. Jeronima. Nagradjsno iz zaklade Dušana Kotura za g. 1883. Zagreb, tiskom dioničke tiskare 1884 На 8-ни 213 стр.

Чини LV књигу „Pučke knjižnice", што је издаје друштво светојеронимско у Загребу.

698. ФИЛИПОВИЋ ЈОВАН. Кровсалски насљедник. Роман од Ф. Смита. Превео с француског † ___ ___. Свеска прва. Издаје Софија Филиповића, Београд, штампарија задруге штампарских радника - Обилићев венац 1884. На 8-ни 97 стр.

— Свеска друга. На 8-ни 97—320.

— Свеска трећа. На 8-ни 321—565.

699. ФИРМИЛИЈАН О хронологији, пореклу и јединству човечијег рода. Од синђела ___. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 24 стр.

700. ФИРМИЛИЈАН. Плодови хришћанства. По Маврокордату од синђела ___. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1884. На 8-ни 47 стр.

Ова је расправа прештампана из „Хришћанског Весника" за 1884 годину.

— FLEIŠER G. Види: Новине «Tumač».

— FOLNEGOVIĆ FRAN. Види: Govor.

701. FORKO JOSIP. Crtice iz slavonske književnosti u XVIII stoljeću. Napisao ___ ___, profesor kr. velike realke u Osieku. Preštampano iz školskog. izvještaja kr. velike realke osječke za god. 1883|4. U Osieku 1884. Tiskom Laubnera. На 8-ни 102 стр.

702. ФРИДРИХ ФРИДРИХ. Побожан и слободан. Роман од ___ ___. Превод с немачког. Бе-

град, штампарија напредне странке 1884. На 8-ни 478 стр. и 1. л.

Ово је прештампано из подлистка „Видела" за 1884 годину.

703. HAJDINAK ANDRIJA. Domaća perad ili živad. Kratka uputa kako valja domaću perad (živad) gojiti. Priredio ___ ___, učitelj kr. mužke vježbaonice u Zagrebu. Na sviet izdalo družtvo sv. Jeronima. Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1884. На 8-ни 83 стр.

Чини LIII књигу „Pučke knjižnice" што је издаје друштво светојеронимско у Загребу.

— ХАЛЕВИЈА ЛУДВИК. Види: Симић С. Ђорђе.

— ХАРТМАН МОРИЦ. Види: М(илојевић) Влад.

— HAUSER A. — VITEZ. Види: Bulić F.

— ХАЏИЋ А. Види: Новине «Позориште».

704. HIGIJENA I ODGAJANJE DJECE u prvo doba života. Uregjeno od družtvenog odbora g.g. R. Blanche — Ladreit de Lacharrière — Ménière (D'angers). Izdanje franceskog higijenskog družtva. U Dubrovniku. Tipografija Floru 1884. На мал. 8-ни 59 стр. 2 л.

Ово је дело превео N. Selak.

705. HINKOVIĆ. Kazneni zakon od 27 svibnja 1852 sa naknadnimi pojedinih ustanovah tičućimi se zakoni i naredbami. Odgovornost bana i odjelnih predstojnikah kr. zem. vlade. Prekršaj doznačeni uredovanju političkih oblastih i postupak glede istih. Uvjetni dopust kažnjenikah. Nutarnja uredba kr. zem. kaznione u Lepoglavi. Uredio dr ___. U Zagrebu. Na-

kladom knjižare Mučnjak i Senftlebena 1884. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 12-ни 410 стр. и 2 л.

706. HINKOVIĆ. Odvjetnički red od 24 srpnja 1852 sa tičućimi se pojedinih ustanovah zakoni i naredbami. Uredio ____. U Zagrebu. Naklada knjižare Mučnjak i Senftlebena 1884. Tiskara «Narodnih Novinah»: На 8-ни.

707. HINKOVIĆ. Stečajni red od 18 srpnja 1859 sa tičućimi se pojedinih ustanovah zakoni i naredbami. Uredio ____. U Zagrebu 1884. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. На 8-ни 135 стр.

708. HIRC DRAGUTIN. Flora okolice bakarske. Napisao ____ ____, učitelj u Bakru, član c. i kr. zoologičko-botaničkoga društva u Beču, botaničkoga družtva u Weimaru i t. d. Preštampano iz LXIX knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1884. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 142 стране.

709. HLAVA FERD. DRAGUTIN. Odgojivanje vrbe (salix). Napisao ____ ____ ____, profesor šumarske struke na kr. gospodarskom i šumarskom učilištu u Križevcih i t. d. Osobit otisak iz školskog izvješća kr. gosp. i šum. učilišta u Križevcih za god 1883|4. U Zagrebu. Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta 1884. На 8-ни 21 стр.

710. HOIĆ IVAN. Slike iz obće poviesti za više djevojačke škole. Drugi stupanj. Napisao ____

____. U Zagrebu 1884. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. На 8-ни 1 л. 140 стр.

— ХОФМАН ФР. Види: Јакшић Милутин.

711. HOCHMAN FRANJO. Tjelovježba u pučkoj školi. Napisao ____ ____. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novinah 1884. На 8-ни 24 стр.

712. HRVATOVSKI BOGOMIL. Grilovica. Pripoviest iz poviesti Perasta i Boke u 17 stoljeću. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1884. Nakladom akadamijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 16-ни.

Чини XVII свеску „Hrvatske biblioteke", што ју издаје поменута књижарница.

— HRVATSKA BIBLIOTEKA. Izlazi u Zagrebu. Izdaje akademijska knjižara Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch).

— Свеска XV. Види: Draženović Josip.

— Свеска XVI. Види: Gruber Gjuro.

— Свеска XVII. Види: Hrvatovski Bogomil.

— Свеска XVIII. Види: Zanimljive pripoviedke Sacher Masocha.

— Свеска XIX. Види: Vitanović Jos.

713. HRVATSKA ČITANKA za drugi razred srednjih škola. Treće izdanje. Po drugom izdaniu od prof. T. Smičiklasa priredio iznova dr. T. Maretić. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. На 8-ни 164 стр.

714. HRVATSKA ČITANKA za peti razred viših djevojačkih škola. Sastavio Josip Vitanović, profesor i učitelj kr. vel. realke u Zagrebu. U Zagrebu. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. На 8-ни 152 стр.

— HRDA IVAN. Види: Marik Zaboj Vjenceslav.

715. ЦАРИНСКИ ИЗВЕШТАЈИ за 1882 годину. (Прештампано из Гласника министарства финанције за 1883 годину). Београд, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1884. На 12-ни IV и 50 стр.

716. CAR MARKO. Giosué Carducci, italijanski pjesnik. Biografično-kritična crtica. Napisao ____ ____. U Dubrovniku. Naklada tiskarnice Dragutina Pretnera 1884. На 8-ни.

— CBIETOLJUBA M. Види: Cvieće i ljubav.

717. CVIEĆE I LJUBAV ili značenje cvieća u pjesničkih kiticah s dodatkom ljubavnih pjesama. Sabrala ih u jednu kiticu M. Cvietoljuba. Senj 1884. Tiskom i nakladom H. Lustera. На 16-ни стр. 235.

718. ЦИГАНИЈА или цигани и њихове досетке у народним приповеткама. Издање српске књижарс Браће М. Поповића у Новоме Саду 1884. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 64 стр.

719. ЦРНОГОРАЦ КОСТА. Природна историја. II део. Ботаника за ученике виших разреда гимназија и реалака. Написао ____ ____, про-

фесор. Друго поправљено издање. Београд, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1884. На вел. 8-ни 14 стр. 1 л. и 311 стр.

— CUGŠVERT MIROSLAV. Види: Новине „S v. Cecilija».

720. CUGŠVERT MIROSLAV. Praktična uputa kod obuke u računstvu za I razred. (Brojevi od 1 do 10). Na temelju naukovne osnove i prve računice obradio ____ ____, učitelj kr. vježbaonice u Zagrebu i pravi član hrv. pedagogijsko-književnoga sbora. Zagreb 1884. Knjigo- i kameno-tiskara C. Albrechta. На 8-ни 52 стр.

Чини Svezčić I „Obće pučke škole", што је издаје M. Cugšvert.

— ЧЕНДЕШ К. Види: Новине «Нишки Весник».

— ЧЕХ СВАТОПЛУК. Види: Поповић А Срет.

721. ČITANKA za drugi razred pučkih škola. U Zagrebu. Nakladom hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. На 8-ни 168 стр.

722. ČITANKA za treći razred pučkih škola. U Zagrebu. Nakladom hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade 1884. На 8-ни 240 стр.

— ČUVAJ A. Види: Zemljopisna obuka.

723. ČUVAJ ANTE. Rad i pedagogija. Razpravio ____ ____, ravnatelj gradj. škole u Sisku i pravi

član hrv. pedagožko-književnoga sbora. U Zagrebu 1884. На 8-ни 50 стр.

724. ЧУТУРИЛО СТЕВО. Граматика немачког језика. По Mâку превео и прерадио ____ ____ I. дио. Панчево 1884. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 77 стр. и 1 лист.

725. ЧУТУРИЛО СТЕВО. Српски правопис за школску потребу. Саставио ____ ____. Панчево 1884. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 44 стр.

— Š(ALINOVIĆ) V(INKO). Види: Enok Arden-ić

726. ШЕМАТИЗАМ Источно-православне србске Архидијецезе Сремско-Карловачке за годину 1884. Нови Сад 1884. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни 80 стр. и 1 л.

727. ШЕМАТИЗАМ православне епархије бококоторске. дубровачке и спичанске за годину 1884. Задар. Печатња И. Водицке 1884. На 8-ни.

728. ШЕМАТИЗАМ православне Епархије Далматинске године 1884. У Задру, печатња Ивана Водицке 1884. На 8-ни 39 стр.

— ŠILOVINAC VILIBALD. Види: Новине «Svietlo».

— ŠIMIĆ NIKOLA. Види: Календар «Narodni koledar».

— ŠIMIĆ N. Види: Новине «Iskra».

629. ŠIMONIĆ ANTUN. O pravnom postupanju sa tudjinci. Povjestna prouka komparationoga zakonarstva. Od dra Vladimira Pappafave, člana «Société de législation comparée“ u Parizu. Iz talijanskoga preveo ____ ____. Zagreb. Tiskom dioničke tiskare 1884. На 8-ни 37 страна.

Ово je прештампано из „Mjesečnika“ за г. 1884

— ŠIMONIĆ ANTUN. Види: Новине «Pravo“.

730. ŠIROLA IVAN. Sgode Gil Blasa Sanltanskoga. Franceski napisao A. R. Lesage. Preveo ____ ____. Svezak XII. Sušak. Tisak i naklada Milana Kedrića 1884. На 16-ни 1225—1301 страна.

731. ŠKOLSKA RADIONA sisačka. На 8-ни 13 стр. и 1 л.

Потписан je Ante Čuvaj, ravnalelj gradjanske učione u Sisku.

Нема нарочитог насловног листа.

Ова расправа одштампана je из „Godišnjeg izvješća“.

— ŠMIT ALEKSANDAR. Види: Новине «Katolički list».

732. ШТАТУТИ београдске добровољне пожарне дружине. Београд, штампано у штампарији напредне странке 1884. На 8-ни 21 стр. и 1 лист.

733. ŠTO HOĆE neodvisna narodna stranka. Zagreb. Tisak dioničke tiskare 1884. На мал. 8-ни.

Ово је управо говор др. Косте грофа Војиновића изречен у хрватском сабору 15 јануара ове године. Пошто су у овој беседи исказане све жеље речене странке, ова је на по се штампала као свој програм.

— ШТРЕКФУС АДОЛФ. Види: Узун-Мирковић Љ. Мирослав.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ОДБОРИ.

II. За науке философске и филолошке.

VII састанак, 24 јануара 1885.

Председник Ј. Ђорђевић; чланови: А. Васиљевић, д-р В. Бакић, Г. Витковић, Ј. Бошковић, д-р Ј. Туроман, М. Бан, М. Ђ. Милићевић, Љ. Ковачевић, П. Срећковић, Св. Вуловић.

Бр. 1.

Председник ставља на дневни ред избор нових чланова. Према поднесеним писменим предлозима одбор је

ИЗАБРАО

I. За редовног члана:

Ђоку Поповића, дописног члана ученога друштва.

II. За дописне чланове:

1. Гр. Аскола, италијанског лингвисту и писца о Србима у јужној Италији;

2. В. Д. Спасовића, писца историје словенске литературе;

3. Д-ра Фрању Мајкснера, професора латинског језика и књижевности на загребачком университету;

4. Армина Павића, професора загребачког университета;

5. Фрању Пулског председника мађарске академије наука.

III. За почасног члана:
Виктора Ига. — изабран акламацијом.

Бр. 2.

Председник предлаже, да се спреми и у „Гласнику“ штампа списак свију чланова ученог друштва, откад је основано „Друштво српске словесности“ па до сад, са кратким белешкама нарочито о оним члановима који су умрли и онима који су представници наука код других народа, и да се у будуће бирају дописни и почасни чланови по неком плану.

У свези с тим, А. Васиљевић предлаже, да се у будуће држе два састанка ради договора и коначног избора чланова ученога друштва, нарочито оних са стране.

Примају се оба предлога с тим, да секретар спреми списак чланова, уз припомоћ свију чланова друштва.

Бр. 3.

На реду је избор председника овога одбора за идућу годину.

Већином гласова изабран је за председника А. Васиљевић.

III. Одбор за науке историјске и државне.

VIII састанак, 3 јануара, 1885.

Председник П. Срећковић; чланови: Ј. Ристић, архиман. Дучић, Ст. Вељковић, Влад. Јовановић, А. Васиљевић, д-р Н. Крстић, М. Ђ. Милићевић, Ј. Авакумовић, Дим. Ђурић, М. Зечевић, Љ. Ковачевић, д-р Мих. Вујић, Гл. Гершић, Гав. Витковић, секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Архимандрит Н. Дучић, чита своје књижевне оцене: а) „О Зборнику правила светијех апостола васељенских и помјесних сабора“ превео с грчкога архимандрит Н. Милаш; — б) „О јерархичном положају сарајевске митрополије“ написао архимандрит Н. Милаш; и о расправи „Ein Kampf um's

Recht, Beitrag sur Lösung der orthodoxen Kirchenfrage in Bosnien-Hercegovina,“ написао протосинђел Радић.

Обе оцене примају се за Гласник.

Бр. 2.

Гл. Гершић подноси своју расправу из српскога приватног права: „Природа државине и основ њезине правне заштите“.

За референте те расправе одређују се д-р Н. Крстић и Ј. Авакумовић.

Бр. 3.

Члан Стојан Бошковић изабран би за беседника у спомен пок. Д. Матићу.

Бр. 4.

Митрополит Сава шаље три археолошко-историјске слике, које су биле и пред уметничким одбором.

По што о њима нема никакве расправе, одбор мисли да би приличније било, да изађу у органу археолошкога друштва.

Бр. 5.

Секретар подноси прилог IV. Материјала за историју Црне Горе: „Русија и Црна Гора (1780—90)“, од Марка Драговића.

Предаје се на преглед и оцену господи Дучићу и Срећковићу.

Бр. 6.

Архим. Дучић чита извештај о прилогу III. Материјала за историју Црне Горе, од М. Драговића, с којим се и г. Срећковић слаже.

Да се прими за Гласник.

Бр. 7.

Исти подноси једно писмо мехмед-бега Капетановића из Љубушка, писано ћирилицом.

Да се чува у архиви друштвеној.

Бр. 8.

Срећковић и зечевић извештавају о расправи Ивана Павловића „Жене Ђурђа Бранковића“. Оба референта слажу се у томе, да се не може примити за Гласник.

Усваја се мишљење референата.

IX састанак, 25 јануара 1885.

Председник П. Срећковић, чланови: Јов. Ристић, Милош Зечевић, Стојан Бошковић, Милан Милићевић, Јов. Авакумовић, Вл. Јовановић, Љубомир Ковачевић, Гл. Гершић, Гав. Витковић, Б. Јовановић, Нић. Дучић, Јов. Бошковић, Алимпије Васиљевић, Михаило Вујић и Никола Крстић.

Бр. 1.

Никола Крстић и Јов. Авакумовић читају свој извештај о расправи Вл. Гершића: „Природа државине и основа њене правне заштите.“ Оба референта сугласно, предлажу, да се расправа прими.

Решено: да се расправа у Гласнику штампа, а уз њу и реферати.

Бр. 2.

За дописне чланове беху предложени: Емил де Борхграв, Хуајт, Мис Ирбијева, Марко Драговић, Јован де Рубертис, Анђео Вета, Густав Венцел, Јевђеније Сентклараји, Фрањо Ваничек, Ем. Лавелеј и Швикер.

Примљени једногласно.

Бр. 3.

Приступа се бирању новог председника.

Изабран Архим. Нић. Дучић.

IV. Одбор за уметност.

V састанак, 20 декембра 1884.

Председник Ст. Тодоровић, чланови: М. Валтровић, Д. Милутиновић, Ђ. Миловановић, А. Бугарски, д-р М. Јованоџия Св. Ивачковић и Јован Бошковић секретар друштва.

Бр. 1.

Прегледају се три археолошко-историјске слике српске, које је послао члан друштва, Митрополит Сава. Слике са саркофага нису правилно ни лепо цртане, али их је тако много, да је ретко видети тако обилатих група; оне су по свој прилици намењене за гроб каквог босанског великаша из 15 или 16 века. — Натпис на стећку је богомилски, судећи по палеографским знацима и садржини. — Трећа слика није старија од прошлога века; може да је и препис из Жефаровића, судећи по нацрту српскога орла и балчацима.

Све то да се саопшти историјскоме одбору на његову употребу.

VI састанак, 23 јануара 1885.

Председник Ст. Тодоровић, чланови: А. Бугарски, Д. Милутиновић, Ђ. Крстић, д-р Милан Јовановић, М. Валтровић, Јов. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Приступа се избору кандидата за нове чланове.

Одлучено би, преко управе, предложити скупу на избор: за редовног члана г. Владислава Тителбаха, професора учитељске школе у месту, познатога са својих етнографских цртања за наше друштво и са многих цртачких радова за различне јевропске „Илустрације“. — А за дописне д-ра Јована Пачуа, складача тонова и изврсног музичара, у Сомбору, — и Димитрија Топаловића, композитора, ликовођу певачкога друштва и писца музичних списа за школе, у Панчеву.

Бр. 2.

Одлучено би, да се на идућем састанку поднесу извештаји о путовању ради снимања етнографских слика.

Бр. 3.

Поведе се реч о потреби нацрта за надгробне споменике Доситију и Вуку, који би били прислоњени уз овдашњу саборну цркву са западне стране (од прилике где сад стоје она двоја врата за улазак на звонару и хор). Председник

одбора износи своју замисао и привремени нацрт, како да се то учини у облику двеју н и ш а, у којима би ликови били високи р е л и ј е в и.

По дужем претресу изабран би и примио се да изради нацрте за поменуте споменике члан Драгутин С. Милутиновић, у што скоријем времену.

УПРАВА.

XVI састанак, 21 јануара 1885.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр, 1.

Прочита се и потписа записник пређашњег састанка.

Бр. 2.

На предлог лањског скупа, да се учине неке измене у статуту, г. министар просвете актом својим од 30 дек. пр. год. Пбр. 1403 одговара, да „није рад чинити тако делимичне измене у статуту тога друштва, јер ће бити боље да друштво добије друго, са свим ново уређење“.

Узима се на знање и да се саопшти скупу.

Бр. 3.

Управа је преко државне штампарије молила г. министра, да одобри штампарији, која је вољна а и готова би била, да нам може бесплатно израђивати све ситније (или бар неке) штампарске послове, као: дневни ред, дипломе, позивнице, адресе, подвозне листове и спроводна писма и т. д. Али г. министар није одобрио.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Секретар чита извештај скупом изабраних прегледача рачуна за 1884, који нађоше, да су рачуни тачни и у свему исправни.

Узима се на знање и саопштиће се скупу да изда секретару разрешницу.

Бр. 5.

Утврђује се, да скуп друштвени и ове године буде 30 јануара, са овим дневним редом:

1. Поздрав председников.

2. Обзнањују се промене председника у појединим одборима.

3. Извештај о годишњем раду друштва.

4. Извештај о рачунима за прошлу годину. Избор тројице чланова за прегледање потоњих рачуна.

5. Одговори г. министра просвете на одлуке прошлогодишњега скупа.

6. Предлог управин (према чл. 30 уређења под бр. 3.): „Награда ће се одређивати — не просто по табацима, него више одсеком, гледајући на унутрашњу вредност списа, пишчеву спрему, уложени труд и време, као и резултат рада; с тога одбори нека предлажу цифру, а управа ће одмерке појединих одбора доводити у сугласност“.

7. Предлог управин: „Пренос Вукових костију из Беча у Београд да се изврши у току ове године“.

8. Предлог управин: „Кад редовни члан друштва доживи 50-у годину свога књижевнога рада, друштво ће му је прославити свечаном седницом својом“.

9. Нацрт буџета друштвеног за 1885.

10. О ступању у свезу са научним академијама и књижевним друштвима.

11. Избор чланова који ће потписати записник овогодишњег скупа, из сваког одбора по један.

12. Бирање нових чланова.

13. Избор председника.

14. Нови предлози у самоме скупу учињени, ако их буде (по § 40 пословника, правило 2) — а позиви, осим објаве у новинама, да се разашљу и свима члановима друштва, према 38 чл. уређења и 34 чл. пословника.

Бр. 6.

Члан Гав. Витковић тражи помоћ за путовање ради истраживања нових извора и података за српску историју.

Усваја се у начелу. Величина попутнине и време, кад то да буде, одредиће се доцније.

Бр. 7.

Чешко научно друштво јавља за смрт свога некадашњега потпредседника Фр. Стајна.

Узима се сажаљавајући на знање.

Бр. 8.

Српско певачко друштво у Загребу јавља за беседу с игранком, коју даје на споменик Ђ. Даничићу.

Примљено са задовољством.

Бр. 9.

Књиге које је друштво са захвалношћу примило:

1. Од писца, Сремско вино, написао М. Петровић. Нови Сад 1884.

2. Од писца, Подижимо антрпоте у Београду. Реч у своје време. Написао Стеван Ћурчић. — Београд 1884.

3. Од писца, Херцег Нови. У спомен стогодишњице му сабрао и сложио Томо Крстов Поповић. — Задар 1884.

4. Matica slovenska, Letopis za leto 1884. Ljubljana 1884.

5. Matica slovenska, Crtice iz duševnoga žitka štajerskih Slovencev, sastavil Josip Pajek d-r — Ljubljana.

6. Matica slovenska. Lovčevi zapiski, preložil Fr. Jos. Remec. (II del.) — Ljubljana 1884 год.

7. Од словенског добротворног друштва. Извѣстія. бр. 11. Петроград, 1884 г. (новембар).

8. Од бечке академије за науке. Almanach (vierund dreissigster Jahrgang). Беч 1884.

9. Sitzungsberichte:

I). Philos. histor. classe CIV Band, I и II Heft; CV. B. H. (за 1883 год.) CV. B. II и III. Heft; CVI B. I и II. Heft (за 1884 год.).

II. Erste Abtheilung LXXXVIII Band I Heft (6), II H. (7), III—V H. 8—10), LXXXIX B. I—V Heft (1—5).

III. Zweite Abtheilung. LXXXVIII Band, I и II Heft. (6, 7) III—V Heft (8—10); LXXXIX B. I—V Heft (1—5).

IV. Dritte Abth. LXXXVII Band IV и IV Hefte. LXXXVII. I—V; LXXXIX I—II. Heft.

10. Академија деи Линчеи у Риму. Atti anno CCLXXXI, seria III. vol. VIII fasc. 16. et ultimo.

11. Од богословије у Београду, годишњи извештај за 1883-4 год. у Београду 1884.

12. Од писца, Die Theorie der Flugbahn-Parallel und ihre wichtigsten Anwendungen elementar behandelt von Nicolaus Wuich. — Беч 1876.

13. Од писца, Die Theorie der Wahrscheinlichkeit und ihre Anwendungen im Gebiete des Schiesswesens, gemeinfasslich, bechandelt von Nikolaus Wuich. — Беч 1881.

14. Lehrbuch der äusseren Ballistik verfasst von Nikolaus Wuich. (I II) Беч 1884.

XVII састанак, 26 јануара 1885.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић и А. Васиљевић, П. Срећковић и архим. Н. Дучић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и после неких измена усвојен би Извештај. управе српскога ученог друштва о књижевном раду и новчаном стању године 1884, који ће се поднети овогодишњем скупу друштвеном.

Бр. 2.

Одређује се награда: слагачу Гласника 15, а слагачу Српске Историје 10 динара.

Бр. 3.

Председник саопштава, да је за председника одбора философско-филолошког изабран г. А. Васиљевић, а за председника одбора за науке политичко-историјске и државне г. архим. Н. Дучић, на место господе Ј. Ђорђевића и П. Срећковића, који по закону одступише.

Узима се на знање и да се пређашњим председницима заведе у записник захвалност на дојакошњем труду и заузимању око унапређења овога друштва.

Бр. 4.

Чита се списак предложеника свих одбора за нове чланове друштву.

По што усвојени беше сви предлози, предложиће се скупу на избор.

Бр. 5.

Српски посланик у Паризу, г. Ј. Мариновић, шаље позивницу одбора за прославу дана 14 (26) фебруара ове године, када ће славни француски и светски песник Виктор Иго, ступити у 84 годину живота. Послатци, који ће се сјединити сви у један албум, на различним језицима, треба да буду у Паризу до 29 јан. (10 фебр).

Како је и слављеник међу предложеницима за почаснога члана нашем друштву, то да се у Париз одмах после скупа телеграфски пошље честитка и јави за избор.

Бр. 6.

Редовни члан, г. Љ. Ковачевић, моли за неке књиге друштвене, којих он нема.

Да му се издаду.

Тако исто моле за књиге и читаонице карловачка и чурушка, и основна школа у Кузмину.

Да им се одберу и пошљу.

Бр. 7.

Књиге које је друштво са захвалношћу примило:

1. Од писца, Етнографска изложба и словенски састанак у Москви 1867. Написао М. Ђ. Милићевић. Београд 1884.

2. Од јужнословенске академије у Загребу, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sveska 6. — Zagreb 1884.

3. Од југословенске академије у Загребу, Rad knj. LXXI. raz. filolog-histor. i filosof. — juridički — VIII. и knj. LXIX. matem. — prirodoslovni razred IV, 2. — Zagreb 1884.

4. Од уредништва, Vuk, list za književnost i umjetnost. God. I. Br. 3 — Задар 1885.

5. Од писца, Крусовољ Књаза и господара црногорскога Ивана Црнојевића. Написао Марко Драговић. — Цетиње 1885.

6. Од словенског добротворног комитета у Петрограду, Извѣстія, бр. 12 (декембар) — Петроград 1884.

7. Wirth Max, Ungarn und seine Bodenschätze. — Франкфурт 1885.

XVIII састанак, 28 јануара 1885.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, А. Васиљевић, архим Н. Дучић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочиташе се и потписаше записници XIV и XV састанка.

Бр. 2.

Прочитан би и потписан поправљени годишњи Извештај, за који би наређено, да се отштампа за се у 100 комада.

Бр. 3.

Прочита се прорачун друштвени за годину 1885. Предложиће се скупу на одобрење.

Бр. 4.

Председник јавља за смрт мајора Мише Анастасијевића, почаснога члана нашега друштва.

Жалост своју за губитком великога добротвора српскога народа и његове просвете изразиће најбоље цело друштво на своме скупу. Међу тим, наређује се: да се она покаже видљивим знаком, истицањем црне заставе на друштвеној згради за 8 дана; да спомен о смрти његовој уђе у годишњи извештај; а и председник ће га с тугом поменути у своме говору.

Бр. 5.

С хвалом бише примљене књиге, послане друштву на дар:

1. Од писца, Албанија, црте о земљи и народу, од Ђ. Ђурковића. — Сарајево 1885.

2. Од писца, Међудневица — писма, приче и слике из живота у Србији. Написао М. Ђ. Милићевић. — 1885.